6

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

6. CİLT

BAKARA SÛRESİ 198 -228

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Levent TOSLAK (Bakara Sûresi 198-209. Âyetlerin Tefsiri)
Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN (Bakara Sûresi 210-223. Âyetlerin Tefsiri)
Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ (Bakara Sûresi 224-228. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye SEVİNÇ
Doç. Dr. Ömer DİNÇ

İLMİ REDAKSİYON
Dr. Osman AYDIN

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6757-75-2 (6.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

ŞEVVAL - 1445 / NİSAN - 2024
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0552 625 4968
Web: www.bekakitap.com Eposta: bilgi@bekakitap.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 198. ÂYETİN TEFSİRİ] 17

1. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} "Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur" 17

a. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ} "Sizin için bir engel yoktur." 17

b. {أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} "Refah istemenizde bir sakınca yoktur" 18

c. Nüzûl Sebebi 18

2. {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ} "Arafat'tan indiğinizde" 31

a. Tefsiri 31

b. عَرَفَاتٌ "Arafât" Kelimesi 32

c. Arafat'a Niçin Arafat Denildi? 34

3. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} "Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın" 38

a. Tefsiri 39

b. الْمَشْعَرِ "Meş'ar" 39

c. Meş'ar'in Neresi Olduğu 40

4. {وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ} "O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin. Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız" .. 51

a. {وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ} "O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin" 51

b. {وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ} "Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapkınlardansınız" 51

[BAKARA SÛRESİ 199. ÂYETİN TEFSİRİ] 52

1. {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} "Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin" 52

a. {أَفِيضُوا} "Akın edin" İle Kastedilenler 52

b. Nüzûl Sebebi 53

2. {وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder" 64

a. Tefsiri 64

b. Âyetteki {ثُمَّ} "sümme" Kelimesinin Anlamı 64

c. Allah'ın Müzdelife Sabahı Kul Haklarını Affetmesi 65

[BAKARA SÛRESİ 200. ÂYETİN TEFSİRİ] 68

1. {{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا "Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın" 68

a. {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ} "Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde" 68

2. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} "Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın" 69

a. Tefsiri 69

b. Nüzûl Sebebi 70

3. {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur" 79

a. Tefsiri 79

b. Nüzûl Sebebi 80

[BAKARA SÛRESİ 201. ÂYETİN TEFSİRİ] 84

1. {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً "Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, diyenler vardır." 84

a. {حَسَنَةً} "hasene" 84

2. {وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} "Bizi ateşin azabından koru" 89

[BAKARA SÛRESİ 202. ÂYETİN TEFSİRİ] 89

1. {أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا} "İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır." 89

a. {أُولَئِكَ} "onlar" İle Kastedilenler 89

2. {وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ} "Allah hesabı çabuk görür" 91

a. Tefsiri 92

b. Allah'ın Kendisini {سَرِيعُ الْحِسَابِ} "hesabı çabuk görür." Diye Vasıflandırmasının Sebebi 92

[BAKARA SÛRESİ 203. ÂYETİN TEFSİRİ] 92

1. {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} "Allah'ı sayılı günlerde anın" 93

a. Tefsiri 93

2. {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى} "Allah'tan korkan kimse, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır." 104

a. Tefsiri 104

b. Âyetin Tefsirini Destekleyen Rivayetler 119

c. Hacc-ı Mebrûr Yapanın Tertemiz Olacağı 120

d. İhramlı Kimsenin Şeytan Taşlayıp, Kurban Kesip Tıraş Olup Kâbe'yi Tavaf Ettiğinde Ona Her Şeyin Helâl Olduğu 123
e. {لِمَنِ اتَّقَى} "Allah'tan korkan kimse için" Sözündeki Lâm Harfini Gerektiren Şey Ve Anlamı 124
f. Nahivcilerin Görüşleri 125
3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ} "Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin" 126
a. Tefsiri 126
[BAKARA SÛRESİ 204. ÂYETİN TEFSİRİ] 127
1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} "Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır" 127
a. Nüzûl Sebebi 127
b. Kıraat 135
2. {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} "Pek yaman tartışmacı iken" 138
a. أَلَدُّ "Eleddü" Kelimesi 138
b. Tefsiri 139
c. الْخِصَامُ "Tartışmacılar" Kelimesi 141
d. Allah'tan Münafıklara Bir Haber 141
[BAKARA SÛRESİ 205. ÂYETİN TEFSİRİ] 142
1. {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} "Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalar." 142
a. {وَإِذَا تَوَلَّى} "yanından ayrılınca" 142
b. السَّعْيُ "Sa'y" Kelimesi 143
c. لِيُفْسِدَ "bozgunculuk yapmak için"deki İfsadın Anlamı 144
d. Günahların İfsad Oluşu 144
2. {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} "Ekini ve nesli yok etmeye çabalar" 145
a. Tefsiri 145
b. الْحَرْثُ "hars" ve النَّسْلُ "nesl" Kelimeleri 146
c. Ekinlerin Yok Edilmesi 147
d. Nesillerin Yok Edilmesi 147
e. Kıraat 151
3. {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} "Allah bozgunculuğu sevmez." 152
a. Tefsiri 152
b. الْفَسَادُ Fesat Kelimesi 152

[BAKARA SÛRESİ 206. ÂYETİN TEFSİRİ] 152
1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ} "Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetişir." 152
a. Tefsiri 153
b. Kimlerin Kastedildiği 153
2. {وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ} "Ne kötü yataktır" 155
a. Tefsiri 155
[BAKARA SÛRESİ 207. ÂYETİN TEFSİRİ] 156
1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır." 156
a. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ} "İnsanlar arasında, canını satanlar vardır." 156
b. {ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "Allah'ın rızasını kazanmak için" 156
c. İ'râb 156
d. Nüzûl Sebebi ve Ne Kastedildiği 157
2. {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} "Allah kullarına karşı şefkatlidir." 163
a. الرَّأْفَةُ "ra'fe" 163
[BAKARA SÛRESİ 208. ÂYETİN TEFSİRİ] 164
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} "Ey inananlar, İslâm'a (itaate) girin." 164
a. السِّلْمُ "silm" Kelimesi 164
b. Kıraat 166
c. İslâm'ın Bütününe Girmeye Çağrılan Topluluğun Kim Olduğu 169
d. Allah'ın Müminleri İslâm'a Çağırması 170
e. Nüzûl Sebebi 170
2. {كَافَّةً} "Bütünüyle" 172
a. Tefsiri 172
3. {وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır." 174
a. Tefsiri 175
[BAKARA SÛRESİ 209. ÂYETİN TEFSİRİ] 175
1. {فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Size apaçık deliller geldikten sonra eğer saparsanız, bilin ki şüphesiz Allah, Azîz (kudreti daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dır." 175
a. Tefsiri 175
b. {فَإِنْ زَلَلْتُمْ} "Eğer kayarsanız" 176
c. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Size apaçık deliller geldikten sonra" 177
[BAKARA SÛRESİ 210. ÂYETİN TEFSİRİ] 178

1. {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} "Onlar (böyle davranmakla) bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" ... 178
a. Tefsir ... 178
b. Kıraat ... 178
c. {فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} "bulut gölgelikleri içerisinde" ... 184
d. {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ} "Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?" ... 188
2.{وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} "ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür" ... 194
a.{وَقُضِيَ الْأَمْرُ} "ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?" ... 194
b.{وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} "Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür" ... 195
[BAKARA SÛRESİ 211. ÂYETİN TEFSİRİ] ... 196
1.{سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} "İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik" ... 196
2.{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} "Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır" ... 199
a. {نِعْمَةَ} "nimet" ... 199
b. {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ} "Kim Allah'ın nimetini değiştirirse..." ... 199
c. Âyetin Tefsiri ... 199
[BAKARA SÛRESİ 212. ÂYETİN TEFSİRİ] ... 201
1. {زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} "İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet gün bunların üstündedir" ... 201
2. {وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} "Allah, dilediğine hesapsız rızık verir" ... 204
a. Kastedilen Anlam ... 204
b. Övgüye Dair Anlam ... 204
[BAKARA SÛRESİ 213. ÂYETİN TEFSİRİ] ... 205
1. {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi" ... 205
a. {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} "İnsanlar bir ümmet idi" ... 206
b. {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ} "Allah, müjdeciler olarak peygamberler gönderdi" ... 215
c. {وَمُنْذِرِينَ} "uyarıcılar" ... 215

d. {وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} "Ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi" 216

2. {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ} "Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler" 216

a. {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ} "Anlaşmazlığa düştüler" 217

b. {إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} "Kitap verilenler" 217

c. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra" 217

d. {بَغْيًا بَيْنَهُمْ} "aralarındaki kıskançlık (düşmanlık, zulüm) yüzünden" 218

3. {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir" 221

a. {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} "Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti" 221

b. {وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Allah, dilediğini doğru yola iletir" 226

[BAKARA SÛRESİ 214. ÂYETİN TEFSİRİ] 229

1. {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} "Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır" 229

a. {أَمْ حَسِبْتُمْ} "Yoksa siz ...sandınız?" 230

b. Âyetin Anlamı 230

c. Âyetin Nüzûl Zamanı 231

d. {وَلَمَّا يَأْتِكُمْ} "Sizin de başınıza gelmeden" 233

e. {مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ} "Sizden öncekilerin başına gelenler" 233

f. {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ} "Peygamber... diyecek kadar" İfadesinin Kıraati 235

[BAKARA SÛRESİ 215. ÂYETİN TEFSİRİ] 237

1. {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ} "Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir" 237

a. Tefsir 237

b. {قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ} "De ki: Hayır olarak ne harcarsanız" 238

c. Âyetin, Zekâtın Farz Kılmasından Önce Nâzil Olduğu, Nüzûl Sebebi, Nesh İddiası 240

[BAKARA SÛRESİ 216. ÂYETİN TEFSİRİ] 244
1. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} "Savaş size farz kılındı" 244
a. Savaşın Farz Kılındığı Kimseler, Savaşın (Cihadın) Hükmü, Nesh İddiası 244
2. {وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} "Hoşunuza gitmediği halde" 247
a. كُرْهٌ: Hoşlanmama, Sevmeme, Kelimesinin Kıraat ve Anlam Farklılığı 248
3. {وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ} "Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz" 249
4. {وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} "Allah bilir, siz bilmezsiniz" 251
[BAKARA SÛRESİ 217. ÂYETİN TEFSİRİ] 251
1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} "Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür'" 252
a. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} "Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır'" 252
b. {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ} "Allah'ın yolundan alıkoymak" 254
c. {وَكُفْرٌ بِهِ} "O'nu inkâr etmek" 254
d. {وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Mescid-i Haram" 255
e. {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} "Mescid-i Haram'ın halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır" 255
f. Nüzûl Sebebi 256
g. İ'râbi Tahlil 278
h. Nesh İddiası 280
2. {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} "Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler" 285
3. {وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır." 286
a. {وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ} "Sizden kim dininden dönerse..." 286
b. {فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ} "kâfir olarak ölürse" 287
c. {فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} "öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir." 288
d. {وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır" 288

[BAKARA SÛRESİ 218. ÂYETİN TEFSİRİ] 289

1. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." 289

a. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا} "İman edenler" 289

b. {وَالَّذِينَ هَاجَرُوا} "hicret edenler" 289

c. {وَجَاهَدُوا} "cihad edenler" 290

d. {سَبِيلِ اللَّهِ} "Allah'ın yolu" 290

e. Tefsiri 290

f. {أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ} "Şüphesiz onlar Allah'ın rahmetini umarlar" 291

g. {وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" 291

h. Nüzûl Sebebi 291

[BAKARA SÛRESİ 219. ÂYETİN TEFSİRİ] 294

1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} "Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür'" 294

a. {الْخَمْرِ} "İçki" 294

b. {الْمَيْسِرِ} "Kumar" 295

c. {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} "De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır" 304

d. İçki Ve Kumardaki Büyük Günahın Mahiyeti 304

e. İçkideki Zâhirî Yarar 306

f. Kumardaki Zâhirî Yarar 306

g. Kıraat 308

2. {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} "Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür" 309

a. Tefsiri 309

b. Bu Âyetin İçkinin Haram Kılınmasından Önce İndiği 312

3. {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} "Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'" 322

a. {الْعَفْوَ} "İhtiyaçtan artakalanı" 323

b. Nüzûl Sebebi, Âyetin Mensûh Olup Olmadığı 335

c. Kıraat 338

4. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ} "Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz" ve {فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} "Dünya ve âhiret hakkında" 339

a. Tefsiri 339

[BAKARA SÛRESİ 220. ÂYETİN TEFSİRİ] 342

1. {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} "Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir" 342
a. Nüzûl Sebebi 342
b. Tefsiri 354
c. İ'râbı 357
2. {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} "Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır" 358
a. Tefsiri 358
3. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} "Allah dileseydi sizi zora sokardı" 359
a. Tefsiri 359
b. {لَأَعْنَتَكُمْ} "sizi zora sokardı" 360
4. {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" 364
a. Tefsiri 364
[BAKARA SÛRESİ 221. ÂYETİN TEFSİRİ] 365
1. {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin." 365
a. Nüzûl Sebebi 365
2. {وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ} "Mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır" 373
a. Tefsiri 374
b. Nüzûl Sebebi 374
3. {وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ} "hoşunuza gitse de" 376
a. Tefsiri 376
4. {وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ} "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır" 376
a. Tefsiri 376
5. {أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} "Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler" 378
a. {أُولَئِكَ} "Onlar" 378
b. {بِإِذْنِهِ} "İzniyle" 379
c. {وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} "O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler." 379
[BAKARA SÛRESİ 222. ÂYETİN TEFSİRİ] 379

1. {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} "Sana kadınların ay halini sorarlar." 380
a. Tefsiri 380
b. Nüzûl Sebebi 381
c. Resûlullah'a (sav) Hayız Hakkında Soran Kişi 382
2. {قُلْ هُوَ أَذًى} "De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır)" 383
a. Tefsiri 383
3. {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} "Ay halinde kadınlardan uzak durun" 385
a. Tefsiri 385
b. Hayız Halindeki Kadından Uzak Durması Hakkında Erkeğe Ne Gerektiği 385
4. {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} "Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın." 396
a. Kıraat 396
b. Tefsir 398
5. {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} "Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın" 398
a. {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} "Temizlendikleri vakit" 399
b. {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} "Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın" .. 402
6. {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever" 413
a. {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever." 413
b. {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} "Çok temizlenenleri sever" 414
[BAKARA SÛRESİ 223. ÂYETİN TEFSİRİ] 417
1. {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir" 417
a. Tefsiri 417
2. {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} "Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın" 418
a. Tefsiri, Nüzûl Sebebi 418
b. أَيْنَ كَيْفَ مَتَى Ve أَنَّى Kelimelerinin Farkı 442
3. {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} "Kendiniz için takdim edin" 445
a. Tefsiri 445
4. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve herhalde O'nun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Müminleri müjdele" 448
a. Tefsiri 448
[BAKARA SÛRESİ 224. ÂYETİN TEFSİRİ] 448
1. {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." .449

a. {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} "Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın" 449
b. Âyetin Kimin Hakkında İndiği 458
c. {أَنْ تَبَرُّوا} "İyilik yapmamanız" 460
d. {أَنْ تَتَّقُوا} "Takvâya sarılmamanız" 461
e. {وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} "İnsanlar arasını ıslah etmemek" 462
2. {وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" 462
a. Tefsiri 462
[BAKARA SÛRESİ 225. ÂYETİN TEFSİRİ] 463
1. {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz" 463
a. {بِاللَّغْوِ} Yemîn-i Lağv 463
2. {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} "Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar" 499
a. Tefsiri 499
b. Allah'ın Kullarını Kalplerinin Kazandığı Yeminlerden Sorguya Çekeceğini Vaad Etmiş Olması 506
3. {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ} "Allah bağışlayandır, cezayı vermekte acele davranmayandır." 507
a. Tefsiri 507
[BAKARA SÛRESİ 226. ÂYETİN TEFSİRİ] 507
1. {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} "Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır" 507
a. {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} "yaklaşmamaya yemin edenler için" 508
2. {فَإِنْ فَاءُوا} "Eğer (bu süre içinde) dönerlerse" 522
a. Tefsiri 523
b. الْفَيْءُ 'Fey' Kelimesi 523
c. الْفَيْءُ 'Fey' Nasıl Olur? 524
d. الْفَيْءُ 'Fey' Konusunda Taberî'nin Görüşü 536
3. {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" 537
a. Tefsiri 537
b. Taberî'nin Görüşü 542
[BAKARA SÛRESİ 227. ÂYETİN TEFSİRİ] 542
1. {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." 542
a. {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} "Eğer boşamaya karar verirlerse" 542

b. Âyetin En Uygun Tefsiri 579
[BAKARA SÛRESİ 228. ÂYETİN TEFSİRİ] 581
1. {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler" 581
a. الْقُرْءُ "Kur'" Kelimesi 581
2. {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz." 607
a. Tefsiri 608
b. Âyetin Tefsirine Dair Görüşlerin En Uygunu 619
c. {إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa" 621
3. {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} "Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler." 622
a. {بُعُولَة} "Kocalar" Kelimesi 622
b. Tefsiri 623
c. Bir Veya İki Talakla Boşanmış Kadının Kocasının Üç Kur' Dönemi İçerisindeyken Dönme Hakkı Var Mıdır? 627
d. Âyete Göre Doğru Ve Yanlış Olan Görüş 628
4. {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} "Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır" 628
a. Tefsiri 628
5. {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} "Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır." 631
a. Tefsiri 631
6. {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." 635
a. Tefsiri 635

DİZİN

İSİMLER 637
ŞAİRLER 644
RÂVİLER 645
KAVRAMLAR 665

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 198. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾

"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur. Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın; O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin. Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız." **(Bakara 2/198)**

1. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} "Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."* sözünün tefsiri:

a. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ} "Sizin için bir engel yoktur."

Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle demek istiyor: "Ey iman edenler, sizin için bir sakınca yoktur." جُنَاحٌ "cünâh" kelimesi حَرَجٌ "harac" (sakınca, engel) demektir. **[3/501]**

Müsennâ'nın bana rivayet ettiği hadiste cünâh kelimesinin harac ile açıklanmasında olduğu gibi:

[٣٧٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} وَهُوَ لَا حَرَجَ عَلَيْكُمْ فِي الشِّرَاءِ، وَالْبَيْعِ قَبْلَ الْإِحْرَامِ وَبَعْدَهُ.»

3761. Bana Müsennâ'nın, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[1] sözü hakkında şöyle dedi: "İhramdan önce ve sonra alış-veriş yapmanızda bir sakınca yoktur."[2]

b. {أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} "Refah istemenizde bir sakınca yoktur"

{أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}

"Refah istemenizde bir sakınca yoktur."[3] sözüne gelince bu ifade Rabbinizin katından refah istemenizde sakınca yoktur anlamındadır. İstemek, aramak için اِبْتَغَيْتُ sîgası kullanılarak Allah'tan fazl istedim, Allah'ın fazlından istedim denilir. Muzari ve masdarı اِبْتِغَاءً اَبْتَغِيهِ gelir. Fiilin sülâsi hali de istemek, arzulamak anlamındadır: بَغَيْتُهُ اَبْغِيهِ بُغَاءً.[4]

Abd Beni'l-Hashâs da şiirinde bu kelimeyi aynı anlamda kullanmıştır.

بَغَاكَ وَمَا تَبْغِيهِ حَتَّى وَجَدْتَهُ ... كَأَنَّكَ قَدْ وَاعَدْتَهُ أَمْسِ مَوْعِدَا

O seni aradı sen onu aramadın ama onu buldun
Sanki sen onunla dün sözleşmiş gibi[5]

Şâir bu kelime ile istemeyi, arzu etmeyi kastetmektedir.

Allah'tan fazl istemenin mânası "Allah'ın rızkını ticaret ile talep etmektir." de denilmiştir.

c. Nüzûl Sebebi

Âyet ihramda iken ticaret yapmayı uygun görmeyen ve bununla iyilik uman bir kavim hakkında inmiştir. Allah Teâlâ bu âyetle onlara yaptıkları işte bir iyiliğin olmadığını ve alışverişle Allah'ın fazlını istemeyi öğretti.

---

1 Bakara 2/198.
2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/351; Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/502.
3 Bakara 2/198.
4 Halebî nüshasında mastar بَغْيًا olarak geçmektedir; Türkî, 3/502.
5 Şiir, şâirin *Dîvân*'ında (41) geçmektedir. Şiirde geçen حَتَّى kelimesi إِلَّا anlamındadır. *Dîvân*'ında إِلَّا olarak geçmektedir. İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'ine (s. 111) bakılabilir; Türkî, 3/502.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler::

[٣٧٦٢] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانُوا يَحُجُّونَ، وَلَا يَتَّجِرُونَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: فِي الْمَوَاسِمِ.»

3762. Bana Nasr b. Abdurrahman el-Evdî'nin, Muhâribî, Ömer b. Zer tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Haccediyorlar ve ticaret yapmıyorlardı. Allah {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} '*Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.*'[6] âyetini indirdi. Bu âyet hac zamanlarını kastetmektedir."[7]

[٣٧٦٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، يُحَدِّثُ، قَالَ: «كَانَ نَاسٌ لَا يَتَّجِرُونَ أَيَّامَ الْحَجِّ، فَنَزَلَتْ فِيهِمْ {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

3763. Bana Yakub b. İbrahim'in, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Ömer b. Zer, "Mücâhid'i şöyle derken işittim." dedi: "İnsanlar hac aylarında ticaret yapmıyorlardı. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} '*Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.*'[8] âyeti bu kişiler hakkında indi."[9] **[3/502]**

[٣٧٦٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو لَيْلَى، عَنْ بُرَيْدَةَ، فِي قَوْلِهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: « {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: إِذَا كُنْتُمْ «مُحْرِمِينَ أَنْ تَبِيعُوا، وَتَشْتَرُوا.»

---

6 Bakara 2/198.

7 Halebî ve Ayasofya nüshalarında الْمَوَاسِمُ yerine الْمَوْسِمُ geçmektedir; Türkî, 3/502; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 3/811, İbn Abbas tarikiyle; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 229; Şâkir, 4/164.

8 Bakara 2/198.

9 Bu hadisin rivayetlerinde bazı nüshalarda âyet لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ şeklinde geçmektedir. Elimizdeki nüshalarda olan okunuş daha doğrudur. Bu okuyuş İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Atâ'nın kıraatidir. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 55, 74, 86. Bu hadisi İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (177, 4. cüzün 1. kısmı), bu lafızla Ömer b. Zer'den rivayetle; Türkî, 3/503.

3764. Bana Muhammed b. Ümârete'l-Esedî'nin, Ubeydullah b. Musa, Ebû Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Büreyde {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[10] âyeti hakkında şöyle dedi: "İhramda iken alışveriş yapmanızda sakınca yoktur."

[٣٧٦٥] حَدَّثَنَا طَلِيقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَسْبَاطُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ التَّيْمِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ: «إِنَّا قَوْمٌ نُكْرِي فَهَلْ لَنَا حَجٌّ؟ قَالَ: أَلَيْسَ تَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ وَتَأْتُونَ الْمُعَرَّفَ، وَتَرْمُونَ الْجِمَارَ، وَتَحْلِقُونَ رُءُوسَكُمْ؟ فَقُلْنَا: بَلَى. قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ: صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ عَنِ الَّذِي سَأَلْتَنِي عَنْهُ، فَلَمْ يَدْرِ مَا يَقُولُ لَهُ حَتَّى نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهِ بِهَذِهِ الْآيَةِ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتُمْ حُجَّاجٌ.»

3765. Bize Talîk b. Muhammed el-Vâsitî'nin, Esbât, Hasan[11] b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ümâme et-Teymî şöyle dedi: "İbn Ömer'e,

'Biz hayvanları kiraya veren[12] bir kavimiz. Bizim haccımız oluyor mu?' diye sordum. O,

'Kâbe'yi tavaf etmiyor musunuz? Arafat'ta vakfe[13] yapmıyor musunuz? Şeytan taşlamıyor musunuz? Başınızı tıraş etmiyor musunuz?' diye sordu. Ben,

'Evet' dedim. O şöyle dedi:

---

10 Bakara 2/198.

11 Karaviyyin Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında Hüseyin olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/25; Türkî, 3/503.

12 "Yani biz hayvanlarımızı hacılara kiraya veriyoruz. Hacılarla beraber gidiyoruz. Onların yaptıklarının hepsinde onlarla beraber oluyoruz." Bk. Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/84; Türkî, 3/503.

13 المُعَرَّفُ kelimesi Halebî nüshasında المَعْرُوفُ، Ayasofya nüshalarında المُغَرَّبُ olarak geçmektedir. Muarraf ile Arafat'ta vakfe yapma kastedilmektedir. التَعْرِيفُ kelimesi de aynı anlamdadır. Muarraf'ın aslı مَوْضِعُ التَّعْرِيف'dir. مَعْرُوفٌ mânasında kullanılmıştır; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/218; Türkî, 3/503.

'Bir gün Peygamber'e (sav) bir adam geldi. Bana sorduğun soruyu Peygamber'e (sav) sordu. Cebrâil (as) {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[14] âyetini indirinceye kadar ona cevap vermedi. Sonra Peygamber (sav),

'Siz hacısınız.' buyurdu."[15] **[3/503]**

[٣٧٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «كَانَتْ تُقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ.»

3766. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdülvehhâb, Eyyüb tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[16] sözü hakkında "Bu ayet hac zamanlarında okunurdu" dedi.[17]

[٣٧٦٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، فِي قَوْلِهِ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: هُوَ التِّجَارَةُ فِي الْبَيْعِ، وَالشِّرَاءُ وَالْبَيْعُ وَالِاشْتِرَاءُ لَا بَأْسَ بِهِ.»

3767. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Şerîk tarikiyle rivayet ettiğine göre Mansûr b. Mu'temir {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[18] sözü hakkında "(Allah'tan istenilen fazl) alım-satım yaparak ticaret yapmaktır. Alışveriş yapmakta bir sakınca yoktur." dedi.[19]

---

14 Bakara 2/198.

15 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/473; İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3052); Dârekutnî, *Sünen*, (2/293), Esbât tarikiyle; Türkî, 3/503.

16 Bakara 2/198.

17 Ebû Ubeyde, *Fezâil*, s. 164; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (177. 4. cüzün 1. kısmı), Abdülvehhâb tarikiyle. Ebû Hayyân "Onu tefsir olarak eklemiş olması daha doğrudur. Çünkü icmâ edilmiş Mushaflara muhaliftir." dedi. Bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/94; Türkî, 3/504.

18 Bakara 2/198.

19 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349; Türkî, 3/504.

[٣٧٦٨] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، « أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: «(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3768. Bize Ebû Hişâm'ın, Vekî', Talha b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "İbn Abbas bu âyeti şöyle okuyordu." dedi: "(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) 'Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur.'"[20]

[٣٧٦٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُسْهِرٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ مَتْجَرَ النَّاسِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُكَاظٌ، وَذُو الْمَجَازِ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ كَأَنَّهُمْ كَرِهُوا ذَلِكَ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

3769. Bize Ebû Küreyb'in, Osman b. Saîd, Ali b. Müshir, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Câhiliyye'de insanların pazarı Ukâz ve Zülmecâz'dı.[21] İslâm gelince insanlar buralardan alışveriş yapmayı uygun görmediler. Ta ki Yüce Allah {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[22] âyetini indirene kadar."[23]

[٣٧٧٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، قَالَ: ثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي أُمَيْمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، «وَسُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَحُجُّ، وَمَعَهُ تِجَارَةٌ، فَقَرَأَ ابْنُ عُمَرَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

---

20 Bu hadisi Vekî', *Tefsîr*'inde -İbn Kesîr, *Tefsîr*'de (1/349) olduğu gibi-, İbn Ebî Dâvûd, *Mesâhif*, s. 74, Talha tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/222, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzîr'e nispetle; Türkî, 3/504.

21 **Ukâz:** Câhiliyye döneminde kabilelerin her sene toplandığı Arap çarşılarından bir çarşının ismidir.
Zülmecâz: Arafat'ın Kebkeb tarafında kurulan bir çarşıdır. Arafat'a bir fersah (yaklaşık 4 km) uzaklıktadır; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/704, 4/216; Türkî, 3/504.

22 Bakara 2/198.

23 Buhârî, *Sahîh* (1770), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 3/404.

3770. Bize Hasan b. Arafe'nin, Şebâbe b. Sevvâr, Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ümeyme şöyle dedi: "İbn Ömer'e hem hac yapıp hem ticaret yapan bir adam hakkında soruldu. İbn Ömer {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[24] âyetini okudu."[25] **[3/504]**

[٣٧٧١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانُوا لَا يَتَّجِرُونَ فِي أَيَّامِ الْحَجِّ، فَنَزَلَتْ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

3771. Bana Yakub b. İbrahim'in Hüşeym tarikiyle ve bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, Hüşeym, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Araplar hac günlerinde ticaret yapmıyorlardı. Bunun üzerine {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[26] âyeti indi."[27]

[٣٧٧٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3772. Bana Yakub b. İbrahim'in, Hüşeym, Haccâc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) "Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur." dedi.[28]

[٣٧٧٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا طَلْحَةُ بْنُ عَمْرٍو الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَوْلِهِ: «(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ)» هَكَذَا قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ.»

---

24 Bakara 2/198.

25 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (177, 4. cüzün 1. kısmı), Şu'be, Ebû Meymûne, İbn Ömer'e nispetle; Türkî, 3/405.

26 Bakara 2/198.

27 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-351); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1731) Zeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensûr*, 1/222, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Şeybe'ye nispetle; Türkî, 3/505.

28 Ebû Ubeyde, *Fezâil*, s. 164; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 74, Hüşeym tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/505.

3773. Bize İbn Humeyd'in, Yahyâ b. Vâdıh, Talha b. Amr el-Hadramî, tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "İbn Abbas âyeti şöyle okudu." dedi: "(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) 'Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur.'"[29]

[٣٧٧٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا لَيْثٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: التِّجَارَةُ فِي الدُّنْيَا، وَالْأَجْرُ فِي الْآخِرَةِ.»

3774. Bana Yakub b. İbrahim'in, Uleyye, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[30] âyeti hakkında "(Allah'tan istenilen fazl) dünyada ticaret, âhirette mükâfattır." dedi.[31]

[٣٧٧٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: التِّجَارَةُ فِي المَوَاسِمِ أُحِلَّتْ لَهُمْ فِي الْمَوَاسِمِ، قَالَ: فَكَانُوا لَا يَبِيعُونَ، أَوْ يَبْتَاعُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بِعَرَفَةَ وَ لاَ بِمِنًى.»

3775. Bize Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[32] âyeti hakkında şöyle dedi: "(Âyette kastedilen) hac zamanlarında ticarettir. Ticaret hac zamanlarında hacılara helâl kılındı. Araplar Câhiliyye döneminde Arafat ve Mina'da alım veya satım yapmıyorlardı."[33] **[3/505]**

[٣٧٧٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

---

29 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/290; Şâkir, 2/225.

30 Bakara 2/198.

31 Bu hadisi Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensûr*, 1/222, Taberî ve İbn Uyeyne'ye nispetle; Türkî, 3/505.

32 Bakara 2/198.

33 Halebî ve Ayasofya nüshalarında Mina kelimesi zikredilmedi; Türkî, 3/506; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 230; Şâkir, 4/166.

3776. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisi rivayet etti.[34]

[٣٧٧٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} كَانَ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْعَرَبِ لَا يُعَرِّجُونَ عَلَى كَسِيرٍ، وَلَا ضَالَّةٍ لَيْلَةَ النَّفْرِ، وَكَانُوا يُسَمُّونَهَا لَيْلَةَ الصَّدْرِ، وَلَا يَطْلُبُونَ فِيهَا تِجَارَةً، وَلَا بَيْعًا، فَأَحَلَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَلِكَ كُلَّهُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَعَرِّجُوا عَلَى حَوَائِجِهِمْ، وَيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِ رَبِّهِمْ.»

3777. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[35] âyeti hakkında şöyle dedi: "Araplardan bir kabile nefer günü[36] (sadr gecesi diye isimlendirirlerdi)[37] sakatlanan ve kaybolanlarla (binek ve eşyalarıyla) ilgilenmezlerdi. Bugün ticaret ve satış yapmazlardı. Allah Teâlâ bunların hepsini müminlere helâl kıldı. İhtiyaçlarını karşılamalarını ve Rablerinden refah istemelerini helâl kıldı."[38]

[٣٧٧٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: «(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3778. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne tarikiyle rivayet ettiğine göre Ubeydullah b. Ebî Yezîd, "İbn Zübeyr'i şöyle derken işittim." dedi: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) 'Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur.'"[39] **[3/506]**

---

34 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 230; Şâkir, 4/166.

35 Bakara 2/198.

36 Nefer gecesi, bazı nüshalarda zikredilmedi. Nefer günü ve nefer gecesi olarak iki şekilde de anılır. O gün insanlar Mina'dan ayrıldığı için bu ismi verdiler; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ف ر; Türkî, 3/506.

37 Sadr, Kurban günlerinin dördüncüsüdür. Bugüne bu ismi vermelerinin nedeni bugün hacıların Mekke'den ayrılıp evlerine geri dönmeleridir; Türkî, 3/506.

38 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/222, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/506.

39 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/78; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (177, 4. cüzün 1. kısmı); İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 86, Süfyân b. Uyeyne tarikiyle; Abd b. Humeyd,

[٣٧٧٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «كَانَتْ ذُو الْمَجَازِ، وَعُكَاظٌ مَتْجَرًا لِلنَّاسِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ تَرَكُوا ذَلِكَ حَتَّى نَزَلَتْ: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3779. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Zülmecâz ve Ukâz Câhiliyye döneminde insanların pazarlarıydı. İslâm gelince (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) *'Hac günlerinde rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur'* âyeti ininceye kadar bu pazarları terk ettiler."[40]

[٣٧٨٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، وَالْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: «كَانَ بَعْضُ الْحَاجِّ يُسَمَّوْنَ الدَّاجَ، فَكَانُوا يَنْزِلُونَ فِي الشِّقِّ الْأَيْسَرِ مِنْ مِنًى، وَكَانَ الْحَاجُّ يَنْزِلُونَ عِنْدَ مَسْجِدِ مِنًى، فَكَانُوا لَا يَتَّجِرُونَ، حَتَّى نَزَلَتْ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} فَحُجُّوا.»

3780. Bize Ahmed b. Hâzim ve Müsennâ'nın, Ebû Nuaym, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sûka, "Saîd b. Cübeyr'i şöyle derken işittim." dedi: "Bazı[41] hacılar 'dâcce' (hamal vb. kişiler)[42]

Müsned -İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349'da olduğu gibi-; İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3055) Abdullah b. Ebî Yezîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensûr*, 1/222, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Abdürrezzâk'ın *Tefsîr*'inde ve *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da Ebû Zübeyr'den rivayet edildi; Türkî, 3/506.

40 Süfyân, *Tefsîr*'inde *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/222) olduğu gibi-; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/78; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr-350); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (177, 4. cüzün 1. kısmı); Buhârî (2050, 2097, 4519); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/351, 1846; Taberânî, *Kebîr*, (11213); Beyhakî, *Sünen*, (4/333), Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1734), İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhîf*, s. 74, Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/449,481; 2/276; İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3054); Beyhakî, *Sünen*, 4/334, İbn Abbas'tan Ubeyd b. Umeyr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/507.

41 'Bazı' kelimesi Halebî nüshasından alınmıştır; Türkî, 3/507.

42 الدَّاجُ: Ücretli işçi, yardımcı vb. hacıların yanında bulunan kişilerdir. Bu ismin verilmesinin nedeni onların genelde yürüyerek yolculuk yapıyor olmaları ve yolculukta işlerle onların ilgilenmesidir; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, د ج ج; Türkî, 3/507.

olarak isimlendiriliyorlardı. Bunlar Mina'nın sol tarafında konaklıyorlardı. Normal hacılar ise Mina Mescidi'nin yanında konaklıyorlardı ve ticaret yapmıyorlardı. Ta ki {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[43] âyeti indi. 'Haccedin ve ticaret yapın.' denildi."[44]

[٣٧٨١] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ نَاسٌ يَحُجُّونَ وَلَا يَتَّجِرُونَ، حَتَّى نَزَلَتْ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} فَرَخَّصَ لَهُمْ فِي الْمَتْجَرِ، وَالرُّكُوبِ، وَالزَّادِ.»

3781. Bana Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym, Ömer b. Zer tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "İnsanlar haccediyor ve ticaret yapmıyorlardı. {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[45] âyeti indi. Allah hacılara ticaret yapmaya, binek edinmeye, azık edinmeye izin verdi."[46] **[3/507]**

[٣٧٨٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلِهِ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} هِيَ التِّجَارَةُ، يَقُولُ: اتَّجِرُوا فِي الْمَوْسِمِ.»

3782. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[47] âyeti hakkında şöyle dedi: "(Allah'tan istenilen fazl) ticarettir. Hac zamanlarında ticaret yapın, demektir."

[٣٧٨٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: كَانَ النَّاسُ إِذَا أَحْرَمُوا لَمْ يَتَبَايَعُوا حَتَّى يَقْضُوا حَجَّهُمْ، فَأَحَلَّهُ اللَّهُ لَهُمْ.»

43 Bakara 2/198.
44 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/251; Şâkir, 4/167.
45 Bakara 2/198.
46 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/271; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/292; Şâkir, 4/167.
47 Bakara 2/198.

3783. Bize Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[48] âyeti hakkında şöyle dedi: "İnsanlar ihrama girdikleri zaman haclarını bitirinceye kadar ticaret yapmıyorlardı. Allah bunu onlara helâl kıldı."[49]

[٣٧٨٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانُوا يَتَّقُونَ الْبُيُوعَ، وَالتِّجَارَةَ أَيَّامَ الْمَوْسِمِ، يَقُولُونَ أَيَّامَ ذِكْرٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} فَحُجُّوا.»

3784. Bize Müsennâ'nın, Ebû Nuaym, Süfyân, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Hac günlerinde satıştan ve ticaretten kaçınıyorlardı.

'Bu günler Allah'ı zikretme günleridir.' diyorlardı. Bunun üzerine Allah {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[50] âyetini indirdi.

'Haccedin ve ticaret yapın.' buyurdu."[51]

[٣٧٨٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: «(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3785. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Talha b. Amr, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, âyeti şöyle okuyordu: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) "Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur."[52]

[٣٧٨٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «لَا بَأْسَ بِالتِّجَارَةِ فِي الْحَجِّ، ثُمَّ قَرَأَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

---

48 Bakara 2/198.
49 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349; Türkî, 3/508.
50 Bakara 2/198.
51 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4, 271; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/292; Şâkir, 4/168.
52 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/250; Şâkir, 4/168.

3786. Bize Müsennâ'nın, Himmânî, Şerîk, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "hacda ticaret yapmanın sakıncası yoktur." dedi ve {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[53] âyetini okudu.[54]

[٣٧٨٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَوْلَهُ: «{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: كَانَ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْعَرَبِ لَا يُعَرِّجُونَ عَلَى كَسِيرٍ، وَلَا عَلَى ضَالَّةٍ، وَلَا يَنْتَظِرُونَ لِحَاجَةٍ، وَكَانُوا يُسَمُّونَهَا لَيْلَةَ الصَّدْرِ، وَلَا يَطْلُبُونَ فِيهَا تِجَارَةً، فَأَحَلَّ اللَّهُ ذَلِكَ كُلَّهُ أَنْ يُعَرِّجُوا عَلَى حَاجَتِهِمْ، وَأَنْ يَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ.»

3787. Bana Ammâr b. Hasan'dan, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' b. Enes {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[55] âyeti hakkında şöyle dedi: "Araplardan bir kabile (bineklerinden, eşyalarından) sakatlanan veya kaybolanlarla ilgilenmezlerdi. Herhangi bir ihtiyaçlarını gözetmezlerdi. O güne leyletü's-sadr (dönüş gecesi) derlerdi. O gün ticaret yapmak istemezlerdi. Allah ihtiyaçlarını[56] görmeleri için hacılara, yapmadıkları bu işlerin tümünü ve Rablerinden refah istemelerini[57] helâl kıldı."[58] **[3/508]**

[٣٧٨٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا مِنْدَلٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، مَوْلَى عُمَرَ، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ: «يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، كُنْتُمْ تَتَّجِرُونَ فِي الْحَجِّ؟ قَالَ: وَهَلْ كَانَتْ مَعَايِشُهُمْ إِلَّا فِي الْحَجِّ.»

3788. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Mindel, Abdurrahman b. Muhâcir tarikiyle rivayet ettiğine göre kölesi Ebû Salih, Hz. Ömer'e,

---

53 Bakara 2/198.

54 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/251; Şâkir, 4/168.

55 Bakara 2/198.

56 Karaviyyin Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında حَاجَتِهِمْ kelimesi yerine صَاحِبِهِمْ geçmektedir. (Buna göre anlam, ihtiyaçlarıyla ilgilenmek değil, arkadaşlarıyla ilgilenmek olur); Türkî, 3/509.

57 Halebî nüshasında تَطْلُبُوا olarak geçmektedir; Türkî, 3/509.

58 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/349; Türkî, 3/509.

"Ey müminlerin emiri, siz hacda ticaret yapıyor muydunuz?" diye sordu. Hz. Ömer,

"Onların hacdan başka kazançları mı var?" dedi.[59]

[٣٧٨٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ بَنِي تَيْمِ اللَّهِ، قَالَ: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ: إِنَّا قَوْمٌ نُكْرِي فَيَزْعُمُونَ أَنَّهُ لَيْسَ لَنَا حَجٌّ؟ قَالَ: «أَلَسْتُمْ تُحْرِمُونَ كَمَا يُحْرِمُونَ، وَتَطُوفُونَ كَمَا يَطُوفُونَ، وَتَرْمُونَ كَمَا يَرْمُونَ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: فَأَنْتَ حَاجٌّ؛ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ عَمَّا سَأَلْتُ عَنْهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.»

3789. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Alâ b. Müseyyeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Benî Teymillah kabilesinden bir adam şöyle dedi: "Bir adam Abdullah b. Ömer'e gelerek,

'Ey Ebâ Abdirrahmân, biz kiracı bir kavmiz. Bazıları bizim hacı olmadığımızı iddia ediyorlar.' dedi. O,

'Siz de hacılar gibi ihrama girmiyor, onlar gibi tavaf yapmıyor, onlar gibi şeytan taşlamıyor musunuz?' diye sordu. Adam,

'Evet' dedi. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi:

'Siz[60] hacısınız. Bir adam Peygamberimize (sav) geldi ve senin bana sorduğunu sordu. Bunun üzerine {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *'Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur.'*[61] âyeti indi.'"[62] **[3/509]**

---

59 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/350; Türkî, 3/509.

60 Bazı nüshalarda "sen" olarak kaydedilmiştir; Türkî, 3/509.

61 Bakara 2/198.

62 Bu hadisi Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde -İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/350 de olduğu gibi-; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (1/474); Dârekutnî, *Sünen*, 2/292; Tayâlisî, *Müsned*, (2021); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-352); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (444, 4. cüzün 1. kısmı); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1733); İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 1/351, 1845; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/449; Beyhakî, *Sünen*, 4/333; İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3051); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/222, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/509.

[٣٧٩٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بنُ يَحْيى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَانُوا إِذَا أَفَاضُوا مِنْ عَرَفَاتٍ لَمْ يَتَّجِرُوا بِتِجَارَةٍ، وَلَمْ يَعْرُجُوا عَلَى كَسِيرٍ، وَلَا عَلَى ضَالَّةٍ؛ فَأَحَلَّ اللَّهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

3790. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, "Hacılar Arafat'tan ayrıldıkları zaman ticaret yapmıyor, (binek ve eşyalarından) sakat ve kayıplarıyla ilgilenmiyorlardı. Allah bu işleri helâl kıldı." dedi ve {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur."*[63] âyetini sonuna kadar okudu.[64]

[٣٧٩١] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ الرَّازِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَتْ عُكَاظٌ، وَمَجَنَّةُ، وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَكَانُوا يَتَّجِرُونَ فِيهَا، فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ كَأَنَّهُمْ تَأَثَّمُوا مِنْهَا، فَسَأَلُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ).»

3791. Bana Saîd b. Rebî' er-Râzî'nin Süfyân, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz Câhiliyye çarşılarıydı. Buralarda ticaret yaparlardı. İslâm gelince sanki onlar bu çarşılardan tövbe ettiler. Peygamberimize (sav) durumu sorunca Allah (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) 'Rabbinizden hac zamanlarında refah istemenizde bir engel yoktur' âyetini indirdi."

2. {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ} "Arafat'tan indiğinizde"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ} *"Arafat'tan indiğinizde"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Şanı yüce Allah'ın {فَإِذَا أَفَضْتُمْ} *"döndüğünüz zaman"*[65] sözü başladığınız yere geri döndüğünüz zaman anlamına

63 Bakara 2/198.
64 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/78; Türkî, 3/510.
65 Bakara 2/198.

gelir. Bu yüzden قِدَاحٌ fal oklarını[66], أَيْسَارٌ kumarcılar[67] arasında dağıtan kişiye مُفِيضٌ denir. Çünkü müfîd (fal okları dağıtıcısı) önce okları kumarcılardan toplar sonra onlara geri dağıtır. **[3/510]**

Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî'nin şiirinde kelime bu anlamdadır:

فَقُلْتُ لَهَا رُدِّي إِلَيْهِ حَيَاتَهُ ... فَرَدَّتْ كَمَا رَدَّ الْمَنِيحَ مُفِيضُ

Ona dedim ki hayatını[68] ona ver geri
Geri verdi, ok dağıtıcısının boş oku[69] geri verdiği gibi

b. عَرَفَاتٌ "Arafât" Kelimesi

Arap dilcileri عَرَفَاتٌ "Arafât"[70] kelimesinde, özel isim olduğu halde munsarif olmasındaki sebepte ve bir yerin mi yoksa birçok yerin mi ismi olduğunda ihtilaf ettiler:

---

66 Kıdâh, ucunda demiri olmayan ve arkasında tüyü olmayan, fal için kullanılan oktur.

67 يَاسِرٌ yâsirin çoğuludur. Kesilen bir deveden kumar ile et payı almak için oklarla kumar oynayanlardır. Şanslarına çıkan et payını alırlar; Bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, ي س ر; Türkî, 3/510.

68 Bazı nüshalarda kalp olarak geçmektedir.

69 Menîh, fal oklarından çekenin şansına bir şeyin çıkmadığı bir ok çeşididir. O kişiye arkadaşı bir şey verirse onu alır. Cevherî, *es-Sıhâh*, م ن ح; Türkî, 3/511.

70 Kelime olarak "bilme, anlama, tanıma" ve "güzel koku" gibi mânalara gelen bir kökten türemiş olan arefe ve arafatın etimolojisi ve aralarındaki anlam farkı konusunda değişik görüşler ileri sürülmekle birlikte, genel olarak "arafat" kelimesinin "arafe"nin çoğulu olmayıp her ikisinin de tekil halinde aynı yerin adları olduğu kabul edilmiştir. Bu yere Arafat adının veriliş sebebi kesin olarak bilinmemekte ise de bu konuda bazı görüşler ileri sürülmektedir. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın yeryüzüne indikten sonra burada buluşup tanışmaları veya Cebrail'in Hz. İbrahim'e haccın nasıl ve nerelerde yapılacağını öğretirken Arafat'a geldiklerinde ona, "Arafte?" (anladın mı, tanıdın mı?) diye sorması, onun da "Araftü" (anladım, tanıdım) demesinden dolayı buraya Arafat veya Arafe dendiği kaynaklarda zikredilmiştir. Ayrıca dünyanın her tarafından gelen insanların bu yerde birbirleriyle görüşüp tanışmaları veya günahlarını itiraf ederek Allah'tan af dilemeleri, af dileyenlerin affedilmelerinden sonra günah kirlerinden temizlenip Allah katında güzel bir kokuya sahip olmaları sebebiyle bu adın verildiği de ileri sürülen görüşler arasındadır. Abdullah A. Boks, "Arafat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/arafat (08.02.2023).

1- Basrîlerden biri[71] şöyle dedi: "Arafât, مُسْلِمَاتٌ مُأْمِنَاتٌ 'müslimât, mü'minât' gibi çoğul bir isimdir. Tek bir yere isim olarak verildi. Tek bir yere isim olarak verilince munsarif oldu. Bu kelime bir yere isim verilmeden önce munsarif olduğu için isim verildikten sonra da munsarif kaldı. Çünkü ondaki ت 'tâ' harfi مُسْلِمُونَ وَمُسْلِمِينَ 'müslimûne ve müslimîne'deki müzekkerlik alâmeti و 'vâv' ve ي 'yâ' yerindedir. Tenvîn ise ن 'nûn' yerindedir. Bu kelime bir yere isim olarak verilince munsarif hali üzere bırakıldı. Müslimûn kelimesinin birine isim olarak verilince munsarif olarak devam ettirilmesi gibidir."

2- Yine Basrîlerden birisi şöyle dedi: "Araplardan bir kısmı böyle cemî bir kelimeyi bir şeye isim verince gayr-ı munsarif yapar. Sondaki ت 'ta'yı te'nîs tâ'sına benzetir." Bu görüş çirkin ve zayıf bir görüştür.

Bu görüşte olanlar şâirin[72] şu sözünü delil getirirler:

تَنَوَّرْتُهَا مِنْ أَذْرِعَاتٍ ... وَأَهْلُهَا بِيَثْرِبَ أَدْنَى دَارِهَا نَظَرٌ عَالِي

Ezriât'tan[73] onun yanan ateşine baktım (gönlüm kavuşmak ister)
Ailesi Yesrib'de, en yakın evine bakmak güçlü bir bakış ister

3- Basrîlerden biri şöyle dedi: "Bazıları أَذْرِعَاتُ 'Ezriât' kelimesini tenvinsiz okurlar. Bir yer ismi olan عَانَاتُ 'Ânât' da[74] böyledir."[75]

4- Kûfîlerden biri şöyle dedi: "Arafât kelimesi munsariftir. Çünkü sonundaki tâ müenneslik tâ'sı üzeredir."

5- Yine Kûfîlerden biri şöyle dedi: "Arafât kelimesi gibi kelimeler müenneslik tâsı ile cemi olanlardandır. Sonra bir erkeğe, kadına veya bir yere isim olarak verilir. Munsarif olur." **[3/511]**

---

71 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/233; Türkî, 3/511.

72 Şâir İmruülkays'tır. Şiir, *Dîvân*, s. 31; Türkî, 3/511.

73 Ezriât, Belkâ ve Ammân'a komşu Şam taraflarında bir yerin ismidir; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/175; Türkî, 3/511.

74 Irak kırsallarında bir yerin ismidir. Halil Cezîre tarafında olduğunu söyledi; Bekrî, *Mu'cem Me'sta'cem*, 3/914; Türkî, 3/511.

75 Bu görüşte olanlar kelimeyi munsarif olarak mecrûr kabul etmekte, gayr-ı munsarifliği olarak tenvinli okumamaktadırlar.

6- Kûfîlerden biri şöyle dedi: "Hemen hemen Araplar cemî bir kelimeyi cemî haricinde bir şeye isim olarak vermezler. Önce cemî düşünürler daha sonra tek bir şeye isim olarak verirler."

7- Kûfîlerin diğerleri şöyle dedi: "Arafât kelimesi bir şeyden aktarılma veya çevrilme bir kelime değildir. Bilinen bölge ve çevresi Arafat diye isimlendirildi. Sonra tek bir yer Arafat diye isimlendirildi. Arafat bu yerin ismidir. Onun tekili yoktur. Bu tür kullanım ancak yer isimlerinde caizdir. Diğer şeyler için böyle bir isimlendirme caiz değildir. Bu yüzden Araplar tâ harfini nasbetti. Çünkü bu bir yer ismidir. Eğer kelime bir kelimeden aktarılmış olsaydı bu caiz değildi. Çünkü bir kimse bir adamı müslimât veya müslimîn diye isimlendirse kelimenin aslında bulunduğu i'râbı da nakletmez. Buna عَانَاتٌ ve أَذْرِعَاتٌ kelimeleri muhaliftir. Çünkü bunlar aktarılmış kelimelerdir."

c. Arafat'a Niçin Arafat Denildi?

Müfessirler Arafat'a niçin Arafat dendiğinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle dedi: "Bu isimle isimlendirilmesinin nedeni İbrahim Halîlürrahman burayı görünce kendisinde buranın özellikleri hakkında var olan bilgilerle hemen bildi. 'Araftü' (bildim) dedi. Bu yüzden Arafat diye isimlendirildi."

Bunu söyleyenin sözü Arafat'ın bir yerin ismi olduğuna delâlet eder. Bununla o yer ve çevresi isimlendirildi. Yıpranmış elbise ve çorak arazi derken de etrafını kasteden böyle bir kullanım vardır. **[3/512]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٩٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، عَنْ أَسْبَاطٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا أَذَّنَ إِبْرَاهِيمُ، فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ، فَأَجَابُوهُ بِالتَّلْبِيَةِ، وَأَتَاهُ مَنْ أَتَاهُ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَخْرُجَ إِلَى عَرَفَاتٍ، وَنَعَتَهَا فَخَرَجَ، فَلَمَّا بَلَغَ الشَّجَرَةَ عِنْدَ الْعَقَبَةِ، اسْتَقْبَلَهُ الشَّيْطَانُ يَرُدُّهُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ. فَطَارَ فَوَقَعَ عَلَى الْجَمْرَةِ الثَّانِيَةِ، فَصَدَّهُ أَيْضًا، فَرَمَاهُ وَكَبَّرَ فَطَارَ فَوَقَعَ عَلَى الْجَمْرَةِ الثَّالِثَةِ، فَرَمَاهُ وَكَبَّرَ فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لَا يُطِيقُهُ، وَلَمْ يَدْرِ إِبْرَاهِيمُ، أَيْنَ يَذْهَبُ، انْطَلَقَ حَتَّى أَتَى ذَا الْمَجَازِ، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ فَلَمْ يَعْرِفْهُ جَازَ، فَلِذَلِكَ

سُمِّيَ ذَا الْمَجَازِ. ثُمَّ انْطَلَقَ حَتَّى وَقَعَ بِعَرَفَاتٍ؛ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا عَرَفَ النَّعْتَ، قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ، فَسُمِّيَ عَرَفَاتٍ. فَوَقَفَ إِبْرَاهِيمُ، بِعَرَفَاتٍ، حَتَّى إِذَا أَمْسَى ازْدَلَفَ إِلَى جَمْعٍ، فَسُمِّيَتِ الْمُزْدَلِفَةَ، فَوَقَفَ بِجَمْعٍ.»

3792. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "İbrahim (as) insanları hacca çağırınca insanlar telbiye getirerek icabet etmişlerdi. Allah oranın özelliklerini bildirerek İbrahim'e (as) Arafat'a çıkmasını emretti. İbrahim (as) Akabe'de Şecere'ye varınca Şeytan karşısına çıktı ve onu geri döndürmek istedi. İbrahim (as) Şeytan'ı yedi kere çakıl taşları ile taşladı ve her birinde tekbir getirdi. Şeytan kaçtı ve ikinci cemrede tekrar karşısına çıkıp vazgeçirmek istedi. İbrahim (as) onu tekbir getirerek taşladı. Şeytan kayboldu ve üçüncü cemrede tekrar karşısına çıktı. İbrahim (as) onu tekrar tekbirlerle taşladı. Şeytan, İbrahim'i (as) vazgeçiremeyeceğini anladı. İbrahim (as) nereye gideceğini bilemedi. Zülmecâz'a kadar yürüdü. Burayı tanıyamayınca yoluna devam etti. Buraya İbrahim (as) geçip gittiği için geçilen yer anlamında Zülmecâz denmiştir. Arafat'a varıncaya kadar yürüdü. Arafat'a bakınca özelliklerinden orayı bildi. 'Araftü/Bildim' dedi. Bundan dolayı Arafat olarak isimlendirildi. İbrahim (as) Arafat'ta vakfe yaptı. Akşam olunca Cem' isimli yere yaklaştı. Bu yüzden buraya Müzdelife (yaklaşılan yer veya yaklaştıran yer)[76] adı verildi. İbrahim (as) Cem''de vakfe yaptı."

---

76 Sözlükte "yaklaşmak; yaklaştırmak" anlamındaki zelf kökünün "iftiâl" kalıbından türeyen müzdelife kelimesi hac mevsiminde Arafat'tan inen insanların toplanarak zikir, dua ve vakfe ile Allah'a yaklaşmaları yahut burasının insanları Allah'a yaklaştırmasından dolayı bu mekâna isim olmuştur. Arafat'tan hareketle buraya yaklaşıldığı veya bu yere gelmekle insanların Mina'ya yaklaşmış olmaları yahut aynı kökten zülfe kelimesinin "gecenin başlangıcından bir süre" anlamı taşıması ve gecenin ilk zaman diliminde Arafat'tan buraya gelinmesinden dolayı bu adın verildiği de söylenir. Müzdelife ayrıca Hz. Âdem ile Havvâ burada buluştuğu, insanlar toplanıp bir araya geldikleri, akşam ve yatsı namazları yatsı vakti girdikten sonra birlikte kılındığı için Cem' (toplanma, bir araya gelme) diye de isimlendirilmiştir. Doğu-batı istikametindeki uzunluğu 4370 m., toplam alanı 963 hektar olan Müzdelife ile Mina arasındaki batı sınırı Muhassir vadisinin doğu çizgisi ve Mudaybi' Dağı, Arafat'la olan doğu sınırı, buradan Müzdelife'ye doğru uzanan iki dar geçidin çıkış yeriyle bu geçitlere paralel olarak Müzdelife yönüne doğru ilerleyen Dab yolunun geçitlerin çıkış yeri hizasına gelen kısmı, kuzeyde Sebîr dağı, güneyde Zâtüsselim, Zûmerah ve Müzdelife dağları olup bu dağların içe bakan yüzleri Müzdelife'ye dâhildir. Günümüzde bu sınırlar işaret levhalarıyla

[٣٧٩٣] يحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ نُعَيْمِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، قَالَ: «لَمَّا وَقَفَ جِبْرِيلُ، بِإِبْرَاهِيمَ، عَلَيْهِمَا السَّلَامُ بِعَرَفَاتٍ، قَالَ: عَرَفْتُ، فَسَمَّيْتُ عَرَفَاتٍ لِذَلِكَ.»

3793. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer, Süleyman et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre Nuaym b. Ebî Hind şöyle dedi: "Cebrail, İbrahim (as) ile birlikte Arafat'ta vakfe yapınca İbrahim (as) 'Araftü/Bildim' dedi. Bunun için Arafat diye isimlendirildi."[77]

[٣٧٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ الْمُسَيِّبِ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «بَعَثَ اللَّهُ جِبْرِيلَ، إِلَى إِبْرَاهِيمَ، فَحَجَّ بِهِ، فَلَمَّا أَتَى عَرَفَةَ قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ، وَكَانَ قَدْ أَتَاهَا مَرَّةً قَبْلَ ذَلِكَ، وَلِذَلِكَ سُمِّيَتْ عَرَفَةَ.»

3794. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İbn Cüreyc, İbn Müseyyeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib (ra) şöyle dedi: "Allah, Cebrail'i (as) İbrahim'e (as) gönderdi. Ona haccettirdi. Arafe'ye gelince 'Araftü/Bildim.' dedi. Bundan önce Arafe'ye bir kez gelmişti. Bu yüzden Arafe diye isimlendirildi."[78] **[3/513]**

2- Bir kısım müfessir "Arafat buraya ve bunun dışındaki yerlere özel isim olarak verildi." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٩٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ مُسْلِمٍ الْقُرَشِيِّ، عَنِ ابْنِ طِهْفَةَ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَتْ عَرَفَاتٌ، لِأَنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، كَانَ يَقُولُ لِإِبْرَاهِيمَ: هَذَا مَوْضِعُ كَذَا، وَهَذَا مَوْضِعُ كَذَا، فَيَقُولُ: قَدْ عَرَفْتُ قَدْ عَرَفْتُ ، فَلِذَلِكَ سُمِّيَتْ عَرَفَاتٍ.»

---

belirlenmiştir; Dursun Ali Şeker, "Müzdelife", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muzdelife#1 (08.02.2023).

77 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/79; Türkî, 3/513.

78 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/96; Türkî, 3/514.

3795. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Rebî'[79] b. Müslim el-Kuraşî, İbn[80] Tıhfe, Ebû Tufeyl tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas Arafat diye isimlendirilmesinin nedenini şöyle anlattı: "Cebrail (as) İbrahim'e (as),

'Burası şudur, burası şudur.' diye mekânları gösteriyordu. İbrahim'in (as),

'Araftü, araftü[81]/bildim, bildim' diye karşılık veriyordu. Bunun üzerine Arafat denmiştir."[82]

[٣٧٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَتْ عَرَفَةُ أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُرِي إِبْرَاهِيمَ، عَلَيْهِمَا السَّلَامُ الْمَنَاسِكَ، فَيَقُولُ: عَرَفْتُ عَرَفْتُ، فَسُمِّيَتْ عَرَفَاتٍ.»

3796. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Arafat diye isimlendirilmesi hakkında Atâ şöyle dedi: "Cebrâil (as) İbrahim'e (as) haccın yapılışını öğretiyordu. İbrahim (as) 'Araftü araftü/bildim bildim.' diyordu. Böylece Arafat diye isimlendirildi."[83]

[٣٧٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ زَكَرِيَّا، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «أَصْلُ الْجَبَلِ الَّذِي يَلِي عُرَنَةَ وَمَا وَرَاءَهُ مَوْقِفٌ حَتَّى يَأْتِيَ الْجَبَلُ جَبَلَ عَرَفَةَ.»

3797. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Zekeriyyâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "İbn Abbas dedi ki: 'Urene[84] dağı ve arkası Arafat dağına kadar vakfe yeridir.'"[85] **[3/514]**

---

79 Bazı nüshalarda Rebî' bulunmamaktadır; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/102; Türkî, 3/514.

80 Bazı nüshalarda أبي olarak geçmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/102; Türkî, 3/514.

81 İkinci "عَرَفْتُ" kelimesi bazı nüshalarda bulunmamaktadır; Türkî, 3/514.

82 Bu hadisi Suyûtî, *ed-Dürrü'l Mensûr*, 1/222, İbn Cerîr, Vekî' ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/514.

83 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (291, 4. cüzün 1. kısmı), Abdülmelik'e nispetle; Türkî, 3/514.

84 Bir nüshada Arafe olarak geçmektedir; Türkî, 3/514.

85 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/418, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 3/514.

Ebû Necîh, Arafat'ın Neba', Nübeya'[86] ve Zâtü Nâbit (isimli yerler) olduğunu, {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ} *"Arafat'tan indiğinizde"*[87] sözündeki yolun da orta patika olduğunu söyledi.

Zekeriyya "Dağın imamın durduğu yerden Arafe'ye doğru inilen kısmı Arafe'dir. Dağın arka tarafı ise Arafe'den değildir." dedi. Bu sözler Arafat[88] isminin muhtelif şahıslara verilen çoğul bir ismin bir şeye isim olarak verildiğine delâlet eder.

Benim katımda en doğru görüş; Arafat'ın topluluğa verilen bir ismin bir yere verilmiş isim olmasıdır. Eğer munsarif yapılırsa onun aslı olan cemi düşünülür. Eğer gayrı munsarif yapılırsa onun tek bir yere verilmiş özel bir isim olduğu düşünülür. Şehir, köy ve özel isimlerde gayr-ı munsarif yapıldığı gibi gayrı munsarif yapılır.

3. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} "Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."* sözünün tefsiri:

---

86 Bir nüshada Teba' ve Tübeya' olarak geçmektedir; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/741; Türkî, 3/515.

87 Bakara 2/198.

88 Arafat Mekke'nin 21 km. doğusunda, Tâif dağ yolu üzerinde ova görünüşünde düz bir alandır. Doğu, kuzey ve güneyindeki dağlar bu ovayı bir yay gibi kuşatmış, bunlardan Arafat'a bitişik olanlar Arafat'tan sayılmıştır. En uç noktaları arasında doğudan batıya 6,5 km., kuzeyden güneye de 11-12 km. uzunlukta olan bu sahanın tamamı 13,68 km²'dir ve kuzey kesiminde halk arasında Arafat dağı olarak bilinen ve eskiden İlâl veya Elâl diye adlandırılan granit taşlarından oluşmuş Cebelirahme bulunmaktadır. Aslında Arafat dağı bu değil, Arafat sahasını kuşatan dağdır. Ezrakī, Muhibbüddin et-Taberî, Fâkihî ve Fâsî gibi Mekke tarihiyle ilgili eser veren müelliflerin belirttiklerine göre, batıda Urene vadisi, doğuda Sa'd dağından eski Tâif yoluna kadar uzanan ve Arafat vadisini çevreleyen Arafat dağları, güneyde Nemire dağının doruğu, İbn Âmir bostanlığı, Urene vadisi ve eski Tâif yolu, kuzeyde Sa'd dağı ve Urene vadisine kavuşuncaya kadar uzayan ve üst tarafı Kinâne, alt tarafı Hüzeyl kabilelerine ait olan Vasîḳ vadisi Arafat sahasının sınırlarını teşkil etmektedir; Abdullah A. Boks, "Arafat".

a. Tefsiri

Şanı yüce Allah bu sözüyle "Arafat'tan inip hızlıca yürüyerek başladığınız yere geri döndüğünüzde {فَاذْكُرُوا اللَّهَ} *"Allah'ı zikredin."*[89] yani Meş'ar-i Harâm'da[90] namaz kılın ve dua edin" demektedir.

b. الْمَشْعَرِ "Meş'ar"

Önceden meşâir kelimesinin alâmetler anlamında olduğunu söylemiştik. Bir kişi شَعَرْتُ بِهَذَا الْأَمْرِ dediği zaman "Bu işi bildim" demektedir.

Meş'ar kelimesi alâmet, işaret demektir. Çünkü Meş'ar-i Harâm'da namaz kılmak, beklemek, gecelemek, dua etmek haccın alâmetlerinden ve Allah'ın kullarına yapılmasını emrettiği haccın farzlarındandır. **[3/515]**

[٣٧٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ زَكَرِيَّا، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، قَالَ: «يُسْتَحَبُّ لِلْحَاجِّ أَنْ يُصَلِّيَ، فِي مَنْزِلِهِ بِالْمُزْدَلِفَةِ إِنِ اسْتَطَاعَ، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ قَالَ: {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ}.»

3798. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Zekeriyyâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh şöyle dedi: "Hacı için Müzdelife'de bulunduğu yerde gücü yettiği kadar namaz kılması müstehaptır. Çünkü Allah {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ} *'Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin.'*[91] buyurdu."

---

89 Bakara 2/198.

90 Sözlükte "bilmek, hissetmek" anlamındaki şuûr kökünden ism-i mekân olan meş'ar (çoğulu meşâir) kelimesi, aynı kökten türeyen ve Allah'a kulluğun açık alâmet ve işaretleri olan "şeâirin yani ibadetlerin edâ edildiği yer" mânasına gelir. Meş'ar, yine "bilmek" mânasındaki ilm kökünden türemiş ma'lem (çoğulu meâlim) ile eş anlamlı olup her ikisi aynı zamanda "bir şeyin kendisiyle bilindiği işaret" karşılığında da kullanılır. Meş'ar-i Harâm terkibindeki Haram kelimesi, buranın Harem bölgesi içinde bulunduğunu veya hürmet gösterilmesi gereken bir yer olduğunu belirtir. Meş'ar-i Harâm tabiri, İslâmî literatürde hac menâsikinden bir kısmının yerine getirildiği yer olarak Arafat ile Mina arasındaki bölgeyi ifade etmektedir; Salim Öğüt, "Meş'ar-i Harâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesar-i-haram (08.02.2023).

91 Bakara 2/198.

c. Meş'ar'in Neresi Olduğu

Meş'ar ise Arafat'taki iki boğazdan[92] başlayıp Muhassir'e kadar devam eden Müzdelife'nin iki[93] dağının arasıdır. Arafat'taki iki boğaz Meş'ar'den değildir.

Müfessirler de bizim dediğimiz gibi demektedir.[94]

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٩٩] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «رَأَى ابْنُ عُمَرَ، النَّاسَ يَزْدَحِمُونَ عَلَى الْجُبَيْلِ بِجَمْعٍ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ جَمْعًا كُلَّهَا مَشْعَرٌ.»

3799. Bize Hennâd b. es-Serî'nin, İbn Ebî Zâide, İsrâil, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "İbn Ömer insanların Müzdelife'de tepeciğe izdiham ile toplandığını görünce 'Ey insanlar, buranın tümü Meş'ar'dir.' dedi."

---

92 Me'zim, İki dağ arasında başlayıp Arafat'ın içine kadar uzanan patika yoldur; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/741; Türkî, 3/516.

93 Bir nüshada iki dağ yerine bir dağ geçmektedir.

94 Hac sırasında Resûlullah ile birlikte bulunan Abdullah b. Ömer'den gelen iki rivayetten birinde onun Meş'ar-i Harâm'ı Arafat ile Mina arasında bulunan Müzdelife'nin tamamı, diğerinde ise Müzdelife sınırları içinde yer alan Kuzah tepesi olarak nitelediği birçok kaynakta nakledilmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in Müzdelife'de geceleyip sabah namazını kıldıktan sonra devesine binerek Meş'ar-i Harâm'a kadar geldiği (Ebû Dâvûd ve İbn Mâce rivayetlerine göre üzerine tırmandığı), kıbleye yönelip dua ettiği (Müslim, "Ḥac", 147; İbn Mâce, "Menâsik", 84; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57) şeklindeki rivayet Meş'ar-i Harâm'ın Müzdelife'nin tamamı değil bir bölümü olduğu yolundaki görüşü desteklemektedir. Meş'ar-i Harâm tabiriyle Müzdelife'nin kastedilmesinin cüzün kül için kullanılması kabilinden olduğu kaydedilmekte (Buhûtî, 2/497), Muhibbüddin et-Taberî de Abdullah b. Ömer'in Meş'ar-i Haram'ın Müzdelife'nin tamamı olduğu şeklindeki sözünün mecaz olarak değerlendirilebileceğini belirterek âyetteki *"Meş'ar-i Harâm'ın yanında"* ifadesinin Müzdelife'nin tamamına işaret etmediğini söylemektedir.

Fıkıh âlimlerinin çoğunluğu Meş'ar-i Harâm'ın Kuzah tepesi olduğu görüşünü benimsemiş, tefsir, hadis ve siyer âlimlerinin büyük kısmı ise Meş'ar-i Harâm ile Müzdelife'nin tamamının kastedildiğini ifade etmiştir. Müzdelife vakfesinin Müzdelife sınırları içinde yapılması caiz olmakla birlikte Hz. Peygamber'in fiilinden dolayı Kuzah tepesi üzerinde, mümkün olmadığı takdirde civarında vakfeye durulması daha faziletli kabul edilmiştir; Salim Öğüt, "Meş'ar-i Harâm".

[٣٨٠٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} قَالَ: هُوَ الْجَبَلُ وَمَا حَوْلَهُ.»

3800. Bana Yakub'un, Hüşeym, Haccâc, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer'e {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."*[95] sözünden sorulunca "Meş'ar dağ ve çevresidir." dedi.[96]

[٣٨٠١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَا بَيْنَ الْجَبَلَيْنِ اللَّذَيْنِ بِجَمْعٍ مَشْعَرٌ.»

3801. Bize Hennâd'ın, İbn Ebî Zâide, İsrâil, Hakîm b. Cübeyr, Saîd b. Cübeyr[97] tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Meş'ar, Müzdelife'de bulunan iki dağın arasıdır." dedi.[98] **[3/516]**

[٣٨٠٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، مِثْلَهُ.

3802. Bize Hennâd, İbn Ebî Zâide, Sevrî, Süddî tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[99]

[٣٨٠٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، فَقَالَ: مَا بَيْنَ جَبَلَيِ الْمُزْدَلِفَةِ.»

3803. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî ve bana Ahmed b. Hâzim'in Ebû Nuaym, Süfyân, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Ona Meş'ar-i Harâm'dan sordum. O,

---

95 Bakara 2/198.

96 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-353); Beyhakî, *Sünen*, 5/123, Hüşeym tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/224, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/516.

97 Bir nüshada Saîd b. Cübeyr zikredilmemiştir; Türkî, 3/517.

98 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/234, Taberî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/517.

99 Süfyân, *Tefsîr*, s. 64; Türkî, 3/517.

'Müzdelife'nin iki dağı arasıdır.' dedi."[100]

[٣٨٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا «قَالَ مَعْمَرٌ: وَقَالَهُ قَتَادَةُ.»

3804. Bize Hasan'ın, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer "Meş'ar-i Harâm Müzdelife'nin hepsidir." dedi.[101] Ma'mer, Katâde'nin de böyle söylediğini aktardı.[102]

[٣٨٠٥] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: أَنْبَأَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} قَالَ: مَا بَيْنَ جَبَلَيِ الْمُزْدَلِفَةِ هُوَ الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ.»

3805. Bize Hennâd'ın, Vekî', Sevrî, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."*[103] sözü hakkında şöyle dedi: "Müzdelife'de iki dağın arası Meş'ar-i Harâm'dır."[104]

[٣٨٠٦] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبِي، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرو، عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، فَقَالَ: «إِذَا انْطَلَقْتَ مَعِي أَعْلَمْتُكَهُ. قَالَ: فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ، فَوَقَفْنَا حَتَّى إِذَا أَفَاضَ الْإِمَامُ سَارَ وَسِرْنَا مَعَهُ، حَتَّى إِذَا هَبَطَتْ أَيْدِي الرِّكَابِ، وَكُنَّا فِي أَقْصَى الْجِبَالِ مِمَّا يَلِي عَرَفَاتٍ قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ؟ أَخَذْتُ فِيهِ، قُلْتُ: مَا أَخَذْتُ فِيهِ؟ قَالَ: كُلُّهَا مَشَاعِرٌ إِلَى أَقْصَى الْحَرَمِ.»

3806. Bize Hennâd'ın, İbn Ebî Zâide, o babası[105], Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Meymûn şöyle dedi: "Abdullah b. Amr'a[106] Meş'ar-i Harâm'ı sordum. O,

---

100 Beyhakî, *Sünen*, 2/123, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/517.

101 Abdürrezzâk -İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/352 olduğu gibi-, aynı tarikle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/353 (1856); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/277; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/224, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/517.

102 Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/78) benzerini rivayet etti. Türkî, 3/517.

103 Bakara 2/198.

104 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (389, 4. cüzün 1. kısmı); Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/517.

105 Bir nüshada ابْنِ olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/103; Türkî, 3/517.

106 Bir nüshada Ömer olarak geçmektedir. Beyhakî de *Sünen*'de rivayeti verdikten sonra Amr olduğunu söylemiştir, Abdullah b. Ömer olduğu da söylenir; Türkî, 3/517.

'Benimle beraber geldiğinde sana onu öğretirim.' dedi. Onunla beraber gittim. İmam yürüyünceye kadar vakfe yaptık. İmamla birlikte biz de yürüdük. Arafat'ın en son dağının eteğine gelip binek üstünde olanlar inince,

'Meş'ar-i Harâm'ı soran nerede? Oranın sınırlarına girdik.' dedi.

'Ben daha girmedim.' dedim. O,

'Harem bölgesinin sonuna kadar her yer Meş'ar'dir.' dedi." **[3/517]**

[٣٨٠٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ. قَالَ: «إِنْ تَلْزَمْنِي أُرِكَهُ. قَالَ: فَلَمَّا أَفَاضَ النَّاسُ مِنْ عَرَفَةَ، وَتَهَبَّطَتْ أَيْدِي الرِّكَابِ فِي أَدْنَى الْجِبَالِ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ؟ قَالَ: قُلْتُ: هَا أَنَا ذَا، قَالَ: أَخَذْتُ فِيهِ، قُلْتُ: مَا أَخَذْتَ فِيهِ؟ قَالَ: حِينَ تَهَبَّطَتْ أَيْدِي الرِّكَابِ فِي أَدْنَى الْجِبَالِ فَهُوَ مَشْعَرٌ إِلَى مَكَّةَ.»

3807. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İsrâil ve bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Meymûn el-Evdî şöyle dedi: "Abdullah b. Amr'a Meş'ar-i Harâm'ı sordum.

'Benden ayrılmazsan sana gösteririm.' dedi. İnsanlar Arafat'tan ayrılıp dağın eteğinde bineklerinden inince,

'Meş'ar-i Harâm'ı soran nerede?' dedi.

'Buradayım.' dedim.

'Sınırlarına girdin, insanların dağın eteğinde bineğinden indiği yerden Mekke'ye kadar Meş'ar'dir.' dedi."[107]

---

107 Bu hadis Vekî', *Tefsîr*'inde -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/224 olduğu gibi- aynı senetle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (389, 4. cüzün 1. kısmı); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/353, İsrâil tarikiyle; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/415; Beyhakî, *Sünen*, 5/123; Ebû İshâk tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Süfyân ve Abd b. Humeyd'e nispetle önceki hadise benzer bir şekilde; Türkî, 3/518.

[٣٨٠٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ زَاذَانَ، عَنْ مَكْحُولٍ الْأَزْدِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَوْمَ عَرَفَةَ عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ؟ فَقَالَ: «الْزَمْنِي فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ وَأَتَيْنَا الْمُزْدَلِفَةَ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ؟ هَذَا الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ.»

3808. Bize Hennâd'ın, Vekî', Umâre b. Zâzân tarikiyle rivayet ettiğine göre Mekhûl el-Ezdî şöyle dedi: "İbn Ömer'e, Arafe günü Meş'ar-i Harâm'ı sordum.

'Benden ayrılma' dedi. Ertesi gün Müzdelife'ye gittik. 'Meş'ar-i Harâm'ı soran nerede? Burası Meş'ar-i Harâm'dır' dedi." **[3/518]**

[٣٨٠٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا.»

3809. Bana Hennâd'ın, İbn Ebî Zâide, Dâvûd, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "Müzdelife'nin tümü Meş'ar-i Harâm'dır." dedi.

[٣٨١٠] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: أَيْنَ الْمُزْدَلِفَةُ؟ قَالَ: «إِذَا أَفَضْتَ مِنْ مَأْزَمَيْ عَرَفَةَ، فَذَلِكَ إِلَى مُحَسِّرٍ. قَالَ: وَلَيْسَ الْمَأْزَمَانِ مَأْزَمَا عَرَفَةَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ، وَلَكِنْ مَفَاضَاهُمَا. قَالَ: قِفْ بَيْنَهُمَا إِنْ شِئْتَ، وَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ تَقِفَ دُونَ قُزَحَ هَلُمَّ إِلَيْنَا مِنْ أَجْلِ طَرِيقِ النَّاسِ.»

3810. Bize Hennâd b. es-Serî'nin, İbn Ebî Zâide[108] tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ'ya,

'Müzdelife nerede?' diye sordum. O,

'Arafat'ın iki boğazını geçince Muhassır'a kadardır. Arafat'ın iki boğazı Müzdelife'den değil fakat sonrası Müzdelife'dendir. İstersen ikisi arasında[109] dur. Kuzah'a[110] yakın durmanı tercih ederim. İnsanların geçmesi için bize doğru gel!' dedi."[111]

108 Bir nüshada Dâvûd'da bulunur; Türkî, 3/519.

109 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*'de "ikisinden birinde" şeklindedir; Türkî, 3/519.

110 Kuzah, Câhiliyye döneminde Kureyş'in vakfe yeridir. Burası Müzdelife'de imamın durduğu yerin sağına düşen tepenin zirvesidir; Türkî, 3/519.

111 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/416, İbn Cüreyc tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/353, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 3/519.

[٣٨١١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «رَآهُمُ ابْنُ عُمَرَ، يَزْدَحِمُونَ عَلَى قُزَحَ، فَقَالَ:» عَلَامَ يَزْدَحِمُ هَؤُلَاءِ كُلُّ مَا هَاهُنَا مَشْعَرٌ.»

3811. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "İbn Ömer insanları Kuzah'a yığılmış olarak gördü. 'İnsanlar neden buraya yığılıyorlar? Buraların hepsi Meş'ar'dir.' dedi."[112]

[٣٨١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا.»

3812. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den şöyle rivayet etti: "Müzdelife'nin tümü Meş'ar-i Harâm'dır." **[3/519]**

[٣٨١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3813. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle aynısını rivayet etti.

[٣٨١٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} وَذَلِكَ لَيْلَةَ جَمْعٍ. قَالَ قَتَادَةُ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: مَا بَيْنَ الْجَبَلَيْنِ مَشْعَرٌ.»

3814. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."*[113] sözü hakkında "Bu Müzdelife gecesidir." dedi. İbn Abbas'ın "İki dağın arası Meş'ar'dir." dediğini nakletti.

---

112 Abdürrezzâk, -İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/353) olduğu gibi-; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/224, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/519.

113 Bakara 2/198.

[٣٨١٥] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ هُوَ مَا بَيْنَ جِبَالِ الْمُزْدَلِفَةِ، وَيُقَالُ: هُوَ قَرْنُ قُزَحَ.»

3815. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "Meş'ar-i Harâm Müzdelife'nin dağlarının arasıdır. Kuzah'ın zirvesidir de denilmiştir."

[٣٨١٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} وَهِيَ الْمُزْدَلِفَةُ، وَهِيَ جَمْعٌ.»

3816. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."*[114] sözü hakkında "Orası Müzdelife, orası Cem'"dir." dedi.

Abdurrahman b. el-Esved'den şöyle nakledildi:

[٣٨١٧] حَدَّثَنَا بِهِ هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: «لَمْ أَجِدْ أَحَدًا يُخْبِرُنِي عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ.»

3817. Bize Hennâd'ın, Vekî', İsrâil, Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. el-Esved şöyle dedi: "Bana Meş'ar-i Harâm'ı öğretecek kimseyi bulamadım."[115]

[٣٨١٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: « الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ: مَا بَيْنَ جَبَلَيْ مُزْدَلِفَةَ.»

3818. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "Saîd b. Cübeyr'i şöyle derken işittim." dedi: "Meş'ar-i Harâm Müzdelife'nin iki dağının arasıdır."

[٣٨١٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا قَيْسٌ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ؟ فَقَالَ: مَا أَدْرِي، وَسَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا بَيْنَ الْجَبَلَيْنِ.»

---

114 Bakara 2/198.

115 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (389, 4. cüzün 1. kısmı); Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/520.

3819. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Kays, Hakîm b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "İbn Ömer'e Meş'ar-i Harâm'ı sordum. O,

'Bilmiyorum.' dedi. İbn Abbas'a sordum.

'O, iki dağın arasıdır.' dedi."

[٣٨٢٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ: عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْجُبَيْلُ وَمَا حَوْلَهُ مَشَاعِرٌ.»

3820. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Tepe ve çevresi Meş'ar'dir."[116] **[3/520]**

[٣٨٢١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ ثُوَيْرٍ، قَالَ: «وَقَفْتُ مَعَ مُجَاهِدٍ، عَلَى الْجُبَيْلِ، فَقَالَ: هَذَا الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ.»

3821. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, İsrâil tarikiyle rivayet ettiğine göre Süveyr şöyle dedi: "Mücâhid ile tepe üzerinde vakfe yaptım. O,

'Burası Meş'ar'dir.' dedi."

[٣٨٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا حَسَنُ بْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «الْجُبَيْلُ وَمَا حَوْلَهُ مَشَاعِرٌ.»

3822. Bize Ebû Küreyb'in, Hasan b. Atıyye, İsrâil, Ebî İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "Tepe ve çevresi Meş'ar'dir." dedi.

Ebû Ca'fer et-Taberî: Biz neden Meş'ar'i, Mina'nın parçası olan Müzdelife sınırı Muhassır vadisinden başlattık? Çünkü:

[٣٨٢٣] الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا عُرَنَةَ، وَجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا مُحَسِّرًا.»

116 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/224, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/521.

3823. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Zeyd b. Eslem tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Urene hariç Arafat'ın tümü vakfe yeridir. Muhassır hariç Müzdelife'nin tümü vakfe yeridir."*[117]

[٣٨٢٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنِي هُشَيْمٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ قَالَ: «كُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ إِلَّا وَادِيَ مُحَسِّرٍ.»

3824. Bana Yakub'un, Hüşeym, Haccâc, İbn Ebî Müleyke tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. ez-Zübeyr; "Muhassır vadisi hariç Müzdelife'nin tümü vakfe yeridir." dedi.[118]

[٣٨٢٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ.

3825. Bana Yakub'un, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Haccâc şöyle dedi: "Bana bir kişi Urve b. Zübeyr'in bu hadisin benzerini söylediğini rivayet etti."

[٣٨٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، فِي خُطْبَتِهِ: «تَعَلَّمُنَّ أَنَّ عَرَفَةَ، كُلَّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ عُرَنَةَ، تَعَلَّمُنَّ أَنَّ مُزْدَلِفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ مُحَسِّرٍ.»

3826. Bana Müsennâ'nın, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Zübeyr hutbesinde şöyle dedi: "İyi öğrenin ki Urene'nin içi hariç tüm Arafat vakfe yeridir. İyi öğrenin ki Muhassır'in içi hariç tüm Müzdelife vakfe yeridir."[119] **[3/521]**

---

117 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/353, İbnü'l-Mübârek'ten, "Hadis mürseldir." diyerek, İmam Mâlik, *el-Muvatta'*da (1/388) zikretti; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 24/427; Türkî, 3/521.

118 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/79, Eyyüb ve İbn Ebî Müleyke tarikiyle; Türkî, 3/521.

119 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/388, Hişâm b. Urve tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (251-252, 4. cüzün 1. kısmı); Vekî', *Tefsîr*'inde Hişâm, onun babası İbn Zübeyr tarikiyle; Türkî, 3/521-522.

Bu hadislerde Meş'ar'in yeri her ne kadar belirtilmiş olsa da ben hacıların Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikretmek için yaptıkları vakfeyi Kuzah ve çevresinde yapmalarını tercih ederim. Çünkü:

[٣٨٢٧] أَبَا كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ الْمَخْزُومِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «لَمَّا أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، غَدَا فَوَقَفَ عَلَى قُزَحَ، وَأَرْدَفَ الْفَضْلَ، ثُمَّ قَالَ: «هَذَا الْمَوْقِفُ، وَكُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ.»

3827. Bize Ebû Küreyb'in, Ubeydullah b. Musa, İbrahim, İsmail b. Mücemmi', Abdurrahman b. el-Hârisî el-Mahzûmî, Zeyd b. Ali, o babasından[120] Ubeydullah b. Ebî Râfi'[121] tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali (ra) şöyle dedi: "Peygamberimiz (sav) Müzdelife'de sabahladığında erkenden Kuzah'a giderek vakfe yaptı. Fazl'ı devesinin arkasına bindirdi ve;

'Burası vakfe yeridir. Müzdelife'nin tümü vakfe yeridir.' dedi."[122]

[٣٨٢٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

3828. Bize Ebû Küreyb, Yunus b. Bükeyr, İbrahim b. İsmail b. Mücemmi', Abdurrahman b. el-Hâris, Zeyd b. Ali b. Hüseyin, Abdullah b. Ebî Râfi', Ebû Râfi' tarikiyle Peygamberimizden (sav) bu hadisin benzerini rivayet etti.

---

120 "Babasından" kısmı nüshalarda yok fakat kaynaklarda kaydedilmiştir; Türkî, 3/522.

121 Bir nüshada Ebû Râfi' olarak geçmektedir; Türkî, 3/522.

122 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/5, (454-562, 1348); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1935); Tirmizî, *Sünen*, (885); Abdullah, *Zevâidi'l-Müsned*, 2/8, (500-564, 613); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (312, 544); Tahâvî, *Şerhü'l-Müşkil* (1196); Beyhakî, *Sünen*, (5/122), Abdurrahman b. Hâris tarikiyle; Türkî, 3/522.

[٣٨٢٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَحْمَدُ الدُّولَابِيُّ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَرْبُوعٍ، عَنِ ابْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: «رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ وَاقِفًا عَلَى قُزَحَ وَهُوَ يَقُولُ: أَيُّهَا النَّاسُ أَصْبِحُوا، أَيُّهَا النَّاسُ أَصْبِحُوا، ثُمَّ دَفَعَ.»

3829. Bize Hennâd'ın, Ahmed ed-Dûlâbî, Süfyân, İbn Münkedir, Saîd b. Abdurrahman b. Yerbu' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn[123] Hüveyris şöyle dedi: "Ebû Bekir'i Kuzah'ta vakfe yaparken ve,

'Ey insanlar, sabah oldu, ey insanlar sabah oldu (uyanın, uyanın).' derken gördüm. Sonra oradan ayrıldı."[124] **[3/522]**

[٣٨٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكٍ، قَالَ: «حَجَجْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ بِجَمْعٍ صَلَّى الصُّبْحَ، ثُمَّ غَدَا، وَغَدَوْنَا مَعَهُ حَتَّى وَقَفَ مَعَ الْإِمَامِ عَلَى قُزَحَ، ثُمَّ دَفَعَ الْإِمَامُ فَدَفَعَ بِدَفْعَتِهِ.»

3830. Bize İbn Humeyd'in, Harun, Abdullah b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Yusuf b. Mâhek şöyle dedi: "İbn Ömer ile haccettim. Müzdelife'de sabahlayınca sabah namazını kıldı. Sonra erkenden yola koyuldu. Biz de onunla beraber gittik. Kuzah'da imam ile birlikte vakfe yaptı. İmam Kuzah'tan ayrılınca o da ayrıldı."

Abdullah b. Amr'ın[125] sözüne gelince: O Müzdelife'deyken "Buranın hepsi Mekke'ye kadar Meş'ar'dir." demişti. Bu sözün anlamı; Mekke ve Müzdelife arası haccın alâmetlerinden bazı alâmetleridir demektir. Buraların her bir yerinde haccın bazı görevleri yapılır. Bu söz Müzdelife'de Meş'ar-i Harâm'da yapılan vakfenin buralarda da yapılabileceği demek değildir.

Abdurrahman b. el-Esved'in sözüne gelince: "Bana Meş'ar-i Harâm'ı gösterecek kimse bulamadım." demişti. Muhtemelen o "Tam ve doğru olarak bana Meş'ar-i Harâm'ın başını ve sonunu gösterecek kimse

123 Bir nüshada أبى olarak geçmektedir; Türkî, 3/522.

124 Bu hadisi Şâfiî, *Ümm*, 2/213; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/5; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (252, 4. cüzün 1. kısmı); Beyhakî, *Sünen*, 5/125, Süfyân tarikiyle zikretti. İbn Sa'd ve Süfyân b. Uyeyne şöyle dedi: Saîd b. Abdurrahman b. Yerbû', bu nispette yanılgı ve hatadır. O, Abdurrahman b. Saîd b. Yerbû' el-Mahzûmî'dir; Türkî, 3/522.

125 Bir nüshada Ömer olarak kaydedilmiştir. Önceden bahsetmiştik; Türkî, 3/523.

bulamadım." demek istedi. Çünkü onun sınırlarını ne bir fazla ne bir eksik olarak sadece âlimlerden bir kısmı bilebilir. Buranın sınırlarına ne bir fazla ne bir eksik olarak benim zikrettiğim kişilerden başkası vakıf değildi. Ayrıca burada bulunan ve bulunmayan hacılardan hepsi vakfenin nerede yapılacağını biliyordu. İnsanlar Arafat, Mina, Harem gibi Allah'ın kendilerine farz kıldığı ve haccın yerine getirileceği şeâir ve mekânları biliyordu.

4. {وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ} "O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin. Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ} *"O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin. Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız."* sözünün tefsiri:

a. {وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ} "O'nu, hidâyet vererek sizi yücelttiği gibi zikredin"

Şanı yüce Allah bu sözüyle "Ey iman edenler, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı yücelterek, yanınızda bulunan nimetlere şükrederek Allah'ı zikredin. Zikriniz Allah'ın emrine boyun eğerek, sadece O'na itaat ederek, Allah'ın size nimet olarak verdiği, şirk ve şaşkınlık içerisinde hak yolu görememenizden ve sapıklıktan sonra Halîlullah İbrahim'in (as) yoluna ulaştırmasına şükrederek sadece Allah'a has olsun; Allah'ın hidâyete ulaştırarak sizi zikrettiği gibi. Bu hidâyetle Allah sizi ateşten kurtardı. Siz bir ateş çukurunun kenarında iken Allah'ın sizi ateşten kurtarmasından sonra Allah'ı zikredin." demektedir. {كَمَا هَدَاكُمْ} *"Hidâyet vererek sizi zikrettiği gibi"*[126] sözünün anlamı budur. **[3/523]**

b. {وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ} "Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapkınlardansınız"

{وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ}

"Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız."[127] sözüne gelince...

126 Bakara 2/198.
127 Bakara 2/198.

1- Arap dilcilerinin bir kısmı إِنْ "in" kelimesini[128] مَا "mâ" olarak kabul ettiler. لَمِنَ *"lemin"*deki lâmı إِلَّا "illâ" olarak kabul ettiler. Bu görüşe göre sözün yorumu şöyle olur: "Allah sizi Allah'ın razı olduğu kulları için seçtiği Halîlullah İbrahim'in (as) yoluna ulaştırmadan önce siz ancak sapık kimseler idiniz."

2- Bazı Arap dilcileri ise إِنْ "in" kelimesini قَدْ "kad" olarak kabul ettiler. Bu görüşte olanlara göre sözün yorumu şu şekildedir: "Ey iman edenler! Allah'ın sizi doğru yola ulaştırarak zikrettiği, yücelttiği, razı olduğu din ve milletlere ulaştırdığı gibi siz de Allah'ı zikredin ve yüceltin. Muhakkak siz, Allah size hidâyet vermeden önce sapıklardandınız."

[BAKARA SÛRESİ 199. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder." (Bakara 2/199)

1. {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} "Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin"

Şanı yüce Allah'ın {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."* sözünün tefsiri:

a. {أَفِيضُوا} "Akın edin" İle Kastedilenler

Müfessirler burada akın eden insanların kimler olduğu ve insanların akın ettiği yerden akın etmesi gereken kişilerin kimler olduğu konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları {ثُمَّ أَفِيضُوا} *"Sonra akın edin."*[129] sözünden kastedilenin Câhiliyye döneminde "Hums"[130] diye isimlendirilen Kureyş ve Kureyş'in

128 Bir nüshada ما te'vilinde olarak geçmektedir; Türkî, 3/524.

129 Bakara 2/199.

130 İslâmiyet'ten önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttefiki bazı kabilelere Hums, onların dışında kalanlara ise Hille deniliyordu; Hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak"

çocuklarının olduğunu söylediler. İslâm gelince onlar Arafat'a gidip dönmekle emrolundu. Hums hariç diğer insanlar Arafat'a gidip dönüyorlardı. Bunlar Kureyşliler ve Kureyş soyundan olanlardı. Onlar "Biz Harem bölgesinden dışarı çıkmayız." diyorlardı. Gidip Arafat'ta insanlarla birlikte vakfe yapıp dönmüyorlardı. Allah onlara insanlarla birlikte Arafat'ta vakfe yapmalarını emretti. **[3/524]**

b. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٣١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الطُّفَاوِيُّ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ كَانَ عَلَى دِينِهَا وَهُمُ الْحُمْسُ، يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ يَقُولُونَ: نَحْنُ قَطِينُ اللَّهِ، وَكَانَ مَنْ سِوَاهُمْ يَقِفُونَ بِعَرَفَةَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}.»

3831. Bize Muhammed b. Abdila'lâ'nın, Muhammed b. Abdirrahman et-Tufâvî, Hişâm b. Urve, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe (ra) şöyle dedi: "Kureyş ve Kureyş'in dini üzere olanlar, onlar Hums'tur, Müzdelife'de vakfe yapıyorlar 'Biz katînüllah'ız (Allah'ın Haremi'nin sakinleriyiz)'[131] diyorlardı. Onların dışında olanlar Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. Bunun üzerine Allah {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'*[132] âyetini indirdi."[133]

---

anlamındaki hames masdarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. Ahmesî de (dişili ahmesiyye) "hums mensubu kişi" demektir; Recep Uslu, "Hums", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hums (12.02.2023).

131 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî*, 4/92; Türkî, 3/525.

132 Bakara 2/199.

133 Bu hadisi Tirmizî, *Sünen*, (884), Muhammed b. Abdila'lâ tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, (1574); Buhârî, *Sahîh*, (1665, 4520); Müslim, *Sahîh*, (1219); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1910); Nesâî, *Sünen*, (3012); İbn Mâce, *Sünen*, (3018); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3058); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/354, 1860; İbn Hibbân, *Sahîh* (3856); Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/138; Beyhakî, *Sünen*, 5/113; Begavî, *Ca'diyyât*, (1925), Hişâm tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/226; İbnü'l-Münzir, Ebû Nuaym'e nispetle; Tayâlisî ve İbn Hibbân'daki rivayette 'Onlar Mina'da vakfe yapıyorlardı.' şeklindedir; Türkî, 3/525.

[٣٨٣٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنَا أَبَانُ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ «كَتَبْتَ إِلَيَّ فِي قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ» إِنِّي أَحْمَسُ «وَإِنِّي لَا أَدْرِي أَقَالَهَا النَّبِيُّ أَمْ لَا؟ غَيْرَ أَنِّي سَمِعْتُهَا تُحَدَّثُ عَنْهُ. وَالْحُمْسُ: مِلَّةُ قُرَيْشٍ، وَهُمْ مُشْرِكُونَ، وَمَنْ وَلَدَتْ قُرَيْشٌ فِي خُزَاعَةَ، وَبَنِي كِنَانَةَ. كَانُوا لَا يَدْفَعُونَ مِنْ عَرَفَةَ، إِنَّمَا كَانُوا يَدْفَعُونَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ وَهُوَ الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ، وَكَانَتْ بَنُو عَامِرٍ حُمْسًا، وَذَلِكَ أَنَّ قُرَيْشًا وَلَدَتْهُمْ، وَلَهُمْ قِيلَ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} وَأَنَّ الْعَرَبَ كُلَّهَا كَانَتْ تُفِيضُ مِنْ عَرَفَةَ إِلَّا الْحُمْسَ كَانُوا يَدْفَعُونَ إِذَا أَصْبَحُوا مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ.»

3832. Bize Abdülvâris b. Abdissamed b. Abdilvâris'in, babası, Ebân, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve, Abdülmelik b. Mervân'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bana Resûlullah'ın (sav) Ensar'dan bir adama;

'Ben ahmesim.' dediğini yazmışsın. Resûlullah'ın (sav) bu sözü söyleyip söylemediğini bilmiyorum. Bununla beraber ondan (Hums'tan) bahsedilirken duydum. Hums, Kureyş halkıdır. Onlar müşriktir. Huzâa ve Benî Kinâne kabilelerinin çocuklarıdır. Onlar Arafat'a gidip gelmiyorlardı. Müzdelife'den geri dönüyorlardı. Müzdelife Meş'ar-i Harâm'dır. Benî Âmir kabilesi de Hums'tu. Bunlar Kureyş soyundan olanlardır. Onlara şöyle denildi: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'*[134] Hums hariç bütün Araplar Arafat'tan akın akın iniyorlardı. Onlar ise Müzdelife'de sabahladıktan sonra geri dönüyorlardı." **[3/525]**

[٣٨٣٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَتِ الْعَرَبُ تَقِفُ بِعَرَفَةَ، وَكَانَتْ قُرَيْشٌ تَقِفُ دُونَ ذَلِكَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} فَرَفَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَوْقِفَ إِلَى مَوْقِفِ الْعَرَبِ بِعَرَفَةَ.»

134 Bakara 2/199.

3833. Bana Ahmed b. Muhammed et-Tûsî'nin, Ebû Tevbe, Ebû İshâk el-Fezârî, Süfyân, Hüseyin b. Ubeydullah, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Araplar Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. Kureyş ise Arafat'a gitmiyor Müzdelife'de vakfe yapıyordu. Allah Teâlâ {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'*[135] âyetini indirdi. Peygamberimiz (sav) Arapların vakfe yerini (Arafat'ı) onların (Kureyşlilerin) vakfe yeri yaptı."[136]

[٣٨٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ: «{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} قَالَ: كَانَ جَماعَةُ النّاسِ يُفيضُونَ مِنْ عَرَفاتٍ ويَقُولُ أَهْلُ الْحَرَمِ: إِنَّا حُمْسٌ فَكَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ. فَقَالَ اللهُ عَزَّ وجَلَّ « {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} مِنْ حَيْثُ تُفِيضُ جَمَاعَةُ النَّاسِ.»

3834. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."*[137] âyeti hakkında şöyle dedi:[138] "İnsanların hepsi Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. Harem ehli ise,

'Biz Hums'uz.' diyorlardı. Onlar Müzdelife'de vakfe yapıyolardı. (Arafat'a gitmiyorlardı). Şanı yüce Allah;

{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'*[139] Siz de tüm insanlar gibi Arafat'ta vakfe yapıp oradan geri dönün.' buyurdu."

---

135 Bakara 2/199.

136 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/228, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/526.

137 Bakara 2/199.

138 Bazı nüshalarda "İnsanların hepsi Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. Harem ehli ise 'Biz Hums'uz' diyorlardı. Onlar Müzdelife'de vakfe yapıyolardı. (Arafat'a gitmiyorlardı). Şanı yüce Allah'ın sözünün {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'* kısmı zikredilmemiştir; Türkî, 3/526.

139 Bakara 2/199.

[٣٨٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْمُجَالِدِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «إِذَا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ هَبَطَ اللَّهُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فِي الْمَلَائِكَةِ، فَيَقُولُ: هَلُمَّ إِلَيَّ عِبَادِي، آمَنُوا بِوَعْدِي وَصَدِّقُوا رُسُلِي فَيَقُولُ: مَا جَزَاؤُهُمْ؟ فَيُقَالُ: أَنْ تَغْفِرَ لَهُمْ. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}.»

3835. Bize İbn Humeyd'in, Hakem b. Beşîr, Amr b. Kays, Abdullah b. Ebî Mücâlid[140] tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Arafe günü olduğunda Allah, melekler ile birlikte dünya semasına iner ve,

'Kullarım bana gelin. İman ettiniz. Peygamberlerimi tasdik ettiniz. Bunun karşılığı nedir?' der.

'Onları bağışlamandır.' denilir. Allah'ın şu sözü bu mânadadır: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} '*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder.*'[141]"[142] **[3/526]**

[٣٨٣٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} قَالَ: عَرَفَةُ. قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ تَقُولُ: نَحْنُ الْحُمْسُ أَهْلُ الْحَرَمِ وَلَا نَخْلُفُ الْحَرَمَ الْمُزْدَلِفَةَ. فَأُمِرُوا أَنْ يَبْلُغُوا عَرَفَةَ.»

3836. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh ve bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikleriyle rivayet ettiklerine göre Mücâhid {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} "*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.*"[143] âyeti hakkında şöyle dedi: "(İnsanların akın ettiği yer) Arafat'tır. Kureyşliler 'Biz Hums'uz,

---

140 Bir nüshada "Abdülmelik" geçmektedir. Melik'in üzerine Allah yazılmıştır. Bazı nüshalarda Abdullah b. Ebî Talha olarak geçmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/102; Türkî, 3/527.

141 Bakara 2/199.

142 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/227, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/527.

143 Bakara 2/199.

Harem ehliyiz. Harem'i, Müzdelife'yi[144] terk etmeyiz'[145] diyorlardı. Arafat'a gitmeleri emredildi."[146]

[٣٨٣٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}، قَالَ قَتَادَةُ: وَكَانَتْ قُرَيْشٌ وَكُلُّ حَلِيفٍ لَهُمْ، وَبَنِي أُخْتٍ لَهُمْ لَا يُفِيضُونَ مِنْ عَرَفَاتٍ، إِنَّمَا يُفِيضُونَ مِنَ الْمُغَمَّسِ وَيَقُولُونَ: إِنَّمَا نَحْنُ أَهْلُ اللَّهِ، فَلَا نَخْرُجُ مِنْ حَرَمِهِ. فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ مِنْ عَرَفَاتٍ، وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ سُنَّةَ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ، هَكَذَا: الْإِفَاضَةُ مِنْ عَرَفَاتٍ.»

3837. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."*[147] âyeti hakkında şöyle dedi: "Bütün Kureyşliler, onların müttefikleri ve kız kardeş tarafından olan çocukları Arafat'tan akın etmezlerdi. Muğammes'ten[148] akın eder ve 'Biz Allah'ın ehliyiz. Harem'inden çıkmayız.' derlerdi. Allah onlara diğer insanların akın ettiği Arafat'tan akın etmelerini emretti. Onlara Arafat'tan akın etmenin İbrahim (as) ve İsmail'in (as) sünneti olduğunu haber verdi."[149] **[3/527]**

[٣٨٣٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ تَقِفُ بِعَرَفَاتٍ، فَتُعَظِّمُ قُرَيْشٌ أَنْ تَقِفَ مَعَهُمْ، فَتَقِفُ قُرَيْشٌ بِالْمُزْدَلِفَةِ؛ فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يُفِيضُوا مَعَ النَّاسِ مِنْ عَرَفَاتٍ.»

3838. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."*[150] âyeti hakkında şöyle dedi: "Araplar Arafat'ta

144 Bazı nüshalarda وَنُفِيضُ مِنْ eklidir; Türkî, 3/527. O zaman anlam şöyle olur: Harem'i terk etmeyiz. Müzdelife'de vakfe yapar döneriz.

145 Bazı nüshalarda تَخْلِفُ ve تَخْتَلِفُ olarak geçmektedir; Türkî, 3/527.

146 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 230; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/227, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/527.

147 Bakara 2/199.

148 Muğammes Taif yolunda Mekke'ye yakın bir yerdir; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/583; Türkî, 3/527.

149 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/227, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/527.

150 Bakara 2/199.

vakfe yaparlardı. Kureyş, onlarla vakfe yapmasına hürmet ederdi. Kureyş ise Müzdelife'de vakfe yapardı. Allah onlara diğer insanlarla beraber Arafat'tan akıp gelmelerini emretti."

[٣٨٣٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}، قَالَ: «كَانَتْ قُرَيْشٌ وَكُلُّ ابْنِ أُخْتٍ، وَحَلِيفٌ لَهُمْ لَا يُفِيضُونَ مَعَ النَّاسِ مِنْ عَرَفَاتٍ، يَقِفُونَ فِي الْحَرَمِ وَلَا يَخْرُجُونَ مِنْهُ، يَقُولُونَ: إِنَّمَا نَحْنُ أَهْلُ حَرَمِ اللَّهِ فَلَا نَخْرُجُ مِنْ حَرَمِهِ. فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ؛ وَكَانَتْ سُنَّةُ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ، الْإِفَاضَةُ مِنْ عَرَفَاتٍ.»

3839. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."*[151] âyeti hakkında şöyle dedi: "Bütün Kureyş, kız kardeşlerinin çocukları ve müttefikleri insanlarla beraber Arafat'tan akın etmezlerdi. Harem'de vakfe yapar oradan çıkmazlardı. 'Biz Allah'ın Harem'inin ahalisiyiz. Harem'inden çıkmayız.' diyorlardı. Allah onlara insanların akıp geldiği yerden akıp gelmelerini emretti. İbrahim (as) ve İsmail'in (as) sünneti Arafat'tan akıp gelmekti."

[٣٨٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، قَالَ «كَانَتْ قُرَيْشٌ لَا أَدْرِي قَبْلَ الْفِيلِ أَوْ بَعْدَهُ ابْتَدَعْتَ أَمْرَ الْحُمْسِ، رَأْيًا رَأَوْهُ بَيْنَهُمْ؛ قَالُوا: نَحْنُ بَنُو إِبْرَاهِيمَ، وَأَهْلُ الْحَرَمِ وَوُلَاةُ الْبَيْتِ، وَقَاطِنُو مَكَّةَ وَسَاكِنُوهَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ مِنَ الْعَرَبِ مِثْلُ حَقِّنَا، وَلَا مِثْلُ مَنْزِلَتِنَا، وَلَا تَعْرِفُ لَهُ الْعَرَبُ مِثْلَ مَا تَعْرِفُ لَنَا، فَلَا تُعَظِّمُوا شَيْئًا مِنَ الْحِلِّ كَمَا تُعَظِّمُونَ الْحَرَمَ، فَإِنَّكُمْ إِنْ فَعَلْتُمْ ذَلِكَ اسْتَخَفَّتِ الْعَرَبُ بِحَرَمِكُمْ، وَقَالُوا: قَدْ عَظَّمُوا مِنَ الْحِلِّ مِثْلَ مَا عَظَّمُوا مِنَ الْحَرَمِ. فَتَرَكُوا الْوُقُوفَ عَلَى عَرَفَةَ، وَالْإِفَاضَةَ مِنْهَا، وَهُمْ يَعْرِفُونَ وَيُقِرُّونَ أَنَّهَا مِنَ الْمَشَاعِرِ وَالْحَجِّ وَدِينِ إِبْرَاهِيمَ، وَيَرَوْنَ لِسَائِرِ الْعَرَبِ أَنْ يَقِفُوا عَلَيْهَا، وَأَنْ يُفِيضُوا مِنْهَا. إِلَّا أَنَّهُمْ قَالُوا: نَحْنُ أَهْلُ الْحَرَمِ، فَلَيْسَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَخْرُجَ مِنَ الْحُرْمَةِ وَلَا نُعَظِّمُ غَيْرَهَا كَمَا نُعَظِّمُهَا نَحْنُ الْحُمْسُ،

151 Bakara 2/199.

وَالْحُمْسُ: أَهْلُ الْحَرَمِ ثُمَّ جَعَلُوا لِمَنْ وَلَدُوا مِنَ الْعَرَبِ مِنْ سَاكِنِي الْحِلِّ مِثْلَ الَّذِي لَهُمْ بِوِلَادَتِهِمْ إِيَّاهُمْ، فَيَحِلُّ لَهُمْ مَا يَحِلُّ لَهُمْ، وَيَحْرُمُ عَلَيْهِمْ مَا يَحْرُمُ عَلَيْهِمْ. وَكَانَتْ كِنَانَةُ، وَخُزَاعَةُ قَدْ دَخَلُوا مَعَهُمْ فِي ذَلِكَ، ثُمَّ ابْتَدَعُوا فِي ذَلِكَ أُمُورًا لَمْ تَكُنْ، حَتَّى قَالُوا: لَا يَنْبَغِي لِلْحُمْسِ أَنْ يَأْتَقِطُوا الْأَقِطَ، وَلَا يَسْأَلُوا السَّمْنَ، وَهُمْ حَرَمٌ، وَلَا يَدْخُلُوا بَيْتًا مِنْ شَعَرٍ، وَلَا يَسْتَظِلُّوا إِنِ اسْتَظَلُّوا إِلَّا فِي بُيُوتِ الْأَدَمِ مَا كَانُوا حُرُمًا، ثُمَّ رَفَعُوا فِي ذَلِكَ فَقَالُوا لَا يَنْبَغِي لِأَهْلِ الْحِلِّ أَنْ يَأْكُلُوا مِنْ طَعَامٍ جَاءُوا بِهِ مَعَهُمْ مِنَ الْحِلِّ فِي الْحَرَمِ إِذَا جَاءُوا حُجَّاجًا، أَوْ عُمَّارًا، وَلَا يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ إِذَا قَدِمُوا أَوَّلَ طَوَافِهِمْ إِلَّا فِي ثِيَابِ الْحُمْسِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدُوا مِنْهَا شَيْئًا طَافُوا بِالْبَيْتِ عُرَاةً. فَحَمَلُوا عَلَى ذَلِكَ الْعَرَبَ فَدَانَتْ بِهِ، وَأَخَذُوا بِمَا شَرَعُوا لَهُمْ مِنْ ذَلِكَ، فَكَانُوا عَلَى ذَلِكَ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ حِينَ أَحْكَمَ لَهُ دِينَهُ، وَشَرَعَ لَهُ حُجَّتَهُ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} يَعْنِي قُرَيْشًا وَالنَّاسُ الْعَرَبُ. فَرَفَعَهُمْ فِي سَنَةِ الْحَجِّ إِلَى عَرَفَاتٍ، وَالْوُقُوفِ عَلَيْهَا، وَالْإِفَاضَةِ مِنْهَا؛ فَوَضَعَ اللَّهُ أَمْرَ الْحُمْسِ، وَمَا كَانَتْ قُرَيْشٌ ابْتَدَعَتْ مِنْهُ عَنِ النَّاسِ بِالْإِسْلَامِ حِينَ بَعَثَ اللَّهُ رَسُولَهُ.»

3840. Bize Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ebî Necîh şöyle dedi: "-Fil vakasından önce mi sonra mı bilmiyorum- Kureyş aralarında görüşerek Hums hakkında bir bid'at başlattı. Şöyle dediler: 'Biz İbrahim'in (as) oğullarıyız. Harem ahalisiyiz. Kâbe'nin yöneticisiyiz. Kâbe'nin sakinleriyiz. Hiçbir Arapın bizim kadar hakkı yoktur. Hiçbir Arap bizim konumumuzda değildir. Hiçbir Arapın yönetimi bizim kadar kabul görmez. Araplar Harem'e gösterdikleri saygıyı hil bölgesine[152] göstermez. Harem'e gösterdiğiniz hürmeti Hil bölgesine gösterirseniz Araplar size

152 Sözlükte "bir şeyin helâl olması, bir borcun ödenme vaktinin yaklaşması, bir yeminin yerine getirilmesi" gibi anlamlara gelen "hil" kelimesi, dinî literatürde sözlükteki "helâl olma" anlamı çerçevesinde terim anlamları kazanmıştır. Fıkıh usûlünde "hil" helâl, mübah ve caiz ile eş anlamlı olarak kullanılırsa da son üç terim daha yaygındır. İhramdan çıkmaya da ihramda yasak olan fiillerin serbestlik kazanması sebebiyle hil veya tahallül denilir. "Hil" kelimesi örfî ve dinî kullanımda, Mekke ve Medine haremlerinin dışında ve mîkāt sınırları içinde kalan bölgeyi ifade eder; Salim Öğüt, "Hil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hil (12.02.2023).

olan hürmetini azaltırlar.[153] Arafat'ta vakfe yapıp oradan dönmeyi bırakın.' Araplar, Arafat'ın şeâirden, hacdan ve İbrahim'in (as) dininden olduğunu biliyorlardı. Diğer Arapların[154] Arafat'ta vakfe yapmasını ve oradan akın etmesini uygun görüyorlardı. Ancak şöyle diyorlardı: 'Biz Harem ahalisiyiz. Harem'den çıkmamız bize yakışmaz. Biz Hums'uz. Başka bir yeri Harem gibi yüceltemeyiz.' -Hums Harem ehlidir.- Daha sonra kendi soylarına tanıdıkları bu ayrıcalıkları Hil bölgesinin Arap soylarına da tanıdılar. Onlara helâl olan onlara da helâl, onlara haram olan onlara da haram oldu. **[3/528]**

Böylece Kinâne ve Huzâa kabileleri de onlara dâhil oldu. Sonra, daha önce olmayan yeni bid'at ekleyerek dediler ki: 'Humsîler ihramda iken peynir kurutmaz, yağ çıkarmaz. İhramda olduğu müddetçe kıl çadırlara girmez. Gölgelendiği zaman ancak deri çadırlarda gölgelenirler.' Sonra daha ileri giderek şöyle dediler: 'Hac veya umre için hil bölgesinden gelenler yanlarında Hil bölgesinden getirdikleri yiyecekleri Harem'de yiyemezler. Kâbe'yi ilk olarak tavaf edeceklerinde (kudüm tavafı) ancak Humsîlerin elbiseleriyle tavaf edebilirler. Eğer Hums elbisesi bulamazlarsa Kâbe'yi çıplak tavaf ederler.' Arapları bunları yapmaya zorladır. Araplar da boyun eğdiler. Onların kendileri için koydukları kuralları uyguladılar. Allah, Muhammed'i (sav) gönderene kadar böyle devam ettiler. Allah, Muhammed'e dinini kuvvetlendirip haccın kurallarını koyarak {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder.'*[155] âyetini indirdi. Allah bu âyette 'siz' diyerek Kureyş'i kastetti. İnsanlar ile de Arapları kastetti. Allah onları hac senesinde Arafat'a, orada vakfeye ve oradan akın ederek ayrılmaya (ifâda) sevk etti. Humsîlerin bu durumunu ve Mekkelilerin bid'atlerini Muhammed'i (sav) gönderdiği zaman İslâm ile ortadan kaldırdı."[156]

[٣٨٤١] حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ الخَوْلانِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «كَانَتْ قُرَيْشٌ تَقِفُ بِقُزَحَ، وَكَانَ النَّاسُ يَقِفُونَ بِعَرَفَةَ. قَالَ: فَأَنْزَلَهُ اللَّهُ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}.»

153 Arafat, Hil bölgesindedir.
154 Bir nüshada "diğer insanların" olarak geçmektedir; Türkî, 3/528.
155 Bakara 2/199.
156 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/199, 202, 203; Türkî, 3/529.

3841. Bize Bahr b. Nasr el-Havlânî'nin[157], İbn Vehb, İbn Ebî Zinâd, Hişâm b. Urve, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe (ra) şöyle dedi: "Kureyş Kuzah'ta vakfe yapardı. İnsanlar ise Arafat'ta vakfe yapardı. Allah {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *'Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin.'*[158] âyetini indirdi." **[3/529]**

2- Bazı müfessirler ise {ثُمَّ أَفِيضُوا} *"Sonra siz de akın edin"*[159] emrindeki muhatapların bütün Müslümanlar olduğunu söylediler. {مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"İnsanların akın ettiği yerden"*[160] sözünden kastın ise Müzdelife olduğunu, insanlardan kastın da Hz. İbrahim (as) olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٨٤٢] حُدِّثْتُ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَّامٍ، قَالَ: ثَنَا مَرْوانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ أَبِي بِسْطَامٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «هُوَ إِبْرَاهِيمُ.»

3842. Bana Kâsım b. Sellâm'dan Mervân[161] b. Muâviye el-Fezârî, Ebû Bistâm tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk şöyle dedi: "O İbrahim'dir (as)."[162]

Ebû Ca'fer et-Taberî der ki: Bu âyetin yorumunda doğru olarak gördüğümüz Hz. Âişe ve İbn Abbas'tan gelen rivayettir.[163] Bu âyetin Kureyş ve onlar gibi olan diğer Araplar hakkında olduğudur. Çünkü âyetin bu anlamda olduğuna dair müfessirlerin icmâsı vardır.

Bu söze bu anlamı verdikten sonra âyetin anlamı şöyle olur: "Kim kendine hac aylarında haccı farz kılarsa, hacda kadınlara yaklaşmak, günah işlemek ve haccın zamanı hakkında tartışma yoktur. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin. Allah'tan bağışlanma dileyin. Muhakkak ki Allah bağışlar ve merhamet eder. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir."

---

157 Havlânî bazı nüshalarda bulunmamakta, bir nüshada الحَوْلانيُّ şeklinde ح iledir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/16; Türkî, 3/529.

158 Bakara 2/199.

159 Bakara 2/199.

160 Bakara 2/199.

161 Bazı nüshalarda Mervân yerine Harun geçmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/403; Türkî, 3/530.

162 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/354-1861, Mervân tarikiyle; Türkî, 3/530.

163 Bazı nüshalarda "Hz. Âişe ve İbn Abbas'tan gelen rivayettir" kısmı bulunmamaktadır; Türkî, 3/530.

Âyet, yorumladığımız şekilde olunca o zaman önce olanın mânası sonra gelmiş, sonra gelenin mânası önde olmuş olur. (Lafzı takdîm edilmiş, mânası te'hir edilmiş, lafzı te'hir edilmiş mânası takdîm edilmiş olur). Bunun örneklerini önceden zikretmiştik. **[3/530]**

Eğer âyete verdiğimiz mâna hakkında icmâsını aktardığım kişilerin[164] icmâsı olmasaydı ben şöyle derdim: İki tefsir arasından tercihe şayan tefsir, Dahhâk'ın yorumudur.

{مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}

"İnsanların akın ettiği yerden."[165] sözünden kasıt İbrahim'in (as) akın ettiği yerdir. Arafat'tan akıp gitmek şüphesiz ki Müzdelife'den ve Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikretmekten öncedir. Bunun böyle olduğunda şüphe yoktur. Şanı yüce Allah,

{أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}

"İnsanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."[166] emrini Arafat'tan dönüş hakkında söz bittikten ve;

{فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}

"Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."[167] [168] dedikten sonra vermiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}

"Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın."[169]

---

164 Bir nüshada "kişiler" kelimesi bulunmamaktadır. "Bahsettiğim icmâ olmasaydı" şeklindedir; Türkî, 3/530.

165 Bakara 2/199.

166 Bakara 2/199.

167 Bakara 2/199.

168 Bazı nüshalarda {فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ} *"Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anın"* âyeti bulunmamaktadır; Türkî, 3/531.

169 Bakara 2/199.

Bundan sonra şöyle buyurdu:

{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}

"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."[170]

Malumdur ki Allah, kendinden dönülmemiş bir yer için oradan dönün diye emreder. Kendinden dönülmüş bir yer için emretmez. Çünkü[171] Arafat kendisinden dönülmüş, dönme vakti bitmiş bir yerdir. "Arafat'tan akın edin" denilmesinin bir anlamı yoktur. Böyle bir emrin anlamı olmayınca Allah Teâlâ'nın anlamı olmayan bir emri vermesi caiz değildir. Böylece bizim tefsirimizin doğruluğu ve diğer görüşün yanlış olduğu açığa çıkmış olur. Eğer anlatmış olduğumuz yorum hakkında (tercih etmediğimiz tefsirde) icmâ ve müfessirlerden aktardığımız rivayetler olmasaydı biz bu görüşü tercih ederdik. (İcmâ ve rivayetlerden dolayı önceki görüşü tercih ettik.)

Soru: Eğer biri bize dese ki: İbrahim (as) tek kişi olduğu halde ve Allah Teâlâ {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} *"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin"*[172] sözünde {النَّاسُ} *"insanlar"*[173] diye çoğul kullanmışken bu mâna nasıl olur?

Cevap: Denilebilir ki: Arap bunu çok yapar. Çok kişiyi zikreder, bir kişiyi kasteder, bir kişiyi zikreder, çok kişiyi kasteder.[174]

Şu âyet bunun örneklerindendir:

{الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ}

"İnsanlar onlara, 'Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar.' dediler."[175]

---

170 Bakara 2/199.

171 Bazı nüshalarda "çünkü" yerine "ve" geçmektedir; Türkî, 3/531.

172 Bakara 2/199.

173 Bakara 2/199.

174 Bir nüshada "bir kişiyi zikreder çok kişiyi kasteder" kısmı yoktur. Bir nüshada "bir kişiyi zikreder", bir nüshada "bir kişi için bir kişiyi zikreder" olarak geçmektedir; Türkî, 3/531.

175 Âl-i İmrân 3/173.

Âyette {النَّاسُ} *"insanlar"*[176] demesine rağmen diyen kişi tek bir kişidir. O kişi -siyercilerin rivayetlerine göre- Nuaym b. Mes'ûd b. Eşcaî'dir.

Yine buna örnek olarak Allah Teâlâ'nın şu sözü zikredilebilir:

{يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا}

"Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, yararlı iş işleyin."[177]

"Burada kastedilen Hz. Muhammed'dir (sav)." denilmiştir. Buna benzer örnekler Arap kelâmında çoktur. **[3/531]**

2. {وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurdu: "Mina'ya yönelerek Arafat'tan akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. Orada, Allah'ın sizi hidâyet vererek yücelttiği (zikrettiği), razı olduğu dostu İbrahim'in (as) yoluna ulaştırdığı gibi siz de Allah'a dua edin ve ibadet edin. O'nun yolundan gafil olmanızdan sonra dininin kurallarına ulaştırdı."

b. Âyetteki {ثُمَّ} "sümme" Kelimesinin Anlamı

{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}

"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin."[178] âyetinde geçen {ثُمَّ} *"sümme"*[179] kelimesi için iki yorum vardır:

1- Dahhâk'ın dediği mânadır: Sonra Halîlullah İbrahim'in (as) Meş'ar-i Harâm'dan akın ettiği gibi siz de Mina'ya dönerek akın edin. Günahlarınız

176 Bakara 2/199.
177 Mü'minûn 23/51.
178 Bakara 2/199.
179 Bakara 2/199.

için benden bağışlanma dileyin. Şüphesiz ben günahlarınızı affedici, size merhamet edici olanım.

c. Allah'ın Müzdelife Sabahı Kul Haklarını Affetmesi

Şu hadiste olduğu gibi:

[٣٨٤٣] حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَيْفٍ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنُ السَّرِيِّ السُّلَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لِكِنَانَةَ وَيُكْنَى أَبَا كِنَانَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مِرْدَاسٍ السُّلَمِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعَوْتُ اللَّهَ يَوْمَ عَرَفَةَ أَنْ يَغْفِرَ لِأُمَّتِي ذُنُوبَهَا، فَأَجَابَنِي إِنِّي قَدْ غَفَرْتُ، إِلَّا ذُنُوبَهَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ خَلْقِي، فَأَعَدْتُ الدُّعَاءَ يَوْمَئِذٍ، فَلَمْ أُجَبْ بِشَيْءٍ، فَلَمَّا كَانَ غَدَاةُ الْمُزْدَلِفَةِ قُلْتُ: يَا رَبِّ إِنَّكَ قَادِرٌ أَنْ تُعَوِّضَ هَذَا الْمَظْلُومَ مِنْ ظُلَامَتِهِ، وَتَغْفِرُ لِهَذَا الظَّالِمِ، فَأَجَابَنِي إِنِّي قَدْ غَفَرْتُ» قَالَ: فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَيْنَاكَ تَضْحَكُ فِي يَوْمٍ لَمْ تَكُنْ تَضْحَكُ فِيهِ؟ قَالَ: «ضَحِكْتُ مِنْ عَدُوِّ اللَّهِ إِبْلِيسَ لَمَّا سَمِعَ بِمَا سَمِعَ أَهْوَى يَدْعُو بِالْوَيْلِ، وَالثُّبُورِ، وَيَضَعُ التُّرَابَ عَلَى رَأْسِهِ.»

3843. Bana İsmail b. Seyf el-İclî'nin, Abdülkâhir b. Serî es-Sülemî, İbn Kinâne[180] -Ebû Kinâne diye künyelenir-, o babası, Abbas b. Mirdâs es-Sülemî tarikiyle rivayet ettiğine göre Peygamberimiz (sav) şöyle buyurdu: "*Arafat günü Allah'a, ümmetimin günahlarını bağışlaması için dua ettim. Allah bana şöyle cevap verdi:*

'Günah sahibi ile kulum arasında olanlar (zulmedenler) hariç affettim'. O gün duayı tekrarladım. Fakat bir karşılık verilmedi. Müzdelife sabahı olunca şöyle dedim:

'Rabbim, muhakkak sen mazluma gördüğü zulmün karşılığını verir, ona zulmedeni de bağışlarsın'. Allah bana şöyle karşılık verdi:

'Bağışladım'.[181] Abbas b. Mirdâs es-Sülemî şöyle devam etti: Peygamberimiz (sav) güldü.

---

180 ابْنُ لِكِنَانَةَ bazı nüshalarda ابْنُ كِنَانَةَ olarak geçmektedir; Türkî, 3/532.

181 Bazı nüshalarda إِنِّي yerine أَنْ geçmektedi; Türkî, 3/532.

'Ey Allah'ın Rasûlü, gülmediğin bir günde seni gülüyor görüyoruz?' dedik. Dedi ki:

'Benim işittiğimi işittiğinde Allah'ın düşmanı İblis'e güldüm. Yazıklar olsun, helak olsaydım diyerek feryat ediyor[182] *ve başına toprak saçıyordu.'*"[183] **[3/532]**

[٣٨٤٤] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ حَاتِمٍ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: ثَنَا بَشَّارُ بْنُ بُكَيْرٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ تَطَوَّلَ عَلَيْكُمْ فِي مَقَامِكُمْ هَذَا، فَقَبِلَ مُحْسِنَكُمْ، وَأَعْطَى مُحْسِنَكُمْ مَا سَأَلَ، وَوَهَبَ مُسِيئَكُمْ لِمُحْسِنِكُمْ، إِلَّا التَّبِعَاتِ فِيمَا بَيْنَكُمْ أَفِيضُوا عَلَى اسْمِ اللَّهِ» فَلَمَّا كَانَ غَدَاةُ جَمْعٍ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ تَطَوَّلَ عَلَيْكُمْ فِي مَقَامِكُمْ هَذَا، فَقَبِلَ مِنْ مُحْسِنَكُمْ، وَوَهَبَ مُسِيئَكُمْ لِمُحْسِنِكُمْ، وَالتَّبِعَاتِ بَيْنَكُمْ عِوَضُهَا مِنْ عِنْدِهِ أَفِيضُوا عَلَى اسْمِ اللَّهِ» فَقَالَ أَصْحَابُهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَضْتَ بِنَا بِالْأَمْسِ كَئِيبًا حَزِينًا، وَأَفَضْتَ بِنَا الْيَوْمَ فَرِحًا مَسْرُورًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي بِالْأَمْسِ شَيْئًا لَمْ يَجُدْ لِي بِهِ، سَأَلْتُهُ التَّبِعَاتِ فَأَبَى عَلَيَّ، فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ أَتَانِي جِبْرِيلُ قَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ التَّبِعَاتُ ضَمِنْتُ عِوَضَهَا مِنْ عِنْدِي.»

3844. Bize Müslim b. Hâtim el-Ensârî'nin, Beşşâr b. Bükeyr el-Hanefî, Abdülaziz b. Ebî Revvâd, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle dedi: "Resûlullah (sav) Arefe akşamı bize hutbe verdi ve şöyle dedi: *'Ey İnsanlar! Allah size bu makamda ihsanda bulundu. Allah iyilik sahiplerinizden kabul etti. Onlara istediğini verdi. Aranızda kötü olanları iyilerinizden dolayı affetti. Ancak kendi aranızdaki haklarınızı affetmedi.*

182 Bir nüshada اَهْوى yerine إذا هُوَ geçmektedir; Türkî, 3/533.

183 Bu hadisin isnadı zayıftır. Buhârî, *Târîh*, (7/2); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (5234); İbn Mâce, *Sünen*, (3013); Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, 1/295; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, (1390, 1391); Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 26/136-16207; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (1578); Ukaylî, *Duafâ*, 4/10; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2094); Beyhakî, *Sünen*, 5/118; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (346); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/251, seneddeki Abdülkâhir b. es-Serî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/230; Hakîm et-Tirmizî ve Taberânî'ye nispetle; Türkî, 3/533.

Allah'ın ismiyle Arafat'tan akın ederek ayrılın.' Müzdelife sabahında şöyle dedi: *'Ey insanlar! Allah size bu makamınızda ihsanda bulundu. İyilerinizden kabul etti. Kötülerinizi iyilerinizden dolayı affetti. Aranızda olan haklarınızı kendi katından tazmin etti. Allah'ın ismiyle Müzdelife'den akın ederek ayrılın.'* Ashab şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Rasûlü! Dün bizi Arafat'tan hüzünlü döndürdünüz. Bugün ise Müzdelife'den sevinçle döndürüyorsunuz.' Resûlullah (sav) şöyle dedi:

'Dün Rabbimden bir şey istedim ama vermedi. Kulların arasındaki hakları affetmesini istedim ama kabul etmedi. Bugün ise Cebrail (as) bana geldi. Sana Rabbinin selamı var[184] *şöyle diyor dedi: 'Kul haklarını kendi katımdan tazmin ettim'."*[185] **[3/533]**

Bu iki rivayet bize Allah'ın, kulların kendi aralarındaki haklarını Müzdelife sabahı affettiğini haber veriyor. Bu da Allah'ın bahsettiği şu vakittir:

{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ}

"Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin."[186]

Günahlarınız için bağışlanma dileyin. O zaman Allah günahlarınızı bağışlayandır. Günahlarınıza karşı size ihsanda bulunur. Size merhamet edendir.

2- Diğer görüş ise şöyledir: "Arafat'tan Meş'ar-i Harâm'a akın edin. Arafat'tan ayrılıp Meş'ar-i Harâm'a varınca orada Allah'ın size hidâyet vererek sizi zikrettiği gibi siz de Allah'ı zikredin."

---

184 Bazı nüshalarda إِنَّ رَبَّكَ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ kısmı إِنَّ رَبَّكَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ olarak geçmektedir; Türkî, 3/533.

185 Bu hadisi Ebû Nuaym, *Hilye*, 8, 199, Müslim b. Hâtim tarikiyle; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/213, Abdurrahim b. Harun, Abdülaziz b. Ebî Revvâd tarikiyle; İbnü'l-Cevzî şöyle dedi: "Abdülaziz b. Ebî Revvâd rivayetinde tek kaldı. Ona tâbi olunmadı. İki kişi tarikiyle rivayet etti:
1- Biri Abdurrahim b. Harun. Dârekutnî, onun hadisi terk edilmiş, yalanla itham edilmiş biri olduğunu söyledi.
2- Diğeri Beşşâr b. Bekir, o da bilinmeyen bir ravidir."; Türkî, 3/534.

186 Bakara 2/199.

[BAKARA SÛRESİ 200. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾

"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. 'Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver' diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur." **(Bakara 2/200)**

1. {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} "Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın"

Şanı yüce Allah'ın {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."* sözünün tefsiri:

a. {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ} "Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde"

Yüce Allah;

{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ}

"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde"[187] âyetinde *"menâsikinizi bitirdiğinizde"*[188] sözüyle haccınızı tamamlayıp kurbanlarınızı kestiğinizde Allah'ı zikredin buyuruyor.

Bir adam kurbanını kestiği zaman نَسَكَ الرَّجُلُ "adam kurban kesti" denir. Muzarisi, "kurban kesiyor" يَنْسُكُ yensükü'dür. Mastarları "kurban kesmek" şunlardır: نَسْكًا ونِسْكًا وَنَسِيكَةً وَمَنْسَكًا. الْمَنْسِكُ "Kurban" kelimesi الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ "meşrik ve mağrib" gibi isimdir.

187 Bakara 2/200.
188 Bakara 2/200.

Dinde nüsük kelimesi anlamak, kavramak anlamına gelir. كَانَ الرَّجُلُ نَاسِكًا "Adam anlayışlıydı" denilir. (Yani dinî konularda bilgili, şuurlu adam demektir.) Mazisi نَسَكَ ونَسُكَ masdarı نُسْكًا وَنِسْكًا وَنِسَاكَةً'dir.[189] **[3/534]**

Burada menâsik kelimesine bizim verdiğimiz anlama, Mücâhid'den gelen rivayet örnektir:

[٣٨٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ} قَالَ: إِهْرَاقَةُ الدِّمَاءِ.»

3845. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ} "*kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde*"[190] sözü hakkında Mücâhid şöyle dedi: "Hacının kan akıtmasıdır."[191]

[٣٨٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3846. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisi nakletti.

2. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} "Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın"

Şanı yüce Allah'ın {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} "*Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.*" sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler; Allah'ın, babalarını andıkları gibi veya daha kuvvetli bir şekilde kendisini anmalarını emrettiği kavmin, babalarını anmasının vasfı hakkında ihtilaf ettiler:

---

189 Kelime تَنَسَّكَ ve تَفَقَّهَ "anlamak, kavramak" anlamındadır. Bk. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, ق ر أ; Türkî, 3/534.

190 Bakara 2/200.

191 Bu hadisi İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/355, Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/232, İbn Cerîr ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/535.

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Câhiliyye döneminde bir kavim menâsiki ve haccı bitirince toplanıyorlar ve babalarının kahramanlıklarıyla övünüyorlardı. Allah, İslâm gelince onlara övgü, şükür ve ta'zimlerinde sadece Rablerini zikretmelerini, başkalarını anmamalarını emretti. Onlara Câhiliye döneminde babalarını andıklarından daha fazla Allah'ı zikretmelerini zorunlu kıldı."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٤٧] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَنَسٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ، قَالَ: «كَانُوا يَذْكُرُونَ آبَاءَهُمْ فِي الْحَجِّ، فَيَقُولُ بَعْضُهُمْ: كَانَ أَبِي يُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَيَقُولُ بَعْضُهُمْ: كَانَ أَبِي يَضْرِبُ بِالسَّيْفِ، وَيَقُولُ بَعْضُهُمْ: كَانَ أَبِي جَزَّ نَوَاصِيَ بَنِي فُلَانٍ.»

3847. Bize Temîm b. Muntasır'ın, İshâk b. Yusuf, Kâsım b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Enes bu âyet hakkında şöyle dedi: "Onlar hacda babalarını övüyorlardı. Bazısı;

'Benim babam açları doyurur.' bazısı,

'Benim babam kılıçla savaşır.' bazısı,

'Benim babam filan kabilenin kafalarını biçti.' derlerdi."[192] **[3/535]**

b. Nüzûl Sebebi

[٣٨٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانُوا يَقُولُونَ: كَانَ آبَاؤُنَا يَنْحَرُونَ الْجُزُرَ، وَيَفْعَلُونَ كَذَا، قَالَ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا}.»

3848. Bana Muhammed b. Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Abdülaziz tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Onlar,

'Babalarımız develer kestiler, şöyle şöyle yaptılar.' diyorlardı. Bunun üzerine;

192 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/232, Fâkihî'ye nispetle; Türkî, 3/535.

{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *'Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.'*[193] âyeti indi."

[٣٨٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَذْكُرُونَ فَعَالَ آبَائِهِمْ.»

3849. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Vâil; {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."*[194] âyeti hakkında şöyle dedi: "Câhiliyye ehli, babalarının yaptıklarını anıyordu."[195]

[٣٨٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَيَّاشٍ، قَالَ: «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا فَرَغُوا مِنَ الْحَجِّ قَامُوا عِنْدَ الْبَيْتِ فَيَذْكُرُونَ آبَاءَهُمْ وَأَيَّامَهُمْ: كَانَ أَبِي يُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَكَانَ أَبِي يَفْعَلُ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} » قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ: قُلْتُ لِيَحْيَى بْنِ آدَمَ: عَمَّنْ هُوَ؟ قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ.»

3850. Bize Ebû Küreyb'in rivayet ettiğine göre Ebûbekir b. Âyyâş şöyle dedi: "Câhiliyye ehli, haclarını bitirince Kâbe'nin yanına dikiliyorlar ve babalarını ve onların zamanlarını anıyorlardı. Babam yemek yedirirdi, 'Babam şunu şunu yapardı.' diyorlardı. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *'Babalarınızı andığınız gibi, Allah'ı anın.'*[196] âyeti bunu anlatmaktadır." Ebû Küreyb şöyle dedi: "Yahyâ b. Adem'e onu kimden rivayet ettiğini sordum. O da,

'Ebûbekir b. Ayyâş, Âsım, Ebû Vâil.' dedi."

[٣٨٥١] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَجَّاجٌ، عَمَّنْ، حَدَّثَهُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ: كَانُوا إِذَا قَضَوْا

193 Bakara 2/200.
194 Bakara 2/200.
195 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/356; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/432; Türkî, 3/536.
196 Bakara 2/200.

مَنَاسِكَهُمْ وَقَفُوا عِنْدَ الْجَمْرَةِ فَذَكَرُوا آبَاءَهُمْ، وَذَكَرُوا أَيَّامَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَفِعَالَ آبَائِهِمْ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.»

3851. Bana Yakub b. İbrahim'in, Hüşeym, Haccâc, ona rivayet eden kişi tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"Babalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın."*[197] âyeti hakkında şöyle dedi: "Onlar menâsiklerini bitirince cemrenin[198] yanında duruyorlar ve babalarını, babalarının Câhiliyye'deki zamanlarını ve yaptıklarını anıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi."[199]

[٣٨٥٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ: كَانُوا إِذَا قَضَوْا مَنَاسِكَهُمْ وَقَفُوا عِنْدَ الْجَمْرَةِ، وَذَكَرُوا أَيَّامَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَفِعَالَ آبَائِهِمْ. قَالَ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.»

3852. Bana Yakub'un, Hüşeym, Abdülmelik, Kays tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"Babalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın."*[200] âyeti hakkında şöyle dedi: "Onlar menâsiklerini bitirince cemrenin yanında duruyorlar Câhiliyye'deki zamanlarını ve babalarının yaptıklarını anıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi." **[3/536]**

[٣٨٥٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ: تَفَاخَرَتِ الْعَرَبُ بَيْنَهَا بِفِعْلِ آبَائِهَا يَوْمَ النَّحْرِ حِينَ فَرَغُوا، فَأُمِرُوا بِذِكْرِ اللَّهِ مَكَانَ ذَلِكَ.»

197 Bakara 2/200.

198 Sözlükte "kor parçası; çakıl taşı" gibi mânalara gelen cemre, bir fıkıh terimi olarak hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Çoğulu cimâr ve cemerâttır. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir. Cemrelerden Mina-Mekke yönündeki, ilkine küçük veya birinci cemre (el-cemretü's-suğrâ, el-cemretü'l-ûlâ), ikincisine orta cemre (el-cemretü'l-vüstâ), üçüncüsüne de büyük cemre veya Akabe cemresi (el-cemretü'l-kübrâ, cemretü'l-Akabe) adı verilir. Birinci cemre ile orta cemre arasında 156,40 m., orta cemre ile Akabe cemresi arasında 116,77 m. mesafe bulunmaktadır; M. Özgü Aras, "Cemre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cemre (14.02.2023).

199 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/232, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/536.

200 Bakara 2/200.

3853. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."*[201] âyeti hakkında şöyle dedi: "Araplar Kurban günü haclarını bitirince babalarının yaptıklarıyla kendi aralarında övünüyorlardı. Bunun yerine Allah'ı zikretmekle emrolundular."[202]

[٣٨٥٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَهُ.

3854. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin benzerini nakletti.

[٣٨٥٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ قَتَادَةُ: «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا قَضَوْا مَنَاسِكَهُمْ بِمِنًى قَعَدُوا حِلَقًا، فَذَكَرُوا صَنِيعَ آبَائِهِمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَفِعَالَهُمْ بِهِ، يَخْطُبُ خَطِيبُهُمْ، وَيُحَدِّثُ مُحَدِّثُهُمْ، فَأَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يَذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ آبَاءَهُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا.»

3855. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde; {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"Babalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın."*[203] âyeti hakkında şöyle dedi: "Câhiliyye ehli Mina'da hac menâsikini bitirince halka şeklinde oturur babalarının Câhiliyye döneminde yaptıklarını anarlardı. Hatipleri hutbe verirdi. Konuşmacıları konuşma yapardı. Şanı yüce Allah Müslümanlara Câhiliyye ehlinin babalarını andığı gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anmalarını emretti."

[٣٨٥٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} قَالَ: كَانُوا إِذَا قَضَوْا

201 Bakara 2/200.
202 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/232, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/537.
203 Bakara 2/200.

مَنَاسِكِهُمُ اجْتَمَعُوا فَافْتَخَرُوا، وَذَكَرُوا آبَاءَهُمْ وَأَيَّامَهَا، فَأُمِرُوا أَنْ يَجْعَلُوا مَكَانَ ذَلِكَ ذِكْرَ اللَّهِ، يَذْكُرُونَهُ كَذِكْرِهِمْ آبَاءَهُمْ، أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا.»

3856. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."*[204] âyeti hakkında şöyle dedi: "Hac menâsikini bitirince toplanırlar ve övünürlerdi. Babalarını ve onların günlerini anarlardı. Bunun yerine Allah'ı zikretmekle, babalarını zikrettikleri gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikretmekle emrolundular."[205]

[٣٨٥٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَعِكْرِمَةَ، قَالَا: «كَانُوا يَذْكُرُونَ فِعْلَ آبَائِهِمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا وَقَفُوا بِعَرَفَةَ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.»

3857. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Süfyân, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr ve İkrime şöyle dediler: "Arafat'ta vakfe yaptıklarında babalarının Câhiliyye döneminde yaptıklarını anarlardı. Bunun üzerine bu âyet indi."[206] **[3/537]**

[٣٨٥٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُجَاهِدًا، «يَقُولُ ذَلِكَ يَوْمَ النَّحْرِ حِينَ يَنْحَرُونَ قَالَ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ يَوْمَ النَّحْرِ حِينَ يَفْرُغُونَ يَتَفَاخَرُونَ بِفِعَالِ آبَائِهَا، فَأُمِرُوا بِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَكَانَ ذَلِكَ.»

3858. Bize Kâsım'ın, Haccâc, Hüseyin[207], İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Kesîr, Mücâhid'i şöyle derken işitmiştir: "Bu, Kurban günü kurban kestikleri zamandı. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *'Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı*

204 Bakara 2/200.
205 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/79; Türkî, 3/537.
206 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, (1/232), Taberî ve Vekî''e nispetle; Türkî, 3/538.
207 Bir nüshada Hüseyin ismi geçmemektedir; Türkî, 3/538.

anın.'[208] âyetini okudu ve şöyle dedi: 'Araplar Kurban günü hac ibadetini bitirdiğinde babalarının yaptıklarıyla birbirlerine övünüyorlardı. Bunun yerine Allah'ı zikretmekle emrolundular.'"

2- Bazı müfessirler âyetin anlamının "Allah'ı, çocukların ve sabilerin babalarını andıkları gibi anın" demek olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٥٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ الصَّبِيِّ: يَا أَبَاهُ.»

3859. Bize Muhammed b. Müsennâ'nın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Osman b. Ebî Revvâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"babalarınızı andığınız gibi"*[209] âyeti hakkında şöyle dedi: "O çocuğun babacığım nidâsıdır."[210]

[٣٨٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} يَعْنِي بِالذِّكْرِ، ذِكْرَ الْأَبْنَاءِ الْآبَاءَ.»

3860. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Ebû Züheyr[211], Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"babalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın."*[212] âyeti hakkında şöyle dedi: "Buradaki zikir, çocukların babalarını anması anlamındadır."[213]

[٣٨٦١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: «{كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} أَبَهْ أُمَّهْ.»

---

208 Bakara 2/200.
209 Bakara 2/200.
210 Bir nüshada يَا أَبَاهُ nidâsı يَا بَابَاهُ şeklindedir; Türkî, 3/538.
211 Bir nüshada Ebû Züheyr, Züheyr olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/418; Türkî, 3/538.
212 Bakara 2/200.
213 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/355; Türkî, 3/538.

3861. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc Atâ'nın kendisine {كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} *"babalarınızı andığınız gibi"*[214] âyeti hakkında şöyle dediğini söyledi: "Baba, anne."[215] **[3/538]**

[٣٨٦٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا صَالِحُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «كَالصَّبِيِّ، يِلْهَجُ بِأَبِيهِ وَأُمِّهِ.»

3862. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Sâlih b. Ömer, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle dedi: "Sabinin baba ve annesini devamlı tekrar etmesi gibi."[216]

[٣٨٦٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} يَقُولُ: كَذِكْرِ الْأَبْنَاءِ الْآبَاءَ، أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا.»

3863. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."*[217] âyeti hakkında şöyle dedi: "Çocukların babalarını anması gibi hatta daha kuvvetli bir şekilde."[218]

[٣٨٦٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} يَقُولُ: كَمَا يَذْكُرُ الْأَبْنَاءُ الْآبَاءَ.»

3864. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde,*

---

214 Bakara 2/200.
215 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/355; İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 3/538.
216 بِأَبِيهِ وَأُمِّهِ bir nüshada بِأَبِيهِ بِأُمِّهِ olarak geçmektedir; Türkî, 3/539.
217 Bakara 2/200.
218 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/355, İbn Cerîr tarikiyle; Türkî, 3/539.

babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."[219] âyeti hakkında şöyle dedi: "Çocukların babalarını anmaları gibi."

[٣٨٦٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدٌ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} يَعْنِي ذِكْرَ الْأَبْنَاءِ الْآبَاءَ.»

3865. Bana Hüseyin'den, Ebû Muâz tarikiyle rivayet edildiğine göre Ubeyde, Dahhâk'ı {كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} "*babalarınızı andığınız gibi.*"[220] âyeti hakkında şöyle derken işitti: "Çocukların babalarını anması anlamına gelir."

3- Bazı müfessirler şöyle dediler: "Onlara şöyle denildi: {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ} '*Babalarınızı andığınız gibi Allah'ı anın.*'[221] Çünkü onlar hac görevlerini bitirince Rablerine dua ediyor fakat babalarından başka kimseyi zikretmiyorlardı. Babalarını zikretmeleri gibi Allah'ı zikretmekle emrolundular." **[3/539]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٦٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ إِذَا قَضَتْ مَنَاسِكَهَا وَأَقَامُوا بِمِنًى يَقُومُ الرَّجُلُ فَيَسْأَلُ اللَّهَ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنَّ أَبِي كَانَ عَظِيمَ الْجَفْنَةِ عَظِيمَ الْقُبَّةِ كَثِيرَ الْمَالِ، فَأَعْطِنِي مِثْلَ مَا أَعْطَيْتَ أَبِي. لَيْسَ بِذِكْرِ اللَّهِ، إِنَّمَا يَذْكُرُ آبَاءَهُ، وَيَسْأَلُهُ أَنْ يُعْطَى فِي الدُّنْيَا.»

3866. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} "*Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.*"[222] âyeti hakkında şöyle dedi: "Araplar haccı bitirince Mina'da kaldıklarında kişi şöyle diyerek Allah'tan istiyordu: 'Allah'ım, benim babamın kazanı büyüktü

219 Bakara 2/200.
220 Bakara 2/200.
221 Bakara 2/200.
222 Bakara 2/200.

çok kişiye yemek verirdi, evi büyüktü çok misafir ağırlardı. Malı çoktu. Babama verdiğin gibi bana da ver.' Allah'ı zikretmezdi. Sadece babalarını zikrederdi. Dünyada verilmesini isterdi."[223]

Bana göre bu tefsirlerden en doğrusu şöyle denmesidir: Yüce Allah mümin kullarına O'na itaat ile, emrine boyun eğerek, sadece O'na ibadet ederek hac ibadetini bitirdikten sonra Allah'ı zikretmelerini emretti. Buradaki zikrin, Allah'ın şu sözünde emrettiği tekbir olması uygundur:

{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ}

"Allah'ı sayılı günlerde anın."[224]

Allah bu âyetteki zikri haccını bitirmiş kişiye haccını bitirdikten sonra yapmasını emretmektedir. Allah'ın bu zikri yapmasını zorunlu kıldığı kişinin daha önce bu zikri yapması gerekmiyordu.[225] Allah bu zikre, çocukların babalarını zikretmeyi çoğaltarak devam ettirdikleri gibi devam etmeye teşvik etti. Çocukların ve sabilerin ana babalarına yalvardıkları gibi büyük bir arzuyla ihtiyaçları için Allah'a yalvarmaya teşvik etti. Çocukların ana babalarını zikrinden daha kuvvetli bir şekilde yapmalarını istedi. Çünkü onlarda ve babalarında olan nimet te Allah'tandır. Allah onların velisidir.

Biz niçin;

{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا}

"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."[226] âyetinde hac menâsiki bittikten sonra emredilen zikrin, işaret etmiş olduğumuz tekbir olmasının uygun olacağını söyledik? Çünkü Allah'ın Mina günlerine has kıldığı tekbir hariç, Allah'ın, hacılar haccı bitirmeden önce haccın farzlarından olmayan, haccı bitirdikten sonra kullarına emrettiği hiçbir zikir yoktur. **[3/540]**

---

223 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/356, Amr tarikiyle; Türkî, 3/540.

224 Bakara 2/203.

225 Yani bu zikir hac ibadeti sırasında yapılmıyordu. Müfessir, Allah'ın burada emrettiği zikrin hac ibadeti dışında, hac bittikten sonra yapılan bir zikir olması gerektiğini söylerler. Bu da Kurban günlerinde getirilen teşrik tekbirleri olmalıdır.

226 Bakara 2/200.

Durum böyle olunca, şanı yüce Allah'ın kullarına menâsiklerini bitirdikten sonra zorunlu kıldığı zikrin bundan önce kendilerine zorunlu olmayan bir zikir olduğu malumdur. Zikrettiğimiz tekbir hariç Allah'ın bu vakte has kıldığı başka bir zikir yoktur. Bu da âyet üzerine bizim yaptığımız tefsirin doğruluğuna delildir.

3. {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} "*Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur.*" sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurmaktadır: "Ey inananlar, haccın menâsikini bitirdiğinizde Allah'ı babalarınızı zikrettiğinizden daha kuvvetli bir şekilde zikredin. Dünya ve âhiretin hayırlarını yalvararak ve boyun bükerek katında olan Allah'tan isteyin. Amellerinizi O'na has kılarak ve rızasını isteyerek yapın ve şöyle deyin: 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.' Âhiretini dünya karşılığında satanlardan olmayın. Onların amelleri dünya ve dünyanın süsleri içindir. Onlar Rablerinden ancak mal mülk[227] isterler. Onların Allah'ın mükâfatından bir payları yoktur. Cennetlerinden ve veli kulları için hazırladığı ikramlarından bir nasipleri yoktur."

Müfessirler de bu âyeti böyle izah ettiler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٦٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا} هَبْ لَنَا غَنَمًا، هَبْ لَنَا إِبِلًا، {وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}.»

3867. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Vâil şöyle dedi: "{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا

227 Bir nüshada "dünya malını isterler" olarak geçmektedir; Türkî, 3/541.

{آتِنَا فِي الدُّنْيَا} *'Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır.'*[228] sözünde isteyenler 'Rabbim! Bize koyun ver, deve ver' derler. {وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'öylesine, âhirette bir pay yoktur.'*[229]"[230] **[3/541]**

[٣٨٦٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: كَانُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ: هَبْ لَنَا غَنَمًا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

3868. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Süfyân, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Vâil şöyle dedi: "Onlar Câhiliyye'de 'Bize koyun[231] ver.' derlerdi. Sonra aynısını söyledi."

b. Nüzûl Sebebi

[٣٨٦٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَيَّاشٍ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: كَانُوا يَعْنِي أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ يَقِفُونَ يَعْنِي بَعْدَ قَضَاءِ مَنَاسِكِهِمْ فَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا إِبِلًا، اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا غَنَمًا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ: {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ}» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ: قُلْتُ لِيَحْيَى بْنِ آدَمَ: عَمَّنْ هُوَ؟ قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ.»

3869. Bize Ebû Küreyb'in rivayet ettiğine göre Ebûbekir b. Ayyâş; {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur."*[232] sözü hakkında şöyle dedi: "Câhiliyye ehli hac menâsikini bitirdikten sonra şöyle diyorlardı: 'Allah'ım, bize deve bahşet, Allah'ım bize koyun bahşet.' Allah şu âyeti indirdi: {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur.'*[233] Ebû Küreyb şöyle dedi: "Yahya b. Âdem'e,

228 Bakara 2/200.
229 Bakara 2/200.
230 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/357; Türkî, 3/542.
231 Bir nüshada "deve ver" olarak geçmektedir; Türkî, 3/542.
232 Bakara 2/200.
233 Bakara 2/200.

‘Kimden naklettin?’ diye sordum.

‘Ebûbekir b. Ayyâş, Âsım, Ebû Vâil.’ dedi.”[234]

[٣٨٧٠] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَنَسٍ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: كَانُوا يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عُرَاةً فَيَدْعُونَ فَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ اسْقِنَا الْمَطَرَ، وَأَعْطِنَا عَلَى عَدُوِّنَا الظَّفَرَ، وَرُدَّنَا صَالِحَيْنِ إِلَى صَالِحَيْنِ.»

3870. Bize Temîm b. Muntasır’ın, İshâk, Kâsım b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Enes {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *“Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur.”*[235] sözü hakkında şöyle dedi: “Kâbe’yi çıplak olarak tavaf ediyorlar ve ‘Allah’ım, bize yağmur ver. Düşmanlarımıza karşı bize zafer ver. Bizi sâlihlerin arasına sâlih olarak kat’ diyerek dua ediyorlardı.”[236]

[٣٨٧١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا} نَصْرًا وَرِزْقًا، وَلَا يَسْأَلُونَ لِآخِرَتِهِمْ شَيْئًا.»

3871. Bana Muhammed b. Amr’ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid Yüce Allah’ın {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا} *“Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır.”*[237] sözü hakkında şöyle dedi: “Yardım ve rızık istiyorlardı. Âhiret için hiçbir şey istemiyorlardı.”[238] **[3/542]**

---

234 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/232, Taberî’ye nispetle; Türkî, 3/542.

235 Bakara 2/200.

236 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/232, Taberî’ye nispetle; Türkî, 3/542.

237 Bakara 2/200.

238 Mücâhid, *Tefsîr*, (230); Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/233, Taberî ve Abd b. Humeyd’e nispetle; Türkî, 3/542.

[٣٨٧٢] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3872. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisi nakletti.

[٣٨٧٣] وَحَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} فَهَذَا عَبْدٌ نَوَى الدُّنْيَا لَهَا عَمَلٌ وَلَهَا نَصَبٌ.»

3873. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde { فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ } *"Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur."*[239] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu kul dünyaya niyet eder, onun için çalışır, onun için yorulur."

[٣٨٧٤] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ إِذَا قَضَتْ مَنَاسِكَهَا وَأَقَامَتْ بِمِنًى لَا يَذْكُرُ اللَّهَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ، وَإِنَّمَا يَذْكُرُ أَبَاهُ، وَيَسْأَلُ أَنْ يُعْطَى فِي الدُّنْيَا.»

3874. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî { فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ } *"Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur."*[240] sözü hakkında şöyle dedi: "Araplar hac menâsikini bitirip Mina'da kaldıkları zaman onlardan hiçbir kimse Allah'ı zikretmezdi. Ancak babalarını zikrederlerdi. Dünyada verilmesini isterlerdi."[241]

---

239 Bakara 2/200.
240 Bakara 2/200.
241 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/357; Türkî, 3/543.

[٣٨٧٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ. «{فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} قَالَ كَانُوا أَصْنَافًا ثَلَاثَةً فِي تِلْكَ الْمَوَاطِنِ يَوْمَئِذٍ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَهْلُ الْكُفْرِ، وَأَهْلُ النِّفَاقِ. فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ: {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} إِنَّمَا حَجُّوا لِلدُّنْيَا وَالْمَسْأَلَةِ لَا يُرِيدُونَ الْآخِرَةَ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِهَا، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ. {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً} الْآيَةَ. قَالَ. وَالصِّنْفُ الثَّالِثُ {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا}... الْآيَةَ.»

3875. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd; {فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا} *"Kurbanlarınızı kesip hac ibadetini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."*[242] âyeti hakkında şöyle dedi: "Bu konuda o zaman onlar üç sınıfa ayrılmışlardı: Peygamber (sav), kâfirler ve münafıklar. İnsanlardan bir kısmı şöyle diyenlerdi (kâfirler): {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver. Öylesine, âhirette bir pay yoktur.'*[243] Onlar dünya ve işleri için haccediyordu. Âhireti istemiyorlar ve ona iman etmiyorlardı. İnsanların bir kısmı da (müminler): {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *'Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.'*[244] diyenlerdi. Üçüncü sınıf ise şunlardı (münafıklar): {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır.'*[245]"[246] **[3/543]**

الخَلَاقُ "halâk" kelimesinin anlamını ise başka bir yerde açıklamıştık. Müfessirlerin yapmış olduğu ihtilaflardan bahsetmiştik. Bize göre, delillere dayanarak bu kelimenin doğru mânası "nasip"tir. Burada o delilleri tekrar zikretmeye gerek yoktur.[247]

---

242 Bakara 2/200.
243 Bakara 2/200.
244 Bakara 2/200.
245 Bakara 2/204.
246 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 230; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/233, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/543.
247 Bk. Bakara 2/102; Şâkir, 2/244.

[BAKARA SÛRESİ 201. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾

***"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru diyenler vardır."* (Bakara 2/201)**

1. {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} "Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, diyenler vardır."

Şanı yüce Allah'ın {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, diyenler vardır."* sözünün tefsiri:

a. {حَسَنَةً} "hasene"

Müfessirler Allah'ın bu âyette geçen {حَسَنَةً} *"hasene"*[248] kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bazı insanlar şöyle derler: 'Rabbim! Bize dünyada afiyet ver, âhirette de afiyet ver.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٧٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} قَالَ: فِي الدُّنْيَا عَافِيَةً، وَفِي الْآخِرَةِ عَافِيَةً قَالَ قَتَادَةُ: وَقَالَ رَجُلٌ: اللَّهُمَّ مَا كُنْتَ مُعَاقِبِي بِهِ فِي الْآخِرَةِ فَعَجِّلْهُ لِي فِي الدُّنْيَا؛ فَمَرِضَ مَرَضًا شَدِيدًا حَتَّى أَضْنِيَ عَلَى فِرَاشِهِ، فَذُكِرَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَأْنُهُ، فَأَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُ دَعَا بِكَذَا وَكَذَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّهُ لَا طَاقَةَ لِأَحَدٍ بِعُقُوبَةِ اللَّهِ، وَلَكِنْ قُلْ: {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} قَالَ: فَقَالَهَا، فَمَا لَبِثَ إِلَّا أَيَّامًا أَوْ يَسِيرًا حَتَّى بَرَأَ .»

248 Bakara 2/201.

3876. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru diyenler vardır."*[249] âyeti hakkında şöyle dedi: "Dünyada afiyet ver âhirette afiyet ver" anlamındadır. Katâde şöyle dedi: "Bir adam,

'Allah'ım, bana âhirette vereceğin cezayı dünyada ver' dedi. Şiddetli[250] bir şekilde hastalandı. Zayıflıktan yatağa düştü. Peygamberimize (sav) adamın durumu haber edildi. Peygamberimiz (sav) adamın yanına gitti. Peygamberimize (sav),

'Bu adam şöyle şöyle dua etmişti.' denildi. Peygamberimiz şöyle dedi:

'Hiç kimse Allah'ın vereceği bir cezaya güç yetiremez. Fakat şöyle de: {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *'Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.'*[251]" Katâde şöyle dedi[252]: "Adam bu duayı yaptı. Birkaç güne kalmadı, hastalığından kurtuldu."[253] **[3/544]**

[٣٨٧٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: ثَنِي حُمَيْدٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: «عَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا قَدْ صَارَ مِثْلَ الْفَرْخِ الْمَنْتُوفِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ كُنْتَ تَدْعُو اللَّهَ بِشَيْءٍ، أَوْ تَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا؟» قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُمَّ مَا كُنْتَ مُعَاقِبِي بِهِ فِي الْآخِرَةِ فَعَاقِبْنِي بِهِ فِي الدُّنْيَا. قَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ هَلْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ أَحَدٌ أَنْ يُطِيقَهُ فَهَلَّا قُلْتَ: اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.»

3877. Bana Müsennâ'nın, Saîd b. Hakem, Yahyâ b. Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Humeyd, "Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittim." dedi: "Peygamberimiz (sav) yolunmuş kuş yavrusuna dönmüş hasta bir adamı ziyaret etti. Peygamberimiz (sav),

---

249 Bakara 2/201.
250 Bazı nüshalarda "şiddetli" kelimesi bulunmamaktadır; Türkî, 3/544.
251 Bakara 2/201.
252 Bazı nüshalarda "Katâde şöyle dedi" kısmı bulunmamaktadır; Türkî, 3/544.
253 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/80.

'Sen Allah'a bir dua ettin mi ya da Allah'tan bir şey istedin mi?' diye sordu. Adam,

'Allah'ım, bana âhirette vereceğin cezayı dünyada ver dedim.' dedi. Peygamberimiz,

'Sübhanallah, hiç kimsenin bunu gücü yeter mi! 'Allah'ım, bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.' diyemez miydin!' dedi."[254]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Allah bu âyette 'hasene' kelimesi ile 'dünyada ilim ve ibadeti, âhirette cenneti' kastetti."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٧٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا عَبَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} قَالَ: الْحَسَنَةُ فِي الدُّنْيَا: الْعِلْمُ وَالْعِبَادَةُ، وَفِي الْآخِرَةِ: الْجَنَّةُ.»

3878. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Abbâd, Hişâm b. Hassân tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver diyenler vardır."*[255] sözü hakkına şöyle dedi: "Hasene dünyada ilim ve ibadettir, âhirette cennettir."[256] **[3/545]**

---

254 Bu hadisi Abd b. Humeyd, (1397); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred* (728); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (3759, 3802, 3837), Humeyd, Enes tarikiyle; İbnü'l-Mübârek, *Zühd* (973); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 10/261; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (19/105, 1204); Müslim, *Sahîh*, (2688); Tirmizî, *Sünen*, (3487); Nesâî, *Kübrâ*, (7506); Tahâvî, *Şerhu'l-Müşkil* (2048); İbn Hibbân, *Sahîh*, (936,941); Ebû Nuaym, *Hilye* (329); Begavî, *Ca'diyyât*, (1383) ve *Tefsîr*, 1/177; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, (10147), Humeyd, Sâbit, Enes tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/454-14067; Müslim, *Sahîh*, (2688); Tahâvî, *Şerhu'l-Müşkil*, (2049); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (3511), Hammâd, Sâbit, Enes tarikiyle; Türkî, 3/545.

255 Bakara 2/201.

256 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13/529; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/358, 359 (1879, 1884) Abbâd tarikiyle, Tirmizî, *Sünen*, (3488); Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân* (1887), Hişâm tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/234, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/545.

[٣٨٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} قَالَ: الْعِبَادَةُ فِي الدُّنْيَا، وَالْجَنَّةُ فِي الْآخِرَةِ.»

3879. Bana Müsennâ'nın, Amr b. Avn, Hüşeym, Süfyân b. Hüseyin tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru."*[257] sözü hakkında şöyle dedi: "Dünyada ibadet, âhirette cennettir."

[٣٨٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ وَاقِدٍ الْعَطَّارِ، قَالَ: ثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً} قَالَ: الْحَسَنَةُ فِي الدُّنْيَا: الْفَهْمُ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَالْعِلْمُ.»

3880. Bana Müsennâ'nın, Abdurrahman b. Vâkıd el-Attâr, Abbâd b. Avvâm, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi ver."*[258] sözü hakkında şöyle dedi: "Hasene dünyada Allah'ın kitabını anlamak ve ilimdir."

[٣٨٨١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ، يَقُولُ هَذِهِ الْآيَةَ: «{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} قَالَ: الْحَسَنَةُ فِي الدُّنْيَا: الْعِلْمُ، وَالرِّزْقُ الطَّيِّبُ، {وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً}: الْجَنَّةُ.»

3881. Bana Yunus'un rivayet ettiğine göre İbn Vehb, Süfyân es-Sevrî'yi {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver."*[259] sözü hakkında şöyle derken işittim dedi: "Hasene dünyada ilim ve helâl, temiz rızık; {وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} *'âhirette de iyilik ver.'*[260] âhirette ise cennettir."[261]

---

257 Bakara 2/201.
258 Bakara 2/201.
259 Bakara 2/201.
260 Bakara 2/201.
261 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/192, İbnü'l-Münzir'e nispet ederek; Süfyân, *Tefsîr*, s. 65; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/358 (1880), bir râvi, Hasan tarikiyle; Türkî, 3/546.

3- Bir kısım müfessir "Hasene dünyada mal, âhirette cennettir." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٨٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} قَالَ: فَهَؤُلَاءِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنُونَ.»

3882. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru' diyenler vardır."*[262] sözü hakkında şöyle dedi: "Bunlar Peygamber (sav) ve müminlerdir."

[٣٨٨٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنُونَ؛ أَمَا حَسَنَةُ الدُّنْيَا فَالْمَالُ، وَأَمَّا حَسَنَةُ الْآخِرَةِ فَالْجَنَّةُ.»

3883. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً} *"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver' diyenler vardır."* [263] sözü hakkında şöyle dedi: "Bunlar müminlerdir. Hasene dünyada mal, âhirette ise cennettir."[264] **[3/546]**

Bu âyetin tefsirleri arasında bana göre en doğru olan şöyle denilmesidir: "Şanı yüce Allah, kendisine ve Rasûlü'ne iman eden, hacceden bir kavimden haber verdi. Onlar[265] Rablerinden dünyada haseneyi, âhirette haseneyi ve kendilerini cehennem azabından korumasını isterler. Allah'tan istenilen hasene; bedende, geçimde, rızıkta ve buna benzer şeylerde afiyettir. İlim ve ibadettir. Âhirette ise hiç şüphe yok ki cennettir. Çünkü o gün kim cennete giremezse bütün hasenelerden mahrum kalmıştır. Afiyetin bütün mânalarından ayrı/uzak kalmıştır."

---

262 Bakara 2/201.
263 Bakara 2/201.
264 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/233, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/547.
265 "Onlar" kelimesi bazı nüshalarda yoktur; Türkî, 3/547.

Niçin biz, âyetin en güzel tefsiri budur dedik? Çünkü Allah bu kelimeyi söyleyenden haber verirken hasene kelimesinin mânalarından hiçbirini tahsis etmemiştir. Kelimenin mânalarından birini diğerine tercih etmeye delâlet edecek bir illet belirtmemiştir. O halde söylenmesi gereken bizim söylediğimizdir. Şöyle ki, hasene kelimesinin mânalarından bir mânayı tahsis etmek ve Allah'ın genel kıldığı mâna üzerine onu[266] hâkim kılmak caiz değildir.

2. {وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} "Bizi ateşin azabından koru"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *"Bizi ateşin azabından koru"* sözünün tefsiri:

Bu sözün mânası, "Ateşin azabını bizden uzaklaştır." demektir. Bu mânada وَقَيْتُهُ كَذَا, iki mefûl alacak şekilde "Onu şundan korudum" denilir. Muzarisi أَقِيهِ dir. Mastarları وِقَايَةً, وَقَايَةً, وِقَاءً'dir.[267] Bazen şöyle bir tabir kullanılır: Sen bir kişiden bir kötülüğü, sıkıntıyı uzaklaştırdığın zaman o kişiye وَقَاكَ اللهُ وَقْيًا "Allah seni korudu" dersin.

[BAKARA SÛRESİ 202. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

***"İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır. Allah hesabı çabuk görür."* (Bakara 2/202)**

1. {أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا} "İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır."

Şanı yüce Allah'ın {أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا} *"İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır."* sözünün tefsiri: **[3/547]**

a. {أُولَئِكَ} "onlar" İle Kastedilenler

Yüce Allah {أُولَئِكَ} *"onlar"*[268] kelimesiyle hac menâsikini bitirdikten sonra şöyle diyenleri kastetmektedir:

---

266 Bir nüshada "onu" kelimesi bulunmamaktadır; Türkî, 3/547.
267 Bir nüshada وَقَايَةً kelimesi وَاقِيَةً şeklindedir; Türkî, 3/547.
268 Bakara 2/202.

{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ}

"Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru."[269]

Onlar yüce Allah'ın katında olanı isteyerek, bütün hayırların O'ndan olduğunu ve refahın, ihsanın O'nun elinde olup istediğine verdiğini bilerek bu sözü söylerler. Bu sözle yüce Allah, onlara hac ve menâsiklerinden bir pay olduğunu, kazandıkları ve malları[270] ve nefisleriyle sıkıntılarını üstlendikleri amelleri için bol bol mükâfat olacağını öğretti. Bu mükâfatlar sadece onlar için olacak, diğerlerine değil.

Diğerleri; yaptıkları işlerinde çektikleri zahmeti, yolculuklarında katlandıkları sıkıntıları, Rableri katından ecir ve sevap umarak yapmadılar. Geçici dünyanın değersiz menfaatlerini isteyerek ve onun kırıntılarını acilen umarak yaptılar.

Şu hadislerde anlatıldığı gibi:

[٣٨٨٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} قَالَ: فَهَذَا عَبْدٌ نَوَى الدُّنْيَا لَهَا عَمِلَ وَلَهَا نَصِبَ {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا} أَيْ حَظٌّ مِنْ أَعْمَالِهِمْ.»

3884. Bize Bişr'in, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *"Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur."*[271] sözü hakkında şöyle dedi: "Burada bahsedilen dünyaya niyet eden, onun için çalışan, onun için yorulan kuldur. {رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا} *'Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette*

269 Bakara 2/201.
270 Bir nüshada "malları" yerine "bedenleri" geçmektedir; Türkî, 3/548.
271 Bakara 2/200.

de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru. İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır.'[272] âyeti amellerinden bir pay vardır demektir."[273]

[٣٨٨٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي: «{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} إِنَّمَا حَجُّوا لِلدُّنْيَا، وَالْمَسْأَلَةِ، لَا يُرِيدُونَ الْآخِرَةَ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِهَا {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} قَالَ: فَهَؤُلَاءِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنُونَ {أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ} لِهَؤُلَاءِ الْأَجْرِ بِمَا عَمِلُوا فِي الدُّنْيَا.»

3885. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "{فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} *'Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur.'*[274] sözünde bahsedilen kişiler dünya ve menfaatleri için haccedenlerdir. Âhireti istemezler ve ona iman etmezler.

{رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} *'Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.'*[275] diyenler Peygamber (sav) ve müminlerdir.

{أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ} *'İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır. Allah hesabı çabuk görür.'*[276] Müminlerin dünyada işledikleri amellerin karşılığının hesabını." **[3/548]**

2. {وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ} "Allah hesabı çabuk görür"

Şanı yüce Allah'ın {وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ} *"Allah hesabı çabuk görür."* sözünün tefsiri:

---

272 Bakara 2/201-202.

273 Bu hadisin ilk kısmını İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/357, 358 (875, 1883), Şeybân, Katâde tarikiyle, son kısmını ise 1889 no'lu rivayetten sonra (2/360) zikretti. Hadisin ilk kısmı için bk. Türkî, 3/543, 548.

274 Bakara 2/200.

275 Bakara 2/201.

276 Bakara 2/202.

a. Tefsiri

Yüce Allah'ın bu sözü şu anlama gelir: "Allah iki taraftan her birinin isteklerini kuşatandır.

a) Bir tarafın isteği; 'Rabbimiz bize dünyada ver.' idi.

b) Diğer tarafın isteği; 'Rabbimiz bize dünyada iyiyi, âhirette iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.' idi.

Allah en hızlı şekilde bunların hesabını yapandır. Sonra her iki tarafa da amellerine göre karşılıklarını verendir."

b. Allah'ın Kendisini {سَرِيعُ الْحِسَابِ} "hesabı çabuk görür." Diye Vasıflandırmasının Sebebi

Allah neden kendini {سَرِيعُ الْحِسَابِ} "*hesabı çabuk görür.*"[277] diye vasıflandırdı? Çünkü yüce Allah kulların amellerini aciz, zayıf, yaratılmışların işi olan parmak sayarak, düşünerek, kafa yorarak hesaplamaz. O'na yerde ve gökte hiçbir şey gizli kalmaz. Yerde ve gökte zerre miktarınca bir şeyi unutmaz. Sonra Allah bütün bunların üzerine kullarına karşılığını verendir. Bu yüzden kendini hesabı hızlı gören diye methetti. Kullarına onlar gibi olmadığını haber verdi. Onlar hesap yaparken parmak saymaya, kavramaya, aklı çalıştırmaya ihtiyaç duyuyorlar.

[BAKARA SÛRESİ 203. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

"Allah'ı sayılı günlerde anın. Allah'tan korkan kimse, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır. Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin." **(Bakara 2/203)**

277 Bakara 2/202.

1. {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} "Allah'ı sayılı günlerde anın"

Şanı Yüce olan Allah'ın {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Yüce Allah bu sözüyle şöyle buyuruyor: "Sayılı günlerde Allah'ı birleyerek ve ululayarak zikredin. O günler şeytan taşlama günleridir. Allah bu günlerde kullarına namazların arkasından tekbir getirmelerini ve bütün cemrelerde atılan taşların her bir atışında her taş için tekbir getirmelerini emretti."[278]

Müfessirler de bu sözü bizim tefsir ettiğimiz gibi tefsir ettiler:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٨٨٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} قَالَ: أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.»

278 Cemre, hacıların Kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Çoğulu cimâr ve cemerâttır. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir. "Şeytan taşlama" diye de adlandırılan bu atışlar, Hz. İbrahim'i Allah'ın emrini yerine getirmekten alıkoymak isteyen Şeytan'ın yine onun tarafından Mina'da taşlanmasının hatırasını yaşatmakta ve insanları daima günaha sokmaya çalışan Şeytan'a karşı bir tür tepki ve direnmeyi temsil etmektedir. Bir hadiste rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim Kâbe'nin inşasını tamamladıktan sonra Cebrail'in yol göstermesiyle ilk haccını yaptığı ve oğlu İsmail'i kurban etmeye götürdüğü esnada Mina'nın söz konusu üç yerinde önüne çıkan Şeytan'ı taşlamıştır (*Müsned*, 1/297, 306-307; Hâkim, *Müstedrek*, 1/466; Beyhakî, *Sünen*, 5/153-154). Kurban bayramının birinci günü Akabe cemresine, diğer üç gün de her üç cemreye taş atılması fakihlerin ittifakı ile vacip olup terkinden dolayı ceza kurbanı (dem) gerekir. Arefe günü Arafat vakfesinden sonra Müzdelife'ye doğru yola çıkan hacılar sabah namazını Müzdelife'de, ilk vakti olan alacakaranlıkta kılarlar ve Meş'ar-i Harâm'daki vakfenin ardından güneş doğmadan Mina'ya hareket ederler. Mina'ya vardıkları zaman Akabe cemresinin yanında, ihrama girdiklerinden beri söyledikleri telbiyeyi kesip bu cemre için hazırladıkları yedi çakıl taşını "Bismillâhi Allahüekber" diyerek teker teker Akabe cemresine atarlar. Birinci gün diğer cemrelere taş atılmaz. Bayramın ikinci, üçüncü ve Mina'da kalınması halinde dördüncü günleri sırayla birinci, orta ve Akabe cemrelerine yedişer taş atılır. Bu cemrelere taş atmanın vakti, müctehidlerin ittifakı ile her gün zevalde başlamakta olup daha önce atılması caiz değildir; M. Özgü Aras, "Cemre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cemre (29.09.2023)

3886. Bana Yakub b. İbrahim'in, Hüşeym, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[279] sözü hakkında şöyle dedi: "Teşrik[280] günleridir."[281] **[3/549]**

[٣٨٨٧] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ نَافِعٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

3887. Bana Muhammed b. Nâfi' el-Basrî, Gunder, Şu'be, Hüşeym, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.[282]

[٣٨٨٨] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} يَعْنِي الْأَيَّامَ الْمَعْدُودَاتِ: أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، وَهِيَ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ النَّحْرِ.»

3888. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[283] sözü hakkında şöyle dedi: "Sayılı günler teşrik günleridir. Kurban'dan sonra üç gündür."

[٣٨٨٩] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «قَوْلِهِ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} يَعْنِي أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.»

279 Bakara 2/203.

280 Sözlükte "doğuya doğru gitmek; eti parçalayıp kayalar üzerine sererek güneşte kurutmak; yüksek sesle tekbir almak, bayram namazını kılmak için musallâya (müşerrak) çıkmak" anlamlarındaki teşrik, terim olarak Zilhicce'nin muayyen günlerinde farz namazların ardından özel lafızlarla tekbir getirmeyi ifade eder. Bu tekbirlere "teşrik tekbirleri" (tekbîrâtü't-teşrîk), tekbirlerin alındığı günlere "teşrîk günleri" (eyyâmü't-teşrîk) denilir; Fahrettin Atar, "Teşrîk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tesrik (16.02.2023).

281 Beyhakî, *Sünen*, 5/228, ve *Şu'abü'l-Îmân*, (3770) Hüşeym tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Firyâbî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Mervezî, *el-Îdeyn*; İbn Merdûye, *Tefsîr*, 1/234; Türkî, 3/550.

282 Ziyâ, *el-Muhtâre*, (70), Gunder tarikiyle; Türkî, 3/550.

283 Bakara 2/203.

3889. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[284] sözü hakkında şöyle dedi: "Teşrik günleridir."

[٣٨٩٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

3890. Bize Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan aynısını rivayet etti.[285]

[٣٨٩١] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَخْلَدٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «سَمِعَهُ يَوْمَ الصَّدَرِ، يَقُولُ بَعْدَمَا صَدَرَ يُكَبِّرُ فِي الْمَسْجِدِ وَيَتَأَوَّلُ: {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ}.»

3891. Bize Ebû Küreyb'in, Mahled, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Dînâr Sader günü[286] sader tavafından sonra İbn Abbas'ı mescitte tekbir getirirken işitti. İbn Abbas bunu {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[287] sözünün tefsiri yapardı.[288]

[٣٨٩٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} يَعْنِي أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.»

3892. Bize Ali b. Dâvûd'un, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ}

---

284 Bakara 2/203.

285 İbnü'l-Münzir, *Evsat*, 4/298; Beyhakî, *Ma'rife*'de (3276), Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/550.

286 Veda tavafı, Bu isimle anıldığı gibi ardından hacılar memleketlerine dönecekleri için "sader" tavafı ve Kâbe son defa görüldüğü için "âhirü'l-ahd" tavafı şeklinde de adlandırılmaktadır. Veda tavafı hac menâsikinin sonuncusudur. Salim Öğüt, "Tavaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tavaf (17.02.2023).

287 Bakara 2/203.

288 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/360 (1892); Beyhakî, *Sünen*, 5, 228, İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/234, Mervezî'ye nispetle; Türkî, 3/550.

"Allah'ı sayılı günlerde anın."[289] sözü hakkında şöyle dedi: "Yani Teşrik günleridir." **[3/550]**

[٣٨٩٣] وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ السُّكَّرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{ أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} قَالَ: هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3893. Bize Abdülhamîd b. Beyân es-Sükkerî'nin, İshâk, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh, Allah Teâlâ'nın {أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"sayılı günler"*[290] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu günler Teşrik günleridir."[291]

[٣٨٩٤] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

3894. Bize Süfyân b. Vekî', babası, Talha b. Amr tarikiyle Atâ'dan bu hadisi nakletti.

[٣٨٩٥] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} قَالَ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ بِمِنًى.»

3895. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[292] sözü hakkında şöyle dedi: "Mina'da Teşrik günleridir."

[٣٨٩٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، قَالَا: «هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

289 Bakara 2/203.
290 Bakara 2/203.
291 İbnü'l-Münzir, *Evsat*, 4/297, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361 (1895) no'lu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/551.
292 Bakara 2/203.

3896. Bize Muhammed b. Humeyd'in, Hakkâm, Anbese, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve Atâ şöyle dediler: "Bu günler Teşrik günleridir."

[٣٨٩٧] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3897. Bize İbn Beşşâr, Abdurrahman, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını rivayet etti.[293]

[٣٨٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3898. Bize Humeyd, Cerîr, Mansûr tarikiyle Mücâhid'den aynısını rivayet etti.

[٣٨٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3899. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "Sayılı günler Teşrik günleridir."[294] **[3/551]**

[٣٩٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3900. Bize İbn Beşşâr, Yahyâ, Süfyân, Mansûr tarikiyle İbrahim'den aynısını rivayet etti.

[٣٩٠١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ: الْأَيَّامُ بَعْدَ النَّحْرِ.»

293 Süfyân, *Tefsîr*, s. 56, aynı tarikle; Beyhakî, *Sünen*, 5/228; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/234; İbn Ebi'd-Dünyâ'ya nispetle; Mehâmilî, *el-Emâlî*; Türkî, 3/551.

294 Süfyân, *Tefsîr*, s. 66; Türkî, 3/552.

3901. Bana Yakub'un, İbn Uleyye, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan şöyle dedi: "Sayılı günler Kurban'dan sonraki günlerdir."[295]

[٣٩٠٢] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: «سَأَلْتُ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الْأَيَّامِ الْمَعْدُودَاتِ، فَقَالَ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3902. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Şu'be şöyle dedi: "İsmail b. Ebî Hâlid'e sayılı günleri sordum. O şöyle dedi:

'Teşrik günleridir.'"

[٣٩٠٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} كُنَّا نُحَدِّثُ أَنَّهَا أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3903. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[296] sözü hakkında şöyle dedi: "Biz o günlerin Teşrik günleri olduğunu konuşurduk."

[٣٩٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} قَالَ: هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3904. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[297] sözü hakkında şöyle dedi: "O günler Teşrik günleridir."[298]

[٣٩٠٥] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ: فَهِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

---

295 İbnü'l-Münzir, *Evsat*, 4/297, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361 (1895) no'lu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/552.

296 Bakara 2/203.

297 Bakara 2/203.

298 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/81; Türkî, 3/552.

3905. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "Sayılı günlere gelince o günler Teşrik günleridir."[299]

[٣٩٠٦] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

3906. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî''den aynısı rivayet edildi.[300]

[٣٩٠٧] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، قَالَ: «الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ: ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.»

3907. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Mâlik şöyle dedi: "Sayılı günler, Kurban gününden sonra üç gündür."[301] **[3/552]**

[٣٩٠٨] وَحُدِّثْتُ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} قَالَ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ الثَّلَاثَةُ.»

3908. Bana Hüseyin b. Ferec, Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid tarikiyle rivayet edildiğine göre Ubeyd b. Süleyman şöyle dedi: Dahhâk'ı {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *"Allah'ı sayılı günlerde anın."*[302] sözü hakkında şöyle derken işittim: "Üç Teşrik günüdür."[303]

---

299 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361 (1895) no'lu hadisten sonra Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/552.

300 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361 (1895) no'lu hadisten sonra İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/552.

301 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/404; Türkî, 3/553.

302 Bakara 2/203.

303 İbnü'l-Münzir, *Evsat*, 4/297; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361 (1895) no'lu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/553.

[٣٩١٠] وَحَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ عَنِ الْأَيَّامِ الْمَعْدُودَاتِ، وَالْأَيَّامِ الْمَعْلُومَاتِ، فَقَالَ: «الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ، وَالْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ: يَوْمُ عَرَفَةَ، وَيَوْمُ النَّحْرِ، وَأَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»[304]

3910. Bana İbn Berkî'nin rivayet ettiğine göre Amr b. Ebî Seleme şöyle dedi: "İbn Zeyd'e sayılı günleri ve bilinen günleri sordum. O şöyle dedi: 'Sayılı günler Teşrik günleri, bilinen günler Arafe günü, Kurban günü ve Teşrik günleridir.'"[305]

Ebû Ca'fer et-Taberî: Neden biz; "Sayılı günler Mina günleri, şeytan taşlama günleri" dedik? Çünkü Resûlullah (sav) o günler için *"Allah'ı zikir günleri."* dedi.

Bu konuda gelen rivayetler şöyledir:

[٣٩١١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَخَلَّادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ طُعْمٍ، وَذِكْرٍ.»

3911. Bana Yakub b. İbrahim'in, Hallâd b. Eslem, Hüşeym, Ömer b. Ebî Seleme, o babası, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Teşrik günleri yemek yeme ve zikir günleridir."*[306] **[3/553]**

[٣٩١٢] وَحَدَّثَنَا خَلَّادٌ، قَالَ: ثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: ثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُذَافَةَ، يَطُوفُ فِي مِنًى: «لَا تَصُومُوا هَذِهِ الْأَيَّامَ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ، وَشُرْبٍ، وَذِكْرُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.»

---

304 Şâkir nüshasında rivayetlere numara verilirken sehven aradaki 3909 rakamı atlanmıştır; Şâkir, 4/210, 211.

305 Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/3; Türkî, 3/553.

306 Bu hadisi İbn Hibbân (3602), Yakub tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/35-8134; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (6024); Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/245, Hüşeym tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/7-9020, Ömer tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/21; İbn Mâce, *Sünen*, (1719); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (5913); İbn Hibbân, *Sahîh*, (3601) Muhammed b. Amr ve Ebû Seleme tarikiyle; Türkî, 3/553.

3912. Bize Hallâd'ın, Ravh, Sâlih, İbn Şihâb, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) Abdullah b. Huzâfe'yi görevlendirdi. O Mina'yı geziyor ve şöyle diyordu: "Bu günlerde oruç tutmayın. Çünkü bu günler yeme içme ve Allah Teâlâ'yı zikir günleridir."[307]

[٣٩١٢] وَحَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ نُبَيْشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الْأَيَّامَ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرِ اللَّهِ.»[308]

3912. Bize Humeyd b. Mes'ade'nin, Bişr b. Mufaddal ve bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye tarikiyle, iki tarik, Hâlid, Ebû Kilâbe, Ebû Melîh, Nübeyşe[309] tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle dedi: *"Muhakkak bu günler yeme içme ve Allah'ı zikir günleridir."*[310]

[٣٩١٣] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَوْمِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ وَقَالَ: هِيَ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرِ اللَّهِ.»

3913. Bana Yakub'un, Hüşeym, İbn Ebî Leylâ, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Âişe (ra) Peygamberimizin (sav) Teşrik günlerinde oruç

---

307 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/389, 534-10664-10917; Nesâî, *Kübrâ* (2883); İbnü'l-Münzir, *Evsat*, 4/298, Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/244, Ravh tarikiyle. Nesâî şöyle dedi: "Sâlih, İbn Ebî Ahdar'dır. Bu hadisi hatalıdır. O Zührî'den çok hatalı nakiller yapmıştır. Ravh b. Abbâd kuvvetli bir râvi değildir." İmam Malik, *Muvatta*, 1/376, aynı tarikle; Nesâî, *Kübrâ*, (1884) Zührî tarikiyle; "Resûlullah (sav)" dedi ve hadisi zikretti; Türkî, 3/553.

308 Şâkir'de 3912 rakamı iki rivayet için kullanılmıştır; Şâkir, 4/211, 212.

309 Bir nüshada "Âişe" olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/315; Türkî, 3/554.

310 Bu hadisi Nesâî, *Sünen*, (4243) ve *Kübrâ*, (4182) Yakub tarikiyle; Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2830); Nesâî, *Sünen*, (4240), Bişr b. Mufaddal tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (5/85); Müslim, *Sahîh*, (1141), Beyhakî, *Ma'rife* (2599) İbn Uleyye tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (5/76); Müslim, *Sahîh*, (1141); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2813); Dârimî, *Sünen*, (1964); Nesâî, *Sünen*, (4241,4242); İbn Mâce, *Sünen*, (3160,3167); Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, (2/245); Beyhakî, *Sünen*, (9/292); *Ma'rife*, (2598); İbn Abdilberr, *Temhîd*, (3/217), Hâlid tarikiyle; Türkî, 3/554.

tutmayı yasakladığını söyleyerek şöyle dedi: "O günler yeme içme ve Allah'ı zikir günleridir."[311] **[3/554]**

[٣٩١٤] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنِي هُشَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِشْرَ بْنَ سُحَيْمٍ، فَنَادَى فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، فَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الْأَيَّامَ أَيَّامُ أَكْلٍ، وَشُرْبٍ، وَذِكْرِ اللَّهِ.»

3914. Bana Yakub'un, Hüşeym, Abdülmelik b. Ebî Süleyman, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) Bişr b. Süheym'i görevlendirdi. O Teşrik günlerinde şöyle seslendi: "Muhakkak bu günler yeme içme ve Allah'ı zikretme günleridir."[312]

[٣٩١٥] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسٍ، فَنَادَى فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الْأَيَّامَ أَيَّامُ أَكْلٍ، وَشُرْبٍ، وَذِكْرِ اللَّهِ، إِلَّا مَنْ كَانَ عَلَيْهِ صَوْمٌ مِنْ هَدْيٍ.»

3915. Bana Yakub'un, Hüşeym, Süfyân b. Hüseyin tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, Resûlullah'ın (sav) Abdullah b. Huzâfe'yi görevlendirdiğini ve onun teşrik günlerinde şöyle seslendiğini söyledi: "Bu günler yeme içme ve Allah'ı zikretme günleridir. Ancak hedyden dolayı üzerine oruç gerekli olanlar hariç."

[٣٩١٦] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ الْحَكَمِ الزُّرَقِيُّ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى بَغْلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءِ حِينَ وَقَفَ عَلَى شِعْبِ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَقُولُ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهَا لَيْسَتْ بِأَيَّامِ صِيَامٍ، إِنَّمَا هِيَ أَيَّامُ أَكْلٍ، وَشُرْبٍ، وَذِكْرٍ.»

311 Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/244, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/554.

312 Nesâî, *Kübrâ*, (2898), Dâvûd b. Amr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (4/335); Dârimî, *Müsned* (1773); Nesâî, *Sünen*, (5009) ve *Kübrâ*, (2895); İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, (997); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2960); İbn Kâni', *Mu'cemü's-Sahâbe*, 1/79; Taberânî, *Evsât*, (1213-1215), Amr b. Dînâr, Nâfi' b. Cübeyr, Bişr tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, 1395; Türkî, 3/555.

3916. Bana Yakub'un, İbn Uleyye, Muhammed b. İshâk, Hakîm b. Hakîm, Mes'ûd b. Hakem ez-Zürakî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mes'ûd b. Hakem ez-Zürakî'nin annesi şöyle dedi: "Sanki Ali'ye (ra) bakıyordum. Peygamberimizin (sav) beyaz katırının üzerinde Ensar'ın bulunduğu patikada durdu ve şöyle dedi: 'Ey insanlar, bu günler oruç günleri değildir. Bu günler yeme içme ve zikir günleridir.'"[313]

Soru: Eğer biri dese ki: "Resûlullah (sav) Mina günleri için *'O günler yeme içme ve Allah'ı zikir günleridir.'* dediği zaman o günlerin Allah'ın kitabında zikrettiği *'sayılı günler'* olduğundan ümmetini haberdar etmedi. Sen Resûlullah'ın (sav) *'Allah'ı zikir günü'* sözünden 'bilinen günler'i kastettiğini nasıl inkâr edersin?" **[3/555]**

Cevap: O kişiye şöyle denilebilir: "Allah'ın bunu kastettiğini söylemek caiz değildir. Çünkü Allah *'bilinen günlerde'* emrettiği zikri *'sayılı günlerde'* emretmedi. Muhakkak yüce Allah *'bilinen günler'*i hayvanlar üzerine Allah'ın isminin zikredildiği günler olarak vasfetti ve şöyle dedi: {لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ} *'Ta ki kendi menfaatlerine şahit olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar.'*[314] *'Bilinen günler'*de isminin zikredilmesini *'sayılı günler'*de isminin zikredilmesini vacip kıldığı gibi vacip kılmadı. O günlerin hayvanlar üzerine isminin anıldığı günler olduğundan haber verdi. Bilinen bir şey oldu ki -çünkü Resûlullah (sav) Teşrik günleri için; *'O, günler yeme içme ve Allah'ı zikir günleridir.'* dedi. *'Allah'ı zikir'* sözünü bir şart olmaksızın mutlak olarak ve hayvanların üzerine yapılan bir zikirdir şeklinde izafe etmeden söyledi.- Resûlullah (sav) bununla Allah'ın kitabında zikrettiği zikri kastetti. Bu zikri Allah'ın kullarına bir şart olmaksızın mutlak olarak ve sayılı günlerdeki mânaya izafe etmeksizin emretti. Eğer Resûlullah (sav) zikir ile *'bilinen günler'*i kastetmiş olsaydı *'zikir'* kelimesine onu eklerdi. Bu zikir Allah'ın bize rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine yapılan Allah'ın isminin zikridir diye anlaşılsın diye. Allah'ın âyette böyle vasfettiği gibidir.

313 İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/187, İbn Uleyye tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/19; Nesâî, *Kübrâ*, (2886); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (461); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2147); Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*'de (2/246); Hâkim, *el-Müstedrek* (1/434,435), Muhammed b. İshâk tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (2/116); Nesâî, *Kübrâ*, (288, 2888) Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Seleme, Mes'ûd b. Hakem tarikiyle; Türkî, 3/555.

314 Hac 22/28.

(Allah'ın âyette *'bilinen günler'*de hayvanlar üzerine yapılan zikir diye belirttiği gibi). Ama 'Allah'ın ismini zikretmeye' bir vasıf vermeden mutlak olarak söyledi. Allah Teâlâ'nın âyette söylemiş olduğu zikri bir şeyle vasıflandırmadan şöyle söylemesi gibidir: {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ} *'Allah'ı sayılı günlerde anın.'*[315] İşte bu Resûlullah'ın (sav) zikir günleridir sözüyle Allah'ın kitabında söylediği ve sayılı günlerde vâcip kıldığı zikri kastettiğine en açık delildir." **[3/556]**

2. {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى} "Allah'tan korkan kimse, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى} *"Allah'tan korkan kimse, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu sözün yorumunda ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı; 'Kim Teşrik günlerinde iki günde acele eder ve ikinci günde ayrılırsa ona ayrılmasından ve ayrılmak için acele etmesinden dolayı bir günah yoktur. Kim Teşrik günlerinde ikinci gün ayrılmaz, ayrılmayı üçüncü güne erteler ve üçüncü gün ayrılırsa ona ertelemesinden dolayı bir günah yoktur.' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩١٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «لَا إِثْمَ عَلَيْهِ فِي تَعْجِيلِهِ، وَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ فِي تَأْخِيرِهِ.»

3917. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Hüşeym[316] tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle dedi: "Acele etmesinde bir günah yoktur, ertelemesinde bir günah yoktur."[317]

---

315 Bakara 2/203.

316 Bir nüshada Hüşeym'den sonra Haccâc geçmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/88; 30/273; Türkî, 3/557.

317 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/362 (1901) nolu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/557.

[٣٩١٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ. ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

3918. Bize Ahmed, Ebû Ahmed, Hüşeym, Avf tarikiyle Hasan'dan aynısını rivayet etti.[318]

[٣٩١٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ. ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مِثْلَهُ.

3919. Bize Ahmed, Ebû Ahmed, Hüşeym, Muğîre tarikiyle İkrime'den aynısını rivayet etti.[319]

[٣٩٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ. ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ. «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} يَوْمِ النَّفْرِ {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} لَا حَرَجَ عَلَيْهِ {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}.»

3920. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} '*Kim iki günde acele ederse*'[320] 'nefîr[321] gününde.' {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} '*Ona bir yasak yoktur.*'[322] {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} '*Geri kalsa da günah yoktur.*'[323]"[324]

[٣٩٢١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ. ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا {مَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}، يَقُولُ. مَنْ نَفَرَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ فَنَفَرَ فِي الثَّالِثِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ.»

3921. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât, tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {مَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "*Kim acele edip,*

---

318 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr-356), Hüşeym tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/60, Eş'as b. Abdullah, Hasan tarikiyle; Türkî, 3/557.

319 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/362 (1901) no'lu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/557.

320 Bakara 2/203.

321 Hac ibadetinde Mina'dan ayrılmayı ifade eden bir terimdir; Mehmet Şener, "Mina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mina (30.09.2023)

322 Bakara 2/203.

323 Bakara 2/203.

324 Bk. Mücâhid, *Tefsîr*, 23; Türkî, 3/557.

Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."[325] sözü hakkında şöyle dedi: "Kim iki günde ayrılırsa bir sakınca yoktur. Kim erteler ve üçüncü günde ayrılırsa ona da bir sakınca yoktur."[326] **[3/557]**

[٣٩٢٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} يَقُولُ. فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ. أَيْ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، وَمَنْ أَدْرَكَهُ اللَّيْلُ بِمِنًى مِنَ الْيَوْمِ الثَّانِي مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْفِرَ فَلَا نَفْرَ لَهُ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ مِنَ الْغَدِ. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} يَقُولُ: مَنْ تَأَخَّرَ إِلَى الْيَوْمِ الثَّالِثِ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.»

3922. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} '*Kim iki günde acele ederse*'[327] yani Teşrik günlerinde acele ederse ona bir günah yoktur. Kim ikinci gün güneş batmadan önce Mina'dan ayrılmazsa artık o kişi Mina'dan ayrılmaz. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} '*Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.*'[328] Kim Teşrik günlerinde üçüncü güne kalırsa ona da günah yoktur."

[٣٩٢٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ. أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ. أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ. «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ. رَخَّصَ اللَّهُ فِي أَنْ يَنْفِرُوا فِي يَوْمَيْنِ مِنْهَا إِنْ شَاءُوا، وَمَنْ تَأَخَّرَ فِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.»

3923. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "*Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır.*"[329] sözü hakkında şöyle dedi: "Allah eğer dilerlerse iki günde oradan ayrılmalarına ruhsat verdi. Kim de üçüncü güne ertelerse ona bir günah yoktur."[330]

---

325 Bakara 2/203.
326 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/362 (1901) no'lu hadisten Amr tarikiyle; Türkî, 3/558.
327 Bakara 2/203.
328 Bakara 2/203.
329 Bakara 2/203.
330 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/18; Türkî, 3/558.

[٣٩٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ. ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ. ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ. «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ فِي تَعْجِيلِهِ.»

3924. Bana Muhammed b. Müsennâ'nın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."*[331] sözü hakkında şöyle dedi: "(Acele etmesinde) günah yoktur."[332]

[٣٩٢٥] وَحَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: «لَا إِثْمَ عَلَى مَنْ تَعَجَّلَ، وَلَا إِثْمَ عَلَى مَنْ تَأَخَّرَ.»

3925. Bize Hennâd b. es-Serî'nin, İbn Ebî Zâide, İsrâil, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi:[333] "Acele edene günah yoktur, geri kalana günah yoktur."

[٣٩٢٦] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «هَذَا فِي التَّعْجِيلِ.»

3926. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, İsrâil, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "Bu (günah yoktur sözü) acele etme içindir." **[3/558]**

[٣٩٢٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، وَإِسْرَائِيلُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: «حَلَّ النَّفْرُ فِي يَوْمَيْنِ لِمَنِ اتَّقَى.»

3927. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Şerîk, İsrâil tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Cübeyr şöyle dedi: "İbn Ömer'i şöyle derken işittim: 'İki günde ayrılmak Allah'tan korkan kimse için serbest oldu.'"[334]

---

331 Bakara 2/203.

332 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr-357), Ebû Avâne, Mansûr tarikiyle; Türkî, 3/558.

333 Bazı nüshalarda rivayetin başında "لَا إِثْمَ عَلَيْهِ" geçmektedir. O zaman İbrahim, 'günah yoktur' sözünü açıkladığını özel olarak belirtmiş olur.

334 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Taberî ve Firyâbî'ye nispetle; Türkî, 3/559.

[٣٩٢٨] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فِي تَعْجِيلِهِ {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فِي تَأْخِيرِهِ.»

3928. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', İbn Ebî Leylâ, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{مَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır.'*[335] Acele etmesinde[336] günah yoktur. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[337] Geri kalmasında[338] günah yoktur."[339]

[٣٩٢٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «أَلِلْمَكِّيِّ أَنْ يَنْفِرَ فِي النَّفْرِ الْأَوَّلِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فَهِيَ لِلنَّاسِ أَجْمَعِينَ.»

3929. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Ata'ya,

'İlk olarak ayrılmak Mekkeliler için mi?' diye sordum.

'Evet, yüce Allah'ın şu sözü {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} *'Kim iki günde acele ederse.'*[340] bütün insanlar içindir' dedi."[341]

[٣٩٣٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِثْمٌ.»

---

335 Bakara 2/203.

336 Bazı nüshalarda تَعْجِيلِهِ yerine تَعَجُّلِهِ geçmektedir; Türkî, 3/559. İkisi de aynı anlama gelir.

337 Bakara 2/203.

338 Bazı nüshalarda تَأْخِيرِهِ yerine تَأَخُّرِهِ geçmektedir; Türkî, 3/559. İkisi de aynı anlama gelir.

339 Bu hadisi Vekî', *Tefsîr*'inde -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/236) olduğu gibi- aynı tarikle İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/59-60; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/559.

340 Bakara 2/203.

341 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/13, Atâ'ya nispetle; Şâkir, 4/217.

3930. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."*[342] sözü hakkında şöyle dedi: "Ona bir günah yoktur."

[٣٩٣١] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} يَقُولُ: مَنْ نَفَرَ مِنْ مِنًى فِي يَوْمَيْنِ بَعْدَ النَّحْرِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فِي تَأَخُّرِهِ، فَلَا حَرَجَ عَلَيْهِ.»

3931. Bize Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ} *'Kim iki günde acele ederse.'*[343] Kurban gününden sonra, {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[344] Kim Kurban'dan sonra iki günde Mina'dan ayrılırsa ona günah yoktur. Kim geride kalırsa {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[345] Ona bir yasak yoktur."[346] **[3/559]**

[٣٩٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فِي تَعَجُّلِهِ {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فِي تَأَخُّرِهِ.»

3932. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır.'*[347] Acele etmesinde günah yoktur. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[348] Geri kalmasında bir günah yoktur."

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı; 'Kim acele edip (Mina'dan) iki günde ayrılırsa bağışlanmıştır, günahları affolunmuştur. Kim geri (Mina'da) kalmışsa o da bağışlanmış, günahları affolunmuştur' demektir."

---

342 Bakara 2/203.
343 Bakara 2/203.
344 Bakara 2/203.
345 Bakara 2/203. Bir nüshada burada "geri kalmasında" ifadesi bulunmaktadır; Türkî, 3/560.
346 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362 (1896, 1904), Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Vekî' ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/560.
347 Bakara 2/203.
348 Bakara 2/203.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٣٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ ثُوَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِثْمٌ.»

3933. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, İsrâil, Sevr, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[349] sözü hakkında şöyle dedi: "Günahı kalmadı."

[٣٩٣٤] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} أَيْ غُفِرَ لَهُ {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: غُفِرَ لَهُ.»

3934. Bize İbn Beşşâr'ın,[350] Abdurrahman, Süfyân, Hammâd, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah şöyle dedi: "{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır.'*"[351] yani günah(lar)ı bağışlanmıştır. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[352] yani günah(lar)ı bağışlanmıştır."[353] **[3/560]**

[٣٩٣٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الغِفَارِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ نَحْوَهُ.»

---

349 Bakara 2/203.

350 Bazı nüshalarda İbn Beşşâr yerine İbn Seyyâr geçmektedir; Türkî, 3/560.

351 Bakara 2/203.

352 Bakara 2/203.

353 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/59; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, (9028), Süfyân tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362 (1898, 1903) Hammâd, İbrahim, Alkame, İbn Mes'ûd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Vekî' ve Firyâbî'ye nispetle; Türkî, 3/560.

3935. Bize Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî, Ebû Nuaym, Mis'ar, Hammâd, İbrahim tarikiyle Abdullah'tan benzerini rivayet etti.

[٣٩٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ جَمِيعًا عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: قَدْ غُفِرَ لَهُ.»

3936. Bize Ebû Küreyb'in, Muhâribî ve bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed tarikiyle, bu iki tarikin Süfyân, Hammâd, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[354] sözü hakkında şöyle dedi: "Günah(lar)ı bağışlandı."

[٣٩٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَدْ غُفِرَ لَهُ.»

3937. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Süfyân, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[355] sözü hakkında şöyle dedi: "Günah(lar)ı bağışlandı."[356]

[٣٩٣٨] وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: بَرِئَ مِنَ الْإِثْمِ.»

3938. Bize İbn Müsennâ'nın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hammâd, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse*

354 Bakara 2/203.
355 Bakara 2/203.
356 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362 (1898, 1903) nolu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/557.

günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."[357] sözü hakkında şöyle dedi: "Günah(ların)dan temizlendi."[358]

[٣٩٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: رَجَعَ مَغْفُورًا لَهُ.»

3939. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd, Hasan tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[359] sözü hakkında şöyle dedi: "Bağışlanmış olarak döndü."

[٣٩٤٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: قَدْ غُفِرَ لَهُ.»

3940. Bana Yakub'un, İbn Uleyye, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[360] sözü hakkında şöyle dedi: "Günah(lar)ı bağışlandı."[361] **[3/561]**

[٣٩٤١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: قَدْ غُفِرَ لَهُ، إِنَّهُمْ يَتَأَوَّلُونَهَا عَلَى غَيْرِ تَأْوِيلِهَا، إِنَّ الْعُمْرَةَ لَتُكَفِّرُ مَا مَعَهَا مِنَ الذُّنُوبِ فَكَيْفَ بِالْحَجِّ.»

3941. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Süfyân, Câbir, Ebî Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ

357 Bakara 2/203.
358 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362 (1898, 1903) nolu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/557.
359 Bakara 2/203.
360 Bakara 2/203.
361 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-358); Yezîd b. Ebî Meryem, Mücâhid tarikiyle zikretti.

{تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[362] sözü hakkında şöyle dedi: "Günah(lar)ı bağışlandı. Onlar bu âyeti yanlış yorumluyorlar. Umre, kişinin günahlarını bağışlatıyorken hac nasıl bağışlatmasın!"[363]

[٣٩٤٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَعَامِرٍ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَا: غُفِرَ لَهُ.»

3942. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebî Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim ve Âmir {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[364] sözü hakkında şöyle dediler: "Günah(lar)ı bağışlanmıştır."[365]

[٣٩٤٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: ثَنِي مِنْ أُصَدِّقُهُ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَوْلَهُ: «{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: خَرَجَ مِنَ الْإِثْمِ كُلِّهِ {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: بَرِئَ مِنَ الْإِثْمِ كُلِّهِ، وَذَلِكَ فِي الصَّدْرِ عَنِ الْحَجِّ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَسَمِعْتُ رَجُلًا، يُحَدِّثُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: « {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}، قَالَ. غُفِرَ لَهُ، {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}، قَالَ: غُفِرَ لَهُ.»

3943. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, onun doğruladığı bir adam tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd şöyle dedi: "{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[366] yani bütün günahlarından temizlenmiştir. {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[367] 'Bütün günahlarından

362 Bakara 2/203.
363 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/562.
364 Bakara 2/203.
365 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362 (1898, 1903) no'lu hadisten sonra muallak olarak; Türkî, 3/562.
366 Bakara 2/203.
367 Bakara 2/203.

arınmıştır' demektir. Bu, hacda ayrılma zamanındadır.' İbn Cüreyc şöyle dedi: "Bir adamı Atâ b. Ebî Rebâh'tan rivayet ederken işittiğime göre Ali b. Ebî Tâlib (ra) şöyle dedi: '{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[368] yani 'Günah(lar)ı bağışlanmıştır.' {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[369] yani 'Günah(lar)ı bağışlanmıştır.'"[370]

[٣٩٤٤] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ. ثَنَا أَسْوَدُ بْنُ سَوَادَةَ الْقَطَّانُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ بْنَ قُرَّةَ، قَالَ: «يَخْرُجُ مِنْ ذُنُوبِهِ.»

3944. Bana Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym tarikiyle rivayet ettiğine göre Esved b. Sevâde[371] el-Kattân şöyle dedi: "Muâviye b. Kurra'yı şöyle derken işittim: 'Günahlarından temizlenir.'"[372] **[3/562]**

3- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı 'Kim acele eder iki günde ayrılırsa onun, kim geri kalırsa onun o sene ve gelecek sene arasındaki günahları bağışlanmıştır' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٩٤٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَحْيَى بْنِ طَلْحَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ مُجَاهِدًا، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، عَزَّ وَجَلَّ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: لِمَنْ فِي الْحَجِّ، لَيْسَ عَلَيْهِ إِثْمٌ حَتَّى الْحَجِّ مِنْ عَامٍ قَابِلٍ.»

3945. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed tarikiyle rivayet ettiğine göre İshâk[373] b. Yahyâ b. Talha şöyle dedi: "Mücâhid'e {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ

368 Bakara 2/203.
369 Bakara 2/203.
370 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 1/236; İbn Mes'ûd'un sözünü Taberî, Süfyân b. Uyeyne, Abd b. Humeyd'e nispetle; Ali'nin (ra) sözünü Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/562.
371 Diğer nüshalarda da 'Esved b. Sevâde' olarak geçmektedir. Doğrusu Sevâde b. Ebî el-Esved'dir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/231; Türkî, 3/562.
372 İbn Ebî Şeybe, 4/60, Sevâde b. Ebî el-Esved tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 1/236, Vekî' ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/563.
373 Bazı nüshalarda "Ebû İshâk" olarak geçmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/231; Türkî, 3/563.

{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.'*[374] sözü hakkında sordum. O şöyle dedi:

'O kişinin o seneki hacdan, gelecek sene hac zamanına kadar günahları bağışlanmıştır.'"[375]

4- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin mânası 'Kim eğer Allah'tan korkarsa geriye kalan ömrünün tümünde günahları bağışlanmıştır' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٤٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: ذَهَبَ إِثْمُهُ كُلُّهُ إِنِ اتَّقَى فِيمَا بَقِيَ.»

3946. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Ebû Ca'fer er-Râzî, Rebî' b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebu'l-Âliye {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[376] sözü hakkında şöyle dedi: "Eğer Allah'tan korkarsa ömrünün geri kalan kısmında bütün günahları temizlendi."[377]

[٣٩٤٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، مِثْلَهُ.

3947. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası, Rebî' tarikiyle Ebu'l-Âliye'den aynısı rivayet edildi. **[3/563]**

---

374 Bakara 2/203.

375 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (4/60); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/361, 362, (1899,1905) no'lu hadisten sonra İshâk b. Yahyâ tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/237, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/563.

376 Bakara 2/203.

377 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr'*, 2/363, (1908), Ebû Ca'fer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/237, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/563.

[٣٩٤٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3948. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası, Muğîre tarikiyle İbrahim'den aynısı rivayet edildi.

[٣٩٤٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: لِمَنِ اتَّقَى بِشَرْطٍ.»

3949. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."*[378] sözü hakkında şöyle dedi: "Allah'tan korkan kimse için."

[٣٩٥٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}» لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ إِلَى الْيَوْمِ الثَّالِثِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى « وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: «وَدِدْتُ أَنِّي مِنْ هَؤُلَاءِ مِمَّنْ يُصِيبُهُ اسْمُ التَّقْوَى.»

3950. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."*[379] sözü hakkında şöyle dedi: "Ona bir sakınca yoktur. Kim ayrılmayı üçüncü güne ertelerse Allah'tan korkan kimse için bir sakınca yoktur." İbn Abbas şöyle dedi: "Takvâ ismini kazanmış kişilerden (müttakîlerden) olmayı isterim."

[٣٩٥١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «هِيَ فِي مُصْحَفِ عَبْدِ اللَّهِ: لِمَنِ اتَّقَى اللَّهَ.»

3951. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Abdullah'ın Mushafı'nda 'Allah'tan korkan kişi için' olarak geçmektedir."[380]

---

378 Bakara 2/203.

379 Bakara 2/203.

380 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Resm-i Mushaf'a muhalif olduğu için bu okuyuş şâzdır; Türkî, 3/564.

[٣٩٥٢] حَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} فَلَا حَرَجَ عَلَيْهِ، يَقُولُ لِمَنِ اتَّقَى مَعَاصِيَ اللَّهِ.»

3952. Bana Ali'nin, Abdullah, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "*Kim, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır, geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.*"[381] sözü hakkında şöyle dedi: "Bir sakınca yoktur, Allah'a isyan etmekten korkan kimse[382] için."[383]

5- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı 'Kim Teşrik günlerinde acele edip iki günde ayrılırsa ona bir günah yoktur. Yani üçüncü gün bitinceye kadar av yapmaktan kaçınırsa onun acele edip ayrılmasında bir sakınca yoktur. Kim ayrılmaz, üçüncü gün için kalırsa ona da bir sakınca yoktur' demektir." **[3/564]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٥٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ: «لِمَنِ اتَّقَى أَنْ يُصِيبَ شَيْئًا مِنَ الصَّيْدِ حَتَّى يَمْضِيَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ.»

3953. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Ebî Sâlih şöyle dedi: "Üçüncü gün bitinceye kadar av yapmaktan kaçınan kimse için."

[٣٩٥٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَقْتُلَ صَيْدًا حَتَّى تَخْلُوَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3954. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "*Kim*

381 Bakara 2/203.

382 Bir nüshada "kimse" kelimesi yoktur; Türkî, 3/564.

383 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/363 (1906), Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/564.

acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."[384] sözü hakkında şöyle dedi: "Teşrik günleri bitinceye kadar avlanması ona helâl değildir."

6- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı 'Kim Teşrik günlerinde iki günde acele eder ve ayrılırsa ona günah yoktur. Yani günahları bağışlanmıştır. Kim erteler ve üçüncü gün ayrılırsa ona günah yoktur. Yani günahları bağışlanmıştır. Günahların bağışlanması haccında Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemekten kaçınan kişiler içindir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٩٥٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{لِمَنِ اتَّقَى} قَالَ: يَقُولُ لِمَنِ اتَّقَى عَلَى حَجِّهِ. قَالَ قَتَادَةُ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ كَانَ يَقُولُ: «مَنِ اتَّقَى فِي حَجِّهِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، أَوْ مَا سَلَفَ مِنْ ذَنْبِهِ.»

3955. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {لِمَنِ اتَّقَى} *"Allah'tan korkan kimse için"*[385] sözü hakkında şöyle dedi: "Allah, haccında (günah işlemekten) kaçınanlar için diyor." Katâde şöyle dedi: "Kim haccında günah işlemekten kaçınırsa ileride işleyeceği günahları veya önceden işlediği günahları affolunur."[386]

Bu tefsirlerden en doğrusu, şöyle diyenin sözüdür: "Kim üç gün olan Mina günlerinden iki günde acele eder ve ikinci gün Mina'dan ayrılırsa, Allah onun günahlarını düşürdüğü için günahı yoktur. Allah'ın onun günahlarını bağışlaması eğer kişi haccında Allah'tan korkmuş, Allah'ın kaçınılmasını istediği şeylerden kaçınmış, yapılmasını emrettiği işleri yapmış, haccını yerine getirirken Allah'ın yükümlü tuttuğu sınırlara itaat etmiş isedir. Kim geride kalır üç Mina gününden ikincisinde acele edip ayrılmaz, ertesi gün ayrılırsa, Allah onun geçmiş günah ve kabahatlerini örttüğü için günahı yoktur. Eğer kul haccını edâ ederken Allah'ın koymuş olduğu sınırlarda Allah'tan korkmuş ise Allah onun günahını bağışlamıştır." **[3/565]**

---

384 Bakara 2/203.
385 Bakara 2/203.
386 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/236, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/565.

b. Âyetin Tefsirini Destekleyen Rivayetler

Niçin biz; "Bu görüş, tefsirlerden en uygunudur." dedik? Çünkü Peygamberimizden (sav) şu hadisler rivayet edilmiştir:

1. Peygamberimiz (sav) şöyle buyurdu: "*Kim hac yapar, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu gün gibi günahlarından temizlenir.*"

2. Peygamberimiz (sav) şöyle buyurdu: "*Hac ve umreyi art arda yapın. Muhakkak bu ikisi körüğün demir, altın ve gümüşün cürufunu temizlediği gibi günahları temizler.*"

[٣٩٥٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ، وَالْعُمْرَةِ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ، وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ، وَالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةِ، وَلَيْسَ لِلْحَجَّةِ الْمَبْرُورَةِ ثَوَابٌ دُونَ الْجَنَّةِ.»

3956. Bize Abdullah b. Saîd el-Kindî'nin, Ebû Hâlid el-Ahmer, Amr b. Kays, Âsım, Şakîk, Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Hac ve umreyi art arda yapın. Muhakkak bu ikisi körüğün demir, altın ve gümüşün cürufunu temizlediği gibi fakirliği giderir, günahları temizler. Kabul edilmiş haccın karşılığı ancak cennettir.*"[387]

[٣٩٥٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

3957. Bize İbn Humeyd, Hakem b. Beşîr, Amr b. Kays, Âsım, Zir, Abdullah tarikiyle Resûlullah'tan (sav) bu hadisin benzerini rivayet etti.

---

387 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/185-3669; Tirmizî, *Sünen*, (810); Nesâî, *Sünen*, (2630) ve *Kübrâ* (3610); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (4976, 5236); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2512); İbn Hibbân, *Sahîh*, (3693); Taberânî, *Kebîr*, (10406); Ebû Nuaym, *Hilye* (4/110); Begavî, *Ca'diyyât*, (1843), Ebû Hâlid el-Ahmer Süleyman b. Hayyân tarikiyle; Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, 1200; Türkî, 3/566.

[٣٩٥٨] حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ، يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ، وَالْعُمْرَةِ، فَإِنَّ مُتَابَعَةَ بَيْنَهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ، وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ الْخَبَثَ، أَوْ خَبَثَ الْحَدِيدِ.»

3958. Bize Fadl b. Sabbâh'ın, İbn Uyeyne, Âsım b. Abdullah, Abdullah b. Âmir b. Rebî'a, o babası, Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Hac ve umreyi art arda yapın. Muhakkak bu ikisini art arda yapmak*[388] *körüğün cürufu temizlediği*[389] *gibi veya demirin cürufunu temizlediği gibi fakirliği giderir, günahları temizler.*"[390] **[3/566]**

[٣٩٥٩] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَالِحٍ، مَوْلَى التَّوْأَمَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا قَضَيْتَ حَجَّكَ فَأَنْتَ مِثْلُ مَا وَلَدَتْكَ أُمُّكَ.»

3959. Bize İbrahim b. Saîd'in, Sa'd b. Abdülhamid, İbn Ebî ez-Zinâd, Musa b. Ukbe, Tev'eme'nin azatlısı, İbn Abbas tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Haccı bitirdiğin zaman sen annenden doğduğun gibi olursun.*"

c. Hacc-ı Mebrûr Yapanın Tertemiz Olacağı

Hepsini zikretmenin kitap için çok uzun olacağı bu rivayetler gösteriyor ki Allah'ın emrettiği sınırlara riâyet ederek hacceden ve haccını tamamlayan kişi; günahlarından temizlenmiştir.

---

388 Bir nüshada مُتَابَعَةَ بَيْنَهُمَا yerine مُتَابَعَةَ مَا بَيْنَهُمَا geçmektedir, anlamı aynıdır; Türkî, 3/567.

389 Bazı nüshalarda يَنْفِيَانِ yerine يَنْفِي geçmektedir, anlamı aynıdır; Türkî, 3/567.

390 İbn Mâce, *Sünen*, (2887), Humeydî, *Müsned*, (17); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (198), Süfyân b. Uyeyne tarikiyle; İbn Mâce, *Sünen*, (2887) Abdullah b. Ömer, Âsım tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (1/303-167), Süfyân tarikiyle, Âmir b. Rebîa senette olmaksızın zikretti; Türkî, 3/567.

Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى}

"(Haccında) Allah'tan korkan kimsenin günahları bağışlanmıştır."[391]

Resûlullah'ın (sav) sözleri de Allah'ın {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Günahı bağışlanmıştır."*[392] sözünü açıklamaktadır: Hac yapan kişi günahlarından temizlenmiştir. Kusurları düşürülmüş, günahları bağışlanmıştır.

{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Günahı bağışlanmıştır."*[393] sözünü; "ikinci günde Mina'dan ayrılmasında bir kısıtlama yoktur (وَلَا حَرَجَ عَلَيْهِ), üçüncü güne kalmasında da bir kısıtlama yoktur (وَلَا حَرَجَ عَلَيْهِ)" şeklinde açıklayanın sözünün bir mânası yoktur. Çünkü حَرَج harac (kısıtlama, kabahat) bir işi yapandan bir işi terk etmesi gerektiği zaman kaldırılır. İşindeki kısıtlama kaldırılıp o işi yapması üzerine ona ruhsat verilmiş olur veya bir kişinin bir işi yapması gerekmektedir. Ondan harac kaldırılarak o kişinin o işi terk etmesine ruhsat verilir.[394] Ancak bir kişinin bir işi yapması gerekiyorsa, yapması gereken iş ona farz ise ve o işi yapmışsa ona "Yaptığın işte bir kabahat yoktur." demenin bir anlamı yoktur. Bu yüzden farz bir ibadeti yapan kişi onu yaptığından dolayı bir sakınca(lı iş) yapmış olmadığı için ona "Bu işte sana kısıtlamayı kaldırdık, yapmanda bir kabahat yoktur." demek saçmadır. **[3/567]**

Durum böyle olunca {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Günahı bağışlanmıştır."*[395] sözünü "Ayrılmasında bir kabahat yoktur, ayrılmasında bir günah yoktur." şeklinde açıklayanlara göre hac yapan kişinin Teşrik günlerinden ikinci günde ayrılması farz olur. Üçüncü gün kalması için harac ondan kaldırılır, kabahatli görülmez veya ona üçüncü gün Mina'da kalması farzdır. İkinci gün ayrılmasından dolayı bir kabahat görülmez. Eğer hacıya farz olan, Teşrik günlerinden ikinci günde üçüncü gün için kalıp beklemesi ise ikinci günde ayrılmasından dolayı günahkâr sayılmaz. Bu da;

---

391 Bakara 2/203.
392 Bakara 2/203.
393 Bakara 2/203.
394 Bir işi yapmaması gerektiği halde yapan, yapması gerektiği halde terk eden kişi affedilir, bir kabahat görülmez.
395 Bakara 2/203.

{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."[396] sözünde geçen acele etmektir. Bu âyette geçen {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Günahı bağışlanmıştır"*[397] sözünü "Ayrılmasında bir kabahat yoktur, ayrılmasında bir günah yoktur." şeklinde tefsir etmenin bir anlamı yoktur.

{وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."[398] sözünü de böyle tefsir etmek anlamsızdır. Çünkü üçüncü güne erteleyen kişi, kendisine farz olanın edâsını ertelemiştir ve ayrılma ruhsatını kabul etmeyi terk etmiştir. Önceden anlattığımız üzere şöyle denilmesinin bir anlamı olmaz: "Sana farz olan 'Üçüncü gün Mina'da kalma'yı yerine getirmen için üçüncü gün Mina'da kalmanda bir günah yoktur." Veya farz olanın ikinci günde Mina'dan ayrılması ise ve üçüncü gün kalması için ona ruhsat verilmiş ise önceden gerekçesini açıkladığımız üzere şöyle demenin bir anlamı yoktur: "Sana farz olan ve yapman gereken 'İkinci gün Mina'dan ayrılma'yı, ikinci gün Mina'dan ayrılarak yerine getirmenden dolayı sana bir günah yoktur."

Aynı şekilde {فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Kim acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günahı bağışlanmıştır."*[399] sözünü "Üçüncü gün bitinceye kadar av yapmaktan kaçınması şartıyla iki günde ayrılmasında bir günah yoktur" olarak tefsir edenlerin de sözünün bir anlamı yoktur. Çünkü bu sözü doğru saysak bile;

{وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."[400] sözü onun iddiasını geçersiz kılar. Çünkü üçüncü gün Mina'dan ayrılmasından sonra hac yapan kişiye avın helâl olduğunda ümmetin ihtilafı yoktur. O zaman;

---

396 Bakara 2/203.
397 Bakara 2/203.
398 Bakara 2/203.
399 Bakara 2/203.
400 Bakara 2/203.

{وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"*Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır.*"[401] sözünde hacı üçüncü gün Mina'da kalıp sonra ayrıldığında üçüncü gün Mina'da kalan için günah olmayan şey nedir?[402]

d. İhramlı Kimsenin Şeytan Taşlayıp, Kurban Kesip Tıraş Olup Kâbe'yi Tavaf Ettiğinde Ona Her Şeyin Helâl Olduğu

İhramlı kimsenin Şeytan taşlayıp, kurban kesip, tıraş olup, Kâbe'yi tavaf ettiğinde ona her şeyin helâl olduğunda hüccet birliği (icma) vardır. Resûlullah'tan (sav) gelen rivayetler bu konuda açıktır. **[3/568]**

Şöyle ki:

[٣٩٦٠] حَدَّثَنَا بِهَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَتَى يُحِلُّ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا رَمَيْتُمْ، وَذَبَحْتُمْ، وَحَلَقْتُمْ حَلَّ لَكُمْ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ» قَالَ: وَذَكَرَ الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

3960. Bize Hennâd b. es-Serî el-Hanzalî'nin, Abdurrahim b. Süleyman, Haccâc, Ebûbekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm tarikiyle rivayet ettiğine göre Amra şöyle dedi: "Müminlerin annesi Âişe'ye (ra);

'İhramlı kimse ne zaman ihramdan çıkar?' diye sordum. O,

'Resûlullah (sav) şöyle demiştir.' dedi: '*Siz Şeytan taşladığınızda, kurban kestiğinizde, saçlarınızı tıraş ettiğinizde kadına yanaşmak hariç her şey size helâl olur.*'[403] Râvi şöyle dedi: 'Zührî, Amra, Âişe tarikiyle Resûlullah'tan (sav) bu hadisin aynısını rivayet etti.'[404]"

---

401 Bakara 2/203.

402 Eğer kişinin kaçınması gereken av yasağı ise üçüncü gün Mina'da kalıp sonra ayrılan kişiye av yasağı zaten kalmıştır ki ona "Sen de avdan kaçınırsan sana da bir günah yoktur" densin.

403 Dârekutnî, *Sünen*, 2/276, Abdurrahim b. Süleyman tarikiyle; Dârekutnî, *Sünen*, 2/276; Beyhakî, *Sünen*, 5/136, Haccâc b. Ertât tarikiyle; Türkî, 3/569.

404 Ebû Dâvûd, (1978) Zührî tarikiyle; Ebû Dâvûd şöyle dedi: "Bu hadis zayıftır. Haccâc, Zührî'yi görmedi, ondan bir şey işitmedi." Türkî, 3/569.

Bu âyeti "Gelecek seneye kadar olan günahları bağışlanmıştır" şeklinde tefsir edenlere gelince... Geçmiş günahlar bağışlanmaksızın gelecek seneki hacca kadar günahların düşürmenin, bağışlanmaya böyle bir vakit sınırlaması koymanın bir anlamı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ âyetin zâhirinde günahların bağışlanmasına gelecekte olan bir vakit için sınırlama koymamıştır. Resûlullah'ın (sav) dili ile de böyle bir vakit belirlememiştir. Aksine âyetin zâhirinin delâleti iki günde acele edenin de geri kalanın da her birinin başka bir hal (zaman) olmaksızın bulunduğu hal üzere günahlarının bağışlandığının açıklamasıdır. Peygamberimizden (sav) gelen haberler de hacının kendisine emredilen haccı bitirdiğinde günahlarından temizlenip annesinden doğduğu gün gibi olduğunu açıklamaktadır. Âyetin zâhirinin delâleti ve Resûlullah'ın (sav) sözünün açıklığı, {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "*Günahı bağışlanmıştır.*"[405] âyetini "Haccı bitirdiği vakitten gelecek seneye kadar günahları bağışlanmıştır." diye tefsir edenlerin sözünün yanlış olduğuna kesin delildir. **[3/569]**

e. {لِمَنِ اتَّقَى} "Allah'tan korkan kimse için" Sözündeki Lâm Harfini Gerektiren Şey Ve Anlamı

Soru: Eğer biri bize dese: "{لِمَنِ اتَّقَى} *'Allah'tan korkan kimse için'*"[406] sözündeki lâm harfini gerektiren nedir ve anlamı nedir?"

Cevap: Şöyle denilebilir: "Onu gerektiren {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[407] sözünün mânasıdır. Çünkü {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[408] sözünün mânası 'günahlarını düşürdük, kusurlarını bağışladık' demektir. O zaman âyetin mânası şöyle olur: 'Biz haccında Allah'tan korkan kimsenin günahlarını bağışladık'. {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[409] sözünün delâletiyle yetinilerek 'Biz günahlarını bağışladık' sözü zikredilmemiştir."[410]

---

405 Bakara 2/203.
406 Bakara 2/203.
407 Bakara 2/203.
408 Bakara 2/203.
409 Bakara 2/203.
410 Taberî "{لِمَنِ اتَّقَى} *'korkan kimse için'* âyetinin takdiri جَعَلْنَا تَكْفِيرَ الذُّنُوبِ لِمَنِ اتَّقَى اللهَ فِي حَجِّهِ 'Biz günahların bağışlanmasını haccında Allah'tan korkan kimse için yaptık' şeklindedir" demektedir. لِمَنِ'deki lâm (için) yani 'korkan kimse için' ifadesinin bir şey için olması gerekir. "Âyetin takdiri de 'biz günahların örtülmesini haccında Allah'tan korkan kimse için yaptık' şeklindedir" der. O zaman cümlede geçen söz konusu kısım hariç diğerlerini Allah'ın niye zikretmediği sorulursa

f. Nahivcilerin Görüşleri

1- Bazı Basrî nahivciler (dil bilginleri) {لِمَنِ اتَّقَى} *"korkan kimse için"*[411] sözü için şöyle bir iddiada bulundular: "Sanki Allah ruhsatı (acele etmekte veya geri kalmakta bir kabahat yoktur) zikretti ve bir durumdan haber verdi[412] {لِمَنِ اتَّقَى} *'korkan kimse için'*[413] dedi." Onlar takdiri şöyle yaptılar: "Bu, korkan kimse içindir."

2- Diğer bir kısmı onların bu sözünü inkâr etti. Onlar harf-i cerin (burada lâm harfi) bir şeye taalluk etmesi gerektiğini iddia ettiler. Çünkü harf-i cer kendi başına olmaz. Onlar zikredilmemiş bir kavlin sılası olduğunu iddia ettiler. Onlara göre âyetin anlamı şöyledir: "Biz dedik: Allah'tan korkan için geride kalmasında bir günah yok."[414]

{وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"Geri kalsa da günahı bağışlanmıştır."[415] sözü kavlin yerine geçti.

3- Bazı Arap dilcileri günahın bağışlanmasının acele edenler için olduğunu iddia ettiler. Geri kalanlar -onlar ibadeti yerine getirip süreyi kısaltmayanlar- için, acele edenler için söylenmiş söz tekrar edildi.[416] Şöyle denildiği gibi: "Sadakayı gizli versen güzeldir. Açıktan versen güzeldir."[417] Âyette geçen ile bu sözdeki durum birbirinden farklıdır. Çünkü sadaka verenin açıktan vermesi riya yapmadıkça güzeldir. Gizli verse o daha güzeldir. Âyette zikredilen iki kişinin günah ile vasfedilmesi, sözde geçen iki sadaka verenin güzellik ile vasfedilmesi halinde yoktur. Allah Teâlâ Mina'dan ayrılan iki kişinin günahsız olduğundan haber verdi.

"{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'günahı bağışlanmıştır'* sözü ona işaret ettiği için terk edilmiştir" ifadelerini kullanır.

411 Bakara 2/203.

412 Haber verdi ifadesi mübteda haber cümlesini işarettir. Takdiri de şöyledir: هَذَا لِمَنِ اتَّقَى "Bu, korkan içindir."

413 Bakara 2/203.

414 Arapça ifade şöyledir: {وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى} :قُلْنَا. Onlar lâm harfini قُلْنَا ya "Biz dedik" sözüne ait kıldılar.

415 Bakara 2/203.

416 "'Günah yoktur' sözü acele edenler içindir geri kalanlar için değil, fakat tekrar edildi" derler.

417 "Sadakayı gizli versen güzeldir. Ama açıktan versen güzel değildir. Fakat önceki sözde söylenen sonraki sözde de tekrar edilmiştir" demek istiyorlar.

Bu sözü söyleyenlere göre Allah'ın terk edilmesinde günah olacak şey hariç başka bir şeyden dolayı Mina'dan ayrılan iki kişinin günahlarını affettiğini söylemek mantıksızdır. Herkesin icmâsıyla iki kişi beraber Mina'dan ayrılmayı terk etseler ve Mina'da kalsalar ikisi de günahkâr olmaz. Bu da âyeti anlattığımız şekilde tefsir edenlerin sözünün doğru olmadığına delildir. **[3/570]**

Onlar (Arap dilcileri) "Başka bir vecih daha var." dediler: "Âyetin mânası bir gurubun diğer gurubu günah ile itham etmemesidir. Sanki Allah {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Günahı bağışlanmıştır.'*[418] sözüyle şöyle demek istedi: 'Acele eden geride kalana sen günahkârsın demesin. Geride kalan acele edene sen günahkârsın demesin.' Biri diğerini günahla itham etmesin."

Aynı şekilde bu yorum bütün müfessirlerin yaptığı tefsire muhalif bir tefsirdir. Bu muhaliflik yapmış oldukları tefsirin hatalı olmasına şahit olarak yeter.[419]

3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ} "Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ} *"Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Yüce Allah bu sözüyle şöyle buyuruyor: "Ey müminler, Allah'ın size farz kıldıklarında Allah'tan sakının. Farzları zâyi etmek ve ihmal etmekten Allah'tan korkun. Haccınızda ve menâsikinizde Allah'ın size yasakladığı şeylerden kaçınmakta Allah'tan korkun. Hacda ihramlı iken Allah'ın size verdiği görevleri yerine getirmeyi savsaklamaktan Allah'tan korkun. Bilin ki O'nun katında toplanacaksınız. O sizin amellerinize göre size karşılık

418 Bakara 2/203.

419 Bütün müfessirlere muhalif olan yorum nedir diye şöyle düşünülebilir:

1. Bütün müfessirlere göre ikinci gün ayrılmakta ve üçüncü gün ayrılmakta zaten bir günah yoktur ki iki gurup birbirine neden 'sen günahkârsın' desin!

2. Bütün müfessirler bu sözü Allah'ın kullarına söylediği bir söz görürken bu kişiler sözü kulların birbiri arasında söylediği söz kılmaktadır.

3. Bütün müfessirler bu söz ile Allah'ın kulları üzerinden bir kabahati veya günahı kaldırdığını söylerken bu kişilerin yorumunda kulların üzerinden kalkan bir şey olmamaktadır. Aksine onlara birbirlerini itham etmeme görevi yüklenmektedir. Taberî başka bir şey de kastetmiş olabilir. Allah en doğrusunu bilir.

verecek. İyilerinize iyilikleriyle, kötülerinize kötülükleriyle karşılık verecek. Sizden her birinin amellerinin hakkını verecek ve sizden kimseye zulmedilmeyecek.

[BAKARA SÛRESİ 204. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ﴾

"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır." **(Bakara 2/204)**

1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} "Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır."* sözünün tefsiri:

(Ebû Ca'fer et-Taberî): Bu, yüce Allah'ın münafıklara verdiği bir sıfattır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed, insanlardan bazılarının sözünün görüneni, açık tarafı senin hoşuna gider. Onlar kalbinde olana Allah'ı şahit tutarlar. Gerçekte onlar azılı bir hasımdır ve bâtıl için tartışırlar."

a. Nüzûl Sebebi

Müfessirler bu âyetin ne için indiği hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyet Ahnes b. Şerîk hakkında indi. O, Peygamberimize (sav) geldi. Müslüman olmak istediğini söyledi. Müslüman olmak için geldiğine dair yemin etti. Sonra ayrılıp gidince Müslümanların mallarına zarar verdi." **[3/571]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٦١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} قَالَ: نَزَلَتْ فِي الْأَخْنَسِ بْنِ شَرِيقٍ الثَّقَفِيِّ، وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي زُهْرَةَ. وَأَقْبَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ، فَأَظْهَرَ لَهُ الْإِسْلَامَ، فَأَعْجَبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ مِنْهُ، وَقَالَ: إِنَّمَا جِئْتُ أُرِيدُ الْإِسْلَامَ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي صَادِقٌ. وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} ثُمَّ خَرَجَ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَرَّ بِزَرْعٍ لِقَوْمٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، وَحُمُرٍ، فَأَحْرَقَ الزَّرْعَ، وَعَقَرَ الْحُمُرَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ}» وَأَمَّا أَلَدُّ الْخِصَامِ: فَأَعْوَجُ الْخِصَامِ، وَفِيهِ نَزَلَ: {وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ} وَنَزَلَتْ فِيهِ: {وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ} إِلَى {عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ}.

3961. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır."*[420] âyeti hakkında şöyle dedi: "Bu âyet Ahnes b. Şerîk es-Sekafî hakkında indi. O, Benî Zühre kabilesinin müttefikiydi. Medine'de Resûlullah'ın (sav) yanına geldi. Müslüman oldu. Bu durum Resûlullah'ın hoşuna gitti. O,

'Ancak Müslüman olmak için geldim, Allah benim doğru söylediğimi biliyor.' dedi. Allah'ın {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *'kalbinde olana Allah'ı şahit tutan'*[421] sözünden kasıt budur. Sonra Resûlullah'ın (sav) yanından ayrıldı. Müslümanların ekinlerinin ve eşeklerinin yanına vardı. Ekini yaktı ve eşekleri öldürdü. Bunun üzerine yüce Allah {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *'Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır.'*[422]

---

420 Bakara 2/204.
421 Bakara 2/204.
422 Bakara 2/204.

âyetini indirdi. {أَلَدُّ الْخِصَامِ} *'Pek yaman tartışmacıdır.'*[423] sözüne gelince aşırı sapkın hasımdır[424] anlamındadır. {وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ} *'Diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline!'*[425] âyeti ve {وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ} *'çok yemin eden alçak zorbaya'*[426] âyetinden {عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ} *'Bütün bunlar dışında bir de soysuzlukla damgalanmış kimseye boyun eğme'*[427] âyetine kadar bu kişi hakkında inmiştir."[428]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyet Resûlullah'ın (sav) Racî''de şehit edilen müfrezesi hakkında konuşan münafıklardan bir topluluk hakkında indi." **[3/572]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٦٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنِ ابنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: ثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «لَمَّا أُصِيبَتْ هَذِهِ السَّرِيَّةُ أَصْحَابُ خُبَيْبٍ بِالرَّجِيعِ بَيْنَ مَكَّةَ، وَالْمَدِينَةِ، فَقَالَ رِجَالٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ: يَا وَيْحَ هَؤُلَاءِ الْمَقْتُولِينَ الَّذِينَ هَلَكُوا هَكَذَا، لَا هُمْ قَعَدُوا فِي بُيُوتِهِمْ، وَلَا هُمْ أَدُّوا رِسَالَةَ صَاحِبِهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِ الْمُنَافِقِينَ، وَمَا أَصَابَ أُولَئِكَ النَّفَرَ فِي الشَّهَادَةِ وَالْخَيْرِ مِنَ اللَّهِ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} أَيْ مَا يُظْهِرُ بِلِسَانِهِ مِنَ الْإِسْلَامِ {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} أَيْ مِنَ النِّفَاقِ {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} أَيْ ذُو جِدَالٍ إِذَا كَلَّمَكَ وَرَاجَعَكَ {وَإِذَا تَوَلَّى} أَيْ خَرَجَ مِنْ عِنْدِكَ {سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} أَيْ لَا يُحِبُّ عَمَلَهُ وَلَا يَرْضَاهُ {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمَ

---

423 Bakara 2/204.

424 أَعْوَجُ الْخِصَامِ tabiri bir nüshada اعْوِجَاجُ الْخِصَامِ olarak geçmektedir. Eğrilik sahibi, yolu bozuk olan, sapkın anlamındadır.

425 Hümeze 104/1.

426 Kalem 68/10.

427 Kalem 68/13.

428 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/364-367 (1913, 1917, 1923, 1930) no'lu rivayetten sonra Amr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/238, sondaki âyetler olmaksızın İbnü'l-Münzir'e ve İbn Ebî Hâtim'e (2/250, 392) nispetle; Türkî, 3/572.

وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ وَمِنَ النَّاسِ مِنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} الَّذِينَ شَرَوْا أَنْفُسَهُمْ لِلَّهِ بِالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْقِيَامِ بِحَقِّهِ حَتَّى هَلَكُوا عَلَى ذَلِكَ يَعْنِي هَذِهِ السَّرِيَّةَ.»

3962. Bize Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı, Saîd b. Cübeyr veya[429] İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Hubeyb'in arkadaşlarından oluşan müfreze Mekke ve Medine arasındaki Racî''de şehit edilince münafıklardan bir grup şöyle dedi:

'Yazık! Bu şekilde helak olan bu öldürülenlere. Onlar ne evinde oturdular ne de dostlarının (Resûlullah'ın) mesajını ulaştırabildiler.' Allah, münafıkların bu sözü hakkında ve Allah'ın hayrına ve şehadete ulaşmış bu topluluk hakkında âyetler indirdi. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden insanlar vardır.'*[430] Yani dilleriyle Müslüman olduklarını söylemeleriyle. {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *'kalbinde olana Allah'ı şahit tutan'*[431] yani (kalbindeki) nifaka,[432] {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *'pek yaman tartışmacı iken'*[433] yani seninle konuştuğunda ve sana danıştığında münakaşa ve tartışma çıkaran. {وَإِذَا تَوَلَّى} *'ayrıldığı zaman'*[434] yani senin yanından çıkıp gittiği zaman demektir. {سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} *'Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeğe çabalar. Allah bozgunculuğu sevmez.'*[435] Allah onların işlerini sevmez ve ondan razı olmaz. {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ} *'Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetişir, ne kötü yataktır!'*[436] ve {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır.'*[437] Öyle ki Allah yolunda cihad ederek, şehit oluncaya kadar Allah'ın hak dinini savunarak nefislerini Allah'a sattılar. Onlar işte bu müfrezedir."

---

429 Bir nüshada "ve" olarak geçmektedir; Türkî, 3/573.
430 Bakara 2/204.
431 Bakara 2/204.
432 Yakında geleceği üzere bu kısmın (وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ) *'Allah onun kalbinde olana şahittir'* yani "Kalbindeki nifaka şahittir" şeklinde olması daha uygundur.
433 Bakara 2/204.
434 Bakara 2/205.
435 Bakara 2/205.
436 Bakara 2/206.
437 Bakara 2/207.

[٣٩٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا أُصِيبَتِ السَّرِيَّةُ الَّتِي كَانَ فِيهَا عَاصِمٌ، وَمَرْثَدٌ، بِالرَّجِيعِ، قَالَ رِجَالٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ أَبِي كُرَيْبٍ.»

3963. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı, İbn Abbas'ın azatlısı İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "İçerisinde Âsım ve Mersed'in olduğu müfreze şehid edilince münafıklardan bir topluluk bunları söyledi." dedi sonra Ebû Küreyb'in hadisinin aynısını zikretti.[438] **[3/573]**

3- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetle münafıkların hepsi kastedilmiştir. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır.'*[439] âyeti münafıkların gizlediklerinin ve açıkladıklarının birbirinden farklı olduğunu kastetmektedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٦٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مَعْشَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي أَبُو مَعْشَرٍ نَجِيحٌ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدًا الْمَقْبُرِيَّ يُذَاكِرُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ، فَقَالَ سَعِيدٌ: «إِنَّ فِي بَعْضِ الْكُتُبِ: إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، قُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ، لَبِسُوا لِبَاسَ مُسُوكِ الضَّأْنِ مِنَ اللِّينِ، يَجْتَرُّونَ الدُّنْيَا بِالدِّينِ، قَالَ اللَّهُ: أَعَلَيَّ يَجْتَرِئُونَ، وَبِي يَغْتَرُّونَ؟ وَعِزَّتِي لَأَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً تَتْرُكُ الْحَلِيمَ مِنْهُمْ حَيْرَانَ» فَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ: «هَذَا فِي كِتَابِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ» فَقَالَ سَعِيدٌ، وأَيْنَ هُوَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى

438 İbn Hişâm, *Sîret*, 2/174,175; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/363-369 (1910, 1914, 1918, 1924, 1935, 1941), Seleme tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/238, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/574.

439 Bakara 2/204.

فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} فَقَالَ سَعِيدٌ: قَدْ عَرَفْتُ فِيمَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ. فَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ: « إِنَّ الْآيَةَ تَنْزِلُ فِي الرَّجُلِ ثُمَّ تَكُونُ بَعْدَهُ عَامَّةً.»

3964. Bana Muhammed b. Ebî Ma'şer'in rivayet ettiğine göre Ebû Ma'şer, Necîh[440] şöyle dedi: "Saîd el-Makburî'yi Muhammed b. Ka'b ile müzakere yaparken işittim. Saîd şöyle dedi: 'Bazı kitaplarda şöyle yazar: 'Allah'ın bazı kulları vardır; dilleri baldan tatlı kalpleri sabir bitkisinden[441] daha acıdır. Yumuşak koyun derisi[442] elbise[443] giyerler. Dine karşı dünyayı tercih ederler. Yüce Allah;

'Bana karşı cüretkâr mı oluyorlar ve benimle mi aldatıyorlar? Yüceliğime yemin olsun, onlara öyle bir fitne göndereceğim ki onların yumuşak başlıları bile şaşırıp kalacak' der.' Muhammed b. Ka'b,

'Bu Allah Teâlâ'nın kitabında (Kur'ân'da) var.' dedi. Saîd,

'Allah'ın kitabında nerede?' diye sordu. Muhammed b. Ka'b,

'Allah'ın şu sözüdür' dedi: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan, yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez.'*[444] Saîd,

'Ben bu âyetin kim hakkında indiğini biliyorum.' dedi. Muhammed b. Ka'b,

'Bir âyet bir kişi hakkında iner sonra herkesi kapsar.' dedi."[445] **[3/574]**

---

440 Ebû Ma'şer künyesi Necîh ismidir.

441 Sabir veya sabr diye isimlendirilen bitkiye sözlükte sarısabır, ödağacı karşılığı verilmektedir. Aloe cinsi bitki türlerinden biri olduğu söylenir, acı bir bitki olduğu tahmin edilir.

442 مُسُوكٌ kelimesi مَسْكٌ kelimesinin çoğulu olup deri anlamındadır; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, م س ك; Türkî, 3/574.

443 Bir nüshada لِبَاسٌ yerine لِلنَّاسِ geçmektedir; Türkî, 3/574. O zaman anlamı şöyle olur: "İnsanlara karşı yumuşak koyun derisi giyinirler."

444 Bakara 2/204-205.

445 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-361), aynı tarikle; Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, (6956), Ebû Ma'şer tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/364 (1912), Hamza b.

[٣٩٦٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنِ الْقُرَظِيِّ، عَنْ نَوْفٍ، وَكَانَ، يَقْرَأُ الْكُتُبَ، قَالَ: «إِنِّي لَأَجِدُ صِفَةَ نَاسٍ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْمُنَزَّلِ: «قَوْمٌ يَجْتَالُونَ الدُّنْيَا بِالدِّينِ، أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، وَقُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ، يَلْبَسُونَ لِبَاسَ مُسُوكِ الضَّأْنِ، وَقُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الذِّئَابِ، فَعَلَيَّ يَجْتَرِئُونَ، وَبِي يَغْتَرُّونَ، حَلَفْتُ بِنَفْسِي لَأَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً تَتْرُكُ الْحَلِيمَ فِيهِمْ حَيْرَانَ» قَالَ الْقُرَظِيُّ: تَدَبَّرْتُهَا فِي الْقُرْآنِ فَإِذَا هُمُ الْمُنَافِقُونَ، فَوَجَدْتُهَا: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ}، {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ}.

3965. Bana Yunus b. Abdüla'lâ'nın, İbn Vehb, Leys b. Sa'd, Hâlid b. Yezîd, Saîd b. Ebî Hilâl, Kurazî tarikiyle rivayet ettiğine göre Nevf, (kutsal) kitapları okuyan biriydi. Şöyle dedi: "Ben Allah'ın indirdiği kitapta bu ümmetin insanlarının özelliğini şöyle buldum: İçlerinden bir topluluk din ile dünya arasında gidip gelirler. Dilleri baldan tatlı, kalpleri sabir bitkisinden daha acıdır. Koyun derisi elbise giyerler.[446] Kalpleri kurt kalbidir. Bana karşı cüretkârdırlar ve benimle aldatırlar. Kendime yemin olsun, onlara yumuşak huylularını bile hayrete düşüren bir fitne göndereceğim.' Kurazî, 'Bu özellikleri Kur'ân'da iyice düşündüm, onlar münafıklardır, onlar hakkında şu âyetleri buldum.' dedi: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} '*Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır.*'[447] {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ} '*İnsanlar içinde Allah'a, bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır. Ona bir iyilik gelirse yatışır.*'[448]"[449]

Cemîl er-Rabezî, Ebû Ma'şer tarikiyle merfû olarak zikretti; Türkî, 3/574, 575.

446 Bir nüshada لِلنَّاس kelimesi mevcuttur; Türkî, 3/575. Anlamı: "İnsanlara karşı koyun derisi elbise giyerler."

447 Bakara 2/204.

448 Hac 22/11.

449 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/359, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/575.

[٣٩٦٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} قَالَ: هُوَ الْمُنَافِقُ.»

3966. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır."*[450] âyeti hakkında şöyle dedi: "O, münafıktır."[451]

[٣٩٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ} قَالَ: عَلَانِيَتُهُ فِي الدُّنْيَا، {وَيُشْهِدُ اللَّهَ} فِي الْخُصُومَةِ أَنَّمَا يُرِيدُ الْحَقَّ.»

3967. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ} *'Konuşması senin hoşuna giden insanlar vardır.'*[452] dünya hakkında sözünü açık etmesi (hoşuna giden), {وَيُشْهِدُ اللَّهَ} *'Allah'ı şahit tutan'*[453] kavgada hakkı (İslâm'ı) istediğine (Allah'ı şahit tutan)."[454] **[3/575]**

[٣٩٦٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} قَالَ: هَذَا عَبْدٌ كَانَ حَسَنَ الْقَوْلِ سَيِّئَ الْعَمَلِ، كَانَ يَأْتِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُحْسِنُ لَهُ الْقَوْلَ {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا}.»

3968. Bana, Âmmar, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ

---

450 Bakara 2/204.

451 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/81; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/364 (1916), Hasan tarikiyle; Türkî, 3/575.

452 Bakara 2/204.

453 Bakara 2/204.

454 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/364 (1915); İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 3/575.

أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek yaman tartışmacı iken, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır."*[455] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu, sözü güzel; ameli kötü bir kuldur. Resûlullah'ın (sav) yanına geldi[456] ve ona güzel sözler söyledi. {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} *'Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapar.'*[457]"[458]

[٣٩٦٩] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} قَالَ. يَقُولُ قَوْلًا، فِي قَلْبِهِ غَيْرُهُ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ ذَلِكَ.»

3969. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ'ya {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, kalbinde olana Allah'ı şahit tutan insanlar vardır.'*[459] sözü hakkında sordum. O,

'Bir söz söyler ama kalbinde olan dilinde olandan farklıdır. Allah bunu (onun kalbinde olanı ve münafıklık yaptığını) bilir.' dedi."

b. Kıraat

Ebû Ca'fer et-Taberî der ki:

{وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ}

"Kalbinde ona Allah'ı şahit tutan."[460] âyetinde iki farklı okuyuş vardır:

a) İlk okuyuş, kârilerin genelinin okuyuşudur:

{وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ}

"Kalbinde olana Allah'ı şahit tutan."[461]

---

455 Bakara 2/204.
456 Bazı nüshalarda كَانَ yoktur; Türkî, 3/576.
457 Bakara 2/205.
458 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/363 (1911), Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 3/576.
459 Bakara 2/204.
460 Bakara 2/204.
461 Bakara 2/204.

Bu okuyuşta âyetin anlamı şöyle olur: "Münafık, sözüyle Peygamberimizin hoşnutluğunu kazanır. Sözünün inandığı şey ile aynı olduğuna dair Allah'ı şahit tutar. Allah'a ve Rasûlü'ne iman ettiğini söyler. O bir yalancıdır." **[3/576]**

Şu hadislerde olduğu gibi:

[٣٩٧٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} إِلَى {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} كَانَ رَجُلٌ يَأْتِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُ: أَيْ رَسُولَ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّكَ جِئْتَ بِالْحَقِّ، وَالصِّدْقِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ. قَالَ: حَتَّى يُعْجِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْلِهِ. ثُمَّ يَقُولُ: أَمَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَيَعْلَمُ مَا فِي قَلْبِي مِثْلَ مَا نَطَقَ بِهِ لِسَانِي. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} قَالَ: هَؤُلَاءِ الْمُنَافِقُونَ، وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: {إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ} حَتَّى بَلَغَ: {إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ} بِمَا يَشْهَدُونَ أَنَّكَ رَسُولِي.»

3970. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *"Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden insanlar vardır."*[462] sözünden {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} *"Allah bozgunculuğu sevmez"*[463] sözüne kadar olan kısım için şöyle dedi: "Bir adam Peygamberimize (sav) gelerek şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Rasûlü, şehadet ederim ki sen Allah katından hak ve doğruluk ile geldin.' Böyle Peygamberimizin (sav) hoşuna gidecek sözler söyledi. Sonra 'Allah'a yemin ederim ki dilimin konuştuğu ile kalbimde olanın bir olduğunu Allah biliyor.' dedi. Allah'ın {وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *'kalbinde ona Allah'ı şahit tutan'*[464] sözü budur. Bunlar münafıklardır. Bu sözlerinden sonra İbn Zeyd {إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ} *'İkiyüzlüler sana gelince, 'senin şüphesiz Allah'ın Peygamberi olduğuna şehadet ederiz' derler.'*[465] sözünden {إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ} *'ikiyüzlüler yalancıdır'*[466]

462 Bakara 2/204.
463 Bakara 2/205.
464 Bakara 2/204.
465 Münâfikûn 63/1.
466 Münâfikûn 63/1.

sözüne kadar okudu. {إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ} *'İkiyüzlüler yalancıdır.'*[467] Senin benim Rasûlüm olduğuna şahitlik etmeleriyle yalancıdırlar."[468]

Süddî;

{وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ}

"Kalbinde ona Allah'ı şahit tutan."[469] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu kişi şöyle der: 'Allah benim doğru olduğumu ve İslâm'ı istediğimi biliyor.'"

[٣٩٧١] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُوسَى بْنَ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ أَسْبَاطِ عَنْهُ.

3971. Bu sözü bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle ondan rivayet etti.

Mücâhid şöyle dedi: "Tartışmada hakkı (İslâm'ı) istediğine Allah'ı şahit tutar."

[٣٩٧٢] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْهُ.

3972. Bu sözü bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle ondan rivayet etti.

b) Diğerleri âyeti وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ "Allah onun kalbinde olana şahittir" şeklinde okudu. Böyle okuyunca âyetin anlamı şöyle olur: "Allah kalbinde nifak olana şahittir. O kişi dili ile söylediği şeyden başkasını kalbinde gizler. Allah onun sözündeki[470] yalana da şahittir." Bu okuyuş İbn Muhaysın'ın[471] okuyuşudur. İbn Abbas âyeti bu okuyuş üzerine tefsir etti.

---

467 Münâfikûn 63/1.

468 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/359; Türkî, 3/577.

469 Bakara 2/204.

470 Bazı nüshalarda "sözündeki" yerine "kalbindeki" olarak geçmektedir; Türkî, 3/577.

471 Hasan da âyeti bu okuyuş üzere okudu. Bk. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer*, 94. İbn Muhaysin, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî'dir. İbn Kesîr ile birlikte Mekke ehli Kur'ân okuyucularındandır. Hicrî 123 senesinde Mekke'de vefat etti. Sıbtu'l-Hayyât 122 senesinde vefat ettiğini söyledi; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/167; Türkî, 3/577.

Ebû Küreyb, Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk'tan gelen rivayette bu görüşünü az evvel söylemiştik.[472] **[3/577]**

Biz bu iki okuyuştan, okuyucular üzerinde icmâ ettiği için {وَيُشْهِدُ اللهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *"kalbinde olana Allah'ı şahit tutan"* şeklinde olanı tercih ediyoruz.

2. {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} "Pek yaman tartışmacı iken"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"Pek yaman tartışmacı iken"* sözünün tefsiri:

a. أَلَدُّ "Eleddü" Kelimesi

"Eleddü" kelimesi insan için kullanıldığında "şiddetli husumet" anlamına gelir. لَدِدْتَ يَا هَذَا وَلَمْ تَكُنْ أَلَدَّ "Bu adamla tartıştın ve galip gelemedin" şeklinde birinci "dal" harfi kesralı okunursa tartışmak anlamına gelmekle birlikte tartışmada galip gelememeyi ifade eder. Muzarisi تَلُدُّ dür. Mastarları لَدَدًا وَلَدَادَةً'dir. Tartıştığı kişiye galip geldiği zaman لَدَدْتَ يَا فُلَانُ فُلَانًا فَأَنْتَ تَلُدُّهُ لُدًّا "Filan kişiyle tartıştın ve ona galip geldin" şeklinde birinci "dal" harfi fetha ile okunur.

Şâirin sözünde de böyledir:

ثُمَّ ارْدِ بِي وبِهِمَا مَنْ تُرْدِي ... نَلُدُّ أَقْرَانَ الْخُصُومِ اللُّدِّ

Benimle veya o ikisiyle[473] helak etmek istediğini helak et
Biz hasımların güçlülerine galip geleceğiz[474]

---

472 Taberî'nin işaretine uygun olan 3947 nolu rivayettir. Hem Türkî hem Şâkir nüshasında âyet {وَيُشْهِدُ اللهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} *"kalbinde ona Allah'ı şahit tutan"* şeklinde verilmiş. Fakat burada Taberî'nin belirttiğine uygun olan وَيَشْهَدُ اللهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ "Allah onun kalbinde olana şahittir" şeklinde olmasıdır. Nüshalarda verilene uyarak rivayette değişiklik yapmadık. Burada belirtmekle yetinmeyi uygun gördük.

473 Bazı nüshalarda أردي وبِهِمْ şeklinde, bazı nüshalardan أُردي وبِهِما şeklinde geçmektedir; Türkî, 3/578.

474 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/123. Burada ikinci beyit birinci beyitten öncedir. Nispetleri verilmemiştir. İkinci beyitte geçen kelime hakkında bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (ل د د); Türkî, 3/578. Bazı nüshalarda تَلُدُّ şeklinde, *Meâni'l-Kur'ân*'da اللِّدُّ şeklinde; *Lisânü'l-Arab*'da أَلَدُّ şeklinde geçmektedir; Türkî, 3/578.

b. Tefsiri

Müfessirler bu âyetin anlamında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu sözün mânası 'tartışmacı hasım' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٧٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} أَيْ ذُو جِدَالٍ إِذَا كَلَّمَكَ وَرَاجَعَكَ.»

3973. Bize Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"pek yaman tartışmacı iken"*[475] sözü hakkında şöyle dedi: "Yani seninle konuştuğunda ve sana danıştığında tartışıcı bir hasımdır."

[٣٩٧٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} يَقُولُ: شَدِيدُ الْقَسْوَةِ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ جَدِلٌ بِالْبَاطِلِ، وَإِذَا شِئْتَ رَأَيْتَهُ عَالِمَ اللِّسَانِ جَاهِلَ الْعَمَلِ يَتَكَلَّمُ بِالْحِكْمَةِ، وَيَعْمَلُ بِالْخَطِيئَةِ.»

3974. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"pek yaman tartışmacı iken"*[476] sözü hakkında şöyle dedi: "Allah'a isyanda kaskatıdır. Bâtıl ile (için) tartışır. Eğer istersen onu bilgin bir şekilde konuşurken, amel işlemezken görürsün. Hikmetle konuşur ve yanlış işler yapar."[477] **[3/578]**

[٣٩٧٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} قَالَ: جَدِلٌ بِالْبَاطِلِ.»

---

475 Bakara 2/204.
476 Bakara 2/204.
477 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/365 (1922), Şeybân tarikiyle, Katâde'den; Türkî, 3/578.

3975. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"pek yaman tartışmacı iken"*[478] sözü hakkında şöyle dedi: "Bâtıl ile (için) tartışandır."[479]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu sözün mânası 'doğru olmayan, kaypak bir hasım' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٧٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} قَالَ: ظَالِمٌ لَا يَسْتَقِيمُ.»

3976. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} *"pek yaman tartışmacı iken"*[480] sözü hakkında şöyle dedi: "Doğruluğu olmayan bir zalimdir."[481]

[٣٩٧٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْأَلَدُّ الْخِصَامِ: الَّذِي لَا يَسْتَقِيمُ عَلَى خُصُومَةٍ.»

3977. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Abdullah b. Kesîr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "الْأَلَدُّ الْخِصَامِ tartışmada dürüst davranmayan kimse demektir."[482]

[٣٩٧٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَلَدُّ الْخِصَامِ: أَعْوَجُ الْخِصَامِ.»

3978. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "أَلَدُّ الْخِصَامِ kaypak hasım demektir."[483]

---

478 Bakara 2/204.
479 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/81; Türkî, 3/579.
480 Bakara 2/204.
481 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/365 (1921), Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/239, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/579.
482 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/114; Türkî, 3/579.
483 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/365 (1923), Amr tarikiyle; Türkî, 3/579.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu yorumların ikisi de birbirine yakın mânadadır. Çünkü kaypak hasımlık; tartışmak ve şiddetli husumetten dolayıdır. **[3/579]**

3- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu sözün mânası 'sözünde yalancı olan demektir.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٩٧٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الْأَلَدُّ الْخِصَامِ: الْكَاذِبُ الْقَوْلِ.»

3979. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Vekî', o bir dostu tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan şöyle dedi: "الْأَلَدُّ الْخِصَامِ sözünde yalancı demektir."[484]

(Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki): Bu yorumun, eğer bu yorumu yapan kişi hasım olan kişinin bâtıl ve yalan sözlerle hasımlık yaptığını kastetmişse, tartışmak ve hakkı çarpıtmak anlamındaki önceki iki yorumla aynı olma ihtimali vardır.

c. الْخِصَامُ "Tartışmacılar" Kelimesi

الْخِصَامُ "Husumet" kelimesine gelince, bu kelime mastardır. خَاصَمْتُ فُلَانًا "Filan ile tartıştım veya filana husumette bulundum" denilir. Mastarları خِصَامًا، وَمُخَاصَمَةً "tartışmak, husumette bulunmak"tır.

d. Allah'tan Münafıklara Bir Haber

Allah'ın bu sözü, Peygamberi Muhammed'e (sav), konuştukları zaman sözlerinin, konuşmalarının hoşuna gittiği, söylediklerinde doğru kişiler olduklarına dair Allah'ı şahit tutan münafıklar hakkında onların pek azılı bir hasım olduklarına, batıl ile tartıştıklarına, yalan söylediklerine dair Yüce Allah'tan bir haberdir.

484 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/365 (1920), Âsım, Hasan tarikiyle; Türkî, 3/580.

[BAKARA SÛRESİ 205. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾

"Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalar. Allah bozgunculuğu sevmez." **(Bakara 2/205)**

1. {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} "Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} "*Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalar*" sözünün tefsiri:

a. {وَإِذَا تَوَلَّى} "yanından ayrılınca"

Yüce Allah {وَإِذَا تَوَلَّى} "*yanından ayrılınca*"[485] sözü ile "Ey Muhammed (sav), bu münafık sana sırtını dönüp senden uzaklaşınca" demektedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٣٩٨٠] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا تَوَلَّى} قَالَ: يَعْنِي: وَإِذَا خَرَجَ مِنْ عِنْدِكَ سَعَى.»

3980. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِذَا تَوَلَّى} "*yanından ayrılınca*"[486] sözü hakkında şöyle dedi: "Yani, senin yanından çıkınca çabalar demektir."

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu sözün mânası; 'öfkelendiğinde' demektir." **[3/580]**

485 Bakara 2/205.
486 Bakara 2/205.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٩٨١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا تَوَلَّى} قَالَ: إِذَا غَضِبَ.»

3981. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَإِذَا تَوَلَّى} *"yanından ayrılınca"*[487] sözü hakkında şöyle dedi: "Öfkelendiği zaman."

Âyetin mânası: Ey Muhammed (sav), bu münafık senin yanından öfkeli bir şekilde çıkıp gittiği zaman yeryüzünde Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyleri yapar. Yeryüzünde Allah'a isyan etmek, yol kesmek, Allah'ın kullarının işlerini bozmak için çabalar. Önceden zikrettiğimiz Ahnes b. Şerîk es-Sekafî gibi. Süddî bu âyetin, Müslümanların ekinlerini yakması ve eşeklerini öldürmesinden dolayı bu kişi üzerine indiğini söylemişti.

b. السَّعْيُ "Sa'y" Kelimesi

Arap dilinde السَّعْيُ "sa'y", çalışmak, çabalamak demektir. فُلَانٌ يَسْعَى عَلَى أَهْلِهِ "Filan ailesi için çabalar" denilir. Bu söz ailesine faydası dokunan iş yapar demektir.

A'şâ'nın şiirinde kelime bu anlamdadır:

وَسَعَى لِكِنْدَةَ سَعْيَ غَيْرِ مُوَاكِلٍ ...قَيْسٌ فَضَرَّ عَدُوَّهَا وَبَنَى لَهَا

(Kays) Yılmadan Kinde kabilesi için çabaladı
Kays, (Kinde'nin) düşmanlarına zarar verdi ve Kinde için bina yaptı

Şâir bu sözünde Kays'ın Kinde için asilce çabaladığını anlatmaktadır.

Mücâhid, bizim burada söylediğimiz gibi söylemektedir:

[٣٩٨٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى} قَالَ: عَمِلَ.»

487 Bakara 2/205.

3982. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid Allah'ın {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى} "*Yanından ayrılınca çabalar.*"[488] sözü hakkında şöyle dedi: "Çalışır (demektir)."[489]

c. لِيُفْسِدَ "bozgunculuk yapmak için"deki İfsadın Anlamı

Müfessirler Allah'ın bu münafık ile ilişkilendirdiği ifsadın anlamı hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir, önceden anlattığımız Ahnes b. Şerîk'in yaptığı gibi münafığın Müslümanların yolunu kesmesi, onları korkutması olarak yorumladılar. **[3/581]**

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin mânası 'Akraba bağını kesmek ve Müslümanların kanını akıtmaktır.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٣٩٨٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} قَطَعَ الرَّحِمَ، وَسَفَكَ الدِّمَاءَ، دِمَاءَ الْمُسْلِمِينَ، فَإِذَا قِيلَ: لِمَ تَفْعَلُ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ.»

3983. "Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا} "*Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalar.*"[490] sözü hakkında şöyle dedi: "Akraba ile bağı koparır, kan döker, Müslümanların kanını döker. Ona;

'Neden böyle böyle yaptın?' diye sorulduğunda;

'Bunlar ile Allah'a yaklaşıyorum' der."

d. Günahların İfsad Oluşu

Bu yorumlardan en doğru olanı şöyle denilmesidir: Allah, Resûlullah'a (sav) sırtını dönüp gittiğinde bu münafığı yeryüzünde fesat için çalışmakla vasıflandırdı. Bütün günahlar ifsada dâhildir. Günahlar için gayret göstermek yeryüzünde fesat çıkarmaktır. Allah ifsadın bir kısmını dışarda

488 Bakara 2/205.

489 Bu hadisi İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/366 (1926), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/239, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/581.

490 Bakara 2/205.

bırakarak bir kısmını tercih etmedi. Burada ifsadın yol kesmek anlamında olması uygundur. Akraba ile bağı koparmak, kan dökmek olması da uygundur.[491] Bunların dışında bir günah olması da uygundur. Hangi günah olursa olsun yeryüzünde fesat çıkarmak olur. Çünkü her günah Allah'a isyandır. Bununla beraber âyetin zâhiri; yol kesmeye, yolcuları korkutmaya daha çok benziyor. Çünkü Allah, münafığı âyetin devamında yeryüzünde fesat çıkarmakla, ekini ve nesli yok etmekle nitelendirdi. Bunlar yolcuları korkutanların işleridir. Bu yorum akraba bağını kesmekten daha uygun bir yorumdur.

2. {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} "Ekini ve nesli yok etmeye çabalar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve nesli yok etmeye çabalar."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu münafığın -Allah'ın onu vasf[492]ettiği- ekini ve nesli yok etmesinin niteliği hakkında ihtilafa düştüler. **[3/582]**

1- Bir kısım müfessir ifsadın Müslümanlardan bir topluluğun ekinini yakmak ve eşeklerini öldürmek olduğunu söylediler.

[٣٩٨٤] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ.

3984. Bu görüşü bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet etti.

2- Bir kısım müfessirin görüşü şöyledir:

[٣٩٨٥] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَتَّامٌ، قَالَ: ثَنَا النَّضْرُ بْنُ عَرَبِيٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} الْآيَةَ، قَالَ: إِذَا وَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ بِالْعَدَاءِ وَالظُّلْمِ، فَيَحْبِسُ اللَّهُ بِذَلِكَ الْقَطْرَ، فَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ،

491 Bazı nüshalarda "Akraba ile bağı koparmak, kan dökmek olması da uygundur" kısmı bulunmamaktadır. Türkî, 3/582.

492 Bazı nüshalarda "Allah'ın helak etmeyi vasfettiği" olarak geçmektedir; Türkî, 3/583.

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ. قَالَ: ثُمَّ قَرَأَ مُجَاهِدٌ: {ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} قَالَ: ثُمَّ قَالَ: أَمْ وَاللَّهِ مَا هُوَ بَحْرُكُمْ هَذَا، وَلَكِنْ كُلُّ قَرْيَةٍ عَلَى مَاءٍ جَارٍ فَهُوَ بَحْرٌ.»

3985. Bize Ebû Küreyb'in, Assâm, Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalar."*[493] âyeti hakkında şöyle dedi: "Yanından ayrılınca[494] düşmanlık[495] ve zulüm ile yeryüzünde bozgunculuk yapar. Bunun üzerine Allah yağmuru yağdırmaz. Ekinler ve nesil helak olur. Allah bozgunculuğu sevmez." Sonra Mücâhid, {ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} *"İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır."*[496] âyetini okudu ve şöyle dedi: "Dikkat edin![497] Allah'a yemin olsun, bu (âyette bahsedilen) deniz bildiğiniz deniz değildir. Fakat her köyün yanında akan dere denizdir."[498]

Her ne kadar Mücâhid'in yorumu âyetin tefsirine uygun bir yol olsa da âyetin zâhirine uygun olan Süddî'nin zikrettiğimiz yorumudur. Bu yüzden biz de Süddî'nin yorumunu tercih ettik.

b. الْحَرْثُ "hars" ve النَّسْلُ "nesl" Kelimeleri

الْحَرْثُ "hars" kelimesine gelince o ekin demektir.

النَّسْلُ "nesl" kelimesi ise soy ve çocuk demektir.

---

493 Bakara 2/205.

494 Bazı nüshalarda وَلَّى kelimesi تَوَلَّى olarak geçmektedir. İkisi de aynı mânadadır; Türkî, 3/583.

495 Bazı nüshalarda بِالْعَدَاءِ kelimesi بِالْعُدْوَانِ olarak geçmektedir. İkisi de aynı mânadadır; Türkî, 3/583.

496 Rûm, 30/41.

497 Bazı nüshalarda اَمَا, bazı nüshalarda اَمْ olarak geçmektedir. İkisi de اَمَا, اَلَا gibi dikkat çekme kelimesidir. Bk. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 11/64; Türkî, 3/583.

498 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1931), Nazr b. Arabî tarikiyle rivayet etti. Rum sûresi 41. âyette tekrar gelecektir; Türkî, 3/583.

c. Ekinlerin Yok Edilmesi

Ekinlerin yok edilmesi, yakılmasıdır. Mücâhid'in dediği gibi münafığın Rabbine isyanından ve yeryüzünde bozgunculuk yapmasından dolayı Allah'ın yağmuru yağdırmaması da olabilir. Ekinin yok olması için tarım ağalarını ve çiftçileri öldürmekle de olabilir. **[3/583]**

d. Nesillerin Yok Edilmesi

Münafığın nesli yok etmesi ise neslin kendisiyle var olduğu anne ve babaları öldürmesiyle olabilir. Anne babayı öldürmesiyle onların nesilleri kesilir. Mücâhid'in dediği de olabilir. Âyet Mücâhid'in dediğini de içeriyor olsa bile âyetin Müslümanların eşeklerini öldüren ve onların ekinlerini yakan bir adam hakkında indiğini söyleyen Süddî'nin sözü âyetin zâhirine daha uygundur. Âyeti (rivayetlerden) böyle anlamak uygun olsa bile, âyetteki muradın hiçbir halde öldürülmesinin helâl olmadığı ve bazı hallerde öldürülmesinin helâl olduğu her canlıyı münafığın haksız yere öldürmesi olduğunu söylemek yanlış değildir. Âyetin yorumu benim katımda böyledir. Her canlıyı kapsar. Çünkü Allah canlılardan bir kısmını bir kısmına tercih etmeksizin genelledi.

Müfessirlerden bir topluluk bu âyeti bizim dediğimiz gibi umuma şamil kıldı.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ. ثَنَا يَحْيَى، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ: «{وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} قَالَ: الْحَرْثُ الْحَرْثُ، وَالنَّسْلُ نَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

3986. Bize İbn Beşşâr'ın, Yahyâ, Abdurrahman, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Temîmî, İbn Abbas'a {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve nesli yok eder."*[499] sözü hakkında sordu. İbn Abbas şöyle dedi: "Hars; ekindir. Nesl ise bütün hayvanların neslidir."[500]

499 Bakara 2/205.

500 Bazı nüshalarda "Hars ekindir. Nesl ise" kısmı yoktur; Türkî, 3/584.

[٣٩٨٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قُلْتُ أَرَأَيْتَ قَوْلَهُ {الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} قَالَ: الْحَرْثُ: حَرْثُكُمْ، وَالنَّسْلُ: نَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

3987. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Atıyye, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Temîmî, İbn Abbas'a {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve nesli yok eder."*[501] sözü hakkında sordu. İbn Abbas şöyle dedi: "Hars ekinlerinizdir. Nesl tüm hayvanların neslidir."[502] **[3/584]**

[٣٩٨٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ الْحَرْثِ، وَالنَّسْلِ، فَقَالَ: «الْحَرْثُ: مِمَّا تَحْرُثُونَ، وَالنَّسْلُ: نَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

3988. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Anbese, Ebû İshâk, tarikiyle rivayet ettiğine göre Temîmî, İbn Abbas'a hars ve nesl hakkında sorduğunu, İbn Abbas'ın, "Hars ektiklerinizdir, nesl tüm hayvanların neslidir." dediğini söyledi.

[٣٩٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ. ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ تَمِيمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

3989. Bize İbn Humeyd, Hakkâm, Amr, Mutarrif, Ebû İshak, Temîm'den bir adam tarikiyle İbn Abbas'tan bu hadisi nakletti.

[٣٩٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. «{وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} أَمَّا النَّسْلُ فَنَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ، وَالنَّاسُ أَيْضًا.»

3990. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve*

501 Bakara 2/205.

502 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367, (1930-1933), İsrâil tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/239, Vekî', Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/584.

nesli yok eder."[503] sözü hakkında şöyle dedi: "Nesle gelince tüm hayvanların, aynı şekilde tüm insanların neslidir."[504]

[٣٩٩١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ} قَالَ: نَبَاتَ الْأَرْضِ {وَالنَّسْلَ} مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِنَ الْحَيَوَانِ مِنَ النَّاسِ، وَالدَّوَابِّ.»

3991. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "{وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ} *'Ekini yok eder.'*[505] yeryüzündeki bütün bitkileri yok eder. {وَالنَّسْلَ} *'Ve nesli yok eder.'*[506] insan ve hayvan canlılarının her birinin[507] neslini yok eder."[508]

[٣٩٩٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} قَالَ: الْحَرْثُ الحَرْثُ وَالنَّسْلُ نَسْلُ كُلِّ شَيْءٍ.»

3992. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve nesli yok eder."*[509] sözü hakkında şöyle dedi: "Hars ekindir.[510] Nesl her şeyin neslidir."[511]

[٣٩٩٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الْحَرْثُ. النَّبَاتُ، وَالنَّسْلُ: نَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

---

503 Bakara 2/205.
504 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1934), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/585.
505 Bakara 2/205.
506 Bakara 2/205.
507 مِنْ كُلِّ شَيْءٍ "Her birini" yerine bazı nüshalarda مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ تَمْشِي "yürüyen her hayvan" bazı nüshalarda دَابَّةَ شَيْءٍ "hayvanların her biri" olarak geçmektedir; Türkî, 3/585.
508 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/239, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/585.
509 Bakara 2/205.
510 Bazı nüshalarda "hars ekindir" yerine "yeryüzünün bitkileri" geçmektedir; Türkî, 3/585.
511 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/81; Türkî, 3/585.

3993. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk şöyle dedi: "Hars bitkilerdir. Nesl bütün hayvanların neslidir." **[3/585]**

[٣٩٩٤] حَدَّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ} قَالَ: «الْحَرْثُ الَّذِي يَحْرُثُهُ النَّاسُ: نَبَاتُ الْأَرْضِ {وَالنَّسْلَ} نَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

3994. Bana Ammâr b. Hasan, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle dedi: "Hars; insanların ektikleridir. Yeryüzünün bitkileridir. Nesl; bütün hayvanların neslidir."[512]

[٣٩٩٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «{وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} قَالَ: الْحَرْثُ: الزَّرْعُ، وَالنَّسْلُ مِنَ النَّاسِ، وَالْأَنْعَامِ، قَالَ: يَقْتُلُ نَسْلَ النَّاسِ، وَالْأَنْعَامِ» قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «يَبْتَغِي فِي الْأَرْضِ هَلَاكَ الْحَرْثِ: نَبَاتُ الْأَرْضِ، وَالنَّسْلُ: مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِنَ الْحَيَوَانِ.»

3995. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ'ya {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *'Ekini ve nesli yok eder.'*[513] sözü hakkında sordum. O şöyle dedi: 'Hars ekindir. Nesl insan ve davarların neslidir. Münafık, insanların ve davarların neslini katleder.'[514]

Atâ, Mücâhid'in şöyle dediğini söyledi: 'Münafık, yeryüzünde ekinlerin, bitkilerin, bütün canlıların neslinin helak olmasını ister.'"[515]

[٣٩٩٦] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} قَالَ: الْحَرْثُ: الْأَصْلُ، وَالنَّسْلُ: كُلُّ دَابَّةٍ، وَالنَّاسُ مِنْهُمْ.»

---

512 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1933'ten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/586.

513 Bakara 2/205.

514 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/366 (1927), Haccâc tarikiyle; Türkî, 3/586.

515 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1934'ten sonra), muallak olarak; Türkî, 3/586.

3996. Bana Yahyâ b. Ebî Tâlib'in, Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ} *"Ekini ve nesli yok eder."*[516] sözü hakkında şöyle dedi: "Hars soy demektir. Nesl[517] bütün insanların ve hayvanların nesli demektir."[518]

[٣٩٩٧] حَدَّثَنِي ابْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: سُئِلَ سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ فَسَادِ الْحَرْثِ، وَالنَّسْلِ، وَمَا هُمَا أَيُّ حَرْثٍ وَأَيُّ نَسْلٍ؟ قَالَ سَعِيدٌ: قَالَ مَكْحُولٌ: «الْحَرْثُ: مَا تَحْرُثُونَ، وَأَمَّا النَّسْلُ: فَنَسْلُ كُلِّ دَابَّةٍ.»

3997. Bana İbn Abdirrahman el-Berkî'nin rivayet ettiğine göre Amr[519] b. Ebî Seleme şöyle dedi: "Saîd b. Abdilazîz'e harsın ve neslin yok olmasından soruldu:

'O ikisi nedir? Hangi hars, hangi nesl?' O şöyle dedi:

'Aktarılan, hars ektiklerinizdir. Nesl ise her hayvanın[520] neslidir.'"[521]
[3/586]

e. Kıraat

Bazı okuyucular (وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ) şeklinde يُهْلِكُ fiilini zammeli olarak[522] şu mânada okudular: "Dünya hayatı hakkında sözleri senin hoşuna giden insanlar vardır. Pek azılı bir düşman olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit tutar. Ekini ve nesli yok eder. Ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalar. Allah bozgunculuğu sevmez." وَيُهْلِكُ kelimesini وَيَشْهَدُ fiiline atfettiler.

Arapça kurallarına uygun olsa bile bu okuyuş[523] okuyucuların kendisinde icmâ ettiği okuyuşa muhalif olduğu için benim yanımda câiz değildir. Bu, Übeyy b. Ka'b'ın okuyuşundandır ve bize söylenene göre Mushaf'ında

516 Bakara 2/205.
517 Bazı nüshalarda nesl kelimesi bulunmamaktadır; Türkî, 3/586.
518 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1932), Ali b. Hakem, Dahhâk tarikiyle; Türkî, 3/586.
519 Bazı nüshalarda Ömer olarak geçmektedir; Türkî, 3/586.
520 Bazı nüshalarda "her şeyin nesli" olarak geçmektedir; Türkî, 3/586.
521 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/367 (1930, 1933'ten sonra) muallak olarak; Türkî, 3/586.
522 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/116; Türkî, 3/587.
523 Bazı nüshalarda 'قِرَاءَةُ وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ', bazı nüshalarda 'وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ' olarak geçmektedir; Türkî, 3/587.

(لِيُفْسِدَ فِيهَا وَلِيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ) şeklinde yazılıdır.[524] Bu, {وَيُهْلِكَ} fiilini {لِيُفْسِدَ فِيهَا} fiiline atıf yaparak nasb okuyanın okuyuşunun sahihliğine en kuvvetli delildir.

3. {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} "Allah bozgunculuğu sevmez."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ} *"Allah bozgunculuğu sevmez."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah günah işlenmesini, yolların kesilmesini, yolcuların korkutulmasını ve bozgunculuğu sevmez."[525]

b. الْفَسَادُ Fesat Kelimesi

الْفَسَادُ Fesat kelimesi فَسَدَ الشَّيْءُ يَفْسُدُ denildiği şekliyle فَسَدَ fiilinin mastarıdır. ذَهَبَ يَذْهَبُ ذَهَابًا denilmesi de buna benzer. (Yani mastarları aynı şekildedir.) Araplardan فَسَدَ fiilinin mastarını فُسُودًا şeklinde, ذَهَبَ fiilinin mastarını ذُهُوبًا şeklinde getiren vardır.

[BAKARA SÛRESİ 206. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾

"Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetişir, ne kötü yataktır!" (Bakara 2/206)

1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ} "Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetişir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ} *"Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir, artık ona cehennem yetişir."* sözünün tefsiri: **[3/587]**

---

524 Bu okuyuş mütevâtir bir okuyuş değildir. Bk. Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/250; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/116; Türkî, 3/587.

525 Bazı nüshalarda bozgunculuk kelimesi bulunmamaktadır; Türkî, 3/587.

a. Tefsiri

Yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurdu: Allah'ın Peygamberi'ne (sav) sıfatlarını öğrettiği, dünya hayatı hakkındaki sözlerinin hoşuna gittiğini haber verdiği bu münafığa "Allah'tan sakın, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmandan, yeryüzünde Allah'ın sana haram kıldığı günahları işlemeye çabalamandan, Müslümanların ekinini ve neslini yok etmenden dolayı Allah'tan kork!" denilince kibirlenir ve Allah'ın kendisine haram kıldığı şeylerde onur ve büyüklük duyar. Haddi aşmada ve sapıklıkta daha da ileri gider. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ona haddi aşmasının ve sapıklığının cezası olarak cehennem ateşinde yanması yeter. İçinde yanan için o ne kötü bir yataktır."

b. Kimlerin Kastedildiği

Müfessirler bu âyette kimin kastedildiği hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir kastedilenin fasık, münafık[526] olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٩٩٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا بِسْطَامُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} إِلَى: {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} قَالَ عَلِيٌّ: اقْتَتَلَا وَرَبِّ الْكَعْبَةِ.»

3998. Bana Muhammed b. Abdillah b. Bezî''nin, Ca'fer b. Süleyman, Bistâm b. Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ el-Utâridî şöyle dedi: "Ali'yi {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} *'Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden insanlar vardır.'*[527] âyetinden {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *'Allah kullarına karşı şefkatlidir.'*[528] âyetine kadar olan yer için 'Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki ikisi savaştı' derken işittim."[529]

---

526 Bazı nüshalarda "fasık ve münafık" olarak geçmektedir; Türkî, 3/588.

527 Bakara 2/204.

528 Bakara 2/207.

529 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/135, Ca'fer b. Süleyman tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/368, (1937), Ebû Recâ el-Utâridî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*,

[٣٩٩٩] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا صَلَّى السُّبْحَةَ وَفَرَغَ دَخَلَ مِرْبَدًا لَهُ، فَأَرْسَلَ إِلَى فَتَيَانٍ قَدْ قَرَءُوا الْقُرْآنَ، مِنْهُمِ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَابْنُ أَخِي عُيَيْنَةَ، قَالَ: فَيَأْتُونَ فَيَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَدَارَسُونَهُ، فَإِذَا كَانَتِ الْقَائِلَةُ انْصَرَفَ. قَالَ فَمَرُّوا بِهَذِهِ الْآيَةِ: {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ}، {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: وَهَؤُلَاءِ الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، لِبَعْضِ مَنْ كَانَ إِلَى جَنْبِهِ: اقْتَتَلَ الرَّجُلَانِ. فَسَمِعَ عُمَرُ، مَا قَالَ، فَقَالَ: وَأَيُّ شَيْءٍ قُلْتَ؟ قَالَ: لَا شَيْءَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ: مَاذَا قُلْتَ؟ اقْتَتَلَ الرَّجُلَانِ؟ قَالَ: فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَرَى هَاهُنَا مَنْ إِذَا أُمِرَ بِتَقْوَى اللَّهِ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ، وَأَرَى مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ؛ يَقُومُ هَذَا فَيَأْمُرُ هَذَا بِتَقْوَى اللَّهِ، فَإِذَا لَمْ يَقْبَلْ وَأَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ، قَالَ هَذَا: وَأَنَا أَشْتَرِي نَفْسِي فَقَاتِلْهُ، فَاقْتَتَلَ الرَّجُلَانِ. فَقَالَ عُمَرُ: لِلَّهِ تِلَادُكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ.»[٣/٥٨٨]

3999. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ} *"Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir."*[530] âyetinden {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *"Allah kullarına karşı şefkatlidir."*[531] âyetine kadar olan yer için şöyle dedi: "Ömer b. Hattâb (ra) nafile namaz[532] kıldıktan sonra dinlenme yerine[533] çekilirdi. İki genci, İbn Abbas ve Uyeyne'nin yeğenini Kur'ân okuması için çağırırdı. Onlar gelir Kur'ân okur ve müzakere ederler öğle sıcağı olunca da dağılırlardı. Bir gün şu âyetlere gelince; {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ} *'Ona, 'Allah'tan sakın' denince, gururu kendisine günah işletir.'*[534] {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ

1/241; Vekî', Abd b. Humeyd tarikiyle ve Buhârî, *Târîh*; Türkî, 3/588.

530 Bakara 2/206.

531 Bakara 2/207.

532 السُّبْحَةَ nafile namaz demektir; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (س ب ح); Türkî, 3/588.

533 Mirbed, evdeki oda gibidir; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (ر ب د); Türkî, 3/589.

534 Bakara 2/206.

{يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır. Allah, kullarına karşı şefkatlidir.'*[535] İbn Zeyd şöyle dedi: 'Bunlar Allah yolunda cihad edenlerdir.' İbn Abbas yanında olan kişilere şöyle dedi: 'İki adam savaştı.' Ömer (ra) İbn Abbas'ın dediğini işitince;

'Ne dedin?' dedi. İbn Abbas,

'Hiçbir şey, ey müminlerin emiri!' dedi. Ömer (ra);

'İki adam savaştı' sözüyle ne demek istedin?' diye sordu. İbn Abbas Hz. Ömer'in ısrarını görünce şöyle dedi:

'Burada 'Allah'tan sakın' denilince gururu kendisine günah işleten bir kişi ve Allah'ın rızasını kazanmak için canını veren bir kişi görüyorum. Allah için canını veren kişi isyankâr kişiye Allah'tan sakınmasını emreder. O kabul etmeyip gururlanarak günah işleyince o kişi 'Ben canımı sattım' der ve onunla savaşır. Böylece iki kişi savaşmış olur.' Ömer (ra) şöyle dedi:

'Çok yaşa ey İbn Abbas, Allah seni korusun!'"[536]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyette kastedilen Ahnes b. Şerîk'tir." Bu görüşte olanların sözünü önceden zikretmiştik.

2. {وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ} "Ne kötü yataktır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ} *"Ne kötü yataktır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bu sözüyle, bu münafığa vaad ettiği cehennemin ne kötü bir yatak olduğunu söylemektedir. Bu münafık nifakıyla, günahıyla ve Rabbine isyanıyla onu kendisi için hazırlamıştır.

535 Bakara 2/207.
536 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/589.

[BAKARA SÛRESİ 207. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾

***"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir."* (Bakara 2/207)**

1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "*İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır.*" sözünün tefsiri:

a. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ} "İnsanlar arasında, canını satanlar vardır."

Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurmaktadır: "İnsanlar içinde Allah'ın kendi yolunda cihad edenlere vaad ettiğine karşılık nefislerini satan ve {إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ} '*Allah şüphesiz müminlerin canlarını ve mallarını cennete karşılık satın almıştır.*'[537] sözüyle Allah'ın nefislerini cennet karşılığı onlardan satın aldığı kişiler vardır." **[3/589]**

شَرَى fiilinin بَاعَ "satmak" anlamında olduğunu buradan başka birçok yerde delillendirdik. Burada tekrar zikretmeye gerek yoktur.

b. {ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "Allah'ın rızasını kazanmak için"

{ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} "*Allah'ın rızasını kazanmak için.*"[538] sözüne gelince bu sözün anlamı "Nefsini satan kişi nefsini sattığı zaman Allah rızasına ulaşmak için satar" demektir.

c. İ'râb

ابْتِغَاءَ kelimesi يَشْرِي fiiliyle nasb olmuştur. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي مِنْ أَجْلِ ابْتِغَاءِ مَرْضَاةِ اللَّهِ "İnsanlar içinde Allah rızasını

537 Tevbe 9/111.
538 Bakara 2/207.

arzulamadan dolayı satanlar vardır.” Sonra Allah مِنْ أَجْلِ “den dolayı” lafzını terk etmiştir ve fiil اِبْتِغَاءَ kelimesinde amel etmiştir.

1- Bazı Arap dil bilginleri Allah’ın اِبْتِغَاءَ kelimesini يَشْرِي fiilinin mef‘ûlün lieclihi olması üzerine nasb ettiğini iddia ettiler. Sanki Allah şöyle buyurdu: لِابْتِغَاءِ مَرْضَاةِ اللَّهِ “Allah rızasına ulaşmak için.” Allah buradaki lâm harfini çıkarınca fiil اِبْتِغَاءَ kelimesinde amel etti. حَذَرَ الْمَوْتِ *“ölmek korkusu ile”*[539] âyetinde olduğu gibidir.

Hâtim isimli şâir şöyle dedi:

وَأَغْفِرُ عَوْرَاءَ الْكَرِيمِ ادِّخَارَهُ ... وَأُعْرِضُ عَنْ قَوْلِ اللَّئِيمِ تَكَرُّمَا

Şereflinin hatalı sözlerini affederim iyilikleri olduğu için
Şerefsizin sözünden yüz çeviririm kötü olmamak için

Arap dili bilginleri bu şiiri delil getirerek lâm harfinin düştüğünü ve fiilin amel ettiğini söylediler.

2- Bazı kimseler şöyle dedi: “اِبْتِغَاءَ şartın ve أَنْ’in yerine geçmiş bir mastardır, bâ ve lâm harfi uygundur. أَتَيْتُكَ مِنْ خَوْفِ الشَّرِّ، وَلِخَوْفِ الشَّرِّ، وَبِأَنْ خِفْتُ الشَّرَّ ‘Şer korkusundan sana geldim, şerden korktuğum için sana geldim.’ örneğinde olduğu gibi (bâ, lâm kullanılabilir). (Âyette) Sıfat (bâ ve lâm’dan hangisinin kullanılacağı) belli değildir. Sıfat hazfoldu ve mastar onun yerine geçti. Eğer sıfat belli olan tek bir harf ise onun hazfi câiz değildir. فَعَلْتُ هَذَا لَكَ وَلِفُلَانٍ ‘Bunu senin için ve filan için yaptım.’ diyenin lâm harfini (sadece lâm harfi kullanılacağı için) hazfetmesinin câiz olmadığı gibi.” **[3/590]**

d. Nüzûl Sebebi ve Ne Kastedildiği

Müfessirler bu âyetin kimin için indiği ve ne kastedildiği konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: “Bu âyet Muhacirler ve Ensar hakkında indi ve Allah yolunda cihad edenler kastedildi.”

539 Bakara 2/19.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٤٠٠٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} قَالَ: الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ.»

4000. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır."*[540] sözü hakkında şöyle dedi: "Onlar Muhacirler ve Ensar'dır."[541]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyet Muhacirlerin önde gelenleri hakkında indi."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٠١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} قَالَ: نَزَلَتْ فِي صُهَيْبِ بْنِ سِنَانٍ، وَأَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ جُنْدُبِ بْنِ السَّكَنِ؛ أَخَذَ أَهْلُ أَبِي ذَرٍّ، أَبَا ذَرٍّ، فَانْفَلَتَ مِنْهُمْ، فَقَدِمَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا رَجَعَ مُهَاجِرًا عَرَضُوا لَهُ، وَكَانُوا بِمَرِّ الظَّهْرَانِ، فَانْفَلَتَ أَيْضًا حَتَّى قَدِمَ عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. وَأَمَّا صُهَيْبٌ فَأَخَذَهُ أَهْلُهُ، فَافْتَدَى مِنْهُمْ بِمَالِهِ، ثُمَّ خَرَجَ مُهَاجِرًا فَأَدْرَكَهُ قُنْفُذُ بْنُ عُمَيْرِ بْنِ جُدْعَانَ، فَخَرَّجَ لَهُ مِمَّا بَقِيَ مِنْ مَالِهِ، وَخَلَّى سَبِيلَهُ.»

4001. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır."*[542] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu âyet Süheyb b. Sinân ve Ebû Zer el-Gıfârî (Cündüb b. es-Seken) hakkında indi. Ebû Zer'i akrabaları alıkoydu. Ebû Zer onlardan kurtuldu ve (Mekke'de) Peygamber'in (sav) yanına vardı. Medine'ye

540 Bakara 2/207.

541 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 81; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/369 (1942), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 3/591.

542 Bakara 2/207.

hicret ederken Merru'z-Zahrân denilen yerde tekrar karşısına çıktılar. Ebû Zer yine onlardan kurtuldu (Medine'de) Peygamber'in (sav) yanına ulaştı. Süheyb'i ise akrabaları alıkoydu. O malını akrabalarına vererek kurtuldu. Medine'ye hicret ederken Kunfüz[543] b. Umeyr b. Cüd'ân onu yakaladı. Ona da malının kalanını verdi. O da onu serbest bıraktı."[544] **[3/591]**

[٤٠٠٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} الْآيَةَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ أَسْلَمَ، فَأَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُهَاجِرَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَمَنَعُوهُ، وَحَبَسُوهُ، فَقَالَ لَهُمْ: أُعْطِيكُمْ دَارِي، وَمَالِي وَمَا كَانَ لِي مِنْ شَيْءٍ فَخَلُّوا عَنِّي فَأَلْحَقَ بِهَذَا الرَّجُلِ فَأَبَوْا. ثُمَّ إِنَّ بَعْضَهُمْ قَالَ لَهُمْ: خُذُوا مِنْهُ مَا كَانَ لَهُ مِنْ شَيْءٍ وَخَلُّوا عَنْهُ فَفَعَلُوا، فَأَعْطَاهُمْ دَارَهُ وَمَالَهُ، ثُمَّ خَرَجَ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ} الْآيَةَ؛ فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْمَدِينَةِ تَلَقَّاهُ عُمَرُ، فِي رِجَالٍ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: رَبِحَ الْبَيْعُ، قَالَ: وَبَيْعُكَ فَلَا يَخْسَرُ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: أُنْزِلَ اللهُ فِيكَ كَذَا وَكَذَا.»

4002. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır."*[545] sözü hakkında şöyle dedi: "Mekkeli bir adam Müslüman oldu. Peygamber'in (sav) yanına gidip Medine'ye hicret etmeyi istedi. Onu engelleyip alıkoydular. Onlara;

'Size evimi, malımı ve bana ait ne varsa vereyim, beni bırakın şu adama (Resûlullah'a) katılayım.' dedi. Onlar kabul etmedi. Sonra onlardan bir kısmı diğerlerine şöyle dedi:

'Onun neyi varsa alın ve serbest bırakın'. Böyle yaptılar. Onlara evini ve malını verdi. Sonra gitti. Allah, Peygamberi'ne (sav) Medine'de

543 Bir nüshada "Münkiz" olarak geçmektedir; Türkî, 3/591.

544 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/240, Taberî ve Taberânî'ye nispetle, İkrime tarikiyle; Taberânî, *Kebîr*, (7289) Muhammed b. Sevr, İbn Cüreyc tarikiyle, İkrime olmaksızın –aynı tarikle İbn Âsâkir, (24/229)–, yine Taberânî, *Evsât*, (7290) Muhammed b. Sevr, İbn Cüreyc, İkrime tarikiyle –aynı tarikle İbn Asâkir, (24/229)– sadece Süheyb'in kıssasını zikretti; Türkî, 3/591, 592.

545 Bakara 2/207.

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ} *'İnsanlar arasında, canını satanlar vardır.'*[546] âyetini indirdi. Medine'ye yaklaştığında onu Ömer (ra) karşıladı. Ona;

'Ticaretin kâr etti!' dedi. O, Ömer'e (ra);

'Senin ticaretin zarar görmesin, ne oldu?' dedi. Ömer,

'Allah senin hakkında şu âyetleri indirdi.' dedi."[547]

3- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyette Allah'a itaat ve O'nun yolunda cihad veya emr-i bi'l-ma'rûf için nefsini satan herkes kastedildi."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٠٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا حُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: «حَمَلَ هِشَامُ بْنُ عَامِرٍ عَلَى الصَّفِّ حَتَّى خَرَقَهُ، فَقَالُوا: أَلْقَى بِيَدِهِ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ}.»

4003 . Bize Muhammed b. Beşşâr'ın, Hüseyin b. Hasan Ebû Abdillah, Ebû Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed şöyle dedi: "Hişâm b. Âmir düşman saflarına daldı ve onu yardı. Onun için;

'Kendi eliyle kendini tehlikeye attı' dediler. Ebû Hüreyre şu âyeti okudu:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır.'*[548]"[549]

[٤٠٠٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مُصْعَبُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: «بَعَثَ عُمَرُ جَيْشًا فَحَاصَرُوا أَهْلَ حِصْنٍ، وَتَقَدَّمَ رَجُلٌ مِنْ بَجِيلَةَ، فَقَاتَلَ، فَقُتِلَ، فَأَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ يَقُولُونَ: أَلْقَى بِيَدِهِ

546 Bakara 2/207.

547 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/368, 369 (1939 no'lu rivayetten sonra) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/592.

548 Bakara 2/207.

549 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/240, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/592.

إِلَى التَّهْلُكَةِ. قَالَ: فَبَلَغَ ذَلِكَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: كَذَبُوا، أَلَيْسَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ}.»

4004. Bize Ebû Küreyb'in, Mus'ab b. Mikdâm, İsrâil, Tarık b. Abdirrahman, Kays b. Ebî Hâzim tarikiyle rivayet ettiğine göre Muğîre şöyle dedi: "Ömer (ra) bir birlik gönderdi ve o birlik Hısn halkını kuşattı. Cebîlete'den bir adam öne atıldı, savaştı ve öldürüldü. İnsanların çoğu onun hakkında;

'Kendi eliyle kendini tehlikeye attı.' dediler. Bu söz Ömer b. Hattâb'a (ra) ulaşınca şöyle dedi:

'Yalan söylemişler. Allah {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır. Allah, kullarına karşı şefkatlidir.'*[550] buyurmadı mı?"[551] **[3/592]**

[٤٠٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «حَمَلَ هِشَامُ بْنُ عَامِرٍ، عَلَى الصَّفِّ حَتَّى شَقَّهُ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ}.»

4005. Bize Beşşâr'ın, Ebû Dâvûd, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "Hişâm b. Âmir düşman safına atıldı ve onu yardı. Ebû Hüreyre şu âyeti okudu: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır.'*[552]"

[٤٠٠٦] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا حِزَامُ بْنُ أَبِي حَزْمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ، قَرَأَ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} أَتَدْرُونَ فِيمَ أُنْزِلَتْ؟ نَزَلَتْ فِي أَنَّ الْمُسْلِمَ لَقِيَ الْكَافِرَ فَقَالَ لَهُ: قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قُلْتَهَا عَصَمْتَ دَمَكَ، وَمَالَكَ إِلَّا بِحَقِّهِمَا. فَأَبَى أَنْ يَقُولَهَا، فَقَالَ الْمُسْلِمُ: وَاللَّهِ لَأَشْرِيَنَّ نَفْسِي لِلَّهِ. فَتَقَدَّمَ فَقَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ.»

---

550 Bakara 2/207.

551 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/369 (1940), İsrâil tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/240, Vekî', Firyâbî, Abd b. Humeyd tarikiyle; Türkî, 3/593.

552 Bakara 2/207.

4006. Bize Sevvâr b. Abdillah el-Ânberî'nin, Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle rivayet ettiğine göre Hizâm b. Ebî Hazm şöyle dedi: "Hasan, {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir.'*[553] âyetini okuyup,

'Ne hakkında indi biliyor musunuz?' dedi. 'Bir Müslüman, kâfirle karşılaşır ve ona 'لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ 'Allah'tan başka ilah yoktur' de, bunu dersen hak ettiğin durumlar hariç canını ve malını korumuş olursun' der. O bunu söylemeyi reddedince Müslüman olan 'Allah'a yemin olsun ki muhakkak ben nefsimi Allah'a sattım' der. Öne atılır, öldürülünceye kadar savaşır."[554]

[٤٠٠٧] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، ثَنَا زِيَادُ بْنُ أَبِي مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، قَالَ: سَمِعَ عُمَرُ، إِنْسَانًا قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} قَالَ: اسْتَرْجَعَ عُمَرُ فَقَالَ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، قَامَ رَجُلٌ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَقُتِلَ.»

4007. Bana Ahmed b. Hâzim'in, Ahmed b. Nuaym, Ziyâd b. Ebî Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Halil şöyle dedi: "Ömer (ra), {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır.'*[555] âyetini okuyan bir insanı işitince;

'إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ 'Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz', bir adam iyiliği emrediyor, kötülükten nehyediyor ve öldürülüyor.' dedi."[556] **[3/593]**

Bu âyetin zâhirine bakılarak yapılabilecek en uygun tefsir Ömer b. Hattâb (ra), Ali b. Ebî Tâlib (ra) ve İbn Abbas'tan (ra) gelen rivayetlerdir. Bu âyetle emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker kastedilmiştir. Bununla Allah iki tarafı vasfetmiştir:

a) Bunlardan birisi diliyle kalbinde olanın aksini söyleyen münafıktır. Allah'a isyana güç yetirdiğinde onu işler. Güç yetiremediğinde onu

553 Bakara 2/207.
554 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241; Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/593.
555 Bakara 2/207.
556 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241, Taberî, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/593.

arzular. Allah'a isyan etmekten nehyedildiğinde işlemiş olduğu günahlarla gururlanır.

b) Diğeri ise Allah'ın rızasını isteyerek nefsini satandır.

Bu tefsirden ortaya çıkan, nefsini Allah için satan ve O'nun rızasını talep eden diye vasıflandırılan taraf nefsini günah işleyen tarafa karşı mücadele ederek Allah rızası için satar. Bu yorum âyetin tefsirinin en kuvvetli, en belirgin yorumudur.

Âyetin Süheyb hakkında indiğine dair rivayetlere gelince bu da inkâr edilemez. Bir âyetin Allah katından Rasûlü'ne (sav) sebeplerden bir sebeple indirilmesinin câizliği kabul edilen bir şeydir. Böyle bir âyette, âyetin zâhirinden anlaşılanın şamil geldiği herkes bu âyet ile kastedilmiştir.

Âyetin tefsirinde en doğru olan şöyle denilmesidir: Bu âyette Allah nefsini Allah rızası için satanı vasfetti. Allah'a itaatte öldürülünceye kadar veya öldürülmese de ölmek isteyinceye kadar canını ortaya koyarak nefsini satan herkes buna dâhildir.

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ} *"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satanlar vardır."*[557] âyeti Müslümanların düşmanlarına karşı cihad ederek veya emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker yaparak (canlarını satarlar) anlamına gelir. **[3/594]**

2. {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} "Allah kullarına karşı şefkatlidir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ} *"Allah kullarına karşı şefkatlidir."* sözünün tefsiri:

a. الرَّأْفَةُ "ra'fe"

الرَّأْفَة "ra'fe" kelimesin anlamını burada tekrar zikretmeye gerek kalmaksızın önceden delillendirmiştir. Rahmetin inceliği demektir. Bunun mânası şudur: "Allah, Allah'ın dininin düşmanları zalim ve müşriklere karşı cihad yolunda nefsini satan kullarına ve bunlar dışındaki mümin kullarına karşı, şimdiki hallerinde ve gelecekteki hallerinde geniş rahmet sahibidir. Allah bu dünyada çektiği sıkıntılara karşılık onlara bol bol sevap verendir. Dünyada O'nun rızasını kazanmak için işler yapanları cennetlerine yerleştirecek olandır."

557 Bakara 2/207.

[BAKARA SÛRESİ 208. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

***"Ey inananlar, bütünüyle İslâm'a (itaate) girin, şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."* (Bakara 2/208)**

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} "Ey inananlar, İslâm'a (itaate) girin."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} "*Ey inananlar, İslâm'a (itaate) girin.*" sözünün tefsiri:

a. السِّلْمُ "silm" Kelimesi

Müfessirler bu âyette السِّلْمُ "silm" kelimesinin ne anlama geldiğinde ihtilaf ettiler:

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Onun anlamı İslâm'dır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٠٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} قَالَ: ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ.»

4008. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Yüce Allah'ın {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} "*İslâm'a (itaate) girin.*"[558] sözü hakkında şöyle dedi: "İslâm'a girin."[559]

[٤٠٠٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} قَالَ: ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ.»

---

558 Bakara 2/208.

559 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 231; Türkî, 3/595.

4009. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[560] sözü hakkında şöyle dedi: "İslâm'a girin."[561]

[٤٠١٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: السِّلْمُ: الْإِسْلَامُ.»

4010. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[562] sözü hakkında şöyle dedi: "Silm; İslâm'dır."[563] **[3/595]**

[٤٠١١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} يَقُولُ: فِي الْإِسْلَامِ.»

4011. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[564] sözü hakkında şöyle dedi: "İslâm'a (girin)."[565]

[٤٠١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ.»

4012. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "İslâm'a girin."

[٤٠١٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} قَالَ: السِّلْمُ: الْإِسْلَامُ.»

---

560 Bakara 2/208.
561 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/86; Türkî, 3/595.
562 Bakara 2/208.
563 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1947), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/596.
564 Bakara 2/208.
565 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1947) no'lu rivayetten sonra, Amr tarikiyle; Türkî, 3/596.

4013. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[566] sözü hakkında şöyle dedi: "Silm İslâm'dır."[567]

[٤٠١٤] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ فَرَجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} فِي الْإِسْلَامِ.»

4014. Bana Hüseyin b. Ferec, Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid tarikiyle rivayet edildiğine göre Ubeyd b. Süleyman şöyle dedi: "Dahhâk'ı şöyle derken işittim: '{اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *'İslâm'a (itaate) girin.'*[568] yani İslâm'a (girin)."[569]

2- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Bu âyetin mânası itaate girin, demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٤٠١٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} يَقُولُ: ادْخُلُوا فِي الطَّاعَةِ.»

4015. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[570] sözü hakkında şöyle dedi: "İtaate girin."[571]

b. Kıraat

Kıraat sahipleri bu âyetin okunuşu hakkında ihtilaf ettiler:

1- Hicaz ehli okuyucular (اُدْخُلُوا فِي السَّلْمِ) şeklinde sîn harfini fetha ile okudular. **[3/596]**

---

566 Bakara 2/208.
567 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/361; Türkî, 3/596.
568 Bakara 2/208.
569 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1947) no'lu rivayetten sonra, muallak olarak; Türkî, 3/596.
570 Bakara 2/208.
571 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1946 no'lu rivayetten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/596.

2- Kûfeli okuyucular {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} şeklinde sîn harfini kesra ile okudular.[572]

Sîn harfini السَّلْمِ şeklinde fethalı okuyanlar kelimenin anlamını "Barışa ve uzlaşmaya[573] girin, cizye verilmesi karşılığında savaşı terk edin" anlamında barış olarak tefsir ettiler.

Sîn harfini kesralı okuyanlar ise kelimenin anlamında ihtilaf ettiler:

a) Bir kısmı "Bütünüyle İslâm'a girin" anlamında İslâm diye tefsir etti.

b) Bir kısmı "Barışa girin" anlamında barış olarak tefsir etti.

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şiirini silm kelimesinin kesralı okunup barış anlamına geldiğine dair delil getirdiler:

وَقَدْ قُلْتُمَا إِنْ نُدْرِكِ السِّلْمَ وَاسِعًا ... بِمَالٍ وَمَعْرُوفٍ مِنَ الْأَمْرِ نَسْلَمِ

İkiniz dediniz ki eğer barış yaparsak
Mal ve iyi işlerle rahatlayarak, güvende olacağız[574]

{اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[575] sözünde en doğru tefsir; "Bu sözün mânası 'İslâm'ın bütününe girin.' demektir." diyenin sözüdür.

Bu iki kıraatten daha uygun olan kıraat ise sîn harfini kesralı okuyanların kıraatidir.[576] Her ne kadar bu şekilde okunmasında barış anlamı da olsa bile, İslâm mânasında olması ve Araplar katında iyi durumun devam etmesi barış ve uzlaşmadan daha geneldir.

---

572 {ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ} şeklinde sîn harfini fethalı okuyanlar İbn Kesîr, Nâfi' ve Kisâî'dir. Sîn harfini kesralı okuyanlar Âsım, Hamza ve Ebû Amr ve İbn Âmir'dır; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 18; Türkî, 3/597.

573 Bazı nüshalarda الْمُسَاوَمَة 'pazarlık, müzakere' olarak geçmektedir; Türkî, 3/597.

574 Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, s. 16; Türkî, 3/597.

575 Bakara 2/208.

576 İki kıraat de doğrudur. İkisiyle de okunmuştur; Türkî, 3/597.

Kindelinin beyti bu konuda delil olarak getirilir:

دَعَوْتُ عَشِيرَتِي لِلسِّلْمِ ... لَمَّا رَأَيْتُهُمُ تَوَلَّوْا مُدْبِرِينَا

Aşiretimi İslâm'a davet ettim
Onları bize sırtlarını dönüp yüz çevirirken görünce[577] **[3/597]**

Şiirde silm kelimesi "İrtidad ettiklerinde onları İslâm'a davet ettim" anlamında kesra iledir. Bu, Kinde ve Eş'ab kabileleri Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra irtidat[578] ettiklerinde olmuştur.

Ebû Amr b. Alâ[579] Kur'ân'da silm kelimesinin geçtiği bu âyet dışındaki diğer yerlerde sîn harfini fethalı okudu. Bu âyette ise mânanın diğer mânaları içine almayacak şekilde sadece "İslâm" olması için kesralı okudu.

Biz {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[580] sözünün "İslâm" olarak tefsir edilmesini seçtik. Çünkü âyetin muhatabı müminlerdir. Muhatap -eğer hitap müminlere ise- iki kısımdan biri olacaktır:

a) Ya hitap Muhammed'e (sav) iman eden, onu ve getirdiğini tasdik edenleredir. Eğer böyle olursa ehl-i iman olan birine "Müminlerin barış ve uzlaşmasına girin." demenin bir anlamı yoktur. Çünkü ancak savaşılan kişiye savaşı terk etmesiyle barış ve uzlaşma emredilebilir. Dosta ise aralarında savaş ve düşmanlık yokken "Filan ile barış" denilmesi câiz değildir.

b) Ya da hitap Muhammed'den (sav) önceki peygamberlere iman eden, onları ve Allah katından getirdiklerini tasdik eden, Muhammed'i (sav) ve peygamberliğini inkâr eden ehl-i imanadır. Onlara {اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ} *"İslâm'a (itaate) girin."*[581] yani 'Barışa girin' değil 'İslâm'a girin' denildi.

---

577 O İmruülkays b. Âbis el-Kindî'dir; Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, s. 5; Ebû Temmâm, *el-Vahşiyyât*, s. 59. Burada İbn Âmir el-Kindî geçmektedir; Türkî, 3/597.

578 Sözlükte "dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek" anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrtidad eden erkeğe mürted, kadına mürtedde denilir; İrfan İnce, "Ridde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ridde#1 (18.03.2023).

579 Yedi kıraat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimidir; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-amr-b-ala (18.03.2023).

580 Bakara 2/208.

581 Bakara 2/208.

Çünkü Allah kullarına kendisine, Peygamberi Muhammed'e (sav) ve onun getirdiğine iman etmeyi emretti. Buna ek olarak Allah onları barışa ve uzlaşıya davet etmedi. Aksine Peygamberi'ni (sav) bazı durumlarda kâfirleri barışa[582] davet etmekten nehyetti. Şöyle buyurdu:

{فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ}

"Ey inananlar! Sizler düşman karşısında gevşemeyin, daha üstün olduğunuz halde barış istemeyin; Allah sizinle beraberdir."[583]

Bazı durumlarda da Peygamberi'ne (sav), barışı başlatmak üzere (ilk olarak) kâfirler Peygamber'e (sav) barış çağrısı yaparsa, barışa izin verdi. Yüce Allah şöyle buyurdu:

{وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا}

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş."[584]

Peygamber'in (sav) ilk olarak barış çağrısını kâfirlere yapması Kur'ân'da mevcut değil ki âyet {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} "barışa girin" diye anlaşılsın! **[3/598]**

c. İslâm'ın Bütününe Girmeye Çağrılan Topluluğun Kim Olduğu

Soru: Eğer biri "Allah bu iki topluluktan hangisini İslâm'ın bütününe girmeye çağırdı?" derse…

Cevap: "Bunda[585] ihtilaf edildi." denilmiştir:

1- Bir kısım şöyle dedi: "Hep birlikte İslâm'a çağrılan Muhammed'e (sav) ve onun getirdiğine inananlardır."

2- Diğer bir kısım şöyle dedi: "Muhammed'den (sav) önce gönderilmiş peygamberlere inanan, Muhammed'i (sav) yalanlayanlardır."

---

582 Bazı nüshalarda 'İslâm'a' olarak geçmektedir; Türkî, 3/598.
583 Muhammed 47/35.
584 Enfâl 8/61.
585 Bazı nüshalarda "bunun tefsirinde" olarak geçmektedir; Türkî, 3/599.

d. Allah'ın Müminleri İslâm'a Çağırması

Soru: Eğer birisi; "Muhammed'e (sav) ve getirdiğine iman edenlerin İslâm'a çağrılması nasıl olur?" dese...

Cevap: Denilmiştir ki: "Allah'ın müminleri İslâm'a çağırması Allah'ın şeriatının tümüyle amel edilmesi, bütün haramlarına dikkat edilmesi, bir kısmını yok sayıp bir kısmıyla amel etme olmaksızın bütün ahkâmının yerine getirilmesidir. Anlam böyle olunca {كَافَّةً} *'kâffeten'* kelimesi *'silm'* kelimesinin sıfatı olur.

Tefsiri şöyledir: 'İslâm'dan anlaşılanların hepsiyle amel edin. Ey Muhammed'e ve getirdiğine iman edenler, İslâm'dan hiçbir şeyi ihmal etmeyin.'"

İkrime âyeti bu mânada tefsir etmiştir:

e. Nüzûl Sebebi

[٤٠١٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَوْلَهُ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: نَزَلَتْ فِي ثَعْلَبَةَ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَّامٍ، وَابْنِ يَامِينَ، وَأَسَدٍ، وَأُسَيْدٍ ابْنَيْ كَعْبٍ، وَسَيْمَةَ بْنِ عَمْرٍو، وَقَيْسِ بْنِ زَيْدٍ كُلُّهُمْ مِنْ يَهُودَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَوْمَ السَّبْتِ يَوْمَ كُنَّا نُعَظِّمُهُ فَدَعْنَا فَلْنُسْبِتْ فِيهِ، وَإِنَّ التَّوْرَاةَ كِتَابُ اللَّهِ، فَدَعْنَا فَلْنَقُمْ بِهَا بِاللَّيْلِ فَنَزَلَتْ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ}.»

4016. Bize Kâsım'ın, Hüseyn, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"İslâm'ın bütününe (itaate) girin."*[586] sözü hakkında şöyle dedi: "Bu âyet Sa'lebe, Abdullah b. Selâm, İbn Yâmîn, Kâ'b'ın oğulları Esed ve Üseyd, Seyme[587] b. Amr[588], Kays b. Zeyd hakkında indi. Hepsi Yahudilerdendi. Onlar;

---

586 Bakara 2/208.

587 Bazı nüshalarda "Şu'be" olarak kaydedilmiştir. Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda "Saîd" olarak geçmektedir. Bk. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inin Fihristleri, Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 3/400; Türkî, 3/599.

588 Bir nüshada "Ömer" olarak geçmektedir; Türkî, 3/599.

'Ey Allah'ın Rasûlü, cumartesi günü bizim ta'zim ettiğimiz bir gündü. Bize izin ver; o güne ta'zimi devam ettirelim. Tevrat Allah'ın kitabıdır. Bize izin ver geceleri onunla ibadet edelim' dediler. Bunun üzerine;

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Ey inananlar, İslâm'ın bütününe itaat edin, şeytana ayak uydurmayın.'*[589] âyeti indi'."[590] **[3/599]**

İkrime bizim söylediğimiz mânayı açıkça ortaya koydu. Bu âyet, İslâm'ın ahkâmının dışında olan her şeyin terk edilmesine ve İslâm'ın şeriatı ile amel edilmesine ve İslâm'ın sınırlarından hiçbir şeyin ihmal edilmemesine çağrıdır.

3- Diğer bir kısım şöyle dedi: "Bu âyette Allah'ın kendilerine İslâm'a girin diye çağrıda bulunduğu topluluk Ehl-i Kitap'tır. Onlar İslâm'a girmekle emrolundular."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠١٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} يَعْنِي أَهْلَ الْكِتَابِ.»

4017. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"Bütünüyle İslâm'a (itaate) girin."*[591] sözü hakkında şöyle dedi: "Onlar Ehl-i Kitap'tır."[592]

[٤٠١٨] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: يَعْنِي أَهْلَ الْكِتَابِ.»

---

589 Bakara 2/208.

590 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241 Taberî'ye nispetle; İbn Kesîr, şöyle dedi: "Abdullah b. Selâm'ın bu isimlerle beraber zikredilmesi hatadır. Çünkü onun imanı tam olduğu halde cumartesi gününü yaşamak için izin istemesi cumartesi gününün neshedildiğine, kaldırıldığına, bâtıl olduğuna ve onun yerine İslâm'ın bayramlarının getirildiğine kanıttır. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/362; Türkî, 3/600.

591 Bakara 2/208.

592 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/369 (1944), İkrime, İbn Abbas tarikiyle, bu rivayette onu nasb ile okudu; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/600.

4018. Bana Hüseyin b. Ferec, Ebû Muâz Fadl b. Hâlid tarikiyle rivayet edildiğine göre Ubeyd b. Süleyman, "Dahhâk'ı yüce Allah'ın {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *'Bütünüyle İslâm'a (itaate) girin.'*[593] sözü hakkında şöyle derken işittim." dedi: "Onlar Ehl-i Kitap'tır." **[3/600]**

Burada benim katımda söylenilecek en doğru söz, şöyle denilmesidir: Allah iman edenlere İslâm'ın şeriatının tümü ile amel etmelerini emretti. İman edenler hitabına Muhammed'i (sav) ve onun getirdiğini tasdik edenlerle birlikte Muhammed'den (sav) önce gelmiş nebi ve resûlleri ve onların getirdiklerini tasdik edenler de girmektedir. Allah iki topluluğun hepsine İslâm'ın şeriatıyla emel etmeyi, İslâm'ın sınırlarına dikkat etmeyi, farz kıldıklarına uymayı, İslâm'dan hiçbir şeyi ihmal etmemeyi emretti. Âyet, iman kavramının altına aldığı herkesi kapsamaktadır. Bir tarafı seçip diğer tarafı dışarda bırakmanın bir gereği yoktur.

Mücâhid, bu âyeti bizim yaptığımız tefsir gibi tefsir etti:

[٤٠١٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ كَافَّةً، ادْخُلُوا فِي الْأَعْمَالِ كَافَّةً.»

4019. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid yüce Allah'ın {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"Bütünüyle İslâm'a (itaate) girin."*[594] sözü hakkında şöyle dedi: "İslâm'ın bütününe girin, amellerin hepsini yapın."[595]

2. {كَافَّةً} "Bütünüyle"

Şanı yüce olan Allah'ın {كَافَّةً} *"Bütünüyle"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bu sözü ile "tümünü, hepsini" kastetmiştir.

---

593 Bakara 2/208.

594 Bakara 2/208.

595 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1948), Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Necîh tarikiyle "bütün iyiliklerin hepsine" lafzıyla; Türkî, 3/601.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٠٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: جَمِيعًا.»

4020. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"bütünüyle İslâm'a"*[596] sözü hakkında şöyle dedi: 'Tümüne."[597]

[٤٠٢١] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: جَمِيعًا.»

4021. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"bütünüyle İslâm'a"*[598] sözü hakkında şöyle dedi: "Tümüne."[599] **[3/601]**

[٤٠٢٢] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: جَمِيعًا» وَعَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.»

4022. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"bütünüyle İslâm'a"*[600] sözü hakkında şöyle dedi: "Tümüne."[601] O, babası tarikiyle Katâde'den de aynısını rivayet etti.

[٤٠٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، عَنِ النَّضْرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ {كَافَّةً} جَمِيعًا.»

4023. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî' b. Cerrâh, Nadr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} *"bütünüyle İslâm'a"*[602] sözü hakkında şöyle dedi: "Tümüne."

---

596 Bakara 2/208.
597 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/82.
598 Bakara 2/208.
599 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1950) no'lu rivayetten sonra, Amr tarikiyle; Türkî, 3/601.
600 Bakara 2/208.
601 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1950) no'lu rivayetten sonra, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/602.
602 Bakara 2/208.

[٤٠٢٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{كَافَّةً} جَمِيعًا»

4024. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "*'Kâffeten'* tümüne demektir." dedi.[603]

[٤٠٢٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{كَافَّةً} جَمِيعًا، وَقَرَأَ. {وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُوكُمْ كَافَّةً} جَمِيعًا.»

4025. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd "kâffeten; tümüne demektir" dedi ve şu âyeti okudu: {وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُوكُمْ كَافَّةً} "*Topyekûn sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekûn savaşın.*'[604]"

[٤٠٢٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ. سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} قَالَ: جَمِيعًا.»

4026. Bana Hüseyin, Ebû Muâz Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً} "*Bütünüyle İslâm'a (itaate) girin.*"[605] sözü hakkında şöyle dedi: "Tümüne."[606]

3. {وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} "*Şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır.*" sözünün tefsiri:

603 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/602.
604 Tevbe 9/36.
605 Bakara 2/208.
606 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/370 (1950) no'lu rivayetten sonra, muallak olarak; Türkî, 3/602.

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu âyetle şöyle buyurdu: "Ey iman edenler, İslâm şeriatının tamamıyla amel edin. Söz ve fiille onu tasdik ederek İslâm'a girin. Şeytanın yoluna ve izlerine tâbi olmayı bırakın. O sizin, düşmanlığı apaçık bir düşmanınızdır." **[3/602]**

Allah'ın, kullarını tâbi olmaktan nehyettiği şeytanın yolu İslâm'ın hükümlerine ve şeriatına muhalif olanlardır. Cumartesi gününü beklemek ve diğer dinlerin İslâm dinine aykırı olan hükümleri buna dâhildir. Hutuvât kelimesinin anlamını önceden delillerle açıklamıştım. Burada tekrar zikretmeyi gereksiz görüyorum.[607]

[BAKARA SÛRESİ 209. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

"Size apaçık deliller geldikten sonra eğer saparsanız, bilin ki şüphesiz Allah, Azîz (kudreti daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dır." **(Bakara 2/209)**

1. {فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Size apaçık deliller geldikten sonra eğer saparsanız, bilin ki şüphesiz Allah, Azîz (kudreti daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dır."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Size apaçık deliller geldikten sonra eğer saparsanız, bilin ki şüphesiz Allah, Azîz (kudreti daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

(Ebû Ca'fer et-Taberî): Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler, benim yol gösteren delillerim ve kanıtlarım geldikten, sizin özrünüzü kesecek delillerle İslâm'ın hak olduğunun doğruluğu size açık olduktan sonra Hak'ta hata yapar, ondan sapar, İslâm'a ve

607 Bk. Bakara 2/168. âyetin tefsiri.

şeriatına muhalif olursanız bilin ki Allah güç sahibidir. Hiçbir engelleyici Allah'ın sizden hesap sormasını engelleyemez. Hiçbir önleyici İslâm'a muhalefetinizden, Allah'a isyan etmenizden dolayı sizi cezalandırmasını önleyemez. Allah, siz onun delilleri geldikten sonra, ona karşı isyanlarınızdan dolayı size vereceği cezada ve bundan başka yapacağı işlerde hikmet sahibidir.

Birçok müfessir şöyle dedi: "Âyette geçen beyyinât kelimesinden kasıt Muhammed (sav) ve Kur'ân'dır." Bu tefsir bizim yaptığımız tefsire yakındır. Çünkü Muhammed (sav) ve Kur'ân bu âyet ile hitap edilenlere Allah'ın delilleridir. Bu âyette bizim yaptığımız tefsir ise daha doğrudur. Çünkü Allah Ehl-i Kitab'ın din adamlarından İslâm'a muhalif olanlara, Tevrat ve İncil'de onlardan aldığı sözü onlara delil getirdi. İslâm üzerine vasiyetlerini peygamberlerinin diliyle önlerine koydu. Onlar için bunlar ve bunun dışındakiler, onlara gerekli olan Muhammed (sav) ve Kur'ân delilleriyle beraber, Allah'ın delillerindendir. Bu yüzden biz bu âyeti böyle tefsir ettik. **[3/603]**

Müfessirler bizim dediğimiz gibi dediler.

b. {فَإِنْ زَلَلْتُمْ} "Eğer kayarsanız"

{فَإِنْ زَلَلْتُمْ} "Eğer kayarsanız" sözü hakkında gelen rivayetler:

[٤٠٢٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{فَإِنْ زَلَلْتُمْ} يَقُولُ: فَإِنْ ضَلَلْتُمْ.»

4027. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَإِنْ زَلَلْتُمْ} *"Eğer kayarsanız"*[608] sözü hakkında şöyle dedi: "Eğer saparsanız."[609]

[٤٠٢٨] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{فَإِنْ زَلَلْتُمْ} قَالَ: وَالزَّلَلُ: الشِّرْكُ.»

608 Bakara 2/209.
609 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/371 (1955), Amr tarikiyle; Türkî, 3/604.

4028. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَإِنْ زَلَلْتُمْ} *"Eğer kayarsanız."*[610] sözü hakkında şöyle dedi: "الزَّلَلُ şirk demektir."[611]

c. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Size apaçık deliller geldikten sonra"

{مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Size apaçık deliller geldikten sonra"* sözü hakkında gelen rivayetler:

[٤٠٢٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} يَقُولُ: مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

4029. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Size apaçık deliller geldikten sonra"*[612] sözü hakkında şöyle dedi: "Size Muhammed (sav) geldikten sonra."

[٤٠٣٠] وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} قَالَ: الْإِسْلَامُ، وَالْقُرْآنُ.»

4030. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Size apaçık deliller geldikten sonra eğer saparsanız"*[613] sözü hakkında şöyle dedi: "İslâm ve Kur'ân geldikten sonra anlamına gelir."[614]

[٤٠٣١] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} يَقُولُ: عَزِيزٌ فِي نِقْمَتِهِ، حَكِيمٌ فِي أَمْرِهِ.»

4031. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Bilin ki şüphesiz Allah, Azîz (kudreti*

610 Bakara 2/209.
611 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/371 (1954), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/604.
612 Bakara 2/209.
613 Bakara 2/209.
614 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 24, 25, Haccâc tarikiyle; Türkî, 3/604.

daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dır" sözü hakkında şöyle dedi: "Cezasında güçlü olan, işinde hikmetli olandır."[615] **[3/604]**

[BAKARA SÛRESİ 210. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾

"Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür." **(Bakara 2/210)**

1. {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} "Onlar (böyle davranmakla) bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"

Şanı yüce olan Allah'ın, {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} *"Onlar (böyle davranmakla) bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"* sözünün tefsiri:

a. Tefsir

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Muhammed'i (sav) ve onun getirdiklerini yalanlayanlar, bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?"

b. Kıraat

Kurrâ, âyetin kıraatinde farklı okuyuşlar tercih etmiştir:

1- Bir kısmı, {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} *"Onlar (böyle davranmakla) bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın*

615 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/371 (1956) no'lu rivayetten sonra, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/604.

(azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"[616] şeklinde {الْمَلَائِكَةُ} *"melekler"*[617] kelimesini Allah'ın ismine[618] {اللهُ} "atıf yapıp merfû olarak okumuştur.[619] Bu kıraate göre anlam, "Onlar, Allah'ın ve bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" olur.[620]

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:[621]

[٤٠٣٢] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَّامٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «فِي قِرَاءَةِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ: «هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ» قَالَ: تَأْتِي الْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ، وَيَأْتِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيمَا شَاءَ »

4032. Ahmed b. Yusuf'un bana Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Abdullah b. Ebî Ca'fer er-Râzî, babası, Rebî' b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye: "Übeyy b. Ka'b kıraatinde şöyledir: "'هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ: Onlar, Allah'ın ve bulut gölgeleri (gölgelikleri)

---

616 Bakara 2/210.

617 Bakara 2/210.

618 Şâkir tahkikinde "mübarek ve yüce ismine" olarak geçer. Şâkir, 4/261.

619 Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Yakub ve Halef damme ile okumuş; Ebû Ca'fer ise kesralı okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/171; Türkî, 3/605. Medkûr, Ebû Ca'fer'in yanı sıra Hasan ve Ebû Hayve'nin de {فِي ظُلَلٍ} *"gölgeler (gölgelikler) içinde"* ya da {الْغَمَامِ} *"bulut"* kelimesine atfederek kesralı okuduklarını ifade eder. Kesralı okuyanlar, harf-i cer takdir edilmesinde farklı görüşler benimsemişlerdir. {فِي ظُلَلٍ} kelimesine atfedilirse فِي الْمَلَائِكَةِ: (Allah) melekler arasında (iner); {مِنَ الْغَمَامِ} *"buluttan"* ibaresine atfedildiğinde ise مِنَ الْمَلَائِكَةِ; (Allah, bulutlardan) ve meleklerden (gölgelikler içinde iner) olur. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/345; Medkûr, 2/1123.

620 Bu tercihe göre meâle yansıtılandan farklı bir anlam vardır. Âyet içerisine takdim-tehir yapılarak الْمَلَائِكَةُ kelimesi öne alınıp, {فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *"bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde"* ifadesi sonraya bırakılmış ve buna göre anlam, bulut gölgelikleri içerisinde gelen Allah değil melekler, olmuştur.

621 Türkî, Taberî'nin tefsirinde sık tekrar edilen bu ifadenin burada, bazı nüshalarda ve Halebî basımında geçtiğini dipnotta zikretmektedir. Türkî, 3/605. Şâkir ise ifadeyi metne taşımıştır. Şâkir, 4/261.

içinde meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?'[622] Melekler bulut gölgeleri içinde gelir, Allah ise dilediği gibi" demiştir.[623]

[٤٠٣٣] وَقَدْ حُدِّثْتُ هَذَا الْحَدِيثَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} الْآيَةَ. وَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ: « وَهِيَ فِي بَعْضِ الْقِرَاءَةِ: (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ) كَقَوْلِهِ: {وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا}.

4033. Ammâr b. Hasan'dan bana aktarılan bir haberde Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''den, {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} *"Onlar, Allah'ın ve bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"*[624] olarak (ve âyetin devamını okuyarak) rivayet etmiştir.

Ebû Ca'fer er-Râzî şöyle demiştir: "Bazı kıraatlerde âyet şöyledir: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ öne alınmıştır). Allah'ın;

{تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا وَيَوْمَ}

'O gün gök, bulutlarla yarılıp parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir.'[625] sözünde de olduğu gibi." **[3/605]**

2- Diğer kıraat âlimleri ise (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ) olarak {الْمَلَائِكَةُ} *"melekler"*[626] kelimesini {ظُلَلٍ} *"gölgeler (gölgelikler)"*[627] kelimesine atfederek kesrayla okumuşlardır. Bu kıraate göre anlam, "Onlar, bulut gölgeleri ve melekler arasında Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?" olmaktadır.

---

622 Bu kıraat şâzdır. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/284; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/25; Medkûr, 2/1123.

623 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/373 (1963). Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta (943) Ebû Ca'fer er-Râzî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/605.

624 Bakara 2/210.

625 Furkân 25/25.

626 Bakara 2/210.

627 Bakara 2/210.

Kıraat âlimleri, {ظُلَلٍ} *"gölgeler, gölgelikler"*[628] kelimesinin kıraatinde de farklı okuyuşlar benimsemişlerdir:

1- Bir kısmı, {فِي ظُلَلٍ} *"gölgeler, gölgelikler"*[629]"[630] okurken;

2- Bir kısmı ise (فِي ظِلَالٍ) "gölgeler"[631] okumuşlardır.

1- {فِي ظُلَلٍ} *"gölge, gölgelikler"*[632] olarak okuyan, bu kelimeyi, ظُلَّةٍ "gölge", güneşten koruyan gölgelik kelimesinin çoğulu olacak şekilde kıraat etmiştir. اَلْخُلَّةَ "dostluk", kelimesinin خُلَلٌ ve خِلَالٌ;[633] اَلْجُلَّةَ "gülle (ya da pislik, gübre)" kelimesinin de جُلَلٌ ve جِلَالٌ olarak çoğul yapılması örnekleri de böyledir.[634]

2- فِي ظِلَالٍ "gölgeler" okuyana gelince, o da ظُلَّةٌ kelimesinin çoğulu olarak kıraat etmiştir. Bu kelime, az önce zikredilen çoğulu جِلَالٌ olan اَلْجُلَّةُ kelimesi gibidir.[635] Bu şekilde okuyan kârilerin ظِلٌّ kelimesinin çoğulu kabul etmeleri de mümkündür. Çünkü ظُلَّةٌ ve ظِلٌّ her ikisi de ظِلَالٍ kelimesinin çoğuludur.

Bana göre bu kıraatlerden en doğrusu;

{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ}

"Onlar (böyle davranmakla) bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın (azabının) kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"[636] kıraatidir. Zira Hz. Peygamber'den gelen haberde o şöyle buyurmuştur:

---

628 Bakara 2/210.

629 Bakara 2/210.

630 ظُلَلٍ kelimesi ظُلَّةٍ kelimesinin kıyasî (düzenli) çoğuludur. Übeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Katâde ve Dahhâk, ظِلَالٍ olarak okur ki ظِلَالٍ'in çoğulu da ظُلَّةٍ'dir ancak gayr-i kıyasîdir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/345; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/283; Medkûr, 2/1124.

631 Bu kıraat, Katâde'nin kıraatidir ve şâzdır. Bk. İbn Cinnî, *Muhtesib*, 1/122; Türkî, 3/606.

632 Bakara 2/210.

633 Türkî'de اَلْخُلَّةُ "elbise", çoğulu خُلَلٌ kayıtlıdır. Türkî, 3/606.

634 Örnek verilen kelimeler, tefsirin bazı yazma ve matbu nüshalarında kısmî farklar taşımaktadır. Şâkir'in tercihi, metne taşınmıştır. Bk. Şâkir, 4/261; Türkî, 3/606.

635 Halebî basımında اَلْخُلَّةَ, çoğulu خِلَالٌ kayıtlıdır. Türkî, 3/606.

636 Bakara 2/210.

"Muhakkak bazı bulutlar küme kümedir (طَاقَاتٍ). Allah onlarla çevrelenmiş olarak gelir."[637]

Bu haberdeki (طَاقَاتٍ) kelimesi, doğru okuyuşun ظِلَالٍ değil de ظُلَلٍ olduğuna işaret etmektedir. Çünkü ظُلَلٍ[638] kelimesinin tekili ظُلَّةٌ gölge, gölgelik, kelimesidir, (طَاقَاتٍ) kelimesinin ise الطَّاقُ kümedir. Aynı zamanda bu yazım Mushaf'ın yazımına uygundur. Böylece, Mushaf hattına uyduğu müddetçe iki kıraatten birini diğerinden ayıracak bir işaret yoksa kârilerin okunuşunda ihtilaf, anlamında ise ittifak ettiklerinin hepsi zorunludur (o kıraat sahihtir). Kıraatlerden birinin tercih edilmesi[639] için resmü'l-Mushaf'a[640] uyması gerekir. **[3/606]**

{الْمَلَائِكَةُ}[641] *"melekler"*[642] kelimesindeki iki kıraatten en doğrusu ise ref'[643] ile Allah ismine[644] atfederek {الْمَلَائِكَةَ} *"melekler"*[645] şeklinde okunan kıraattir. Buna göre anlam, "Onlar bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" şeklinde olur.[646] Übeyy b. Ka'b'dan rivayet edildiğine göre anlam budur. Çünkü şanı yüce Allah Kitabı'nda farklı bir yerde "meleklerin onlara gelmesi" olarak haber vermiştir ve şöyle buyurmuştur:

{وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا}

"Rabbin ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği zaman"[647] ve,

---

637 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs'te* s. (797), İbn Abbas'tan; Türkî, 3/606. Ayrıca bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, 1/252; Medkûr, 2/1124. Bu hadis 4038. rivayette gelecektir. Şâkir, 4/262.

638 Tefsirin bazı yazma nüshalarında الظِّلّ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/607.

639 Halebî basımında مِنْهَا düşmüştür. Türkî, 3/607.

640 Hz. Osman dönemi Mushaflarının imla özelliklerine denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl* (Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1423/2002), 1/132.

641 Halebî basımında bu kelime kaydedilmemiştir. Türkî, 3/607.

642 Bakara 2/210.

643 Bazı yazma nüshalarda فَالرَّفْع yerine بِالرَّفْع yazılıdır. Türkî, 3/607.

644 Şâkir tahkikinde "mübarek ve yüce ismine" olarak geçer. Şâkir, 4/262.

645 Bakara 2/210.

646 Taberî'nin tercih ettiği bu anlam, meâle yansıtılandan farklıdır. Taberî, meale yansıtılan mânayı aşağıda zikretmiş ve bu görüşte olanları 4034. rivayetten itibaren sıralamıştır.

647 Fecr 89/22.

{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ}

"Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?"[648]

Şayet bir kişiye, Allah'ın;

{وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا}

"ve saf saf dizilmiş olarak melek(ler) geldiği zaman"[649] sözü anlaşılmaz gelir ve anlamı, Allah'ın;

{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ}

"Onlar bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"[650] sözünün anlamına zıt olduğunu zanneder ve {وَالْمَلَائِكَةُ} *"melekler"*[651] sözü, bu âyette çoğul, diğerinde ise tekil gelmiştir diye düşünürse, bu zanda[652] hata vardır. Çünkü;

{وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ}

"Rabbin ve melek(ler) geldiği zaman"[653] sözündeki {وَالْمَلَكُ} *"melek(ler)"*[654] çoğul anlamdadır ve وَالْمَلَائِكَةُ mânasındadır. Araplar, tekil kelimeyi, çoğul anlamında kullanırlar. Mesela şöyle dersin: فُلَانٌ كَثِيرُ الدِّرْهَمِ وَالدِّينَارِ "Falanca, dirhemi (yani dirhemleri) ve dinarı (yani dinarları) çok olandır." Burada kastedilen الدَّرَاهِمُ وَالدَّنَانِيرُ: dirhemleri ve dinarlarıdır. Yine هَلَكَ الْبَعِيرُ وَالشَّاةُ: "Deve (yani develer) ve koyun (yani koyunlar) öldü" denir. Burada kastedilen, deve ve koyun sürüsüdür. Tıpkı bu örneklerdeki gibi {وَالْمَلَكُ} *"melek(ler)"*[655] de اَلْمَلَائِكَةُ "melekler" anlamındadır. **[3/607]**

---

648 En'âm 6/158.
649 Fecr 89/22.
650 Bakara 2/210.
651 Bakara 2/210.
652 Halebî basımında الظَّنِ olan kelime الظَّانِ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/607.
653 Fecr 89/22.
654 Fecr 89/22.
655 Fecr 89/22.

c. {فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} "bulut gölgelikleri içerisinde"

Tefsir ehli,

{فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ}

"bulut gölgelikleri içerisinde"[656] sözünde farklı görüşler benimsemişlerdir. Bu ifade, Allah'ın fiiliyle mi ilişkili yoksa meleklerle mi? Bulut gölgelikleri içerisinde gelen kimdir?

1- Tefsir ehlinin bir kısmı, Allah'ın gelmesiyle ilişkili olduğunu ve anlamın "Onlar kendilerine, Allah'ın bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde gelmesini ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} قَالَ: هُوَ غَيْرُ السَّحَابِ لَمْ يَكُنْ إِلَّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ، فِي تِيهِهِمْ حِينَ تَاهُوا، وَهُوَ الَّذِي يَأْتِي اللَّهُ فِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

4034. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın (cc); {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *"Onlar kendilerine, Allah'ın bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde gelmesini mi bekliyorlar?"*[657] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu bulutlar (bilinen bulutlardan) farklıdır.[658] Bu bulutlar Benî İsrâil'e, onlar Tîh çölünde kayboldukları zaman gelen bulutlardır. Allah onlara kıyamet günü böyle bir bulutun içinde gelecektir."[659]

---

656 Bakara 2/210.

657 Bakara 2/210.

658 الْغَمَامُ "bulut" kelimesinin tefsiri için bk. Şâkir, 2/90-91; 4/263.

659 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/372 (1961), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/241, Abd b. Humeyd ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/608.

[٤٠٣٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} قَالَ: يَأْتِيهُمُ اللَّهُ وَتَأْتِيهُمُ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ الْمَوْتِ».

4035. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *"Onlar kendilerine, Allah'ın bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde gelmesini mi bekliyorlar?"*[660] sözünde "Allah onlara gelir ve ölüm anında da melekler gelir" demiştir.[661]

[٤٠٣٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عِكْرِمَةُ فِي قَوْلِهِ: «{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} قَالَ: طَاقَاتٌ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ حَوْلَهُ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ وَقَالَ غَيْرُهُ: «الْمَلَائِكَةُ بِالْمَوْتِ.»

4036. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime; {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *"Onlar kendilerine, Allah'ın bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde gelmesini mi bekliyorlar?"*[662] sözünde "Bulutlardan oluşmuş kümelerdir, melekler de Allah'ın etrafındadır" demiştir. İbn Cüreyc ve diğerleri ise "Melekler, ölüm anında gelir" demiştir.[663] **[3/608]**

İkrime'nin bu sözü "{فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *'bulut gölgeleri (gölgelikleri) içerisinde'*[664] ifadesi daha önce zikrettiğimiz üzere mübarek ve yüce Rabbin fiiliyle ilgilidir, çünkü meleklerin sıfatlarına aykırıdır." diyenin sözüne uygun olsa bile, İkrime'nin bu sözünü وَالْمَلَائِكَةِ olarak kesralı okuyan kıraate göre yorumlamak gerekir. Çünkü o, âyeti, "هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ، وَفِي الْمَلَائِكَةِ Onlar, bulut gölgeleri ve melekler arasında Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?" şeklinde yorumladı ve

---

660 Bakara 2/210.

661 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/82. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/373, (1965), Hasan b. Yahyâ tarikle; Türkî, 3/608.

662 Bakara 2/210.

663 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/373 (1964), Haccâc tarikiyle; Türkî, 3/608. Ayrıca bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/283; Medkûr, 2/1125.

664 Bakara 2/210.

Allah Teâlâ'nın bulut gölgeleri arasında geldiğini meleklerin de onun etrafında olduğunu iddia etti. Bu, şayet İkrime, وَالْمَلَائِكَةِ حَوْلَهُ "melekler onun etrafındadır" sözünü "bulutların etrafındadır" anlamında söyledi ve حَوْلَهُ kelimesindeki الهَاءُ zamirini الْغَمَامِ "bulut" kelimesine döndürdü ise böyledir. وَالْمَلَائِكَةِ حَوْلَهُ sözünü "Melekler mübarek ve yüce olan Allah'ın etrafındadır." anlamında söyledi ve حَوْلَهُ kelimesindeki[665] الهَاءُ zamirini, Allah Azze ve Celle'ye yönlendirdiyse onun görüşü, zikrettiğimiz üzere diğerlerininki gibi olur, onlarınkiyle çelişmez.

2- Diğer görüşte olan âlimler ise "{فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *'bulut gölgeleri (gölgelikleri) içerisinde'*[666] sözü bilakis meleklerin fiiliyle ilgilidir, melekler o bulut gölgelikleri içerisinde gelir, şanı yüce olan Allah ise dilediği gibi gelir." görüşündedirler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٣٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ} الْآيَةَ، قَالَ: ذَلِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، تَأْتِيهِمُ الْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ. قَالَ: الْمَلَائِكَةُ يَجِيئُونَ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ، وَالرَّبُّ تَعَالَى يَجِيءُ فِيمَا شَاءَ»

4037. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ} *"Onlar kendilerine, Allah'ın bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde gelmesini mi bekliyorlar?"*[667] âyeti ve devamı hakkında şöyle dedi: "Bu, kıyamet günüdür, melekler onlara bulut gölgelikleri içerisinde gelir. Melekler bulut gölgelikleri içerisinde gelir, Allah (cc) ise dilediği gibi gelir."

---

665 Türkî metninde فِي قَوْلِهِ olarak kaydedilen ifade Halebî basımında ve Şâkir tahkikinde فِي حَوْلِهِ olarak kayıtlıdır. Şâkir 4/264; Türkî, 3/609.

666 Bakara 2/210.

667 Bakara 2/210.

Bu iki tefsirden en doğru olanı,

{فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ}

"bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde"[668] sözünü, Allah'ın fiiliyle ilişkilendirerek açıklayanların tefsiridir. Âyetin anlamı "Allah'ın onlara bulutlar içerisinde gelmesini ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?" olur. **[3/609]**

Şu rivayetteki gibi:

[٤٠٣٨] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُخْتَارِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ زَمْعَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ وَهْرَامَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الْغَمَامِ طَاقَاتٌ يَأْتِي اللَّهُ فِيهَا مَحْفُوفًا» وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ}»

4038. Muhammed b. Humeyd er-Râzî'nin bize, İbrahim b. Muhtar, İbn Cüreyc, Zem'a b. Sâlih, Seleme b. Vehrâm, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Nebî (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, küme küme bulutlarla çevrili olarak gelir."*

İbn Abbas şöyle dedi: "Bu, Allah'ın şu sözüdür: {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ} *'Onlar, bulut gölgeleri (gölgelikleri) içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?'*[669]"[670]

{هَلْ يَنْظُرُونَ} *"...mi bekliyorlar?"*[671] sözünün anlamı ise "beklemezler" demektir. Bunun sebebini kitabımızda daha önce geçen yerde açıkladık.[672]

---

668 Bakara 2/210.

669 Bakara 2/210.

670 Zem'a b. Sâlih el-Cündî el-Yemânî, zayıf bir râvidir. Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn ve diğer ulemâ Zem'a'yı zayıf bulmuştur. Selem b. Vehrâm el-Yemânî ise sikadır. Hadisi zayıf görülmüştür. İlgili diğer açıklamalar için bk. Şâkir, 4/265.

671 Bakara 2/210.

672 Taberî'nin atıf yaptığı yer muhtemelen, istifham harflerinin cahd, inkâr anlamında kullanılmasına dair izahta bulunduğu yerdir. Şâkir, 2/485; 4/265. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ه ل ل, 11/701; Şâkir, 4/265.

d. {هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ} "Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?"

Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın;

{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ}

'Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?'[673] sözündeki "Allah'ın gelme" sıfatı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Allah'ın (cc) kendini nitelendirdiği اَلْمَجِيءُ 'gelmek, geliş', اَلْإِتْيَانُ 'gelmek, varmak'; اَلنُّزُولُ 'inmek' sıfatları haricinde başka bir sıfat yoktur ve bu konuda herhangi birinin Allah'tan gelen bir haberle ya da Resûlullah'tan gelen bir bilgiyle olması dışında zorlama sözleri caiz değildir. Zikrettiğimiz şeyler haricinde (Allah'tan ve Resûlullah'tan gelen haber haricinde) bir kimsenin Allah'ın sıfatları ve isimleri hakkında çıkarımlar yapması caiz değildir."

2- Diğerleri ise şöyle demiştir: "Allah Azze ve Celle'nin gelmesini mi, bilindiği gibi gelen birinin bir yerden başka bir yere gelmesine, bir mekândan bir diğer mekâna intikal etmesine benzer."

3- Bazıları şöyle demiştir: "{هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ} *'Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?'*[674] sözüyle, 'Onlar Allah'ın emrinin gelmesi mi bekliyorlar?' anlamı kastedilir." Bu, "Biz Ümeyyeoğullarının bize gelmelerinden korktuk" denilmesi ve "Onların bize hükmünün gelmesinden korktuk" anlamının kastedilmesi gibidir.

4- Bir diğer grup ise şöyle demiştir: "Bilakis bunun mânası, 'Onlar, Allah'ın mükâfatının, hesabının ve azabının gelmesini mi bekliyorlar?' demektir. Tıpkı, Allah Azze ve Celle'nin;

{بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

'Gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklar'[675] âyetinde buyurduğu gibi ve قَطَعَ الْوَالِي اللِّصَّ أَوْ ضَرَبَهُ 'Vali, hırsızı kesti veya dövdü' dendiği gibidir. Bu, valinin ondan yardımı kesmesidir." **[3/610]**

---

673 Bakara 2/210.

674 Bakara 2/210.

675 Sebe' 34/33. مَكْرُ "tuzak" demektir. Bu kelime, muzaf olarak geldiğinden âyet lafzî olarak "gecenin ve gündüzün tuzağı" anlamındadır. Ancak gece ve gündüz,

Buradan önce kitabımızda geçen {الْغَمَامِ} *"bulut"*[676] kelimesinin anlamını açıkladık. Tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Çünkü kelimenin buradaki mânası, oradakiyle aynıdır.[677]

Öyleyse âyetin anlamı şöyledir: "İslâm'a girmeyi topluca terk edenler ve Şeytan'ın adımlarına tâbi olanlar Allah'ın bulut gölgelikleri içinde gelmesini ve hükmün sahibi tarafından işlerinin bitirilmesini mi bekliyorlar?"[678]

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَافِعٍ الْمَدِينِيِّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « تُوقَفُونَ مَوْقِفًا وَاحِدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِقْدَارَ سَبْعِينَ عَامًا لَا يُنْظَرُ إِلَيْكُمْ، وَلَا يُقْضَى بَيْنَكُمْ، قَدْ حُصِرَ عَلَيْكُمْ فَتَبْكُونَ حَتَّى يَنْقَطِعَ الدَّمْعُ، ثُمَّ تَدْمَعُونَ دَمًا، وَتَبْكُونَ حَتَّى يَبْلُغَ ذَلِكَ مِنْكُمُ الْأَذْقَانَ، أَوْ يُلْجِمَكُمْ فَتَصِيحُونَ، ثُمَّ تَقُولُونَ: مَنْ يَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَقْضِيَ بَيْنَنَا؟ فَيَقُولُونَ: مَنْ أَحَقُّ بِذَلِكَ مِنْ أَبِيكُمْ آدَمَ؟ جَبَلَ اللَّهُ تُرْبَتَهُ، وَخَلَقَهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ، وَكَلَّمَهُ قِبَلًا، فَيُؤْتَى آدَمُ، فَيُطْلَبُ ذَلِكَ إِلَيْهِ، فَيَأْبَى، ثُمَّ يَسْتَقْرِئُونَ الْأَنْبِيَاءَ نَبِيًّا نَبِيًّا، كُلَّمَا جَاءُوا نَبِيًّا أَبَى، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "حَتَّى يَأْتُونِي، فَإِذَا جَاءُونِي خَرَجْتُ حَتَّى آتِيَ الْفَحْصَ» قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: وَمَا الْفَحْصُ؟ قَالَ: « قُدَّامُ الْعَرْشِ، فَأَخِرَّ سَاجِدًا، فَلَا أَزَالُ سَاجِدًا حَتَّى يَبْعَثَ اللَّهُ إِلَيَّ مَلَكًا، فَيَأْخُذَ بِعَضُدِي فَيَرْفَعَنِي، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ لِي: يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ: نَعَمْ، وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ: مَا شَأْنُكَ؟ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ وَعَدْتَنِي الشَّفَاعَةَ، فَشَفِّعْنِي فِي خَلْقِكَ فَاقْضِ بَيْنَهُمْ فَيَقُولُ: قَدْ شَفَّعْتُكَ، أَنَا آتِيكُمْ فَأَقْضِي بَيْنَكُمْ».

---

tuzak kurmayacağından kastedilen, âyette bahsedilen müstekbirlerin gece-gündüz tuzak kurmalarıdır (يَمْكُرُ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ takdirindedir). Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/484. Taberî'nin Sebe' 34/33. âyetin tefsirinde yer verdiği ifade de şöyledir: "Ey büyükler ve liderler! Siz bilakis bizi, Allah'a kulluktan uzaklaştırana kadar gece ve gündüz tuzaklar kurdunuz." Türkî, 19/292.

676 Bakara 2/210.

677 Türkî, 1/698; 3/611.

678 Şâkir metinde, "هَلْ يَنْظُرُ التَّارِكُونَ terk edenler… mi bekliyorlar?" şeklindeki ifadenin Bulak basımında هَلْ يَنْظُرُونَ التَّارِكُونَ olarak hatalı kaydedildiğini söyler. Şâkir, 4/266.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « فَأَنْصَرِفُ حَتَّى أَقِفَ مَعَ النَّاسِ، فَبَيْنَمَا نَحْنُ وُقُوفٌ سَمِعْنَا حِسًّا مِنَ السَّمَاءِ شَدِيدًا، فَهَالَنَا، فَنَزَلَ أَهْلُ السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمِثْلَيْ مَنْ فِي الْأَرْضِ مِنَ الْجِنِّ، وَالْإِنْسِ حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنَ الْأَرْضِ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِهِمْ، وَأَخَذُوا مَصَافَّهُمْ، فَقُلْنَا لَهُمْ: أَفِيكُمْ رَبُّنَا؟ قَالُوا: لَا، وَهُوَ آتٍ ثُمَّ نَزَلَ أَهْلُ السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ بِمِثْلَيْ مَنْ نَزَلَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَبِمِثْلَيْ مَنْ فِيهَا مِنَ الْجِنِّ، وَالْإِنْسِ، حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنَ الْأَرْضِ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِهِمْ، وَأَخَذُوا مَصَافَّهُمْ، فَقُلْنَا لَهُمْ: أَفِيكُمْ رَبُّنَا؟ قَالُوا: لَا، وَهُوَ آتٍ. ثُمَّ نَزَلَ أَهْلُ السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ بِمِثْلَيْ مَنْ نَزَلَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَبِمِثْلَيْ مَنْ فِي الْأَرْضِ مِنَ الْجِنِّ، وَالْإِنْسِ حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنَ الْأَرْضِ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِهِمْ، وَأَخَذُوا مَصَافَّهُمْ، فَقُلْنَا لَهُمْ: أَفِيكُمْ رَبُّنَا؟ قَالُوا: لَا، وَهُوَ آتٍ، ثُمَّ نَزَلَ أَهْلُ السَّمَوَاتِ عَلَى قَدَرِ ذَلِكَ مِنَ التَّضْعِيفِ حَتَّى نَزَلَ الْجَبَّارُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَلَهُمْ زَجَلٌ مِنْ تَسْبِيحِهِمْ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ ذِي الْمُلْكِ وَالْمَلَكُوتِ، سُبْحَانَ رَبِّ الْعَرْشِ ذِي الْجَبَرُوتِ، سُبْحَانَ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ، سُبْحَانَ الَّذِي يُمِيتُ الْخَلَائِقَ وَلَا يَمُوتُ، سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ، رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ، قُدُّوسٌ قُدُّوسٌ، سُبْحَانَ رَبِّنَا الْأَعْلَى، سُبْحَانَ ذِي السُّلْطَانِ وَالْعَظَمَةِ، سُبْحَانَهُ أَبَدًا أَبَدًا، فَيَنْزِلُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَحْمِلُ عَرْشَهُ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ، وَهُمُ الْيَوْمَ أَرْبَعًا، أَقْدَامُهُمْ عَلَى تُخُومِ الْأَرْضِ السُّفْلَى وَالسَّمَوَاتُ إِلَى حُجَزِهِمْ، وَالْعَرْشُ عَلَى مَنَاكِبِهِمْ، فَوَضَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَرْشَهُ حَيْثُ شَاءَ مِنَ الْأَرْضِ. ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ نِدَاءً يُسْمِعُ الْخَلَائِقَ، فَيَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِّي قَدْ أَنْصِتُ مُنْذُ يَوْمِ خَلَقْتُكُمْ إِلَى يَوْمِكُمْ هَذَا، أَسْمَعُ كَلَامَكُمْ، وَأُبْصِرُ أَعْمَالَكُمْ، فَأَنْصِتُوا إِلَيَّ، فَإِنَّمَا هُوَ صُحُفُكُمْ وَأَعْمَالُكُمْ تُقْرَأُ عَلَيْكُمْ، فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ، وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ، فَيَقْضِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بَيْنَ خَلْقِهِ الْجِنِّ، وَالْإِنْسِ، وَالْبَهَائِمِ، فَإِنَّهُ لَيُقْتَصُّ يَوْمَئِذٍ لِلْجَمَّاءِ مِنْ ذَاتِ الْقَرْنِ.»

4039. Ebû Küreyb'in bize, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, İsmail b. Râfi' el-Medenî, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Ensar'dan bir râvi, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizler, kıyamet günü bir durakta*

yetmiş yıl durdurulacaksınız, kimse size bakmayacak, aranızda herhangi bir karar verilmeyecek. Çepeçevre kuşatılacaksınız, gözyaşlarınız kuruyuncaya kadar ağlayacaksınız, sonra gözlerinizden kan damlayacak, o kadar çok ağlayacaksınız ki gözlerinizden akan kanlar (göl olup) çenelerinize kadar ulaşacak veya ağzınıza dolacak, çığlık atacaksınız[679] *ve,*

'Kim Rabbimizin huzurunda Rabbimiz aramızda hüküm versin diye bize şefaatçi olur?' diyeceksiniz. Bunun üzerine size denilecek ki:

'Şefaat etmeye babanız Âdem'den daha hak sahibi kim olabilir? Allah onun toprağını kendisi yoğurdu,[680] *onu eliyle yarattı, ona ruhundan üfledi ve onunla karşılıklı konuştu.'*[681] *Bunun üzerine Âdem'e gidilir ve ondan şefaatçi olması istenir fakat o kabul etmez, yüz çevirir. Sonra tek tek tüm peygamberlere gidilip şefaat istenir. Hangi peygambere gidilse, o peygamber onlardan yüz çevirir."* **[3/611]**

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sonra ta ki bana gelirler, onların bana geldikleri zaman ben çıkar, Fahs'a gelirim."* Ebû Hüreyre:

"Ey Allah'ın elçisi, Fahs nedir?" dedi. Resûlullah (sav),

"Arş'ın ön taraflarıdır. Ben orada secdeye kapanırım, secdeden Allah bana bir melek gönderinceye kadar kalkmam. Melek gelir, pazumdan (kollarımdan) tutar, beni kaldırır. Sonra Allah bana,

'Ey[682] *Muhammed!' der, ben de,*

'Buyur!' derim. O en iyi bilendir (buna rağmen)

'Nedir isteğin?' der. Ben,

'Ey Rabbim! Sen bana şefaat vaad ettin, mahlûkatın hakkında beni şefaatçi kıl[683] *da onların aralarında hükmünü ver' derim. Allah,*

---

679 Şâkir tahkiki, Halebî basımı ve bazı yazma nüshalarda فَتَصِيحُونَ olarak geçen kelime Türkî metninde benzer anlamlı فَتَضِجُّونَ: bağırıp çağırmak, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/611; Şâkir, 4/266.

680 "خَلَقَه جَبَلَ التُّرْبَةَ: yarattı" demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ج ب ل; Türkî, 3/611.

681 وَكَلَّمَهُ قِبَلًا ifadesinin anlamı şudur: Allah onunla yüz yüze عِيَانًا, karşılıklı مُقَابَلَةً konuştu, perde arkasından ya da emrini veya sözünü meleklerden birinin üstlenmesiyle değil. Şâkir, 4/266.

682 يَا: Ey! ifadesi asıl nüshada düşmüştür. Türkî, 3/611.

683 فَشَفِّعْنِي ifadesi, tefsirin bazı yazma nüshalarında benzer mânalı تَشَفَّعْنِي kelimesi ile kaydedilmiştir. Türkî, 3/612.

'Sana şefaat yetkisi verdim. Size geliyorum ve aranızda hüküm veriyorum' buyurur. Ben oradan ayrılıp insanların yanında onlarla birlikte beklerim. Biz orada beklerken[684] gökten şiddetli bir ses duyarız. O ses, bizi korkutur. Derken, dünyadaki cin ve insanların iki misli olan gök ehli yeryüzüne iner. Onlar dünyaya yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır[685] ve saf saf dizilince biz onlara,

'Rabbimiz aranızda mı?' diye sorarız. Onlar,

'Hayır! O, gelecek' derler. Sonra inen meleklerin, dünyadaki cinlerin ve insanların iki misli olan ikinci gök ehli iner. Onlar dünyaya yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır ve saf saf dizilirler. Onlara deriz ki:

'Rabbimiz aranızda mı?' Onlar,

'Hayır! O, gelecek' derler. Sonra inen meleklerin, dünyadaki cinlerin ve insanların iki misli olan üçüncü gök ehli iner. Onlar dünyaya yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır ve saf saf dizilirler. Onlara deriz ki:

'Rabbimiz aranızda mı?' Onlar,

'Hayır! O, gelecek' derler. **[3/612]**

Sonra gök ehlinin hepsi, öncekilerinin bir kat fazlası adedince[686] iner. Nihayet Cebbâr olan Allah buluttan gölgelikler içerisinde iner, melekler de Allah'ı tesbih sesleriyle iner ve;

'Mülkün ve melekûtun sahibi[687] Allah, ne yücedir, O'nu tesbih, tenzih ederiz. Arşın kudret sahibi Rabbini tesbih ederiz. Hiç ölmeyen daima diri olan Allah'ı tesbih ederiz. Bütün yaratılmışları öldüren, kendisi ölmeyeni tesbih ederiz. O tesbih ve tenzih edilendir, kuddûstür (her türlü noksandan münezzehtir), meleklerin ve ruhun Rabbidir, kuddûstür, kuddûstür. Yücelerin en yücesi Rabbimizi tesbih ederiz. Saltanat ve azamet sahibi Rabbimiz yücedir, biz O'nu daima tesbih ederiz' derler ve bunun üzerine Rabbimiz Tebâreke ve Teâlâ iner, o gün arşını (tahtını) sekiz melek taşır, bugün o melekler dörttür. Onların ayakları yerin en alt sınırlarındadır, gökler bel kısımlarında, arş omuzlarındadır. Sonra Allah Tebâreke ve Teâlâ arşını

---

684 فَبَيْنَمَا: iken, kelimesi bazı matbu ve yazma nüshalarda فَبَيْنَا olarak kayıtlıdır.

685 Türkî ve Şâkir'in بِنُورِهِمْ olarak kaydettiği kelime, asıl nüshada لِنُورِهِمْ'dir. Taberânî ise بِنُورِ رَبِّهِمْ: Rablerinin nuru, olarak zikreder. Türkî, 3/612.

686 Halebî basımında ve bazı yazma nüshalarda عَلَى عَدَدِ kayıtlıdır. Türkî, 3/612.

687 Asıl nüshada ذِي الْمُلْكِ وَ الْمَلَكُوتِ olarak geçer. Türkî, 3/612.

(tahtını) yeryüzünde dilediği yere koyar. Sonra bir münâdî yaratılmışların duymasını sağlayacak yüksek bir sesle (Allah adına) seslenir ve;

'Ey cinler ve insanlar topluluğu! Ben sizi yarattığım günden bugüne kadar susuyordum, konuştuklarınızı duyuyor, yaptıklarınızı görüyordum. Şimdi beni iyi dinleyin, sizlere sayfalarınız (amel defterleriniz) ve amelleriniz okunacak, kim onda hayır bulursa Allah'a hamd etsin. Kim de hayrın dışında bir şey bulursa sadece kendini kınasın!'[688] *der. Sonra Allah Tebâreke ve Teâlâ, yarattığı cinler, insanlar ve hayvanlar arasında hükmünü verir. O gün boynuzsuz koyunun boynuzlu olandan hakkı alınır."*[689]

Bu haber, Katâde'nin {الْمَلَائِكَةُ} *"melekler"*[690] sözündeki tefsirinde hatalı olduğuna işaret eder. Onun tefsiri meleklerin ölüm anında gelmesiyle ilişkilidir,[691] Nebî (sav) ise meleklerin, gök yarılıp hesap verme zamanı geldiğinde kıyamet vaktinden sonra geleceklerini söylemiştir.

Katâde'nin bu rivayetinin benzeri olan haberler, sahâbe ve tâbiûndan rivayet edilmiştir. Onların sözlerini ve bu konuda ne dediklerini söyleyip kitabı uzatmayı hoş görmüyoruz. **[3/613]**

---

688 Asıl nüshada, يَلُومَنَّ yerine يَلُومُ bulunmaktadır. Türkî, 3/613.

689 Halebî basımında ve Şâkir tahkikinde لَيُقْتَصُّ olan ifade Türkî'de لَيُقِيدُ olarak kayıtlıdır. Rivayetin senedi İsmail b. Râfi' sebebiyle zayıf bulunmuştur. Bazı râvi farklarıyla hadis şu kaynaklarda geçer: İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ehvâl*, 55; İshâk b. Râhûye, *Metâlibü'l-Âliye*, 7/555 (3309); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 9/2928-2931 (16621, 16627-16629); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 19/310-323; Taberânî, *el-Ehâdîsü't-Tıval*, 36; Beyhakî, *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, 669; Ebü'ş-Şeyh, *Azame*, 388, 389; Müberred, *Kâmil*, 1/278; Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethü'r-Rabbânî*, 11/368. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (5/339) Abd b. Humeyd'e nispet ederek verir. Türkî, 3/613. İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. Elbânî), 232; Medkûr, 2/1127. Şâkir'e göre rivayet hem İsmail b. Râfi' sebebiyle hem de ensardan meçhul bir râvi sebebiyle zayıftır. Ayrıca rivayetin akışında kapalılık vardır. İsmail b. Râfi' b. Uveymir el-Medenî, çok zayıftır, Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, İbn Ebî Hâtim ve İbn Sa'd onu zayıf görürler. İbn Hibbân, ona *el-Mecrûhîn*'de (42) yer vermiştir. İbn Kesîr, rivayetin meşhur olduğunu ancak ulaşabildiği kaynaklarda yer almadığını söylemiştir. İsmail b. Râfi''nin benzer anlamı ihtiva eden bir başka hadisi daha vardır ki bundan çok daha uzundur. Hadis âlimlerinin rivayetle ilgili diğer yorumları için bk. Şâkir, 4/268.

690 Bakara 2/210.

691 Halebî basımında ve bazı yazma nüshalarda {وَالْمَلَائِكَةُ} *"melekler"* ifadesi başında و harfi olmaksızın kaydedilmiştir. Türkî, 3/613.

Aynı şekilde bizim seçtiğimiz ref' ile okunan {الْمَلَائِكَةُ} *"melekler"*[692] ve anlamı *"melekler onlara gelir"* kıraatinin[693] doğruluğunu da açıklamış oluyor. Kesra ile okunan kıraatin ise hatalı olduğunu haber vermektedir.[694] Çünkü Nebî (sav), Rableri buluttan gölgelikler içinde gelmesinden önce göğün yarıldığı vakit meleklerin kıyamet ehline bekledikleri yerde geleceğini bildirmiştir. Ancak kesralı okuyan kâri, Allah Teâlâ'nın bu sözüyle şunu kastettiği görüşündedir: Allah, onlara buluttan gölgelikler içinde gelir ve buluttan gölgelikler içinde ve Allah'ın onlara geldiğinde beklemede olanlara gelen melekler arasında gelir. Buna göre âyetin bu tefsiri, ilim sahiplerinin görüşlerinden, Kitab'ın delâletinden ve Resûlullah'ın yerleşmiş hadis ve sünnetlerinden uzaktır.

2.{وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} "ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür"

Şanı Yüce Allah'ın {وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} *"ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür."* sözünün tefsiri:

a.{وَقُضِيَ الْأَمْرُ} "ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?"

Allah (cc) bu sözüyle "Yaratılmışlar arasında adaletle hüküm verildi"[695] anlamını kastetmiştir. Daha önce zikrettiğimiz Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den aktardığı rivayet üzere[696] tüm mazlumlar hakkını, zalimlerden aldı. Hatta boynuzsuz koyun bile boynuzludan hakkını aldı.[697]

---

692 Bakara 2/210.

693 Halebî baskısı ve Şâkir tahkiki ile bazı yazma nüshalarda فِي قِرَاءَةِ olan ifade Türkî'de مِنَ القِرَاءَةِ فِي olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/613; 4/269.

694 يُنْبِئُ: haber veriyor, fiili Halebî basımında ve Şâkir metninde يُبِينُ: açıklar, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/614; Şâkir, 4/269.

695 قَضَى ve اَلْقَضَاءُ ifadelerinin tefsiri daha önce geçti. Bk. Şâkir, 2/542, 543; 4/269.

696 Bk. 4039. rivayet.

697 Bu hadisin lafzıyla ilgili bk. Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 60 (2582); Medkûr, 2/1128.

b.{وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} "Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür"

{وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ}

"*Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür.*"[698] sözüne gelince şu kastedilmiştir: "Kıyamet günü yaratılmışlar arasında verilecek hüküm Allah'a aittir. Onların aralarında dünyada iken kendi aralarında yapıp ettikleri gerek birbirlerine zulmetmeleri, onlardan düşman olanın Allah'ın sınırlarını çiğnemesi ve O'nun emrine muhalefet etmesi gerek hayırsever olanın iyilik etmesi ve sadece Allah'ın emir ve yasaklarına[699] uyması gibi işler hakkındaki hüküm Allah'a aittir. Allah, (o gün) birbirlerine zulmedenler arasında kesin kararı verir, ihsan sahiplerine iyilikle, kötülük yapanlara da yaptıkları kötülükle karşılık verir ve[700] onlar arasından kendisini inkâr etmeyene lütfeder, onu affeder." **[3/614]**

Bu sebeple Allah (cc) şöyle buyurmuştur:

{وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ}

"*Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür.*"[701]

Her ne kadar dünyanın ve âhiretin tüm işleri Allah'ın katından olsa, başlangıç ve dönüş O'na ait olsa da dünyada iken yarattıkları birbirlerine zulmeder, kimisi dünyada zaman zaman aralarında yönetici olur, Allah'ın kulları arasında hüküm verir,[702] kimi zulmeder kimi adaletli olur kimi isabetli davranır kimi hata eder. Bazısı hakkında hükmü uygulatmak mümkünken[703] bazısı için kuvveti ve gücü sebebiyle bu mümkün değildir. (Âhirette ise hüküm tamamıyla Allah'a aittir.)

---

698 Bakara 2/210.

699 وَنَهَاهُ yerine bazı yazmalarda, Halebî basımında ve Şâkir tahkikinde أَمَرَهُ بِهِ: kendisine emrettiği hususlarda, ibaresi vardır. Türkî, 3/614; Şâkir, 4/269.

700 Şâkir metninde وَ, Türkî'de أَوْ, bazı yazma nüshalarda ve Halebî'de أَوْ مِنْ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/614; Şâkir, 4/270.

701 Bakara 2/210.

702 Türkî metninde وَالْحُكْمَ olan ifade Halebî baskısıyla Şâkir tahkikinde فَيَحْكُمُ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/615; Şâkir, 4/270.

703 Türkî metninde وَيُمْكِنُ: mümkün olur, ifadesi; Şâkir metninde يُمَكَّنُ مِنْ: sahip, hâkim olur, şeklindedir. Türkî, 3/615; Şâkir, 4/270.

Ey şanı yüce Allah'ın kulları bilin ki; kıyamet günü tüm bu işler Allah'a döner, Allah, her biri hakkında adaletli davranır, her bir kimsenin hak ettiği karşılığı verir, öyle ki hiç kimseye zulmedilmez, O'nun hükmünün uygulamasını kimse engelleyemez, zayıf ve güçlü, fakir ve zengin eşittir. Zulüm sönüp gider, adaletin hâkimiyeti iner.

{الْأُمُورُ} *"bütün işler"*[704] kelimesinde Allah, kelimenin başına "elif lâm" takısı getirdi. Çünkü Allah (cc), "elif lâm" ile bir kısmını bırakıp bir kısmını değil de tüm işleri kastetti. Şöyle diyenin sözündeki anlam gibi: يُعْجِبُنِي الْعَسَلُ "Balı severim" ve الْبَغْلُ أَقْوَى مِنَ الْحِمَارِ "Katır, eşekten daha güçlüdür." Bu örnek cümlelerde başa "elif lâm" takısı getirildi çünkü onların arasından bir kısmını bırakıp sadece bir kısmı kastedilmedi bilakis geneli ve hepsi (umûm ve cem') kastedildi. (Yani balın tamamı, katır ve eşek cinsinin hepsi.)

[BAKARA SÛRESİ 211. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

***"İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır."* (Bakara 2/211)**

1.{سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} "İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik"

Şanı Yüce Allah {سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} *"İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik."* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ey Muhammed! Bulut gölgelikleri ve meleklerim arasında gelmemden başka bir şey beklemeyen Benî İsrâil'e, bana itaate dönecekler mi, senin nübüvvetini kabul ederek ve benim katımdan onlara getirdiklerin hakkında seni tasdik ederek bana tevbe edecekler mi diye sor. Seninle, sana iman eden ve kitaplarımdan sana indirdiğimi tasdik edenler, sana ve onlara dinimin kurallarını farz kıldıklarım ile onlarla (Benî İsrâil) aranızda kesin hüküm veririm. Onların

704 Bakara 2/210.

arasında senden önce kendilerine farzlarımdan yükümlü tuttuğum ve bana itaati emrettiğim nice âyet ve mucize gönderdiklerim vardır. Onlara, senden önceki resûllerim ve nebîlerim ile deliller göndermeye devam ettim. Bu delilleri, peygamberlerin doğruluğunu teyit eden[705] benim katımdan olduğu kesin, o peygamberleri ve seni tasdik etmelerini emrettiğim konularda uyarıcılarımın ve resûllerimin doğruluğuna işaret eden apaçık deliller olarak gönderdim. Ancak onlar delillerimi inkâr ettiler, elçilerimi yalanladılar, kendilerine verdiğim nimetleri, ahdimi ve onlara verdiğim emri değiştirdiler." **[3/615]**

"Âyet" kelimesine gelince, onun tefsirini kitabımızda daha önce geçtiği üzere açıkladım.[706] Bu sebeple burada bu kadar izah yeterlidir. Bu açıklamalardan olan bir rivayet şöyledir:

[٤٠٤٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ وَمَا لَمْ يَذْكُرْ، وَهُمْ يَهُودُ».

4040. Muhammed b. Amr'ın bize, Ebû Âsım, İsa (b. Meymûn), İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ {مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} *"İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik."*[707] sözü hakkında "Bu mucizeler, Allah'ın Kur'ân'da (bir kısmını) zikrettiği ve (bir kısmını) zikretmediği mucizelerdir. Onlar (Benî İsrâil), Yahudilerdir." demiştir.[708]

[٤٠٤١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: « {سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} يَقُولُ: آتَاهُمُ اللَّهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ: عَصَا مُوسَى وَيَدَهُ،

705 Halebî basımında مَؤِيَدَةٌ kelimesi yerine مُرِيدَةُ: bağlı, istekli, kelimesi vardır. Türkî, 3/616.

706 اَلآيَةُ: âyet, kelimesi için bk. Türkî, 1/594 vd.; 3/616. Ayrıca bk. Şâkir, 2/397-398, 355; 3/184. بَيِّنَةٌ: açık, kelimesi için bk. Şâkir, 2/318, 397; 3/249; 4/259-260, 271.

707 Bakara 2/211.

708 Halebî basımında ve bazı yazma nüshalarda وَهُمْ يَهُودُ yerine اَلْيَهُودُ kayıtlıdır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/373-374 (1968, 1970) İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/242, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/616.

وَأَقْطَعَهُمُ الْبَحْرَ، وَأَغْرَقَ عَدُوَّهُمْ وَهُمْ يَنْظُرُونَ، وَظَلَّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ، وَالسَّلْوَى.

4041. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} *"İsrâiloğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik."*[709] sözünde şöyle demiştir: "Allah, onlara apaçık bir çok mucize vermiştir; Musa'nın asası ve eli (yed-i beyzâ), denizi ikiye ayırması, düşmanlarının gözlerinin önünde boğulmaları, bulutun onları gölgelemesi, kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesidir (bu mucizelerdendir)."[710]

Bu mucizeler, Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği daha nice mucizelerinden bazılarıdır. Bu mucizelere rağmen Allah'ın emrine karşı çıktılar. Nebî ve resûllerini öldürdüler, onun sözünü ve kendilerine gönderdiği emrini değiştirdiler. Allah da;

{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ}

"Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır."[711] buyurdu.[712] **[3/616]**

Allah, Peygamberi Muhammed'i (sav) bu âyetle[713] teselli etmiş[714] ve ona kendisini yalanlayanlara, Rabbine büyüklük taslayanlara karşı sabrı emretmiştir. Ona, kendisinden önceki ümmetlerin kendilerine gönderilen peygamberlere Allah'ın o peygamberleri delillerle desteklemesine rağmen yaptıklarını haber vermiştir. Bu ümmetler arasındaki âdetleri devam edegelip geriye kalan (Medine) Yahudileri, Allah'ın Hz. Peygamber'e anlattığı Benî İsrâil kıssalarındaki[715] Yahudilerdendir.

---

709 Bakara 2/211.

710 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/374. İbn Ebî Hâtim bu rivayeti kendi tefsirindeki sıraya göre 1969. rivayetin devamında İbn Ebî Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle zikretmiştir. Türkî, 3/616.

711 Bakara 2/211.

712 Tercümede başvurulan nüshaların aksine Şâkir tahkikinde bu paragraf yukarıdaki rivayetin devamı ve Rebî''nin sözü olarak verilmiştir. Şâkir, 4/271.

713 Halebî ve Şâkir metninde "bu âyetlerle" olarak geçer. Türkî, 3/617; Şâkir, 4/271.

714 سَلَّى, fiili yerine "haber verme" anlamında Şâkir'de أَنْبَأَ, Halebî'de يُنْبِئُ fiili vardır. Türkî, 3/617; Şâkir, 4/271.

715 Asıl nüshada مِمَّنْ yerine ثُمَّ sözcüğü vardır. Türkî, 3/617.

2.{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} "Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır"

Şanı Yüce Allah {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} *"Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır."* sözünün tefsiri:

a. {نِعْمَةَ} "nimet"

Allah (cc) buradaki {نِعْمَةَ} *"nimet*[716]*"*[717] ile İslâm'ı ve İslâm'ın farz kıldığı kuralları kastetmiştir.

b. {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ} "Kim Allah'ın nimetini değiştirirse...."

{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ}

"Kim Allah'ın nimetini değiştirirse...."[718]

Kim Allah'ın sorumlu tuttuğu[719] nimeti yani İslâm'la amel etmeyi[720] ve İslâm'a girmeyi değiştirir[721] ve inkâr ederse, Allah onu inkâr için vaad ettiği cezaya göre cezalandırır. Allah, cezası şiddetli, azabı da çok acı verendir.

c. Âyetin Tefsiri

Öyleyse âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Tevrat'a iman eden ve onu tasdik edenler, hepiniz İslâm'a girin, küfrü bırakın. Şeytan'ın sizi çağırdığı şey, sapkınlıktır. Size katımdan Muhammed (sav) ile apaçık deliller geldi. Ben onun eliyle size deliller ve ibretler gösterdim. Size Muhammed (sav) ve

---

716 Bakara 2/211.

717 Nimet, kelimesi Halebî'de ve bazı yazma nüshalarda بِالنَّعَمِ: nimetler, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/617.

718 Bakara 2/211.

719 Türkî'de عَهِدَ olan kelime, Halebî'de ve Şâkir'de عَاهَدَ: söz vermek, ahitleşmek, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/617; Şâkir, 4/272.

720 Halebî ve Şâkir'de العَمَلُ بِهِ ifadesindeki بِهِ bulunmamaktadır. Türkî, 3/617; Şâkir, 4/272.

721 تَبْدِيلٌ: değiştirme, kelimesinin tefsiri için bk. Şâkir, 3/396; 4/272.

onun benim katımdan getirdikleri hakkında verdiğim sözü sakın değiştirmeyin ki Muhammed (sav), kendi kitabınızda olduğu üzere benim nebîm ve resûlümdür. Sizden kim bunu tebdil eder, değiştirirse, muhakkak ben onu, acı veren bir cezayla cezalandırırım." **[3/617]**

Bizim;

{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ}

"Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse..."[722] âyetinin tefsirinde söylediğimizin benzerini müfessirler[723] de dile getirmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٤٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ} قَالَ: يَكْفُرُ بِهَا»

4042. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ} *"Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse..."*[724] sözünde "Kim inkâr ederse" demiştir.[725]

[٤٠٤٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4043. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynı görüşü beyân etmiştir.

[٤٠٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: « {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ} قَالَ: يَقُولُ: مَنْ يُبَدِّلْهَا كُفْرًا »

722 Bakara 2/211.
723 Halebî ve Şâkir'de جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِ التَّأْوِيلِ: müfessirlerden bir grup, olarak geçer.
724 Bakara 2/211.
725 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 231; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242) Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/618.

4044. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ} *"Kim Allah'ın nimetini değiştirirse..."*[726] sözünde "Kim Allah'ın nimetini küfürle değiştirirse" demiştir.[727]

[٤٠٤٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ} يَقُولُ: وَمَنْ يَكْفُرْ نِعْمَتَهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ»

4045. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ} *"Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse..."*[728] sözü hakkında "Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini inkâr ederse" demiştir.[729]

[BAKARA SÛRESİ 212. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

"İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet günü bunların üstündedir. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir." **(Bakara 2/212)**

1. {زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} {وَالَّذِينَ اتَّقَوا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} "İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet günü bunların üstündedir"

Şanı Yüce Allah'ın; {زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} *İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar*

726 Bakara 2/211.
727 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/374, 1971. rivayetin devamında Amr tarikiyle; Türkî, 3/618.
728 Bakara 2/211.
729 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/374, 1971. rivayetin devamında İbn Ebî Ca'fer tarikiyle Türkî, 3/618.

iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet günü bunların üstündedir." sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "İnkâr edenlere, dünya yurdundaki bu hayatın sevgisi güzel gösterildi."[730] Onlar dünyada çokluğu ve övünmeyi isterler, hâkimiyet ve gösteriş arzu ederler. Ey Muhammed! Onlar sana uyma ve onlara benim katımdan getirdiğini[731] onaylama konusunda sana tâbi olup tasdik edenlere büyüklük taslayarak kibir gösterirler. İman ehlinden sana uyan ve seni onaylayanları küçümserler. Sana uyanların dünyada çokluğu ve övünmeyi, dünyanın ziynetini, gösterişli elbiselerini ve mallarını, yöneticiliği terk etmelerini, dünyayı reddederek ve onun süsünü de terk ederek benim yanımda olanı istemeye yönelmelerini küçümserler. Sana tâbi olarak ve benim katımdakini arzulayarak, farz kıldıklarımı eda edip günah saydıklarımdan uzaklaşmak suretiyle takvâlı olarak bana amel eden, itaate yönelen, dünyanın lezzetlerini ve şehvetlerini elinin tersiyle iten o kimseler, kıyamet günü inkârcıların üstündedir. Müttakîleri cennetime, kâfirleri cehenneme koymam sebebiyle onlar inkârcılardan üstündür. **[3/618]**

Bu âyetin tefsirinde söylediğimizin benzerini tefsir ehlinden[732] bir grup da söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٤٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَوْلَهُ: «{زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا} قَالَ: «الْكُفَّارُ يَبْتَغُونَ الدُّنْيَا وَيَطْلُبُونَهَا، وَيَسْخَرُونَ

730 Türkî'de الْعَاجِلَةُ فِي الدَّرِ الدُّنْيَا olan ifade Halebî ve Bulak basımında الدُّنْيَا الْعَاجِلَةُ فِي الذَّنْبِ; Şâkir'de الدُّنْيَا الْعَاجِلَةُ اللَّذَّاتِ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/618; Şâkir, 4/273. Şâkir, الدُّنْيَا الْعَاجِلَةُ فِي الذَّنْبِ ifadesinin bir anlam ifade etmediğini söyler. Dünyanın الْعَاجِلَةِ: acele, kelimesiyle isimlendirilmesi, dünya hayatını sevenlerin, onun süs ve lezzetlerinin acele olmasını istedikleri içindir. Bu duruma Allah'ın şu sözü işaret etmektedir:

{مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا}

"Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer." (İsrâ 17/18); Şâkir, 4/273.

731 Bazı yazma nüshalarda ve Halebî basımında جِئْتَهُمْ yerine جِئْتَ yazılıdır. Türkî, 3/619.

732 Bazı yazma nüshalarda, Halebî ve Şâkir metninde مِنْ أَهْلِ التَّأْوِيلِ yerine منهم: onlardan, ifadesi vardır. Türkî, 3/619; Şâkir, 4/274.

مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي طَلَبِهِمُ الْآخِرَةَ»، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «وَلَا أَحْسَبُهُ إِلَّا عَنْ عِكْرِمَةَ»، قَالَ: قَالُوا: «لَوْ كَانَ مُحَمَّدٌ نَبِيًّا كَمَا يَقُولُ، لَاتَّبَعَهُ أَشْرَافُنَا، وَسَادَاتُنَا، وَاللَّهِ مَا اتَّبَعَهُ إِلَّا أَهْلُ الْحَاجَةِ مِثْلَ ابْنِ مَسْعُودٍ.»

4046. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا} *"İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi."*[733] sözünün tefsirinde şöyle demiştir: "Kâfirler dünyayı ister ve onu arzu eder, iman edenleri âhireti istemeleri sebebiyle küçümserler."

İbn Cüreyc dedi ki: "Zannediyorum ancak İkrime'den[734] aldığıma göre o, şöyle demiştir: 'Dediler ki: Şayet Muhammed dediği gibi bir peygamber olsaydı, bizim asilzâdelerimiz ve efendilerimiz ona tâbi olurdu. Allah'a and olsun ki ona sadece İbn Mes'ûd gibi ihtiyaç sahipleri (fakirler) uydu.'"[735] **[3/619]**

[٤٠٤٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} قَالَ: فَوْقَهُمْ فِي الْجَنَّةِ »

4047. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise kıyamet günü bunların üstündedir."*[736] sözünde "Cennette (cennete girerek), onların üstündedirler" demiştir.[737]

---

733 Bakara 2/212.

734 Farklı nüshalarda وَلَا أَحْسَبُهُ ya da لَا أَحْسَبُهُ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/619; Şâkir, 4/274.

735 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/374-375 (1973, 1975), İbn Sevr'in İbn Cüreyc'den aktardığı tarikle. Bu tefsirde İbn Cüreyc, İkrime'yi zikretmez, "Diğerleri şöyle demiştir" der. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/619. Abdülhamîd, bu senedi zayıf görmekle birlikte İbn Ebî Hâtim'in aktardığı senedi hasen kabul eder. Abdülhamîd, 2/367.

736 Bakara 2/212.

737 Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/82. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/375 (1976) Hasan tarikiyle; Türkî, 3/620.

2. {وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} "Allah, dilediğine hesapsız rızık verir"

Şanı Yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} *"Allah, dilediğine hesapsız rızık verir."* sözünün tefsiri:

a. Kastedilen Anlam

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmiştir: Allah, kıyamet günü takva sahiplerine, cömertliğinden bahşettikleri için kendilerine hesap sormaksızın nimetlerinden, ikramlarından ve bol bol hediyelerinden verecektir.[738]

b. Övgüye Dair Anlam

Şayet biri "{وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} *'Allah, dilediğine hesapsız rızık verir'*[739] sözünde övgü nedir?" derse şöyle denir:

Burada övgüye dair anlam; Allah'ın hazinelerinin tükenmesinden korkmadığını ve hazinelerinden çıkanın hesabına ihtiyaç duymadığını haber vermesidir. Çünkü bağışlayanın hesap yapması ancak kendi mülkünden başkasına vermek üzere çıkan bağışın miktarını bilmek içindir ki bu bağışlar sınırı aşarak malını kurutmaya sürüklemesin. Şanı yüce Rabbimiz ise hazinelerinin tükenmesinden korkmaz, mülkünden kullarına verdikleri sebebiyle bir şeyin eksilmesinden korkmaz, verdiklerinin hesabını tutmaya ihtiyaç duymaz, geride kalanları saymaz. Bu sebeple Allah'ın;

{وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ}

"Allah, dilediğine hesapsız rızık verir."[740] sözü övgü (medh) kabilindendir.[741]

---

738 Metinde geçen عَلَيْهِمْ... لَهُمْ ifadeleri Türkî metninde عَلَيْهِ ... لَهُ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/620; Şâkir, 4/274.

739 Bakara 2/212.

740 Bakara 2/212.

741 مِنَ الْمَدْحِ ifadesi bazı yazma ve matbu nüshalarda bulunmamaktadır. Türkî, 3/620; Şâkir, 4/275.

[BAKARA SÛRESİ 213. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir." **(Bakara 2/213)**

1. كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi"

Şanı Yüce Allah'ın {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi"* sözünün tefsiri:

a. {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} "İnsanlar bir ümmet idi"

Müfessirler, bu bağlamdaki {أُمَّةً} *"ümmet*[742]*"*[743] ile Allah'ın {أُمَّةً وَاحِدَةً} *"tek bir ümmetti"*[744] diye nitelediği {النَّاسُ} *"insanlar"*[745] kelimelerinin anlamları hakkında farklı görüşler ileri sürdüler. **[3/620]**

1- Müfessirlerden bir kısmı, onların Âdem ve Nûh arasında yaşayan on nesil olduğunu, hepsinin hak şeriat üzere yaşadığını, ondan sonra ihtilafa düştüklerini söylemişlerdir.

[٤٠٤٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ بَيْنَ نُوحٍ وَآدَمَ عَشْرَةُ قُرُونٍ، كُلُّهُمْ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْحَقِّ، فَاخْتَلَفُوا، {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ}» قَالَ: وَكَذَلِكَ هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا)»

4048. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Ebû Dâvûd, Hemmâm, Katâde,[746] İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Nûh ve Âdem arasında on nesil vardı. Onların hepsi haktan gelen şeriat üzereydiler sonra ihtilafa düştüler. {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} *'Bunun üzerine Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.'*[747] Abdullah b. Mes'ûd kıraatinde (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا) 'İnsanlar tek bir ümmetti sonra ayrılığa düştüler' şeklindedir."[748]

---

742 Bakara 2/213.

743 Ümmet kelimesinin tefsiri daha önce geçti. Bk. Şâkir, 1/221; 3/74, 100, 128, 141; 4/275.

744 Bakara 2/213.

745 Bakara 2/213.

746 Bazı yazma ve matbu nüshalarda هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ yerine هَمَّامُ بْنُ مُنَبِّهٍ kayıtlıdır. Buna göre Hemmâm b. Münebbih, İkrime'den rivayet etmektedir. Türkî, 3/621. Şâkir arada Katâde'yi zikretmezken, kaynak gösterdiği *Müstedrek*'te Katâde bulunmaktadır. Hâkim, *Müstedrek*, 2/546-547; Şâkir, 4/275. Aynı zamanda benzer anlamdaki bir sonraki 4049. rivayet de Katâde'den nakledilmektedir.

747 Bakara 2/213.

748 Hâkim, *Müstedrek*, 2/546, Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/376 (1983), Hemmâm tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242, İbn Münzir'e nispetle; Heysemî, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, 2190; Türkî, 3/621. *Müstedrek*'te ifade edildiği üzere rivayet, Buhârî'nin şartlarına göre sahihtir. Zehebî de sahih bulmuştur. Şâkir, 4/275.

[٤٠٤٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} قَالَ: كَانُوا عَلَى الْهُدَى جَمِيعًا، فَاخْتَلَفُوا {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} فَكَانَ أَوَّلَ نَبِيٍّ بُعِثَ نُوحٌ »

4049. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde; {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar tek bir ümmetti"*[749] sözü hakkında şöyle demiştir: "Hepsi hidâyet üzereydiler sonra ayrılığa düştüler ve; {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} *'Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.'*[750] Bunun üzerine ilk gönderilen nebî, Nûh (as) idi."[751]

İbn Abbas'tan aktardığımız bu görüşe göre ümmet kelimesi din anlamındadır.

Nâbiğa ez-Zübyânî'nin şu şiirinde geçtiği gibi:

حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رِيبَةً ... وَهَلْ يَأْثَمَنْ ذُو أُمَّةٍ وَهْوَ طَائِعُ

Yemin ettim, senin içinde hiç şüphe bırakmayacağıma
İtaatkâr bir din sahibi hiç günah işler mi? (yalan yere yemin ederek)[752] **[3/621]**

Burada ذُو أُمَّةٍ "ümmet sahibi", ذُو الدِّينِ "din sahibi" anlamındadır. Bu görüşte olanlara göre âyetin tefsiri, insanlar, tek din ve tek[753] millet üzere birleşmiş bir ümmetti sonra ihtilaf ettiler, Allah da onlara peygamber, müjdeleyici ve uyarıcı gönderdi, demektir.

---

749 Bakara 2/213.

750 Bakara 2/213.

751 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/82. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/376 (1985), Hasan b. Yahyâ tarikiyle, 1987. rivayette ise Saîd b. Ebî Arûbe'nin Katâde'den aktardığı tarikle; Türkî, 3/621.

752 Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvânü Nâbiğa*, 51; Türkî, 3/621. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, أ م م; Şâkir, 4/276. رِيبَةً: şek, zan, şüphe, demektir. يَأْثَمَنْ, günah anlamındaki إِثْمٌ kelimesinden gelir. Bu beyit, Nâbiğa'nın Nu'man b. Münzir'den özür dilediği meşhur kasidesinde geçer. Beyit şu anlama gelir: Allah'a itaat eden ve O'na boyun eğip güvenen din sahibi hiç benim yemin ettiğim şeye, yemîn-i gamûsla yalan yere yemin ederek günaha kalkışır mı? Ben, hakkımdaki şüpheyi kalbinden muhakkak söküp atacağım. Şâkir, 4/276; Abdülhamîd, 2/368.

753 Bazı yazma nüshalarda ve Halebî basımında وَاحِدَةٍ: tek, kelimesi düşmüştür. Türkî, 3/622.

Ümmet kelimesinin aslı; aynı din üzere birleşen topluluk demektir. Sonra ümmet kelimesi, topluluğun yanı sıra aynı dine sahip olanları haber vermek için de onlara delâlet etmesi hasebiyle yeterli oldu.

Allah'ın (cc) şu âyette buyurduğu gibi:

{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً}

"Eğer Allah dileseydi, elbette sizi (aynı şeriat ve dine bağlı) tek bir ümmet yapardı."[754]

Burada tek bir ümmet ile kastedilen tek din ve tek millettir. İbn Abbas,

{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً}

"İnsanlar bir ümmet idi"[755] sözünün tefsirinde, insanların ihtilafa düşene kadar aynı din ehli olduklarına işaret etmiştir.

2- Farklı görüşte olan müfessirler ise bu ifadenin "Âdem kendi soyunun hak üzere olan önderiydi. Sonra Allah onun evlatlarından peygamberler gönderdi" anlamında olduğunu söylediler. Bu görüşte olanlar ümmetin anlamının, Allah'a itaat, O'nun birliğine davet ve emrine itaat olduğu görüşüne yöneldiler. Buna göre Allah Azze ve Celle'nin;

{إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا}

"Şüphesiz İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önderdi (ümmetti). Allah'a ortak koşanlardan değildi."[756] sözündeki {أُمَّةً} *"önderdi (ümmetti)"*[757] ifadesi, rehber edinilen ve tâbi olunan, hayırda bir önderdi, demektir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} قَالَ: آدَمُ.»

754 Mâide 5/48; Nahl 16/93.
755 Bakara 2/213.
756 Nahl 16/120.
757 Nahl 16/120.

4050. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar tek bir ümmetti."*[758] sözünde "(ümmet) Âdem'dir" dedi.[759]

[٤٠٥١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

4051. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynı görüşü beyân etmiştir.[760] **[3/622]**

[٤٠٥٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ: «{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} قَالَ: آدَمُ، قَالَ: كَانَ بَيْنَ آدَمَ، وَنُوحٍ عَشْرَةُ أَنْبِيَاءَ، {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ}، يُقَال : فَنَشَرَ مِنْ آدَمَ النَّاسَ، فَبَعَثَ فِيهِمْ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ. قَالَ مُجَاهِدٌ: آدَمُ أُمَّةٌ وَحْدَهُ»

4052. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar tek bir ümmetti."*[761] sözünde şöyle demiştir: "(Ümmet) Âdem'dir, Âdem ve Nûh arasında on peygamber vardır. Sonra {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} *'Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi'*[762] Denmiştir ki: 'Allah insanları Âdem'den yaydı; onlara müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.'[763] Mücâhid; 'Âdem tek başına bir ümmettir.' dedi."[764]

---

758 Bakara 2/213.

759 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 231; Türkî, 3/622.

760 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 66; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/375 (1981); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/622-623.

761 Bakara 2/213.

762 Bakara 2/213.

763 Tırnak içerisindeki bu cümle, bazı yazma nüshalarda, Halebî baskısında, Şâkir ve Medkûr tahkiklerinde bulunmamaktadır. Türkî, 3/623; Şâkir, 4/277; Medkûr, 2/1132; Abdülhamîd, 2/369.

764 Şâkir, آدَمُ أُمَّةٌ وَحْدَهُ olan ifadenin Bulak baskısında آدَمُ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ olarak kaydedilmesini benzer ifadelerin geçtiği hadislerden istidlal getirerek hatalı bulduğunu ifade eder. Şâkir, 4/277.

Bu görüşte olanlar sanki tekil isimlerin, topluluk ismiyle adlandırılmasını,[765] farklı topluluklarda bulunan güzel hasletleri, ahlâkı,[766] ümmet diye isimlendirdiği kimsede topladığı için uygun görmektedir. Nitekim فُلَانٌ أُمَّةٌ وَحْدَهُ "Falanca tek başına bir ümmettir" yani bir ümmet mesabesindedir, denilir.[767] Böyle isimlendirilmesi uygundur çünkü Âdem, gruplara ayrılmış[768] insanların, davet ettiği güzel ahlâk üzere bir araya gelmelerine sebeptir. Âdem (as), ayrılığa düşünceye kadar kendi dininde toplanan çocuklarını bir araya getirmeye vesile olduğu için "ümmet" olarak isimlendirilmiştir.

3- Farklı görüşte olanlar, bu ifadenin anlamının şöyle olduğunu söylediler: "İnsanlar, Âdem'in sülbünden çıkarıldığı gün, aynı din üzere olan bir ümmetti, sonra Allah, onları Âdem'e sundu."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} وَعَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: « كَانُوا أُمَّةً وَاحِدَةً حَيْثُ عُرِضُوا عَلَى آدَمَ فَفَطَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ عَلَى الْإِسْلَامِ، وَأَقَرُّوا لَهُ بِالْعُبُودِيَّةِ، وَكَانُوا أُمَّةً وَاحِدَةً مُسْلِمَيْنِ كُلُّهُمْ. ثُمَّ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ آدَمَ، فَكَانَ أُبَيٌّ يَقْرَأُ: (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ) إِلَى «فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ" وَإِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا بَعَثَ الرُّسُلَ وَأَنْزَلَ الْكُتُبَ عِنْدَ الِاخْتِلَافِ"[٦٢٣/٣]

4053. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî', {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} "*İnsanlar tek bir ümmetti*"[769] sözünde yine İbn Ebî Ca'fer'in, babası, Rebî'

765 بِتَسْمِيَةِ: isimlendirilmesi, ifadesi bazı yazma nüshalarda ve Halebî'de bulunmaz. Türkî, 3/623.

766 أَخْلَاقِ yerine Türkî ve Abdülhamîd tahkikinde خِلَالِ: haslet, özellik; bir yazma nüshada ise خِلَافِ: zıtlık, anlaşmazlık, (muzaf olduğunda) bunun yanı sıra, anlamındaki ifade vardır. خِلَالِ الْخَيْرِ الَّتِي diye devam eden bu ifade, Şâkir ve Medkûr tahkiklerinde أَخْلَاقِ الْخَيْرِ الَّذِي şeklindedir. Türkî, 3/623; Şâkir, 4/277; Medkûr, 2/ 1132; Abdülhamîd, 2/369.

767 Bazı yazma nüshalarda, وَحْدَهُ ve devamındaki ifadenin yerinde sadece وَاحِدَةً bulunur. Türkî, 3/623.

768 Bazı yazma nüshalarda, Halebî ve Bulak baskısında الْأَشْتَاتُ kelimesi yerine الْأَسْبَابُ bulunur. Türkî, 3/623. Şâkir, bunun hata olduğunu ifade eder. Şâkir, 4/277.

769 Bakara 2/213.

tarikiyle Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre Übeyy b. Ka'b[770] şöyle demiştir: "İnsanlar Âdem'e sunulduğu zaman tek bir ümmetti. O gün Allah onları İslâm üzere yarattı[771] ve onlar Allah'a kulluğu kabul ettiler. Hepsi Müslümanlar (teslim olanlar) olarak tek bir ümmetti. Âdem'den sonra ihtilafa düştüler." Übeyy b. Ka'b, (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ) 'İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra ayrılığa düştüler. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri konularda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi' şeklinde okurdu."[772] "Zira Allah, onlar ihtilafa düşünce elçiler gönderdi ve kitaplar indirdi."[773]

[٤٠٥٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} قَالَ: حِينَ أَخْرَجَهُمْ مِنْ ظَهْرِ آدَمَ لَمْ يَكُونُوا أُمَّةً وَاحِدَةً قَطُّ غَيْرَ ذَلِكَ الْيَوْمِ، فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ، قَالَ: هَذَا حِينَ تَفَرَّقَتِ الْأُمَمُ»

4054. Yunus'un bana, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd (Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem) {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar tek bir ümmetti"*[774] sözünde şöyle dedi: "Onlar Âdem'in sırtından (sülbünden) çıkarıldıklarında bugünün aksine sadece tek bir ümmet idiler. Sonra Allah onlara peygamberler gönderdi. Peygamber göndermesi, ümmetlerin parçalandığı zamandır."[775]

---

770 Taberî, bu rivayette iki sened vermektedir. İlk sened Rebî'de biterken, ikincisi Übey b. Ka'b'da son bulur. Abdülhamîd, ilk senedi muallak olmasından ötürü zayıf bulurken, ikinci senedin hasen olduğunu söyler. Abdülhamîd, 2/370.

771 اللهُ: Allah, lafzı Taberî metninde geçmemektedir. Türkî, anlaşılması için İbn Ebî Hâtim tefsirinden hareketle ifadeyi فَفَطَرَهُمُ اللهُ olarak kaydetmiştir. Fiilden, failin kolayca anlaşılması sebebiyle ziyadeye gerek olmadığını düşünüyoruz. Nitekim Şâkir tahkikinde bu ziyade bulunmaz. Türkî'nin takip ettiği asıl nüshada da فَطَرَهُمْ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/624; Şâkir, 4/278.

772 Ebü'l-Âliye'nin, Übey kıraatinin nasıl olduğunu belirtmesinden sonra Übey'in açıklaması bir sonraki cümleyle devam etmektedir.

773 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/376 (1982, 1984), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/624.

774 Bakara 2/213.

775 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/213; Medkûr, 2/1133; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/30; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/135; Türkî, 3/624.

Bu görüşe göre âyetin tefsiri, İbn Abbas'ın "İnsanlar Âdem ile Nûh arasında tek din üzereydiler." sözündeki tefsire benzer. Bu sözün anlamını ilgili yerde açıkladık. Ancak burada, insanların tek din üzere oldukları vakit ile İbn Abbas'ın söylediği vakit birbiriyle farklıdır.

4- Bir diğer görüşte olanlar ise bu söylenenlerin hepsinden farklı olarak {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar tek bir ümmetti"*[776] sözünün "İnsanlar, Allah'ı inkâr etmede tek bir ümmetti,[777] Allah da peygamberler gönderdi" anlamında olduğunu söylerler. **[3/624]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثني أَبِي، قَالَ: ثني عَمِّي، قَالَ: ثني أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: « {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} يَقُولُ: كَانُوا كُفَّارًا ، {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ}»

4055. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar, tek bir ümmetti"*[778] sözünde "Hepsi Allah'ı inkâr edenlerdi.[779] {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} *'Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.'*[780]" demiştir.

---

776 Bakara 2/213.

777 Bu ifade bazı yazma nüshalarda bulunmaz. Halebî baskısı, Şâkir ve Medkûr tahkiklerinde bu ifadenin yerine "عَلَى دِينٍ وَاحِدٍ: tek bir din üzereydiler" ifadesi bulunur. Bu tahkik tercih edildiğinde, anlam daha önce zikredilen görüşlerin bir kısmıyla benzerlik arz etmektedir. Halbuki cümlenin başında, bu görüşün, söylenen tüm görüşlerden farklı olduğu ifade edildi. Diğer taraftan aşağıda bu görüşü savunan bir rivayet zikredilmiştir. O rivayetin geçtiği farklı kaynaklara da bakıldığında ifadenin "insanlar küfür üzere tek milletti" şeklinde olduğu görülür. Kaynaklar için 4055. rivayetin dipnotuna bakınız. Tercümeye doğru olduğunu düşündüğümüz Türkî tahkikinin metni yansıtılmıştır. Türkî, 3/624; Şâkir, 4/278; Medkûr, 2/1133; Abdülhamîd, 2/370.

778 Bakara 2/213.

779 Bir önceki dipnotta ifade edildiği üzere burada da nüshalar arasında fark bulunmaktadır ve tercümede tercih edilen Türkî tahkikinin aksine, Halebî, Şâkir ve Medkûr, كَانَ دِينًا وَاحِدًا: tek din üzereydiler, ifadesini kaydetmiştir. Sened farklılık göstermekle birlikte İbn Abbas'ın bu görüşü farklı tefsirlerde geçer: İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/376 (1983) İkrime tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/365, Avfî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Türkî, 3/625.

780 Bakara 2/213.

Bu âyetin tefsirleri arasında doğruya en uygun olanı; "Allah Azze ve Celle'nin kullarına, insanların tek din ve tek millet üzere olduklarını bildirdiğini" söyleyen görüştür.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} يَقُولُ: دِينًا وَاحِدًا عَلَى دَيْنِ آدَمَ، فَاخْتَلَفُوا، {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ}»

4056. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} *"İnsanlar, tek bir ümmetti."*[781] sözünde "Âdem'in dini olan tek bir din üzereydiler sonra ayrılığa düştüler. {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ} *'Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi'*[782]" demiştir.[783]

Übeyy b. Ka'b'ın söylediği gibi benimsedikleri din, hak din idi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: هِيَ « فِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «اخْتَلَفُوا عَنْهُ» عَنِ الْإِسْلَامِ»

4057. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd kıraatinde اخْتَلَفُوا عَنْهُ 'ondan ayrıldılar'[784] şeklindedir, yani İslâm'dan" demiştir.[785]

---

781 Bakara 2/213.

782 Bakara 2/213.

783 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/376, Katâde tarikiyle; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/273, Katâde ve İkrime tarikiyle; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/30, İbn Abbas ve Katâde tarikiyle; Medkûr, 2/1133. Medkûr, kaynaklarda rivayetin Süddî'den aktarılan tarikini bulamadığını söyler. Medkûr, 2/1133.

784 Bazı yazma nüshalarda ve Halebî baskısında اخْتَلَفُوا فِيهِ عَلَى olarak kayıtlıdır. Bu rivayet, 4063. sırada tekrar gelecektir. Türkî, 3/625; Şâkir, 4/279.

785 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/243, Taberî ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/625. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/33; Medkûr, 2/1133.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Onlar dinlerinde ayrılığa düştüler,[786] Allah da dinlerinde ayrılığa düştükleri için onlara müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi. Bu peygamberlerle beraber yanlarında insanlar arasında ayrılığa düştükleri konularda hükmetmeleri için Kitap indirdi. Bu, Allah'ın (cc) yarattıklarına bir rahmettir ve onların kendisinde bağışlanmayı istemeleri içindir. **[3/625]**

İnsanların tek ümmet halinde oldukları vaktin, İkrime'nin[787] İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve Katâde'nin söylediği gibi Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasındaki zaman olması mümkündür. Allah'ın "ümmet" ile Âdem'i (as) kastetmiş olması da mümkündür.[788] Bu vakit, Allah'ın yarattığı kullarını Âdem'e sunduğu vakit ya da burada zikredilenlerden başka bir vakit de olabilir. Bu vakitlerden birinin, insanların tek ümmet halinde bulunduğu o vakit olduğuna dair, Allah'ın kitabında herhangi bir işaret veya onun kesinliğine delil olacak bir haber yoktur. Burada sadece "Allah, bu ifadede insanların tek bir ümmet olduğunu söyledi ve insanlar ihtilafa düştüğü zaman onlara nebîler ve resûller gönderdi" dememiz[789] doğru olur. Bunun vaktini bilememek bizim için bir zarar değildir keza bilmek de bir fayda sağlamaz. Çünkü[790] bu vakti bilmek, Allah'a itaat değildir. Şu var ki, bu vakitlerden hangisi olursa olsun Kur'ân'ın, Allah'ın onlar hakkında "onların (yani âyette bahsedilen insanların) tek bir ümmet olduğunu haber verdiğine" dair delâleti açıktır. Onlar ancak Allah'a küfretmeksizin ve O'na şirk koşmaksızın iman ve hak din üzere tek bir ümmettiler.

Allah Azze ve Celle bunu Yûnus'un (as) zikredildiği sûrede söylüyor:

---

786 Şâkir, فَاخْتَلَفُوا olan ifadenin Bulak baskısındaki وَاخْتَلَفُوا yazımının hatalı olduğunu ifade eder. Ona göre, bu cümle kendinden önceki rivayetin devamı değil, Taberî'nin sözüdür, kendinden önceki siyaka göre فَ ile devam etmesi uygundur. Şâkir, 4/279.

787 Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada رَوَى fiilinden sonra عَنْ harf-i cerri vardır. Buna göre anlam, "İkrime'den rivayet ettiği gibi" olur. Türkî, 3/626.

788 Bu cümle, bazı yazma nüshalarda, Halebî basımında, Şâkir ve Medkûr tahkiklerinde bulunmamaktadır. Türkî, 3/626; Şâkir, 4/279; Medkûr, 2/1133.

789 Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada نَقُولَ yerine يَقُولَ: demesi, fiili vardır. Türkî, 3/626.

790 Türkî'de إِذْ olan ifade Şâkir tahkikinde إِذَا'dır. Türkî, 3/626; Şâkir, 4/280. Şâkir şöyle der: "Bu, dindar, takvâ ve verâ sahibi, âkil bir kişinin delilidir. Akıllardaki hataların ve sınırı aşan bir ilimle ilme hücum eden cür'et ehlinin hakka karşı gösterdiği cür'et yerlerini gören basiret sahibinin argümanıdır. İnsanlar akletseydi, dillerinin erdemine yapışırdı, yani faziletli olanı söylerdi ancak çok azı böyle yapar." Şâkir, 4/280.

{وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ}

"İnsanlar (başlangıçta tevhid inancına bağlı) tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesiyle ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di."[791]

Allah (cc), (bu âyette) birleşmeye ve onların tek ümmet olmasına karşı değil anlaşmazlığa karşı uyarıda bulundu. Şayet onların birleşmesi, ayrılığa düşmelerinden önce idiyse o zaman bu ihtilaf, küfür üzere bir ihtilaftı. Bundan (yani bir olmalarından) ayrılığa düşmeleri,[792] daha sonra kimisinin imana yönelmesiyle oldu. Eğer böyle olsaydı, Allah'ın vaadi, müjde vermesi bu durumda vaîdinden, tehdidinden daha evlâ olurdu. Çünkü o hal, onlardan bir kısmının itaate dönmesi halidir ve Allah'ın, dönme ve tevbe etme haline dair tehdit etmesi, herkesi küfür ve şirk hali üzere bırakması imkânsızdır. **[3/626]**

b. {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ} "Allah, müjdeciler olarak peygamberler gönderdi"

{فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ}

"Allah, müjdeciler olarak peygamberler gönderdi."[793] sözüne gelince; bu söz, "Allah, kendisine itaat edenleri büyük mükâfatlarla ve bol kazanımlarla müjdeleyen elçiler gönderdi" demektir.

c. {وَمُنْذِرِينَ} "uyarıcılar"

{وَمُنْذِرِينَ} *"uyarıcılar"*[794] ise "Allah'a asi olan ve O'nu inkâr edenleri, şiddetli ceza, kötü hesap ve cehennemde sonsuz kalmayla uyarırlar" demektir.

---

791 Yûnus 10/19.

792 الاخْتِلَافُ kelimesi, Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada "elif lâm" takısız اِخْتِلَافُ olarak gelir. Türkî, 3/626.

793 Bakara 2/213.

794 Bakara 2/213.

d. {وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} "Ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi"

{وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ}

"Ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi."[795]

Söz konusu Kitap Tevrat'tır, ayrılığa düşenlerin ayrılığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetsin diye (indirdi), demektir. Allah (cc) "hükmü" "Kitab'a" izafe etti. Çünkü Kitap, insanlar arasında nebî ya da resûl olmadan hükmedebilir. Çünkü nebî ve resûllerden bir konuda hükme varanlar[796] ancak Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın indirdiği kitabın kendilerine gösterdiğiyle hüküm verebilir. Demek ki Kitap, hükmün sıhhatine[797] işaret eden hususlara delâlet etmesiyle, her ne kadar insanlar için hükmü o Kitap'la[798] başkaları verse de, onlar arasında bir hakem idi.

2. {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ} "Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ} *"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler."* sözünün tefsiri:

---

795 Bakara 2/213.

796 بِحُكْمِ yerine asıl nüshada يَحْكُمُ olarak geçer. Türkî, 3/627.

797 Türkî'de olan ve tercümeye yansıtılan عَلَى صِحَّتِه ifadesi, Halebî'de ve Şâkir tahkikinde وَصْفُهُ عَلَى صِحَّتِه: hükmün sıhhatinin özelliğine, ziyadesiyle bulunmaktadır. Türkî, 3/627; Şâkir, 4/280.

798 Türkî metninde yer alan بِهِ Halebî'de ve Şâkir tahkikinde bulunmaz. Türkî, 3/627; Şâkir, 4/280.

a. {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ} "Anlaşmazlığa düştüler"

Allah (cc) {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ} *"Anlaşmazlığa düştüler."*[799] sözüyle "Allah'ın indirdiği kitap yani Tevrat hakkında anlaşmazlığa düştüler." anlamını kastetmektedir.

b. {إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} "Kitap verilenler"

{إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} *"Kitap verilenler"*[800] ile kastedilen ise Benî İsrâil Yahudileridir. Onlar, kendilerine kitap ve onun bilgisi verilenlerdir. {أُوتُوهُ}[801] *"verilenler"*[802] kelimesindeki {الهَاءُ} zamiri Allah'ın indirdiği Kitab'a döner.

c. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra"

{مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ}

"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra"[803] sözüyle ise "Allah'ın delilleri kendilerine geldikten sonra" anlamını kasteder. Onun delilleri ise hem kendisi hem hükümleri hakkında ayrılığa düştükleri Kitab'ın Allah katından olmasıdır. O Kitap, haktır öyle ki onun hak olduğu konusunda ihtilaf etmeniz onda olana aykırı amel etmeniz mümkün değildir. Allah (cc) Benî İsrâil Yahudilerinin Tevrat'ın hükmüne[804] aykırı davrandıklarını ve yaptıklarında hatalı[805] olduklarını bilmelerine rağmen kasten Allah'ın emirlerinde ve[806] kitabın hükümlerinde anlaşmazlığa düştükleri konularda Allah'a karşı geldiklerini bildirmiştir. **[3/627]**

---

799 Bakara 2/213.

800 Bakara 2/213.

801 Türkî metninde bu kelime yerine {فِيهِ} kaydedilmiş, dipnotta Halebî baskısında {أُوتُوهُ} yazdığına dikkat çekilmiştir. Şâkir tahkikinde de {أُوتُوهُ} yazar ve bu siyaka daha uygundur zira Taberî, hemen öncesindeki ifadeyi açıklamaya devam etmektedir. Türkî, 3/627; Şâkir, 4/281.

802 Bakara 2/213.

803 Bakara 2/213.

804 Halebî baskısıyla Şâkir'de الْحُكْمَ yerine الْكِتَابَ yazılıdır. Türkî, 3/628; Şâkir, 4/281.

805 Bazı yazma nüshalarla Halebî baskısı ve Şâkir'de بِخَطَإٍ kelimesi bulunmamaktadır. Türkî, 3/628; Şâkir, 4/281.

806 Halebî baskısında وَ bulunmaz. Türkî, 3/628.

d. {بَغْيًا بَيْنَهُمْ} "aralarındaki kıskançlık (düşmanlık, zulüm) yüzünden"

Sonra Allah, onların kasıtlı yaptıkları[807] hataların, Allah'ın emrine aykırı olarak işledikleri günahların ancak kendi aralarındaki kıskançlıkları sebebiyle olduğunu haber vermiştir.

اَلْبَغْي "haksızlık, haddi aşmak" kelimesi şöyle diyenin sözündeki fiilden mastardır: بَغَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ بَغْيًا "Falanca, falancaya haksızlık yaptı." Bir kişi, birine zulmettiğinde, düşmanlık gösterdiğinde, ona karşı haddi aştığında böyle denir. Yara irin topladığında,[808] deniz suyu çoğalıp taştığında, bulutlar bir yere yağıp orada verim artınca da بَغَى "haddi aştı" denir. Bunların hepsinde ziyadeleşme ve sınırı aşma anlamı vardır.[809]

{وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ}

"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki düşmanlık, zulüm yüzünden anlaşmazlığa düştüler."[810] âyetinde anlam da bu söylenilen gibidir. Yani Allah burada "Onlar, Benî İsrâil Yahudilerinden ihtilafa düşenler, benim onlara Peygamber'imle birlikte indirdiğim Kitab'ım hakkında onu bilmedikleri için anlaşmazlığa düşmediler bilakis aleyhlerine Kitab'ın delili sabit olduktan sonra onların bu Kitap ve kendi aralarındaki zulümden dolayı bu Kitab'ın hükmü hakkındaki ihtilafları, yöneticilik istemeleri ve birbirlerini küçük görmeleridir." demektedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٥٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: « ثُمَّ رَجَعَ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي قَوْلِهِ: {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} يَقُولُ: إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ، وَالْعِلْمَ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ} يَقُولُ: بَغْيًا

807 Halebî ve Bulak baskılarında أَنْزَلَهَا kelimesi yerine أَنْزَلَهَا gelmiştir, Şâkir bunun hatalı olduğunu ve bir anlam ifade etmediğini söylemiştir. Şâkir, 4/281.

808 Türkî nüshasında "şiddetlenip irin toplayınca بَغَى يَبْغِي بَغْيًا denir" ziyadesi vardır. Türkî, 3/628. Cümle henüz bitmeyip devam ettiği için tercümede Şâkir tahkikindeki metin tercih edildi. Şâkir, 4/281.

809 بَغَى kelimesinin anlamı daha önce geçti. Bk. Şâkir, 1/342; 4/281.

810 Bakara 2/213.

عَلَى الدُّنْيَا وَطَلَبِ مُلْكِهَا وَزُخْرُفِهَا، وَزِينَتِهَا، أَيُّهُمْ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ، وَالْمَهَابَةُ فِي النَّاسِ. فَبَغْى بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ، وَضَرْبُ بَعْضِهِمْ رِقَابَ بَعْضٍ»

4058. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Sonra Allah {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} *'O konuda ancak kitap verilenler, anlaşmazlığa düştüler.'*[811] sözünde Benî İsrâil'e döndü (onlara hitap etti). Onun verildiği kimseler {أُوتُوهُ}, kitap ve ilim verilenler, demektir. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ} *'Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık (düşmanlık, zulüm) yüzünden'*[812] yani dünya hakkında kıskançlık gösterme, haddini aşma ve dünyanın mülkünü, süs ve ziynetini isteme yüzünden, demektir. İnsanlar arasında mülke ve saygıya onlardan hangisi sahip olacak diye birbirlerine karşı haddi aştılar ve birbirlerinin boyunlarını vurdular."[813] **[3/628]**

Arap dil âlimleri;

{مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ}

"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra"[814] sözündeki {مِنْ} harfinin hükmü ve anlamı ile;

{وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ}

"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler."[815] sözünde düzenli sıralanmış[816] anlamın ne olduğu hakkında farklı görüşler beyân etmişlerdir:

---

811 Bakara 2/213.

812 Bakara 2/213.

813 وَضَرَبَ: vurdular yerine Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada يَضْرِبُ: vururlar, ifadesi vardır. Türkî, 3/629. Buna göre anlam, يَضْرِبُ fiilinin hâl cümlesi olması sebebiyle "…vurarak haddi aştılar" olur. Bu rivayeti, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/377 (1990, 1991) Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye, Übeyy b. Ka'b tarikiyle zikreder. Türkî, 3/629.

814 Bakara 2/213.

815 Bakara 2/213.

816 Halebî baskısıyla Şâkir ve Medkûr tahkiklerindeki tercümeye de yansıtılan اَلْمُتَسِقُ فِي ifadesi yerine Türkî ve Abdülhamîd tahkiklerinde اَلْمُسْتَثْنَى مِنْ: istisna tutulan, bulunur. Türkî, 3/629; Şâkir, 4/282; Medkûr, 2/1135; Abdülhamîd, 2/372.

1- Dil âlimlerinden biri bu sözde {مِنْ}'in {أُوتُوهُ} *"kitap verilenler"*[817]e[818] ait olduğunu (beyâniyye), ondan sonra gelen ifadenin de {مِنْ}'in sılası (müteallıkı) olduğunu söylemiştir. Buna göre kelâmın anlamının (takdim-te'hir ile إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ) "Kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra aralarındaki zulüm sebebiyle ihtilafa düştüler" olduğunu savunmuşlardır. **[3/629]**

2- Âlimlerden bir diğeri ise bunu reddetmiş ve bu görüşe göre âyetin onların söylediği mânaya gelmediğini ifade etmiştir. اَلْبَغْي: kıskançlık, haddi aşmak, kelimesinin, {مِنْ}'den önce getirilmesi söz konusu değildir. Çünkü şayet[819] اَلْبَغْي kelimesi {مِنْ}'i çekiyorsa (onun müteallakı ise) {مِنْ}'in öne alınması[820] yanlıştır. Çünkü اَلْبَغْي kelimesi mastardır, masterın sılası (müteallıkı) öne geçemez. Bu görüşü reddeden, {الَّذِينَ} kelimesinin müstesnâ olduğunu söylemiştir. **[3/629]**

{مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ}

"Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra"[821] ifadesi, müstesna[822] ve {بَغْيًا} *"kıskaçlık yüzünden"*[823] kelimesi de müstesnadır. Bu müstesnaların her biri farklı bir istinsa ile müstesna olmuşlardır.[824] Buna göre âyetin tefsiri: "Bu konuda sadece kitap ehli anlaşmazlığa düştü, ancak kıskançlık, zulüm sebebiyle bu konuda anlaşmazlığa düştüler ve ancak kendilerine

---

817 Bakara 2/213.

818 Halebî baskısıyla Şâkir ve Medkûr tahkiklerinde tercümeye de yansıtılan {مِنْ} ذَلِكَ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ şeklindeki ifade, Türkî ve Abdülhamîd tahkiklerinde اَلْمُسْتَثْنَى مِنْ ذَلِكَ اَلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ şeklindedir. Türkî, 3/629; Şâkir, 4/282; Medkûr, 2/1135; Abdülhamîd, 2/372.

819 Tefsirin bazı baskılarında إِنْ; bazılarında ise إِذَا kayıtlıdır. Türkî, 3/629; Şâkir, 4/282; Medkûr, 2/1135; Abdülhamîd, 2/372.

820 Tefsirin bazı baskılarında يَتَقَدَّمَهُ; bazılarında ise تَتَقَدَّمَهُ kayıtlıdır. Türkî, 3/629; Şâkir, 4/282; Medkûr, 2/1135; Abdülhamîd, 2/372.

821 Bakara 2/213.

822 Halebî baskısında ve Şâkir metninde بِاسْتِثْنَاءٍ آخَرَ: bir başka istisna ile, anlamındaki ziyade vardır. Türkî, 3/630; Şâkir, 4/282.

823 Bakara 2/213.

824 "ve {بَغْيًا} *'kıskançlık yüzünden'* kelimesi" şeklinde başlayan yerden itibaren Türkî metninde geçen cümleler, bazı yazma nüshalarda ve Şâkir metninde yoktur. Türkî, 3/630; Şâkir, 4/282.

apaçık âyetler geldikten sonra bu konuda[825] anlaşmazlığa düştüler." Âyetin anlamı, vurgulama için sanki kelâm tekrar ediliyormuş gibidir.

Bu ikinci görüş, âyetin tefsiri olmaya daha uygundur: "Bir topluluk, ancak kendilerine âyetler, Allah katından apaçık deliller gelince anlaşmazlığa düştü. Aynı şekilde o topluluk ancak kıskançlık ve zulüm sebebiyle anlaşmazlığa düştü." Bu sebeple bu görüş âyetin tefsiri olmaya daha uygundur.

3. {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} *"Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir."* sözünün tefsiri:

a. {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} "Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti"

Allah (cc) {فَهَدَى اللَّهُ} *"Bunun üzerine Allah iletti."*[826] sözünde şunu kasteder: "Allah iman edenleri, kitap ehlinin ihtilafa düştüğü konuda bir araya getirdi."[827] Onlar, Allah'a ve Resûlü Muhammed'e (sav) iman edenler, onu ve Allah katından getirdiğini tasdik edenlerdir. Allah'ın hüsrana uğrattığı kimselerin ihtilafı ve Muhammed'e (sav) iman edenlere verdiği hidayeti ile onları doğru olanda birleştirmesi "cuma günü" idi. Kitap ehli Allah'ın bize farz kıldığı gibi kendilerine de farz kıldığı cuma gününü bırakıp cumartesi gününü kendilerine (mübarek) kıldılar.

Resûlullah şöyle buyurdu:

"Biz öncekilerin ardından en son gelenleriz. Onlara bizden önce, bize onlardan sonra kitap verildi. Bu (Cuma günü),[828] hakkında ayrılığa

---

825 فِيهِ, bazı yazma nüshalarda bulunmamaktadır. Türkî, 3/630.

826 Bakara 2/213.

827 هَدَى: hidâyet verdi, ifadesinin anlamı daha önce geçti. Bk. Şâkir, 1/166-170, 230, 249, 549, 551; 4/238.

828 هَذَا, bazı yazma nüshalarda ve Halebî'de هُوَ: o, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/630.

düştükleri gündür, Allah bizi bu güne hidâyet etti (yönlendirdi). Yahudilerin (günü) yarın (Cumartesi), Hıristiyanların yarından sonraki (pazar) gündür."[829] **[3/630]**

[٤٠٥٩] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ مَحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ دِينَارٍ اللَّيْثِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَذَكَرَ الْحَدِيثَ.

4059. Muhammed b. Humeyd[830] bize bu hadisi, Seleme, İbn İshâk, İyâz b. Dinâr el-Leysî[831] tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Kâsım (sav) şöyle buyurdu, dedi ve hadisi zikretti.[832]

[٤٠٦٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَنَحْنُ الْآخِرُونَ الْأَوَّلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، نَحْنُ أَوَّلُ النَّاسِ دُخُولًا الْجَنَّةَ بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا وَأُوتِينَاهُ مِنْ بَعْدِهِمْ، فَهَدَانَا اللَّهُ لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ فَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي هَدَانَا اللَّهُ لَهُ وَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ، غَدًا لِلْيَهُودِ، وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى.»

4060. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzak, Ma'mer, A'meş tarikiyle Ebû Sâlih'ten rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} *"Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların*

---

829 Nesâî, *Sünen*, 3/85 (1367); Medkûr, 2/1136.

830 Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Taberî'nin hocasıdır ve ondan çok sayıda rivayeti vardır. Matbu nüshalarda Ahmed b. Humeyd geçmesi hatadır. Şâkir, 4/283. Türkî'de İbn Humeyd olarak zikredilmiştir. Türkî, 3/630.

831 İyâz b. Dinâr el-Leysî, tâbiîdir, sikadır, Ebû Hüreyre'den işitmiştir. Bk. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/22; İbn Hibbân, *Sikât*, 299; Şâkir, 4/283.

832 Humeydî, *el-Müsned*, 954-955; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/260, 361 (7310, 7399); Buhârî, *Sahîh*, 238, 876, 2956, 6887, 7495; Müslim, *Sahîh*, 855; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 7269; Nesâî, *Sünen*, 1366; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1720. Beyhakî, *Sünen*'de, (3/170-171) A'rec ve Tâvus tarikiyle Ebû Hüreyre'den nakleder. Türkî, 3/631.

hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti."[833] sözünde şöyle dedi: "Resûlullah (sav) buyurdu ki:

'Bizler en son gelenleriz (dünyada), kıyamet gününde ise en önde olanlarız. İnsanlar içinde cennete ilk girenler bizleriz. Ne var ki onlara bizlerden önce, bizlere ise onlardan sonra kitap verildi. Allah bizi izniyle, onların ayrılığa düştüğü hak üzerinde hidâyete ulaştırdı. Bu, Allah'ın bizi hidâyete ulaştırdığı gündür ve insanlar bugün konusunda bize tâbidirler. Yahudilerinki yarın (cumartesi), Hıristiyanlarınki yarından sonraki (cumartesi) günüdür."[834]

Onların ihtilafa düştükleri konulardan biri de İbn Zeyd'in şu rivayetinde söyledikleridir:

[٤٠٦١] حَدَّثَنِي بِهِ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: « {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا} لِلْإِسْلَامِ، وَاخْتَلَفُوا فِي الصَّلَاةِ، فَمِنْهُمْ مَنْ يُصَلِّي إِلَى الْمَشْرِقِ، وَمِنْهُمْ مَنْ يُصَلِّي إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَهَدَانَا لِلْقِبْلَةِ؛ وَاخْتَلَفُوا فِي الصِّيَامِ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَصُومُ بَعْضَ يَوْمٍ، وَبَعْضُهُمْ بَعْضَ لَيْلَةٍ، وَهَدَانَا اللَّهُ لَهُ. وَاخْتَلَفُوا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَأَخَذَتِ الْيَهُودُ السَّبْتَ وَأَخَذَتِ النَّصَارَى الْأَحَدَ، فَهَدَانَا اللَّهُ لَهُ. وَاخْتَلَفُوا فِي إِبْرَاهِيمَ، فَقَالَتِ الْيَهُودُ كَانَ يَهُودِيًّا، وَقَالَتِ النَّصَارَى كَانَ نَصْرَانِيًّا فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، وَجَعَلَهُ حَنِيفًا مُسْلِمًا، وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ لِلَّذِينَ يَدْعُونَهُ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ. وَاخْتَلَفُوا فِي عِيسَى، فَجَعَلَتْهُ الْيَهُودُ لِفِرْيَةٍ، وَجَعَلَتْهُ النَّصَارَى رَبًّا، فَهَدَانَا اللَّهُ لِلْحَقِّ فِيهِ؛ فَهَذَا الَّذِي قَالَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ. {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} »

4061. Yunus b. Abdül'alâ'nın bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا} *"Bunun üzerine Allah iman edenleri iletti"*[835] sözünde şöyle demiştir: "İslâm'a iletti. Kitap ehli, namaz konusunda anlaşmazlığa düştü. Onlardan doğuya doğru namaz kılan da vardı Beytü'l-Makdis'e doğru kılan da. Allah bize kıblemizi gösterdi. Onlar,

833 Bakara 2/213.

834 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/135 (7706); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/377 (1992); Müslim, *Sahîh*, 855. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/242 İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/631.

835 Bakara 2/213.

oruç konusunda anlaşmazlığa düştü. Kimisi günün bir kısmında oruç tutarken kimisi de gecenin bir kısmında tutuyordu. Allah bizi oruç konusunda doğruya iletti. Onlar cuma günü hakkında anlaşmazlığa düştü. Yahudiler cumartesi, Hıristiyanlar pazar gününü (kutsal) kabul etti. Allah bizi gün konusunda doğruya iletti. Onlar İbrahim (as) hakkında anlaşmazlığa düştü. Yahudiler, 'İbrahim (as) Yahudi'ydi' derken, Hıristiyanlar onun Hıristiyan olduğunu söylediler. Allah, Hz. İbrahim'i onların bu iddialarından temizledi ve onu hanîf bir Müslüman[836] kıldı. Şirk ehlinin iddia ettiği gibi o, müşriklerden de değildi. Onlar İsa (as) hakkında anlaşmazlığa düştü. Yahudiler İsa'ya (as) iftira atarak yalancılıkla suçladılar, Hıristiyanlar ise onu Rab edindiler. Allah bizi bu konuda hakka iletti. Bu, Allah'ın (cc) şu âyette dediğidir: {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ} *'Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti.'*[837]"[838] **[3/631]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi:[839] Allah'ın (cc) Muhammed'e (sav) ve kendilerine kitap verilen Benî İsrâilli bir grubun anlaşmazlığa düştükleri hakikat hakkında onun getirdiklerine iman edenlere verdiği hidâyet, onları kendi izniyle hak üzere isabete ulaştırmasıdır. Allah'ın bu âyette niteliklerini verdiği ayrılığa düşen kimselerden önce, insanlar bir tek din üzereydi. O din de hanîf, Müslüman Rahmân'ın dostu İbrahim'in diniydi. Onlar böylece orta yollu (ana, merkez) bir[840] ümmet oldular. Nitekim Rableri onları insanlara şahit olmakla nitelendirmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٦٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} فَهَدَاهُمُ اللَّهُ عِنْدَ الِاخْتِلَافِ أَنَّهُمْ

836 Halebî'de ve bazı yazma nüshalarda bu kelime kaydedilmemiştir. Türkî, 3/632.

837 Bakara 2/213.

838 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/378 (1994), Yunus, İbn Vehb, İbn Zeyd, babası Zeyd b. Eslem tarikiyle; Türkî, 3/632.

839 Şâkir'in Taberî'nin kendi izahlarını verdiği yerlerde sıklıkla kullandığı قَالَ أَبُو جَعْفَر: "Ebû Ca'fer dedi" ifadesine Türkî'de pek rastlanmaz. Burada Türkî, sadece "قَالَ: dedi" demiştir. Sadece قَالَ kaydedildiğinde bir üstteki görüşün devamı gibi algılanma ihtimalini göz önünde bulunduran Şâkir, قَالَ أَبُو جَعْفَر ifadesinin daha doğru olduğunu söyler. Türkî, 3/632; Şâkir, 4/284.

840 Bazı nüshalarda وَاحِدَةً kelimesi bulunmaz. Türkî, 3/632.

أَقَامُوا عَلَى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ قَبْلَ الِاخْتِلَافِ، أَقَامُوا عَلَى الْإِخْلَاصِ لِلَّهِ وَحْدَهُ وَعِبَادَتِهِ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، فَأَقَامُوا عَلَى الْأَمْرِ الْأَوَّلِ الَّذِي كَانَ قَبْلَ الِاخْتِلَافِ، وَاعْتَزَلُوا الِاخْتِلَافَ فَكَانُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ كَانُوا شُهَدَاءَ عَلَى قَوْمِ نُوحٍ، وَقَوْمِ هُودٍ، وَقَوْمِ صَالِحٍ وَقَوْمِ شُعَيْبٍ، وَآلِ فِرْعَوْنَ، أَنَّ رُسُلَهُمْ قَدْ بَلَّغُوهُمْ، وَأَنَّهُمْ كَذَّبُوا رُسُلَهُمْ» وَهِيَ فِي قِرَاءَةِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ: «لِيَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، {وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}.» فَكَانَ أَبُو الْعَالِيَةِ، يَقُولُ «فِي هَذِهِ الْآيَةِ الْمَخْرَجُ مِنَ الشُّبُهَاتِ وَالضَّلَالَاتِ وَالْفِتَنِ.»

4062. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle demiştir: {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *"Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların hakkında ayrılığa düştükleri şeye (gerçeğe) iletti."*[841] sözünde şöyle demiştir: "Böylece Allah, (Kitap ehli) ihtilafa düştükleri zaman onlara hidâyet etti; çünkü onlar, ayrılığa düşmezden önce elçilerin getirdiklerine bağlı kaldılar; Allah'a, O'nun birliğine, O'na kulluğa ve şirk koşmamaya, namaz kılmaya ve zekât vermeye samimiyetle bağlı kaldılar. İhtilaf edilmesinden önceki ilk emirler üzere devam ettiler. İhtilaftan uzak durdular böylece kıyamet günü insanlar üzerine şahitler kılındılar. Onlar, Nûh, Hûd, Sâlih, Şuayb kavmi ile Firavun kavmi aleyhinde; onların elçilerinin kavimlerine tebliğde bulunduklarına ancak kavimlerin bu elçileri yalanladıklarına[842] dair şahitlik ettiler. Übeyy b. Ka'b kıraatinde[843] şöyledir: (لِيَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) 'Kıyamet günü insanlara şahitler olsunlar diye',[844] {وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} *'Allah dilediğini doğru yola iletir.'*[845] Ebü'l-Âliye demiştir ki: 'Bu âyette şüphelerden, sapkınlıklardan ve fitnelerden bir çıkış yolu vardır.'"[846] **[3/632]**

---

841 Bakara 2/213.

842 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/365, Rebî' tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/378 (1993) Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye, Übeyy b. Ka'b tarikiyle; Türkî, 3/633.

843 Halebî'de ziyade olarak مِنْ bulunur. Türkî, 3/633.

844 Halebî'de لِيَكُونُوا yerine لِتَكُونُوا yazılmıştır. Türkî, 3/633.

845 Bakara 2/213.

846 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/378 (1995), Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 3/633.

[٤٠٦٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} يَقُولُ: اخْتَلَفَ الْكُفَّارُ فِيهِ، فَهَدَى اللَّهُ الَّذِي آمَنُوا لِلْحَقِّ مِنْ ذَلِكَ؛ وَهِيَ فِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا عَنْهُ» عَنِ الْإِسْلَامِ.»

4063. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *"Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların hakkında ayrılığa düştükleri şeye (gerçeğe) iletti."*[847] sözünde şöyle demiştir: "Kâfirler bu konuda ayrılığa düştüler. Allah, iman edenleri ise bu konuda hakka iletti. İbn Mes'ûd kıraatinde şöyledir: فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا عَنْهُ 'Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların ayrıldıkları[848] hakka iletti.' Yani onların ayrılığa düştükleri İslâm'a hidâyet etti."[849]

{بِإِذْنِهِ} *"İzniyle"*[850] sözüne gelince Allah (cc) bu sözle, "onları neye hidâyet edeceği[851] bilgisiyle" anlamını kasteder. Zira[852] "izin" kelimesinin "ilim" anlamına geldiğini izah etmiştik. Burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz.[853]

b. {وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Allah, dilediğini doğru yola iletir"

Allah (cc);

{وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

"Allah, dilediğini doğru yola iletir."[854] sözüyle şunu kasteder: "Allah, kullarından dilediğini engeller, önüne set çeker, dilediğini ise hak üzere

---

847 Bakara 2/213.

848 Bazı matbu ve yazma nüshalarda اخْتَلَفُوا عَنْهُ yerine اخْتَلَفُوا فِيهِ عَلَى الْإِسْلَامِ bulunur, ancak bu ifadede anlam açık değildir. Metne yansıtılan اخْتَلَفُوا عَنْهُ عَنِ الْإِسْلَامِ ifadesi, Kurtubî, *el-Câmi' li Âhkâmi'l-Kur'an*'da (3/33) ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/243) da geçmektedir. Şâkir, 4/285.

849 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/287; Medkûr, 2/1137.

850 Bakara 2/213.

851 Bazı yazma ve matbu nüshalarda بِعِلْمِهِ بِهِمْ لِمَا şeklindeki ifade بِعِلْمِهِ بِمَا olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/633; Şâkir, 4/286.

852 Bazı yazma ve matbu nüshalarda إِذْ كَانَ iken Türkî'de إِذَا كَانَ şeklindedir. Türkî, 3/633; Şâkir, 4/286.

853 Bakara 2/102. âyetin tefsirinde açıklandı. Şâkir, 2/449-450, 4/286.

854 Bakara 2/213.

olan, hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru yola iletir. Nitekim Allah Muhammed'e (sav) inananları, aralarındaki kıskançlık ve zulüm sebebiyle Kitap ehlinin anlaşmazlığa düştükleri konuda doğru yola iletmiş, onların doğruya ulaşmalarını ve onda isabet etmelerini de engellemiştir.

Bu âyette, "Kulların, din ve dünyalarına dair her nimet, Allah'tandır" diyen hak ehlinin sözünün ne kadar doğru olduğunun apaçık bir beyânı vardır.

Şayet bize biri, "{فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *'Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti.'*[855] sözünün anlamı nedir, onları doğruya mı iletti yoksa ayrılığa düştükleri şeylere mi? Şayet ayrılığa düştüklerine iletseydi, onları ancak dalâlete iletmiş olurdu; onlar doğruya iletilseydi ise nasıl {فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *'Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların hakkında ayrılığa düştükleri şeye (gerçeğe) iletti.'*[856] denildi?" derse... **[3/633]**

Denir ki: Burada senin görüşünden başka bir durum vardır. Bunun anlamı ancak şudur: "Allah, iman edenleri hak üzere hidâyet etti, hakikate iletti, kendilerine kitap verilenler o hakikat üzerinde ayrılığa düştüler[857] ve onlardan bir kısmı bu hakikati değiştirmek suretiyle kâfir oldu, bazısı ise bu hakikate ve doğruya iman edip sebat gösterdi. Âyette ihtilaf ettiği söylenilen hakikati değiştiren, Tevrat ehlidir. Allah, onların değiştirdiği ve tahrif ettiği hakikate, Muhammed (sav) ümmetinden ona iman edenleri ulaştırdı."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: "Bu söylediğimiz dikkatsiz olana anlaşılmaz gelebilir ve {مِنَ}, ancak Allah'ın kitabı yani {الْحَقِّ} *'gerçek'*[858] hakkındadır demen ve {لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} *'ayrılığa düştükleri şeye'*[859] sözündeki "lam" harfini {الْحَقِّ} *'gerçek'*[860] kelimesine ve {مِنَ}'i "ihtilaf"a döndürmen nasıl uygun olur, yaptığın bu yorumunda kelimelerin yerini nasıl değiştirirsin?" dersen;

---

855 Bakara 2/213.
856 Bakara 2/213.
857 Türkî'de مِمَّا اخْتَلَفَ olan ifade bazı yazma nüshalarla, Halebî ve Şâkir'de فِيمَا اخْتَلَفَ şeklindedir. Türkî, 3/634.
858 Bakara 2/213.
859 Bakara 2/213.
860 Bakara 2/213.

Denir ki: Bu kullanım, Arap kelâmında mevcuttur, yaygındır. Allah Teâlâ, onların konuşma tarzlarına göre hitap etmiştir.

Şâirin[861] şu sözü de bu kullanıma örnektir:

كَانَتْ فَرِيضَةُ مَا تَقُولُ كَمَا ... كَانَ الزِّنَاءُ فَرِيضَةَ الرَّجْمِ

Söylediğinin cezası tıpkı,
Zinanın recmi zorunlu kıldığı gibiydi (Recmin, zinanın cezası olduğu gibiydi)[862]

(Burada kastedilen) إِنَّمَا الرَّجْمُ فَرِيضَةُ الزِّنَا: "Recm, zinanın cezası"dır.[863]

Yine bir diğer şâirin[864] söylediği gibi:

إِنَّ سِرَاجًا لَكَرِيمٌ مَفْخَرُهُ ... تَحْلَى بِهِ الْعَيْنُ إِذَا مَا تَجْهَرُهُ

Kandil, övünme vesilesi olmada cömerttir
O, ortaya çıkardığında bir şeyi, göz onunla süslenir[865] **[3/634]**

(Burada kastedilen) Gözü süsleyen bir kandildir, göz kandili[866] süslemez.[867]

Bazı âlimler;

{فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ}

"Bunun üzerine Allah iman edenleri, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti."[868] sözünün anlamının "İlk kitap sahipleri anlaşmazlığa

---

861 Nâbiğa el-Ca'dî, muhadramdandır. Şâkir, 4/287.

862 Beytin yer aldığı kaynaklar daha önce geçti. Bk. Şâkir, 3/311-312; 4/634; Türkî, 3/48, 634. فَرِيضَةُ: ceza, demektir. Beyitte takdim-te'hir vardır. Şâir, "Senin sözünün sonucu; zinanın cezası olan recmdir" demek istemiştir. Medkûr, 2/1138; Abdülhamîd, 2/375.

863 Cümle içerisinde takdim-te'hir ile kelimelerin yeri değiştirilmiştir.

864 Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada الرَّاجِزُ: (Recez söyleyen) şâir, kelimesi vardır. Abdülhamîd, şiiri söyleyeni bulamadığını ifade eder. Abdülhamîd, 2/375.

865 Beytin yer aldığı kaynaklar daha önce geçti. Bk. Şâkir, 3/312; 4/634; Türkî, 3/48, 634. Ayrıca bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/199; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ح لا; Medkûr, 2/1138. Asıl nüshada تَحْلَى yerine تَجْلَا kaydedilmiştir. Türkî, 3/635.

866 Halebî ve Şâkir'de Türkî'nin aksine بِسِرَاجٍ şeklinde "elif lam" olmaksızın kaydedilmiştir. Türkî, 3/635; Şâkir, 4/287.

867 تَحْلَى بِهِ الْعَيْنُ: göz onunla süslenir ifadesi, يَحْلَى بِالْعَيْنِ: gözü süsler, anlamındadır. Abdülhamîd, 2/375.

868 Bakara 2/213.

düştüler ve içlerinden bir kısmı diğerlerinin kitabını, hepsi Allah'ın katından olmasına rağmen inkâr ettiler. Allah, Muhammed'e (sav) iman edenleri, o kitapların hepsini[869] tasdik etmeye iletti" olduğunu söylemiştir.

Bu da bir görüştür. Ancak zikredilen iki görüşten ilki daha doğrudur. Çünkü Allah, onların tek bir kitapta anlaşmazlığa düştüğünü bildirmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 214. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

"Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır." **(Bakara 2/214)**

1. {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} "Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} *"Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır."* sözünün tefsiri:

869 كُلٌّ yerine Halebî ve Şâkir'de كُلُّهَا kaydedilmiştir. Türkî, 3/635; Şâkir, 4/287.

a. {أَمْ حَسِبْتُمْ} "Yoksa siz ...sandınız?"

Allah (cc), {أَمْ حَسِبْتُمْ} *"Yoksa siz ...sandınız?"*[870] sözünde cümlenin başındaki {أَمْ} *"yoksa"*[871] ile cümlenin öncesinde[872] {أَمْ} *"yoksa"*[873] ile bağlantılı bir söz geçtiği için soru harfi getirmeden soru sordu.[874] Şayet kelâmın öncesinde {أَمْ} *"yoksa"* [875]ile alakalı bir bağlantı olmasaydı ve yeni bir cümle başlasaydı, o zaman sadece soru harflerinden biriyle sorardı. Biri diğerine ilk kez yeni bir cümle kurup أَمْ عِنْدَكَ أَخُوكَ؟ "Yoksa yanındaki kardeşin mi?" deseydi, anlamsız bir şey söylemiş olur. Fakat "Sen güçlü bir adamsın, (dedikten sonra) أَمْ عِنْدَكَ أَخُوكَ يَنْصُرُكَ؟ "Yoksa sana yardım eden bir kardeşin mi var?" dese, doğru söylemiş olur. **[3/635]**

Bu anlamların bir kısmını, kitabımızda daha önce geçtiği yerde yeteri kadar açıkladık, burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz.[876]

b. Âyetin Anlamı

Buna göre âyetin anlamı: "Ey Allah'a ve Resûlü'ne[877] iman eden müminler! Siz, nebî ve resûllerin takipçileri olup sizden önce gelenlerin başına gelen zorluklar, felaketler ve imtihanlar, sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onların sınandığı şeylerle sınanmadan, şiddetli ihtiyaç, yoksulluk, darlık, hastalıklar ve acılar gibi sıkıntılarla denenmeden ve onların sarsıldığı gibi sarsılmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Düşmanlarından onlara, şiddetli korku, sıkıntı ve musibetler isabet etti de onlar Allah'ın kendilerine yardımını istediler ve 'Allah bize ne zaman yardım edecek?' dediler. Sonra Allah, onlara; yardımının yakın olduğunu,

---

870 Bakara 2/214.

871 Bakara 2/214.

872 لِسُبُوقِ كَلَامٍ ifadesi yerine bazı yazma nüshalarla, Halebî ve Bulak baskısında لِمَسْبُوقٍ كَلَامٌ yazılıdır. Türkî, 3/635; Şâkir, 4/287. Şâkir bu ifadenin hatalı olduğunu söyler. Diğer taraftan لِسُبُوقٍ sözündeki kelime mastardır ancak böyle bir mastar dil kitaplarında bulunmaz. Bununla birlikte Şâkir, Taberî ve diğer bazı âlimlerin bu mastarı kullandığını söyler. Şâkir, 4/288.

873 Bakara 2/214.

874 Türkî tahkikinde فَإِنَّهُ اسْتَفْهَمَ: soru sordu, ifadesi yerine bazı yazma nüshalarda, Halebî baskısıyla Şâkir metninde كَأَنَّهُ اسْتَفْهَمَ: sanki soru sordu, ifadesi kaydedilmiştir. Türkî, 3/635; Şâkir, 4/287.

875 Bakara 2/214.

876 Türkî, 2/412, 413; 585; 3/636. Ayrıca bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/132.

877 Bazı yazma nüshalarda, Halebî'de ve Şâkir tahkikinde وَرُسُلِهِ: resûllerine, olarak çoğul gelir. Türkî, 3/636; Şâkir, 4/288.

düşmanlarına karşı onları (müminleri) desteklediğini, düşmanlarını mağlup edeceğini, onlara vaad ettiği sözünü yerine getireceğini,[878] onların kelimesini yücelteceğini, kâfirlerin savaş ateşini söndüreceğini haber verdi."

c. Âyetin Nüzûl Zamanı

Müfessirlerin söylediğine göre âyet, Hendek günü, müminlerin, çetin bir mücadeleyle, düşman fırkalarının korkusu, soğuğun eziyet veren şiddeti ve o gün, içinde bulundukları yaşam darlığıyla karşı karşıya kaldıkları zaman nâzil oldu. Allah, Resûlullah'ın (sav) ashabından olan müminlere şöyle buyuruyordu:

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا}

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."[879]

{إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا}

"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz."[880]

{هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا}

"İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar."[881]
[3/636]

878 فَنَجَزَ ya da فَيَنْجِزَ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/636.
879 Ahzâb 33/9.
880 Ahzâb 33/10.
881 Ahzâb 33/11.

Âyetin Hendek[882] gününde (savaşında) nâzil olduğunu benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} قَالَ: نَزَلَ هَذَا يَوْمَ الْأَحْزَابِ حِينَ قَالَ قَائِلُهُمْ: {مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا}».

4064. Musa b. Harun'un bana, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} *"Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı."*[883] sözünde "Bu âyet, Ahzâb gününde, onlardan biri {مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا} *'Allah ve Resûlü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar'*[884] deyince[885] nâzil olmuştur." dedi.[886]

[٤٠٦٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} قَالَ: نَزَلَتْ فِي يَوْمِ الْأَحْزَابِ، أَصَابَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ بَلَاءٌ وَحُصِرَ، فَكَانُوا كَمَا قَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ}».

4065. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} *"Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Darlığa ve*

---

882 Türkî'nin esas aldığı asıl nüshada ve Şâkir tahkikinde "Hendek" kelimesi yerine "Ahzâb" kelimesi geçer. Türkî, 3/636; Şâkir, 4/289.

883 Bakara 2/214.

884 Ahzâb 33/12.

885 Türkî حِينَ, yerine حَتَّى'yı tercih eder, buna göre anlam, "hatta şöyle demişlerdi" olur. Türkî, 3/637; Şâkir, 4/289.

886 Burada Şâkir metni esas alınmıştır. Türkî tahkikine göre tercüme, "Bu (âyette bahsedilenler) onlara Ahzâb günü isabet etti" olur. Bu ifade de dolaylı olarak, âyetlerin Ahzâb savaşında nâzil olduğuna işaret eder. Türkî, 3/637; Şâkir, 4/289. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/380 (2004) Amr tarikiyle; Türkî, 3/637.

zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı."[887] sözünde "Bu âyet Ahzâb gününde inmiştir. Resûlullah'a (sav) ve ashabına büyük bir sıkıntı isabet etmişti ve muhasaraya alınmışlardı. Onlar, Allah Azze ve Celle'nin şöyle buyurduğu gibiydiler: {وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ} *'Yürekler ağızlara gelmişti'*[888]" demiştir.[889]

d. {وَلَمَّا يَأْتِكُمْ} "Sizin de başınıza gelmeden"

{وَلَمَّا يَأْتِكُمْ} *"Sizin de başınıza gelmeden"*[890] sözünü, Arap dili âlimlerinin hepsi وَلَمْ يَأْتِكُمْ "sizin de başınıza gelmeden" anlamında tevil ederler (Yani لَمَّا edatı, لَمْ mânasındadır.) لَمَّا edatındaki مَا sıla ve zâiddir. Arap dili âlimlerinin "sıla" diye isimlendirdiği مَا hakkındaki görüşleri ve hükmünün ne olduğunu farklı bir yerde açıkladım. Burada tekrar etmeye gerek görmüyorum.[891]

e. {مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ} "Sizden öncekilerin başına gelenler"

{مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ}

"Sizden öncekilerin başına gelenler"[892] sözünün anlamına gelince, bu sözle "sizden önce gelip geçenlerin başına gelenlerin benzeri (شَبَهُ)" kastedilir. Başka bir yerde, مَثَلُ: örnek, kelimesinin شَبَهُ: benzer, anlamına geldiğine farklı bir yerde işaret ettim.[893] **[3/637]**

Bu söylediğimiz görüşün benzerini tefsir ehli de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٦٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ} « إِلَى قَوْلِهِ {أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ}. قَالَ: يَقُولُ: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الجَنَّةَ وَلَمَّا تُبْتَلُوا {وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ}. يَقُولُ: سُنَنُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ، {مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا}.»

---

887 Bakara 2/214.
888 Ahzâb 33/10.
889 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/83. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/243 İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/637.
890 Bakara 2/214.
891 Türkî, 1/429-430; 2/234-235; 3/637.
892 Bakara 2/214.
893 Türkî, 1/428 vd; 3/638.

4066. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî',[894] {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ} *"Yoksa siz, cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[895] sözünden {أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} *"İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır."*[896] sözüne (yani sonuna) kadar olan kısımda şöyle demiştir: "Siz, sınanmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? {وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden'*[897] yani, sizden öncekilerin (yaşadığının) örneği, benzeri, demektir. (Onlar) {مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} *'Darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı.'*[898] demiştir."[899]

[٤٠٦٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَوْلُهُ: « {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ} قَالَ: هُوَ خَيْرُهُمْ وَأَعْلَمُهُمْ بِاللَّهِ»

4067. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdülmelik b. Cüreyc {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ} *"Peygamber... diyecek kadar"*[900] sözünde "O peygamber, onların en hayırlısı ve Allah'ı en iyi bilenidir." demiştir.[901]

---

894 Şâkir, Taberî metninde Rebî''nin açıklamasının kaydedilmediğini "Rebî', {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا *'Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğiniz mi sandınız? Darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı.'* sözünde şöyle demiştir" ifadesinden sonra Rebî''nin görüşünün kaydedilmediğini söyler. Şâkir, rivayetin eksik olduğunu farklı bir yerde tam halini bulamadığını söyler. Şâkir, 4/290. Medkûr, elimizdeki *Taberî Tefsiri*'nin nüshalarının hiçbirinde bu kısmın tam olmadığını, İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde bu kısmın tefsiriyle ilgili Rebî''den gelen iki rivayet bulunduğunu, ilkinde {وَلَمَّا يَأْتِكُمْ} *"başınıza gelmeden"*, ifadesinin وَلَمَّا تُبْتَلَوا: "sınanmadan, imtihan edilmeden", anlamında olduğunu açıklamış; diğerinde مَثَلُ: benzeri, kelimesini سُنَنُ: örnek, yol, kelimesiyle tefsir etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/379; Medkûr, 2/1140. Metindeki tercümede, Türkî'nin tahkiki esas alınmıştır ki (Türkî, 3/638) Medkûr'un izah ettiği üzere rivayet, bu haliyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde geçmektedir.

895 Bakara 2/214.

896 Bakara 2/214.

897 Bakara 2/214.

898 Bakara 2/214.

899 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/379 (1998) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/638.

900 Şâkir tahkikinde âyetin, {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} *"Peygamber ve beraberindeki müminler ... diyecek kadar"* kısmı kaydedilmiştir. Şâkir, 4/290.

901 Medkûr, bu rivayeti farklı kaynaklarda bulamadığını belirtir. Medkûr, 2/1139.

f. {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ} "Peygamber... diyecek kadar" İfadesinin Kıraati

{حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ}

"*Peygamber... diyecek kadar*"[902] sözünde; ref' ve nasb olmak üzere iki kıraat vardır.[903]

Ref' ile يَقُولُ okuyan kimsenin فَعَلَ konumunda (yani mazi sîga ile) حَتَّى'nın amel etmesini geçersiz kılarak okuması uygundur.[904] Çünkü حَتَّى, فَعَلَ fiilinde yani mazi fiilde amel etmez, sadece يَفْعَلُ fiilinde yani muzari fiilde amel eder. Öyleyse حَتَّى'nın kendisinden önce mazi fiil gelip sonrasında muzari gelirse ve öncesinde gelen mazi fiilde, (iş) yapılmış ve tamamlanmışsa, Arap kelâmında يَفْعَلُ olarak muzari ve ref' okunması ve حَتَّى'nın fiildeki amelinin geçersiz kılınması fasihtir.**[3/638]**

Bu durum, şöyle diyenin sözündeki gibidir: قُمْتُ إِلَى فُلَانٍ حَتَّى أَضْرِبُهُ: "Falancaya gittim, onu dövdüm" أَضْرِبُهُ lafzında "قُمْتُ إِلَيْهِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ: Ona gittim ve dövdüm" kastedildiyse, dövme işi olup bitti ve tamamlandıysa, gitme işi de belli bir süreye kadar uzamıyorsa yani tamamlandıysa ref' okumak doğrudur. Ancak حَتَّى edatından önce gelen mazi formundaki fiil belli bir süreye kadar devam ediyor, حَتَّى'dan sonraki fiil ise olup bitmiş olanı ifade etmiyorsa o zaman يَفْعَلَ olarak mansup gelmesi ve حَتَّى'nın amel etmesi doğru olur.

Bu durum şöyle diyenin sözündeki gibidir: مَا زَالَ فُلَانٌ يَطْلُبُكَ حَتَّى يُكَلِّمَكَ "Falanca senden hâlâ seninle konuşmayı istiyor", وَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَيْكَ حَتَّى يُثْبِتَكَ: "Seni durduruncaya kadar sana baktı." Bu durumda sadece حَتَّى ile nasb kılınması sahihtir.[905]

---

902 Şâkir tahkikinde âyetin, {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} "*Peygamber ve beraberindeki müminler ... diyecek kadar*" kısmı kaydedilmiştir. Şâkir, 4/290.

903 Ref' ile okuyan sadece Nâfi''dir, diğerleri nasb ile okur. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 181; Türkî, 3/638; Dânî, *et-Teysîr fî Kırâati's-Seb'a*, s. 68; Medkûr, 2/1139.

904 بَطَلَ fiili bazı nüshalarda أَبْطَلَ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/638; Şâkir, 4/290.

905 Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada "sahihtir" yerine "fasihtir" denmiştir. Türkî, 3/639.

Şâirin[906] dediği gibi:

مَطَوْتُ بِهِمْ حَتَّى تَكِلَّ مَطِيُّهُمْ ... وَحَتَّى الْجِيَادُ مَا يُقَدْنَ بِأَرْسَانِ

Onlarla sürdüm atımı, binekleri yoruluncaya kadar[907]
Hatta atları, yularlarla dizginlenemez oldu[908]

تَكِلَّ fiili, mazi fiilden sonra gelen حَتَّى ile nasb oldu çünkü ondan önce الْمَطْوُ kökünden gelen fiil, süregelen bir işten bahsetmektedir.

Durum böyle olduğuna göre sahih kıraat,[909] nasb ile;

{وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ}

"Peygamber (ve müminler) ... diyecek kadar sarsılmışlardı."[910] {يَقُولَ} *"diyecek"*[911] okunan kıraattir. Çünkü sarsılma hadisesi, olup bitmiş değil, devam eden bir hadisedir. الْمَطْوُ بِالْإِبِلِ "Deveyi hızlı yürütmek" örneğinde olduğu gibi. Burada sarsılma, düşmandan korkudur, yerin sallanması değildir. Bu sebeple de (düşmandan korkma) süregelen bir anlama sahiptir ve {يَقُولَ} *"diyecek"*[912] nasbdır. "Sarsılma" mazi fiili anlamında olsaydı ref' olması daha fasih ve daha doğru olurdu.[913] **[3/639]**

---

906 Şâir, İmruülkays'tır. Türkî, 3/639.

907 Sîbeveyhi مَطَوْتُ بِهِمْ yerine سَرَيْتُ بِهِمْ ve حَتَّى تَكِلَّ مَطِيُّهُمْ yerine حَتَّى تَكِلَّ غَزِيَّهُمْ kaydetmiştir. Şâkir, 4/291. تَكِلَّ: تتْعَبَ yorulur, demektir. Abdülhamîd, 2/377.

908 İmruülkays, *Dîvânü İmruülkays*, 93; Türkî, 3/639. Beyitte, bir grupla birlikte bineğiyle ilerlediğini söyleyen şair, onların atlarının çok yorulduğunu, üzerindeki binicilerini attığını, yularından boşandığını ve yorgunluktan nereye nasıl gideceğini bilmezcesine kaldıklarını söylemektedir. Şâkir, 4/291

909 Bahsedilen her iki kıraat sahihtir ve okunmaktadır. Türkî, 3/639.

910 Bakara 2/214.

911 Bakara 2/214.

912 Bakara 2/214.

913 حَتَّى hakkındaki bu görüşlerin tamamı için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/132-138. Taberî, bu konuda söylediklerinin çoğunu Ferrâ'dan almıştır. Şâkir, 4/291.

[BAKARA SÛRESİ 215. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir." **(Bakara 2/215)**

1. {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ} "Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir"

Şanı yüce olan Allah'ın{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsir

Allah (cc) bu sözle şunu kastetmiştir: "Ey Muhammed! Ashabın sana mallarından neyi, kime infak ve tasadduk edeceklerini soruyorlar. Onlara de ki: Mallarınızdan her ne harcar, sadaka verirseniz onu harcayın, verin. Bu malları; babalarınıza, annelerinize, akrabalarınıza, yetimlerinize, fakirlere, yolda kalmışlara verin. Her ne verir ve iyilik yaparsanız, Allah onu bilir. O sizin yaptığınız iyilikleri, kıyamet gününde mükâfatını tastamam vermek üzere sayar, hesabınıza yazar. O'na itaat ettiğiniz için sizi, onlara harcadıklarınızı hesaplayarak[914] mükâfatlandırır."

914 Bu ifade bazı yazma nüshalarda, Halebî ve Şâkir metninde بِإِحْسَانِكُمْ عَلَيْهِ: iyilikte bulunmanız sebebiyle, yazar. Türkî, 3/640; Şâkir, 4/291.

b. {قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ} "De ki: Hayır olarak ne harcarsanız"
Allah'ın (cc);

{قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ}

"De ki: Hayır olarak ne harcarsanız"[915] sözündeki {خَيْرٍ} *"hayır"*[916]; ashabının infak etmek için Resûlullah'a sorduğu[917] maldır. Allah Teâlâ onlara bu âyetteki cevapla cevap vermiş oldu.

{مَاذَا} *"Ne"*[918] sözünde iki i'rab vardır:

a) İlki {مَاذَا} *"Ne"*[919] edatının أَيَّ شَيْءٍ: "hangi şey?" anlamında olması ve {يُنْفِقُونَ} *"harcayacaklarını"*[920] sözü ile nasb olmasıdır. Buna göre anlam, "Sana neyi, hangisini harcayacaklarını soruyorlar" olur ve bu durumda {يَسْأَلُونَكَ} *"sana soruyorlar"*[921] fiili ile nasb edilmemiştir.

b) Diğer i'raba göre {مَاذَا} *"Ne"*[922] merfûdur. Merfû olması da iki açıdan izah edilir:

Birincisine göre, ذَا, الَّذِي'dir ve مَا ile birlikte الَّذِي: öyle ki (ism-i mevsûl) anlamındadır. مَا, ذَا ile ذَا da مَا ile ref' edilir.[923] {يُنْفِقُونَ} *"harcayacaklarını"*[924] sözü ذَا'nın sılasıdır. Araplar, ذَا: bu ve هَذَا: bu kelimelerini ism-i mevsûl olarak kullanabilmektedirler. **[3/640]**

---

915 Bakara 2/215.
916 Bakara 2/215.
917 Bazı nüshalarda سَأَلَ fiilinin harf-i ceri olarak عَنْ yerine مِنْ bulunur. Türkî, 3/640.
918 Bakara 2/215.
919 Bakara 2/215.
920 Bakara 2/215.
921 Bakara 2/215.
922 Bakara 2/215.
923 مَا, mübteda; ذَا da onun haberidir ve her ikisi de merfû durumdadır. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 6/382.
924 Bakara 2/215.

Şâirin[925] dediği gibi:

عَدَسْ ! مَا لِعَبَّادٍ عَلَيْكِ إِمَارَةٌ ... أَمِنْتِ، وَهَذَا تَحْمِلِينَ طَلِيقُ!

Deh deh (ey katır)![926] Abbâd'ın senin üzerinde emirliği yok artık
Güvendesin (kurtuldun), bu taşıdığın özgür bir kimsedir[927]

Şiirdeki تَحْمِلِينَ: taşıyorsun, fiili هَذَا'dan sıladır. Öyleyse cümlenin anlamı, مَاالَّذِي يُنْفِقُونَ يَسْأَلُونَكَ "Sana harcayacaklarını (harcayacakları şeyi) soruyorlar" olur.

İkincisi: Merfû okunana göre diğer izah ise {مَاذَا} *"Ne"*[928]'nin أَيُّ شَيْءٍ "hangi şey?" anlamında olmasıdır. {يُنْفِقُونَ} *"harcayacaklarını"*[929] sözü müteaddi[930] ise {مَاذَا} *"Ne"*[931] kelimesini ref' eder. Çünkü {يُنْفِقُونَ} *"harcayacaklarını"*[932] âmildir ve onun {مَاذَا} *"Ne"*[933]'nin önüne geçirilmesi doğru değildir. Âyetteki de soru harfidir ve fiillerin, soru harflerinden önce getirilmesi uygun değildir.

---

925 Yezîd b. Müferrağ el-Himyerî'dir. Türkî, 3/640.

926 عَدَسْ, aslında katırları azarlama, zaptetme için kullanılırken katıra isim olarak da verilmiştir. Türkî, 3/641.

927 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/138; Ebü'l-Ferec, *Eğânî*, 18/270; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ع د س Türkî, 3/640. Ayrıca bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 6/178; Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/216, 514; Şâkir, 4/292. Şiir bir başka rivayette عَدَسْ! مَا لِعَبَّادٍ عَلَيْكِ إِمَارَةٌ نَجَوْتِ... وَهَذَا تَحْمِلِينَ طَلِيقُ! olarak da gelir. Şâir, burada katırına yönelir, Abbâd b. Ziyâd'ı küçümseyerek, "Ey katır! Abbâd senin emirin değil artık, sen şimdi güvendesin" der. Abdülhamîd, 2/378. Abbâd b. Ziyâd, Ebû Süfyân'ın oğludur. Muâviye, Sicistan'a Abbâd'ı vali olarak atamış ve ona eşlik etmesi için Yezîd b. Müferrağ'ı seçmiştir. Yezîd, bu görevlendirmeye kızmış, aralarında yaşanan hadiselerden sonra bu şiiri söylemiştir. Şâkir, 4/292.

928 Bakara 2/215.

929 Bakara 2/215.

930 Taberî'nin burada kullandığı ifade وَاقِعًا عَلَيه'dir. Şâkir; اَلْوُقُوع: Fiilin, mef'ûl alması yani müteaddî olmasıdır, der. Benzer ifade daha önce geçti. Bk. Şâkir, 2/108, 198; 4/293.

931 Bakara 2/215.

932 Bakara 2/215.

933 Bakara 2/215.

Şâirin[934] dediği gibi:

أَلَا تَسْأَلَانِ الْمَرْءَ مَاذَا يُحَاوِلُ؟... أَنَحْبٌ فَيُقْضَى أَمْ ضَلَالٌ وَبَاطِلُ؟

Sen sormaz mısın o kişiye neye çabalıyor?
Yerine getirilecek bir ihtiyaca mı (yemine mi)[935] yoksa dalâlet ve batıla mı?[936]

Bir diğer şâir[937] de şöyle demiştir:

وَقَالُوا تَعَرَّفْهَا الْمَنَازِلَ مِنْ مِنًى ... وَمَا كُلُّ مَنْ يَغْشَى مِنًى أَنَا عَارِفُ

Dediler ki: (Ey Ukaylî) onunla (sevgilinle) Minâ'daki menzilelerde (konaklama yerlerinde) görüş
(O da dedi ki) Minâ'ya gelenlerden[938] (onu tanıyan) hiç kimse yok tanıdığım (ki sorayım)[939]

كُلُّ "her, hepsi" kelimesi مَا ile ref' olmuş, عَارِفُ "bilen, tanıyan" kelimesi ise onu nasb yapmamıştır. Çünkü bu söz Minâ'ya gelenlerden bilgi sahibi olan tanıdığım yok, anlamındadır. Minâ'ya gelenleri tanımadığını ifade eder, مَا كُلُّ; مَا أَحَدٌ "hiç kimse" demektir.

c. Âyetin, Zekâtın Farz Kılmasından Önce Nâzil Olduğu, Nüzûl Sebebi, Nesh İddiası

Bu âyet, zikredildiğine göre, Allah'ın, mallardan verilecek zekâtı[940] farz kılmasından önce nâzil olmuştur.

---

934 Lebîd b. Rebîa'dır. Türkî, 3/641.

935 نَحْبٌ: نَذْرٌ, yemin, adak, demektir. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ن ح ب; Türkî, 3/641. نَحْبٌ: حَاجَة, ihtiyaç anlamına da gelir. Şâkir, bu şiirde ihtiyaç anlamının daha uygun olduğunu söyler. Şâkir, 4/293.

936 Lebîd b. Rebîa, *Dîvânühû Lebîd*, 2/27 (41. Kasîde); Sîbeveyhi, *Kitâb*, 1/405; Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/556; Ferrâ, *Meâni'-Kur'ân*, 1/139; Şâkir, 4/293. Bu kaside, Lebîd'in Nu'man b. Münzir'e mersiyesidir. Medkûr, 2/1141. Taberî'nin şiirden istişhad ettiği kısım, نَحْبٌ kelimesinin merfû gelmesidir. Bu kelime مَاذَا'daki مَا'ya döner. Bu da مَا'nın الَّذِي anlamında kullanıldığını ve ondan sonra gelenin de مَا'nın sılası olduğunu, öncesine ise amel etmediğini gösterir. Şâkir, 4/293

937 Müzâhim el-Ukaylî'dir. Türkî, 3/641.

938 يَغْشَى yerine وَافَى: sağlamak, gelmek, kelimesi de kaydedilmiştir. Türkî, 3/641.

939 Müzâhim el-Ukaylî, *Dîvânühû Müzâhim*, s. 28; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/36, 73; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/139; Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Mugnî*, s. 328; Şâkir, 4/293. Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 2/1428; Medkûr, 2/1141.

940 زَكَاةَ الأَمْوَالِ ya da زَكَاةَ فِي الأَمْوَالِ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/641; Şâkir, 4/293.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٦٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: « {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ: يَوْمَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ لَمْ تَكُنْ زَكَاةٌ، وَإِنَّمَا هِيَ النَّفَقَةُ يُنْفِقُهَا الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ وَالصَّدَقَةُ يَتَصَدَّقُ بِهَا فَنَسَخَتْهَا الزَّكَاةُ »

4068. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba içindir."*[941] sözünde "Bu âyet indiği gün zekât henüz yoktu, burada bahsedilen ancak[942] bir kişinin ailesi için harcadığı nafaka ve verdiği sadakadır. Zekât âyeti, bu âyeti neshetti (hükmünü kaldırdı)" demiştir.[943] **[3/641]**

[٤٠٦٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «سَأَلَ الْمُؤْمِنُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْنَ يَضَعُونَ أَمْوَالَهُمْ؟ فَنَزَلَتْ: {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ} فَذَلِكَ النَّفَقَةُ فِي التَّطَوُّعِ، وَالزَّكَاةُ سِوَى ذَلِكَ كُلِّهِ».قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «سَأَلُوا فَأَفْتَاهُمْ فِي ذَلِكَ {مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} وَمَا ذُكِرَ مَعَهُمَا».

4069. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "İman edenler, Resûlullah'a (sav) mallarını neye harcayacaklarını sordu. Bunun üzerine {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ} *'Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir.'*[944] âyeti indi. Bu nafaka tatavvu'dur (yani nafiledir, farz değildir), zekât bunların hepsinin dışındadır."

---

941 Bakara 2/215.

942 Türkî nüshada sadece وَ bulunur, Halebî ve Şâkir metninde ise وَإِنَّمَا olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/642; Şâkir, 4/294.

943 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de, 2/381 (2010) Amr tarikiyle; Türkî, 3/642.

944 Bakara 2/215.

(İbn Cüreyc) dedi ki:[945] Mücâhid demiştir ki: "Onlar sordular, Resûlullah da onlara bu konudaki fetvayı verdi (açıklamayı yaptı). {مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba içindir.'*[946] ve bu zikredilenlerle birlikte devamındakiler (yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar) içindir."[947]

[٤٠٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثني عِيسَى، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي نَجِيحٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ} قَالَ: سَأَلُوهُ فَأَفْتَاهُمْ فِي ذَلِكَ {فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} وَمَا ذُكِرَ مَعَهُمَا».

4070. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh; {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar."*[948] sözünde şöyle demiştir: "Onlar Resûlullah'a sordular, o da onlara harcamaların, {فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'ana-baba, akraba içindir.'*[949] ve onlarla birlikte diğer zikredilenler için olduğunu söyledi."[950]

[٤٠٧١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ: «{قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ[951]: يَقُولُ هَذَا مِنَ النَّوَافِلِ، قَالَ: يَقُولُ: هُمْ أَحَقُّ بِفَضْلِكَ مِنْ غَيْرِهِمْ».

4071. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre, İbn Vehb, "İbn Zeyd'e, {قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'De ki: Hayır olarak*

---

945 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/243, Taberî'ye ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/642.

946 Bakara 2/215.

947 Bu rivayet bir öncekinin devamı niteliğindedir, Şâkir yeni bir rivayet olarak numaralandırmamıştır. Dolayısıyla rivayetin senedi, Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Mücâhid, olur. Şâkir, 4/294. Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada مَعَهُمَا bulunmaz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/381 (2008), İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den aktardığı tarikle; Türkî, 3/642.

948 Bakara 2/215.

949 Bakara 2/215.

950 Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada مَعَهُمَا bulunmaz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/381 (2008), İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den aktardığı tarikle; Türkî, 3/642.

951 Türkî'nin asıl nüshasında قَالَ yer almaz. Türkî, 3/642

ne harcarsanız o, ana-baba, akraba içindir.'[952] âyetini sordum o da 'Bu[953] infak, nafilelerdendir. Onlar senin lütfunu, iyiliğini diğerlerinden daha çok hak ederler.' cevabını verdi." demiştir.[954] **[3/642]**

Süddî'nin "Bu âyetin nâzil olduğu gün zekât henüz yoktu. Burada bahsedilen ancak bir kişinin ailesi için harcadığı nafaka ve verdiği sadakadır. Zekât âyeti, bu âyeti neshetti" sözü, doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir. Bu âyette onun sözünün doğruluğuna işaret edecek bir delil yok. Bu sebeple,

{قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ}

"De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba içindir."[955] (ve devamı) âyetinin Allah (cc) tarafından ana-babaya, akrabalara ve onlarla beraber âyette zikredilenlere zorunlu (farz) olmaksızın harcama yapmaya teşvik olması; Allah'ın, bu sarf edilecek nafakaların en iyi hangi yere verileceğini kullarına öğretmesi mümkündür. Nitekim bir diğer âyette şöyle buyrulur:

{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ}

"(Asıl iyilik) mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenlerindir..."[956]

Söylediğimiz bu görüş de rivayet ettiğimiz İbn Cüreyc'in görüşüdür.[957]

Daha önce geçtiği üzere الْمَسْكَنَةِ "yoksulluk" kelimesinin anlamını ve ابْنَ السَّبِيلِ "yolda kalmış"ın kim olduğunu açıkladık, burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz.[958]

---

952 Bakara 2/215.

953 Türkî'nin asıl nüshasında هَذَا yerine هَذِه bulunur. Türkî, 3/642.

954 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/272; Medkûr, 2/1142.

955 Bakara 2/215.

956 Bakara 2/177.

957 هُوَ قَوْلِ ابْنِ جُرَيْجٍ ya da فِي قَوْلِ ابْنِ جُرَيْجٍ olarak kayıtlıdır. Anlam farkı bulunmamaktadır. Türkî, 3/642; Şâkir, 4/295.

958 Türkî, 2/26, 27, 192; 3/82, 643.

[BAKARA SÛRESİ 216. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

"Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz." **(Bakara 2/216)**

1. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} "Savaş size farz kılındı"

Şanı yüce olan Allah'ın {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} *"Savaş size farz kılındı"* sözünün tefsiri:

Allah (cc) {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} *"Savaş size farz kılındı."*[959] sözüyle "Savaşı size farz kıldı (كُتِبَ: yazıldı, فُرِضَ: farz kılındı, demektir) yani müşriklerle savaşı; {وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *"Hoşunuza gitmediği halde."*[960] (farz kıldı) anlamını kastetmiştir.

a. Savaşın Farz Kılındığı Kimseler, Savaşın (Cihadın) Hükmü, Nesh İddiası

İlim ehli savaşın farz kılındığı kimselerle kimin kastedildiği konusunda farklı görüşler beyân etmişlerdir:

1- Bir kısmı bununla, diğerlerinin değil de özellikle Resûlullah'ın ashabının kastedildiğini söylemişlerdir. **[3/643]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٧٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً، قُلْتُ لَهُ: «{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} أَوَاجِبٌ الْغَزْوُ عَلَى النَّاسِ مِنْ أَجْلِهَا؟ قَالَ: لَا، كُتِبَ عَلَى أُولَئِكَ حِينَئِذٍ »

959 Bakara 2/216.
960 Bakara 2/216.

4072. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Atâ'ya {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *"Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı."*[961] sözünde demiştir ki:

"'Bu âyete göre savaşa katılmak, bütün insanlar için bir zorunluluk mu (farz mı)?' diye sordum. O da,

'Hayır âyetin indiği zamandaki insanlara farz kılındı' cevabını verdi."[962]

[٤٠٧٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} قَالَ نَسَخَتْهَا {قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا}»

4073. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Halid, Hüseyin b. Kays, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *"Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı."*[963] sözünde "Bu âyeti, {قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا} *'Şöyle dediler: İşittik ve itaat ettik'*[964] âyeti neshetmiştir (hükmünü kaldırmıştır)." dedi.[965]

Bu görüş bir anlam taşımamaktadır. Çünkü, hükümlerin neshedilmesi sadece Allah tarafından olur, kullar tarafından değil. Allah'ın;

{قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا}

"Şöyle dediler: İşittik ve itaat ettik."[966] sözü Allah'tan kulları olan müminlere bir haberdir, o müminlerin söylediklerdir. Burada nesh yoktur.[967]

---

961 Bakara 2/216.

962 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/382 (2014) Haccâc tarikiyle, Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/244, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/644.

963 Bakara 2/216.

964 Bakara 2/285.

965 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/244, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/382 (2013), Hüseyin b. Kays, İkrime tarikiyle; Suyûtî de bu tariki aynı yerde İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/644.

966 Bakara 2/285.

967 4073. rivayetten, buraya kadarki kısım Türkî'nin başvurduğu asıl nüshada bulunmaz. Bazı yazma nüshalarda bu kısım, {قُلْ قِتَالٌ فِيهِ} *"O ayda savaş büyük bir günahtır."* (Bakara 2/217) âyetinde bu ifadeden sonra gelir. Türkî, asıl nüshada da bu şekilde olabileceğini, ancak bu nüshanın bu kısmının elimizde olmadığını söyler. Türkî, 3/644.

[٤٠٧٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْفَزَارِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ الْأَوْزَاعِيَّ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، عَزَّ وَجَلَّ: « {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} أَوَاجِبٌ الْغَزْوُ عَلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ؟ قَالَ: لَا أَعْلَمُهُ، وَلَكِنْ لَا يَنْبَغِي لِلْأَئِمَّةِ وَالْعَامَّةِ تَرْكُهُ، فَأَمَّا الرَّجُلُ فِي خَاصَّةِ نَفْسِهِ فَلَا»

4074. Muhammed b. İshâk'ın bana, Muâviye b. Amr tarikiyle Ebû İshâk el-Fezârî'den rivayet ettiğine göre o dedi ki: Evzâî'ye, "Allah Azze ve Celle'nin {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *'Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı.'*[968] sözü hakkında,

'Savaşa katılmak bütün insanlara mı farz?' diye sordum. Evzâî,

'Bilmiyorum ancak önderlerin ve halkın savaşı bırakmaması gerekir. Bir şahsa gelince, o kişinin bizzat kendisinin katılma zorunluluğu yok.' dedi."[969]

2- Diğer âlimler şöyle derler: "Savaş (cihad) her kişiye, savaşa yeterli kişi çıkıp görevi ifa edinceye kadar farzdır. Bu durumda geriye kalan Müslümanlardan görevin farz oluşu kalkar. Tıpkı, cenaze namazının kılınması, ölülerin yıkanması ve defnedilmesi görevinde olduğu gibi." **[3/644]**

Bu görüş, Müslüman âlimlerinin genelinin görüşüdür. Bize göre de doğru olan bu görüştür. Bu görüşün delili üzerinde icmâ vardır. Çünkü Allah Azze ve Celle;

{فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى}

"Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihaddan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (müminlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir."[970] buyurmuş ve üstünlüğü

968 Bakara 2/216.

969 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/38; Medkûr, 2/1142. Muhammed b. İshâk b. Ca'fer es-Sâğânî, Bağdat'ta meskûn olup Bağdat'ın önemli hocaları arasında yer alır. 270/883 yılında vefat etmiştir. Muâviye b. Amr b. Mühelleb el-Ezdî, Buhârî'nin rivayet aktardığı bir isimdir. 215/830 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Şâkir, 4/296.

970 Nisâ 4/95.

mücahidlere verdiğini bildirmiş (bununla birlikte) hem onlar hem cihaddan geri kalanlar için en güzeli olduğunu haber vermiştir. Şayet savaştan geri kalanlar, farzı yapmıyor olsalardı onlar için en güzeli değil sadece en kötüsü olurdu.[971]

3- Farklı görüşte olan âlimler, cihadın her Müslümana kıyamete kadar farz olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٧٥] حَدَّثَنَا حُبَيْشُ بْنُ مُبَشِّرٍ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي عَاصِمٍ، قَالَ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ: «قَدْ أَعْلَمُ أَنَّ الْغَزْوَ، وَاجِبٌ، عَلَى النَّاسِ فَسَكَتَ. وَقَدْ أَعْلَمُ أَنَّ لَوْ أَنْكَرَ مَا قُلْتُ لَبَيَّنَ لِي»

4075. Hubeyş[972] b. Mübeşşir'in[973] bize Ravh b. Ubâde, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Dâvûd b. Ebî Âsım dedi ki: "Saîd b. Müseyyeb'e,

'Ben; savaşın (cihadın), insanların hepsine farz olduğunu biliyorum.' dedim, o sustu. Şayet bu dediğimi kabul etmeseydi mutlaka bana doğrusunu açıklardı."

{كُتِبَ} *"Yazıldı/farz kılındı"*[974] sözünün anlamını daha önce geçtiği yerde yeteri kadar açıkladık.[975]

2. {وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} "Hoşunuza gitmediği halde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *"Hoşunuza gitmediği halde"* sözünün tefsiri:

---

971 Türkî, asıl nüsha olarak başvurduğu Karaviyyîn Üniversitesi yazma nüshasının beşinci cildinin bittiğini söyler. Buradan itibaren yazma nüshadan verdiği sayfa ve cilt numarası için ت١ (Ayasofya, No. 100-101) rumuzlu olandan devam edeceğini belirtir. Türkî, 3/645.

972 Yazma nüshalarda Hubeyş yerine Hüseyin yazar, Türkî râvinin Hubeyş olduğunu Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhû Bağdâd*'ını (2/272) esas alarak düzeltmiştir. Ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/415; Türkî, 3/645.

973 Halebî basımında bu isim, Müyesser olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/645. Hubeyş b. Mübeşşir b. Ahmed et-Tûsî el-Fakîh, Bağdat'ın önde gelen güvenilir hadis âlimlerindendir. 258/871 yılında vefat etmiştir. Hüseyin b. Müyesser yazımı hatalıdır. Şâkir, 4/297.

974 Bakara 2/216.

975 Türkî, 3/102-103, 645.

Allah (cc) bu sözüyle, "Savaş, sizin için ذُو كُرْهٌ 'hoşlanılmayan/beğenilmeyen' olduğu halde" anlamını kastetmiştir. ذُو: sahip olmak, ... li/lı, ifadesinin zikredilmemesi, {كُرْهٌ لَكُمْ} *"Hoşunuza gitmediği halde"*[976] ifadesinin bu ifadeye delâletinin yeterli görülmesindendir. Allah'ın (cc);

{وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ}

"Kent halkına sor."[977] buyurduğu gibi.[978] **[3/645]**

Bu konu hakkında söylediğimizin benzeri, âyetin tefsirinde Atâ'dan rivayet edilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٧٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} قَالَ: كُرِّهَ إِلَيْكُمْ حِينَئِذٍ»

4076. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ} *"Hoşunuza gitmediği halde"*[979] sözünde "Savaş, o vakit size çirkin gösterildi" demiştir.

a. كُرْهٌ: Hoşlanmama, Sevmeme, Kelimesinin Kıraat ve Anlam Farklılığı

كُرْهٌ: hoşlanmama, sevmeme, kelimesi (baştaki kâf harfi) dammeli olduğunda bir kişinin, bir kimsenin zorlaması olmaksızın kendi kendine yaptığı şeydir. كَرْهٌ şeklinde fethalı olduğunda ise anlamı, birinin ancak başkası tarafından zorlamasıyla istemeyerek yaptığıdır. Bu görüş, Muâz b. Müslim'den rivayet edilenlerdendir.

[٤٠٧٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي حَمَّادٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: «الْكُرْهُ: الْمَشَقَّةُ، وَالْكَرْهُ: الْإِجْبَارُ»

976 Bakara 2/216.
977 Yûsuf 12/82.
978 الْقَرْيَةَ; أَصْحَابُ الْقَرْيَةِ: kent halkı, ifadesindeki أَصْحَابُ'a delâlet ettiği için bu kelime zikredilemeye gerek görülmemiştir. Burada mastar olan كُرْهٌ: hoş görmeme, isim yerine ve hoş görülmeyen anlamında kullanılmıştır.
979 Bakara 2/216.

4077. Müsennâ'nın bana, İshâk tarikiyle Abdurrahman b. Ebî Hammâd'dan rivayet ettiğine göre Muâz b. Müslim "اَلْكُرْهُ: meşakkat, zorluk; اَلْكَرْهُ ise zorlamadır" demiştir.[980]

a) Arap dili âlimlerinden biri, اَلْكُرْهُ (dammeli), اَلْكَرْهُ (fethalı) kelimelerinin iki farklı okuyuşa sahip aynı anlam ifade ettiklerini söylemişlerdir. اَلْغُسْلُ ve اَلْغَسْلُ: yıkamak; اَلضُّعْفُ ve اَلضَّعْفُ: zayıflık, güçsüzlük; اَلرُّهْبُ ve اَلرَّهْبُ: korkmak kelimelerinde olduğu gibi.

b) Âlimlerden bir diğeri ise dammeli اَلْكُرْهُ kelimesi, isim; fethalı اَلْكَرْهُ kelimesi ise mastardır.

3. {وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ} "Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ} *"Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz"* sözünün tefsiri:

Allah (cc), bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Savaşı çirkin görmeyin, belki de sizin hoşlanmadığınız o savaş, sizin için hayırlıdır. Cihadı terk etmeyi istemeyin, belki de o istediğiniz, cihaddan geri durma sizin için kötüdür."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٧٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ}: وَذَلِكَ لِأَنَّ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا يَكْرَهُونَ الْقِتَالَ، فَقَالَ: {عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ}. يَقُولُ: إِنَّ لَكُمْ فِي الْقِتَالِ الْغَنِيمَةَ وَالظُّهُورَ وَالشَّهَادَةَ، وَلَكُمْ فِي الْقُعُودِ أَنْ لَا تَظْهَرُوا عَلَى الْمُشْرِكِينَ، وَلَا تَسْتَشْهِدُوا، وَلَا تُصِيبُوا شَيْئًا»

980 Medkûr, bu rivayeti farklı kaynaklarda bulamadığını ifade eder. Medkûr, 2/1143.

4078. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ} *"Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz."*[981] sözünde şöyle demiştir: "Bu âyet, Müslümanların savaşı istememesiyle ilgilidir. {عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ} *'Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz'*[982] sözünde diyor ki: 'Savaşta sizin için,[983] ganimet, galip gelme ya da şehidlik vardır. Savaşa katılmayıp oturmada ise müşriklere karşı zafer elde edememeniz, şehid olamamanız ve herhangi bir ganimet alamamanız vardır." **[3/646]** [984]

[٤٠٧٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ السُّلَمِيُّ، قَالَ: ثني يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُجَاهِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي هَاشِمٍ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ وَاثِلَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: « كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "يَا ابْنَ عَبَّاسٍ ارْضَ عَنِ اللَّهِ بِمَا قَدَّرَ وَإِنْ كَانَ خِلَافَ هَوَاكَ، فَإِنَّهُ مُثْبَتٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ» قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَيْنَ وَقَدْ قَرَأْتُ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: فِي قَوْلِهِ: {وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ}»

4079. Muhammed b. İbrahim es-Sülemî'nin bana Yahyâ b. Muhammed b. Mücâhid, Ubeydullah b. Ebî Hâşim el-Cu'fî, Âmir b. Vâsile tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Bir gün Resûlullah'ın (sav) bineğinin arkasına binmiştim. Bana şöyle dedi:

'Ey İbn Abbas, senin isteğinden farklı da olsa Allah'ın takdir ettiğine razı ol! Zira bu (dediğim), Allah'ın Kitab'ında da mevcuttur.' Ben de,

'Ey Allah'ın elçisi, ben Kur'ân'ı okudum, neresinde geçiyor?' dedim. Resûlullah;

---

981 Bakara 2/216.
982 Bakara 2/216.
983 Bazı nüshalarda إِنَّ ve لَكُمْ ifadeleri bulunmaz. Türkî, 3/647; Şâkir, 4/298.
984 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de, 2/383 (2019) Amr tarikiyle nakleder. Türkî, 3/647. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/334; Medkûr, 2/1144.

{وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} *'Allah'ın 'Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.'*[985] *sözünde geçer.'* buyurdu."[986]

4. {وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} "Allah bilir, siz bilmezsiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} *"Allah bilir, siz bilmezsiniz."* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Allah (cc), sizin için neyin hayırlı neyin kötü olduğunu bilir. Benim size farz kıldığım düşmanla ve savaşmanızı emrettiklerimle savaşıp cihad etmeyi çirkin görmeyin. Ben biliyorum ki onlarla savaşmanız hem dünya hem âhiret hayatınız için daha hayırlıdır, savaşı terk etmeniz ise daha kötüdür. Siz benim bu konuda bildiğimi bilmiyorsunuz. Allah Azze ve Celle bu sözlerle Müslümanları Allah düşmanlarına karşı cihada teşvik ediyor ve Allah'ı inkâr edenlerle savaşmaya sevk ediyor."

[BAKARA SÛRESİ 217. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı (fitne) ise adam

985 Bakara 2/216.

986 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da, (1/244) Taberî'ye nispet ederek verir. Türkî, 3/647. Medkûr, bu hadisi, hadis kitaplarında bulamadığını, hadisin metin ve sened açısından münker olduğunu söyler. Medkûr, 2/1144.

***öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.'"* (Bakara 2/217)**

1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} "Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür'"

a. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} "Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.'"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Ashabın sana haram aylarda yani Receb ayında savaşmayı soruyorlar." **[3/647]**

{قِتَالٍ} *"Savaşmak"*[987] kelimesinin kesralı olması {عَنِ} harf-i cerrinin mâna olarak kendisi üzerinde tekrar etmesindendir. Bize zikredildiğine göre Abdullah b. Mes'ûd kıraati de böyledir.[988]

---

987 Bakara 2/217.

988 İbn Ebî Dâvûd, *Mesâhîf*, s.58 Yani bu kıraate göre âyet şöyledir: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ عَنْ قِتَالٍ فِيهِ. Türkî, bu kıraatin resmü'l-Mushaf'a aykırı olması sebebiyle şâz olduğunu ifade eder. Türkî, 3/648.

[٤٠٨٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} قَالَ: يَقُولُ: يَسْأَلُونَكَ عَنْ قِتَالٍ فِيهِ، قَالَ: وَكَذَلِكَ كَانَ يَقْرَؤُهَا: «عَنْ قِتَالٍ فِيهِ»

4080. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar."*[989] sözünde "Sana o ayda savaşmayı soruyorlar" dedi ve o, âyeti عَنِ قِتَالٍ فِيهِ diye okuyordu.[990]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: {قُلْ} *"De ki:"*[991] Ey Muhammed! {قِتَالٌ فِيهِ} *"O ayda savaş"*[992] yani haram ayda savaş, {كَبِيرٌ} *"büyük günahtır."*[993] yani o ayda savaşmayı ve kan dökmeyi helâl görmek Allah katında büyük günahtır.

Allah'ın (cc) {قِتَالٌ فِيهِ} *"O ayda savaş"*[994] sözünün anlamı: "De ki: اَلْقِتَالُ فِيهِ كَبِيرٌ: O aydaki savaş, (elif lâm takılı anlamıyla düşünülerek, âyette kendisinden önce geçen savaşla aynı) büyük günahtır."

Allah (cc) âyette {قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *"O ayda savaş büyük bir günahtır."*[995] buyurdu. Çünkü Araplar bu ayda (Receb) dişlerini gıcırdatmaz (yani, vurmaz, savaşmaz, sakin kalırlar) Bu aya hürmeten babasının ya da kardeşinin katili olsa ona atılmaz, harekete geçmez. Mudar kabilesi o ayı (Receb ayını) اَلْأَصَمَّ: "sağır" olarak isimlendirdi çünkü bu ayda silah sesleri susar,[996] gürültüler kesilir.

[٤٠٨١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

989 Bakara 2/217.
990 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/385, kendi eserindeki sıraya göre 2024. rivayetin devamında İbn Ebî Ca'fer tarikiyle İbn Abbas, Rebî', A'meş kıraati olarak nakleder. Ayrıca bk. Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhît*, 2/145; Türkî, 3/648.
991 Bakara 2/217.
992 Bakara 2/217.
993 Bakara 2/217.
994 Bakara 2/217.
995 Bakara 2/217.
996 Halebî ve Şâkir'de لِسُكُوتِ yerine لِسُكُونِ ifadesi vardır. Türkî, 3/648; Şâkir, 4/300.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْزُو فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ إِلَّا أَنْ يُغْزَى، أَوْ يَغْزُوَ حَتَّى إِذَا حَضَرَ ذَلِكَ أَقَامَ حَتَّى يَنْسَلِخَ»

4081. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî'nin bana Şuayb b. Leys, Leys, Ebü'z-Zübeyr[997] tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir şöyle dedi: "Resûlullah (sav) kendisine savaş açılması hariç haram ayda savaşmadı, savaşa çıktığında haram ay girdiyse, ay bitinceye kadar savaşmadı, ayın geçmesini bekledi."[998] **[3/648]**

b. {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ} "Allah'ın yolundan alıkoymak"

Allah'ın (cc),

{وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ}

"Allah'ın yolundan alıkoymak"[999] sözünde {صَدٌّ} *"alıkoymak"*[1000] kelimesinin anlamı, bir şeyden men etmek, onu yasaklamak ve ondan uzaklaştırmak, demektir. Yine mesela falanca bir kimseden yüzünü çevirdi ve ona bakmayı kesti ise صَدَّ فُلَانٌ بِوَجْهِهِ عَنْ فُلَانٍ: "Falanca, falan kimseye yüz çevirdi" denir.

c. {وَكُفْرٌ بِهِ} "O'nu inkâr etmek"

Allah (cc); {وَكُفْرٌ بِهِ} *"O'nu inkâr etmek"*[1001] sözüyle Allah'a inkâr etmeyi kasteder. {بِهِ}'deki "اَلْبَاءُ ba" harfi {سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah'ın yolu"*[1002] ifadesindeki Allah ismine döner.

O zaman bu sözün tefsiri şudur: "Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'a girmeyi engellemek, Mescid-i Haram'ın

---

997 Halebî, Şâkir ve Medkûr metninde bu isim Zübeyr; bazı yazma nüshalarda İbnü'z-Zübeyr olarak kayıtlıdır. Şâkir, 4/300; Medkûr, 2/1145; Türkî, 3/648. Türkî, doğrusunu Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden tespit ettiğini söyler. Ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/402; Türkî, 3/648.

998 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de 22/439; 23/60 (14583, 14713) Leys tarikiyle aktarır. Rivayet, râvilerin hepsi sika olduğu için sahihtir. Abdülhamîd, 2/383.

999 Bakara 2/217.

1000 Bakara 2/217.

1001 Bakara 2/217.

1002 Bakara 2/217.

ehlini çıkarmak ki onlar oranın hem ehli hem koruyucusudur, Allah katında haram ayda savaşmaktan daha büyük bir günahtır."

الصَّدُّ عَنْ سَبِيلِ: Allah'ın yolundan alıkoymak, ifadesi merfû olduğu için {أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *"Allah katında daha büyük bir günahtır."*[1003] ifadesi de merfûdur. {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ} *"Mescid-i Haram'ın halkını oradan çıkarmak"*[1004] ifadesi de الصَّدُّ kelimesine atfedilir. Sonra mübteda-haber olarak {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *"Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür"*[1005] cümlesi gelir. Yani şirk, savaştan daha büyük ve korkunçtur.[1006] Haram ayda öldürülmesini kötü gördüğünüz İbnü'l-Hadramî'nin öldürülmesinden de büyüktür.

d. {وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Mescid-i Haram"

Arap dil âlimlerinden biri[1007] {وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Mescid-i Haram"*[1008] ifadesinin الْقِتَالُ: "savaş" kelimesine atfedildiğini ileri sürer. Buna göre âyetin anlamı, "Sana haram aylardan, o aylarda savaşmaktan ve Mescid-i Haram'dan soruyorlar" olur.

e. {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} "Mescid-i Haram'ın halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır"

Allah Teâlâ da (cevap olarak);

{وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

"Mescid-i Haram'ın halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır."[1009] "Haram aylarda savaşmaktan daha büyük günahtır." buyuruyor. **[3/649]**

Bu görüş, ilim ehlinin zikrettiği görüşler arasında olsa da bir aslı yoktur, çünkü insanlar müşriklerin, Müslümanları Mekke'deki yurtlarından çıkarmakla onlara yaptıklarının büyüklüğünden şüphe etmediler ve

---

1003 Bakara 2/217.
1004 Bakara 2/217.
1005 Bakara 2/217.
1006 الْفِتْنَةُ: Fitne kelimesinin anlamı için bk. Şâkir, 3/565-566, 570- 571; 4/301.
1007 Taberî'nin burada bahsettiği Ferrâ'dır. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/141; Türkî, 3/649.
1008 Bakara 2/217.
1009 Bakara 2/217.

Resûlullah'a müşriklerin kendilerini yurtlarından çıkarmaları hakkında sormaya, "Onların bu yaptığı nedir?" demeye gerek görmediler. Bilakis, onlar hakkında Müslümanlardan hiç kimse böyle bir iddiada bulunmadı ve Resûlullah'a onların bu yaptıklarını da sormadı. Bu böyle olduğuna göre insanlar Resûlullah'a sadece İbnü'l-Hadramî'yi öldürme meselesinden şüphe ettikleri gibi, onun hükmünden şüphe ettikleri şey hakkında sordular.[1010] İddia ettiklerine göre Resûlullah'ın ashabından İbnü'l-Hadramî'nin katili olan kimse onu haram aylarda öldürdü. Ashab da onun öldürülmesinde şüphe duydukları hükmü sordular. Müşriklerin Müslümanları Mescid-i Haram'dan[1011] çıkarması meselesine gelince, müşriklerin Müslümanlara bu yaptığının zulüm olduğunda kimsenin bir şüphesi yoktur ki bu konuyu sormuş olsunlar.

f. Nüzûl Sebebi

Bu âyetin İbnü'l-Hadramî'nin öldürülme sebebi ve katili hakkında Resûlullah'a (sav) indiği konusunda, müfessirler arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

Bu haberi nakledenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثني الزُّهْرِيُّ، وَيَزِيدُ بْنُ رُومَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: «بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ فِي رَجَبٍ مَقْفَلَهُ مِنْ بَدْرٍ الْأُولَى، وَبَعَثَ مَعَهُ بِثَمَانِيَةِ رَهْطٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، لَيْسَ فِيهِمْ مِنَ الْأَنْصَارِ أَحَدٌ، وَكَتَبَ لَهُ كِتَابًا، وَأَمَرَهُ أَنْ لَا يَنْظُرَ فِيهِ حَتَّى يَسِيرَ يَوْمَيْنِ ثُمَّ يَنْظُرُ فِيهِ فَيَمْضِي لِمَا أَمَرَهُ، وَلَا يَسْتَكْرِهُ مِنْ أَصْحَابِهِ أَحَدًا. وَكَانَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ، مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ أَبُو حُذَيْفَةَ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَمِنْ بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، ثُمَّ مِنْ حُلَفَائِهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشِ بْنِ رِيَابٍ، وَهُوَ أَمِيرُ الْقَوْمِ، وَعُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنِ بْنِ حَرْثَانَ أَحَدُ بَنِي أَسَدِ بْنِ خُزَيْمَةَ، وَمِنْ بَنِي نَوْفَلِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ عُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ حَلِيفٌ لَهُمْ، وَمَنْ بَنِي زُهْرَةَ بْنِ كِلَابٍ: سَعْدُ بْنُ

1010 فَلَمْ yerine yazma nüshalarda وَلَمْ يَكُنْ kayıtlıdır. Türkî, 3/650.
1011 Bazı yazma nüshalarında مِنْ yerine عَنْ yazmaktadır. Türkî, 3/650.

أَبِي وَقَّاصٍ، وَمِنْ بَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبٍ عَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ حَلِيفٌ لَهُمْ، وواقدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَنَافِ بْنِ عَرِينِ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ يَرْبُوعِ بْنِ حَنْظَلَةَ، وَخَالِدُ بْنُ الْبُكَيْرِ أَحَدُ بَنِي سَعْدِ بْنِ لَيْثٍ حَلِيفٌ لَهُمْ، وَمِنْ بَنِي الْحَرْثِ بْنِ فِهْرٍ سُهَيْلُ بْنُ بَيْضَاءَ. فَلَمَّا سَارَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ، يَوْمَيْنِ فَتَحَ الْكِتَابَ وَنَظَرَ فِيهِ، فَإِذَا فِيهِ: وَإِذَا نَظَرْتَ فِي كِتَابِي هَذَا، فَسِرْ حَتَّى تَنْزِلَ نَخْلَةَ بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ، فَتَرْصُدَ بِهَا قُرَيْشًا، وَتَعْلَمَ لَنَا مِنْ أَخْبَارِهِمْ. فَلَمَّا نَظَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ، فِي الْكِتَابِ قَالَ: سَمْعًا وَطَاعَةً ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: قَدْ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَمْضِيَ إِلَى نَخْلَةَ فَأَرْصَدَ بِهَا قُرَيْشًا حَتَّى آتِيَهُ مِنْهُمْ بِخَبَرٍ، وَقَدْ نَهَانِي أَنْ أَسْتَكْرِهَ أَحَدًا مِنْكُمْ، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُرِيدُ الشَّهَادَةَ وَيَرْغَبُ فِيهَا فَلْيَنْطَلِقْ، وَمَنْ كَرِهَ ذَلِكَ فَلْيَرْجِعْ، فَأَمَّا أَنَا فَمَاضٍ لِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَضَى وَمَضَى أَصْحَابُهُ مَعَهُ، فَلَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْهُ أَحَدٌ، وَسَلَكَ عَلَى الْحِجَازِ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِمَعْدِنَ فَوْقَ الْفُرْعِ يُقَالُ لَهُ بُحْرَانُ، أَضَلَّ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، وَعُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ بَعِيرًا لَهُمَا كَانَا عَلَيْهِ يَعْتَقِبَانِهِ، فَتَخَلَّفَا عَلَيْهِ فِي طَلَبِهِ، وَمَضَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ وَبَقِيَّةُ أَصْحَابِهِ حَتَّى نَزَلَ بِنَخْلَةَ، فَمَرَّتْ بِهِ عِيرٌ لِقُرَيْشٍ تَحْمِلُ زَبِيبًا، وَأُدْمًا، وَتِجَارَةً مِنْ تِجَارَةِ قُرَيْشٍ فِيهَا مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ، وَعُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، وَأَخُوهُ نَوْفَلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْمَخْزُومِيَّانِ، وَالْحَكَمُ بْنُ كَيْسَانَ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ الْمُغِيرَةِ فَلَمَّا رَآهُمُ الْقَوْمُ هَابُوهُمْ، وَقَدْ نَزَلُوا قَرِيبًا مِنْهُمْ، فَأَشْرَفَ لَهُمْ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ، وَقَدْ كَانَ حَلَقَ رَأْسَهُ؛ فَلَمَّا رَأَوْهُ آمَنُوا، وَقَالُوا: عُمَّارٌ، لَا بَأْسَ عَلَيْنَا مِنْهُمْ، وَتَشَاوَرَ الْقَوْمُ فِيهِمْ، وَذَلِكَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ جُمَادَى، فَقَالَ الْقَوْمُ: وَاللَّهِ لَئِنْ تَرَكْتُمُ الْقَوْمَ هَذِهِ اللَّيْلَةَ لَيَدْخُلُنَّ الْحَرَمَ فَلْيَمْتَنِعَنَّ بِهِ مِنْكُمْ، وَلَئِنْ قَتَلْتُمُوهُمْ لَنَقْتُلُنَّهُمْ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ. فَتَرَدَّدَ الْقَوْمُ فَهَابُوا الْإِقْدَامَ عَلَيْهِمْ، ثُمَّ شَجَّعُوا عَلَيْهِمْ، وَأَجْمَعُوا عَلَى قَتْلِ مَنْ قَدَرُوا عَلَيْهِ مِنْهُمْ، وَأَخْذِ مَا مَعَهُمْ؛ فَرَمَى وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِيمِيُّ عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِيِّ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ، وَاسْتُؤْسِرَ عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَالْحَكَمُ بْنُ كَيْسَانَ، وَأَفْلَتَ نَوْفَلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَأَعْجَزَهُمْ. وَقَدِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ وَأَصْحَابُهُ بِالْعِيرِ، وَالْأَسِيرَيْنِ، حَتَّى قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ

وَقَدْ ذَكَرَ بَعْضَ آلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: إِنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا غَنِمْتُمُ الْخُمُسَ؛ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ الْخُمُسُ مِنَ الْغَنَائِمِ. فَعَزَلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُمُسَ الْعِيرِ، وَقَسَّمَ سَائِرَهَا بَيْنَ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا أَمَرْتُكُمْ بِقِتَالٍ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ» فَوَقَفَ الْعِيرُ، وَالْأَسِيرَيْنِ، وَأَبَى أَنْ يَأْخُذَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، فَلَمَّا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ، سُقِطَ فِي أَيْدِي الْقَوْمِ، وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا، وَعَنَّفَهُمُ الْمُسْلِمُونَ فِيمَا صَنَعُوا، وَقَالُوا لَهُمْ: صَنَعْتُمْ مَا لَمْ تُؤْمَرُوا بِهِ وَقَاتَلْتُمْ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَلَمْ تُؤْمَرُوا بِقِتَالٍ؛ وَقَالَتْ قُرَيْشٌ: قَدِ اسْتَحَلَّ مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ الشَّهْرَ الْحَرَامَ، فَسَفَكُوا فِيهِ الدَّمَ، وَأَخَذُوا فِيهِ الْأَمْوَالَ وَأَسَرُوا. فَقَالَ: مَنْ يُرُدُّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِمَّنْ كَانَ بِمَكَّةَ إِنَّمَا أَصَابُوا مَا أَصَابُوا فِي جُمَادَى؛ وَقَالَتْ يَهُودُ تَتَفَاءَلُ بِذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ قَتَلَهُ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَمْرٌو: عَمَرَتِ الْحَرْبُ، وَالْحَضْرَمِيُّ: حَضَرَتِ الْحَرْبُ، وَوَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَقَدَتِ الْحَرْبُ فَجَعَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ذَلِكَ وَبِهِمْ. فَلَمَّا أَكْثَرَ النَّاسُ فِي ذَلِكَ أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ عَلَى رَسُولِهِ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} أَيْ عَنْ قِتَالٍ فِيهِ {قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} إِلَى قَوْلِهِ {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} أَيْ إِنْ كُنْتُمْ قَتَلْتُمْ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ فَقَدْ صَدُّوكُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَعَ الْكُفْرِ بِهِ، وَعَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَإِخْرَاجُكُمْ عَنْهُ، إِذْ أَنْتُمْ أَهْلُهُ وَوُلَاتُهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ قَتْلِ مَنْ قَتَلْتُمْ مِنْهُمْ {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} أَيْ قَدْ كَانُوا يَفْتِنُونَ الْمُسْلِمَ عَنْ دِينِهِ حَتَّى يَرُدُّوهُ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ إِيمَانِهِ وَذَلِكَ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْقَتْلِ، }وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا{ أَيْ هُمْ مُقِيمُونَ عَلَى أَخْبَثِ ذَلِكَ وَأَعْظَمِهِ، غَيْرُ تَائِبِينَ وَلَا نَازِعِينَ فَلَمَّا نَزَلَ الْقُرْآنُ بِهَذَا مِنَ الْأَمْرِ، وَفَرَّجَ اللَّهُ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا كَانُوا فِيهِ مِنَ الشَّفَقِ، قَبَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِيرَ، وَالْأَسِيرَيْنِ[٣/٦٥٠] »

4082. İbn Humeyd'in bize, Seleme b. Fazl, İbn İshâk, Zührî, Yezîd b. Rûmân tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Abdullah b. Cahş'ı, ilk Bedir gazvesinden (Sefevân Gazvesi)

dönüldüğünde Receb ayında aralarında Ensar'dan kimsenin bulunmadığı Muhacirlerden sekiz kişilik bir müfrezeyle birlikte gönderdi. Ona bir mektup yazıp (yazdırıp) iki gün yol aldıktan sonra bakmasını ve mektupta kendisine emredilenleri yapmasını ancak arkadaşlarından hiçbirini yazılanları yapması için zorlamamasını emretti. Abdullah b. Cahş'ın arkadaşları; Muhacirlerden, Abdüşşemsoğulları'ndan Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a[1012] b. Abdüşşems ve onun müttefiklerinden kendi kavminin lideri olan Abdullah b. Cahş b. Riyâb; Esed b. Huzeymeoğulları'ndan Ukkâşe b. Mihsân b. Hursân; Nevfel b. Abdimenâfoğulları'ndan Utbe b. Gazvân ile müttefikleri olan Zühre b. Kilâboğulları'ndan Sa'd b. Ebî Vakkâs; Adî b. Ka'boğulları'ndan Âmir b. Rebî'a ve onların müttefikleri Vâkıd b. Abdullah b. Menâf b. Arîn[1013] b. Sa'lebe b. Yerbû' b. Hanzala; Sa'd b. Leysoğulları'ndan Hâlid b. Bükeyr ve onların müttefiki Hâris b. Fehroğulları'ndan Süheyl b. Beyzâ'dır. Abdullah b. Cahş iki gün gittikten sonra mektubu açtı ve şu yazılanları okudu:

'Şayet mektubumu okuyorsan[1014] Mekke ve Taif arasındaki Nahle'de konaklamak üzere devam et ve orada Kureyş'i gözetle, bizim için onlar hakkında bilgi edin.' Abdullah b. Cahş mektubu okuduktan sonra,

'İşittik ve itaat ettik' dedi ve arkadaşlarına,

'Resûlullah (sav) bana Nahle'ye ilerlememi orada Kureyş'i gözetlememi ve onlardan haber iletmemi emretti. Sizden herhangi birinizi zorlamamı yasakladı. Aranızdan kim, şehadeti ve orayı gelmeyi istiyorsa benimle gelsin, kim de istemiyorsa dilerse geri dönebilir. Ben Resûlullah'ın emrini yerine getirmek üzere gidiyorum' dedi. Sonra o ve arkadaşları yola

---

1012 Nüshalarda "Utbe b." ifadesi düşmüştür. Doğrusu Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a'dır ve aşağıda gelecektir. İbn Hacer, *İsâbe*, 7/87; Türkî, 3/650. Aynı ziyade Şâkir metninde de bulunur. Şâkir; İbn Hişâm'ın, *Sîre*'de "Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a b. Abdüşşems ve onların arkadaşlarından Abdullah b. Cahş" olarak kaydettiğini aktarır. Şâkir, 4/302. Şâkir, *Sîre*'de olmamakla birlikte Taberî metninde Rebî'a kelimesinden sonra "ve Ümeyyeoğulları'ndan" ifadesinin bulunduğunu söyler. Şâkir, 4/302. Türkî ise *Sîre*'de olmadığı gerekçesiyle yazmadığını ifade eder. Ayrıca bk. İbn Hazm, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, 76-77; Türkî, 3/651.

1013 Tefsirin yazma nüshalarında Menât b. Uveym geçer. Doğru ifade olan Menâf b. Arîn olarak İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinden alınarak yazılmıştır. Ayrıca bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 6/595; Türkî, 3/651.

1014 Yazma nüshalarda نَظَرْتَ إِلَى olarak geçen ifadeyi Türkî ve Şâkir, İbn Hişâm'ın *Sîre*'si, Taberî'nin *Târîh*'i ve diğer kaynaklarda geçtiği üzere نَظَرْتَ فِي olarak kaydetmişlerdir. Türkî, 3/651; Şâkir, 4/302.

çıktı, geride kimse kalmadı. Hicaz'a doğru hareket ettiler. Buhran[1015] denilen Fur''un üst tarafındaki Ma'din bölgesine gelince Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Utbe b. Gazvân sırayla bindikleri bir deveyi[1016] kaybettiler. Onu ararken geride kaldılar. Abdullah b. Cahş ve diğer arkadaşları Nahle'ye vardılar. **[3/651]**

Belli bir süre sonra buraya kuru üzüm, deri ve Kureyş'in ticaret mallarından taşıyan bir Kureyş kervanı geldi. Onların arasında Amr b. Hadramî, Mahzûm kabilesinden Osman b. Abdullah b. Muğîre ve kardeşi Nevfel b. Abdullah b. Muğîre, Hişâm b. Muğîre'nin azatlı kölesi Hakem b. Keysân vardı. Onlar konaklayan müfrezeyi görünce korktular. Onlara doğru yaklaştılar, aralarında gözetleme yapan başı tıraş edilmiş Ukkâşe b. Mıhsan'ı görünce korkuları geçti ve,

'Onlar umrecidirler,[1017] size zararları dokunmaz' dediler. Konaklayan grup kendi arasında, bulundukları günün Cemâziyelâhir'in[1018] son günü olup olmadığı hakkında istişareye koyuldular ve dediler ki:

'Andolsun, şayet siz onları bu gece bırakırsanız onlar (yarın) haram aya girecek ve sizden kurtulacaklar. Onları öldürürseniz ise haram ayda öldürmüş olursunuz.' Bir süre ileriye atılmaya kararsızlık gösteren grup sonra birbirini cesaretlendirdiler.[1019] Kervanın içinden güç yetirebildiklerini öldürmeye ve yanlarında bulunanları da almaya karar verdiler. Vâkıd b. Abdullah et-Temîmî attığı okla Amr b. el-Hadramî'yi öldürdü. Osman b. Abdullah'ı ve Hakem b. Keysân'ı esir aldılar. Nevfel b. Abdullah kaçıp kurtuldu ve onu yakalamayı başaramadılar. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları, kervanı ve iki esiri alıp Medine'ye Resûlullah'ın (sav) yanına döndüler. Abdullah b. Cahş'ın ailesinden bazıları Abdullah'ın, arkadaşlarına,

---

1015 Yazma nüshalarda نَجْرَان geçmektedir. İbn Hişâm'ın *Sîre*'si ve Taberî'nin *Târîh*'inde yer verildiği üzere doğrusu بُحْرَانُ'dır. Ayrıca bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 1/498; Türkî, 3/651.

1016 Bazı yazma nüshalarda بَعِيرًا لَهُمَا yerine بَعِيرًا إِنَّمَا yazılıdır. Türkî, 3/651.

1017 Burada عُمَّارٌ: umre yapanlar, olarak geçen kelimenin tekili عَامِرٌ, fiili de عَمَرَ olup, sülâsî bâbdan gelmiştir. Bu haliyle kelimenin kullanılmadığını söyleyen Şâkir اعْتَمَرَ: umre yaptı; مُعْتَمِرُونَ: umre yapanlar, ifadesinin doğru ve yaygın olduğunu ifade etmiştir. Şâkir, 4/303.

1018 İbn Hişâm'ın *Sîre*'si ve Taberî'nin *Târîh*'inde bu ay yerine "Receb" ayı yazılmıştır. Ancak hem Türkî'nin hem Şâkir'in ifadesiyle doğru olan rivayetin devamından da anlaşıldığı üzere Cemâziyelâhir'dir. Türkî, 3/652; Şâkir, 4/303.

1019 شَجَّعُوا ifadesi, İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde de bu haliyle kayıtlıdır. Taberî'nin *Târîh*'inde ise تَشَجَّعُوا olarak yazılmıştır. Türkî, 3/652.

'Bu ganimetlerin beşte biri Resûlullah'ındır (sav)'[1020] dediğini söylediler. Bu, ganimetlerin beşte birinin farz kılınmasından öncedir. Kervanın malının beşte birini Resûlullah (sav) için ayırıp geri kalanını arkadaşları arasında[1021] taksim etti. Resûlullah'ın (sav) huzuruna gelince o,

'Ben size haram ayda savaşmayı emretmedim!' buyurdu. Kervanı ve esirleri bekletti, onlardan bir şey almayı reddetti. Resûlullah (sav) böyle söyleyince müfreze çok üzüldü, helak olup gideceklerini sandılar. Yaptıklarından ötürü Müslümanlar da onları azarladılar ve,

'Emrolunmadığınız şeyi yaptınız, haram ayda onlarla savaştınız, siz savaşla emrolunmamıştınız' dediler. **[3/652]**

Kureyş,

'Muhammed ve ashabı, haram ayda savaşmamayı yok saydılar, bu ayda kan döktüler, malları aldılar, esir edindiler'[1022] dedi. Mekke'de olan Müslümanlar ise onların bu dediklerine cevaben,

'Onlar, her ne yaptıysalar, Cemâziyelâhir'de[1023] yaptılar' dediler. Yahudiler de bu durumu kendileri için fırsat bilip[1024] Resûlullah'a şöyle dediler:

'Vâkıd b. Abdullah, Amr b. Hadramî'yi öldürdü. Amr (öldürülmesi) savaşı canlandırdı, Hadramî savaşı hazırladı, Vâkıd b. Abdullah da savaşı tutuşturdu. Allah, onlara bu musibeti kendileri sebebiyle verdi.[1025] İnsanların çoğu, bu konuda konuşunca Allah Azze ve Celle, Resûlü'ne (sav);

1020 Ganimet taksimatıyla ilgili bk. Enfâl 8/1, 41.

1021 Bazı yazma ve matbu nüshalarda عَلَى yerine بَيْنَ bulunur. Türkî, 3/652.

1022 Şâkir, وَأَسَرُوا: esir aldılar, ifadesinden sonra İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde ve Taberî'nin *Târîh*'inde geçtiği için metne فِيهِ الرِّجَالَ ifadesini eklemiştir. Şâkir, 4/304.

1023 İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde ve Taberî'nin *Târîh*'inde burada "Şa'ban" yazmaktadır. Şâkir, 4/303-304.

1024 İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde ve Taberî'nin *Târîh*'inde تَتَفَاءَلُ yerine تَفَاءَلَ bulunur. Türkî, 3/652; Şâkir, 4/304.

1025 İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde ve Taberî'nin *Târîh*'inde وَبِهِمْ yerine لَا لَهُمْ yazar. Türkî, 3/653. Rivayetin Arapçasında seçilen kelimeler, isim ve fiilin ortak harflerden oluşması sebebiyle ifade güzelliği sağlamaktadır: عَمْرٌو: عَمَرَتِ الْحَرْبُ، وَالْحَضْرَمِيُّ: حَضَرَتِ الْحَرْبُ، وَوَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَقَدَتِ الْحَرْبُ

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar.'[1026] yani عَنِ قِتَالٍ فِيهِ: o ayda savaşı, soruyorlar.

{قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

"De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır'[1027] kısmından;

{وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}

'Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür'[1028] kısmına kadar nâzil oldu. Yani, siz şayet haram ayda öldürdüyseniz onlar da sizi Allah'ı inkâr ederek O'nun yolundan alıkoydu, Mescid-i Haram'a girmenizi engelledi. Sizleri oradan çıkarmaları, ki siz oranın sakini ve yöneticileri idiniz, Allah katında sizin onları öldürmenizden çok daha büyük bir günahtır.

{وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}

'Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.'[1029]

Onlar Müslümanlara, iman etmelerinden sonra dinlerini bırakıp tekrar küfre dönmeleri için zulüm ve baskı yapıyorlardı. İşte bu Allah katında çok daha büyük günahtır.

{وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا}

'Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler.'[1030]

Onlar tevbe etmeksizin, vazgeçmeksizin sizin yaptığınızdan çok daha kötüsünü çok daha büyüğünü yapıyorlar. Sonra Kur'ân bu emirlerle inince,

---

1026 Bakara 2/217.
1027 Bakara 2/217.
1028 Bakara 2/217.
1029 Bakara 2/217.
1030 Bakara 2/217.

Allah Müslümanları içinde bulundukları korkudan[1031] kurtarınca Resûlullah (sav), kafileyi ve iki esiri aldı."[1032] **[3/653]**

[٤٠٨٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ سَرِيَّةً وَكَانُوا سَبْعَةَ نَفَرٍ، عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ الْأَسَدِيَّ، وَفِيهِمْ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ، وَأَبُو حُذَيْفَةَ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، وَعُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ السُّلَمِيُّ حَلِيفٌ لِبَنِي نَوْفَلٍ، وَسُهَيْلُ بْنُ بَيْضَاءَ، وَعَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ، وواقدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْيَرْبُوعِيُّ حَلِيفٌ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَكَتَبَ مَعَ ابْنِ جَحْشٍ كِتَابًا وَأَمَرَهُ أَنْ لَا يَقْرَأَهُ حَتَّى يَنْزِلَ مَلَلَ، فَلَمَّا نَزَلَ بِبَطْنِ مَلَلَ فَتَحَ الْكِتَابَ، فَإِذَا فِيهِ: أَنْ سِرْ حَتَّى تَنْزِلَ بَطْنَ نَخْلَةَ. فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْمَوْتَ فَلْيَمْضِ وَلْيُوصِ، فَإِنِّي مُوصٍ، وَمَاضٍ لِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَارَ وَتَخَلَّفَ عَنْهُ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، وَعُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ أَضَلَّا رَاحِلَةً لَهُمَا، فَأَتَيَا بُحْرَانَ يَطْلُبَانِهَا، وَسَارَ ابْنُ جَحْشٍ إِلَى بَطْنِ نَخْلَةَ، فَإِذَا هُمْ بِالْحَكَمِ بْنِ كَيْسَانَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُغِيرَةِ، وَالْمُغِيرَةُ بْنُ عُثْمَانَ، وَعَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ. فَاقْتَتَلُوا، فَأَسَرُوا الْحَكَمَ بْنَ كَيْسَانَ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُغِيرَةِ، وَانْفَلَتَ الْمُغِيرَةُ، وَقُتِلَ عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ، قَتَلَهُ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فَكَانَتْ أَوَّلَ غَنِيمَةٍ غَنَمَهَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى الْمَدِينَةِ بِالْأَسِيرَيْنِ وَمَا غَنِمُوا مِنَ الْأَمْوَالِ أَرَادَ أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يُفَادُوا بِالْأَسِيرَيْنِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:"حَتَّى نَنْظُرَ مَا فَعَلَ صَاحِبَانَا» ؛ فَلَمَّا رَجَعَ سَعْدٌ وَصَاحِبُهُ فَادَى بِالْأَسِيرَيْنِ، فَفَجَرَ عَلَيْهِ الْمُشْرِكُونَ،

1031 الشَّفَق: korku, demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ش ف ق; Türkî, 3/653.

1032 Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/410-413; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/601-605. Her iki kaynakta burada zikredilene göre bazı ziyadeler vardır. Ayrıca bk. Beyhakî, *Delâil*'de (3/18-19) Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Yezîd tarikiyle muhtasar olarak zikreder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de rivayetin bir kısmını 2/385-386 (2024, 2034, 2038) Seleme, Abdullah b. İdrîs, İbn İshâk tarikiyle kaydeder. Türkî, 3/653. Abdülhamîd'e göre rivayet, hasendir. Urve'nin Peygamber'den rivayetleri mürseldir. Beyhakî'nin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (16732) zikrettiği sened sahihtir, daha uzun haliyle aktarılır. Abdülhamîd, 2/385.

وَقَالُوا: مُحَمَّدٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ يَتَّبِعُ طَاعَةَ اللَّهِ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنِ اسْتَحَلَّ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَقَتَلَ صَاحِبَنَا فِي رَجَبٍ، فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: إِنَّمَا قَتَلْنَاهُ فِي جُمَادَى، وَقِيلَ فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَجَبٍ، وَآخِرَ لَيْلَةٍ مِنْ جُمَادَى وَعَمَدَ الْمُسْلِمُونَ سُيُوفَهُمْ حِينَ دَخَلَ رَجَبٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ يُعَيِّرُ أَهْلَ مَكَّةَ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} لَا يَحِلُّ، وَمَا صَنَعْتُمْ أَنْتُمْ يَا مَعْشَرَ الْمُشْرِكِينَ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، حِينَ كَفَرْتُمْ بِاللَّهِ، وَصَدَدْتُمْ عَنْهُ مُحَمَّدًا وَأَصْحَابَهُ، وَإِخْرَاجُ أَهْلِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ مِنْهُ حِينَ أَخْرَجُوا مُحَمَّدًا أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ عِنْدَ اللَّهِ، وَالْفِتْنَةُ هِيَ الشِّرْكُ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْقَتْلِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ، وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}»

4083. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî; {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."*[1033] âyetinde şöyle demiştir: "Bu âyet, Resûlullah'ın (sav), başlarında Abdullah b. Cahş el-Esedî'nin[1034] olduğu yedi kişilik bir seriyyeyi göndermesinden bahseder. Bu grupta, Ammâr b. Yâsir, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Benî Nevfel'in müttefiki Utbe b. Gazvân es-Sülemî, Süheyl b. Beyzâ, Âmir b. Füheyre ve Ömer b. Hattâb'ın müttefiki Vâkıd b. Abdullah el-Yerbû'î vardı. Resûlullah (sav) İbn Cahş'a bir mektup yazdı. Batn-ı[1035] Melel'e[1036] gelinceye kadar onu okumamasını emretti. Abdullah b. Cahş, Batn-ı Melel'e ulaşınca mektubu açtı, orada,

'Batn-ı Nahle'ye varıncaya kadar devam et' yazıyordu. Arkadaşlarına,

'Kim ölümü göze alıyor ise devam etsin ve vasiyette bulunsun. Ben vasiyette bulundum ve Resûlullah'ın (sav) emri gereğince yola devam

---

1033 Bakara 2/217.

1034 Bazı yazma ve matbu nüshalarda عَلَيْهِمْ yerine وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ kayıtlıdır. Türkî, 3/654; Şâkir, 4/305.

1035 Nüshalarda düşen bu kelime hem sonrasında hem *Târîhu't-Taberî*'de geçer, bu sebeple muhakkikler metne taşımışlardır. Türkî, 3/654; Şâkir, 4/305.

1036 Melel, Mekke yolunda Harameyn arasında bulunan mevkiinin adıdır. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 4/635; Türkî, 3/654.

ediyorum' dedi ve ilerledi. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Utbe b. Gazvân bineklerini kaybettikleri[1037] için ondan geriye kaldılar ve bineklerini ararken Buhrân'a[1038] geldiler. İbn Cahş ise bu sırada Batn-ı Nahle'ye kadar ilerledi. Orada Hakem b. Keysân, Abdullah b. Muğîre, Muğîre b. Osman, Amr b. Hadramî ile karşılaştı, onlarla savaştılar. Hakem b. Keysân ve Abdullah b. Mugîre'yi esir aldılar, Muğîre kaçıp kurtuldu, Amr b. Hadramî de öldürüldü. Onu Vâkıd b. Abdullah öldürdü. **[3/654]**

Buradaki ganimet ashâb-ı Muhammed'in (sav) elde ettikleri ilk ganimetti. İki esir ve ele geçirdikleri mallarla Medine'ye döndüklerinde Mekke ehli esirlerinin serbest bırakılmasını istediler. Nebî (sav),

'İki arkadaşımızı bekleyelim bakalım onlar ne yaptı?' buyurdu. Sa'd ve arkadaşı, Utbe dönünce, Resûlullah (sav) esirleri serbest bıraktı. Müşrikler ona,

'Muhammed, Allah'a itaat ettiğini söylüyor ancak haram ayları ilk kez çiğneyen odur. Arkadaşımızı Receb ayında öldürdü' diyerek saldırdılar.[1039] Müslümanlar,

'Biz onu Cemâziyelâhir'de öldürdük' dediler. Receb'in ilk günü Cemâziyelevvel'in son gecesi olduğu da söylenmiştir. Müslümanlar, Receb ayı girince[1040] kılıçlarını kınlarına koydular.[1041] Allah (cc) bunun üzerine Mekkelileri ayıplayan;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır.'[1042] âyetini indirdi. 'Bu ayda savaş helâl değildir ancak ey müşrikler topluluğu! Sizin bu yaptığınız, haram ayda savaş yapmaktan daha büyük suçtur. Allah'ı inkâr etmeniz, Muhammed ve ashabını ondan alıkoymanız, Muhammed'i (sav) çıkardığınız zaman Mescid-i Haram'ın ehlini de oradan çıkarmanız Allah katında adam öldürmekten daha büyük

1037 Halebî'de أَضَلاَّ yerine أَضَلَّ kayıtlıdır. Türkî, 3/654.
1038 Bazı nüshalarda Necrân olarak geçer. Türkî, 3/654. Bu ifade, daha önce de zikredildiği üzere hatalıdır. *Târîhu't-Taberî*'de de Buhrân kayıtlıdır. Şâkir, 4/306.
1039 Bazı nüshalarda فَفَجَرَ yerine فَفَخَرَ kayıtlıdır. Türkî, 3/655.
1040 Bazı nüshalarda حِينَ yerine حَتَّى vardır. Türkî, 3/655.
1041 Halebî'de ve bazı yazma nüshalarda وَأَغْمَدَ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/655.
1042 Bakara 2/217.

suçtur. Fitne ki o şirktir, Allah katında haram aylarda adam öldürmekten daha ağırdır.' Âyette işte böyledir:

{وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}

'Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.'[1043] »[1044]

[٤٠٨٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ رَجُلٌ، عَنْ أَبِي السَّوَّارِ يُحَدِّثُهُ، عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: «عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ بَعَثَ رَهْطًا، فَبَعَثَ عَلَيْهِمْ أَبَا عُبَيْدَةَ؛ فَلَمَّا آخَذَ لِيَنْطَلِقَ بَكَى صَبَابَةً إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعَثَ رَجُلًا مَكَانَهُ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ، وَكَتَبَ لَهُ كِتَابًا، وَأَمَرَهُ أَنْ لَا يَقْرَأَ الْكِتَابَ حَتَّى يَبْلُغَ كَذَا وَكَذَا، وَلَا تُكْرِهَنَّ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ عَلَى السَّيْرِ مَعَكَ. فَلَمَّا قَرَأَ الْكِتَابَ اسْتَرْجَعَ، وَقَالَ: سَمْعًا وَطَاعَةً لِأَمْرِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. فَخَبَّرَهُمُ الْخَبَرَ، وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْكِتَابَ. فَرَجَعَ رَجُلَانِ وَمَضَى بَقِيَّتُهُمْ. فَلَقُوا ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَتَلُوهُ، وَلَمْ يَدْرُوا ذَلِكَ الْيَوْمَ مِنْ رَجَبٍ أَوْ مِنْ جُمَادَى؟ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ لِلْمُسْلِمِينَ: فَعَلْتُمْ كَذَا وَكَذَا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ فَأَتَوْا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَدَّثُوهُ الْحَدِيثَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}[البقرة: ٢١٧] وَالْفِتْنَةُ: هِيَ الشِّرْكُ « وَقَالَ بَعْضُ الَّذِينَ أَظُنُّهُ قَالَ: كَانُوا فِي السَّرِيَّةِ: وَاللَّهِ مَا قَتَلَهُ إِلَّا وَاحِدٌ، فَقَالَ: إِنْ يَكُنْ خَيْرًا فَقَدْ وَلَّيْتُ. وَإِنْ يَكُنْ ذَنْبًا فَقَدْ عَمِلْتُ.

1043 Bakara 2/217.

1044 Taberî, *Târîhu't-Taberî*'de (2/413-414) kısaca; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de, Amr tarikiyle 2/385 (2027) yer verir. Türkî, 3/655. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/285-286; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/601; Medkûr, 2/1148.

4084. Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî'nin bize, Mu'temir b. Süleyman et-Teymî, babası, bir râvi,[1045] Ebü's-Sevvâr tarikiyle Cündeb b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre Resûlullah'tan (sav) şöyle aktarmıştır: "Resûlullah (sav) ufak bir birliği Ebû Ubeyde komutasında gönderdi. Ebû Ubeyde, yola çıkılacağı vakit, Hz. Peygamber'den ayrılığı sebebiyle çok ağladı. Bunun üzerine onun yerine Abdullah b. Cahş'ı görevlendirdi. Ona bir mektup verip, filan yere ulaşmadan mektubu okumamasını emretti ve,

'(Mektubu okuduktan sonra) Arkadaşlarından hiçbirini seninle devam etmeye zorlama' buyurdu. **[3/655]**

Abdullah, (söz konusu yere geldiklerinde) mektubu okuyunca istircâ'da bulundu,[1046]

'Allah'ın ve Resûlü'nün emrine uyduk, baş üstüne!' dedi. Sonra mektubu arkadaşlarına okuyarak durumu bildirdi. Bunun üzerine iki kişi geri döndü geri kalanı yola devam etti. Yolda İbnü'l-Hadramî ile karşılaştılar ve onu öldürdüler. Ancak onu öldürdükleri günün, Receb ayından mı yoksa Cemâziyelâhir'den[1047] mi olduğunu bilemediler. Müşrikler, Müslümanlara,

'Siz onu haram ayda öldürdüğünüzü biliyorsunuz' dediler. Nebî'ye (sav) gelip olanları anlattılar. Allah (cc) bu hadise üzerine;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah

---

1045 Burada müphem olarak geçen râvi, Beyhakî'nin *Sünen*'inde (16493) ve diğer bazı kaynaklarda zikredilen Hadramî b. Lâhik et-Temîmî'dir, doğru sözlü, güvenilir bir râvidir. Abdülhamîd, 2/386.

1046 اسْتَرْجَعَ: istircâ'da bulunmak, bir musibet halinde mümin kimsenin{إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *"Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz"* (Bakara 2/156) âyetini okuyup teslimiyet göstermesine denir. Bk. Hayati Hökelekli, "İstircâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islâmansiklopedisi.org.tr/istirca (23.02.2023).

1047 Bazı nüshalarda مِنْ düşmüştür. Türkî, 3/656.

katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.'[1048] âyetini indirdi. {الْفِتْنَةُ} *'Zulüm ve baskı/Fitne'*[1049] şirktir.

Seriyyede olanlar ki ben onların böyle dediğini düşünüyorum, 'Allah'a yemin olsun ki onu sadece bir kişi öldürdü. O da 'Şayet bu iş hayırsa ben üstlenirim, yok günahsa yine bu suçu ben işledim[1050]' demişlerdir."[1051]

[٤٠٨٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} قَالَ: إِنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي تَمِيمٍ أَرْسَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَرِيَّةٍ، فَمَرَّ بِابْنِ الْحَضْرَمِيِّ يَحْمِلُ خَمْرًا مِنَ الطَّائِفِ إِلَى مَكَّةَ، فَرَمَاهُ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ وَكَانَ بَيْنَ قُرَيْشٍ، وَمُحَمَّدٍ عَقْدٌ، فَقَتَلَهُ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ، وَأَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ، فَقَالَتْ قُرَيْشٌ: فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَلَنَا عَهْدٌ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَصَدّ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} مِنْ قَتْلِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، وَالْفِتْنَةُ كُفْرٌ بِاللَّهِ، وَعِبَادَةُ الْأَوْثَانِ أَكْبَرُ مِنْ هَذَا كُلِّهِ »

4085. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar."*[1052] sözünde şöyle demiştir: "Temîmoğullarından bir kişi başkanlığında Resûlullah (sav) bir müfreze çıkardı. Müfreze, Taif'ten Mekke'ye giden ve içki taşıyan İbnü'l-Hadramî ile (kervanıyla) karşılaştı. Müfrezeye başkanlık eden, İbnü'l-Hadramî'ye bir ok attı ve onu öldürdü. Kureyş ve Muhammed (sav) arasında anlaşma

1048 Bakara 2/217.
1049 Bakara 2/217.
1050 Bazı nüshalarda عَمِلْتُ yerine عَلِمْتُ kayıtlıdır. Türkî, 3/656.
1051 Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/415. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 1534; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, 1670. Beyhakî, *Sünen*'de (9/11-12) ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de, Mu'temir tarikiyle 2/384, 387 (2022, 2035) yer verir. Türkî, 3/656. Rivayetin tam hali 4102. rivayette gelmektedir. Şâkir, 4/308. Ayrıca bk. Nesâî, *Sünen*, 8803; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/168; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/236; Medkûr, 2/1148.
1052 Bakara 2/217.

vardı. İbnü'l-Hadramî'yi Cemâziyelâhir'in son Receb'in ilk gününde öldürmüştü. Kureyş,

'Hem haram ay hem anlaşmamız var!' diye söylenince Allah Azze ve Celle,

{قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ}

'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek...' âyetini indirdi.

{وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

'Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak, halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır.'[1053] {وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'Mescid-i Haram'*[1054] yani صَدٌّ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ: 'Mescid-i Haram'dan alıkoymak, demektir. İbnü'l-Hadramî'yi öldürmekten daha büyük günahtır. {وَالْفِتْنَةُ} *'Zulüm ve baskı/fitne'*[1055] yani Allah'ı inkâr etmek, putlara tapmak ise tüm bunlardan daha büyük suçtur."[1056] **[3/656]**

[٤٠٨٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَعُثْمَانَ الْجَزَرِيِّ، عَنْ مِقْسَمٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ:»لَقِيَ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِيِّ فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَجَبٍ، وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ مِنْ جُمَادَى فَقَتَلَهُ، وَهُوَ أَوَّلُ قَتِيلٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَعَيَّرَ الْمُشْرِكُونَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالُوا: أَتَقْتُلُونَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} يَقُولُ: وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُفْرٌ بِاللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَصَدٌّ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} مِنْ قَتْلِ عَمْرِو بْنِ الْحَضْرَمِيِّ؛

1053 Bakara 2/217.
1054 Bakara 2/217.
1055 Bakara 2/217.
1056 Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s. 231, 232. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/251, Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/657. Ayrıca bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/363; Medkûr, 2/1148.

وَالْفِتْنَةُ: يَقُولُ: الشِّرْكُ الَّذِي أَنْتُمْ فِيهِ أَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ أَيْضًا» قَالَ الزُّهْرِيُّ: «وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا بَلَغَنَا يُحَرِّمُ الْقِتَالَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ ثُمَّ أُحِلَّ بَعْدُ»

4086. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Osman el-Cezerî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas'ın azatlı kölesi Miksem şöyle dedi: "Vâkıd b. Abdullah'la Receb ayının ilk gecesi ona göre Cemâziyelâhir'de Amr b. Hadramî'yle karşılaştı ve onu öldürdü. İbnü'l-Hadramî müşriklerden öldürülen ilk kişidir. Müşrikler Müslümanları kınadılar ve,

'Haram ayda öldürüyorsunuz, öyle mi!' dediler. Bunun üzerine Allah;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ
وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ...'[1057] âyetini indirdi. Allah yolundan alıkoymak, O'nu yani Allah'ı inkâr etmek ve {وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'Mescid-i Haram'*[1058] yani صَدٌّ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ: Mescid-i Haram'dan alıkoymak, {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *'Halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır.'*[1059] İbnü'l-Hadramî'nin öldürülmesinden daha büyük günahtır. {وَالْفِتْنَةُ} *'Zulüm ve baskı/fitne'*[1060] sizin içerisinde bulunduğunuz şirk de aynı şekilde çok daha büyük bir günahtır."

Zührî "Bize ulaştığına göre Nebî (sav) haram ayda savaşmayı haram kılmış daha sonra ise helâl kılmıştır."[1061] dedi.[1062]

1057 Bakara 2/217.

1058 Bakara 2/217.

1059 Bakara 2/217.

1060 Bakara 2/217.

1061 Abdürrezzâk ve İbn Ebî Hâtim tefsirlerinde أُحِلَّ'den sonra لَهُ bulunur. Türkî, 3/657.

1062 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/87-88. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, Hasan tarikiyle 2/384 (2023); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/251, Ebû Dâvûd'un *Nâsih*'ine nispetle; Türkî, 3/657. Bu rivayet mürseldir, her iki sened, tâbiîlerden olan Miksem ve Zührî'de bitmektedir. Osman el-Cezerî, Osman b. Sâc'dır. Biyografisi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/153. Osman b. Amr b. Sâc ile ikisi farklı râvilerdir. Osman b. Amr için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*,

[٤٠٨٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثني أَبِي، قَالَ: ثني عَمِّي، قَالَ: ثني أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ « {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} وَذَلِكَ أَنَّ الْمُشْرِكِينَ صَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَدُّوهُ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ، فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، فَعَابَ الْمُشْرِكُونَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقِتَالَ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} مِنَ الْقَتْلِ فِيهِ، وَإِنَّ مُحَمَّدًا بَعَثَ سَرِيَّةً، فَلَقُوا عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، وَهُوَ مُقْبِلٌ مِنَ الطَّائِفِ آخِرَ لَيْلَةٍ مِنْ جُمَادَى وَأَوَّلَ لَيْلَةٍ مِنْ رَجَبٍ؛ وَإِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانُوا يَظُنُّونَ أَنَّ تِلْكَ اللَّيْلَةَ مِنْ جُمَادَى وَكَانَتْ أَوَّلَ رَجَبٍ وَلَمْ يَشْعُرُوا، فَقَتَلَهُ رَجُلٌ مِنْهُمْ وَاحِدٌ. وَإِنَّ الْمُشْرِكِينَ أَرْسَلُوا يُعَيِّرُونَهُ بِذَلِكَ، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} وَغَيْرُ ذَلِكَ أَكْبَرُ مِنْهُ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُفْرٌ بِهِ، «وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ، إِخْرَاجُ أَهْلِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَكْبَرُ مِنَ الَّذِي أَصَابَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ، وَالشِّرْكُ بِاللَّهِ أَشَدُّ»

4087. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."*[1063] âyetinde şöyle demiştir: "Bu âyet, müşriklerin haram ayda Resûlullah'ı (sav) Mescid-i Haram'dan alıkoymaları ve onu geri çevirmeleriyle ilgilidir. Allah, Nebîsi'ne gelecek yıl haram ayda fetih ihsan eyledi. Müşrikler, Resûlullah'ı (sav) haram ayda savaştığı için kınadı. **[3/657]**

3(1)/162. Mizzî ve onu takip eden İbn Hacer, bu iki râviyi karıştırmıştır. İlgili açıklamalar için Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 2562. rivayetin Şâkir tarafından düşülen şerhine bakılabilir. Bir diğer râvi Miksem ise Abdullah b. Hâris b. Nevfel'in ya da bir diğer kavle göre İbn Abbas'ın azatlı kölesi Miksem b. Bücra'dır, tâbiûndandır, sikadır. Şâkir, 4/308.

1063 Bakara 2/217.

Allah Azze ve Celle,

{وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

'Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır.'[1064] buyurdu yani adam öldürmekten daha büyük günahtır. Hz. Muhammed, bir seriyye göndermişti. Bu seriyye, Cemâziyelâhir'in son, Receb'in ilk gecesi Taif'ten dönen İbnü'l-Hadramî'yle karşılaştı. Hz. Muhammed'in ashabı bu geceyi, Cemâziyelâhir'in son gecesi sanıyorlardı ancak Receb'in ilk günü olduğunu fark edememişlerdi ve onlardan biri İbnü'l-Hadramî'yi öldürdü. Müşrikler, onun bu yaptığını kınamaya başladılar. Allah Azze ve Celle;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır.'[1065] buyurdu ve bu savaştan daha büyüğü şudur:

{وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ}

'Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak.'[1066] Mescid-i Haram'ın ehlini oradan çıkarmak, Muhammed (sav) ashabının[1067] başına gelenden[1068] daha büyüktür. Şirk ise daha da büyük suçtur."[1069]

[٤٠٨٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

1064 Bakara 2/217.
1065 Bakara 2/217.
1066 Bakara 2/217.
1067 Tefsirin metninde düşen أَصْحَابُ ifadesi, Türkî tarafından İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inden alınmıştır. Türkî, 3/658.
1068 Bir yazma nüshada أَصَابَ yerine أَصْحَابُ yazılmıştır. Türkî, 3/658.
1069 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de, Muhammed b. Sa'd tarikiyle 2/385-386 (2026, 2027, 2031, 2032) zikreder. Türkî, 3/658.

إِلَى قَوْلِهِ: {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} اسْتَكْبَرُوهُ، فَقَالَ: {وَالْفِتْنَةُ}: الشِّرْكُ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ مُقِيمُونَ أَكْبَرُ مِمَّا اسْتَكْبَرْتُمْ »

4088. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân, Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik, Allah {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır.'*[1070] sözü {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *'Fitne ise adam öldürmekten daha büyüktür'* sözüne kadar inince onlar adam öldürmeyi çok büyük suç görüyorlardı.[1071] Sonra Allah {وَالْفِتْنَةُ} *'Korku ve baskı/fitne'*[1072] yani içinde bulunduğunuz şirk, büyük suç gördüğünüzden (haram ayda adam öldürmekten) {أَكْبَرُ} *'daha büyüktür'*[1073] buyurdu" dedi.

[٤٠٨٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْغِفَارِيِّ، قَالَ: « بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ فِي جَيْشٍ، فَلَقِيَ نَاسًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ بِبَطْنِ نَخْلَةَ، وَالْمُسْلِمُونَ يَحْسِبُونَ أَنَّهُ آخِرُ يَوْمٍ مِنْ جُمَادَى، وَهُوَ أَوَّلُ يَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ، فَقَتَلَ الْمُسْلِمُونَ ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: أَلَسْتُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّكُمْ تُحَرِّمُونَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْبَلَدَ الْحَرَامَ؟ وَقَدْ قَتَلْتُمْ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} إِلَى قَوْلِهِ {أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} مِنَ الَّذِي اسْتَكْبَرْتُمْ مِنْ قَتْلِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، وَالْفِتْنَةُ الَّتِي أَنْتُمْ عَلَيْهَا مُقِيمُونَ، يَعْنِي الشِّرْكَ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ »

4089. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer'in babası tarikiyle Husayn'dan rivayet edildiğine göre Ebû Mâlik el-Gıfârî şöyle dedi: "Resûlullah (sav), Abdullah b. Cahş'ı (seriyyenin başında) gönderdi. Abdullah b. Cahş, Batn-ı Nahle'de müşriklerden bir grupla karşılaştı. Bu esnada Müslümanlar, Receb'in ilk günü olan o günü,

---

1070 Bakara 2/217.

1071 Metinde geçen اَلْاِسْتِكْبَارُ bir şeyi büyük görme, gözünde büyütmedir. Benzer ifade اسْتَكْرَتْمُ: kötü görmek, ayıplamak olarak aşağıda Mücâhid'den nakledilen sözde gelecektir. Müfessirin açıklamasında da daha önce (3/649) geçmişti. Türkî, 3/658.

1072 Bakara 2/217.

1073 Bakara 2/217.

Cemâziyelâhir'in son günü zannediyorlardı ve İbnü'l-Hadramî'yi öldürdüler. Bunun üzerine müşrikler,

'Hani siz haram aya ve Mekke'ye saygı duyduğunuzu iddia ediyordunuz, ne oldu da haram ayda öldürdünüz!' dediler. Allah bu olay üzerine;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır.'[1074] sözünden {أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *'Allah katında daha büyük günahtır.'*[1075] sözüne kadar nâzil buyurdu. (Bunlar) Sizin çok büyük bir suç kabul ettiğiniz[1076] İbnü'l-Hadramî'nin öldürülmesinden daha büyüktür. {وَالْفِتْنَةُ} *'Zulüm ve baskı/fitne'*[1077] içinde bulunduğunuz fitne, yani şirk ise {أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *'Adam öldürmekten daha büyüktür.'*[1078]"[1079] **[3/658]**

[٤٠٩٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: وَكَانَ يُسَمِّيهِمَا، يَقُولُ: «لَقِيَ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِيمِيُّ عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِيِّ بِبَطْنِ نَخْلَةَ فَقَتَلَهُ »

4090. Ammâr b. Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Katâde, ikisinin ismini söyleyerek[1080] "Vâkıd b. Abdullah et-Temîmî, Amr b. Hadramî ile Batn-ı Nahle'de karşılaştı ve onu öldürdü" dedi.

[٤٠٩١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ قَوْلُهُ: « {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} فِيمَنْ نَزَلَتْ؟ قَالَ: لَا أَدْرِي » قَالَ

1074 Bakara 2/217.

1075 Bakara 2/217.

1076 İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde اسْتَنْكَرْتُمْ: çok kötü ve çirkin gördüğünüz, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/659.

1077 Bakara 2/217.

1078 Bakara 2/217.

1079 Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, s. 232, Husayn tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/251, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/659.

1080 يُسَمِّيهِمَا ifadesi bazı yazma nüshalarda, Halebî ve Şâkir metninde يُسَمِّيهَا, bir yazma nüshada da يُسَمَّهَا olarak kaydedilmiştir. Şâkir, dipnotta en doğru olanın يُسَمِّيهِمَا olduğunu ifade eder. Türkî, 3/659; Şâkir, 4/310.

ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ عِكْرِمَةُ وَمُجَاهِدٌ: «فِي عَمْرِو بْنِ الْحَضْرَمِيِّ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَأَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ذَلِكَ أَيْضًا.

4091. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc dedi ki: "Atâ'ya {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} *'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar.'*[1081] âyetinin kimin hakkında indiğini sordum. O,

'Bilmiyorum' cevabını verdi. İkrime ve Mücâhid ise,

'Amr b. Hadramî hakkındadır.' dediler. İbn Hüseyin bize Zührî'den[1082] aynısını aktarmıştır."[1083]

[٤٠٩٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثني حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «{قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ يَقُولُ: صَدٌّ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ، فَكُلُّ هَذَا أَكْبَرُ مِنْ قَتْلِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} كُفْرٌ بِاللَّهِ وَعُبَادَةُ الْأَوْثَانِ أَكْبَرُ مِنْ هَذَا كُلِّهِ »

4092. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid dedi ki: "{قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'De ki: 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak...'*[1084] sözü hakkında 'Mescid-i Haram'a girmelerine engel olmak ve ehlini orada çıkarmak, bunların hepsi, İbnü'l-Hadramî'nin öldürülmesinden daha büyük günahtır. {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *'Fitne ise adam öldürmekten daha büyüktür.'*[1085] yani Allah'ı inkâr etmek, putlara tapmak hepsinden daha büyük günahtır.'"[1086] **[3/659]**

[٤٠٩٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ:

1081 Bakara 2/217.
1082 Bazı yazma nüshalarda, Zührî yerine Zübeyrî kaydedilmiştir. Türkî, 3/659.
1083 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/290; Medkûr, 2/1150.
1084 Bakara 2/217.
1085 Bakara 2/217.
1086 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/290; Medkûr, 2/1150.

«{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلُوا ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَعَيَّرَ الْمُشْرِكُونَ الْمُسْلِمِينَ بِذَلِكَ، فَقَالَ اللَّهُ: قِتَالٌ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ كَبِيرٌ، وَأَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ، وَإِخْرَاجُ أَهْلِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

4093 . Hüseyin b. Ferec'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz Fazl b. Hâlid tarikiyle Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî'den rivayet edildiğine göre Dahhâk b. Müzâhim dedi ki: "{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ، قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır.'*[1087] sözünde 'Muhammed'in (sav) ashabı, haram ayda İbnü'l-Hadramî'yi öldürdüler. Müşrikler, Müslümanları bu yaptıkları sebebiyle ayıpladılar. Allah da,

'Haram ayda savaşmak, adam öldürmek büyük günahtır ancak Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ehlini oradan çıkarmak, adam öldürmekten daha büyük günahtır' buyurdu."[1088]

Mücâhid ve Dahhâk'tan aktardığımız bu iki haber, الصَّدُّ "alıkoymak"[1089] kelimesinin ref' okunmasına dair söylediğimizin doğruluğunu bildiriyor. Bu kelimeyi merfû kılan ise {أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *"Allah katında daha büyük günahtır."*[1090] sözüdür. İbn Abbas'tan gelen bu iki haber, görüşümüzün doğruluğunu teyit ediyor ve اَلْكَبِير: "büyüktür", kelimesine atfedildiğini iddia edenin hatasını gösteriyor. Onun anlamının "(O ayda savaş) büyük bir günahtır ve Allah'ın yolundan alıkoymak, büyük günahtır." diyenin hatasını da gösteriyor. Bu görüşe göre {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *"Halkını oradan*

1087 Bakara 2/217.

1088 Medkûr, elimizdeki kaynaklarda böyle bir rivayeti bulamadığını ifade eder. Medkûr, 2/1150.

1089 Bazı yazma nüshalarda الصَّدُّ بِهِ ifadesinin yerine الصَّدُّ وَالْكُفْرُ بِهِ ifadesi kayıtlıdır. Şâkir, metnine bu hali taşırken, Türkî dipnotta bu ifadenin doğru olabileceğini ifade eder. Buna göre âyette geçen hem الصَّدُّ: alıkoymak hem الْكُفْرُ: Allah'ı inkâr etmek ifadelerinin merfû olmaları أَكْبَرُ kelimesi sebebiyledir. Türkî, 3/660; Şâkir, 4/310.

1090 Bakara 2/217.

çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır."[1091] sözü haberdir, mübteda ile arasına fasıla girmiştir.[1092]

[٤٠٩٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ: يَعْنِي بِهِ الْكُفْرَ »

4094. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym tarikiyle İsmail b. Sâlim'den rivayet ettiğine göre Şa'bî {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *"Zulüm ve baskı/fitne ise adam öldürmekten daha büyüktür."*[1093] âyetinde "Fitne ile kastedilen Allah'ı inkâr etmektir." demiştir.[1094]

[٤٠٩٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: « {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} مِنْ ذَلِكَ. ثُمَّ عَيَّرَ الْمُشْرِكِينَ بِأَعْمَالِهِمْ أَعْمَالِ السُّوءِ فَقَالَ: {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} أَيِ الشِّرْكُ بِاللَّهِ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ»

4095. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ} *'Halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır.'*[1095] bundan (adam öldürmekten) daha büyük günahtır. Sonra Allah müşrikleri, yaptıkları kötü işler sebebiyle kınadı ve {وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} *'Fitne ise adam öldürmekten daha büyüktür.'*[1096] buyurdu. Yani Allah'a şirk koşmak, adam öldürmekten daha büyük günahtır."[1097]

Zikrettiğimiz bu tefsirin benzeri İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

[٤٠٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثني أَبِي قَالَ: ثني عَمِّي، قَالَ: ثني أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا قَتَلَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمْرَو بْنَ

1091 Bakara 2/217.
1092 Aşağıda açıklanacağı üzere Ferrâ'nın görüşü "Mescid-i Haram halkını oradan çıkarmak, Allah'ı inkâr etmekten daha büyük günahtır" anlamına kapı araladığı için Taberî tarafından eleştirilmiştir.
1093 Bakara 2/217.
1094 Bu rivayet sahihtir, İsmail b. Sâlim el-Esedî Ebû Yahyâ el-Kûfî, sikadır ve Müslim'in rivayet ettiği râvilerdendir. Abdülhamîd, 2/389.
1095 Bakara 2/217.
1096 Bakara 2/217.
1097 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de (2/386) 2031. rivayetin devamında Şeybân'ın Katâde'den aktardığı tarikle benzerini zikreder. Türkî, 3/660.

الْحَضْرَمِيِّ فِي آخِرِ لَيْلَةٍ مِنْ جُمَادَى وَأَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَجَبٍ، أَرْسَلَ الْمُشْرِكُونَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَيِّرُونَهُ بِذَلِكَ، فَقَالَ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} وَغَيْرُ ذَلِكَ أَكْبَرُ مِنْهُ: {صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُفْرٌ بِهِ، وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ} مِنَ الَّذِي أَصَابَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[٣/٦٦٠]

4096. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav) ashabı, Cemâziyelevvelin son Receb'in ilk gecesi Amr b. Hadramî'yi öldürünce, müşrikler elçi gönderdi ve Resûlullah'ı (sav) kınadılar. Allah, {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır.'*[1098] buyurdu. Bunun haricinde ondan daha günah olan şudur: {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ} *'Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, (Allah katında) daha büyük günahtır.'*[1099] Muhammed'in (sav) ashabının[1100] başına gelenden (yani onların yaptığı adam öldürme işinden) daha büyük günahtır."[1101]

g. İ'râbi Tahlil

Arap dili âlimleri, {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ} *'Allah'ın yolundan alıkoymak.'*[1102] sözünü الصَّدُّ: "alıkoymak", kelimesinin merfû okunması hakkında farklı görüşler benimsediler. Kûfeli nahiv âlimlerinden biri[1103] bu kelimenin merfû okunmasını iki şekilde açıklamıştır:

a) İlkine göre الصَّدُّ; الكَبِيرُ kelimesine döner. Şu anlamı kastetmiş olursun: "O ayda savaş büyük günahtır, Allah'ın yolundan alıkoymaktır ve O'nu inkâr etmektir. (الصَّدُّ burada haber konumundadır)." Şayet sen alıkoymayı, büyük günah yapmak istersen kastettiğin anlam "O ayda savaş büyük

1098 Bakara 2/217.
1099 Bakara 2/217.
1100 Yazma ve matbu nüshalarda olmayan bu kelimeyi, Türkî, İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inden almıştır. Türkî, 3/661.
1101 Rivayetin yer aldığı kaynaklar, daha önce zikredilmişti. Türkî, 3/658, 661.
1102 Bakara 2/217.
1103 Taberî'nin alt paragrafta açıkça zikredeceği üzere kastettiği bu âlim Ferrâ'dır. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/141.

günahtır, Allah'ın yolundan alıkoymak büyük günahtır ve O'nu inkâr etmek de büyük günahtır." olur. (الصَّدُّ mübtedâ konumundadır, haberi kendinden önce geçen كَبِيرٌ kelimesinin delâlet etmesi sebebiyle düşmüştür.)[1104]

Ferrâ her iki yorumunda hata etmiştir. O, الصَّدُّ: alıkoymak kelimesini {كَبِيرٌ} kelimesine atfederek ref ettiğinde sözün tefsiri "O ayda savaş büyük günahtır, Allah'ın yolundan alıkoymaktır ve O'nu inkâr etmektir" olur. Bu tefsir de tüm Müslümanların üzerinde bulunduğu görüşe aykırıdır. Çünkü kimse, Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın haram aylarda savaşı kendisine küfür saydığı yönünde bir iddiada bulunmaz hatta böyle bir iddiada bulunmak bir kenara, akıllı birinin böyle bir şey diyeceğinin vehmedilmesi bile uygun değildir. Sahih fıtrat sahibi birinin böyle söylemesi nasıl caiz olur! Allah (cc) bu sözün hemen ardından buyurur:

{وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

"ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır."[1105]
[3/661]

Şayet Allah'ın bu sözünün tefsiri hakkında cümle onun dediği gibi olsaydı Mescid-i Haram ehlinin Mescid-i Haram'dan çıkarılmasının, Allah katında O'nu inkâr etmekten daha büyük günah olması gerekirdi. Âyetin devamında Allah;

{وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

"ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır."[1106] buyuruyor. Allah katında küfürden daha büyük bir günah olmadığına dair getirilen delil, onun bu görüşünde hatalı olduğunu gösteriyor.

1104 Şâkir, "Taberî, Ferrâ'nın bu sözünü son derece isabetli olarak reddeder. Taberî, burada Kur'ân hakkında konuşan, Allah'ın hükümleri hakkında dikkatli olmayan kimsenin hatasını ortaya çıkarmıştır. Zira bu kimse, Arap dili ve nahvinde caiz olan her şeyin Allah'ın kitabında uygulanmasının caiz olacağını zannediyor. Taberî'nin cevapları, kişiye ilim ve iman ehlinin ahlâkını nasıl benimseyeceğini öğretiyor ve yine ayaklarının dalâlet, cehalet ve kötü re'y uçurumuna düşmeye karşı tedbirlilik, had bilme, sabır ve verâyı benimsemesi gerektiğini öğretiyor." der. Şâkir, 4/312.

1105 Bakara 2/217.

1106 Bakara 2/217.

b) الصَّدُّ: alıkoymak, kelimesinin, ref' olarak diğer veche göre iddia ettiği üzere anlamı: "Allah'ın yolundan alıkoymak, büyük günahtır" olur. Sonra;

{وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ}

"ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır."[1107] sözü de Mescid-i Haram ehlinin Mescid-i Haram'dan çıkarılmasının Allah'ı inkâr etmekten, Allah yolundan alıkoymaktan ve Mescid-i Haram'a girmelerini engellemekten daha büyük bir günah olduğu mânasına götürür. Âyeti bu şekilde yorumlayan kimse, ilk görüşü dile getiren kimse gibi hataya düşmüştür. Zira bu görüşte küfrün bazı özelliklerini, Allah katında bizzat O'nu inkâr etmekten daha büyük hale getirmesi vardır. Bu da herkese açıktır[1108] ki o kimsenin hatası ve yanlışıdır.

Basralı dil âlimlerinden biri, الصَّدُّ: alıkoymak, kelimesinin, ref' olarak okunduğu birinci görüşle ilgili "(Ferrâ) الصَّدُّ kelimesinin, الكَبِيرُ kelimesine matuf olduğunu iddia ediyor ve {وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ} *'Halkını çıkarmak'*[1109] sözünü de mübtedâ olması hasebiyle merfû kabul ediyor. Onun bu sözünün fâsid olduğunu ve tevilinin hatalı olduğunu açıkladık" demiştir.

h. Nesh İddiası

Tefsir âlimleri,

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."[1110][1111] âyetinin mensûh ya da hükmünün sabit olup olmadığı hakkında farklı görüşler benimsemişlerdir:

1107 Bakara 2/217.

1108 Metinde geçen يُخيلُ kelimesi يُشْكِلُ: anlaşılmaz, kapalı, müphem gelir, anlamındadır. Şâkir, 4/313.

1109 Bakara 2/217.

1110 Bakara 2/217.

1111 Türkî, âyetin {وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ} *"Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, daha büyük günahtır"* kısmını vermiştir. Türkî, 3/662.

1- Bir kısmı, bu âyetin;

{وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً}

"Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."[1112] âyeti ve;

{فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ}

"Müşrikleri öldürün!"[1113] âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٩٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءُ بْنُ مَيْسَرَةَ: «أَحَلَّ الْقِتَالَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ فِي بَرَاءَةَ، قَوْلُهُ: {فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً} يَقُولُ: فِيهِنَّ وَفِي غَيْرِهِنَّ »

4097. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Meysere[1114] "Allah, haram aylarda savaşı Berâe (Tevbe) sûresindeki;

{فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً}

'Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Siz de onlarla topyekûn savaşın.'[1115] âyetiyle helâl kılmıştır. İster o aylarda ister diğer aylarda (onlarla savaşın)." dedi.[1116] **[3/662]**

1112 Tevbe 9/36. Türkî, âyeti, devamındaki {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} *"Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."* kısmıyla birlikte zikretmiştir. Türkî, 3/662.

1113 Tevbe 9/5.

1114 Atâ b. Meysere, Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî'dir, babasının isminin Abdullah olduğu söylenmiştir. 135/752 senesinde vefat etmiştir. Şâkir, 4/313.

1115 Tevbe 9/36.

1116 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, İbn Ebî Dâvûd'a nispetle; Türkî, 3/663.

[٤٠٩٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا بَلَغَنَا يُحَرِّمُ الْقِتَالَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، ثُمَّ أُحِلَّ بَعْدُ»

4098. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî şöyle dedi: "Nebî (sav), bize söylendiğine göre haram aylarda savaşmayı önceleri haram kılmıştı. Ondan sonra ise helâl kıldı."[1117]

2- Diğer âlimler âyetin hükmünün sabit olduğunu, neshedilmediğini, bu âyete göre hiç kimseye haram aylarda savaşın helâl olmadığını, çünkü Allah'ın o aylarda savaşı büyük günah kıldığını söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٠٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: « {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} قُلْتُ: مَا لَهُمْ وَإِذْ ذَاكَ لَا يَحِلُّ لَهُمْ أَنْ يَغْزُوا أَهْلَ الشِّرْكِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، ثُمَّ غَزُوهُمْ بَعْدُ فِيهِ، فَحَلَفَ لِي عَطَاءٌ بِاللَّهِ مَا يَحِلُّ لِلنَّاسِ أَنْ يَغْزُوا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، وَلَا أَنْ يُقَاتِلُوا فِيهِ، وَمَا يُسْتَحَبُّ، قَالَ: وَلَا يُدْعَوْنَ إِلَى الْإِسْلَامِ قَبْلَ أَنْ يُقَاتَلُوا، وَلَا إِلَى الْجِزْيَةِ تَرَكُوا ذَلِكَ»

4099. Kâsım'ın bize Hüseyin,[1118] Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc,[1119] Atâ'ya; {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."*[1120] âyeti hakkında,

---

1117 Rivayetin yer aldığı kaynaklar daha önce zikredildi. Türkî, 3/657, 663.

1118 Yazma nüshalarda bu isim Hasan olarak kayıtlıdır. Ancak daha önce doğru haliyle Hüseyin olarak geçmiştir. Türkî, 3/663.

1119 Yazma nüshalarda İbn Cüreyc'den sonra Mücâhid vardır. Türkî, müstensihlerin ziyade yapmış olma ihtimalini dile getirirken Şâkir, bunun hata olduğunu ve 4091. rivayette doğru senedin geçtiğini ifade eder. Türkî, 3/663; Şâkir, 4/314. Ayrıca bk. Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 319; Abdülhamîd, 2/391.

1120 Bakara 2/217.

"O Müslümanlara ne oldu ki! Haram ayda müşriklerle savaşmaları onlara helâl değildir. Sonra onlar o haram ayda müşriklerle savaştılar." dedim. Atâ, Allah'a yemin ederek bana,

"İnsanların haram ayda savaşa çıkmaları ve çarpışmaları helâl değildir, hoş da karşılanmaz." dedi.

Mücâhid dedi ki: "Kendileriyle savaşılmasından önce (müşrikler) İslâm'a davet edilmez ve cizye istenmez. (Bu teklifler ancak savaştan önce yapılır. İslâm'a davet ve cizyeyi kabul etmedikleri takdirde savaşılması gerektiği ve bu aylarda da savaşılamayacağı için) Müslümanlar, savaşı terk ettiler."[1121] **[3/663]**

Bu konudaki doğru görüş Atâ b. Meysere'nin "Bu âyetteki, haram aylarda müşriklerle savaşın yasaklanmasının, Allah'ın (cc)

{إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً}

"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."[1122] âyetiyle mensûh kılındığı görüşüdür. Allah'ın;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."[1123] sözünün neshedildiğini, Resûlullah'ın (sav) haram ayların bazılarında Şevval'de ve Zilkade'nin bir kısmında ki ikisi[1124] de haram aydır, Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle, Taif'te Sakîf kabilesiyle

1121 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*'da İbn Cüreyc'in Atâ'dan aktardığı tarikle muhtasar olarak zikreder. Türkî, 3/663.

1122 Tevbe 9/36.

1123 Bakara 2/217.

1124 Halebî'de هُمَا yerine هُوَ gelmiştir. Türkî, 3/664.

savaşmasına ve Ebû Âmir'i Evtâs'a orada bulunan müşriklerle savaşmak üzere göndermesine dair haberler destekler. Bilindiği üzere o aylarda savaş haram ve günah olsaydı insanlar arasında bu fiili işlemekten en uzak duracak kişi Resûlullah (sav) olurdu. Ayrıca siyer âlimlerinin hepsi, Kureyş'le savaşmak üzere yaptıkları Rıdvan Biatı'nın Zilkade ayında[1125] olduğunu tartışmasız kabul ederler. Resûlullah (sav) kendisine, gerekli mesajları iletmek üzere müşriklere gönderdiği Osman b. Affân'ı öldürdükleri haberi gelince ashabını o gün biat etmeye çağırdı. Onlar Resûlullah'a (sav) bu toplulukla savaşmak, savaşmadan ayrılmamak üzere biat ettiler. Sonra Osman (ra) mesajla geri döndü. Nebî (sav) ile Kureyşliler arasında anlaşma yapıldı böylece o gün Nebî, onlarla savaşmaktan vazgeçti. Bu hadise, haram aylardan biri olan Zilkade ayında gerçekleşti. Bu durum böyle olduğuna göre bizim;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ}

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahtır."[1126] âyetinin mensûh olduğunu söylediğimiz görüşün doğruluğu apaçıktır.

Şayet biri haram aylarda savaşma yasağının Nebî'nin (sav) Müslümanlara (bu bahsedilenleri) helâl kılmasından sonra geldiğini zannederse bilgisizce düşünmüş olur. Çünkü bu âyet yani;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ}

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar."[1127] âyeti, Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının durumu ve onların öldürdükleri kişinin durumu hakkındadır.[1128] **[3/664]**

Allah bu olay üzerine Resûlullah'ın Medine'ye gelişinin, oraya hicret edişinin ikinci yılında Cemâziyelâhir'de bu âyeti indirdi. Huneyn ve Taif

1125 Halebî'de أَوَّلُ ziyadesiyle "Zilkade ayının başında" olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/664.
1126 Bakara 2/217.
1127 Bakara 2/217.
1128 İfadenin başındaki وَمَاكَانَ, bazı yazma nüshalarda وَكَانَ olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/665.

gazveleri Resûlullah'ın Medine'ye hicretinin sekizinci yılı Şevval ayında gerçekleşmiştir. İkisi arasında bu süre herkes için gayet açıktır.

2. {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} "Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} *"Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözle, Kureyş müşriklerinin güçleri yetse sizi dininizden döndürünceye kadar savaşmaya devam edeceklerini kasteder.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ، ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ، ثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي الزُّهْرِيُّ، وَيَزِيدُ بْنُ رُومَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ: «{وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} أَيْ هُمْ مُقِيمُونَ عَلَى أَخْبَثِ ذَلِكَ، وَأَعْظَمِهِ غَيْرَ تَائِبِينَ وَلَا نَازِعِينَ، يَعْنِي عَلَى أَنْ يَفْتِنُوا الْمُسْلِمِينَ عَنْ دِينِهِمْ حَتَّى يَرُدُّوهُمْ إِلَى الْكُفْرِ، كَمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ بِمَنْ قَدَرُوا عَلَيْهِ مِنْهُمْ قَبْلَ الْهِجْرَةِ»

4100. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, Zührî, Yezîd b. Rûmân tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve b. Zübeyr; {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} *"Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler."*[1129] sözü hakkında dedi ki: "Onlar tevbe etmeksizin, vazgeçmeksizin savaşmanın en kötüsünü, en büyüğünü yapmaya devam ederler. Yani tıpkı hicretten önce Müslümanlardan güçlerinin yettiğine karşı yaptıkları (zulmettikleri) gibi onları, dinlerini bırakıp inkâra dönünceye kadar saptırmaya çalışırlar (zulmederler)."[1130]

1129 Bakara 2/217.

1130 Rivayetin geçtiği kaynaklar daha önce zikredildi. Türkî, 3/653, 665.

[٤١٠١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: « {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} قَالَ: كُفَّارُ قُرَيْشٍ »

4101. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا} *"Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler."*[1131] sözünde "Onlar Kureyş kâfirleridir" dedi.[1132] **[3/665]**

3. {وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."* sözünün tefsiri:

a. {وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ} "Sizden kim dininden dönerse..."

Allah (cc);

{وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ}

"Sizden kim dininden dönerse..."[1133] sözüyle "Sizden kim dininden dönerse ({يَرْتَدِدْ} *"dönerse"*[1134] ile يَرْجِعْ)" anlamını kastetmiştir. Tıpkı Allah'ın

1131 Bakara 2/217.
1132 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 232. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/387 (2036) Mücâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/665.
1133 Bakara 2/217.
1134 Bakara 2/217.

{فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا}

"Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisin geri döndüler."[1135] sözünde söylediği gibi {فَارْتَدَّا} *"gerisin geri döndüler."*[1136] kelimesi رَجَعَا: "döndüler", anlamındandır. Bir kişi birinden hakkını iade etmesini istediğinde اسْتَرْجَعَهُ "Falanca falancadan hakkını geri istedi اسْتَرَدَّ" denmesi de bu kabildendir.[1137] {يَرْتَدِدْ} *"dönerse"*[1138] fiilinde son harf, cezm ile sakin kılındığından şedde açıldı (fiilin {مَنْ} *"kim"*[1139] ile cezmedilmesinden önceki hali يَرْتَدُّ idi) ve sakin kılındığı bu halinde, kıyas yoluyla şedde terk edildi. İkil ve çoğul halinde sâkin olduğunda ise şeddelenir ve idgam edilir. (sakin ve meczum hallerinde tesniye olduğunda يَرْتَدَّا cemi olduğunda يَرْتَدُّوا olur.)

b. {فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ} "kâfir olarak ölürse"

Allah'ın;

{فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ}

"kâfir olarak ölürse"[1140] sözü yani kim dininden, İslâm dininden dönerse;

{فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ}

"kâfir olarak ölürse"[1141] inkârından tevbe etmeden önce ölürse işte onlar amelleri boşa çıkanlardır.

1135 Kehf 18/64.
1136 Kehf 18/64.
1137 ر د د fiili ile ilgi bilgi daha önce geçti. Bk. Şâkir, 3/163; 4/316.
1138 Bakara 2/217.
1139 Bakara 2/217.
1140 Bakara 2/217.
1141 Bakara 2/217.

c. {فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} "öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir."

Allah'ın;

{حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ}

"boşa gitmiştir."[1142] sözünde olduğu üzere yani bâtıl olmuş, heba olmuş gitmiştir. O amellerin bâtıllığı; sevabının gitmesi, takdir edilen karşılığın, dünya ve âhiret yurdunda verilecek mükâfatların geçersiz olmasıdır.

d. {وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır"

Allah;

{وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

"Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."[1143] sözüyle şunu kasteder: "Onlar dinlerinden dönen ve küfür üzere ölenlerdir. Onlar, içinde ebedî olarak kalacak cehennem ehlidir."[1144] Allah onları cehennemden çıkmayacakları için oranın ehli kıldı. Onlar, oranın sakinleri, ikâmet edenleridir. هَؤُلَاءِ أَهْلُ مَحَلَّةِ كَذَا: "Onlar, falanca mahallenin ehlidir" dendiği gibi. Bu sözle onların o mahallede meskûn oldukları orada ikâmet ettikleri kastedilir.

Allah,

{هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

"Orada sürekli kalacaklardır."[1145] sözüyle onların orada süresiz ve sonsuz kalacaklarını kastetmiştir.[1146] **[3/666]**

1142 Bakara 2/217.
1143 Bakara 2/217.
1144 "Ashâbü'n-nâr" için bk. Şâkir, 2/286; 4/317.
1145 Bakara 2/217.
1146 خَالِدٌ kelimesinin anlamı için bk. Şâkir, 2/286-287; 4/317.

[BAKARA SÛRESİ 218. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

***"İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* (Bakara 2/218)**

1. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Şanı yüce olan Allah'ın, {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا} "İman edenler"

Allah (cc) bu sözüyle onu, Resûlü'nü ve onun getirdiklerini tasdik edenleri kastetmiştir.

b. {وَالَّذِينَ هَاجَرُوا} "hicret edenler"

{وَالَّذِينَ هَاجَرُوا} *"hicret edenler"*[1147] şehirlerinde müşriklerle beraber oturmayı, yurtlarında onlarla komşuluk yapmayı terk edip onlardan, onların yakınlarından ve şehirlerinden yüz çevirenler, orayı bırakıp diğerine hicret edenlerdir.[1148] هَاجَرَ fiili, masdarı اَلْمُهَاجَرَةُ, müfâale bâbındandır, aralarındaki düşmanlık ve kin nedeniyle bir kişinin başka bir kişiyi terk etmesi, ikisinin arasında gerçekleşir. Sonra bu fiil, kötü gördüğü bir durum sebebiyle bir şeyi terk edenler için de kullanılmaya başlandı. Ancak

1147 Bakara 2/218.

1148 Şâkir, burada müstensihlerin bir ya da birkaç satır atlamış ve kaydetmemiş olma ihtimallerinden bahsetmekte ve dipnotta bu satırlardaki muhtemel ifadeleri dile getirmektedir. Bk. Şâkir, 4/318.

ashâb-ı Resûlullah'tan hicret edenlerin "muhâcirîn" diye isimlendirilmesi; bizim onların yurtlarını ve evlerini terk etmelerini, müşriklerin arasında ve onların yönetiminde kalmayı kötü görmeleri sebebiyle ki memleketlerinde müşriklerin zulmünden güvende hissetmiyorlardı, güvende hissettikleri yere hicret olarak tarif etmemiz sebebiyledir.

c. {وَجَاهَدُوا} "cihad edenler"

Allah {وَجَاهَدُوا} *"cihad edenler"*[1149] sözüyle, çarpışanlar ve savaşanları kastetmiştir. Mastarı اَلْمُجَاهَدَةُ olan bu fiil, müfâale bâbındandır. Bir kimse, bir başkasını bir şeye zorladığında, ona meşakkat verdiğinde جَهَدَهُ يَجْهَدُهُ "Falanca, falancayı şu şey için çok çalıştırdı, zorladı o da çok çabaladı" diyenin sözündeki gibidir. Şayet fiil iki kişi arasındaysa ve onlardan her biri arkadaşının zorluk ve meşakkatine katlanıyorsa "Falanca falanca için çabaladı, gayret sarf etti" denir. Yani o iki arkadaştan her biri arkadaşını yoruyor ve ona meşakkat veriyor, o da فَهُوَ يُجَاهِدُهُ مُجَاهَدَةً وَجِهَادًا: Onun için canını dişine takarak can havliyle çabalıyor (جَاهَدَ fiilinin masdarı مُجَاهَدَةً وَجِهَادًا'dir).

d. {سَبِيلِ اللَّهِ} "Allah'ın yolu"

Allah'ın {سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah'ın yolu"*[1150] sözü ise, onun yolu ve dini demektir.

e. Tefsiri

Öyleyse Allah'ın;

{وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

"Hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler..."[1151] sözünün anlamı, müşrikleri terk edip dinleri hakkında kendilerine zulmetmeleri endişesiyle onların güç ve yönetimlerinden yüz çevirenler, Allah'ın dinine girsinler diye bu uğurda müşriklerle savaşanlar ve Allah'ın rahmetini ümit edenlerdir:

1149 Bakara 2/218.
1150 Bakara 2/218.
1151 Bakara 2/218.

f. {أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ} "Şüphesiz onlar Allah'ın rahmetini umarlar"

{أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ}

"Şüphesiz onlar Allah'ın rahmetini umarlar."[1152]

Yani Allah'ın kendilerine merhamet edeceğini ve onlara olan bu rahmeti sayesinde onları cennetine koyacağını umarlar, demektir.

g. {وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"

{وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[1153]

Kullarının günahlarını affederek örtmesi, onları rahmetiyle lütuflandırmasıdır.

h. Nüzûl Sebebi

Yine bu âyet için de Abdullah b. Cahş ve arkadaşları hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. **[3/667]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٠٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ رَجُلٌ، عَنْ أَبِي السَّوَّارِ، يُحَدِّثُهُ عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: « لَمَّا كَانَ مِنْ أَمْرِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ، وَأَصْحَابِهِ، وَأَمْرِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ مَا كَانَ قَالَ بَعْضُ الْمُسْلِمِينَ إِنْ لَمْ يَكُونُوا أَصَابُوا فِي سَفَرِهِمْ، أَظُنُّهُ قَالَ: وِزْرًا، فَلَيْسَ لَهُمْ فِيهِ أَجْرٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} »

4102. Muhammed b. Abdüla'lâ'nın bize Mu'temir b. Süleyman, babası, bir râvi, Ebü's-Sevvâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Cündüb b. Abdullah

1152 Bakara 2/218.
1153 Bakara 2/218.

şöyle dedi: "Abdullah b. Cahş, arkadaşları ve İbnü'l-Hadramî meselesi olunca bazı Müslümanlar,

'Şayet onlara yaptıkları bu seriyyede -galiba günah dedi- günaha girmedilerse bile bir mükâfatları da yoktur.' dediler. Bunun üzerine Allah,

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *'İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'*[1154] âyetini indirdi."[1155]

[٤١٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي الزُّهْرِيُّ، وَيَزِيدُ بْنُ رُومَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: «أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْآنَ بِمَا أَنْزَلَ مِنَ الْأَمْرِ، وَفَرَّجَ اللَّهُ عَنِ الْمُسْلِمِينَ فِي أَمْرِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ وَأَصْحَابِهِ، يَعْنِي فِي قَتْلِهِمُ ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَلَمَّا تَجَلَّى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ وَأَصْحَابِهِ مَا كَانُوا فِيهِ حِينَ نَزَلَ الْقُرْآنُ، طَعِمُوا فِي الْأَجْرِ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَطْمَعُ أَنْ تَكُونَ لَنَا غَزْوَةٌ نُعْطِي فِيهَا أَجْرَ الْمُجَاهِدِينَ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} فَوَقَفَهُمُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ عَلَى أَعْظَمِ الرَّجَاءِ »

4103. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshâk, Zührî, Yezîd b. Rûmân tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve b. Zübeyr şöyle dedi: "Allah Azze ve Celle bu meseleyle ilgili Kur'ân'dan (âyet) indirip Müslümanları, Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının durumu hakkında yani İbnü'l-Hadramî'yi öldürmeleri hakkında rahatlattı. Kur'ân'ın inmesiyle Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının içinde bulundukları bu durum açıklığa kavuşunca onlar, mükâfat ümit ettiler ve;

'Ey Allah'ın elçisi! Biz bu gazvenin, mücahidlere verilen mükâfatın bize verildiği bir gazve olmasını ümit edebilir miyiz?' diye sordular. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle;

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *'İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet*

1154 Bakara 2/218.

1155 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/388 (2040) Mu'temir tarikiyle. Bu rivayet daha önce geçti. Bk. Türkî, 3/655-656, 668.

edendir.'[1156] âyetini indirdi ve onları umduklarından çok daha büyüğüne ulaştırdı."[1157]

[٤١٠٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «أَثْنَى اللَّهُ عَلَى أَصْحَابِ نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ الثَّنَاءِ، فَقَالَ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} هَؤُلَاءِ خِيَارُ هَذِهِ الْأُمَّةِ، ثُمَّ جَعَلَهُمُ اللَّهُ أَهْلَ رَجَاءٍ كَمَا تَسْمَعُونَ، وَأَنَّهُ مَنْ رَجَا طَلَبَ وَمَنْ خَافَ هَرَبَ»

4104. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde "Allah, Muhammed'in (sav) ashabını en güzel övgüyle övdü ve {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *'Iman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'*[1158] buyurdu. Onlar bu ümmetin en seçkinleridir. Sonra işittiğiniz[1159] üzere Allah onları ümit ehli (Allah'ın rahmetini umanlar) kıldı. Zira ümit eden, ister; (Allah'ın azabından) korkan ise (haramlardan) kaçar, uzak durur."[1160] **[3/668]**

[٤١٠٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

4105. Ammâr'dan (b. Hasan) bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' aynı görüşü beyân etmiştir.[1161]

1156 Bakara 2/218.

1157 فَوَقَفَهُمْ yerine bazı yazma nüshalarda فَوَصَفَهُمْ: onları vasıfladı; İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde فَوَضَعَهُمْ: verdi, koydu, ifadeleri yer alır. Türkî, 3/668. Rivayet için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/388 (2042) İbn İshâk tarikiyle; İbn Hişâm, *Sîre*, 650-653, aynı lafızla; Türkî, 3/668.

1158 Bakara 2/218.

1159 Bazı yazma nüshalarda يَسْمَعُونَ ya da يَسْتَمِعُونَ : işittikleri (üzere), yazılıdır. Türkî, 3/669.

1160 Bir nüshada هَرَبَ: kaçar, uzak durur, yerine طَلَبَ: ister, yazılmıştır. Türkî, 3/669. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/669.

1161 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'de 2/388 (2041), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle zikreder. Türkî, 3/669.

[BAKARA SÛRESİ 219. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür.' Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı.' Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz." **(Bakara 2/219)**

1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} "Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür'"

Şanı yüce olan Allah'ın, {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.'"* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu sözle, "Ey Muhammed! Ashabın sana içki ve onu içme hakkında soruyor." anlamını kasteder.

a. {رِمْخَلا} "İçki"

Aklı, örten, kapatan ve gizleyen her türlü içecek, الْخَمْرِ: içkidir. Üzerini örttüğünde خَمَّرْتُ الْإِنَاءَ "kabın üstünü örttüm" diyenin ve bir kişi, kalabalık insan topluluğunun arasına girdiğinde خَمِرَ الرَّجُلُ: "Adam (onlarla) iç içe girdi" sözündeki gibidir. Bu sözle kastedilen, insanların arasına karışmasıdır. "O, kalabalıklar (خُمَارُ النَاس) arasındadır" denir ve bununla kalabalık insan topluluğu içerisinde olması kastedilir. Sırtlana "خَامِرِي Ey sırtlan,

saklan!"[1162] إِسْتَتِرِي yani gizlen![1163] denir. Bir hastalık ya da sarhoşluk sebebiyle aklı örten, karıştıran ve kapatan her şey, "خَمْر: 'hamr'dır." Yine bu anlamdan hareketle kadının baş örtüsü için de "خِمَارٌ: hımâr" denir. Çünkü, kadın onunla başını örter ve kapatır. "O sana doğru gizlice اَلْخَمَرَ yürüyor" yani مُسْتَخْفِيًا: gizlice, denmesi de bu anlamına dayanır. **[3/669]**

Accâc'ın şöyle dediği gibi:

فِي لَامِعِ الْعِقْبَانِ لَا يَأْتِي الْخَمَرْ ... يُوَجَّهُ الْأَرْضَ وَيَسْتَاقُ الشَّجَرَ

Bayrakların dalgalanmaları altında gizli ilerlemez.
(Ordusuyla yeri göğü inleterek yürür)

Yeri dümdüz eder (ordusuyla sel gibi akar gider)[1164],
ağaçları (sökerek önüne katar da) sürer[1165]

Bu beyitte geçen لَا يَأْتِي الْخَمَرْ ifadesi; gizlice, saklana saklana gelmez, bayraklar ve askerlerle apaçık gelir. الْعِقْبَانِ kelimesi عُقَابٌ kelimesinin çoğuludur, bayraklar demektir.

b. {الْمَيْسِرِ} "Kumar"

{الْمَيْسِرِ} "*Kumar*"[1166] sözüne gelince الْمَفْعِلِ kalıbındandır. "Bu iş benim için gerekli oldu (mâzisi: يَسَرَ)" diyenin sözünde geçer. Şayet o iş benim için zaruriyse "فَهُوَ يَيْسِرُ لِي يَسَرًا وَمَيْسِرًا : O benim için zorunlu olur" denir (muzarisi:يَيْسِرُ; masdarı: يَسَرًا وَمَيْسِرًا). اَلْيَاسِرُ: Kişinin, fal çubuklarıyla, verilen kararla[1167] ya da bunlar dışındaki bir şeyle zorunlu kalmasıdır. Sonra kumarbazlar için يَاسِرٌ ve يَسَرٌ denmiştir.

1162 خَامِرِي أُمَّ عَامِرٍ şeklindeki ifade bazı yazma nüshalarda خَامِرْنِي أَمْرَ kayıtlıdır. Türkî, 3/669. خَامِرِي أُمَّ عَامِرٍ: 'Ey sırtlan, saklan, gizlen' ifadesi Arapçada kullanılan bir darb-ı meseldir. Çabucak kanan, her söze aldanan ahmaklar için kullanılır. Bk. Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, خ م ر; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, خ م ر.

1163 Bazı yazma nüshalarda اِسْتَتِرِي yerine sülâsi baptan اِسْتُرْنِي kayıtlıdır. Türkî, 3/669.

1164 وَجَّهُ الْأَرْضَ: Yeri, tek bir hale döndürmek, demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, و ج ه; Türkî, 3/670.

1165 Accâc, *Dîvânu Accâc*, 26; Türkî, 3/669. Şâir, şiirinde Ömer b. Ubeydullah'ın fetihlerinden bahseder. Ayrıntılı bilgi için bk. Şâkir, 4/321.

1166 Bakara 2/219.

1167 Türkî metninde مُبَاحِهِ olarak kaydedilen bu kelime bir yazma nüshada مَاحِهِ olarak kaydedilmiştir. Halebî basımının dipnotunda مُبَاحِهِ yazımının yanlış kaydedilmiş

Şâirin[1168] şu şiirinde olduğu gibi:

فَبِتُّ كَأَنَّنِي يَسَرٌ غَبِينٌ ... يُقَلِّبُ بَعْدَ مَا اخْتُلِعَ القِدَاحَا

Kaybeden bir kumarbaz gibi geceledim
Fal çubuğunu çeviren, tüm malı söküp alındıktan[1169] sonra

Yine Nâbiğa'nın dediği gibi:[1170]

أَوْ يَاسِرٌ ذَهَبَ الْقِدَاحُ بِوَفْرِهِ ... أَسِفٌ تَآكَلُهُ الصَّدِيقُ مُخَلَّعُ

Ya da bir kumarbaz, servetini[1171] kumarın götürdüğü
Arkadaşlarının kendisini defalarca yendiği
kumarda her şeyi tükenen bir üzgün.[1172]

يَاسِرٌ ile الْمُقَامِرُ yani kumar oynayan, kumarbaz kastedilir. الْقِمَارُ: kumar için الْمَيْسِرُ denmiştir.

Bu konuda söylediğimizin benzerini Mücâhid de söylemiştir:

[٤١٠٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ}، قَالَ: الْقِمَارُ، وَإِنَّمَا سُمِّيَ الْمَيْسِرُ لِقَوْلِهِمْ: أَيْسَرُوا وَاجْزُرُوا كَقَوْلِكَ: ضَعْ كَذَا وَكَذَا »

---

olabileceği ve doğrusunun yardımlaşma anlamında مُمَانَحَة olabileceği söylenmiştir. Şâkir, مُبَاحِه ifadesinin cümlede bir anlam taşımadığını ifade ederek metne, فُتَاحَة: tartışan kimseler arasında verilen karar, hüküm kelimesini taşımıştır. Türkî de Şâkir'e atıfta bulunarak bunun doğru olduğunu dile getirir. Şâkir, 4/321; Türkî, 3/670.

1168 Nâbiğa ez-Zübyânî'nin bu şiiri *Dîvân*'ında geçer. Nâbiğa, *Dîvânü Nâbiğa*, s. 250.

1169 اُخْتُلِعَ, malın elinden alınması, demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, خ ل ع; Türkî, 3/670.

1170 Türkî, şiiri Nâbiğa *Dîvân*'ında bulamadığını, Tûsî, *Tibyân*'da 2/212 geçtiğini ifade eder.

1171 وَفْرٌ: Çok mal, servet anlamındadır. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, و ف ر; Türkî, 3/670.

1172 تَآكَلُهُ: her şeyini gasbediyorlar, tüketiyorlar, yerine bazı yazma nüshalarda يَأْكُلُهُ Halebî basımında يأكله olarak kayıtlıdır. Türkî, Tûsî'nin *Tibyân*'da (2/212) verdiği halini metne taşımıştır. Türkî, 3/670.

4106. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} "*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar.*" sözünde "Meysir, kumardır. Kumarın meysir diye isimlendirilmesi 'ortaya şunu şunu koy' demen gibi onların '(Deveyi kesip pay ederek) kumar için ortaya koyun ve (fal çubuklarını) çevirin!' sözlerine dayanır." demiştir.[1173] **[3/670]**

[٤١٠٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كُلُّ الْقِمَارِ مِنَ الْمَيْسِرِ، حَتَّى لَعِبَ الصِّبْيَانُ بِالْجَوْزِ»

4107. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Ebû Âsım, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Her kumar, meysirdendir hatta çocukların cevizle oynadıkları bile meysirdir (kumardır)." dedi.[1174]

[٤١٠٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «إِيَّاكُمْ وَهَذِهِ الْكِعَابَ الْمَوْسُومَةَ الَّتِي تَزْجُرُونَ زَجْرًا فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْمَيْسِرِ»

4108. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahman, Süfyân, Abdülmelik b. Umeyr tarikiyle Ebü'l-Ahvas'tan rivayet ettiğine göre Abdullah "Şu, (deveyi kesip pay etme üzerine) kumar oynadığınız işaretlenmiş zarlardan[1175] sakının! Onlar meysirdendir (kumardır)." dedi.[1176]

1173 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 232. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/390 (2051) Mücâhid'in tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/671.

1174 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/653; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1197 (6749) Süfyân tarikiyle; Ma'mer, *Câmi'*, 10/467 (19728); Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/88; Beyhakî, *Sünen*, 10/213, Leys tarikiyle.

1175 الْكِعَابَ kelimesi الْكَعْبُ: zar, kelimesinin çoğuludur. Tavlanın taşlarıdır, zarıdır. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ك ع ب; Türkî, 3/671.

1176 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/549; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 1270; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1196 (6746) Süfyân tarikiyle; Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 6502, Abdülmelik b. Umeyr tarikiyle; Ma'mer, *Câmi'*, 10/467 (19727); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/298 (4263); İbn Adî, *Kâmil*, 1/216; Beyhakî, *Sünen*, 10/215; *Şu'abü'l-Îmân*, 6501, 6503, Ebü'l-Ahvas tarikiyle. Rivayet merfû ve mevkuf olarak aktarılmıştır. Dârekutnî, *İlel*'de (5/315, 316) mevkuf senedi tercih etmiştir. Türkî, 3/671.

[٤١٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، مِثْلَهُ.

4109. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Abdülmelik b. Umeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Ahvas aynı görüşü beyân etmiştir.

[٤١١٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَهَذِهِ الْكِعَابَ الَّتِي تَزْجُرُونَ زَجْرًا، فَإِنَّهَا مِنَ الْمَيْسِرِ»

4110. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Nâfi', Şu'be, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Ebü'l-Ahvas tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah şöyle demiştir: "Şu, (deveyi kesip pay etme üzerine) kumar oynadığınız işaretlenmiş zarlardan sakının! Onlar meysirdendir (kumardır)."[1177] **[3/671]**

[٤١١١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «الْقِمَارُ: مَيْسِرٌ»

4111. Ali b. Saîd el-Kindî'nin bana, Ali b. Müshir, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sîrîn; "Kumar, meysirdir." dedi.[1178]

[٤١١٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ لَهُ خَطَرٌ، أَوْ فِي خَطَرٍ أَبُو عَامِرٍ شَكَّ فَهُوَ مِنَ الْمَيْسِرِ"

4112. İbn Beşşâr'ın bize, Ebû Âmir, Süfyân, Âsım el-Ahvel tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sîrîn; "Kendisinde iddia, bahis

1177 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/88; Ebû Bekr el-Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 756, Yezîd b. Ebî Ziyâd tarikiyle; Türkî, 3/672.

1178 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/553; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Melâhî*, (114), Hammâd b. Necîh, İbn Sîrîn tarikiyle; Türkî, 3/672.

(kazanma-kaybetme riski) olan[1179] -Ebû Âmir لَهُ خَطَرٌ mı yoksa فِي خَطَرٍ mı emin olamadı- her şey kumardandır." dedi.[1180]

[٤١١٣] حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ شُجَاعٍ أَبُو هَمَّامٍ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «كُلُّ قِمَارٍ مَيْسِرٌ حَتَّى اللَّعِبِ بِالنَّرْدِ عَلَى الْقِيَامِ وَالصِّيَاحِ وَالرِّيشَةِ يَجْعَلُهَا الرَّجُلُ فِي رَأْسِهِ"

4113. Velîd b. Şücâ', Ebû Hemmâm'ın bize, Ali b. Müshir, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sîrîn; "Her kumar, meysirdir hatta ayakta durma, bağırma, kişinin başına kuş tüyü koyması gibi şartlara bağlı tavla da kumardır." dedi.

[٤١١٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «كُلُّ لَعِبٍ فِيهِ قِمَارٌ مِنْ شُرْبٍ، أَوْ صِيَاحٍ، أَوْ قِيَامٍ فَهُوَ مِنَ الْمَيْسِرِ»

4114. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Sîrîn "İçerisinde bir şey içme, bağırma, ayakta durma gibi şartlara bağlı kumar barındıran her oyun meysirdendir." dedi.[1181]

[٤١١٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ: « الْمَيْسِرُ الْقِمَارُ»

4115. Muhammed b. Abdüla'lâ bize, Hâlid b. Hâris, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Meysir, kumardır." demiştir.[1182] **[3/672]**

[٤١١٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، وَعَطَاءٍ، قَالَا: «كُلُّ قِمَارٍ فَهُوَ مِنَ الْمَيْسِرِ، حَتَّى لَعِبُ الصِّبْيَانِ بِالْكِعَابِ، وَالْجَوْزِ"

1179 خَطَرٌ çoğulu أَخْطَارٌ: üzerine iddiaya girişilen ödül, rehin, demektir. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, خ ط ر; Türkî, 3/672.

1180 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/553, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/672.

1181 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Melâhî*, 117, Cerîr tarikiyle; Ebû Bekr el-Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 760, İbn Sîrîn'den gelen başka bir tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/320 Ebü'ş-Şeyh'e (b. Hayyân) nispetle; Türkî, 3/672.

1182 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Melâhî*, 116, Fazl b. Delhem'in Hasan'dan aktardığı tarikle; Türkî, 3/672.

4116. Yakub b. İbrahim'in bana Mu'temir, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus ve Atâ, "Her kumar, meysirdendir. Çocukların zar ya da cevizle oynadığı oyunlar bile meysirdir." demişlerdir.[1183]

[٤١١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ: «الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ»

4117. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm (b. Selm), Amr, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd "Meysir, kumardır" demiştir.[1184]

[٤١١٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَهَاتَيْنِ الْكَعْبَتَيْنِ يُزْجَرُ بِهِمَا زَجْرًا فَإِنَّهُمَا مِنَ الْمَيْسِرِ»

4118. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym, Abdülmelik b. Umeyr, Ebü'l-Ahvas tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah[1185] "Kendileriyle (kesilip pay edilen deve üzerine) kumar oynanan şu iki zara dikkat edin! O iki meysirdendir." dedi.[1186]

[٤١١٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «أَمَّا قَوْلُهُ {وَالْمَيْسِرِ}، فَهُوَ الْقِمَارُ كُلُّهُ»

4119. Yakub b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, İbn Ebî Arûbe tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde "Allah'ın {وَالْمَيْسِرِ} '*kumar*'[1187] sözüne gelince meysir, tümüyle (her çeşidiyle) kumardır" dedi.[1188]

1183 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/553; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1197 (6749); İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Melâhî*, 115, seneddeki Leys tarikiyle; Türkî, 3/673.

1184 Âcûrrî, *Tahrîmü'n-Nerd ve'l-Melâhî*, 45, seneddeki Atâ tarikiyle; Türkî, 3/673.

1185 Halebî'de Ubeydullah olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/673.

1186 Rivayetin geçtiği kaynaklar için bk. Türkî, 3/671, 673.

1187 Bakara 2/219.

1188 Âcûrrî, *Tahrîmü'n-Nerd ve'l-Melâhî*, 46, Şeybân tarikiyle Katâde'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/316, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/673.

[٤١٢٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، يَقُولُ لِلْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ: «النَّرْدُ: مَيْسِرٌ، أَرَأَيْتَ الشَّطْرَنْجَ مَيْسِرٌ هُوَ؟» فَقَالَ الْقَاسِمُ: «كُلُّ مَا أَلْهَى عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ، وَعَنِ الصَّلَاةِ، فَهُوَ مَيْسِرٌ»

4120. Yunus b. Abdüla'lâ'nın bana İbn Vehb, Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim, Ubeydullah b. Ömer, Ömer b. Ubeydullah tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kâsım b. Muhammed'e,

"Tavla, kumardır. Peki satrancı da kumar olarak mı görüyorsun?" diye sordu. Kâsım; "Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoyan her şey, meysirdir." dedi.[1189] **[3/673]**

[٤١٢١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ، كَانَ الرَّجُلُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُخَاطِرُ عَلَى أَهْلِهِ وَمَالِهِ، فَأَيُّهُمَا قَمَرَ صَاحِبَهُ ذَهَبَ بِأَهْلِهِ وَمَالِهِ»

4121. Ali b. Davud'un bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Meysir, kumardır. Câhiliyyede bir kişi ailesi ve malı üzerine (kumarda onları ortaya koyup riske atarak) bahse girerdi. Onlardan hangisi kumarda arkadaşını yenerse, hem ailesini hem malını alır giderdi." dedi.[1190]

[٤١٢٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الْمَيْسِرُ الْقِمَارُ»

4122. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî; "Meysir, kumardır." dedi.[1191]

1189 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-Melâhî*, 97; Âcûrrî, *Tahrîmü'n-Nerd ve'l-Melâhî*, 25; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/391 (2056); Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 6519, Ubeydullah b. Ömer tarikiyle; Türkî, 3/673.

1190 Ebû Ubeyd, *Nâsih*, 359-360; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Nâsih*, 186; Âcûrrî, *Tahrîmü'n-Nerd ve'l-Melâhî*, 44, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/674.

1191 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/390 (2051. rivayetin devamında) Amr tarikiyle; Türkî, 3/674.

[٤١٢٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «الْمَيْسِرُ الْقِمَارُ»

4123. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde "Meysir, kumardır." dedi.[1192]

[٤١٢٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَا: « الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ كُلُّهُ، حَتَّى الْجَوْزُ الَّذِي يَلْعَبُ بِهِ الصِّبْيَانُ»

4124. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr; "Meysir, tümüyle (her çeşidiyle) kumardır. Çocukların cevizle oynadığı bile kumardır." dediler.[1193]

[٤١٢٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ سُلَيْمَانَ، يُحَدِّثُ عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلَهُ: «{وَالْمَيْسِرِ} قَالَ: الْقِمَارُ»

4125. Hüseyin'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk{وَالْمَيْسِرِ} "*kumar*"[1194] sözünde "O, kumardır." dedi.

[٤١٢٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: «الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ»

4126. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, "Meysir, kumardır." dedi. **[3/674]**

[٤١٢٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: «الْقِمَارُ مِنَ الْمَيْسِرِ»

1192 Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîr*, 1/88.

1193 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîr*, 1/88. Ma'mer, *Câmi'*, 10/467 (19827); Beyhakî, *Sünen*, 10/213, Abdürrezzâk tarikiyle; Türkî, 3/674.

1194 Bakara 2/219.

4127. Müsennâ'nın bize, İshâk, Ebû Bedr Şücâ' b. Velîd, Musa b. Ukbe, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer "Kumar, meysirdendir" dedi.[1195]

[٤١٢٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْمَيْسِرُ قِدَاحُ الْعَرَبِ، وَكِعَابُ فَارِسَ» وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «وَزَعَمَ عَطَاءُ بْنُ مَيْسَرَةَ أَنَّ الْمَيْسِرَ: الْقِمَارُ كُلُّهُ»

4128. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "Meysir, Arapların fal çubukları, Fârisîlerin zarlarıdır." dedi. İbn Cüreyc, "Atâ b. Meysere, meysirin tümüyle (her çeşidiyle) kumar olduğunu ileri sürdü." dedi.[1196]

[٤١٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: قَالَ مَكْحُولٌ: «الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ»

4129. İbnü'l-Berkî bize Amr b. Ebî Seleme tarikiyle Saîd b. Abdülazîz'den rivayet ettiğine göre Mekhûl "Meysir, kumardır." dedi.

[٤١٣٠] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الذَّارِعُ قَالَ: ثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَشُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: « الْمَيْسِرُ: الْقِمَارُ »

4130. Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî''den bize Fadl b. Süleyman, Şücâ' b. Velîd, Musa b. Ukbe tarikiyle Nâfi''den rivayet ettiğine göre İbn Ömer "Meysir, kumardır." dedi.

1195 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/390 (2050), Şücâ' b. Velîd tarikiyle; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 1260; Beyhakî, *Sünen*, 10/213, Musa b. Ukbe tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/252, Ebû Ubeyd ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/675.

1196 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 314; Beyhakî, *Sünen*, 10/213, Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 3/675.

c. {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} "De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır"

Allah'ın (cc);

{قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ}

"De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır."[1197] sözünün tefsirine gelince... Allah Azze ve Celle, bu sözle şunu kasteder: "Ey Muhammed onlara de ki: {فِيهِمَا} *"O ikisinde vardır."*[1198] yani içki ve kumarda {إِثْمٌ كَبِيرٌ} *"büyük günah."*[1199]

d. İçki Ve Kumardaki Büyük Günahın Mahiyeti

Süddî'nin zikrettiği üzere o ikisinde olan büyük günah şudur:

[٤١٣١] حَدَّثَنِي بِهِ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: أَمَا قَوْلُهُ: «{فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} فَإِثْمُ الْخَمْرِ أَنَّ الرَّجُلَ يَشْرَبُ فَيَسْكَرُ فَيُؤْذِي النَّاسَ. وَإِثْمُ الْمَيْسِرِ أَنْ يُقَامِرَ الرَّجُلُ فَيَمْنَعَ الْحَقَّ، وَيَظْلِمَ »

4131. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} *"O ikisinde büyük günah vardır."*[1200] sözünde "İçkinin günahı, bir kişinin içip sarhoş olup insanlara eziyet etmesidir. Kumarın günahı ise bir kişinin kumar oynaması ve böylece haklarını kaybedip zulmetmesidir." dedi. **[3/675]**

[٤١٣٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} قَالَ: «هَذَا أَوَّلُ مَا عِيبَتْ بِهِ الْخَمْرُ »

4132. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} *"De ki: 'O ikisinde*

1197 Bakara 2/219.
1198 Bakara 2/219.
1199 Bakara 2/219.
1200 Bakara 2/219.

büyük günah vardır.'"[1201] sözünde "Bu, içkinin büyük günah olarak kınandığı ilk âyettir." dedi.[1202]

[٤١٣٣] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} يَعْنِي مَا يَنْقُصُ مِنَ الدِّينِ عِنْدَ مَنْ يَشْرَبُهَا»

4133. Ali b. Dâvûd'un bana Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Allah {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} *'De ki: O ikisinde büyük günah vardır.'*[1203] sözüyle içkinin, onu içen kişinin dinini eksilttiğini, kastetmiştir." dedi.[1204]

Allah Azze ve Celle'nin içki ve kumarda büyük günahın olduğunu zikrettiği âyetin tefsirinde Süddî'nin de dediği gibi[1205] en doğru olanı şöyledir: "İçilmesiyle sarhoş olunan içki, içenin aklını götürür hatta Rabbini dahi tanımaz olur ki bu da günahların en büyüğüdür. İbn Abbas'ın görüşünün anlamı da -inşallah- budur. Kumara gelince, onda da Allah'ın zikrinden, namazdan alıkoyma; kumar oynayanlar arasında düşmanlık ve kine sebep olma vardır. Rabbimiz (cc), kumarı âyetinde şöyle tarif etmiştir:

{إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ}

'Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.'[1206]"

1201 Bakara 2/219.

1202 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/253, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/676.

1203 Bakara 2/219.

1204 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/391 (2059) Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/253 İbn Münzir ve Nehhâs'a nispetle; Türkî, 3/676.

1205 مِمَّا yerine Halebî'de فَالْخَمْرُ مَا ziyadesi vardır. Türkî, 3/676.

1206 Mâide 5/91.

e. İçkideki Zâhirî Yarar

Allah'ın; {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *"İnsanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır."*[1207] sözünün tefsirine gelince.... İçkinin faydası, haram kılınmasından önce sağladığı kazanç ve içilmesiyle ulaşılan lezzettir.

A'şâ'nın içkiyi tarif ederken dediği gibi:

لَنَا مِنْ ضُحَاهَا خُبْثُ نَفْسٍ وَكَأْبَةٌ ... وَذِكْرَى هَمُومٍ مَا تَغِبُّ أَذَاتُهَا

وَعِنْدَ الْعَشِيِّ طِيبُ نَفْسٍ وَلَذَّةٌ ... وَمَالٌ كَثِيرٌ عِدَّةٌ نَشَوَاتُهَا

İçilen içkinin sabahında bizim için iç sıkıntısı ve keder vardır.
Onun verdiği eziyetin ertelediği[1208] tasaları yad etme vardır[1209] **[3/676]**

Akşam[1210] olduğunda ise gönül hoşluğu ve zevk vardır
Çok mal, türlü türlü[1211] mutluluk ve haz vardır

Yine Hassân'ın şiirinde dediği gibi:

فَنَشْرَبُهَا فَتَتْرُكُنَا مُلُوكًا ... وَأُسْدًا مَا يُنَهْنِهُنَا اللِّقَاءُ

İçkiyi içeriz de o bizi krallar yapar
Ve (düşmanla) karşılaşmanın bizi engellemediği
(karşılaşmaktan korkmayan) aslanlar (yapar)[1212]

f. Kumardaki Zâhirî Yarar

Kumarın faydaları ise devenin kesilmesinden isabet eden paylardır. Onlar deve kesme üzerine kumar oynuyor, bir adam, arkadaşına karşı

1207 Bakara 2/219.

1208 Halebî basımında bu kelime yerine تَفُكُّ: çözmek, halletmek, gelmektedir. Türkî, 3/676.

1209 A'şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays'ın, *Dîvânu A'şâ*'da (83, 85) farklı lafızlarla kaydedilmiştir. Türkî, 3/676.

1210 Halebî basımında bu kelime yerine الْعِشَاء vardır. Türkî, 3/677.

1211 Bazı yazma nüshalarda عِدَّةٌ yerine çoğulu olan عِدَدٌ; *Dîvânu A'şâ*'da ise غُدْوَةٌ: sabahın erken vakti, sabahleyin kelimeleri bulunur. Türkî, 3/677. غُدْوَةٌ kelimesini hatalı bulan Şâkir, *Dîvân*'ın matbu halinde yanlış yazımların olduğuna dikkat çeker. İlgili açıklamalar ve beyitler hakkında izah için bk. Şâkir, 4/326.

1212 Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân*, 73. نَهْنَهَ, azarladı, def etti ve engelledi, demektir. Bk. *Mu'cemü'l-Vasît*, ن ه ن; Türkî, 3/677.

kazanırsa onun devesini boğazlıyor sonra fal için hazırladıkları oklar, çubuklar (kıdah) sayısınca onda bir olarak taksim ediyordu.

Bu, A'şâ b. Sa'lebe'nin şiirinde geçer:

وَجَزُورِ أَيْسَارٍ دَعَوْتُ إِلَى النَّدَى ... وَنِيَاطِ مُقْفِرَةٍ أَخَافُ ضَلَالَهَا

Meyser kumarı oynayan dostları,[1213] cömertliğe[1214] çağırdım,
Ve ıpıssız çöllerin uzaklığında[1215] kaybolmaktan korkarım[1216]

Bu konu hakkında söylediğimiz görüşün benzerini müfessirler de dile getirmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْمَنَافِعُ هَاهُنَا مَا يُصِيبُونَ مِنَ الْجَزُورِ»

4134. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Kumardaki faydalar, kesilen deveden kendilerine düşen paydır." dedi.[1217] **[3/677]**

[٤١٣٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا مَنَافِعُهُمَا فَإِنَّ مَنْفَعَةَ الْخَمْرِ فِي لَذَّتِهِ وَثَمَنِهِ، وَمَنْفَعَةَ الْمَيْسِرِ فِيمَا يُصَابُ مِنَ الْقِمَارِ"

4135. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî dedi ki: "O ikisinin faydası; içkinin, lezzet ve (satışıyla) para kazandırması, meysirin ise kumar sonucu kazandığı şeylerdir."

1213 يَاسِرٌ ,أَيْسَار kelimesinin çoğuludur. O, fal çubuklarıyla (kıdah) develer üzerine kumar oynayan ve kumar için ortaya konulan deveyi kesip pay eden kimsedir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ي س ر; Türkî, 3/677.

1214 *Dîvânu Hassân*'da إِلَى النَّدَى yerine لِحَتْفِهَا: ölüme, ifadesi kayıtlıdır. Türkî, 3/677.

1215 نِيَاطِ مِنَ الْمَفَازَة: yolunun uzak olmasıdır. Sanki uçsuz bucaksız bir çölden başka bir çöle ulaşma anlamındadır. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ن و ط; Türkî, 3/677.

1216 A'şâ b. Sa'lebe, *Dîvânu A'şâ*, 27.

1217 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 232; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/392 (2062), Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 3/677.

[٤١٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} قَالَ: «مَنَافِعُهُمَا قَبْلَ أَنْ يُحَرَّمَا

«

4136. Ebû Hişâm[1218] er-Rifâî'den bize İbn Ebî Zâide, Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *"De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır."*[1219] sözünde "O ikisinin faydası, haram kılınmalarından öncedir." dedi.[1220]

[٤١٣٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} قَالَ: يَقُولُ: فِيمَا يُصِيبُونَ مِنْ لَذَّتِهَا، وَفَرَحِهَا إِذَا شَرِبُوهَا»

4137. Ali b. Dâvûd'dan bize, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *"İnsanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır."*[1221] sözünde "Bu faydalar, onun tadından ve içtiklerinde verdiği rahatlamadan elde ettikleri faydalardır." dedi.[1222]

g. Kıraat

Kâriler, âyetin bu kısmının okunuşunda ihtilaf ettiler:

1- Medinelilerin çoğu ile Kûfeli ve Basralıların bir kısmı,

{قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ}

"De ki: O ikisinde büyük günah vardır."[1223] olarak "ba" harfi ile {كَبِيرٌ} okumuşlardır. Bu kıraate göre anlam, "Bu içki ve kumar hakkında, onlarda büyük günah vardır, de!" olur. كَبِيرٌ, عَظِيمٌ: büyük[1224] anlamındadır.

1218 Bazı yazma nüshalarda Hâşim ya da Âsım kayıtlıdır. Türkî, 3/678.
1219 Bakara 2/219.
1220 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/392 (2063), İbn Ebî Zâide tarikiyle zikreder; Türkî, 3/678.
1221 Bakara 2/219.
1222 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/392 (2061) Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/678.
1223 Bakara 2/219.
1224 Halebî basımında bu ifade yoktur. Türkî, 3/678.

2- Bu iki beldenin yani Basra ve Kûfe'nin diğer kârileri ise (قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ) "De ki: O ikisinde birçok günah vardır." olarak okumuşlardır. Bu kıraate göre anlam, "günahlardan birçoğu, çok sayıda" olur. Sanki onlar إِثْمٌ: günah kelimesini الْآثَامِ: günahlar, olarak çoğul düşünmüşlerdir. Lafız, tekil olsa da onu anlam olarak çoğul nitelemişlerdir.[1225] **[3/678]**

Burada iki kıraatten daha doğru olanı "ba" harfiyle;

{قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ}

"De ki: O ikisinde büyük günah vardır."[1226] olarak okuyanın kıraatidir.[1227] Zira;

{وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا}

"Ama günahları yararlarından büyüktür."[1228] sözünde tüm kâriler icmâ etmiştir ve "ba" ile okumuşlardır. Bu okuyuş da âyette ilk geçen إِثْمٌ :günah kelimesinin sayıda çokluk ile değil de büyüklükle vasıflandığına, apaçık bir delildir. Şayet çoklukla nitelenecek olsaydı o zaman âyetin devamında da وَإِثْمُهُمَا أَكْثَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا "O ikisinin günahı, faydasından daha çoktur" denirdi.

2. {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} "Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Azze ve Celle bu sözle şunu kastetmiştir: "İçki içme ve kumar oynamanın günahı, insanlara verdikleri zarar bakımından, onların elde edecekleri faydadan çok daha büyüktür. Nitekim durum ancak böyledir.

1225 كَثِيرٌ olarak "sâ" harfiyle okuyanlar, Hamza ve Kisâî'dir. Diğerleri "bâ" ile كَبِيرٌ okumuşlardır. Ebû Zür'a b. Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, 132; Türkî, 3/678.

1226 Bakara 2/219.

1227 Her iki kıraat de mütevâtirdir, biri diğerinden daha doğru değildir bilakis her ikisi de doğrudur. Türkî, 3/678.

1228 Bakara 2/219.

Çünkü onlar sarhoş olduklarında birbirlerinin üzerine atlayıp birbirleriyle kavga ediyorlardı. Kumar oynadıklarında, oynadıkları bu kumar sebebiyle aralarında kötülük hasıl oluyor ve bu da onları kumarla günah işlemeye sevk ediyordu."

İçki hakkındaki bu âyet, içkinin haramlığının açıklanmasından önce nâzil oldu ve Allah (cc) günahı, içki ve kumara izafe etti. Günah ancak onların sebebiyledir çünkü o ikisi yüzünden meydana gelir.

Müfessirlerin birçoğu âyetin bu kısmının anlamının; haram kılındıktan sonra içki ve kumarın günahının, haram kılınmalarından önceki faydalarından daha büyük olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٣٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} قَالَ: مَنَافِعُهُمَا قَبْلَ التَّحْرِيمِ، وَإِثْمُهُمَا بَعْدَمَا حُرِّمَا »

4138. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür."*[1229] sözünde "İçki ve kumarın faydaları, haram kılınmalarından öncedir; günahları ise haram kılınmalarından sonradır." dedi.[1230]

[٤١٣٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} يُنَزِّلُ الْمَنَافِعَ قَبْلَ التَّحْرِيمِ، وَالْإِثْمُ بَعْدَمَا حَرَّمَ»

4139. Ammâr'dan (b. Hasan) bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' dedi ki: {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"İnsanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama*

1229 Bakara 2/219.
1230 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/392 (2065), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/679.

o ikisinin günahları yararlarından büyüktür."[1231] sözünde "Faydalarını, haram kılmasından önce, günahlarını ise sonra indirir."[1232] **[3/679]**

[٤١٤٠] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} يَقُولُ: إِثْمُهُمَا بَعْدَ التَّحْرِيمِ أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا قَبْلَ التَّحْرِيمِ»

4140. Hüseyin'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür."*[1233] sözünde "Haram kılındıktan sonra o ikisinin günahı, haram kılınmalarından önceki faydalarından daha büyüktür." dedi.[1234]

[٤١٤١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} يَقُولُهُ: مَا يُذْهِبُ مِنَ الدِّينِ، وَالْإِثْمُ فِيهِ أَكْبَرُ مِمَّا يُصِيبُونَ فِي فَرَحِهَا إِذَا شَرِبُوهَا»

4141. Ali b. Dâvûd'dan bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *"Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür."*[1235] sözünde "İçki, kişinin dinini eksiltir. İçkinin günahı, onu içtiği zaman elde ettiği ferahlıktan daha büyüktür." dedi.[1236]

Âyetin tefsirinde bu zikrettiğimizi seçtik. Çünkü haberler, âyetin içki ve kumarın haram kılınmasından önce indirildiğine dair tevâtür derecesinde ve birbirini destekler mahiyettedir. Böylece bilindi ki Allah'ın bu âyette içki ve kumara nispetle bahsettiği günah, anlattığımız üzere onlar sebebiyle meydana gelen günahlardır. Haram kılınmasından sonraki günah değildir.

1231 Bakara 2/219.

1232 يُنَزِّلُ: indirir, fiili yerine bazı yazma nüshalarda بَتْرُكُ ya da يَتْرُكُ ifadeleri bulunur. Türkî, 3/680.

1233 Bakara 2/219.

1234 Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*'ta (146) Dahhâk'tan burada zikredilenden farklı bir senedle aktarır. Türkî, 3/680.

1235 Bakara 2/219.

1236 Rivayetin geçtiği kaynaklar daha önce zikredildi. Bk. Türkî, 3/676, 680.

b. Bu Âyetin İçkinin Haram Kılınmasından Önce İndiği

Bu âyetin içkinin haram kılınmasından önce indiğine dair söylediklerimizi gösteren rivayetlerin zikri:

[٤١٤٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا قَيْسٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} فَكَرِهَهَا قَوْمٌ لِقَوْلِهِ: {فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} وَشَرِبَهَا قَوْمٌ لِقَوْلِهِ: {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} حَتَّى نَزَلَتْ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} قَالَ: فَكَانُوا يَدَعُونَهَا فِي حِينَ الصَّلَاةِ وَيَشْرَبُونَهَا فِي غَيْرِ حِينِ الصَّلَاةِ، حَتَّى نَزَلَتْ: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} فَقَالَ عُمَرُ: «ضَيْعَةٌ لَكِ الْيَوْمَ قُرِنْتِ بِالْمَيْسِرِ»

4142. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Kays, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama o ikisinin günahları yararlarından büyüktür.'*[1237] âyeti nâzil olunca, bir grup, âyetteki {فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} *'Onlarda büyük günah vardır.'*[1238] sözü sebebiyle içkiyi kötü gördüler ve bir grup da {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *'İnsanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır.'*[1239] sözüne istinaden içki içmeye devam ettiler. Ta ki {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.'*[1240] âyeti nâzil oldu. Bu sefer namaz vakti içki içmeyi bıraktılar, namaz vakti dışında ise içtiler. Bu durum {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} *'Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının.'*[1241] âyeti nâzil oluncaya kadar devam etti. Ömer dedi ki: 'Sen (içki) kaybettin (yok oldun/olasın)! Bugün kumarla beraber anıldın.'" **[3/680]** [1242]

1237 Bakara 2/219.
1238 Bakara 2/219.
1239 Bakara 2/219.
1240 Nisâ 4/43.
1241 Mâide 5/90.
1242 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/317, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/681.

[٤١٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي تَوْبَةَ الْمِصْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: « أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْخَمْرِ ثَلَاثًا، فَكَانَ أَوَّلُ مَا أَنْزَلَ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} الْآيَةَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَنْتَفِعُ بِهَا وَنَشْرَبُهَا، كَمَا قَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ فِي كِتَابِهِ. ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى} الْآيَةَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا نَشْرَبُهَا عِنْدَ قُرْبِ الصَّلَاةِ قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} الْآيَةَ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حُرِّمَتِ الْخَمْرُ»

4143. Muhammed b. Ma'mer'in bana, Ebû Âmir, Muhammed b. Ebî Humeyd, Ebû Tevbe el-Mısrî tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Allah Azze ve Celle içki hakkında üç âyet indirdi. Bu âyetlerden ilk inen; {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} '*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.*'[1243] (ve devamı) âyetidir. Bunun üzerine,

'Ey Allah'ın elçisi! Biz, Allah Azze ve Celle'nin Kitabı'nda buyurduğu gibi içkiden faydalanıyor ve onu içiyoruz.' dediler. Sonra, {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى} '*Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın.*'[1244] (ve devamı) âyeti nâzil oldu. Sonra dediler ki: 'Ey Allah'ın elçisi! Biz, namaz vakti yaklaştığında içki içmiyoruz.' Ardından;

{إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} '*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*'[1245] (ve devamı) âyeti indi. Bunun üzerine Resûlullah (sav),

'*İçki haram kılınmıştır.*' buyurdu."[1246]

1243 Mâide 5/90.

1244 Nisâ 4/43.

1245 Mâide 5/90.

1246 Tayâlisî, *Müsned*, 2069; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/389; 4/1199 (2046, 6762); Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 5569. Bu kaynakların her birinde rivayet, Muhammed b. Ebî Humeyd tarikiyle nakledilmiş ve Ebû Tevbe yerine Ebû Tu'me yer almıştır.

[٤١٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ، قَالَا: قَالَ اللَّهُ: «{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} وَ {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} فَنَسَخَتْهَا الْآيَةُ الَّتِي فِي الْمَائِدَةِ، فَقَالَ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} الْآيَةَ »

4144. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin tarikiyle Yezîd en-Nahvî'den rivayet ettiğine göre İkrime ve Hasan şöyle demiştir: "Allah {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} '*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.*'[1247] ve {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} '*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.*'[1248] buyurdu. Sonra onları {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} '*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar...*'[1249] âyeti neshetti (hükmünü kaldırdı)." **[3/681]**

[٤١٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنْ أَبِي الْقَمُوصِ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: «أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْخَمْرِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ؛ فَأَوَّلُ مَا أَنْزَلَ قَالَ اللَّهُ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} قَالَ: فَشَرِبَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْهُمْ عَلَى ذَلِكَ، حَتَّى شَرِبَ رَجُلَانِ، فَدَخَلَا فِي الصَّلَاةِ، فَجَعَلَا يَهْجُرَانِ كَلَامًا لَا يَدْرِي عَوْفٌ مَا هُوَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمَا: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ}

Türkî, 3/679. İbn Manzûr ve *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*'ta (28/203) yer aldığı üzere İbn Asâkir "Meşhur kitapların herhangi birinde Ebû Tevbe hakkında bir bilgi bulamadım." demiştir. Şâkir de benzer bir açıklama yaptıktan sonra Muhammed b. Ebî Humeyd'in karıştırmış olabileceğini doğrusunun Ebû Tu'me el-Emevî olduğunu söyler. Türkî, 3/681.

1247 Nisâ 4/43.

1248 Bakara 2/219.

1249 Mâide 5/90.

فَشَرِبَهَا مَنْ شَرِبَهَا مِنْهُمْ، وَجَعَلُوا يَتَّقُونَهَا عِنْدَ الصَّلَاةِ، حَتَّى شَرِبَهَا فِيمَا زَعَمَ أَبُو الْقَمُوصِ رَجُلٌ، فَجَعَلَ يَنُوحُ عَلَى قَتْلَى بَدْرٍ

تُحَيِّي بِالسَّلَامَةِ أُمُّ عَمْرٍو وَهَلْ لَكِ بَعْدَ رَهْطِكِ مِنْ سَلَامِ

ذَرِينِي أَصْطَبِحْ بَكْرًا فَإِنِّي رَأَيْتُ الْمَوْتَ نَقَّبَ عَنْ هِشَامِ

وَوَدَّ بَنُو الْمُغِيرَةِ لَوْ فَدَوْهُ بِأَلْفٍ مِنْ رِجَالٍ أَوْ سَوَامِ

كَأَنِّي بِالطَّوِيِّ طَوِيِّ بَدْرٍ مِنَ الشِّيزَى يُكَلَّلُ بِالسَّنَامِ

كَأَنِّي بِالطَّوِيِّ طَوِيِّ بَدْرٍ مِنَ الْفِتْيَانِ وَالْحُلَلِ الْكِرَامِ

قَالَ: فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ فَزِعًا يَجُرُّ رِدَاءَهُ مِنَ الْفَزَعِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ، فَلَمَّا عَايَنَهُ الرَّجُلُ، فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا كَانَ بِيَدِهِ لِيَضْرِبَهُ، قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَاللَّهِ لَا أَطْعَمُهَا أَبَدًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَحْرِيمَهَا: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ} فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: انْتَهَيْنَا انْتَهَيْنَا».

4145. İbn Beşşâr'ın bize Abdülvehhâb, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Kamûs, Zeyd b. Ali şöyle dedi: "Allah Azze ve Celle içki hakkında üç kez âyet indirdi. İlk indirdiğinde {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.'*[1250] buyurdu. Müslümanlardan Allah'ın dilediği bir kısmı içmeye devam etti. Hatta iki adam içki içip namaza katıldılar. Mânasız, ileri geri konuştular, Avf onların ne dediğini anlamadı. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle;

1250 Bakara 2/219.

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.'*[1251] âyetini indirdi. Müslümanlardan içki içenler namaz vakitlerinde içmekten sakınarak yine içti.

Hatta Ebü'l-Kamûs'un iddia ettiğine göre bir adam içki içti ve Bedir'de ölenlere feryad figan ağlamaya başladı:[1252]

Ümmü Amr barışla selamlar
Kavminden sonra sana selam var mıdır?

Beni rahat bırakın, sabaha kadar içeyim ki ben
Hişâm'ı (oğulları Bedir'de ölünce) ölümün onu
delip geçtiğini (tekrar aldığını) gördüm

Muğîreoğulları onun yerine feda etmek istedi
Binlerce adam ve binlerce deve[1253] **[3/682]**

Nicesi[1254] kuyuda, Bedir kuyusunda[1255]
Bu deve etleriyle taçlanan sinilerde ziyafet veren cömertlerden[1256]
Nicesi kuyuda, Bedir kuyusunda

Yiğitlerden ve (kıymetli elbiseler içerisindeki) heybetlilerden

Bu durum Resûlullah'a (sav) ulaştı. Hz. Peygamber, endişeyle ve bu endişeli halinden ötürü ridasını çekerek bu kişinin yanına geldi. Bu kişi,

---

1251 Nisâ 4/43.

1252 Şiirin ikinci ve üçüncü beyit haricindeki beyitlerini İbn Hişâm, *Sîre*'de (2/29) Ebû Bekir b. el-Esved b. Şuûb'a nisbet ederek verir. İkinci beyti Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*'te (301) yine ona nispet eder. İbn Düreyd, *İştikâk*'ta (101), Ebû Temmâm, *Vahşiyyât*'ta ikinci ve üçüncü beyti, Büheyr b. Abdullah el-Kuşeyrî'ye nisbet etmişlerdir. Buhârî, *Sahîh*'te, bir, dört ve beşinci beyte yer verir. Şiir bu kaynaklarda bazı farklılıklarla yer almaktadır. Türkî, 3/682.

1253 سَوَام: otlayan develer, demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, س و م; Türkî, 3/682.

1254 Türkî nüshada كَأَنِّي: sanki ben, kayıtlıdır. Metne Şâkir'in tercihi yansıtılmıştır. Şâkir, 4/333.

1255 طَوِيٌّ: Taşla kaplanmış kuyu demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ط و ى; Türkî, 3/683.

1256 الشِّيزَى: Ahşaptan yapılan büyük kap, sini demektir. Burada şâir şîzâ ile bu büyük siniİerle insanları yediren, ikram eden ve Bedir'de ölen cömertleri kasteder. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Şerhu Garîbi's-Sîre*, 2/76; Türkî, 3/683.

Hz. Peygamber'i ve onun kendisine vurmak üzere elindeki şeyi kaldırdığını görünce;

'Ben Allah'ın ve Resûlullah'ın gazabından Allah'a sığınırım. Allah'a and olsun, ben içkiyi bir daha asla tatmayacağım.' dedi. Bunun üzerine Allah içkiyi haram kılan {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} *'Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar...'*[1257] âyetini {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ} *'Artık vazgeçiyor musunuz?'*[1258] âyetine kadar indirdi. Ömer b. Hattâb (ra)

'Vazgeçtik, vazgeçtik!' dedi."[1259]

[٤١٤٦] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ زَكَرِيَّا، عَنْ سِمَاكٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «نَزَلَتْ فِي الْخَمْرِ أَرْبَعُ آيَاتٍ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} فَتَرَكُوهَا، ثُمَّ نَزَلَتْ: {تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا} فَشَرِبُوهَا. ثُمَّ نَزَلَتِ الْآيَتَانِ فِي الْمَائِدَةِ {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ}»

4146. Süfyân b. Vekî''nin bize İshâk el-Ezrâk, Zekeriyya, Simâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle dedi: "İçki hakkında dört âyet nâzil oldu: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır. Ama o ikisinin günahı yararlarından büyüktür.'*[1260] (âyeti indi) içki içmeyi bıraktılar. {تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا} *'Onlardan hem içki hem de güzel rızık edinirsiniz.'*[1261] (âyeti indi) içki içtiler. Sonra Mâide sûresindeki şu iki âyet geldi: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ

1257 Mâide 5/90.

1258 Mâide 5/91.

1259 İbn Hacer, *İsâbe*, 7/45. Bazı kaynaklarda bu şiir, Ebû Bekir es-Sıddîk'a (ra) nispet edilir. Şâkir "Zeyd b. Ali Ebü'l-Kamûs, tâbiîdir, sikadır, hadisleri azdır. Onun bu rivayeti mürseldir, delil kabul edilmez" der. İbn Hacer, *İsâbe*'de (7/45) bu hususa işaret etti ve rivayeti, Fâkihî, *Târîhu Mekke*'de, Yahyâ b. Ca'fer, Ali b. Âsım, Avf b. Ebî Cemîle, Ebü'l-Kamûs, rivayet etti. Ancak bu, Fâkihî'nin bizzat kendisinin rivayet ettiği sahih rivayetle çelişmektedir. Fâkihî, sahih senedle Âişe'den şöyle rivayet etmiştir: "Allah'a andolsun ki, Ebû Bekir ne Câhiliyye'de ne İslâm döneminde böyle bir şiir söyledi. O ve Osman, Câhiliyye'de iken içki içmeyi terk ettiler." Türkî, 3/683.

1260 Bakara 2/219.

1261 Nahl 16/67.

{وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ} *'(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları...'*[1262] âyetinden {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ} *'Artık vazgeçiyor musunuz?'*[1263] âyetine kadar indi."[1264]

[٤١٤٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} الْآيَةَ، فَلَمْ يَزَالُوا بِذَلِكَ يَشْرَبُونَهَا، حَتَّى صَنَعَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ طَعَامًا، فَدَعَا نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَقَرَأَ: {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} وَلَمْ يَفْهَمْهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُشَدِّدُ فِي الْخَمْرِ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} فَكَانَتْ لَهُمْ حَلَالًا، يَشْرَبُونَ مِنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ حَتَّى يَرْتَفِعَ النَّهَارُ أَوْ يَنْتَصِفُ، فَيَقُومُونَ إِلَى صَلَاةِ الظُّهْرِ وَهُمْ مُصْحُونَ، ثُمَّ لَا يَشْرَبُونَهَا حَتَّى يُصَلُّوا الْعَتَمَةَ وَهِيَ الْعِشَاءُ، ثُمَّ يَشْرَبُونَهَا حَتَّى يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ وَيَنَامُونَ، ثُمَّ يَقُومُونَ إِلَى صَلَاةِ الْفَجْرِ وَقَدْ صَحُوا. فَلَمْ يَزَالُوا بِذَلِكَ يَشْرَبُونَهَا، حَتَّى صَنَعَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ طَعَامًا فَدَعَا نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَشَوَى لَهُمْ رَأْسَ بَعِيرٍ ثُمَّ دَعَاهُمْ عَلَيْهِ، فَلَمَّا أَكَلُوا وَشَرِبُوا مِنَ الْخَمْرِ سَكِرُوا وَأَخَذُوا فِي الْحَدِيثِ، فَتَكَلَّمَ سَعْدٌ بِشَيْءٍ، فَغَضِبَ الْأَنْصَارِيُّ، فَرَفَعَ لَحْيَ الْبَعِيرِ فَكَسَرَ أَنْفَ سَعْدٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ نَسْخَ الْخَمْرِ وَتَحْرِيمَهَا وَقَالَ: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ}[٣/٦٨٣] »

4147. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammad, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar.'*[1265] âyeti (ve devamı) indi, bu âyet sebebiyle içmeyi bırakmadılar. Hatta Abdurrahman b. Avf bir yemek tertip etti, Nebî'nin (sav) ashabından aralarında Ali b. Ebî Tâlib'in de olduğu bir grup davet

1262 Mâide 5/90.
1263 Mâide 5/91.
1264 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/317, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/683.
1265 Bakara 2/219.

etti. Hz. Ali {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} *'De ki: Ey kâfirler!'*[1266] sûresini okudu ancak (ne dediğini) anlayacak durumda değildi. Bunun üzerine Allah içki hakkında onlara ağırlaştırarak {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.'*[1267] âyetini indirdi. Ancak içki içmek (henüz) onlar için helâldi. Sabah namazından sonra gün doğuncaya ya da yarılanıncaya kadar içiyorlardı. Öğlen ayılıp ayık olarak öğle namazını kılıyorlardı. Sonra yatsı namazını kılıncaya kadar içmiyorlar, yatsı namazından sonra gece yarısına kadar içiyor sonra uyuyorlardı. Sabah namazına da ayılmış olarak kalkıyorlardı. Bu şekilde içmeye devam ettiler. Ta ki bir gün, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Nebî'nin (sav) ashabından aralarında Ensar'dan bir sahâbînin de olduğu bir grubu davet ettiği yemek tertip etti. Onlar için bir deve kellesi kızarttı ve onları yemeğe buyur etti. Yediler, içtiler, sarhoş oldular ve konuşmaya başladılar. Sa'd bir şeyler söyleyince Ensar'dan biri kızdı, devenin çene kemiğini[1268] tutup kaldırdı ve Sa'd'ın burnunu kırdı. Allah da bunun üzerine içkiyi kaldıran ve haram kılan {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ} *'(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları...'*[1269] âyetinden {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ} *'Artık vazgeçiyor musunuz?'*[1270] âyetine kadar indirdi."

[٤١٤٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَعَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ شَرِبَهَا بَعْضُ النَّاسِ وَتَرَكَهَا بَعْضٌ، حَتَّى نَزَلَ تَحْرِيمُهَا فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ»

4148. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde ve bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar."*[1271] âyeti hakkında "Bu âyet indiğinde insanların

1266 Kâfirûn 109/1.
1267 Nisâ 4/43.
1268 لَحْيَان: لَحْيٌ kelimesinin müfredidir. Ağzın iki tarafındaki (alt çene-üst çene) içerisinde dişlerin olduğu, insan ve hayvanda bulunan iki kemikli kısımdır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ل ح ي; Türkî, 3/684.
1269 Mâide 5/90.
1270 Mâide 5/91.
1271 Bakara 2/219.

bir kısmı içti bir kısmı ise içmeyi bıraktı. (Bu durum) Mâide sûresindeki içkiyi haram kılan âyet nâzil oluncaya kadar sürdü." dedi.[1272]

[٤١٤٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} قَالَ: هَذَا أَوَّلُ مَا عِيبَتْ بِهِ الْخَمْرُ»

4149. Muhammed b. Amr'ın bize, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh[1273] tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ} *"De ki: O ikisinde büyük günah vardır."*[1274] âyetinde "Bu, içkinin büyük günah olarak kınandığı ilk âyettir." dedi.[1275] **[3/684]**

[٤١٥٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ، قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} فَذَمَّهُمَا اللَّهُ وَلَمْ يُحَرِّمْهُمَا لِمَا أَرَادَ أَنْ يَبْلُغَ بِهِمَا مِنَ الْمُدَّةِ وَالْأَجَلِ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ أَشَدَّ مِنْهَا: {لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} فَكَانُوا يَشْرَبُونَهَا، حَتَّى إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ سَكَتُوا عَنْهَا، فَكَانَ السُّكْرُ عَلَيْهِمْ حَرَامًا. ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ بَعْدَ غَزْوَةِ الْأَحْزَابِ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} إِلَى قَوْلِهِ {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} فَجَاءَ تَحْرِيمُهَا فِي هَذِهِ الْآيَةِ قَلِيلِهَا وَكَثِيرِهَا، مَا أَسْكَرَ مِنْهَا وَمَا لَمْ يُسْكِرْ، وَلَيْسَ لِلْعَرَبِ يَوْمَئِذٍ عَيْشٌ أَعْجَبُ إِلَيْهِمْ مِنْهَا»

4150. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zâhirî) yararlar vardır."*[1276] âyetinde şöyle dedi: "Allah, içki ve kumarı kınadı ancak belli bir süre ve vakte kadar mühlet vermek istediği için haram kılmadı. Sonra Bakara sûresindeki âyetten daha kesin

1272 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/88; Türkî, 3/684.
1273 Bazı yazma nüshalarda İbn Ebî Necîh yerine İbn Cüreyc kayıtlıdır. Türkî, 3/685. Taberî'de çok fazla tekrar eden bir senet olması dolayısıyla doğrusu İbn Ebî Necîh'tir.
1274 Bakara 2/219.
1275 Rivayetin geçtiği kaynaklar daha önce zikredildi. Bk. Türkî, 3/675-676.
1276 Bakara 2/219.

olan Nisâ sûresindeki {لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.'*[1277] âyetini indirdi. (Bu âyetten sonra) Namaz vaktine kadar içiyor, namaz vakti bırakıyorlardı. Namaz vakti sarhoşluk onlara haram kılınmıştı. Sonra Allah Azze ve Celle Ahzâb gazvesinden sonra Mâide sûresindeki {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} *'Ey iman edenler içki (ve benzeri şeyler), kumar...'*[1278] âyetini {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} *'Umulur ki kurtuluşa erersiniz'*[1279] kısmına (sonuna) kadar indirdi. Böylelikle bu âyette içkinin azının da çoğunun da sarhoş etse de etmese de haram kılınması emri geldi. O gün Araplara içkiden daha hoş gelen bir yaşam (faydalanma, lezzet) yoktu."[1280]

[٤١٥١] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ، قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا} قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَبَّكُمْ يُقَدِّمُ فِي تَحْرِيمِ الْخَمْرِ» قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَبَّكُمْ يُقَدِّمُ فِي تَحْرِيمِ الْخَمْرِ» قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} فَحُرِّمَتِ الْخَمْرُ عِنْدَ ذَلِكَ»

4151. Ammâr b. el-Hasan'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Cafer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'O ikisinde hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır."*[1281] âyetinde şöyle dedi: "Bu âyet indiğinde Resûlullah (sav) *'Şüphesiz Rabbiniz içkinin haramlığına doğru ilerliyor.'* buyurdu. Sonra {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.'*[1282] âyeti indi, Nebî

1277 Bakara 2/219.
1278 Mâide 5/90.
1279 Mâide 5/90.
1280 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/318, Taberî'ye ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/685.
1281 Bakara 2/219.
1282 Nisâ 4/83.

(sav) *'Şüphesiz Rabbiniz içkinin haramlığına doğru ilerliyor.'* buyurdu. Sonra {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} *'Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının.'*[1283] âyeti indi ve bu âyetle içki haram kılındı."[1284] **[3/685]**

[٤١٥٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} الْآيَةَ كُلَّهَا، قَالَ: نُسِخَتْ ثَلَاثَةً؛ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ، وَبِالْحَدِّ الَّذِي حَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضْرِبُهُمْ بِذَلِكَ حَدًّا، وَلَكِنَّهُ كَانَ يَعْمَلُ فِي ذَلِكَ بِرَأْيِهِ، وَلَمْ يَكُنْ حَدًّا مُسَمًّى وَهُوَ حَدٌّ. وَقَرَأَ: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} الْآيَةَ»

4152. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar.'* âyetinin tamamı hakkında; "Bu âyet üç kerede neshedildi; Mâide sûresindeki âyet, Nebî'nin (sav) (sayısını, keyfiyetini) belirlediği had cezası ve onun bu had cezasını uygulaması ile neshedildi. Nebî (sav), bu had cezasıyla cezalandırdı. O bu konuda kendi re'yine dayandı, zira had cezası olduğu halde sayısı, keyfiyeti belirlenmemişti" dedi ve "{إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ} *'İçki, kumar...'*[1285] âyetini okudu."[1286]

3. {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} "Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"

Allah Teâlâ'nın {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı.'"* sözünün tefsiri:

1283 Mâide 5/90.

1284 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/318, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/686.

1285 Mâide 5/90.

1286 Bu rivayete göre Bakara sûresindeki bu âyet Mâide sûresi 90. âyetle neshedildi. Sonra Allah sayısını belirlemeden vurma cezası verdi. Bu ikinci nesholdu. Resûlullah da re'yiyle içtihad ederek kaç kere vurulacağını ve vurma şeklini belirledi. Bu da üçüncü nesh oldu. Şâkir, 4/336.

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ey Muhammed! Ashabın sana mallarından hangi şeyi infak edeceklerini ve tasaddukta bulunacaklarını soruyorlar. Ey Muhammed onlara 'Mallarınızdan ihtiyaç fazlası olanı infak edin.' de!"

a. {الْعَفْوَ} "İhtiyaçtan artakalanı"

Tefsir ehli, bu bağlamdaki {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1287] sözünde farklı görüşler benimsemişlerdir.

1- Bir kısmı bu kelimenin, الْفَضْلُ: fazlalık, arta kalan, anlamında olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٥٣] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «{الْعَفْوَ} :مَا فَضَلَ عَنْ أَهْلِكَ».

4153. Amr b. Ali el-Bâhilî'nin bize Vekî' ile İbn Vekî', babası tarikiyle; İbn Ebî Leylâ, Hakem, Miksem'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas "{الْعَفْوَ} *'İhtiyaçtan artakalanı'*[1288] ailenden (ihtiyaçlarının giderilmesinden) artakalandır." dedi.[1289]

[٤١٥٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قُلِ الْعَفْوَ} :أَيِ الْفَضْلَ».

4154. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: İhtiyaçtan artakalanı"*[1290] sözünde "O, الْفَضْلُ yani ihtiyaçtan fazlasıdır" dedi. **[3/686]**

1287 Bakara 2/219.

1288 Bakara 2/219.

1289 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 365 (Tefsîr bölümü); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2069); Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, 12075; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 189; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, 3415, İbn Ebî Leylâ tarikiyle; Suyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 2/253, Vekî', Abd b. Humeyd ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/686.

1290 Bakara 2/219.

[٤١٥٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ:''هُوَ الْفَضْلُ».

4155. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde "الْفَضْلُ yani ihtiyaçtan fazlasıdır" dedi.[1291]

[٤١٥٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ فِي قَوْلِهِ {الْعَفْوَ} «قَالَ: الْفَضْلُ.»

4156. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1292] sözü hakkında "الْفَضْلُ yani ihtiyaçtan fazlasıdır" dedi.[1293]

[٤١٥٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَالَ: {الْعَفْوَ} «يَقُولُ: الْفَضْلُ.»

4157. Musa b. Harun'un bize Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1294] sözü hakkında "الْفَضْلُ yani ihtiyaçtan fazlasıdır" dedi.[1295]

[٤١٥٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: كَانَ الْقَوْمُ يَعْمَلُونَ فِي كُلِّ يَوْمٍ بِمَا فِيهِ، فَإِنَّ فَضْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ فَضْلٌ عَنِ الْعِيَالِ قَدَّمُوهُ وَلَا يَتْرُكُونَ عِيَالَهُمْ جُوَّعًا، وَيَتَصَدَّقُونَ بِهِ عَلَى النَّاسِ.»

4158. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1296] sözü hakkında "İnsanlar her gün, o günün şartlarına göre çalışıyorlardı. Çalıştıkları o gün ailelerinin

---

1291 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/88; Türkî, 3/687.
1292 Bakara 2/219.
1293 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 364 (Tefsîr bölümü), Abdülmelik tarikiyle; Türkî, 3/687.
1294 Bakara 2/219.
1295 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2074) Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/687.
1296 Bakara 2/219.

ihtiyaçlarını giderdikten sonra ihtiyaç fazlası kalıyorsa onu infak ediyorlardı. Yoksa insanlar tasadduk ederek ailelerini aç bırakmıyorlardı." dedi.

[٤١٥٩] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: هُوَ الْفَضْلُ فَضْلُ الْمَالِ.»

4159. Amr b. Ali'nin bana Yezîd b. Zürey', Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1297] sözü hakkında "O, ihtiyaç fazlası, malın artakalanıdır" dedi.[1298]

2- Diğer ulemâ ise {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1299] sözünün anlamının, infak edene ya da sadaka verene çok gelmeyen, az harcama olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٦٠] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} يَقُولُ: مَا لَا يَتَبَيَّنُ فِي أَمْوَالِكُمْ.»

4160. Ali b. Davud'un bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1300] sözü hakkında "Mallarınızdan çok olmayan (basit, az olan) demektir." dedi.[1301] **[3/687]**

[٤١٦١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ طَاوُسٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: الْيَسِيرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»

1297 Bakara 2/219.

1298 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2069). Türkî, 3/687.

1299 Bakara 2/219.

1300 Bakara 2/219.

1301 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2073); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 188, Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/253, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/688.

4161. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus, Allah Celle ve Azze'nin {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1302] sözü hakkında "Her şeyin kolay, basit olanı" dedi.[1303]

3- Tefsir âlimlerinin diğer bir kısmı ise {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1304] sözünün anlamının israfa ya da cimriliğe kaçmadan orta halli nafaka olduğunu söylemişlerdir.

[٤١٦٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} يَقُولُ: لَا تُجْهِدْ مَالَكَ حَتَّى يَنْفَدَ لِلنَّاسِ.»

4162. Muhammed b. Abdullah b. Bezî''in bize, Bişr b. Mufaddal, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1305] sözü hakkında "İnsanlar için tükeninceye kadar malını harcama" dedi.[1306]

[٤١٦٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً عَنْ قَوْلِهِ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: الْعَفْوَ فِي النَّفَقَةِ أَلَّا تُجْهِدَ مَالَكَ حَتَّى يَنْفَدَ، فَتَسْأَلَ النَّاسَ»

4163. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Atâ'ya Allah'ın {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana*

1302 Bakara 2/219.

1303 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 233, İbn Ebî Necîh'in Tâvus'tan aktardığı tarikle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2070) Mücâhid'in tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/253, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/688.

1304 Bakara 2/219.

1305 Bakara 2/219.

1306 İbn Zencûye, *Emvâl*, 2350; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/373, Abd b. Humeyd'in *Tefsîr*'inde zikrettiği Avf tarikiyle; Türkî, 3/688.

Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"[1307] sözü hakkında sormuş, Atâ da,

"İnfaktaki الْعَفْوَ, insanlar için tükeninceye kadar malını harcamamandır ki insanlardan isteyecek duruma düşmeyesin" demiştir.

[٤١٦٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً عَنْ قَوْلِهِ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: الْعَفْوُ: مَا لَمْ يُسْرِفُوا، وَلَمْ يَقْتُرُوا فِي الْحَقِّ» قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ «الْعَفْوُ صَدَقَةٌ عَنْ ظَهْرِ غِنًى.»

4164. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Atâ'ya, Allah'ın {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1308] sözü hakkında sormuş, Atâ da;

"الْعَفْوُ, maruf ölçüde israf etmemeleri ve cimri olmamalarıdır." demiştir. Mücâhid ise "O, zenginlikten (ihtiyaç fazlasından) verilen (başkalarına muhtaç etmeyecek) sadakadır." dedi. **[3/688]**

[٤١٦٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: هُوَ أَلَّا تُجْهِدَ مَالَكَ»

4165. Amr b. Ali'nin bize, Yahyâ b. Saîd tarikiyle Avf'tan rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1309] sözü hakkında "Malını tüketmemendir." dedi.

4- Tefsir âlimlerinin diğer bir kısmı {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1310] sözünün anlamının "Az ya da[1311] çok sana her ne verirlerse onu al!" demek olduğunu söylediler.

1307 Bakara 2/219.
1308 Bakara 2/219.
1309 Bakara 2/219.
1310 Bakara 2/219.
1311 Bazı yazma nüshalarda "أَوْ: ya da" yerine "وَ: ve" kayıtlıdır. Türkî, 3/689.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} يَقُولُ: مَا أَتَوْكَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ قَلِيلٍ أَوْ كَثِيرٍ، فَاقْبَلْهُ مِنْهُمْ.»

4166. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1312] sözü hakkında "Az ya da çok sana her ne verirlerse, onu kabul et." dedi.

5- Tefsir âlimlerinin diğer bir kısmı {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1313] sözünün anlamının "Mallarınızdan güzel olan, hoşa giden" olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٦٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: يَقُولُ الطِّيبُ مِنْهُ. يَقُولُ: أَفْضَلُ مَالِكَ، وَأَطْيَبُهُ.»

4167. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1314] sözü hakkında "Maldan güzel olanıdır. Senin malının en iyisi ve en güzel olanıdır." dedi.[1315]

[٤١٦٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ يَقُولُ: {الْعَفْوُ} :الْفَضْلُ. يَقُولُ: أَفْضَلُ مَالِكَ.»

1312 Bakara 2/219.
1313 Bakara 2/219.
1314 Bakara 2/219.
1315 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2071) İbn Ebî Cafer tarikiyle; Türkî, 3/689.

4168. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Katâde {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1316] sözü hakkında "الْعَفْوُ: İhtiyaç fazlası demektir o da malının en iyi olanıdır." dedi.

6- Tefsir âlimlerinin diğer bir kısmı {الْعَفْوَ} *"htiyaçtan artakalanı"*[1317] sözünün anlamının farz kılınmış sadaka (zekât) olduğunu söylediler. **[3/689]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٦٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ أَوْ عِيسَى عَنْ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، -شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ- قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: «{قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: الصَّدَقَةُ الْمَفْرُوضَةُ»

4169. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Kays b. Sa'd'dan ya da (İbn Ebî Necîh olmaksızın) İsa'nın Kays tarikiyle (Ebû Âsım senedden emin olamadı) rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Azze ve Celle'nin {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1318] sözü hakkında "Farz kılınmış sadakadır (zekâttır)." dedi.[1319]

Bu görüşler içerisinde en isabetli olanı şöyle diyenin görüşüdür: "الْعَفْوَ sözünün anlamı, kişinin hem kendisinin hem ailesinin iâşesini[1320] ve ihtiyaç duydukları şeyleri karşıladıktan sonra geriye kalan ihtiyaç fazlası maldır. Ve bu fazlalık, Resûlullah'tan (sav) onun sadakaya izin verdiğiyle (ne kadar verileceğiyle) ilgili gelen birbirinin destekleyen haberlerin gösterdiği fazlalıktır, bu fazlalığı tasadduk etmek,[1321] iyilik yapma yollarından biridir."

1316 Bakara 2/219.

1317 Bakara 2/219.

1318 Bakara 2/219.

1319 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 233; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2072), Mücâhid'in tarikiyle; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 188; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/393 (2072) Kays tarikiyle; Türkî, 3/690.

1320 مَئُونَتِهِمْ: iâşeleri, erzakları kelimesi, Halebî basımında tekil haliyle مَئُونَتِهِمْ kaydedilmiştir. Türkî, 3/690.

1321 Yazma nüshalarda ve Halebî basımında صَدَقَتُهُ: ihtiyaçtan artakalan fazlalığın sadakası, ifadesi yerine صَدَقَةٌ: o fazlalık, sadakadır, bulunur. Bk. Şâkir, 4/340.

Resûlullah'tan (sav) bu konuyla ilgili gelen rivayetlerin bir kısmı:

[٤١٧٠] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِنْدِي دِينَارٌ. قَالَ: «أَنْفِقْهُ عَلَى نَفْسِكَ؟» قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: «أَنْفِقْهُ عَلَى أَهْلِكَ» قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: «أَنْفِقْهُ عَلَى وَلَدِكَ» قَالَ: عِنْدِي آخَرُ. قَالَ: «فَأَنْتَ أَبْصَرُ.»

4170. Ali b. Müslim'in bize, Ebû Âsım, İbn Aclân, Makburî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle dedi: "Bir kişi;

'Ey Allah'ın elçisi! Benim bir dinarım var.' dedi. Resûlullah,

'*O parayı kendin için harca!*' buyurdu.

"Benim başka dinarım daha var." deyince,

'*Onu da ailen için harca!*' buyurdu. Bu kişi yine,

'Benim başka dinarım daha var." dedi. Resûlullah,

'*Çocuğun için harca!*' buyurdu. Bu kişi yine,

'Benim başka dinarım daha var.' deyince Resûlullah,

'*(Ne yapacağını) Sen daha iyi bilirsin!*' buyurdu."[1322] **[3/690]**

[٤١٧١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ الْبَحْرَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ فَقِيرًا فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ، فَإِنْ كَانَ لَهُ فَضْلٌ فَلْيَبْدَأْ مَعَ نَفْسِهِ بِمَنْ يَعُولُ، ثُمَّ إِنْ وَجَدَ فَضْلًا بَعْدَ ذَلِكَ فَلْيَتَصَدَّقْ عَلَى غَيْرِهِمْ.»

4171. Muhammed b. Ma'mer el-Bahrânî'nin bana, Ravh b. Ubâde, İbn Cüreyc, Ebü'z-Zübeyr, Câbir b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine

1322 Beyhakî, *Sünen*, 7/466; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1686, seneddeki Ebû Âsım tarikiyle; Şâfiî, *Ümm*, 2/121; Humeydî, *Müsned*, 1176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/381, 16/104 (7419, 10086); Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 197; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1691; Nesâî, *Sünen*, 2534; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4233; Hâkim, *Müstedrek*, 1/415; Beyhakî, *Sünen*, 7/466; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1685, seneddeki İbn Aclân tarikiyle; Türkî, 3/690.

göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Şayet sizden biri fakirse (malını harcamada) önce kendi nefsinden başlasın, şayet (malından) bir şey artarsa onu kendisiyle birlikte bakmakla yükümlü olduğu ailesine harcamayla başlasın. Bundan sonra yine elinde malından bir fazlalık kalırsa onu da başkalarına tasadduk etsin."*[1323]

[٤١٧٢] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ بِبَيْضَةٍ مِنْ ذَهَبٍ أَصَابَهَا فِي بَعْضِ الْمَعَادِنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، خُذْ هَذِهِ مِنِّي صَدَقَةً، فَوَاللَّهِ مَا أَصْبَحْتُ أَمْلِكُ غَيْرَهَا. فَأَعْرَضَ عَنْهُ، فَأَتَاهُ مِنْ رُكْنِهِ الْأَيْمَنِ، فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ. فَأَعْرَضَ عَنْهُ. ثُمَّ قَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ. ثُمَّ قَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَقَالَ: «هَاتِهَا» مُغْضَبًا، فَأَخَذَهَا فَحَذَفَهُ بِهَا حَذْفَةً لَوْ أَصَابَهُ شَجَّهُ أَوْ عَقَرَهُ، ثُمَّ قَالَ: «يَجِيءُ أَحَدُكُمْ بِمَالِهِ كُلِّهِ يَتَصَدَّقُ بِهِ وَيَجْلِسُ يَتَكَفَّفُ النَّاسَ إِنَّمَا الصَّدَقَةُ عَنْ ظَهْرِ غِنًى.»

4172. Amr b. Ali'nin bize, Yezîd b. Harun, Muhammed b. İshâk, Âsım b.[1324] Ömer b. Katâde, Mahmud b. Lebîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Abdullah şöyle dedi: "Bir gün Resûlullah'a (sav) maden ocaklarından birinden elde ettiği yumurta büyüklüğünde bir altın külçesiyle bir kişi geldi ve,

'Ey Allah'ın elçisi, bu altını benden sadaka olarak al! Allah'a yemin ederim ki bundan başka bir malım yoktur.' dedi. Resûlullah, ondan yüz çevirdi. Bu kişi, Peygamber'in sağ tarafına geçti ve bu dediğini yine söyledi. Resûlullah yine yüz çevirdi. Bu kişi söylediğini yine tekrar etti, Resûlullah tekrar yüz çevirdi. O, bir kez daha tekrar edince Resûlullah öfkeyle,

---

1323 Şâfiî, *Ümm*, 2/132; Beyhakî, *Sünen*, 10/309, seneddeki İbn Cüreyc tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, 1854; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/173 (14273); Müslim, *Sahîh*, 997; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 3957; Nesâî, *Sünen*, 2545, 4666, seneddeki Ebü'z-Zübeyr tarikleriyle; Türkî, 3/691.

1324 Yazma nüshalarda بْنُ yerine عَنْ gelmektedir. Bu durumda Âsım ile Ömer iki ayrı râvi olmaktadır. Ancak metne taşınan doğrudur. Daha önce bu haliyle geçmiştir. Bk. Türkî, 2/237, 250; 3/691.

'Getir o altını!' buyurdu. Sonra onu alınca bu kişiye onu öyle bir attı ki şayet isabet etseydi ya onun başını yarar ya da yaralardı. Sonra şöyle buyurdu: *'Sizden biriniz malının tamamını sadaka vermek üzere getiriyor ve sonra oturup insanlara el açıyor. Sadaka ancak zenginlikten (ihtiyaç fazlasından) verilir.'"*[1325]

[٤١٧٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْأَحْوَصِ يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «ارْضَخْ مِنَ الْفَضْلِ، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ، وَلَا تُلَامُ عَلَى كَفَافٍ»

4173. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, İbrahim el-Hecerî,[1326] Ebü'l-Ahvas tarikiyle Abdullah'tan rivayet ettiğine göre Nebi (sav) şöyle buyurmuştur: *"İhtiyaç fazlası olandan ölçülü ver!*[1327] *Önce ailenden başla, kendi kendine yetebilmenden ötürü (başkalarına vermiyor diye) kınanmazsın."*[1328] **[3/691]**

Detaylı olarak zikredilmesiyle kitabın uzayacağı bu haberlere benzer başka rivayetler de vardır.

Öyleyse Hz. Peygamber (sav), ümmetine sadaka verecek olanların ihtiyaçlarından fazla olan mallarda tasadduk etmelerine izin verdi. Burada "ihtiyaç fazlası" denilenler, kişinin malındaki fazlalıktır (yani âyetteki الْعَفْوَ'dır) Çünkü Arap kelâmında الْعَفْوَ, malda ve diğer her şeydeki ziyade ve çokluk, demektir. Allah'ın {حَتَّى عَفَوْا} *"Nihayet çoğaldılar"*[1329] sözü de bu kabildendir. Yani, bulundukları hale göre sayı olarak arttılar ve çoğaldılar.

1325 İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2441, Yezîd b. Harun tarikiyle; İbn Zencûye, *Emvâl*, 2346; Dârimî, *Sünen*, 1/391; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1673; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2441, İbn İshâk tarikiyle; Türkî, 3/691.

1326 Yazma nüshalarda Hecerî yerine el-Muharrimî kayıtlıdır. Ancak Türkî, metne taşınan doğru yazımı, çeşitli kaynaklardan tespit etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/203; Türkî, 3/691.

1327 رَضَخَ: Bir kişinin birine malından verdiğinde, çok değil az ve önemsiz bir miktarda vermesidir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ر ص خ; Türkî, 3/692.

1328 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 5125, İbrahim el-Hecerî tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, 310; İbn Zencûye, *Emvâl*, 2349 İbrahim tarikiyle mevkuf olarak. Türkî, 3/692.

1329 A'râf 7/95.

Şâirin[1330] şu sözünde olduğu gibi:

وَلكِنَّا نُعِضُّ السَّيْفَ مِنَّا بِأَسْوُقِ عَافِيَاتِ الشَّحْمِ كُومِ

Fakat biz kılıçlarımızı saplarız (cömertçe ikram için)[1331]
Büyük develerin yağları çok (besili) bacaklarına[1332]

Şâir, bu şiiriyle yağların çokluğunu kasteder. Bir kimseye "Sana falancadan (mallarından) verilen fazlalığı (مَا عَفَا) al' denmesi de bu kullanımdandır. Bu cümleyle "Başkasının kendi malından zorlanmadan sana verdiği fazlalık, ziyade" kastedilmiştir. Açıkça görüldüğü üzere Allah'ın {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: İhtiyaçtan artakalanı"*[1333] sözünde kullarına infak etmeye dair haber verdi ve infak etmek istediklerinde infak hakkında bilgi verdi. Resûlullah (sav) ümmetine bunu, *"En hayırlı sadaka, senin zenginlikten (ihtiyacın olmayandan) infak etmendir."* sözüyle açıkladı ve onlara الْعَفْوَ'ın ne olduğunu bildirdi.

Şayet biri bize "الْعَفْوَ: İhtiyaçtan artakalan, kelimesinin farz sadaka (zekât) olmasını reddetmenizin gerekçesi nedir?" derse, delilimizin şu olduğunu söyleriz:

Bir kimsenin malında, farz olan zekât tahakkuk ettiğinde ve o kimsenin tüm malı bitip sadece zekât almaya ehil gruplara vermesi zorunlu olan kısmı kalsa; o malı onlara vermesi gerekir. Çünkü malının zayi olması, ödemesi gereken zekâtın edâsında kusur yapmasından sonradır. Şüphesiz bu da malından ihtiyaç fazlasını (الْعَفْوَ) değil de zarurî (جُهْدٌ) kısmını insanlara vermesi demektir (Yani bu iddia, malı zayi olmazdan önce 40/1'lik zorunlu verilmesi gereken zekât malı, kişinin tüm malı elinden çıkıp da sadece zekât oranı kaldığında da zekât olarak verilmesi gereken zorunlu mal olmaya devam edeceğine işaret eder). Allah'ın (cc) kullarına mallarından infak etme yollarından biri olarak الْعَفْوَ diye isimlendirmesinde, malı elinde bulunduğu durumda جُهْدٌ olarak isimlendirilen bu malın

---

1330 Lebîd b. Ebî Rebîa'dır. Bk. *Şerhu Dîvânü Lebîd*, s. 104.

1331 Türkî, beyti, يَعَضُّ السَّيْفُ مِنْهَا olarak kaydetse de dipnotta belirttiği üzere şâirinin *Dîvân*'ında geçen hali ve Şâkir'in de doğrusu olduğunu söylediği ifade نُعِضُّ السَّيْفَ مِنَّا ifadesidir. Türkî, 3/692; Şâkir, 4/343.

1332 Türkî, *Dîvân*'da الشَّحْمِ yerine اللَّحْمِ kelimesinin kayıtlı olduğunu söyler. Türkî, 3/692.

1333 Bakara 2/219.

artık جُهْدٌ diye isimlendirmesinin iptali vardır. Şu halde الْعَفْوَ kelimesinin anlamının "mal sahibinin malından imama (halifeye) ayırdığı ve az ya da çok olsun verdiği mal" olduğunu iddia eden kimse ile "farz sadaka yani zekât" olduğunu iddia eden kimselerin görüşlerinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. **[3/692]**

Aynı şekilde onun mânasının "mallarınızdan az, önemsiz bir şey vermek" olduğunu söyleyen kimsenin görüşünün de bir anlamı yoktur. Çünkü Nebi (sav) Ebû Lübâbe kendisine;

"Malımı Allah'a ve Resûlü'nün yolunda sadaka olarak vermem benim tevbemin bir parçasıdır." deyince Resûlullah,

"*Malının üçte birini vermen yeterlidir.*"[1334] demiştir. Yine Ka'b b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Nebi (sav), kendisine bunun benzerini söylemiştir.[1335] Şüphesiz üçte bir oranı, mal sahibinin malından eksiltti-ğini apaçık gösterir (yani önemsiz, az bir oran değildir). Bize göre الْعَفْوَ, Allah'ın (cc);

{وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا}

"*Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*"[1336] sözünde ve Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) hitaben;

{وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا}

"*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*"[1337] sözünde buyurduğu gibidir. İşte bu, Resûlullah'ın ihtiyaç dışında olan maldan alt sınırı malın miktarına ve imkânına göre belirlediğidir.

1334 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/27, 488 (15750, 16080); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 3319. Rivayetin tahrici, tarikleri ve hadisle ilgili bilgi için *el-Müsned*'e bakılabilir. Türkî, 3/693.

1335 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 4418, 4676; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, 2769; Türkî, 3/693.

1336 Furkân 25/67.

1337 İsrâ 17/29.

b. Nüzûl Sebebi, Âyetin Mensûh Olup Olmadığı

Âlimler bu âyetin mensûh mu yoksa hükmünün kullar için sabit mi (neshedilmemiş mi) olduğu hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir:

1- Âlimlerin bir kısmı mensûh olduğunu ve farz olan zekât ile neshedildiğini söylemişlerdir. **[3/693]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٧٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: كَانَ هَذَا قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الصَّدَقَةُ».

4174. Ali b. Dâvûd'un bize, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1338] sözünde "Bu, sadakanın farz kılınmasından öncedir." dedi.[1339]

[٤١٧٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} قَالَ: لَمْ تُفْرَضْ فِيهِ فَرِيضَةٌ مَعْلُومَةٌ، ثُمَّ قَالَ: {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ} ثُمَّ نَزَلَتِ الْفَرَائِضُ بَعْدَ ذَلِكَ مُسَمَّاةً».

4175. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1340] sözünde "Bu âyet, farz olarak verilecek belirli bir miktar belirlememiştir. Sonra {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ}

1338 Bakara 2/219.

1339 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2073); Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Nâsih*, s. 188; Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/694.

1340 Bakara 2/219.

'Sen mallarından artanı al,[1341] *iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.'*[1342] âyeti indi ve ardından miktarları belirtilerek farz olan emirler indi." dedi.[1343]

[٤١٧٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: « {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} هَذِهِ نَسَخَتْهَا الزَّكَاةُ.»

4176. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1344] sözünde "Bu âyeti, zekât âyeti neshetmiştir." dedi.[1345]

2- Diğer âlimler bilakis âyetin hükmünün sabit olduğunu, neshedilmediğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٧٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ أَوْ عِيسَى، عَنْ قَيْسٍ عَنْ مُجَاهِدٍ - شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ - قَالَ: قَالَ: «الْعَفْوُ: الصَّدَقَةُ الْمَفْرُوضَةُ »

4177. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Kays b. Sa'd'dan ya da (İbn Ebî Necîh olmaksızın) İsa'nın Kays tarikiyle (Ebû Âsım senedden emin olamadı) rivayet ettiğine göre Mücâhid "الْعَفْوُ, farz olan sadakadır." dedi.[1346] **[3/694]**

Bu konudaki en doğru görüş, {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: İhtiyaçtan artakalanı"*[1347] sözü hakkında İbn Abbas'ın dile getirdiği ondan Atıyye'nin[1348]

1341 Meâllerde bu kısma genel olarak *"af yolunu tut"* anlamı verilmektedir. Taberî'nin A'râf 7/199. âyetin açıklamasında yer verdiği üzere, âyetin bu kısmı farklı anlaşılmış ve İbn Abbas, "Mallarından artanı al" olarak tefsir etmiştir. Taberî'nin tercihi "Sen insanların ahlâkına bak, onlara sert davranma" şeklindedir. Bk. Türkî, 10/642.

1342 A'râf 7/199.

1343 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/253, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/694.

1344 Bakara 2/219.

1345 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2074), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/694.

1346 Rivayetin kaynakları hakkında daha önce bilgi verildi. Bk. Türkî, 3/690, 695.

1347 Bakara 2/219.

1348 4175. rivayetteki senedde İbn Abbas'tan aktaran isim, tâbiûn halkasından Atıyye el-Avfî'dir. Bu sened aile senedi olarak bilinir. Seneddeki râviler hakkında bilgi

aktardığı görüştür. Bu (ihtiyaçtan artakalanın verilmesi), Allah'ın kişinin malından bir hak olarak verilmek üzere koyduğu farz olan verme değildir. Resûlullah'a (sav), Allah'ın onların mallarından neyi infak etmelerinden hoşnut olacağı sorusuna cevap olarak, yapılacak infaktan Allah'ın hoşuna gideni; hoşuna gitmeyen, öfkesine sebep olacak infaktan ayırarak bildirmesidir. Bu, Allah'ın, yarattıklarının hepsini farz olmayan,[1349] hükmü sabit, herhangi bir ihtilaf sebebiyle kendisinden öncekinin hükmünü neshetmeyen, kendisinden sonra gelen bir hükümle de neshedilmeyen sadakalarda, göstermeleri gereken ahlâkı öğretmedir, onları terbiye etmedir. Verâlı ve dindar birine, nafile sadakalarında, hediye ve bağışlarında ve (farz) sadakasında Nebi'nin (sav) onlara öğrettiği şu şey gerekir:

"*Yanınızda ihtiyacınızdan fazla bir malınız varsa (infak etmede) önce kendinden başlasın sonra ailesine (eşine) sonra çocuğuna harcasın.*"

Sonra bu artakalan mallarda, -Allah'ın dilemesiyle- Allah'ın razı olacağı, seveceği yolu izler ki o da Allah'ın Kitabı'nda zikrettiği üzere israf ve cimrilik olmayan ikisi arasındaki dengeli harcamadır.[1350]

Bu âyetin mensûh olduğunu iddia edenlere şöyle denir: "Âyetin neshedildiğine dair deliliniz nedir? Üstelik aralarında ihtilaf olmaksızın herkes, bir adamın malını sadaka, hediye, bağış olarak verebileceği ve üçte birini vasiyet edebileceği hususunda icmâ etmiştir. Öyleyse âyetin mensûh olduğunun delili nedir? Şayet bu kimse "Bu âyet mensuhtur" sözüyle ihtiyaç fazlası malın verilmesinin farz olmasının neshedildiğini ve bunun farziyetinin, malların zekâtının verilmesiyle kalktığını kastediyorsa, ona;

"Bu âyette ihtiyaç fazlası olanın verilmesinin farz olduğuna dair delil olmadığı halde ihtiyaçtan artakalanı farz olmaktan çıkarmaya ve zekât hükmü ile kaldırmaya dair delilin nedir?" denir. Zira onun farz olmasıyla ilgili Allah'tan (cc) bir emir yoktur. Bilakis âyette, sadakalara dair Allah'ın rızasının ne olduğunu öğrenmek isteyen bir grubun sorduklarına cevap olduğuna delil vardır. Dolayısıyla bu görüşü iddia edenin iddiasının doğruluğunu ispat edecek bir delil bulmasının imkânı yoktur. **[3/695]**

---

için bk. Şâkir, 1/263. Ayrıca bk. Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 220.

1349 Bazı nüshalarda غَيْر yerine عَنْ kaydedilmiştir. Türkî, 3/695.

1350 Bahsedilen âyet:

{وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا}

"*Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*" (Furkân 25/67) Türkî, 3/695.

c. Kıraat

Kâriler {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1351] kelimesinin kıraatinde farklı okuyuşlar benimsemişlerdir:

1- Hicaz ve Haremeyn (Mekke-Medine) kurrâsının hepsi, Kûfeli kurrâların büyük kısmı {قُلِ الْعَفْوَ} *"De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'"*[1352] olarak nasb halinde okumuşlardır.

2- Basralı kurrâdan biri, قُلِ الْعَفْوُ olarak merfû okumuştur.[1353]

Bu kelimeyi nasb okuyan, {مَاذَا} *"Ne"*[1354] edatını tek harf olarak (مَا) kılmıştır ve {يُنْفِقُونَ} *"harcayacaklar"*[1355] fiiliyle nasbetmiştir. Bunu daha önce açıklamıştım.[1356] Sonra {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1357] kelimesi {مَاذَا} *"Ne"*[1358]'nin nasbedilmesinden hareketle nasbedilmiştir. Öyleyse anlam, "Sana hangi şeyi (أَيَّ شَيْءٍ) harcayacaklarını sorarlar" olur.

Merfû okuyanlar ise مَا harfini, ذَا'dan sıla yapıp الْعَفْوُ şeklinde okumuştur. Bu takdirde anlam, "İnfak edecekleri şey nedir (مَا الَّذِي)?" olur.

Şayet {الْعَفْوَ} *"İhtiyaçtan artakalanı"*[1359] nasb yapıldıysa sonra {مَاذَا} *"Ne"*[1360] iki harf olarak kabul edildiyse o zaman anlam "Sana neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan artakalanı'" olur. {مَاذَا} *"Ne"*[1361] edatını tek harf kabul edip الْعَفْوُ olarak merfu okuyanlara göre anlam "Ne harcayacaklar? De ki: Harcayacakları şey, ihtiyaçtan artakalandır" şeklinde mübtedanın haberi olur. (الْعَفْوُ kelimesi الَّذِي يُنْفِقُونَ ifadesinin haberi olduğu için merfû olur.) Bu da Arap dilinde doğru bir kullanımdır.

Bu okunan iki kıraatten her ikisi de her ne kadar birinin diğerinden farklı bir ayrıntısı bulunsa da anlamları birbirine yakın olduğu için bize göre doğrudur. Bununla birlikte durum böyle olsa her ikisi doğru olsa da iki kıraatten

---

1351 Bakara 2/219.
1352 Bakara 2/219.
1353 Merfû okuyan Ebû Amr kıraatidir, diğerleri mansûb okurlar. Bk. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 133; Türkî, 3/695.
1354 Bakara 2/219.
1355 Bakara 2/219.
1356 Bk. Şâkir, 4/292-293, 347.
1357 Bakara 2/219.
1358 Bakara 2/219.
1359 Bakara 2/219.
1360 Bakara 2/219.
1361 Bakara 2/219.

bana en güzel geleni mansub okuyanın kıraatidir. Çünkü kurrânın çoğunluğu mansûb okumuştur, bu kıraat daha çok bilinir ve daha meşhurdur.

4. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ} "Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz" ve {فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} "Dünya ve âhiret hakkında"

Şanı yüce olan Allah'ın, {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ} *"Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz"* ve {فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} *"Dünya ve âhiret hakkında"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Azze ve Celle;

{كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ}

"Allah, size âyetleri böyle açıklıyor."[1362] sözüyle "işte böyle açıklıyor" anlamını kastetmiştir. **[3/696]**

Yani şöyle buyurmaktadır: "Ben size âyetlerimi ve delillerimi açıkladım,[1363] o da bu sûrenin âyetleridir. Bu sûrede size, benim cezamdan kurtulmanızın ne olduğunu bildirdim. Sınırlarımı ve farz emirlerimi haber verdim. Vahdâniyyetime (bir ve tek oluşuma) dair delillere ve size gönderdiğim elçilerin kanıtlarına dikkat çektim. Apaçık hidâyete sevk ettim. İşte böylece sizin için elçim Muhammed'e (sav) indirdiğim Kitab'ımın diğer yerlerinde âyetlerimi ve delillerimi vaad (müjde) ve vaîdimi (tehdit), mükâfat ve cezamı düşünmeniz ve bu sayede sizi âhiret yurdunda mükâfatıma ulaştıracak bana itaat ve ameli seçmeniz (taatte haddi aşmamanız),[1364] fani dünyada bana isyan etmeye yönelip basit ve önemsiz lezzetlere ve arzulara karşın ebedî nimetleri kazanmanızı sağlayacak itaati seçmeniz için açıklıyorum, izah ediyorum ki kim bana isyana yönelirse onun döneceği yer banadır, onun cezam ve azabımdan başka varacağı bir yer de yoktur."

1362 Bakara 2/219.

1363 Bazı yazma nüshalarda بَيَّنْتُ: açıkladım yerine يُبَيِّنُ: açıklar, fiili bulunur. Türkî, 3/697.

1364 Türkî, metinde geçen فَتُجَاوِزُونَ ifadesinin doğrusunun فَلَا تَتَجَاوَزُوا olabileceğini; Şâkir'in de فَتَخْتَارُوا: seçmeniz, tercih etmeniz, olarak kaydettiğini ifade etmiştir. Türkî, 3/697.

Bu konuda söylediğimizin benzerini tefsir ehli de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٧٨] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ ثَنَا أَبُو صَالِحٍ قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} قَالَ: يَعْنِي فِي زَوَالِ الدُّنْيَا وَفَنَائِهَا، وَإِقْبَالِ الْآخِرَةِ، وَبَقَائِهَا».

4178. Ali b. Dâvûd'un bize Ebû Sâlih, Muâviye b. Salih tarikiyle Ali'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} *"Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz, dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz)."*[1365] sözünde "Dünyanın yok olup gideceğini ve fani olduğu, âhiretin ise geleceğini ve bâki kalacağını düşünesiniz." demiştir.[1366]

[٤١٧٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: « {لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} يَقُولُ: لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَتَعْرِفُونَ فَضْلَ الْآخِرَةِ عَلَى الدُّنْيَا »

4179. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzak tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, {لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} *"Dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz diye"*[1367] sözünde "Umulur ki dünya ve âhiret hakkında düşünürsünüz de âhiretin dünyaya olan üstünlüğünü anlarsınız." demiştir.[1368] **[3/697]**

[٤١٨٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَوْلُهُ: «{كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} قَالَ: أَمَا الدُّنْيَا

1365 Bakara 2/219-220.
1366 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2075) Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/697.
1367 Bakara 2/219-220.
1368 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîr*, 1/88; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/394 (2077) Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 3/697.

فَتَعْلَمُونَ أَنَّهَا دَارُ بَلَاءٍ ثُمَّ فَنَاءٍ، وَالْآخِرَةُ دَارُ جَزَاءٍ ثُمَّ بَقَاءٍ، فَتَتَفَكَّرُونَ، فَتَعْمَلُونَ لِلْبَاقِيَةِ مِنْهُمَا.» قَالَ: وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَذْكُرُ نَحْوَ هَذَا أَيْضًا.

4180. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} *"Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz, dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz)"*[1369] sözünde "Bilesiniz ki dünya imtihan yurdudur ve gelip geçicidir. Âhiret ise karşılık yurdudur ve bâkidir, kalıcıdır. Umulur ki düşünürsünüz ve o ikisinden baki olan (âhiret) için amel edersiniz." demiştir.[1370] Kâsım, "Ebû Âsım'dan bu açıklamanın benzerini işittim." dedi.

[٤١٨١] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} وَأَنَّهُ مَنْ تَفَكَّرَ فِيهِمَا عَرَفَ فَضْلَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى، وَعَرَفَ أَنَّ الدُّنْيَا دَارُ بَلَاءٍ ثُمَّ دَارُ فَنَاءٍ، وَأَنَّ الْآخِرَةَ دَارُ جَزَاءٍ ثُمَّ دَارُ بَقَاءٍ، فَكُونُوا مِمَّنْ يَصْرِمُ حَاجَةَ الدُّنْيَا لِحَاجَةِ الْآخِرَةِ».

4181. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} *"Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz, dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz)"*[1371] sözünde "Dünya ve âhireti düşünen hangisinin diğerine üstün olduğunu bilir ve yine bilir ki dünya, imtihan yeri ve gelip geçici, âhiret ise karşılık yeri ve kalıcıdır. Siz âhiretin istekleri için dünyanın isteklerini terk edenlerden olun!" dedi.[1372]

1369 Bakara 2/219-220.
1370 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/374; Türkî, 3/698.
1371 Bakara 2/219-220.
1372 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/255, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/698.

[BAKARA SÛRESİ 220. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

"Dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor.[1373] Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah, dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." **(Bakara 2/220)**

1. {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} "Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir"

Şanı yüce olan Allah'ın, {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."* sözünün tefsiri:

a. Nüzûl Sebebi

Müfessirler âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı görüşler beyân etmişlerdir:

1- Onlardan bir kısmı bu âyetin; [{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *"Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın"*[1374] ve {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا} *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler..."*[1375] âyetleri inince yanlarında bulunan yetimlerin mallarından uzaklaşıp onlarla yemekte ve diğer işlerde karışmayı kötü gören kimseler hakkında indiğini söylemişlerdir.][1376]

1373 Taberî, âyetin bu kısmını bir önceki âyetin son cümlesiyle birlikte tefsir etmiştir.

1374 En'âm 6/152.

1375 Nisâ 4/10.

1376 Paranteze alınan bu kısım eksiktir. Cümle, Şâkir'in, kelâmın siyakından hareketle eklediğinden tercüme edilmiştir. Türkî, Halebî basımının dipnotunda tefsirin

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:[1377]

[٤١٨٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: « لَمَّا نَزَلَتْ {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} عَزَلُوا أَمْوَالَ الْيَتَامَى، فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} فَخَالَطُوهُمْ».

4182. Ebû Küreyb'in bize Yahyâ b. Âdem, İsrâil, Atâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1378] âyeti inince onlar yetim mallarından uzak durdular ve bu durumu Resûlullah'a (sav) bildirdiler. Bunun üzerine {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah, dileseydi sizi zora sokardı.'*[1379] âyeti indi, onlar da birbirlerine karıştılar (birlikte yiyip içtiler)."[1380] **[3/698]**

[٤١٨٣] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: « لَمَّا نَزَلَتْ {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} وَ {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} انْطَلَقَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ يَتِيمٌ فَعَزَلَ طَعَامَهُ مِنْ طَعَامِهِ وَشَرَابَهُ مِنْ شَرَابِهِ، فَجَعَلَ يَفْضُلُ الشَّيْءُ مِنْ طَعَامِهِ، فَيُحْبَسُ لَهُ حَتَّى يَأْكُلَهُ أَوْ يَفْسُدَ. فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَذَكَرُوا

---

yazmalarında bu kısmın silik olmasından dolayı benzer bir ziyade yapıldığını ifade eder. Türkî, 3/698; Şâkir, 4/349.

1377 Bu başlık da bir önceki dipnotta ifade edildiği gibi tefsir metninde eksiktir. Şâkir'in tashihi üzere başlık eklenmiştir. Şâkir, 4/349.

1378 En'âm 6/152; İsrâ 17/34.

1379 Bakara 2/220.

1380 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/140 (3000); Hâkim, *Müstedrek*, 2/278, 279; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîr*, 5/1418 (8079); Beyhakî, *Sünen*, 5/258, 259; 6/5, Yahyâ b. Âdem tarikiyle; Türkî, 3/699.

ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} فَخَلَطُوا طَعَامَهُمْ بِطَعَامِهِمْ، وَشَرَابَهُمْ بِشَرَابِهِمْ».

4183. Süfyân b. Vekî''nin bize, Cerîr, Atâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1381] ve {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} *'Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) girecekler-dir.'*[1382] âyetleri inince yanlarında yetim bulunanlar, onun yemeğini kendi yemeğinden, içeceğini de kendi içeceğinden ayırmaya başladılar. Öyle ki yetimin yemeğinden artan şey ya o yiyinceye kadar bekletiliyor ya da (kimse yemediğinden) bozuluyordu. Bu durum, yanında yetim bulunanları sıkıntıya soktu, durumu Resûlullah'a (sav) bildirdiler. Allah Azze ve Celle de bunun üzerine; {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (On-lar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1383] âyetini indirdi. Artık kendi yemeklerini yetimlerin yemekleriyle, içeceklerini de içecekleriyle karıştırdılar (ortak yiyip içtiler).[1384]

[٤١٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} قَالَ: كَانَ يُصْنَعُ لِلْيَتِيمِ طَعَامٌ فَيَفْضُلُ مِنْهُ الشَّيْءُ، فَيَتْرُكُونَهُ حَتَّى يَفْسُدَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ}.

4184. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm (b. Selm), Amr, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd şöyle dedi: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ}

1381 En'âm 6/152.

1382 Nisâ 4/10.

1383 Bakara 2/220.

1384 Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2871; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 49; Hâkim, *Müstedrek*, 2/318; Beyhakî, *Sünen*, 6/284, Cerîr tarikiyle; Nesâî, *Sünen*, 3671; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîr*, 2/395 (2081); Atâ b. Sâib tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/255, İbn Münzir, Ebü'ş-Şeyh (b. Hayyân) ve İbn Merdûye'ye nispetle; Türkî, 3/699.

'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'[1385] âyeti inince yetim için yemek[1386] hazırlanıyor[1387] sonra yemekten bir şey artarsa onu bozuluncaya kadar bırakıyorlardı. Bunun üzerine Allah {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1388] âyetini indirdi."[1389] **[3/699]**

[٤١٨٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ دَاوُدَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سُئِلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مَالِ الْيَتِيمِ، فَقَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} اجْتُنِبَتْ مُخَالَطَتُهُمْ، وَاتَّقَوْا كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى اتَّقَوُا الْمَاءَ، فَلَمَّا نَزَلَتْ {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} قَالَ: فَخَالَطُوهُمْ».

4185. Yahyâ b. Dâvûd el-Vâsıtî'nin bize Ebû Üsâme, İbn Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Hakem, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'ya yetimlerin malı hakkında sorulduğunu onun da şöyle dediğini aktarır: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1390] âyeti indiğinde yetimlerle karışmaktan (bir arada yemek-içmekten) uzak duruldu. Onlar her şeyden sakındılar hatta (onun) suyunu içmekten bile. Sonra {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1391] âyeti indi. Onlar da yetimlerle karıştılar (beraber yiyip içtiler)."

[٤١٨٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى} الْآيَةَ كُلَّهَا، قَالَ: كَانَ اللَّهُ أَنْزَلَ قَبْلَ ذَلِكَ فِي سُورَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} فَكَبُرَتْ عَلَيْهِمْ، فَكَانُوا لَا يُخَالِطُونَهُمْ فِي مَأْكَلٍ وَلَا فِي غَيْرِهِ. فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ الرُّخْصَةَ، فَقَالَ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ}.»

1385 En'âm 6/152.

1386 Halebî basımında طَعَامًا olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/699.

1387 Halebî basımında كُنَّا نَصْنَعُ: biz hazırlıyorduk, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/699.

1388 Bakara 2/220.

1389 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 49, Sâlim el-Eftas tarikiyle Saîd'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/255, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/699.

1390 En'âm 6/152.

1391 Bakara 2/220.

4186. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar."*[1392] âyetinin tamamı hakkında "Allah, bu âyetten önce Benî İsrâil (İsrâ) sûresinden {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1393] âyetini indirmişti. Bu, onlar için çok büyük (zor) bir işti. Onlarla ne yemek ne de diğer işlerde karıştılar (ortak yapmadılar) ve bu onlara çok ağır geldi. Allah da onlara izin verdi ve {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1394] buyurdu." dedi.[1395]

[٤١٨٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} اعْتَزَلَ النَّاسُ الْيَتَامَى فَلَمْ يُخَالِطُوهُمْ فِي مَأْكَلٍ، وَلَا مَشْرَبٍ، وَلَا مَالٍ، قَالَ: فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ، فَسَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ}.»

4187. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1396] âyeti inince insanlar yetimlerden uzak durdular, yemede, içmede ve para konularında onlarla karışmadılar (onların olana dokunmadılar). Bu durum da insanlara ağır geldi. Resûlullah'a (sav) sordular ve Allah Azze ve Celle;

{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1397] âyetini indirdi.[1398]

1392 Bakara 2/220.
1393 En'âm 6/152.
1394 Bakara 2/220.
1395 Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 551, Yezîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/255, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Enbârî'ye nispetle. Rivayet, İsrâ sûresinde tekrar gelecektir. Türkî, 3/700.
1396 En'âm 6/152.
1397 Bakara 2/220.
1398 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/377-378.

[٤١٨٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ} الْآيَةَ. قَالَ: فَذُكِرَ لَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّهُ أَنْزَلَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ} فَكَبُرَتْ عَلَيْهِمْ، فَكَانُوا لَا يُخَالِطُونَهُمْ فِي طَعَامٍ وَلَا شَرَابٍ وَلَا غَيْرِ ذَلِكَ. فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ الرُّخْصَةَ فَقَالَ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} يَقُولُ: مُخَالَطَتُهُمْ فِي رُكُوبِ الدَّابَّةِ، وَشُرْبِ اللَّبَنِ، وَخِدْمَةِ الْخَادِمِ. يَقُولُ: لِلْوَلِيِّ الَّذِي يَلِي أَمْرَهُمْ: فَلَا بَأْسَ عَلَيْهِ أَنْ يَرْكَبَ الدَّابَّةَ، أَوْ يَشْرَبَ اللَّبَنَ، أَوْ يَخْدُمَهُ الْخَادِمُ»

4188. Ammâr'dan (b. Hasan) bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1399] âyeti ve devamı hakkında şöyle dedi: "Bize bildirildiğine göre -en iyisini Allah bilir- Allah, Benî İsrâil (İsrâ) sûresindeki {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1400] âyetini indirdi ve bu, müminler için çok büyük (zor) bir işti. Onlarla ne yemek içmek ne de diğer işlerde karıştılar (birlikte yapmadılar) ve bu onlara çok ağır geldi. Sonra Allah bu konuda izin verdi ve {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1401] buyurdu. Onların yetimlerle karışmaları, bineklere ortak binmeleri, hayvanların sütünü içmeleri ve hizmetçileri hizmette kullanmalarıdır. Yetimlerin işlerini üstlenen veliler için yetimin bineğine binmesi, sütünü içmesi ve hizmetçisine hizmet ettirmesinde bir sakınca yoktur." **[3/700]**

1399 Bakara 2/220.
1400 En'âm 6/152.
1401 Bakara 2/220.

2- Bu konuda diğer görüş sahiplerinden gelen rivayetler:

[٤١٨٩] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا عِمْرَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: ثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ} الْآيَةَ، قَالَ: كَانَ يَكُونُ فِي حِجْرِ الرَّجُلِ الْيَتِيمُ، فَيَعْزِلُ طَعَامَهُ، وَشَرَابَهُ، وَآنِيَتَهُ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} فَأَحَلَّ خَلْطَهُمْ».

4189. Amr b. Ali'nin bana, İmrân b. Uyeyne, Atâ b. Sâib tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ} *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar."*[1402] âyeti ve devamı hakkında şöyle dedi: "Bir kişinin evinde yetim bulunurdu o da yetimin yiyeceğini, içeceğini, kap kacağını ayırırdı (aynı kaptan birlikte yemezdi). Bu uygulama Müslümanlara zor geldi. Bunun üzerine Allah,

{وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır.'*[1403] âyetini indirdi ve onlarla karışmalarına izin verdi."[1404]

[٤١٩٠] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا حفص بن غِيَاثٍ، قَالَ: ثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: «{إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} قَالَ: فَاجْتَنَبَ النَّاسُ الْأَيْتَامَ، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَعْزِلُ طَعَامَهُ مِنْ طَعَامِهِ وَمَالَهُ مِنْ مَالِهِ، وَشَرَابَهُ مِنْ شَرَابِهِ، قَالَ: فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ، فَنَزَلَتْ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} قَالَ الشَّعْبِيُّ: فَمَنْ خَالَطَ يَتِيمًا فَلْيَتَوَسَّعْ عَلَيْهِ، وَمَنْ خَالَطَهُ لِيَأْكُلَ مِنْ مَالِهِ فَلَا يَفْعَلْ».

1402 Nisâ 4/10.

1403 Bakara 2/220.

1404 Nesâî, *Sünen*, 3672; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6497; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîr*, 2/395; 3/878 (2081, 4879), İmrân tarikiyle; Türkî, 3/701.

4190. Ebu's-Sâib'in bana, Hafs b. Gıyâs, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle dedi: {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} *'Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.'*[1405] âyeti inince insanlar yetimlerden uzaklaştılar. Yemeğini yetimin yemeğinden, malını onun malından ve içeceğini onun içeceğinden ayırıyordu. Bu, insanlara zor geldi. Bunun üzerine; {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır.'*[1406] âyeti indi." Şa'bî şunu ekledi: "O halde kim bir yetimle bir arada yaşarsa ona cömert davransın, ikramda bulunsun ve hiç kimse bir yetimin malından yemek için onunla bir arada yaşamasın!"[1407]

[٤١٩١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ لَمَّا أَنْزَلَ: {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} كَرِهَ الْمُسْلِمُونَ أَنْ يَضُمُّوا الْيَتَامَى، وَتَحَرَّجُوا أَنْ يُخَالِطُوهُمْ فِي شَيْءٍ، فَسَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ}.»

4191. Ali b. Dâvûd'un bana Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır."*[1408] âyeti hakkında şöyle dedi: "Allah {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا} *'Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.'*[1409] âyetini indirince Müslümanlar yetimlerle bir arada olmayı hoş görmediler ve herhangi bir konuda onlarla karışmaktan imtina ettiler. Sonra Resûlullah'a (sav) sordular ve bunun üzerine Allah {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'De ki: Onların durumlarını*

1405 Nisâ 4/10.
1406 Bakara 2/220.
1407 İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîr*, 3/878 (4879) muallak olarak; Türkî, 3/701.
1408 Bakara 2/220.
1409 Nisâ 4/10.

düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'[1410] âyetini indirdi." **[3/701]**

[٤١٩٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ، سَأَلْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ عَزَلَ النَّاسُ طَعَامَهُمْ، فَلَمْ يُخَالِطُوهُمْ قَالَ: ثُمَّ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: إِنَّا يَشُقُّ عَلَيْنَا أَنْ نَعْزِلَ طَعَامَ الْيَتَامَى وَهُمْ يَأْكُلُونَ مَعَنَا. فَنَزَلَتْ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ}" قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «عَزَلُوا طَعَامَهُمْ عَنْ طَعَامِهِمْ، وَأَلْبَانَهُمْ عَنْ أَلْبَانِهِمْ، وَأُدْمَهُمْ عَنْ أُدْمِهِمْ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَنَزَلَتْ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} قَالَ: مُخَالَطَةُ الْيَتِيمِ فِي الْمَرَاعِي، وَالْأُدْمِ » قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الْأَلْبَانِ، وَخِدْمَةِ الْخَادِمِ، وَرُكُوبِ الدَّابَّةِ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: « وَفِي الْمَسَاكِنِ، قَالَ: وَالْمَسَاكِنُ يَوْمَئِذٍ عَزِيزَةٌ».

4192. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar) sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."*[1411] âyetini Atâ b. Ebî Rebâh'a sormuş, Atâ şöyle cevap vermiştir:

"Nisâ sûresi nâzil olunca insanlar yetimlerin yemeklerinden uzak durdular ve onlarla karışıp bir arada yaşamadılar. Sonra Nebi'ye (sav) gelip,

'Yetimler bizimle birlikte yerken onların yemeğini ayırmak bizim için çok zor.' dediler. Bunun üzerine;

{وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1412] âyeti indi."[1413]

1410 Bakara 2/220.
1411 Bakara 2/220.
1412 Bakara 2/220.
1413 Nesâî, *Sünen*, 3671; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6496, Ebû Küdeyne tarikiyle; Türkî, 3/702.

İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Yemeklerini yetimlerin yemeklerinden, sütlerini onların sütlerinden, katıklarını katıklarından ayırdılar ve bu Müslümanlara çok ağır geldi. Bunun üzerine {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir'*[1414] âyeti indi. Yetimlerle karışma, otlaklar ve katık konusundadır (hayvanları ortak otlatmak, katıklarını kendi katıklarınıza katmak)." İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine İbn Abbas şöyle dedi: "Onlarla ortak olma, karışma; sütlerin içilmesi, hizmetçinin çalıştırılması ve bineğe binilmesi konularındadır." İbn Cüreyc şunu da ekledi: "Ve meskenler konusunda da ortaklık demektir. Çünkü o gün için mesken kıymetliydi."

[٤١٩٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ الْأَشْقَرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو كُدَيْنَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} وَ{إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا} قَالَ: اجْتَنَبَ النَّاسُ مَالَ الْيَتِيمِ، وَطَعَامَهُ، حَتَّى كَانَ يَفْسُدُ إِنْ كَانَ لَحْمًا أَوْ غَيْرَهُ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ، فَشَكَوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ}.»

4193. Muhammed b. Sinan'ın bize, Hüseyin b. Hasan el-Eşkar, Ebû Küdeyne, Atâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} *'Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.'*[1415] ve {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا} *'Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler.'*[1416] âyetleri inince insanlar yetimlerin malından ve yemeğinden uzak durdular hatta et ya da bir başka yiyecek bozulsa da alıp yemediler ve bu da insanlara zor geldi. Bu durumu Resûlullah'a (sav) şikâyet ettiler. Allah da {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} *'Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır.'*[1417] âyetini indirdi."[1418] **[3/702]**

1414 Bakara 2/220.
1415 En'âm 6/152.
1416 Nisâ 4/10.
1417 Bakara 2/220.
1418 Nesâî, *Sünen*, 3671; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6496, Ebû Küdeyne tarikiyle; Türkî, 3/703.

[٤١٩٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ أَوْ عِيسَى، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ - شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ - عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} قَالَ: مُخَالَطَةُ الْيَتِيمِ فِي الرِّعْيِ وَالْأُدْمِ»

4194. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Kays b. Sa'd'dan ya da (İbn Ebî Necîh olmaksızın) İsa'nın Kays tarikiyle[1419] (Ebû Âsım senedden emin olamadı) rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *"Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."*[1420] âyetinde "Yetimlerle karışma, hayvanların otunda ve kendi katıklarında birlikte olmaktır." dedi.[1421]

3- Diğer âlimler dediler ki: "Bilakis yetim malından sakınmak ve uzak durmak, Arapların ahlâkındandır. Onlara ağır geldiği için bu konuda fetva istediler, bunun üzerine Allah'ın Kitabı'nda açıkladığı âyetle onlara fetva verildi."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٩٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} قَالَ: كَانَتِ الْعَرَبُ يُشَدِّدُونَ فِي الْيَتِيمِ حَتَّى لَا يَأْكُلُوا مَعَهُ فِي قَصْعَةٍ وَاحِدَةٍ، وَلَا يَرْكَبُوا لَهُ بَعِيرًا، وَلَا يَسْتَخْدِمُوا لَهُ خَادِمًا، فَجَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلُوهُ عَنْهُ، فَقَالَ: {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} يُصْلِحُ لَهُ مَالَهُ وَأَمْرَهُ لَهُ خَيْرٌ، وَإِنْ يُخَالِطْهُ فَيَأْكُلْ مَعَهُ وَيُطْعِمْهُ، وَيَرْكَبْ رَاحِلَتَهُ وَيَحْمِلْهُ، وَيَسْتَخْدِمْ خَادِمَهُ وَيَخْدُمْهُ، فَهُوَ أَجْوَدُ: {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ}».

4195. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların*

1419 Bazı yazma nüshalarda Ebû Âsım'ın emin olamadığı "ya da (İbn Ebî Necîh olmaksızın) İsa'nın Kays tarikiyle" kısmı bulunmamaktadır.

1420 Bakara 2/220.

1421 İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîr*, 2/395 (2084) Varaka, İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/703.

durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu, yapıcı olandan ayırır."[1422] âyetinde şöyle dedi: "Araplar, yetimler konusunda çok katıydılar, onlarla birlikte aynı kaptan yemezler, onun bineğine binmezler, onun hizmetçisine hizmet ettirmezlerdi. Nebi'ye (sav) gelip bu durum hakkında sordular. {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} *'De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır.'*[1423] âyeti indi. Onun malını ve işini ıslah etmesi, en hayırlı olandır. Şayet yetimlerle karışır bir arada yaşarsa onunla birlikte yesin ve onu doyursun. Onun bineğine binsin ve o da onu taşısın, onun hizmetçisini çalıştırsın ve onun hizmetini görsün! Bu, en güzel olanıdır. {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *'Allah, bozguncuyu, yapıcı olandan ayırır.'*[1424] dedi."

[٤١٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} إِلَى: {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} وَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا إِذَا كَانَ فِي حِجْرِ أَحَدِهِمُ الْيَتِيمُ جَعَلَ طَعَامَهُ عَلَى نَاحِيَةٍ، وَلَبَنَهُ عَلَى نَاحِيَةٍ، مَخَافَةَ الْوِزْرِ. وَإِنَّهُ أَصَابَ الْمُؤْمِنِينَ الْجَهْدُ، فَلَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ مَا يَجْعَلُونَ خَدَمًا لِلْيَتَامَى، فَقَالَ اللَّهُ: {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ».

4196. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır."*[1425] âyetinin {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[1426] kısmına (yani sonuna kadar) dair şöyle dedi: "İnsanlar, şayet yanlarında bir yetim varsa günaha girme korkusuyla onun yemeğini ve sütünü bir tarafa koyardı (ellemezdi). Bu, müminlere ağır geldi. Yetimler için onların hizmetini görecek hizmetçileri yoktu. Bunun üzerine Allah, {قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ

1422 Bakara 2/220.
1423 Bakara 2/220.
1424 Bakara 2/220.
1425 Bakara 2/220.
1426 Bakara 2/220.

{تُخَالِطُوهُمْ *'De ki: Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız.'*[1427] âyeti ve devamını indirdi." **[3/703]**

[٤١٩٧] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى} كَانُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُعَظِّمُونَ شَأْنَ الْيَتِيمِ، فَلَا يَمَسُّونَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ شَيْئًا، وَلَا يَرْكَبُونَ لَهُمْ دَابَّةً، وَلَا يَطْعَمُونَ لَهُمْ طَعَامًا. فَأَصَابَهُمْ فِي الْإِسْلَامِ جَهْدٌ شَدِيدٌ، حَتَّى احْتَاجُوا إِلَى أَمْوَالِ الْيَتَامَى، فَسَأَلُوا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَأْنِ الْيَتَامَى، وَعَنْ مُخَالَطَتِهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} يَعْنِي بِالْمُخَالَطَةِ: رُكُوبَ الدَّابَّةِ، وَخِدْمَةَ الْخَادِمِ، وَشُرْبَ اللَّبَنِ»

4197. Hüseyin[1428] b. Ferec'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz (Fadl b. Hâlid) tarikiyle Ubeyd b. Süleyman'dan rivayet edildiğine göre Dahhâk {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى} *"Bir de sana yetimleri soruyorlar."*[1429] sözü hakkında şöyle dedi: "Câhiliyye'de insanlar, yetimin durumu hakkında çok hassas davranıyor,[1430] onun malından hiçbir şeye dokunmuyor, bineğine binmiyor, yemeklerinden yemiyordu. İslâm'ın geldiği dönemde bu Müslümanlar için büyük bir sıkıntı oldu ve yetimlerin mallarına ihtiyaç duydular. Nebi'ye (sav) yetimlerin durumu ve onlarla karışma (birlikte yeme-içme, onların malını kullanma) hakkında sordular. Bunun üzerine Allah;

{وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *'Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1431] âyetini indirdi. Âyette karışma ile kastedilen, (ortak olarak) bineklere binme, hizmetçiyi hizmette kullanma ve sütü içmedir."

b. Tefsiri

Öyleyse âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed! Ashabın sana yetimlerin malı hakkında, onların mallarının kendi mallarına, harcamalarda,

1427 Bakara 2/220.
1428 Yazma nüshalarda Hasan olarak kaydedilse de senedin râvisi, daha önce çok kez geçtiği üzere Hüseyin'dir. Türkî, 3/704.
1429 Bakara 2/220.
1430 Bazı yazma nüshalarda يُعَظِّمُونَ yerine يُطْعِمُونَ kaydedilmiştir. Türkî, 3/704.
1431 Bakara 2/220.

yeme-içmede, mesken ve hizmet ettirmede katılıp katılmayacağı hakkında soruyorlar. Onlara de ki: 'Onların mallarından hiçbir şey eksiltmeden[1432] mallarını ıslah edip, çekip çevirmeniz ve bu düzenlemenize karşılık mallarından hiçbir şey almayarak lütufta bulunmanız, Allah katında daha hayırlı olandır ve sizin için daha büyük mükâfattır. Çünkü sizin için bunda ödül ve sevap vardır. Onlar için de dünya hayatında malları hakkında daha hayırlıdır. Çünkü malları onların adına tasarruf ediliyor, çoğaltılıyor. Şayet onlarla karışırsanız, kendi mallarınızla onların mallarını, günlük harcama, yeme-içme ve mesken konularında ortak yapabilirsiniz. Onların işlerini ve ihtiyaçlarını gözetmeniz, mallarını düzenlemeniz sebebiyle mallarından kendi mallarınıza katabilirsiniz. Onlar sizin kardeşlerinizdir. Kardeşler de birbirlerine yardım ve birbirlerini himaye edip korur kollar. Mal sahibi, ihtiyaç sahibine, beden gücü yerinde olan da güçsüz olana yardım eder.'" **[3/704]**

Şanı yüce olan Allah şöyle buyuruyor: "Ey müminler ve yetimleriniz, işte durum böyledir! Siz onlarla karışır; mallarınızı mallarına, yemeklerinizi yemeklerine, içeceklerinizi içeceklerine ve diğer mallarınızı onların mallarına katarsanız, onların mallarını ve kendilerini koruyup gözetmeniz ve şefkatli[1433] bir kardeşin Allah'ın aralarında olması gereken zorunlu ve bağlayıcı kurallarına riâyet ederek kardeşine baktığı gibi onlara bakarken çektiğiniz sıkıntılar sebebiyle onların mallarından size ihtiyaç fazlası olan kalır, bu size helâldir. Çünkü sizler birbirinizin kardeşlerisiniz."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٩٨] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} قَالَ: قَدْ يُخَالِطُ الرَّجُلُ أَخَاهُ.»

4198. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *"Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."*[1434] sözünde "Bir kişi, kardeşiyle karışabilir, bir arada yaşayabilir" demiştir.

1432 Metinde geçen مَرْزِئَة: azalma, eksilme, demektir. رَزَأَ الشَّيْء: Bir şeyi azaltmak, eksiltmek, demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ر ز أ; Türkî, 3/704.

1433 شَفِيق yerine شَقِيق: öz kardeş, kelimesi kayıtlıdır. Türkî, 3/705.

1434 Bakara 2/220.

[٤١٩٩] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي مِسْكِينٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «إِنِّي لَأَكْرَهُ أَنْ يَكُونَ مَالُ الْيَتِيمِ كَالْعُرَّةِ.»

4199. Ahmed b. Hâzim'in bana Ebû Nuaym, Süfyân, Ebû Miskîn tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "Ben yetimin malının pislik[1435] gibi görülmesinden hiç hoşlanmam" dedi.

[٤٢٠٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ هِشَامٍ الدَّسْتُوَائِيِّ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «إِنِّي لَأَكْرَهُ أَنْ يَكُونَ مَالُ الْيُتْمِ عِنْدِي عُرَّةً، حَتَّى أَخْلِطَ طَعَامَهُ بِطَعَامِي، وَشَرَابَهُ بِشَرَابِي.»

4200. Ebû Küreyb'in bize, Vekî', Hişâm ed-Destüvâî, Hammâd, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Âişe "Ben yetimin malının yanımda pislik gibi görülmesinden hiç hoşlanmam. Bu sebeple onun yemeğini yemeğime, içeceğini de içeceğime katarım." dedi.[1436] **[3/705]**

Şayet biri bize; "{فَإِخْوَانُكُمْ} *'(Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1437] âyetinde *'kardeşler'* kelimesi nasıl merfû okundu zira başka bir yerde de {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *'Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın.'*[1438] buyrulmuştu (*'yaya'* ve *'binekli'* kelimeleri mansub olarak)?" derse; ikisi arasında anlam farkı[1439] olduğu söylenir. Çünkü müminlerin yetimleri, müminler onlarla mallarını ortak yapsınlar yapmasınlar müminlerin kardeşleridir. Dolayısıyla âyet, وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ takdirindedir. اَلْإِخْوَانُ kelimesi, kelâmın delâlet etmesi sebebiyle kelâmda zikredilmeyen هُمْ zamiri mânasında olduğundan merfûdur. اَلْإِخْوَانُ kelimesiyle onlardan haber vermek kastedilmez çünkü onlar yetimleri koruyup gözetmeleri sebebiyle karıştıkları için kardeş oldular. Şayet haber verme kastedilmiş olsaydı o zaman mansup olarak kıraat edilirdi. Bu takdirde de وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَخَالِطُوا إِخْوَانَكُمْ "Şayet onlarla karışırsanız,

---

1435 عُرَّةٌ: gübre, pislik, atık, insan dışkısı gibi anlamalara gelir. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/205; Türkî, 3/705.

1436 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/375, Vekî' tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/705.

1437 Bakara 2/220.

1438 Bakara 2/239.

1439 Bazı yazma nüshalarda لِافْتِرَاقِ yerine لَا فِرَاقَ kayıtlıdır. Türkî, 3/706.

kardeşlerinizle karışmış olursunuz" anlamındadır. Fakat bu kelime merfû olarak okundu çünkü tarif ettiğim gibi ister birbirleriyle karışıp bir arada olsunlar ister karışmasınlar, o yetimler, kendilerine bakmakla sorumlu olan müminlerin kardeşleridir.

c. İ'râbı

Allah'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"yaya olarak veya binek üzerinde"*[1440] sözüne gelince, bu iki kelime dâimî[1441] olmayan (yani ism-i fail olmayan) fiille hal üzere mansup olmuştur ve هُوَ bu iki kelimeyle uyuşmaz. Şayet sen o iki kelime için هُوَ'yi zâhir kılsaydın kelâm anlaşılmaz bir hale gelirdi. Görmüyor musun sözü söyleyen "Şayet sen düşmanından mukîm olarak namaz kılman durumunda korkarsan ki o düşman ister yaya ister binekli olsun." deseydi, kelâmın murad ettiği anlam geçersiz olurdu. Buna göre âyetin tefsiri; "Şayet siz düşmanınızdan mukîm olarak namaz kılmaktan korkarsanız yaya ya da binekli halde kılın!" olur. Bu sebeple cümlede kendisinden öncesine döndüğünden رِجَالًا kelimesi nasb olmuştur. Konuşmanda şöyle (nasbeden fiili söylemeden) demen gibi: "إِنْ لَبِسْتَ ثِيَابًا فَالْبَيَاضَ: Şayet elbise giyeceksen beyaz olanı (giy)!" Burada الْبَيَاضَ kelimesini nasb kılarsın çünkü bu cümleyle kastettiğin "إِنْ لَبِسْتَ ثِيَابًا فَالْبَسِ الْبَيَاضَ: Şayet elbise giyeceksen beyaz olanı giy!" anlamıdır. Yoksa giyilen şeylerin hepsinin beyaz olduğunu haber vermeyi kastetmezsin. Böyle bir şeyden haber vermeyi murad etseydin الْبَيَاضُ kelimesi ref olarak "إِنْ لَبِسْتَ ثِيَابًا فَالْبَيَاضُ Şayet elbise giyersen, o elbise beyazdır!" derdin. Çünkü kelâm, giyen kimse hakkında, giydiği tüm elbiselerin beyaz olduğunu söylemek üzere senden geleni haber vermek üzere serd edilmiştir. O zaman sen "إِنْ لَبِسْتَ ثِيَابًا فَهِيَ بَيَاضٌ: "Şayet elbise giyersen, o elbise beyazdır!" anlamını kastedersin.[1442] **[3/706]**

Şayet bir kişi "{فَإِخْوَانُكُمْ} *'(Onlar da) sizin kardeşlerinizdir.'*[1443] sözünü nasb okumak caiz mi?" diye sorarsa;

Arapça açısından uygundur, denir. Kıraat açısından ise uygun görmedik çünkü kâriler merfû okunması üzerinde icmâ halindedirler. Arapça

---

1440 Bakara 2/239.

1441 Tefsirin yazma nüshalarında ذَاتَيْنِ yazmakla birlikte, Şâkir bu yazımın bir anlam ifade etmeyen hatalı bir yazım olduğunu söyler ve bu kelime yerine دَائِمَيْنِ kelimesini kaydeder. Türkî, 3/506.

1442 Ayrıntılı bilgi için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/141-142; Şâkir, 4/356.

1443 Bakara 2/220.

açısından uygun olduğunu söyledik çünkü her iki okuyuşta kendisinden önce geçen fiilin kendisiyle birlikte tekrar edilmesi ve وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ تُخَالِطُونَ: "Şayet onlarla karışırsanız, onlar sizin karışıp bir arada olduğunuz kardeşlerinizdir" denmesi güzel olur. Bu da Arap kelâmında uygun bir ifadedir.

2. {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} "Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *"Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır."* sözünün tefsiri:[1444]

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kasteder: "Rabbiniz, izin verdiği hususlarda yetimlerle karışmanıza müsaade etti. Öyleyse kendiniz hakkında Allah'tan korkun ki, onların mallarını haksız yere yemek istediğiniz halde onlara karışmayasınız ve bu karışmayı, onların mallarını ifsat etmek ve haksız yere yemek için bahane yapmış olmayasınız. Bu durum, kurtuluşunuzun olmadığı bir cezayı gerektirir. Çünkü Allah, sizden kimin bir yetimle karıştığını, bir arada olduğunu; onun yemesine, içmesine, meskenine, hizmetkârlarına ve bakıcılarına ortak olduğunu ve bu karışmayla ne murad ettiğini, yetimin malını ifsat edip haksız yere yemeyi mi yoksa o malı ıslah edip artırmayı mı murat ettiğini bilir. Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.[1445] Siz, hangisini düşünüyorsunuz, malı ıslah edip bakmayı mı yoksa ifsat edip bozmayı mı, bilir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٠١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} قَالَ: اللَّهُ يَعْلَمُ حِينَ تَخْلِطُ مَالَكَ بِمَالِهِ أَتُرِيدُ أَنْ تُصْلِحَ مَالَهُ أَوْ تُفْسِدَهُ فَتَأْكُلَهُ بِغَيْرِ حَقٍّ».

1444 Bu cümleyle birlikte Türkî'nin ص remziyle atıf yaptığı Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye nüshasının dördüncü cüzü başlamıştır. Türkî, 3/707.

1445 Bazı yazma nüshalarda لِأَنَّهُ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ ifadesi yerine sadece لِأَنَّهُ ya da لِأَنَّهَا yazılıdır. Türkî, 3/707.

4201. Yunus'un bana, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah Teâlâ'nın {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *"Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır."*[1446] sözünün tefsirinde "Allah, malını yetimin malına karıştırdığında, bunu onun malını düzeltmek (ıslah) için mi yoksa haksız yere yiyerek bozmak (ifsad) için mi yapıyorsun bilir." dedi.[1447] **[3/707]**

[٤٢٠٢] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قال حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَ: ثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: «{وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} قَالَ الشَّعْبِيُّ: فَمَنْ خَالَطَ يَتِيمًا فَلْيَتَوَسَّعْ عَلَيْهِ، وَمَنْ خَالَطَهُ لِيَأْكُلَ مَالَهُ فَلَا يَفْعَلْ».

4202. Ebu's-Sâib'in bana Hafs b. Gıyâs,[1448] Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ} *"Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır."*[1449] sözünde "O halde kim bir yetimle bir arada yaşarsa ona cömert davransın, ikramda bulunsun ve kim o yetimin malından yemek için onunla bir arada yaşarsa bundan vazgeçsin." dedi.

3. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} "Allah dileseydi sizi zora sokardı"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kasteder: "Allah dileseydi, size yetimlerinizle ve mallarınızı onların mallarıyla karıştırmanıza dair helâl kıldığını haram kılardı ve bu da size zor ve meşakkatli gelirdi. Allah Teâlâ'nın hakkından sizin için bağlayıcı olanı ve bu konuda farzlarından size zorunlu kıldıklarını yerine getirmeye güç yetiremezdiniz. Fakat Allah, size olan merhametinden ve şefkatinden bu konuda size izin verdi ve kolaylaştırdı."

1446 Bakara 2/220.

1447 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/707.

1448 Bu isim nüshalarda düşmüştür, 3/701'deki aynı senedden hareketle buraya da kaydedilmiştir. Türkî, 3/707.

1449 Bakara 2/220.

b. {لَأَعْنَتَكُمْ} "sizi zora sokardı"

Müfessirler, Allah'ın {لَأَعْنَتَكُمْ} *"sizi zora sokardı"*[1450] sözünün tefsirinde farklı görüşler dile getirmişlerdir:

1- Onlardan bir kısmı şöyle demiştir:

[٤٢٠٣] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ أَوْ عِيسَى، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ -شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ- فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} لَحَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَرْعَى، وَالْأُدْمَ.»

4203. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Kays b. Sa'd'dan ya da (İbn Ebî Necîh olmaksızın) İsa'nın Kays tarikiyle (Ebû Âsım senedden emin olamadı) rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı"*[1451] sözünde "Size otlakları ve katıkları (yani yetimlere ait olanı) haram kılardı." dedi.[1452]

Ebû Ca'fer et-Taberî der ki: Mücâhid bu ifadesiyle, yetimin bakımını üstlenen kişinin hayvanlarını, yetimin hayvanlarıyla birlikte otlatmasını, onun katığından yemeyi kastetmiştir. Çünkü Mücâhid, {وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} *"Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir."*[1453] sözünü, yetimin velisinin onunla karışıp bir arada yaşamasını, onun hayvanlarını otlatması ve katığını yemesi olarak tefsir etmiştir.

[٤٢٠٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} يَقُولُ: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَحْرَجَكُمْ، فَضَيَّقَ عَلَيْكُمْ، وَلَكِنَّهُ وَسَّعَ وَيَسَّرَ، فَقَالَ: {وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ}.»

4204. Ali b. Dâvûd'un bana Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi*

1450 Bakara 2/220.
1451 Bakara 2/220.
1452 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2092), Verkâ, İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/708.
1453 Bakara 2/220.

sizi zora sokardı."[1454] sözünde "Allah dileseydi sizi zora sokar ve sıkıştırırdı ancak o, genişletti ve kolaylaştırdı ve '{وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ}' *(Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin.'*[1455] buyurdu" dedi.[1456] **[3/708]**

[٤٢٠٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ، ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: « {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} يَقُولُ: لَجَهَدَكُمْ، فَلَمْ تَقُومُوا بِحَقٍّ، وَلَمْ تُؤَدُّوا فَرِيضَةً»

4205. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1457] sözünde dedi ki: "Sizi zorlardı ve siz onu hakkıyla yapamaz, farz olan yükümlülüğü yerine getiremezdiniz."[1458]

[٤٢٠٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَلَمْ تَعْمَلُوا بِحَقٍّ.

4206. Ammâr'dan (b. Hasan) bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' benzer görüş beyân etmiş sadece ("hakkıyla yapamazdınız" yerine) "hakkıyla amel edemezdiniz" demiştir.[1459]

[٤٢٠٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} لَشَدَّدَ عَلَيْكُمْ»

4207. Musa'nın bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1460] sözünde "Size baskı yapıp zorlardı." demiştir.

1454 Bakara 2/220.
1455 Nisâ 4/6.
1456 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/396 (2090), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/709.
1457 Bakara 2/220.
1458 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/709.
1459 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2093), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle ve فَلَمْ تَقُومُوا بِحَقٍّ lafzıyla; Türkî, 3/709.
1460 Bakara 2/220.

[٤٢٠٨] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} قَالَ: لَشَقَّ عَلَيْكُمْ فِي الْأَمْرِ، ذَلِكَ الْعَنَتُ.»

4208. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1461] sözünde "Bu iş hakkında sizi sıkardı ki bu da الْعَنَتُ: zorlamadır." dedi.

[٤٢٠٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} قَالَ: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَ مَا أَصَبْتُمْ مِنْ أَمْوَالِ الْيَتَامَى مُوبِقًا.»

4209. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1462] sözünde "Allah dileseydi, yetimlerin mallarından size geçenleri, helak edici kılardı." dedi.[1463]

Allah'ın bu sözü hakkında görüş beyân edenlerden zikrettiğimiz bu yorumların, her ne kadar bu görüşleri dile getirenlerin lafızları farklı olsa da anlamları birbirine yakındır. Çünkü kim ki kendisine bir şey haram kılındı ise o kimse, o konuda sıkıştırılmış demektir kim de bir konuda sıkıştırılırsa o konuda zora sokulmuş demektir. Bir konuda zora sokulan ya da sıkıştırılan kimse zorlanmış olur. Bu kelimelerin hepsi tarif ettiğim üzere zorluk ve meşakkat anlamına döner. Bu sebeple bir kişi bir konuda meşakkat çektiğinde[1464] ve çok çaba sarf edip zorlandığında (fiilin mazi haliyle) "عَنِتَ فُلَانٌ: Falanca[1465] sıkıntıya düştü" ve (fiilin muzari ve mastar haliyle) "فَهُوَ يَعْنَتُ عَنَتًا: O ciddi bir sıkıntı çekiyor" denir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

1461 Bakara 2/220.

1462 Bakara 2/220.

1463 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/396 (2091), Cerîr tarikiyle; Türkî, 3/709. Taberî, bu rivayeti diğer görüş sahiplerinin görüşlerini sıraladığı yerde tekrar etmiştir ki rivayet o bağlama daha uygundur.

1464 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/143; Türkî, 3/710.

1465 Halebî basımında فُلَانٌ yerine فُلَانًا kayıtlıdır. Türkî, 3/710.

{عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ}

"Sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir."[1466]

Yani sizin meşakkat, eziyet ve sıkıntı çekmeniz, demektir. Yine Allah'ın;

{ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ}

"Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir."[1467] sözü de bu kullanımdandır. Bir kimse sıkıntı çektiğinde (ki günahta sıkıntı ve helak vardır) böyle (عَنِتَ) söylenir. Şayet onu bir başkası zorluyorsa "أَعْنَتَهُ فُلَانٌ فِي كَذَا: Falanca onu bu konuda zorladı" denir. Çünkü bir kişi, onu bu işi yapmaya zorluyor, yerine getirmesini zorunlu kılıyor yani "يُعْنِتُهُ إِعْنَاتًا: Onu zora sokuyor, sıkıntıya düşürüyor." Allah Teâlâ'nın {لَأَعْنَتَكُمْ} *"sizi zora sokardı."*[1468] sözü böyledir. Anlamı: Allah sizi bu sıkıntıya, sizi zorlayacak ve sıkıntı verecek olan yetimlerle ayrı yiyip-içmeyi haram kılarak mecbur bırakabilirdi. Uzak durmaya güç yetiremeyeceğiniz üzerine farz olanı da yerine getiremeyeceğiniz şeyleri zorunlu kılabilirdi. **[3/709]**

2- Diğer görüşte olanlar ise bu sözün anlamının "sizi yok ederdi ve helak ederdi" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢١٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَرَأَ عَلَيْنَا: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَ مَا أَصَبْتُمْ مِنْ أَمْوَالِ الْيَتَامَى مُوبِقًا».

4210. Ebû Küreyb'den bize Talk b. Gannâm, Zâide, Mansûr, Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre Miksem, İbn Abbas'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1469] sözünü okuduğunu ve şöyle dediğini aktarır: "Allah dileseydi, yetimlerin mallarından elde ettiklerinizi, sizin helak sebebiniz kılardı."

1466 Tevbe 9/128.
1467 Nisâ 4/25.
1468 Bakara 2/220.
1469 Bakara 2/220.

[٤٢١١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ فُضَيْلٍ وَجَرِيرٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} قَالَ: لَجَعَلَ مَا أَصَبْتُمْ مُوبِقًا».

4211. Ebû Küreyb'in bize, Yahyâ b. Âdem, Fudayl, Cerîr ve Mansûr ile İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} *"Allah dileseydi sizi zora sokardı."*[1470] sözünde "Yetimlerin mallarından elde ettiklerinizi, sizin helak sebebiniz kılardı." dedi.

4. {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Allah hükümranlığında mutlak güç sahibidir. Allah'ın size uygun gördüğü cezayı vermesini hiç kimse engelleyemez. Sizi, yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanacağınız şeylerle zora soksaydı, siz onları yerine getirmede kusur ederdiniz. Hiç kimsenin, Allah'ın bu veya bir başka konuda size veya diğerlerine dair yaptıklarında onu engellemeye gücü yetmez. Fakat[1471] Allah, rahmeti sayesinde bu konuda sizi yükümlü tutmayarak ihsanda bulundu. Şayet onu yapsaydı (yetimler konusunda sizi zorlasaydı) da hem yetimler konusunda hem diğer hükümlerinde ve idaresinde yine hüküm ve hikmet sahibidir. Allah'ın fiillerinde, herhangi bir kusur, eksiklik, zayıflık, ayıp söz konusu olmaz. Çünkü bu fiil, işlerin sonuçlarından habersiz olmayan, hikmet sahibinin fiilidir. O işlerinin akıbetinden habersiz değildir ki başlangıçtaki kötü seçimleri sebebiyle işlerin sonucunu bilemedikleri için yaratılmışların fiillerinin sonucunun kötü olması gibi onun idaresinde yerilmiş, kötü sonuç bulunsun." **[3/710]**

1470 Bakara 2/220.

1471 لَكِنَّهُ olan ifade Halebî basımında هُوَ لَكِنَّهُ olarak hatalı kaydedilmiştir. Türkî, 3/711; Şâkir, 4/361.

[BAKARA SÛRESİ 221. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler." **(Bakara 2/221)**

1. {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."* sözünün tefsiri:

a. Nüzûl Sebebi

Müfessirler bu âyette farklı görüşler dile getirdiler. Âyet, bütün müşrik kadınları kastetmek üzere mi indi yoksa âyetin hükmüyle hepsi değil de bir kısmı mı kastedildi? Âyetteki hüküm farz olduktan sonra ondan bir şey neshedildi mi neshedilmedi mi?

1- Bazı müfessirler, âyetin Müslümanların tamamına şirkin hangi[1472] grubu olursa olsun bütün müşrik kadınlarla nikâhlanmayı haram kılma anlamında nâzil olduğunu söylemişlerdir. İster putlara tapanlar olsun ister Yahudiler, Hıristiyanlar veya Mecusîler ya da bunların dışında başka müşrik gruplar olsun, fark etmez. Daha sonra Ehl-i Kitap'la nikâhlanmanın haramlığı; {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ} *"(Ey Muhammed!) Sana,*

1472 Halebî basımında أيّ yerine أنّ kayıtlıdır. Türkî, 3/711.

kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz ve hoş olan şeyler helâl kılındı."[1473] ve {وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *"Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da (helâldir)."*[1474] âyetleriyle neshedilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢١٢] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} ثُمَّ اسْتَثْنَى نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقَالَ: {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} حِلٌّ لَكُمْ {إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ}.»

4212. Ali b. Davud'un[1475] bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1476] sözü hakkında "Sonra Allah, Ehl-i Kitap kadınlarını istisna etti ve {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *'Kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar'*[1477] sizin için helâldir {إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ} *'Mehirleri vermeniz kaydıyla'"*[1478] buyurdu.[1479] **[3/711]**

[٤٢١٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَالَا: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} فَنَسَخَ مِنْ ذَلِكَ نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ أَحَلَّهُنَّ لِلْمُسْلِمِينَ.»

1473 Mâide 5/4.

1474 Mâide 5/5.

1475 Yazma nüshalarda Dâvûd yerine Vâkıd kayıtlıdır, sened daha önce mükerreren geçmiştir. Türkî, 3/711.

1476 Bakara 2/221.

1477 Mâide 5/5.

1478 Mâide 5/5.

1479 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2095); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 194; Beyhakî, *Sünen*, 7/171, Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/712.

4213. Muhammed b. Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin b. Vâkıd, Yezîd en-Nahvî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime ve Hasan el-Basrî {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1480] sözü hakkında "Allah, Ehl-i Kitap kadınlarını bu hükümden neshetti (istisna etti), onları Müslümanlara helâl kıldı." dediler.[1481]

[٤٢١٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} قَالَ: نِسَاءُ أَهْلِ مَكَّةَ وَمَنْ سِوَاهُنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، ثُمَّ أَحَلَّ مِنْهُنَّ نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ.»

4214. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1482] sözü hakkında "Bu kadınlar, Mekkeli ve diğer müşrik kadınlardır. Sonra Allah bu kadınlar arasından Ehl-i Kitap kadınlarını helâl kıldı." dedi.[1483]

[٤٢١٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4215. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynı görüşü beyân etmiştir.

[٤٢١٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ} إِلَى قَوْلِهِ: {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} قَالَ: حَرَّمَ اللَّهُ الْمُشْرِكَاتِ فِي هَذِهِ الْآيَةِ، ثُمَّ أَنْزَلَ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ، فَاسْتَثْنَى نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَقَالَ: {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ}.»

1480 Bakara 2/221.

1481 Bazı yazma nüshalarda, قَالَا: dediler ifadesi yerine قَالَ: dedi, bulunur. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2095. rivayetin devamında) muallak olarak; Türkî, 3/712.

1482 Bakara 2/221.

1483 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 233; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2098), Mücâhid'in tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 7/171; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256, Âdem ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/712.

4216. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Cafer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ} *"Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1484] sözünün {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} *"Öğüt alıp düşünsünler."*[1485] kısmına (yani sonuna kadar olan kısmına) dair dedi ki: "Allah, bu âyette müşrik kadınları (onlarla evlenmeyi) haram kıldı. Sonra Mâide sûresinde bir âyet indirdi, Ehl-i Kitap kadınlarını bu hükümden istisna etti ve {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ} *'Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz kaydıyla (helâldir)'*[1486] buyurdu."[1487] **[3/712]**

2- Diğer müfessirler, bilakis âyetin müşrik Arap kadınları kastetme maksadıyla indiğini ve hükmünden herhangi bir şeyin neshedilmediğini, istisna edilmediğini söylemişlerdir. Âyetin zahiri âmm[1488] (genel), kastettiği anlam ise hâsstır (özeldir).

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢١٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} يَعْنِي مُشْرِكَاتِ الْعَرَبِ اللَّاتِي لَيْسَ لَهُنَّ كِتَابٌ يَقْرَأْنَهُ».

4217. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1489] sözünde "Yani okudukları bir kitabı olmayan (Ehl-i Kitap'tan olmayan) müşrik Arap kadınlarla evlenmeyin." dedi.[1490]

1484 Bakara 2/221.

1485 Bakara 2/221.

1486 Mâide 5/5.

1487 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2095. rivayetin devamında) Abdullah b. Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/713.

1488 Bazı yazma nüshalarda عَامٌّ yerine عَامَّةٌ kayıtlıdır. Türkî, 3/713.

1489 Bakara 2/221.

1490 Bir yazma nüshada لَهُنَّ كِتَابٌ يَقْرَأْنَهُ ifadesi yerine فِيهِنَّ كِتَابٌ يُقْرَأُ بِهِ: yanlarında okunan bir kitap, ifadesi kayıtlıdır. Türkî, 3/713. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/398 (2101), Abdülvehhâb b. Atâ'nın Saîd'den rivayet ettiği tarikle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256 Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/713.

[٤٢١٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} قَالَ: الْمُشْرِكَاتُ مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ؛ وَقَدْ تَزَوَّجَ حُذَيْفَةُ يَهُودِيَّةً، أَوْ نَصْرَانِيَّةً».

4218. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.*"[1491] sözünde "Ehl-i Kitap'tan olmayan müşrik kadınlardır. Zira Huzeyfe Yahudi ya da Hıristiyan bir kadınla evlendi." dedi.[1492]

[٤٢١٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} يَعْنِي مُشْرِكَاتِ الْعَرَبِ اللَّاتِي لَيْسَ لَهُنَّ كِتَابٌ يَقْرَأْنَهُ.»

4219. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Katâde {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.*"[1493] sözünde "Yani okudukları[1494] bir kitabı olmayan (Ehl-i Kitap'tan olmayan) müşrik Arap kadınlarla evlenmeyin." dedi. **[3/713]**

[٤٢٢٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَوْلَهُ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} قَالَ: مُشْرِكَاتُ أَهْلِ الْأَوْثَانِ.»

4220. Ebû Küreyb'in bize, Vekî', Süfyân, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.*"[1495] sözünde "Onlar putlara tapan müşrik kadınlardır." dedi.[1496]

1491 Bakara 2/221.

1492 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/89; *Musannef*, 12667; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 196, Abdürrezzâk tarikiyle; Türkî, 3/713.

1493 Bakara 2/221.

1494 Bazı yazma nüshalarda يَقْرَأْنَهُ ifadesi yerine يُقِرُّونَهُ: tasdik ettikleri, ifadesi kayıtlıdır. Türkî, 3/713.

1495 Bakara 2/221.

1496 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/256; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/397 (2096); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 196; Beyhakî, *Sünen*, 7/171, Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/713.

3- Farklı görüşte olan diğer müfessirler âyetin, hangi şirk grubundan olursa olsun müşrik kadınlardan özel olarak herhangi birini değil de bütün müşrik kadınları kastetmek üzere indiğini söylemişlerdir. İster putperest ister Mecûsî ya da Ehl-i Kitap olsun fark etmez. Dolayısıyla âyetin hükmünden bir şey neshedilmemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٢١] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ آدَمَ بْنِ أَبِي إِيَاسٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَهْرَامَ الْفَزَارِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: « نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَصْنَافِ النِّسَاءِ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ الْمُهَاجِرَاتِ، وَحَرَّمَ كُلَّ ذَاتِ دِينٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ} وَقَدْ نَكَحَ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ يَهُودِيَّةً، وَنَكَحَ حُذَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ نَصْرَانِيَّةً فَغَضِبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ غَضَبًا شَدِيدًا حَتَّى هَمَّ بِأَنْ يَسْطُوَ عَلَيْهِمَا، فَقَالَا: نَحْنُ نُطَلِّقُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَلَا تَغْضَبْ، فَقَالَ: «لَئِنْ حَلَّ طَلَاقُهُنَّ، لَقَدْ حَلَّ نِكَاحُهُنَّ، وَلَكِنْ أَنْتَزِعُهُنَّ مِنْكُمْ صَغَرَةً قِمَاءً.»

4221. Ubeyd[1497] b. Âdem b. Ebî İyâs el-Askalânî'nin bize babası, Abdülhamîd b. Behrâm el-Fezârî, Şehr b. Havşeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), hicret eden mümin kadınlar haricindeki tüm kadınlarla evlenmeyi yasaklamış ve İslâm dini haricindeki din mensuplarıyla evlenmeyi haram kılmıştır. Allah Teâlâ {وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ} *'Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün işlediği boşa gider.'*[1498] buyurmuştur. Talha b. Ubeydullah, bir Yahudi kadınla, Huzeyfe el-Yemân da Hıristiyan bir kadınla evlenmiş, Ömer b. Hattâb (ra) da bu duruma çok kızmıştı. Hatta ikisini dövdürmeyi düşünmüştü de onlar;

'Biz onları boşarız ey müminlerin emiri! Sen kızma' demişlerdi. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb şöyle dedi:

1497 Bazı yazma nüshalarda Abd kayıtlıdır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/402. Türkî, 3/714.

1498 Mâide 5/5.

'Şayet onları boşamanız helâl olsaydı onlarla evlenmeniz de helâl olurdu. Ben onları, zelil ve hor hakir[1499] duruma düşmeniz sebebiyle sizlerden ayırıyorum.'"[1500] **[3/714]**

Âyetin tefsiriyle ilgili bu görüşlerden en uygun olanı Katâde'nin Allah Teâlâ'nın {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1501] sözüyle; müşriklerden Ehl-i Kitap olmayan kadınların kastedildiğini, âyetin zâhirinin genel fakat kastettiğinin özel mânada olduğunu ve dolayısıyla âyetten herhangi bir şeyin neshedilmediğini ve Ehl-i Kitap kadınlarının, bu âyetteki kadınlar arasına dâhil olmadığını söylediği görüşüdür. Bu da Allah Teâlâ'nın {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *"Mümin kadınlardan iffetli olanlarla daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da (size helâldir)."*[1502] sözüyle helâl kılmasındadır. Müminler için mümin kadınlardan iffetli olanlarla evlenmeleri mübah olduğu gibi Ehl-i Kitap kadınlarından iffetli olanlarıyla da mübahtır.

Bu tefsirimizde farklı bir yerde ve *Kitâbü'l-Latîf ani'l-Beyân* adlı eserimizde ortaya koyduğumuz gibi; akıl yürütmeyle birinin diğerinin hükmünü reddeden iki âyet ya da haberden herhangi birinin diğerinin hükmünü neshettiğine dair hüküm vermenin söz konusu olmadığını, bunun ancak kesin bir haberle mümkün olduğunu ve böyle bir haberin de bulunmadığını açıkladık ve Allah'ın {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar."*[1503] sözünde onun kadınlardan evlenilmesinin haram olanlarının zikredildiği {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin."*[1504] âyetini nesheden âyet olduğuna dair gelişiyle mazeretleri kesen kesin bir haber delili yoktur. Böyle bir delil mevcut olmadığına göre "Bu âyet, şu âyeti neshetti" diyenin sözü, delilsiz bir iddiadır ve hakkında delil bulunmayan iddiayı savunan kimse mütehakkimdir (hükümranlık taslayandır) ve tahakkümden kimse aciz değildir (yani bu takdirde herkes delilsiz bir iddiayı savunabilir).

1499 قَمَاءٌ: zelil, hor hakir görülen, küçümsenen demektir. Türkî, 3/714.
1500 İbn Kesîr, *Tefsîr*'de (1/376) senedin *garîb* olduğunu söyler. Türkî, 3/714.
1501 Bakara 2/221.
1502 Mâide 5/5.
1503 Mâide 5/5.
1504 Bakara 2/221.

Şehr b. Havşeb'in İbn Abbas'tan Ömer (ra) hakkında Talha ve Huzeyfe'yi Ehl-i Kitap olan eşlerinden boşamasıyla ilgili rivayet edilen görüşe gelince bu görüşün, Allah Teâlâ'nın Kitabı'na ve Resûlullah'tan (sav) gelen habere dayanarak ümmetin, (Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmenin) helâl kılınması üzerinde ittifak ettiğiyle çeliştiği için hiçbir anlamı yoktur.

Ömer b. Hattâb'dan (ra) bu rivayettekinin aksini belirttiği görüş, kendisinden daha sahih bir isnad ile rivayet edilmiştir.

O da şu rivayettir:

[٤٢٢٢] حَدَّثَنِي بِهِ مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ:»الْمُسْلِمُ يَتَزَوَّجُ النَّصْرَانِيَّةَ، وَلَا يَتَزَوَّجُ النَّصْرَانِيُّ الْمُسْلِمَةَ.«

4222. Musa b. Abdurrahman el-Mesrûkî'nin bana, Muhammed b. Bişr, Süfyân b. Saîd, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Zeyd b. Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ömer; "Müslüman bir erkek, Hıristiyan bir kadınla evlenebilir ancak Hıristiyan bir erkek, Müslüman bir kadınla evlenemez." dedi.[1505] **[3/715]**

Hz. Ömer, Talha ve Huzeyfe'nin (ra) insanların ikisini bu konuda örnek almasından ve Müslüman kadınlardan uzak durmalarından çekinerek Yahudi ve Hıristiyan kadınla evlenmelerini hoş görmemiş veya başka bir sebepten ötürü hoş görmeyip ikisinden eşlerini bırakmasını emretmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا الصَّلْتُ بْنُ بَهْرَامَ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: « تَزَوَّجَ حُذَيْفَةُ يَهُودِيَّةً، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: خَلِّ سَبِيلَهَا، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: أَتَزْعُمُ أَنَّهَا حَرَامٌ فَأُخَلِّيَ سَبِيلَهَا؟ فَقَالَ: لَا أَزْعُمُ أَنَّهَا حَرَامٌ، وَلَكِنْ أَخَافُ أَنْ تَعَاطَوُا الْمُومِسَاتِ مِنْهُنَّ».

4223. Ebû Küreyb'in bize, İbn İdrîs tarikiyle Salt b. Behrâm'dan rivayet ettiğine göre Şekîk şöyle dedi: "Huzeyfe, Yahudi bir kadınla evlendi. Bunun üzerine Ömer, ona bir mektupla;

1505 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, 10058; Beyhakî, *Sünen*, 7/172, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/716.

'Kadını bırak' yazdı. Huzeyfe cevap verdiği mektubunda;

'Sen onunla evlenmemin haram olduğunu mu düşünüyorsun ki onu boşamamı istiyorsun?' dedi. Ömer;

'Hayır, onun haram olduğunu iddia etmiyorum fakat ben onlardan ahlâksız olanlarla[1506] evlenmenizden çekiniyorum' dedi."[1507]

[٤٢٢٤] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ سَوَّارٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَتَزَوَّجُ نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا يَتَزَوَّجُونَ نِسَاءَنَا.»

4224. Temîm b. Muntasır'ın bize İshâk el-Ezrak, Şerîk, Eş'as b. Sevvâr, Hasan, Câbir b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biz Ehl-i Kitap'ın kadınlarıyla evleniriz, onlar ise bizim kadınlarımızla evlenemez."*[1508]

Her ne kadar isnadında şüphe olsa da hüküm, bu hadise göredir. Çünkü bu görüşün (yani Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenilebileceğinin) sıhhatinin Abülhamîd b. Behrâm'ın Şehr b. Havşeb'den aktardığı haberden daha evlâ olduğu hakkında herkesin icmâı vardır.

Öyleyse kelâmın anlamı, "Ey müminler! Ehl-i Kitap dışındaki müşrik kadınlarla onlar iman edinceye, Allah'ı, Resûlü'nü ve ona indirileni tasdik edinceye kadar evlenmeyin." demektir. **[3/716]**

2. {وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ} "Mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ} *"Mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır."* sözünün tefsiri:

1506 Bir yazma nüshada الْمُومِسَاتِ yerine الْمُؤْمِنَاتِ: mümin kadınlar, kayıtlıdır. Türkî, 3/716.

1507 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/157, İbn İdrîs tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, 12670; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 716; Beyhakî, *Sünen*, 7/172, Salt tarikiyle; Türkî, 3/716.

1508 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/376, Taberî'den naklederek; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/261, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/716.

a. Tefsiri

Allah Teâlâ {وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ} *"Mümin bir cariye"*[1509] sözüyle Allah'a, Resûlü'ne ve onun Allah katından getirdiklerine inanan mümin bir cariyenin, hür olan müşrik ve kâfirden nesebi saygın ve soyu asil olsa bile kendi katında daha hayırlı ve daha üstün olduğunu kastetmiştir. Allah'a şirk koşan soylu kadınları istemeyin çünkü Allah katında Müslüman cariyeler o kadınlarla nikâhlanmaktan daha hayırlıdır.

Zikredildiğine göre bu âyet cariye ile nikâhlanan bir kimse hakkında nâzil olmuştur. O bu konuda (cariyeyle evlendi diye) azarlandı ve ona hür müşrik kadın teklif edildi.

b. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٢٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: « {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ} قَالَ: نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ، وَكَانَتْ لَهُ أَمَةٌ سَوْدَاءُ، وَأَنَّهُ غَضِبَ عَلَيْهَا فَلَطَمَهَا ثُمَّ فَزِعَ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ بِخَبَرِهَا، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا هِيَ يَا عَبْدَ اللَّهِ؟" قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هِيَ تَصُومُ، وَتُصَلِّي، وَتُحْسِنُ الْوُضُوءَ، وَتَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالَ: «هَذِهِ مُؤْمِنَةٌ" فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَوَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَأُعْتِقَنَّهَا، وَلَأَتَزَوَّجَنَّهَا فَفَعَلَ، فَطَعَنَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَقَالُوا: تَزَوَّجَ أَمَةً. وَكَانُوا يُرِيدُونَ أَنْ يَنْكِحُوا إِلَى الْمُشْرِكِينَ، وَيُنْكِحُوهُمْ رَغْبَةً فِي أَحْسَابِهِمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: {وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ} {وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ}».

4225. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ {أَعْجَبَتْكُمْ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mümin bir cariye*

1509 Bakara 2/221.

Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır."[1510] sözünde şöyle dedi: "Bu âyet, Abdullah b. Revâhâ hakkında inmiştir. Onun siyahî bir cariyesi vardı. Bir gün ona kızdı ve tokat attı. Sonra bu yaptığından endişeye kapıldı ve Nebî'ye (sav) geldi, durumu haber verdi. Nebî (sav) ona;

'*Ey Abdullah, o nasıl bir cariyedir?*' dedi. Abdullah b. Revâhâ;

'Ey Allah'ın elçisi! O, oruç tutuyor, namaz kılıyor, güzelce abdest alıyor ve Allah'tan başka ilah olmadığına, senin Allah'ın elçisi olduğuna iman ediyor' dedi. Resûlullah (sav);

'*Öyleyse o mümin bir kadın!*' buyurdu. Abdullah;

'Seni hak ile gönderene andolsun ki onu azat edeceğim ve sonra onunla evleneceğim.' dedi ve sonra bu dediğini de yaptı. Bazı Müslümanlar onu ayıpladı ve;

'Bir cariyeyle evlendi!' dediler. Onlar, müşriklerin soylarına rağbet ederek, müşrik kadınlarla evlenmeyi ve kendi kadınlarını müşrik erkeklerle evlendirmeyi istiyorlardı. Bunun üzerine Allah, onlar hakkında; وَلَأَمَةٌ {مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ} '*Mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır.*'[1511] {وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ} '*İman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır.*'[1512] âyetini indirdi.[1513] **[3/717]**

[٤٢٢٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي الْحَجَّاجُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} قَالَ: الْمُشْرِكَاتُ لِشَرَفِهِنَّ حَتَّى يُؤْمِنَّ».

4226. Kâsım'ın bana Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} "*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.*"[1514] sözünde "İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla (soylarının) saygınlıkları sebebiyle evlenmeyin." dedi.

1510 Bakara 2/221.
1511 Bakara 2/221.
1512 Bakara 2/221.
1513 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/398 (2102), Amr b. Hammâd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/257, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/717.
1514 Bakara 2/221.

3. {وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ} "hoşunuza gitse de"

Şanı Yüce olan Allah'ın {وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ} *"hoşunuza gitse de"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözle şunu kasteder: "Ehl-i Kitap'tan olmayan müşrik kadınlar, güzellik, soy ve mal bakımından hoşunuza gitseler de onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, Allah katında o müşrik kadınlardan daha hayırlıdır."

Âyetteki لَوْ edatı, mahreçleri ve anlamları birbirine yakın olduğu için إِنْ edatı yerine konulmuştur. Daha önce açıkladığımız üzere[1515] bu sebeple bu iki edattan her birine diğerinin cevabıyla cevap verilebilir.[1516]

4. {وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ} "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır"

Şanı Yüce olan Allah'ın وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ {مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ} *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kasteder: "Allah, mümin kadınlara şirkin hangi türünden olursa olsun şirk koşan müşrik bir erkekle evlenmelerini haram kıldı. Ey müminler, iman eden kadınları müşriklerle evlendirmeyin, bu size haramdır. Onları Allah'ı, Resûlü'nü ve onun Allah katından getirdiklerini tasdik eden mümin bir köleyle evlendirmeniz, soyu ve nesebi saygın ve şerefli olsa ve onun saygınlığı ve nesebi hoşunuza gitse de hür bir müşrikle evlendirmenizden sizin için daha hayırlıdır."

1515 Türkî, 2/372; 3/718.

1516 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/143; Şâkir, 4/369.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali şöyle diyordu: "Allah Teâlâ'nın bu sözü, kadınların velilerinin onu evlendirmede kadının kendisinden daha hak sahibi olduklarına delâlet eder." **[3/718]**

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[٤٢٢٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ شَيْخٍ، لَمْ يُسَمِّهِ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: «النِّكَاحُ بِوَلِيٍّ فِي كِتَابِ اللَّهِ. ثُمَّ قَرَأَ: {وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا} بِرَفْعِ التَّاءِ"

4227. Muhammed b. Yezîd Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bize Hafs b. Gıyâs tarikiyle ismini söylemediği hocasından rivayet ettiğine göre Ebû Ca'fer; "Velinin evlendirmesi Allah'ın Kitabı'nda vardır." dedi ve "{وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا} *İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin.*"[1517] sözünü {وَلَا تُنْكِحُوا} fiilindeki 'tâ' harfinin dammesiyle okudu."[1518]

[٤٢٢٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَالزُّهْرِيِّ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ} قَالَ: لَا يَحِلُّ لَكَ أَنْ تُنْكِحَ يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، وَلَا مُشْرِكًا مِنْ غَيْرِ أَهْلِ دِينِكَ »

4228. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzak, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde ve Zührî {وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ} *"Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin."*[1519] sözünde "Mümin kadını senin dininden olmayan bir Yahudi, Hıristiyan ya da müşrikle evlendirmen helâl olmaz." dedi.[1520]

[٤٢٢٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثنا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «{وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ} لِشَرَفِهِمْ {حَتَّى يُؤْمِنُوا}»

1517 Bakara 2/221.

1518 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/399 (2105), Hafs tarikiyle; Türkî, 3/719.

1519 Bakara 2/221.

1520 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîr*, 12678; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/399 (2104), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 3/719.

4229. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc: "{وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ} *'Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin.'*[1521] saygınlıkları sebebiyle (soylular diye) evlendirmeyin {حَتَّى يُؤْمِنُوا} *'İman etmedikleri sürece'*[1522] dedi."

[٤٢٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ: «{وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا} قَالَ: حَرَّمَ الْمُسْلِمَاتِ عَلَى رِجَالِهِمْ يَعْنِي رِجَالَ الْمُشْرِكِينَ »

4230. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin b. Vâkıd, Yezîd en-Nahvî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime ve Hasan el-Basrî {وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا} *"Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin."*[1523] sözünde "Allah, Müslüman kadınlara onların erkekleriyle yani müşrik erkeklerle evlenmeyi haram kıldı." dediler.

5. {أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} "Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler"

Şanı Yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} *"Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler"* sözünün tefsiri:

a. {أُولَئِكَ} "Onlar"

Allah Teâlâ {أُولَئِكَ} *"Onlar"*[1524] sözüyle şunu kastetmiştir: "Ey müminler! Onlar, size nikâhlanmanızı haram kıldığım ve sizi ateşe çağıran müşrik erkek ve kadınlardır. Yani onlar sizi ateşe girmenize sebep olacak amele çağırırlar. Bu amel, Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleri sebebiyle yapmış oldukları ameldir. Onların dediklerini dinlemeyin, onlardan nasihat istemeyin, onların kadınlarıyla nikâhlanmayın, kadınlarınızı da onlarla

1521 Bakara 2/221.
1522 Bakara 2/221.
1523 Bakara 2/221.
1524 Bakara 2/221.

nikâhlamayın. Onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar.[1525] Fakat siz, Allah'ın size emrettiklerini kabul edin ve bu emirlerle amel edin, Allah'ın yasakladıklarından da kaçının. Çünkü o sizi cennete çağırıyor yani cennete girmenizi sağlayacak amele çağırıyor ve bu ameli yaptığınız takdirde cehennemden kurtulmanızı sağlıyor. Hatalarınızı ve[1526] günahlarınızı affetmeye, silmeye ve örtmeye çağırıyor." **[3/719]**

b. {بِإِذْنِهِ} "İzniyle"

Allah'ın {بِإِذْنِهِ} *"İzniyle"*[1527] sözüne gelince, Allah bu sözle sizi buna (cennet ve mağfirete), cennet ve mağfirete ulaştıran yolunu bildirerek çağırdığını söylüyor.

c. {وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} "O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler."

Sonra Allah Teâlâ {وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} *"O, insanlara âyetlerini açıklar ki öğüt alıp düşünsünler."*[1528] buyurdu. Onun kanıtlarını ve delillerini kullarına gönderdiği Resûlü'nün diliyle indirdiği Kitabı'nda açıklıyor ki düşünsünler ve ibret alsınlar, şu iki kimsenin durumunu ayırabilsinler; biri cehenneme ve orada sonsuz kalmaya çağıranlar, diğeri cennete ve günahların affına çağıranlar. Böylece kendileri için o ikisinden hayırlı olanı seçsinler. Aklı karışmış, ahmak görüş sahipleri haricinde kimse bu ikisi arasındaki tercihte gafil olmaz.

[BAKARA SÛRESİ 222. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara

1525 Bk. Âl-i İmrân 3/118.
1526 Halebî basımında "ve" yerine "veya" kayıtlıdır. Türkî, 3/720.
1527 Bakara 2/221.
1528 Bakara 2/221.

***yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever."* (Bakara 2/222)**

1. {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} "Sana kadınların ay halini sorarlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *"Sana kadınların ay halini sorarlar."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *"Sana kadınların ay hâlini sorarlar."*[1529] sözüyle şunu kasteder: "Ey Muhammed! Ashabın sana hayız[1530] halini sorar." {الْمَحِيضِ} *"Ay hali"*[1531] denmiştir çünkü bu kelimenin mazi fiilinde orta harfi fethalı (حَاضَ) ve muzaride (يَحِيضُ) ise kesralıdır. Bu "ضَرَبَ يَضْرِبُ: dövdü, döver; نَزَلَ يَنْزِلُ: konakladı, konaklar; حَبَسَ يَحْبِسُ: hapsetti, hapseder (mazisinde orta harflerini fethalı, muzaride kesralı olarak)" söyleyenin sözündeki gibidir. Bu durumda Araplar bu fiillerin mastarını mef'al; ismini mef'ıl vezni üzere bina eder. Örneğin; ضَرَبْتُ: dövdüm, fiilinde الْمَضْرِبُ وَالْمَضْرَبُ; نَزَلْتُ "konakladı" fiilinde مَنْزِلًا وَمَنْزَلًا olması gibi. İçerisinde "ya" ve "elif" harfi bulunduran fiillerde bu durum semâîdir (kıyâsî yani belli bir kurala göre değildir): الْمَعِيشُ وَالْمَعَاشُ: yaşamak-hayat, geçimlilik-gelir; الْمَعِيبُ وَالْمَعَابُ: ayıp-kusur, ayıplanmış-kusurlu gibi. **[3/720]**

Yine Ru'be'nin geçimle ilgili dediği gibi: (الْمَعِيشُ, kelimesinin الْعَيْشُ yerine kullanılmasına örnek, tıpkı âyette الْمَحِيضُ kelimesinin حَيْضٌ anlamında kullanılması gibi)

إِلَيْكَ أَشْكُو شِدَّةَ الْمَعِيشِ ... وَمَرَّ أَعْوَامٍ نَتَفْنَ رِيشِي

Geçim sıkıntısını sana şikâyet ediyorum
Ve saçlarımı yolan (beni yaşlandıran) yılların geçip gitmesini[1532]

1529 Bakara 2/222.

1530 Bazı yazma nüshalarda الْحَيْضِ yerine الْمَحِيضِ kayıtlıdır. Türkî, 3/720.

1531 Bakara 2/222.

1532 Ru'be, *Dîvân*, 78,79; İkinci beyit şöyle devam eder: وَجَهْدَ أَعْوَامٍ بَرَيْنَ رِيشِي: Ve saçlarımı yolan (beni yaşlandıran) yılların sıkıntısını. Türkî, 3/720.

Bize söylendiğine göre bir topluluk Resûlullah'a (sav) hayız hakkında sordu. Çünkü onlar Allah'ın kendilerine, sorup öğrenmeye çalıştıkları hayız hakkındaki açıklamasından önce hayızlı kadınla aynı evde oturmaz, aynı kaptan yemez ve içmezdi. Allah, onlara bu âyetle hayız günlerinde kadınlarla sadece cinsel ilişkiden uzak durmaları gerektiğini bunun dışında aynı yatakta yatabileceklerini, beraber yiyip içebileceklerini öğretti.

b. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} حَتَّى بَلَغَ: {حَتَّى يَطْهُرْنَ} فَكَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ لَا تُسَاكِنُهُمْ حَائِضٌ فِي بَيْتٍ، وَلَا تُؤَاكِلُهُمْ فِي إِنَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي ذَلِكَ، فَحَرَّمَ فَرْجَهَا مَا دَامَتْ حَائِضًا، وَأَحَلَّ مَا سِوَى ذَلِكَ: أَنْ تَصْبُغَ لَكَ رَأْسَكَ، وَتُؤَاكِلَكَ مِنْ طَعَامِكَ، وَأَنْ تُضَاجِعَكَ فِي فِرَاشِكَ إِذَا كَانَ عَلَيْهَا إِزَارٌ مُحْتَجِزَةٌ بِهِ دُونَكَ.»

4231. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *"Sana kadınların ay hâlini sorarlar."*[1533] âyetinin {حَتَّى يَطْهُرْنَ} *"Temizleninceye kadar"*[1534] kısmına kadar olan sözünde dedi ki: "Câhiliyye döneminde, hayızlı kadın kocasıyla aynı evde oturmaz, onunla aynı kaptan yemek yemezdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi ve hayız olduğu sürece onlarla cinsel ilişkiyi haram, bunun haricindeki şeyleri yani saçını boyamasını, yemeğinden seninle birlikte yemesini ve şayet üzerinde sana karşı belden aşağısını (fercini) kapattığı izar (kumaş veya havlu) varsa yatakta birlikte yatmanızı ise helâl kıldı."[1535]

[٤٢٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

4232. Ammâr'dan (b. Hasan) bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' aynı görüşü beyân etmiştir.[1536]

1533 Bakara 2/222.

1534 Bakara 2/222.

1535 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/258, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/721.

1536 Bk. Tûsî, *Tibyân*, 2/221-222; Türkî, 3/721.

Dendi ki: Onların hayızdan sorma sebepleri, eşlerinin hayız günlerinde onlarla kanın geldiği bölgeden (fercden) değil arkalarından ilişkiye girmeleriydi. Bunun üzerine Allah, kadınlar temizleninceye kadar onlara hayız günlerinde yaklaşmayı yasakladı. Kadınlar hayızdan temizlendiklerinde, Allah'ın onlarla hayız olduklarında ilişkiyi terk etmelerini emrettiği yerden ilişkiye girmelerine izin verdi ve her halükârda onlarla arkalarından (dübürden) birlikte olmayı haram kıldı.[1537] **[3/721]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: ثنا خُصَيْفٌ، قَالَ: ثَنِي مُجَاهِدٌ، قَالَ: «كَانُوا يَجْتَنِبُونَ النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ، وَيَأْتُونَهُنَّ فِي أَدْبَارِهِنَّ، فَسَأَلُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} إِلَى: {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} فِي الْفَرْجِ وَلَا تَعْدُوهُ .»

4233. Muhammed b. Abdülmelik b. Ebi'ş-Şevârib'in bize Abdülvâhid, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Kadınlar hayız olduklarında onlardan uzaklaşıyorlar ve arkalarından ilişkiye giriyorlardı.[1538] Nebî'ye (sav) bu durumu sordular. Bunun üzerine Allah {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *'Sana kadınların ay hâlini sorarlar.'*[1539] âyetini {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *'Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın'*[1540] kısmına kadar indirdi. Allah'ın emrettiği yer yani ön taraftan yaklaşın, başka bir yerden değil."[1541]

c. Resûlullah'a (sav) Hayız Hakkında Soran Kişi

Resûlullah'a (sav) hayız hakkında soranın Sâbit b. Dahdâh el-Ensârî olduğu söylenmiştir.

1537 Paragrafın ilk cümlesinden sonraki kısım bazı yazma nüshalarda düşmüştür. Türkî, 3/721.

1538 Bazı nüshalarda başlıktan buraya kadar olan kısım düşmüştür. Türkî, 3/722.

1539 Bakara 2/222.

1540 Bakara 2/222.

1541 Dârimî, *Sünen*, 1/261, Abdülvâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/263, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/722.

«[٤٢٣٤] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ»

4234. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre bu bilgiyi Süddî aktarmıştır.[1542]

2. {قُلْ هُوَ أَذًى} "De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır)"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ هُوَ أَذًى} *"De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır)"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle "Ey Muhammed! Ashabından sana hayız halinden soran kimseye de ki o, {أَذًى} *"Ezâdır (rahatsızlıktır)."*[1543]

Ezâ, hoşa gitmeyen özelliğe sahip olması sebebiyle kişiye eziyet veren şeydir. Onun burada eziyet diye isimlendirilmesi, pis kokmasından, pis ve necis olmasındandır. Hayız, eziyet kelimesinin taşıdığı farklı anlamları barındırır, sadece birini değil.

Tefsir âlimleri, bunun yakın anlamlarının tefsirine dair izahta birbirlerinin söylediklerine yakın olacak anlamları söyleseler de farklı görüşler beyân etmişlerdir:

1- Bir kısmı {قُلْ هُوَ أَذًى} *"De ki: O bir ezâdır (rahatsızlıktır)."*[1544] sözünde "De ki: O, pisliktir, kirliliktir." demişlerdir. **[3/722]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَوْلَهُ: «{قُلْ هُوَ أَذًى} قَالَ: أَمَّا {أَذًى}: فَقَذَرٌ.»

1542 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/258, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/722.
1543 Bakara 2/222.
1544 Bakara 2/222.

4235. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {قُلْ هُوَ أَذًى} *"De ki: O, ezâdır."*[1545] sözünde "{أَذًى} *'Ezâ'*[1546]ya gelince o, pisliktir, kirliliktir" demiştir.[1547]

[٤٢٣٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: «{قُلْ هُوَ أَذًى} قَالَ: {قُلْ هُوَ أَذًى}، قَالَ: قَذَرٌ.»

4236. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {قُلْ هُوَ أَذًى} *"De ki: O, ezadır."*[1548] sözünde "{قُلْ هُوَ أَذًى} *'De ki: O ezadır'*[1549] yani pisliktir, kirliliktir." dedi.[1550]

2 - Müfessirlerin bir kısmı onun kan olduğunu söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى} قَالَ: الْأَذَى: الدَّمُ »

4237. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى} *"Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O bir ezâdır (rahatsızlıktır)."*[1551] sözünde "Eza, kandır" demiştir.[1552]

1545 Bakara 2/222.
1546 Bakara 2/222.
1547 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2113), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/723.
1548 Bakara 2/222.
1549 Bakara 2/222.
1550 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/89; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2113), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Dârimî, *Sünen*, 1/258, Ma'mer tarikiyle; Türkî, 3/723.
1551 Bakara 2/222.
1552 Dârimî, *Sünen*, 1/258, Müemmel tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2112); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 209, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/723.

3. {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} "Ay halinde kadınlardan uzak durun"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} *"Ay halinde kadınlardan uzak durun"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} *"Ay halinde kadınlardan uzak durun."*[1553] sözüyle "Kadınlarla hayızlı hallerinde cimâ etmekten, cinsel ilişkiden uzak durun." anlamını kastetmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣٨] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} يَقُولُ: اعْتَزِلُوا نِكَاحَ فُرُوجِهُنَّ »

4238. Ali b. Davud'un bana Ebû Sâlih, Muâviye tarikiyle Ali'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} *"Ay halinde kadınlardan uzak durun."*[1554] sözünde "Kadınlarla ilişkiye girmekten uzak durun." demiştir.[1555] **[3/723]**

b. Hayız Halindeki Kadından Uzak Durması Hakkında Erkeğe Ne Gerektiği

Müfessirler, bir erkeğe hayız halindeki kadından uzak durması hakkında ne gerektiğiyle ilgili farklı görüşler beyân ettiler:

1- Bir kısmı, erkeğin kadının bedeninin tamamından uzak durması, bedeninin herhangi bir yerine dokunmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَبِيدَةَ: «مَا يَحِلُّ لِي مِنَ امْرَأَتِي إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَ: الْفِرَاشُ وَاحِدٌ، وَاللِّحَافُ شَتَّى».

1553 Bakara 2/222.
1554 Bakara 2/222.
1555 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2115); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 206; Beyhakî, *Sünen*, 1/309, Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/724.

4239. İbn Beşşâr'ın bize Hammâd b. Mes'ade, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed şöyle demiştir: "Abîde'ye;

'Bana eşim hayızlı iken onunla ne yapmam helâl olur?' diye sordum. Abîde;

'Döşek bir, örtü farklı olmalıdır.' dedi."[1556]

[٤٢٤٠] حَدَّثَنِي تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ نُدْبَةَ مَوْلَاةِ آلِ عَبَّاسٍ قَالَتْ: بَعَثَتْنِي مَيْمُونَةُ ابْنَةُ الْحَارِثِ أَوْ حَفْصَةُ ابْنَةُ عُمَرَ، إِلَى امْرَأَةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، وَكَانَتْ بَيْنَهُمَا قَرَابَةٌ مِنْ قِبَلِ النِّسَاءِ، فَوَجَدْتُ فِرَاشِهَا مُعْتَزِلًا فِرَاشَهُ، فَظَنَنْتُ أَنَّ ذَلِكَ عَنِ الْهِجْرَانِ، فَسَأَلْتُهَا عَنِ اعْتِزَالِ فِرَاشِهِ فِرَاشَهَا، فَقَالَتْ: إِنِّي طَامِثٌ، وَإِذَا طَمِثْتُ اعْتَزَلَ فِرَاشِي. فَرَجَعْتُ فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ مَيْمُونَةَ أَوْ حَفْصَةَ، فَرَدَّتْنِي إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، تَقُولُ لَكَ أُمُّكَ: «أَرَغِبْتَ عَنْ سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنَامُ مَعَ الْمَرْأَةِ مِنْ نِسَائِهِ، وَإِنَّهَا لَحَائِضٌ، وَمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ثَوْبٌ مَا يُجَاوِزُ الرُّكْبَتَيْنِ.»

4240. Temîm b. Muntasır'ın bana Yezîd, Muhammed, Zührî, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Abbas ailesinin azatlı kölesi Nüdbe şöyle dedi: "Meymûne bint Hâris ya da Hafsa bint Ömer, beni Abdullah b. Abbas'ın hanımına gönderdi. Kadınlar içinde Meymûne ve Hafsa arasında yakınlık vardı. Hanımının döşeğini Abdullah b. Abbas'ın döşeğinden ayrı olarak buldum[1557] ve ayrıldıklarını, İbn Abbas'ın onu terk ettiğini zannettim. Ona kocasının döşeğiyle kendisininkinin neden ayrı olduğunu sordum. O;

'Ben hayızım, hayızlı olduğumda döşeğimi ayırırım' dedi. Bunu Meymûne'ye -ya da Hafsa'ya- haber vermek üzere geri döndüm. Bunun üzerine o beni İbn Abbas'a (şöyle demem üzere) tekrar gönderdi:

1556 Her ne kadar yazma ve matbu nüshalarda "الْفِرَاشُ وَاحِدٌ، وَاللِّحَافُ شَتَّى: Örtü bir, döşek farklı" olarak kaydedilse de eserin ilerleyen kısmında Abîde es-Selmânî'den gelen rivayette olduğu üzere doğrusu "الْفِرَاشُ شَتَّى، وَاللِّحَافُ وَاحِدٌ: Örtü farklı, döşek bir" olmalıdır. Türkî, 3/724.

1557 Bazı nüshalarda فَوَجَدْتُ yerine فَوَرَدْتُ kayıtlıdır. Türkî, 3/724.

‘Annen sana diyor ki: ‘Sen, Resûlullah’ın (sav) sünnetinden yüz mü çeviriyorsun?[1558] Allah’a andolsun, Nebî (sav) kadınlarından biriyle o hayız iken birlikte uyurdu. Onunla karısı arasında sadece dizlerine kadar örten elbise olurdu.’”[1559] **[3/724]**

[٤٢٤١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَتْ لِعَبِيدَةَ، مَا لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَ: «الْفِرَاشُ وَاحِدٌ، وَاللِّحَافُ شَتَّى، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهَا مِنْ ثَوْبِهِ رَدَّ عَلَيْهَا مِنْهُ»

4241. Yakub b. İbrahim’in bana İbn Uleyye, Eyyûb ve İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed şöyle demiştir: “Abîde’ye;

‘Bir erkeğe eşi hayızlı iken helâl olan nedir?’ diye sordum. O;

‘Döşek bir, örtü ayrı olmalıdır. Şayet kendi elbisesinden (örtüsünden) başka elbise bulamazsa eşinin üzerine ondan örtsün.” dedi.”[1560]

Bu görüşü savunanlar Allah Teâlâ’nın hayız halindeki kadınlardan uzak durulmasını, kadınların bedenlerinin herhangi bir yerine tahsis etmeden zikretmesiyle gerekçelendirmişlerdir. Bu da onların tüm bedenlerini kapsayan bir ifadedir (âmm’dır), hayız halinde onların bedenlerinin tamamından uzak durulmasını zorunlu kılar.

2- Diğer müfessirler ise bilakis Allah Teâlâ’nın kadınlardan uzak durulmasını emrettiği hususun, eza gördükleri yer yani kan gelen bölge olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٤٢] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُيَيْنَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَوْشَنٍ، قَالَ: ثَنَا مَرْوَانُ الْأَصْفَرُ، عَنْ مَسْرُوقِ بْنِ الْأَجْدَعِ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ: «مَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَتْ: كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْجِمَاعَ.»

1558 Bazı nüshalarda أَرَغْبَتَ yerine أَرَغْبَةٌ kayıtlıdır. Türkî, 3/724.

1559 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/332 (nşr. Meymeniyye), Yezîd tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/256 ve Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/332 (nşr. Meymeniyye), Leys b. Sa‘d’ın Zührî’den aktardığı tarikle; Türkî, 3/724- 725.

1560 Dârimî, *Sünen*, 1/244, İbn Avn tarikiyle; Türkî, 3/725.

4242. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Yezîd b. Zürey', Uyeyne b. Abdurrahman b. Cevşen, Mervân el-Esfar[1561] tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk b. Ecda', Âişe'ye (ra);

"Bir erkek için karısı hayız olduğunda helâl olan nedir (neresidir)?" diye sorduğunu ve onun da şöyle dediğini söylemiştir:

"Cimâ (cinsel ilişki) hariç her şey helâldir."[1562]

[٤٢٤٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «وَأَيُّنَا كَانَ ذَا الْفِرَاشَيْنِ، وَذَا اللِّحَافَيْنِ؟»

4243. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den ve İbn Beşşâr'ın bize Abdüla'lâ, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde; "Bize söylendiğine göre Âişe şöyle dedi: 'Hangimiz iki döşek, iki örtü sahibiydi!'[1563]" **[3/725]**

[٤٢٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ: «مَا يَحْرُمُ عَلَى الرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَتْ: فَرْجُهَا».

4244. İbn Beşşâr'ın bize, Abdüla'lâ, Saîd, Katâde, Sâlim b. Ebi'l-Ca'd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk, Âişe'ye (ra);

"Bir erkek için karısı hayız olduğunda haram olan neresidir?" diye sorduğunu ve onun da;

"Fercidir" dediğini söylemiştir.

[٤٢٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ كِتَابِ أَبِي قِلَابَةَ: «أَنَّ مَسْرُوقًا رَكِبَ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ وَعَلَى أَهْلِهِ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَبُو

1561 Bazı nüshalarda Asgar olarak geçer. Türkî, 3/725.

1562 Dârimî, *Sünen*, 1/242, Uyeyne b. Abdurrahman tarikiyle. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/378, Taberî'den rivayetle; Türkî, 3/725.

1563 Bu ifade bazı nüshalarda "وَأَيْنَ كَانَ ذُو الْفِرَاشَيْنِ، وَذُو اللِّحَافَيْنِ: İki döşek, iki örtü sahipleri nerede?!" olarak da kayıtlıdır. Türkî, 3/726.

عَائِشَةَ مَرْحَبًا فَأْذِنُوا لَهُ، فَدَخَلَ، فَقَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكِ عَنْ شَيْءٍ وَأَنَا أَسْتَحْيِي، فَقَالَتْ: إِنَّمَا أَنَا أُمُّكَ وَأَنْتَ ابْنِي. فَقَالَ، « مَا لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ؟ قَالَتْ لَهُ: كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا فَرْجَهَا.»

4245. İbn Beşşâr'ın bize, Abdülvehhâb, Eyyûb'un İbn Ebî Kilâbe'nin kitabından rivayet ettiğine göre "Mesrûk bineğine binip Hz. Âişe'nin yanına gitti ve;

'Selâm Nebî'ye ve onun ehline[1564] olsun!' diyerek selam verdi. Hz. Âişe;

'Merhaba Ebû Âişe!' diyerek karşılık verdi. (Oradakiler) Mesrûk'un Hz. Âişe'nin yanına girmesine izin verdiler o da onun yanına girdi ve;

'Ben sana bir şey hakkında sormak istiyorum ancak utanıyorum' dedi. Hz. Âişe;

'Ben senin annenim, sen de benim oğlumsun' dedi. Bunun üzerine Mesrûk dedi:

'Bir erkeğe eşi[1565] hayızlı iken helâl olan neresidir?' Hz. Âişe;

'Ferci hariç her yeri' dedi."[1566]

[٤٢٤٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ لَهُ: «مَا فَوْقَ الْإِزَارِ.»

4246. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Haccâc tarikiyle Meymûn b. Mihrân'dan rivayet ettiğine göre Âişe (ra), ona dedi ki: "İzarın (avret bölgesini kapatan örtünün) dışındaki helâldir."[1567]

[٤٢٤٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ فِي مُضَاجَعَةِ الْحَائِضِ: «لَا بَأْسَ بِذَلِكَ إِذَا كَانَ عَلَيْهَا إِزَارٌ».

1564 Halebî basımında أَهْلِ بَيْتِه: Ehl-i Beyti'ne, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/726.
1565 Bazı nüshalarda مِنْ امْرَأَتِه ifadesi bulunmaz. Türkî, 3/726.
1566 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1260, Ma'mer'in Eyyûb'dan rivayet ettiği tarikle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/378, Taberî'den rivayetle; Türkî, 3/726.
1567 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255; Dârimî, *Sünen*, 1/242, Meymûn tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/378, Taberî'den rivayetle; Türkî, 3/726.

4247. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe hayızlı kadınla ilişki hakkında "İzarını (avret bölgesini kapattığı örtüsünü) bağladıktan sonra bunda bir sakınca yoktur." dedi.[1568] **[3/726]**

[٤٢٤٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، قَالَ: سُئِلَتْ عَائِشَةَ: «مَا لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ فَقَالَتْ: كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْفَرْجَ »

4248. Yakub'un bana İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ma'şer şöyle dedi: "Âişe'ye;

'Bir erkeğe eşi hayızlı iken helâl olan neresidir?' diye soruldu,[1569] o da;

'Ferci hariç her yeri' dedi."[1570]

[٤٢٤٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «إِذَا جَعَلَتِ الْحَائِضُ عَلَى فَرْجِهَا ثَوْبًا أَوْ مَا يَكُفُّ الْأَذَى، فَلَا بَأْسَ أَنْ يُبَاشِرَ جِلْدَهَا زَوْجُهَا».

4249. Ebû Küreyb'in bize, İbn Ebî Zâide, Muhammed b. Amr, Muhammed b. İbrahim b. Hâris tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Hayızlı kadın tenasül uzvunu örtü ile kapatır ya da kanı engelleyecek bir örtü koyarsa, kocasının kadının tenine dokunmasında bir sakınca yoktur." dedi.

[٤٢٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ: «مَا لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَ: مَا فَوْقَ الْإِزَارِ».

4250. Ebû Küreyb'in bize İbn İdrîs, Yezîd, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas'a "Bir erkeğe eşi hayızlı iken helâl olan neresidir?" diye soruldu. O da;

1568 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1240, Nâfi' tarikiyle; Türkî, 3/726.

1569 Bazı nüshalarda سَأَلْتُ: ben sordum, olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/727.

1570 Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, 3/38; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 204, Eyyûb, Ebû Ma'şer, İbrahim, Mesrûk, Âişe tarikiyle; Türkî, 3/727.

"İzarın (avret bölgesini kapattığı örtünün) dışındaki helâldir." dedi.[1571]

[٤٢٥١] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «اتَّقِ مِنَ الدَّمِ مِثْلَ مَوْضِعِ النَّعْلِ».

4251. Yakub b. İbrahim'in bize Hâşim b. Kâsım, Hakem b. Fudayl, Hâlid el-Hazzâ, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Ayakkabıyı (kirlenmesin diye koyduğun) yerden sakındığın gibi kandan da sakın!" dedi.[1572]

[٤٢٥٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ فِي مُضَاجَعَةِ الْحَائِضِ: «لَا بَأْسَ بِذَلِكَ إِذَا كَانَ عَلَى فَرْجِهَا خِرْقَةٌ».

4252. Yakub'un bana İbn Uleyye, Eyyûb, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre Ümmü Seleme hayızlı kadınla ilişki hakkında "Avret bölgesini örtüyle kapattıktan sonra bir sakınca yoktur." dedi.[1573] **[3/727]**

[٤٢٥٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «لِلرَّجُلِ مِنَ امْرَأَتِهِ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا الْفَرَجَ. يَعْنِي وَهِيَ حَائِضٌ».

4253. İbn Beşşâr'ın bize Abdüla'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan el-Basrî şöyle dedi: "Erkek için karısının avret mahalli hariç her yeri helâldir.[1574] Yani kadın hayız olduğu dönemde."

[٤٢٥٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «يَبِيتَانِ فِي لِحَافٍ وَاحِدٍ يَعْنِي الْحَائِضَ إِذَا كَانَ عَلَى الْفَرْجِ ثَوْبٌ».

4254. İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan el-Basrî "Kadın hayız iken şayet avret bölgesi örtülüyse bir yorganın altında geceleyebilirler." dedi.

1571 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/254, Abdullah b. İdrîs tarikiyle; Dârimî, *Sünen*, 1/244, İbn Abbas'ı zikretmeksizin Hâlid el-Vâsıtî, Yezîd tarikiyle; Türkî, 3/727.

1572 Beyhakî, *Sünen*, 1/314, Hâşim tarikiyle; Türkî, 3/727.

1573 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/254, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 3/727.

1574 Bk. Tûsî, *Tibyân*, 2/220; Türkî, 3/727.

[٤٢٥٥] حَدَّثَنَا تَمِيمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ لَيْثٍ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا عِنْدَ مُجَاهِدٍ الرَّجُلُ يُلَاعِبُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، قَالَ: «اطْعُنْ بِذَكَرِكَ حَيْثُمَا شِئْتَ فِيمَا بَيْنَ الْفَخِذَيْنِ وَالْأَلْيَتَيْنِ وَالسُّرَّةِ، مَا لَمْ يَكُنْ فِي الدُّبُرِ، أَوِ الْحَيْضِ».

4255. Temîm'im bize İshâk, Şerîk tarikiyle rivayet ettiğine göre Leys şöyle dedi: "Biz Mücâhid'in yanında hayızlı karısıyla oynaşan kimse hakkında konuşuyorduk. O 'Erkeklik uzvunu, kadının dübürü hariç ya da hayız hali dışında onun uyluk (baldır), kalça ve göbeği arasından istediğin şekilde kullanabilirsin.' dedi."

[٤٢٥٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: «يُبَاشِرُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ إِذَا كَفَّتِ الْأَذَى».

4256. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir "Bir erkek karısı hayızlı iken[1575] kadın kanın geldiği yeri örterse ilişkiye girebilir" dedi.[1576]

[٤٢٥٧] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنِي عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: «كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْحَائِضِ لَكَ حَلَالٌ غَيْرَ مَجْرَى الدَّمِ».

4257. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Yezîd b. Zürey', İmrân b. Hudeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime "Kanın geldiği bölge hariç hayızlı eşinin her yeri sana helâldir." dedi.[1577]

Bu görüşte olanların gerekçesi, delilin Resûlullah'tan (sav) onun hayız halindeki eşleriyle ilişkiye girdiğine dair mütevâtir haberlere dayanmasıdır. Şayet hayız iken kadınların her yerinden uzak durulması zorunlu olsaydı Resûlullah (sav) bunu yapmazdı (ve uzak dururdu). Resûlullah'tan gelen bu haberler sahih olduğuna göre Allah Teâlâ'nın {فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ} *"Ay hâlinde kadınlardan uzak durun."*[1578] sözündeki uzak

1575 Bazı nüshalarda bu kelimenin ardından قَالَ fiili gelir. Türkî, 3/728.

1576 Dârimî, *Sünen*, 1/243, Süfyân'ın İsmail'den rivayet ettiği tarikle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255, benzer bir rivayeti Âmir tarikiyle; Türkî, 3/728.

1577 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255, benzer rivayeti İkrime'den farklı bir tarikle; Türkî, 3/728.

1578 Bakara 2/222.

durmanın, kadının bedeninin bir kısmından uzak durma, diğer yerlerine ise dokunabilme anlamında olduğu anlaşılır. Durum böyle olduğuna göre bunun (âyette bahsedilen uzak durulması gereken şeyin), cimâ (cinsel ilişki) olması yani ittifakla hayız halinde erkeğe haram kılınmış olan kadının fercinden (tenasül uzvundan) ilişkiye girmesinin olması gerekir. Bunun haricinde, kadının bedeninin diğer yerlerine yaklaşmasına dair ihtilaf vardır. **[3/728]**

3- Diğer âlimler, "Bilakis Allah Teâlâ'nın onlardan hayızlı iken uzak durmayı emretmesinden maksat, göbek ile dizleri arasından uzak durulmasıdır. Göbeğin üzeri ya da dizlerin altı kastedilmez." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٥٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ لَهُ: «مَا فَوْقَ السُّرَّةِ، وَذَكَرَ الْحَائِضَ».

4258. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, İbn Avn, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh "Hayızlı kadından bahsederek 'göbeğin üstüne yaklaşabilir'[1579]" dedi.

[٤٢٥٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ الْحَائِضِ: مَا لِزَوْجِهَا مِنْهَا؟ فَقَالَ: «مَا فَوْقَ الْإِزَارِ».

4259. Ebû Küreyb ve Ebü's-Sâib'in bize İbn İdrîs, Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "İbn Abbas'a hayızlı kadın hakkında eşi için neresinin helâl olduğundan soruldu. O;

'İzarın (göbekle diz arasını örten örtünün) üstüdür.' dedi."

[٤٢٦٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ شُرَيْحٌ: «لَهُ مَا فَوْقَ سُرَّتِهَا».

1579 Dârimî, *Sünen*, 1/244, İbn Avn tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1239, Ma'mer'in Eyyûb'dan aldığı tarikle; Türkî, 3/729.

4260. Yakub'un bana İbn Uleyye, Eyyûb, İbn Avn, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh "Kadının göbeğinin üstünde kalan yerdir." dedi.[1580]

[٤٢٦١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: سُئِلَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ: مَا لِلرَّجُلِ مِنَ الْحَائِضِ؟ قَالَ: «مَا فَوْقَ الْإِزَارِ.»

4261. İbn Müsennâ'nın bize İbn Adî, Şu'be, Vâkıd b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb'e, hayızlı kadının eşi için helâl olanın ne olduğu sorulunca "İzarın (göbekle diz arasını örten örtünün) üstüdür." dedi.[1581]

Bu görüşte olanların gerekçesi Resûlullah'tan gelen şu haberin sahihliğidir:

[٤٢٦٢] حَدَّثَنِي بِهِ ابْنُ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ وَحَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، قَالَ: ثَنَا الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ، قَالَ: سَمِعْتُ مَيْمُونَةَ، تَقُولُ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُبَاشِرَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ وَهِيَ حَائِضٌ أَمَرَهَا فَاتَّزَرَتْ»

4262. İbn Ebi'ş-Şevârib'in bana Abdülvâhid b. Ziyâd tarikiyle Süleyman eş-Şeybânî'den ve Ebu's-Sâib'in bana Hafs tarikiyle Şeybânî'den Abdullah b. Şeddâd b. Hâd vasıtasıyla rivayet ettiğine göre Meymûne şöyle dedi: "Resûlullah (sav) hayızlı eşlerinden biriyle birlikte olmak istiyorsa ona izar ile (göbek ve diz arasını) örtmesini söylerdi."[1582]

[٤٢٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُبَاشِرُهَا وَهِيَ حَائِضٌ فَوْقَ الْإِزَارِ.»

1580 Dârimî, *Sünen*, 1/244, İbn Avn tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1239, Ma'mer'in Eyyûb'dan aldığı tarikle; Türkî, 3/729.

1581 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/379.

1582 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/336 (nşr. Meymeniyye); Buhârî, *Sahîh*, 303, Abdülvâhid b. Ziyâd tarikiyle; Abd b. Humeyd, *Müsned*, 1551; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2167, Hafs tarikiyle; Türkî, 3/730.

4263. İbnü'l-Müsennâ'nın[1583] bize Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Şeybânî, Abdullah b. Şeddâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Meymûne, "Nebî (sav) hayızlı olan hanımına izarın üzerinden yaklaşırdı." dedi.[1584]

[٤٢٦٤] حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا أَمَرَهَا فَاتَّزَرَتْ بِإِزَارٍ ثُمَّ يُبَاشِرُهَا.»

4264. Süfyân b. Vekî''nin bize Cerîr, Mansûr, İbrahim, Esved tarikiyle rivayet ettiğine göre Âişe şöyle demiştir: "Şayet bizden biri hayız ise Resûlullah ona emreder, o da izarını örter (göbekle diz arasını) sonra onunla birlikte olurdu."[1585]

[٤٢٦٥] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: « كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا أَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَأْتَزِرَ ثُمَّ يُبَاشِرُهَا.»

4265. Süfyân b. Vekî''nin bize, Muhâribî, Şeybânî, Abdurrahman b. Esved tarikiyle babasından rivayet ettiğine göre Âişe şöyle demiştir: "Şayet bizden biri hayız ise Resûlullah ona izarını (göbekle diz arasını) örtmesini emreder sonra onunla birlikte olurdu (ona dokunurdu)."[1586]

Hepsinin zikredilmesi halinde kitabın hacmini artıracak bu haberlerin benzeri başka haberler bulunmaktadır.

Dediler ki: Nebî (sav) bu konuda her ne yaptıysa o, câizdir. O da hayızlı kadın ile ilişki, izarın (göbekle diz arasını ören örtünün) dışında kalan ve onun üzerinden yapılan ilişkidir yani dizlerin altı, göbeğin üstüdür. Hayızlı kadının bu zikredilenler dışında bedeninden uzak durmak âyetin umum ifadesine göre zorunludur. **[3/730]**

1583 Bazı nüshalarda İbn kelimesi düşmüş, sadece Müsennâ olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/730.

1584 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/335 (nşr. Meymeniyye), Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle; Türkî, 3/730.

1585 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/254; Müslim, *Sahîh*, 293; İbn Mâce, *Sünen*, 636; Nesâî, *Sünen*, 285, 372, Cerîr tarikiyle; Türkî, 3/730.

1586 Buhârî, *Sahîh*, 302; Müslim, *Sahîh*, 293, Şeybânî tarikiyle; Türkî, 3/730.

Taberî, şöyle demiştir: Bu görüşler arasında en doğru olan, bir erkeğe hayızlı eşinin göbek ve diz arası örttüğü yerin üzeri ve bu bölgenin dışında kalan bedenin helâl olduğunu söyleyenlerin görüşüdür ki bu görüşte olanların gerekçesini de zikrettik.

4. {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} "Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} *"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kâriler bu âyetin bu kısmının okunuşunda ihtilaf ettiler:

A- Bir kısmı, "hâ" harfinin dammesi ve şeddesiz haliyle {حَتَّى يَطْهُرْنَ} *"Temizleninceye kadar"*[1587] olarak okumuşlardır.[1588]

B- Bir kısmı ise, "hâ" harfinin şeddesi ve fethasıyla (حَتَّى يَطَّهَّرْنَ) olarak okumuşlardır.[1589]

1- "Hâ" harfini şeddesiz ve dammeli okuyanlar âyetin anlamının "Hayız halindeki kadınlara hayız kanı kesilinceye ve onlar temizleninceye kadar yaklaşmayın." olduğunu söylemişlerdir. Tefsir ehlinden bir grup bu yorumu dile getirmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ وَمُؤَمَّلٌ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} قَالَ: «انْقِطَاعُ الدَّمِ».

4266. İbn Beşşâr'ın bize İbn Mehdî ve Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ}

1587 Bakara 2/222.

1588 Bu kıraat; İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs rivayetinde Âsım'ın kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 182; Türkî, 3/731.

1589 Bu kıraat; Hamza, Kisâî, Ebû Bekr ve Mufaddal rivayetlerinde Âsım'ın kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 182; Türkî, 3/731.

"*Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.*"[1590] sözünde "(Temizlenme) Kanın kesilmesidir." demiştir.[1591]

[٤٢٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ أَوْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ: «{وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} حَتَّى يَنْقَطِعَ الدَّمُ عَنْهُنَّ».

4267. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım tarikiyle Süfyân veya Osman b. Esved'den rivayetle "{وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} '*Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.*'[1592]" sözünde "Kan onlardan kesilinceye kadar (yaklaşmayın)" dedi.[1593]

[٤٢٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ الْعَتَكِيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} قَالَ: حَتَّى يَنْقَطِعَ الدَّمُ».

4268. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Ubeydullah el-Atekî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} "*Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.*"[1594] sözünde "Kan kesilinceye kadar (yaklaşmayın)." dedi.[1595] **[3/731]**

2- "Hâ" harfini şeddeli ve fethayla okuyanlar ise âyetle kastedilenin "Onlar suyla yıkanıncaya kadar (yaklaşmayın)." demek olduğunu söylediler. "Tâ" harfini de şeddeli okudular. Çünkü ifadenin حَتَّى يَتَطَهَّرْنَ: Yıkanıncaya kadar, anlamında olduğunu söylediler. يَتَطَهَّرْنَ fiilinde تَاء harfi, mahreçlerinin yakınlığı sebebiyle طَاء harfine idgam edildi (ve يَطَّهَّرْنَ oldu).

Bu iki kıraatten en doğrusu,[1596] "hâ"yı şeddeli ve fethalı olarak ve "yıkanıncaya kadar" anlamına gelen حَتَّى يَطَّهَّرْنَ okuyanların kıraatidir. Bir erkeğe, hayız kanı kesildikten sonra karısı yıkanıncaya kadar ona

---

1590 Bakara 2/222.

1591 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 66; Dârimî, *Sünen*, 1/250; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 209; Beyhakî, *Sünen*, 1/310, Süfyân'ın tarikiyle; Türkî, 3/731.

1592 Bakara 2/222.

1593 Dârimî, *Sünen*, 1/249, Süfyân, bir râvi, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/731.

1594 Bakara 2/222.

1595 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2117. rivayetin devamında) muallak olarak; Türkî, 3/732.

1596 Her iki kıraat mütevâtirdir ve biri diğerinden daha doğru değildir. Türkî, 3/732.

yaklaşmasının haram olduğuna dair herkes icmâ ettiği (fikir birliğine vardığı) için bu kıraat daha doğrudur.

(Bu kıraati tercih edenler) Allah Teâlâ'nın kastettiği "yıkanma" ve erkeğin kadınla birlikte olması hakkında farklı görüşler ileri sürdüler:

a- Bir kısmı, bu yıkanmanın su ile yıkanma olduğunu ve erkeğe, karısı tüm vücudunu yıkamadıkça ona yaklaşmasının helâl olmadığını söylemişlerdir.

b- Bazıları ise yıkanma ile kastedilenin namaz abdesti almak olduğunu söylemişlerdir.

c- Diğer bir kısmı ise bilakis bu yıkanmanın, avret bölgesini yıkamak olduğunu, kadın avret bölgesini yıkadığında bu yıkanmanın, erkeğin karısıyla cinsel ilişki kurmasını helâl kılan yıkanma olduğunu söylemişlerdir.

Herkesin fikir birliğiyle, kadın kocasına kan kesilse de yıkanmadıkça helâl olmadığına göre dinleyicinin anlam karışıklığını daha çok engellediği için iki kıraatten en doğru olanın bu olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bizim tercih ettiğimiz kıraat de bu kıraattir. Çünkü "hâ" harfini şeddesiz dammeyle okuyanın kıraati, âyetin tefsirinde hataya düşmeye karşı dinleyiciye karışıklığı gidermede güven vermez, kesinlik bildirmez ve bu sebeple kişi, hayızlı kadının kanı kesilince yıkanmadan ve temizlenmeden önce kocasının onunla ilişkiye girebileceğini zannedebilir.

b. Tefsir

Öyleyse âyetin tefsiri: "'Sana hayız (ay, âdet) halini soruyorlar. Hayızın, eziyet olduğunu söyle! Kadınlarınızla, onlar hayız halinde iken cinsel ilişkiden uzak durun. Onlar yıkanıncaya, adet kanı kesildikten sonra hayız hallerinden temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.' de." **[3/732]**

5. {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} "Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} "*Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın*" sözünün tefsiri:

a. {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} "Temizlendikleri vakit"

Allah Teâlâ {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ} *"Temizlendikleri vakit, onlara yaklaşın."*[1597] sözüyle "Onlar suyla yıkanıp temizlenince onlarla ilişkiye girin" anlamını kastetmiştir.

Soru: Şayet biri, "Onlar yıkandığında onlarla ilişki farz mıdır?" diye sorarsa…

Cevap: "Hayır, farz değildir." denir.

Soru: "Öyleyse Allah'ın {فَأْتُوهُنَّ} *'Onlara (o kadınlara) yaklaşın.'*[1598] sözünün (emir fiilinin) anlamı nedir?" derse…

Cevap: "Bu, bundan önce eşleriyle ilişkiye girmelerine yönelik yasağın kaldırılıp ilişkiye izin verildiğini (mübah kılındığını) ve hayız halinde engellendikleri şeyin serbest bırakıldığını ifade eder." denir. Bu, Allah'ın {وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا} *"İhramdan çıktığınızda avlanın."*[1599] ve {فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ} *"Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın."*[1600] ve benzer diğer âyetlerdeki gibidir.

Müfessirler, {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit."*[1601] sözünde farklı görüşler benimsediler:

1- Bir kısmı bunun anlamının, فَإِذَا اغْتَسَلْنَ "Yıkanıncaya kadar" olduğunu söyledi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} يَقُولُ: «فَإِذَا طَهُرَتْ مِنَ الدَّمِ وَتَطَهَّرَتْ بِالْمَاءِ».

4269. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri*

1597 Bakara 2/222.
1598 Bakara 2/222.
1599 Mâide 5/2.
1600 Cum'a 62/10.
1601 Bakara 2/222.

vakit"[1602] sözünde "Kandan temizlendikleri ve su ile yıkanıp temizlendikleri vakit" dedi.[1603]

[٤٢٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ مَهْدِيٍّ وَمُؤَمَّلٌ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} «فَإِذَا اغْتَسَلْنَ »

4270. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, İbn Mehdî[1604] ve Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"* [1605] sözünde "Yıkandıkları vakit" dedi.[1606] **[3/733]**

[٤٢٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ الْعَتَكِيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ:" {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} يَقُولُ: اغْتَسَلْنَ »

4271. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Ubeydullah el-Atekî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"*[1607] sözünde "Yıkandıkları vakit" dedi.[1608]

[٤٢٧٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ أَوْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ: {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} «إِذَا اغْتَسَلْنَ»

4272. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım tarikiyle Süfyân veya Osman b. Esved'den rivayet ettiğine göre o, {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"*[1609] sözünde "Yıkandıkları vakit" dedi.[1610]

1602 Bakara 2/222.
1603 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/402 (2119); Beyhakî, *Sünen*, 1/309, Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/260, İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/733.
1604 Halebî basımında bu isim Muhammed b. Mehdî olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/733.
1605 Bakara 2/222.
1606 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 66; Dârimî, *Sünen*, 1/250; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 209; Beyhakî, *Sünen*, 1/310, Süfyân'ın tarikiyle; Türkî, 3/734.
1607 Bakara 2/222.
1608 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/260, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/734.
1609 Bakara 2/222.
1610 Rivayetin geçtiği kaynaklar daha önce (3/731) zikredildi. Türkî, 3/734.

[٤٢٧٣] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، ثَنَا عَامِرٌ، عَنِ الْحَسَنِ فِي الْحَائِضِ تَرَى الطُّهْرَ، قَالَ: «لَا يَغْشَاهَا زَوْجُهَا حَتَّى تَغْتَسِلَ وَتَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ »

4273. İmrân b. Mûsa'nın bize Abdülvâris, Âmir tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, hayızlı kadının temizliği görmesi hakkında "Eşi, kadın yıkanıncaya ve namaz kılması câiz oluncaya kadar onunla cinsel ilişkiye giremez." dedi.[1611]

[٤٢٧٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ، ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يَطَأَهَا حَتَّى تَغْتَسِلَ. يَعْنِي الْمَرْأَةَ إِذَا طَهُرَتْ».

4275. Yakub b. İbrahim'in bize Hüşeym, Muğire tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, kadın yıkanmadan[1612] yani hayızdan temizlendiğinde (kanama bittiğinde) yıkanmadan onunla cinsel ilişkiye girilmesini hoş karşılamazdı.[1613]

2- Diğer âlimler bunun anlamının, "Namaz için temizlendiklerinde (abdest aldıklarında)" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٧٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ، أَخْبَرَنَا لَيْثٌ، عَنْ طَاوُسٍ وَمُجَاهِدٍ، أَنَّهُمَا قَالَا:" إِذَا طَهُرَتِ الْمَرْأَةُ مِنَ الدَّمِ فَشَاءَ زَوْجُهَا أَنْ يَأْمُرَهَا بِالْوُضُوءِ قَبْلَ أَنْ تَغْتَسِلَ إِذَا أَدْرَكَهُ الشَّبَقُ فَلْيُصِبْ».

4276. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus ve Mücâhid dediler: "Kadın kandan temizlenince (kanama bitince) eşi isterse kadına yıkanmasından (gusletmesinden) önce abdest almasını emreder ve cinsel ilişkiye istekliyse birlikte olurlar."[1614]

1611 Dârimî, *Sünen*, 1/250; Beyhakî, *Sünen*, 1/310, Hasan tarikiyle; Türkî, 3/734.

1612 Dârimî, *Sünen*, 1/250, Hammâd'ın İbrahim'den aktardığı tarikle; Türkî, 3/734.

1613 Şâkir tahkikinde önceki rivayet 4273 olarak numaralanıp bu rivayette bir sıra atlanıp 4275 numarası verilmiş, dipnotta da tahkike esas alınan nüshada böyle olduğu ifade edilmiştir. Şâkir, 4/386.

1614 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/260, Taberî'ye nispetle. Ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/259; Türkî, 3/734.

Bu âyetin bu iki tefsiri arasında en doğru olanı, {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"*[1615] sözünün "yıkandıkları (guslettikleri) vakit" anlamında olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Çünkü herkes kadının temiz suyla namaz abdesti alarak temiz olmayacağında, bu abdest ile namaz kılamayacağında icmâ etmiştir. Bu görüş, şu iki durumdan herhangi birisinden de kurtulamaz:

a) Ya onun mânası, "Kadınlar necasetten temizlenince, onlarla ilişkiye girin." olur ki bu takdirde kanama kesildiğinde erkeklerin eşleriyle ilişkiye girmesi câiz olur çünkü burada görünen zâhir bir necaset yoktur. Şayet {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"*[1616] sözü böyle ise, necasetten temizlenince (yani kanama bitince) ilişki câiz olur. Ancak söz yanlış anlaşılırsa (böyle yorumlanır), bunun haricinde (bu görüşün) uygun olacağını düşünmüyorum.

b) Ya da mâna "Namaz için temizlendiğiniz (abdest aldığınız) vakit" olur. Kadının hayız kanamasının kesilmesiyle erkeğin karısıyla ilişkiye girmesinin câiz olmadığına dair tüm delillerin ittifakında, -ki şayet suya ulaşıp suyla temizlenmemesine rağmen necaset durumu olmasa da- delillerin "Namazın geçerli olacağı temizlikle temizlendikleri vakit" anlamına işaret etmesi vardır. Ümmetin tamamımın kadınların (hayız bitince) namaz için yıkanmak (gusül almak) zorunda olduklarında icmâ etmesi bizim söylediğimiz erkeğin karısıyla ilişkisinin ancak yıkandıktan sonra helâl olacağı görüşünün sıhhatine ve {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ} *"Temizlendikleri vakit"*[1617] sözünün anlamının "yıkandıkları ve kendilerine namaz kılmayı mümkün kılan temizlikle tertemiz kimseler oldukları vakit" olduğuna açıkça delâlet etmektedir. **[3/734]**

b. {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} "Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"

Müfessirler {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."* sözünün tefsirinde ihtilaf ettiler:

1- Bir kısmı bunun anlamının "Kadınlar temizlendikleri vakit hayız halinde Allah'ın onlarla ilişkiye girmenizi yasakladığı yerden yaklaşın."

1615 Bakara 2/222.
1616 Bakara 2/222.
1617 Bakara 2/222.

demek olduğunu ve bunun Allah'ın kadınlar hayız halindeyken onlarla birleşmeyi terk etmelerini emrettiği avret mahalli (ferc) olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٧٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي أَبَانُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمْ أَنْ تَعْتَزِلُوهُنَّ»

4277. Yakub b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Muhammed b. İshâk, Ebân b. Sâlih, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1618] sözünde "Allah'ın (hayızlı iken) kadınlardan uzak durmanızı emrettiği yerden" dedi.[1619] **[3/735]**

[٤٢٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} يَقُولُ: فِي الْفَرْجِ لَا تَعْدُوهُ إِلَى غَيْرِهِ، فَمَنْ فَعَلَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَقَدِ اعْتَدَى »

4278. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1620] sözünde "Avret bölgesinden yaklaşın onun harici yerden değil. Kim böyle yaparsa sınırı aşmış olur." dedi.[1621]

[٤٢٧٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ عِكْرِمَةَ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمْ أَنْ تَعْتَزِلُوا »

4279. Yakub'un bana İbn Uleyye, Hâlid el-Hazzâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden*

1618 Bakara 2/222.
1619 Dârimî, *Sünen*, 1/257, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/736.
1620 Bakara 2/222.
1621 Beyhakî, *Sünen*, 1/309, Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/736.

onlara yaklaşın."[1622] sözünde "Allah'ın (hayızlı iken kadınlardan) uzak durmanızı emrettiği yerden." dedi.[1623]

[٤٢٨٠] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَخْرٍ، عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ الْبَجَلِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: بَيْنَا أَنَا وَمُجَاهِدٌ، جَالِسَانِ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَتَاهُ رَجُلٌ فَوَقَفَ عَلَى رَأْسِهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا الْعَبَّاسِ، -أَوْ يَا أَبَا الْفَضْلِ- أَلَا تَشْفِينِي عَنْ آيَةِ الْمَحِيضِ؟ قَالَ: بَلَى فَقَرَأَ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} حَتَّى بَلَغَ آخِرَ الْآيَةِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِنْ حَيْثُ جَاءَ الدَّمُ، مِنْ ثَمَّ أُمِرْتَ أَنْ تَأْتِيَ».

4280. Yunus'un bana İbn Vehb, Ebû Sahr, Ebû Muâviye el-Becelî tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Ben ve Mücâhid İbn Abbas'ın yanında oturuyorduk. Derken bir adam geldi ve İbn Abbas'ın başına dikilip,

'Ey Ebü'l-Abbas -ya da Ebü'l-Fadl-! Beni hayızdan bahseden âyet hakkında bilgilendirmez misin?' dedi. İbn Abbas;

'Tabii ki!' dedi ve {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *'Sana kadınların ay halini sorarlar.'*[1624] âyetini sonuna kadar okudu. Sonra 'Kanın geldiği yerden; yani sana (eşine) yaklaşman emredilen yerden.' dedi."[1625]

[٤٢٨١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عُثْمَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «دُبُرُ الْمَرْأَةِ مِثْلُهُ مِنَ الرَّجُلِ، ثُمَّ قَرَأَ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} إِلَى: {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمْ أَنْ تَعْتَزِلُوهُنَّ».

4281. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Osman[1626] tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Kadının dübüründen (makatından) ona yaklaşmak erkeğe yaklaşmak gibidir" dedi ve {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} "*Sana kadınların*

1622 Bakara 2/222.

1623 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/232, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 3/736.

1624 Bakara 2/222.

1625 Rivayetin kaynakları Türkî, 3/750. sayfada zikredilecektir. Türkî, 3/736.

1626 Osman yerine; Halebî basımıyla bir yazma nüshada Amre, bazı yazma nüshalarda Ömer ya da عَمَّنْ: o kimseden, ifadeleri kayıtlıdır. Türkî, 3/736.

ay halini sorarlar."[1627] âyetini {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1628] kısmına kadar okudu ve "(Hayızlı iken) Allah'ın onlardan uzak durmanızı emrettiği yerden (yaklaşın)." dedi.[1629]

[٤٢٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: أُمِرُوا أَنْ يَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ نُهُوا عَنْهُ».

4282. İbn Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1630] sözünde "Onlara, kadınlara (hayızlı iken) yaklaşmalarının yasaklandıkları yerden yaklaşmaları emredildi." dedi. **[3/736]**

[٤٢٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: ثَنَا خُصَيْفٌ، قَالَ: ثَنِي مُجَاهِدٌ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} فِي الْفَرْجِ، وَلَا تَعْدُوهُ».

4283. İbn Ebi'ş-Şevârib'in bize Abdülvâhid, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1631] sözünde "Avret bölgesidir, onun sınırını aşmayın (ondan başka bir yerden yaklaşmayın)." dedi.

[٤٢٨٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} يَقُولُ: إِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ نُهِيَ عَنْهُ فِي الْمَحِيضِ.»

4284. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1632] sözünde "Kadınlar hayızdan

---

1627 Bakara 2/222.
1628 Bakara 2/222.
1629 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 66; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/233, Osman tarikiyle; Türkî, 3/736.
1630 Bakara 2/222.
1631 Bakara 2/222.
1632 Bakara 2/222.

temizlendiğinde onlara, hayız halinde iken yaklaşmanızın yasaklandığı yerden yaklaşın." dedi.

[٤٢٨٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ أَوْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} بِاعْتِزَالِهِنَّ مِنْهُ».

4285. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Süfyân ya da Osman b. Esved {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1633] sözünde "Hayızlı iken uzak durduğunuz yerden" dedi.

[٤٢٨٦] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} أَيْ مِنَ الْوَجْهِ الَّذِي يَأْتِي مِنْهُ الْمَحِيضُ طَاهِرًا غَيْرَ حَائِضٍ، وَلَا تَعْدُوا ذَلِكَ إِلَى غَيْرِهِ »

4286. Bişr'in bize Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1634] sözünde "Yani adet görülen yerden, kan gelmeyip temiz olduğunda yaklaşın ve bu yer haricinde başka bir yerden yaklaşmayın." dedi.

[٤٢٨٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: طَوَاهِرَ مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ وَمِنْ غَيْرِ حَيْضٍ مِنَ الْوَجْهِ الَّذِي يَأْتِي الْمَحِيضُ وَلَا يَتَعَدَّهُ إِلَى غَيْرِهِ» قَالَ سَعِيدٌ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

4287. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdüla'lâ, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1635] sözünde "Cinsel birliktelik ve hayız açısından temiz kadınlara âdet görülen yerden yaklaşsın, bu yeri aşıp başka bir yere geçmesin."[1636] Saîd, "Bu rivayetin ancak İbn Abbas'tan geldiğini biliyorum." dedi.

1633 Bakara 2/222.
1634 Bakara 2/222.
1635 Bakara 2/222.
1636 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/260, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/737.

[٤٢٨٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ فِي قَوْلِهِ: «{فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} مِنْ حَيْثُ نُهِيتُمْ عَنْهُ فِي الْمَحِيضِ» وَعَنْ أَبِيهِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} مِنْ حَيْثُ نُهِيتُمْ عَنْهُ، وَاتَّقُوا الْأَدْبَارَ».

4288. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1637] sözünde "Hayız halinde iken yasaklandığınız yerden" dedi. Babasının Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1638] sözünde "(Hayız halinde iken) yasaklandığınız yerden (yaklaşın), dübürlerden (makatlardan) sakının." dedi. **[3/737]**

[٤٢٨٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْوَلِيدِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: فِي الْفَرْجِ.»

4289. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, İbn İdrîs, babası, Yezîd b. Velîd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."*[1639] sözünde "Fercden (avret yerinden)" dedi.[1640]

2- Diğer âlimler anlamın şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Allah'ın size kadınlarla birlikte olmayı emrettiği yön (hal) üzere yaklaşın." Bu yön (hal) da hayız olmayıp temiz halde olmalarıdır. Bu yorumu yapanlara göre âyetin anlamı, "Onlara hayız günlerinin değil temizlik günlerinin girmesiyle[1641] birlikte yaklaşın" olur.

1637 Bakara 2/222.

1638 Bakara 2/222.

1639 Bakara 2/222.

1640 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/232; Dârimî, *Sünen*, 1/259, İbn İdrîs tarikiyle; Türkî, 3/738.

1641 قُبُلَ الطُّهْرِ: Temizliğin girdiği vakittir, başlangıcıdır. İddet günlerine girilmesinin mümkün olduğu zamandır. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ق ب ل; Türkî, 3/738.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٢٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} يَعْنِي أَنْ يَأْتِيَهَا طَاهِرًا غَيْرَ حَائِضٍ »

4290. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, babasının amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1642][1643] sözünde "Kadına, hayız değil de temiz halde iken yaklaşmasıdır." dedi.[1644]

[٤٢٩١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ قُبُلِ الطُّهْرِ.»

4291. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1645] sözünde "Temizlik hali girince" dedi.[1646]

[٤٢٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَبَّبٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، بِمِثْلِهِ.

4292. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Muhabbeb,[1647] Süfyân, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn aynı görüşü beyân etmiştir.[1648] **[3/738]**

[٤٢٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} يَقُولُ: ائْتُوهُنَّ مِنْ عِنْدِ الطُّهْرِ».

1642 Bakara 2/222.
1643 Meâl, bu görüşte olanların tercihine göre verilmiştir.
1644 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/402 (2117), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/738.
1645 Bakara 2/222.
1646 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/233, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/738.
1647 Bazı nüshalarda Muhammed b. Yahyâ ya da Muhammed b. Muhib olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/738.
1648 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/402 (2121), Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/739.

4293. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1649] sözünde "Onlara temizlik halinde olduklarında yaklaşın" dedi.

[٤٢٩٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ، عَنِ الزِّبْرِقَانِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ قُبُلِ الطُّهْرِ، وَلَا تَأْتُوهُنَّ مِنْ قُبُلِ الْحَيْضَةِ»

4294. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî'nin bana Ali b. Hâşim, Zibrikân tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Rezîn {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1650] sözünde "Hayız hali değil, temizlik hali girince onlara yaklaşın." dedi.[1651]

[٤٢٩٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ الْعَتَكِيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ قَوْلَهُ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} يَقُولُ: إِذَا اغْتَسَلْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ يَقُولُ: طَوَاهِرَ غَيْرُ حُيَّضٍ»

4295. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Ubeydullah el-Atekî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1652] sözünde "Kadınlar hayız halinden yıkandıklarında onlara Allah'ın emrettiği yönden yaklaşın yani onlar hayız olmayıp temiz halde iken" dedi.

[٤٢٩٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: يَقُولُ طَوَاهِرَ غَيْرُ حُيَّضٍ»

4296. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği*

1649 Bakara 2/222.
1650 Bakara 2/222.
1651 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/230; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/401 (2116), Zibrikân tarikiyle; Türkî, 3/739.
1652 Bakara 2/222.

yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."[1653] sözünde "Onlar hayızlı olmayıp temiz halde iken" dedi.[1654]

[٤٢٩٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَوْلَهُ: «{مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} مِنَ الطُّهْرِ».

4297. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1655] sözünde "Temiz hallerinde" dedi.[1656]

[٤٢٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ نُبَيْطٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فَأْتُوهُنَّ طُهَّرًا غَيْرَ حُيَّضٍ».

4298. İbn Vekî''nin bize babası tarikiyle Seleme b. Nübeyt'ten rivayet ettiğine göre Dahhâk "Onlar hayızlı olmayıp temiz halde iken yaklaşın" dedi.

[٤٢٩٩] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ قَوْلَهُ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: ائْتُوهُنَّ طَاهِرَاتٍ غَيْرَ حُيَّضٍ »

4299. Hüseyin b. Ferec'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1657] sözünde "Kadınlara, onlar hayız olmayıp temiz oldukları halde iken yaklaşın." dedi. **[3/739]**

[٤٣٠٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ نُبَيْطٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: طُهَّرًا غَيْرَ حُيَّضٍ فِي الْقُبُلِ.»

1653 Bakara 2/222.
1654 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/89; Türkî, 3/739.
1655 Bakara 2/222.
1656 Bk. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 2/169; Türkî, 3/739.
1657 Bakara 2/222.

4300. Amr b. Ali'nin bize Vekî', Seleme b. Nübeyt tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1658] sözünde "Kadınlara, hayızlı değil temiz iken avret bölgesinden yaklaşın." dedi.[1659]

3- Diğer âlimler ise bunun anlamının "Kadınlara nikâhsız değil, nikâh bağı üzere yaklaşın." demek olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ الْأَزْرَقُ، عَنْ أَبِي عُمَرَ الْأَسَدِيِّ، عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ: «{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} قَالَ: مِنْ قِبَلِ الْحَلَالِ مِنْ قِبَلِ التَّزْوِيجِ »

4301. Amr b. Ali'nin bize, Vekî', İsmail el-Ezrak, Ebû Ömer el-Esedî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbnü'l-Hanefiyye {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1660] sözünde "(Allah'ın size emrettiği) helâl tarafından yani evlilik bağıyla yaklaşın." dedi.[1661]

Bana göre bu âyetin tefsirinde en doğru görüş, mânasının "Onlara temizlik hallerinde iken yaklaşın." olduğunu söyleyenin görüşüdür. Çünkü her emir, o şeyin zıttına ve aksine olanı nehyetme mânasındadır. Aynı şekilde bir şeyden nehyetme onun zıttına ve aksine olanı emretmedir. Şayet Allah'ın {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1662] sözü "Kadınlar hayız halinde iken yaklaşmaktan yasaklandığınız kanın çıktığı bölgeden yaklaşın" anlamında olsaydı Allah'ın {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} *"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."*[1663] sözünün tefsiri "Kanın çıktığı bölgeye yaklaşmayın, vücudunun bu bölgesi hariç yaklaşabilirsiniz" olur ve hayız halinde iken kadınlara dübürlerinden (makatlarından) yaklaşmak serbest olurdu.

1658 Bakara 2/222.
1659 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/230, Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/740.
1660 Bakara 2/222.
1661 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/402 (2122), Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/739.
1662 Bakara 2/222.
1663 Bakara 2/222.

Bu görüşün hatalı (fâsid) olduğunun bilindiğine dair herkesin icmâı (görüş birliği) vardır. Yani Allah Teâlâ'nın, kadınlar ile onlar temizlik halinde iken haram kıldığı makatlarından ilişkiye girmeyi hayız iken de izin vermediğine ve hayız halinde helâl kıldığı şeyi temizlik halinde iken haram kılmadığına dair görüş birliği vardır. **[3/740]**

Sonra şayet bunun anlamı, bu görüşü (temizlendikleri vakit hayız halinde yaklaşmanın yasak olduğu yerden yaklaşmak) söyleyenlerin yorumuna göre olsaydı kelâmın şöyle olması gerekirdi: "فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ فِي حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ: Allah'ın size emrettiği yerden (مِنْ ile değil فِي ile)[1664] onlara yaklaşın." Ancak bu takdirde cümlenin onların söylediği gibi bir anlamı yani kadınlara fercden (avret bölgesinden) yaklaşmak anlamı olur. Çünkü böyle bir anlam kastedilmek istendiğinde bilinen kullanımı "أَتَى فُلَانٌ زَوْجَتَهُ مِنْ قِبَلِ فَرْجِهَا: Falanca kişi hanımıyla fercinden birlikte oldu" şeklindedir, مِنْ فَرْجِهَا olarak söylenmez. Sadece kişi hanımıyla avret yerinden birlikte olmak üzere avret yeri haricinde bir yerden gelip birlikte olsa o zaman مِنْ فَرْجِهَا denebilir.

İtiraz: Şayet biri bize "Durum böyleyse, sözün anlamı 'فَأْتُوهُنَّ فِي فُرُوجِهِنَّ: kadınlarla ferclerinden (avret yerlerinden) birlikte olun' değil, 'فَأْتُوهُنَّ مِنْ قِبَلِ قُبُلِهِنَّ فِي فُرُوجِهِنَّ: Onların ön bölgelerinden gelerek ferclerinden birlikte olun.' şeklindedir. Şöyle denmesi gibi: أَتَيْتُ هَذَا الْأَمْرَ مِنْ مَأْتَاهُ: Bu işi olması gereken yerden (gerektiği şekilde) yaptım." derse…

Cevap: Denir ki: Şayet bu böyleyse işin gelme yeri ve yönü (şekli) muhakkak farklıdır ve bu gelinen yerin kastedilmesidir. Şayet bu, sizin iddia ettiğiniz gibiyse bu takdirde {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *"Allah'ın size emrettiği yönden (hal üzere) onlara yaklaşın."*[1665] sözünün anlamının iddia ettiğiniz "Kanın çıktığı yerden, onlar hayız halinde iken uzak durmakla emrolunduğunuz yerden uzak durun." anlamından başka bir anlamda olması gerekir. Buna göre onun tefsirinin "Kadınlara ön taraflarından gelip ferclerinden (avret yerlerinden) birlikte olun." olması gerekir. Şöyle diyenin sözü gibi: "ائْتِ الْأَمْرَ مِنْ مَأْتَاهُ: Bu işe yapılması gereken yerden yap." Bu sözle kastedilen, "Gerekeni gerektiği yerden yap! (İstenileni istenilen yerden iste)" demektir. Bir işin yapıldığı yer ile bizzat istenilen iş birbirinin aynısı değildir. Bunun gibi Allah'ın onlara yaklaşmayı emrettiği ferc

1664 Bazı nüshalarda مِنْ bulunur ancak doğru değildir, مِنْ zaten âyette geçen halidir. Türkî, 3/741.

1665 Bakara 2/222.

bölgesine gelme yerinin (gelmenin), fercden başka bir şey olması[1666] gerekir. Şayet bu, böyleyse onlara göre anlam "Kadınlara ön taraflarından gelip ferclerinden birlikte olun." şeklindedir. Onların görüşlerine göre kadınlara arkalarından yanaşıp ferclerinden birlikte olmak haram olması gerekir. Şayet bunu söylerlerse, bunu söyleyen kimse Ehl-i İslâm'ın söylediklerinin dışına çıkmış, Allah Teâlâ'nın Kitabı'nın metnine, Resûlullah'ın (sav) sözüne muhalefet etmiştir. Zira Allah {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz yerden (biçimde) varın."*[1667] buyurmuş, Resûlullah (sav) da kadınlara arkadan gelip ferclerinden birleşmeye izin vermiştir. **[3/741]**

Böylece mesele bizim anlattığımız gibi olduğuna göre mânasının[1668] "Onlarla, hayız halinde iken Allah'ın size yaklaşmanızı yasakladığı fercden birlikte olun." anlamında olduğunu söyleyenlerin tefsirlerinin yanlış; bizim söylediğimiz görüşün ise doğru olduğu ortaya çıktı. Bizim söylediğimiz görüş de şudur: Kadınlara ferclerinden[1669] Allah'ın onlarla birlikte olmaya izin verdiği hal üzere iken -ki bu da onların hayız olmadıkları, temizlendikleri temizlik halleridir- onlarla birlikte olun.

6. {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} *"Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever."* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever."

Allah Teâlâ {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} *"Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever."*[1670] sözüyle şunu kasteder: "Allah'a ve O'na itaate sırt dönmeyi bırakıp Allah'a ve O'na itaate dönenleri sever." *"Tövbe"* kelimesinin anlamını daha önce açıklamıştık.[1671]

1666 يَجِبُ أَنْ يَكُونَ olan ifade bazı yazma nüshalarda يَجِبُ أَنَّ ya da يَجِبُ olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/741.

1667 Bakara 2/223.

1668 Bu kelime yazma nüshalardan düşmüştür, Türkî, bağlamın doğru ifadesi için eklemiştir. Türkî, 3/742.

1669 Bazı nüshalardan düşmüştür. Türkî, 3/742.

1670 Bakara 2/222.

1671 Türkî, 1/587, 685; 2/571; 3/742.

b. {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} "Çok temizlenenleri sever"

Allah'ın {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} *"Çok temizlenenleri sever."*[1672] sözünün anlamında farklı görüşler söylenmiştir:

1- Bir kısmı âyete "Su ile temizlenenleri sever." anlamını vermiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا طَلْحَةُ، عَنْ عَطَاءٍ قَوْلَهُ: «{إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} قَالَ: التَّوَّابِينَ مِنَ الذُّنُوبِ، {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} قَالَ: الْمُتَطَهِّرِينَ بِالْمَاءِ لِلصَّلَاةِ.»

4302. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} *"Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever."*[1673] sözünde "Günahtan dönenleri" {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} *"Çok temizlenenleri sever."*[1674] sözünde "Namaz için su ile temizlenenleri (sever)." dedi. **[3/742]**

[٤٣٠٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا طَلْحَةُ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

4303. Ahmed b. Hâzim'in bana Ebû Nuaym, Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ da aynı görüşü beyân etmiştir.[1675]

[٤٣٠٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ: «{إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} مِنَ الذُّنُوبِ، لَمْ يُصِيبُوهَا {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} بِالْمَاءِ لِلصَّلَاةِ»

4304. Ebû Küreyb'in bize Vekî', Talha b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} *"Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever."*[1676] sözünde "Allah günahlardan dönenleri, bir daha günah işlemeyenleri

---

1672 Bakara 2/222.
1673 Bakara 2/222.
1674 Bakara 2/222.
1675 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/403 (2124), Ebû Nuaym tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/261, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/739.
1676 Bakara 2/222.

(sever).” {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} “*Çok temizlenenleri sever.*”[1677] sözünde de “Namaz[1678] için su ile (temizlenenleri sever).” dedi.

2- Diğer âlimler, bunun anlamının “Allah, günahtan dönenleri sever ve kadınlarla arkalarından (dübürlerinden) birlikte olmaktan temizlenenleri (uzak duranları) sever.” olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ مَوْلَى أُمِّ عَلِيٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ: «مَنْ أَتَى امْرَأَتَهُ فِي دُبُرِهَا فَلَيْسَ مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ.»

4305. Ahmed b. Hâzim, Ebû Nuaym, İbrahim b. Nâfi‘, Ümmü Ali’nin mevlâsı (azatlı kölesi) Süleyman[1679] tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid “Kim, eşlerinin arkasından onunla birlikte olursa, o temizlenenlerden değildir.” dedi.[1680]

3- Diğer âlimler, bunun anlamının “Allah, tevbe ettikten sonra bir daha o günaha dönmeyerek günahtan temizlenenleri sever.” olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} مِنَ الذُّنُوبِ لَمْ يُصِيبُوهَا {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} مِنَ الذُّنُوبِ، لَا يَعُودُونَ فِيهَا.»

4306. Kâsım’ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid dedi ki: “{يُحِبُّ التَّوَّابِينَ} ‘*Çok tövbe edenleri sever.*’[1681] sözünde günahlardan dönenleri, bir daha günah işlemeyenleri (sever).’

1677 Bakara 2/222.

1678 Bazı nüshalarda الصَّلَاة yerine اَلصَّلَوَات: namazlar, kayıtlıdır. Türkî, 3/743.

1679 سُلَيْمَانَ yazılan kelime bazı nüshalarda سُلَيْمًا olarak yazılmıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11/347, 12/114; Türkî, 3/743.

1680 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/403 (2127), İbrahim tarikiyle; Türkî, 3/743.

1681 Bakara 2/222.

{وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} *'Çok temizlenenleri sever.'*[1682] sözünde günahlardan bir daha o günahlara dönmemek üzere temizlenenleri sever."[1683] **[3/743]**

Bu görüşler arasında en doğru olanı, "Allah günahlardan temizlenenleri sever ve namaz için su ile temizlenenleri sever." diyenin sözüdür. Çünkü bu anlam âyetin zâhirine en uygun düşen anlamdır ve Allah'ın hayız meselesinde de emrettiği budur. Allah, onların Câhiliye'de yaptıkları; hayızlı kadınlarla aynı evde oturmayı, birlikte yiyip-içmeyi bırakma ve bunun gibi kulları için hoş karşılamadığı diğer işlerden men etti. Resûlullah'ın ashabı ona bu konuda sorunca Allah da ona bu konuda vahiy gönderdi de neyden hoşlanmadığını ve neyden de razı olduğunu açıkladı. Kullarından onun sevmediği şeylerden tevbe ederek rızasına ve muhabbetine yönelenleri sevdiğini haber verdi. Onlara bu konu hakkında kadınlara yaklaşmalarının ancak hayızdan yıkanarak temizlendikten sonra helâl olacağını açıkladı ve {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ} *"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit yaklaşın."*[1684] buyurdu. Allah {الْمُتَطَهِّرِينَ} *"temizlenenleri"*[1685] sever, sözüyle cünüplük ve namaz için hadesten temizlenen (abdest almak) erkekleri ve kadınlardan, hayızdan, nifastan (lohusalık), cünüplükten ve diğer pisliklerden (hadesten) su ile yıkanarak temizlenenleri sevdiğini kastetmiştir. Ancak Allah {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} *"Çok temizlenenleri sever."*[1686] buyurdu (yani müzekker olarak {الْمُتَطَهِّرِينَ} buyurdu), الْمُتَطَهِّرَاتِ: temizlenen kadınlar, buyurmadı. Halbuki bundan önce kadınların temizliğinden bahsedilmişti. {الْمُتَطَهِّرِينَ} zikredilmesinin sebebi, bu kelimenin erkek ve kadın hepsini kapsamasındandır. Şayet kelime الْمُتَطَهِّرَاتِ olarak gelseydi, erkeklerin bundan bir payı olmayacak sadece kadınlara has kalacaktı. Allah Teâlâ tüm mükellef kullarını kapsayan umum bir ifade kullandı. Çünkü hepsine su ile temizlenmeleri mükellefiyetini yükledi. Su ile temizlenmelerini gerektiren sebepler kimi zaman farklılık gösterip kimi zaman aynı sebepler olsa da fark etmez. **[3/744]**

1682 Bakara 2/222.
1683 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/259; Türkî, 3/744.
1684 Bakara 2/222.
1685 Bakara 2/222.
1686 Bakara 2/222.

[BAKARA SÛRESİ 223. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir (tarlanızdır). Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve herhalde O'nun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Müminleri müjdele." **(Bakara 2/223)**

1. {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} *"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kasteder: "Kadınlar sizin çocuklarınızın ekim yeridir. Öyleyse ekim yerlerinize nasıl ve nereden isterseniz öyle gelin." حَرْثٌ; الزَّرْعُ: toprağı sürmek, ekip biçmek, demektir; bununla الْمُحْتَرَثُ yani الْمُزْدَرَعُ: ekip biçilen yer, kastedilmiştir. Kadınlar, ekimin sebeplerinden, vasıtalarından oldukları için (ism-i mekân değil de mastar olan) حَرْثٌ: toprağı sürmek, ekip biçmek kelimesi geldi. Zira cümlenin mânası anlaşılmaktadır.

Bu konuda söylediğimizin benzerini tefsir ehli de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ} قَالَ: مَنْبَتَ الْوَلَدِ».

4307. Muhammed b. Ubeyd[1687] el-Muhâribî'nin bize İbnü'l-Mübârek, Yunus, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ} *"Ekinliğinize varın."*[1688] sözünde "Çocuğun olduğu yerden" dedi.[1689]

1687 Bir yazma nüshada Ubeydullah olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/70; Türkî, 3/745.

1688 Bakara 2/223.

1689 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/263; Türkî, 3/745.

[٤٣٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} أَمَّا الْحَرْثُ فَهِيَ مَزْرَعَةٌ يُحْرَثُ فِيهَا »

4308. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} *"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir."*[1690] sözünde "حَرْثٌ kelimesine gelince, o ekim-dikim yapılan yer demektir." dedi.[1691]

2. {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} "Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri, Nüzûl Sebebi

Allah Teâlâ bu sözle şunu kastetmiştir: "Evlatlarınızın ekim yerine istediğiniz yerden birlikte olma şekillerinden herhangi biriyle yaklaşın." Âyette geçen {فَأْتُوا} *"varın, gelin!"*[1692] fiili burada cinsel birliktelikten (cimâdan) kinayedir.

Müfessirler {أَنَّى شِئْتُمْ} *"dilediğiniz biçimde"*[1693] sözünün tefsirinde farklı görüşler benimsemişlerdir:

1- Bir kısmı {أَنَّى} ifadesinin كَيْفَ: nasıl, anlamına geldiğini söylediler. **[3/745]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٠٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: يَأْتِيهَا كَيْفَ شَاءَ مَا لَمْ يَكُنْ يَأْتِيهَا فِي دُبُرِهَا أَوْ فِي الْحَيْضِ».

4309. Ebû Küreyb'in bize İbn Atıyye, Şerîk, Atâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize*

1690 Bakara 2/223.
1691 Bk. Tûsî, *Tibyân*, 2/222; Türkî, 3/745.
1692 Bakara 2/223.
1693 Bakara 2/223.

dilediğiniz biçimde varın."[1694] sözünde "Bir kişi, dübürden (makattan) ya da hayızken olmadığı sürece karısına dilediği şekilde yaklaşabilir." dedi.[1695]

[٤٣١٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: ائْتِهَا أَنَّى شِئْتَ مُقْبِلَةً، وَمُدْبِرَةً، مَا لَمْ تَأْتِهَا فِي الدُّبُرِ، وَالْمَحِيضِ».

4310. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Şerîk, Atâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1696] sözünde "Eşine, dübürden ve hayız halde olmadığı sürece ister önden ister arkadan dilediğin gibi yaklaş!" dedi.

[٤٣١١] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَعْنِي بِالْحَرْثِ: الْفَرْجَ، يَقُولُ: تَأْتِيهِ كَيْفَ شِئْتَ مُسْتَقْبَلَةً، وَمُسْتَدْبَرَةً وَعَلَى أَيِّ ذَلِكَ أَرَدْتَ بَعْدَ أَنْ لَا تُجَاوِزَ الْفَرْجَ إِلَى غَيْرِهِ، وَهُوَ قَوْلُهُ: {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ}.

4311. Ali b. Dâvûd, Ebû Sâlih, Muâviye tarikiyle Ali'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1697] sözünde şöyle demiştir: "حَرْثٌ ile kastedilen fercdir (avret mahalli). Eşine, fercin haricinde başka bir yerden olmaması şartıyla ister önden ister arkadan nasıl istersen öyle yaklaşırsın. Nitekim bu husus, {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *'Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın'*[1698] âyetinde belirtilir."[1699]

1694 Bakara 2/223.
1695 Dârimî, *Sünen*, 1/258, rivayetin bir benzerini Atâ tarikiyle; Türkî, 3/746.
1696 Bakara 2/223.
1697 Bakara 2/223.
1698 Bakara 2/222.
1699 Beyhakî, *Sünen*, 7/196; Türkî, 3/746.

[٤٣١٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: يَأْتِيهَا كَيْفَ شَاءَ مَا لَمْ يَعْمَلْ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ».

4312. Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî'nin bize Ebû Ahmed, Şerîk, Abdülkerim tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1700] sözünde "Kişi, Lût kavminin yaptığı gibi yapmadığı müddetçe eşiyle dilediği gibi birlikte olabilir." dedi.[1701]

[٤٣١٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: يَأْتِيهَا كَيْفَ شَاءَ، وَاتَّقِ الدُّبُرَ، وَالْحَيْضَ».

4313. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Hasan b. Sâlih, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1702] sözünde "Kişi, karısına istediği gibi yaklaşır. Ancak dübürden ve hayızdan sakın!" dedi.[1703] **[3/746]**

[٤٣١٤] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنَا عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي يَزِيدُ، أُنَّ ابْنَ كَعْبٍ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّمَا قَوْلُهُ: {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَقُولُ: ائْتِهَا مُضْطَجِعَةً، وَقَائِمَةً، وَمُنْحَرِفَةً، وَمُقْبِلَةً، وَمُدْبِرَةً كَيْفَ شِئْتَ إِذَا كَانَ فِي قُبُلِهَا»

4314. Ubeydullah b. Sa'd'ın bana amcası,[1704] amcasının babası,[1705] Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ka'b {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}

1700 Bakara 2/223.

1701 Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 471, Abdülkerim tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/229; Dârimî, *Sünen*, 1/259, Hâlid'in İkrime'den aktardığı tarikle; Türkî, 3/746.

1702 Bakara 2/223.

1703 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/230, Leys tarikiyle; Türkî, 3/747.

1704 Halebî basımında arada ثَنِي أَبِي، قَالَ: ibaresi vardır yani Ubeydullah, babasından o da amcasından rivayet etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/308; Türkî, 3/747.

1705 Halebî basımında babasından sonra عَنْ أَبِيهِ: o da babasından, ifadesi vardır. Rivayet, ileride İbn Abbas'a ulaşan senedle (Türkî, 3/748) gelecektir. Türkî, 3/747.

"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."[1706] sözünde "Eşine, fercden olmak koşuluyla yatarken, ayakta iken, eğilmişken, önden ya da arkadan nasıl istersen öyle yaklaş!" dedi.

[٤٣١٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ « أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ لَقِيَ رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَقَالَ لَهُ: أَيَأْتِي أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ بَارِكًا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَذُكِرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَقُولُ: كَيْفَ شَاءَ بَعْدَ أَنْ يَكُونَ فِي الْفَرْجِ»

4315. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym, Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Mürretü'l-Hemedânî şöyle dedi: "Yahudi bir adamın Müslüman biriyle karşılaştığında;

'Siz eşlerinize dizleri üzerine çökmüş halde iken yaklaşıyor musunuz?' diye sorduğunu Müslümanın da;

'Evet' dediğini işittim. Sonra bu, Resûlullah'a (sav) anlatıldı ve bunun üzerine; {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1707] âyeti nâzil oldu. Bu, fercden olduktan sonra istediğiniz yerden (demektir)."[1708]

[٤٣١٦] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} إِنْ شِئْتَ قَائِمًا، أَوْ قَاعِدًا، أَوْ عَلَى جَنْبٍ إِذَا كَانَ يَأْتِيهَا مِنَ الْوَجْهِ الَّذِي يَأْتِي مِنْهُ الْمَحِيضُ، وَلَا يَتَعَدَّى ذَلِكَ إِلَى غَيْرِهِ».

4316. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1709] sözü hakkında "Eşiyle hayızlı

1706 Bakara 2/223.
1707 Bakara 2/223.
1708 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/231, Husayn tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/261, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/747.
1709 Bakara 2/223.

olduğu zaman hariç başka bir yerden değil fercden olmak koşuluyla ister ayakta ister oturarak ister yan yatarken birlikte olabilir." dedi.

[٤٣١٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} ائْتِ حَرْثَكَ كَيْفَ شِئْتَ مِنْ قُبُلِهَا، وَلَا تَأْتِهَا فِي دُبُرِهَا. {أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: كَيْفَ شِئْتُمْ».

4317. Musa b. Harun'un bize Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1710] sözünde "Tarlana ön taraftan nasıl istersen öyle var ama dübüründen varma! {أَنَّى شِئْتُمْ} *'Dilediğiniz biçimde'*[1711] yani nasıl istersen." dedi.

[٤٣١٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَلِيٍّ حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ «أَنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَلَسُوا يَوْمًا وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ قَرِيبٌ مِنْهُمْ، فَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَقُولُ: إِنِّي لَآتِي امْرَأَتِي وَهِيَ مُضْطَجِعَةٌ، وَيَقُولُ الْآخَرُ: إِنِّي لَآتِيهَا وَهِيَ قَائِمَةٌ، وَيَقُولُ الْآخَرُ: إِنِّي لَآتِيهَا عَلَى جَنْبِهَا وَبَارِكَةً فَقَالَ الْيَهُودِيُّ: مَا أَنْتُمْ إِلَّا أَمْثَالُ الْبَهَائِمِ، وَلَكِنَّا إِنَّمَا نَأْتِيهَا عَلَى هَيْئَةٍ وَاحِدَةٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} فَهُوَ الْقُبُلُ.»

4318. Yunus'un bana İbn Vehb, Amr b. Hâris, Saîd b. Ebî Hilâl tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ali kendisine ulaştığına göre şöyle dedi: "Bir gün Resûlullah'ın (sav) ashabından bir kısmı oturuyorlardı, yakınlarında da bir Yahudi vardı. Kendi aralarında konuşmaya başladılar. Biri;

'Ben eşim yatmış halde iken onunla birlikte olurum.' dedi. Diğeri;

'Ben, o ayakta iken birlikte olurum.' dedi. Öbürü;

1710 Bakara 2/223.
1711 Bakara 2/223.

'Ben o, yan yatarken ve dizleri üzerine çökmüş halde[1712] iken birlikte olurum.' dedi. Yahudi;

'Sizler ancak hayvanlar gibisiniz. Biz kadınlara sadece bir şekilde beraber oluruz.' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir.'*[1713] buyurdu, حَرْثٌ da fercdir."[1714] **[3/747]**

2- Diğer müfessirler {أَنَّى شِئْتُمْ} *"dilediğiniz biçimde"*[1715] sözünün anlamının "Nereden (مِنْ حَيْثُ) ve hangi yönden (ne şekilde) (أَيِّ وَجْهٍ) istersen"[1716] olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣١٩] حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ الْأَشْهَلِ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى الْمَرْأَةُ فِي دُبُرِهَا وَيَقُولُ: «إِنَّمَا الْمُحْتَرَثُ مِنَ الْقُبُلِ الَّذِي يَكُونُ مِنْهُ النَّسْلُ، وَالْحَيْضُ. وَيَنْهَى عَنْ إِتْيَانِ الْمَرْأَةِ فِي دُبُرِهَا وَيَقُولُ: إِنَّمَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَقُولُ: مِنْ أَيِّ وَجْهٍ شِئْتُمْ.»

4319. Sehl b. Musa er-Râzî'nin bize İbn Ebî Füdeyk, İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe el-Eşhelî, Dâvûd b. el-Husayn,[1717] İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas kadınlara dübürlerinden (makatlarından) yaklaşılmasını hoş görmezdi ve "Ekin ekilen yer,[1718] neslin türediği ve hayız kanamasının geldiği ön taraftır." derdi. Kadına dübüründen yaklaşmayı yasaklamış ve şöyle demiştir: "Bu konuda {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1719] âyeti indi, onlara dilediğiniz şekilde (taraftan) yaklaşabilirsiniz."[1720]

1712 Bazı yazma nüshalarda وَبَارِكَةً yerine وَهِيَ بَارِكَةٌ kayıtlıdır. Türkî, 3/748.
1713 Bakara 2/223.
1714 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/262, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/748.
1715 Bakara 2/223.
1716 Bazı yazma nüshalarda أَحْبَبْتُمْ yerine أَصَبْتُمْ kaydedilmiştir. Türkî, 3/748.
1717 Bazı yazma nüshalarda Husayn yerine Hüseyin yazmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/379; Türkî, 3/748.
1718 Halebî baskısında الْحَرْثُ kayıtlıdır. Türkî, 3/748.
1719 Bakara 2/223.
1720 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/263, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/748.

[٤٣٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْعَتَكِيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: ظَهْرَهَا لِبَطْنِهَا غَيْرَ مُعَاجَزَةٍ، يَعْنِي الدُّبُرَ.»

4320. İbn Humeyd'in bize İbn Vâdıh, Atekî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1721] sözünde "Arkadan yani dübürden olmaksızın kadını sırt üstü çevirebilir (ters yüz edebilir)" dedi.

[٤٣٢١] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ يَزِيدَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ كَعْبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ قَالَ: إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ كَانَ يَقُولُ: «اسْقِ نَبَاتَكَ مِنْ حَيْثُ نَبَاتُهُ.»

4321. Ubeydullah b. Sa'd'ın bize, amcası, amcasının babası, Yezîd,[1722] Hâris b. Ka'b,[1723] Muhammed b. Ka'b tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "Her nereden bitki veriyorsa oradan bitkini sula!" dedi.[1724] **[3/748]**

[٤٣٢٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَقُولُ: مِنْ أَيْنَ شِئْتُمْ. ذُكِرَ لَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ الْيَهُودَ قَالُوا: إِنَّ الْعَرَبَ يَأْتُونَ النِّسَاءَ مِنْ قِبَلِ أَعْجَازِهِنَّ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ؛ فَأَكْذَبَ اللَّهُ أُحْدُوثَتَهُمْ، فَقَالَ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}.»

4322. Ammâr'dan bana nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1725] sözünde "Dilediğiniz yerden (varın).[1726] Bize zikredildiğine göre -en doğrusunu Allah bilir- Yahudiler 'Araplar kadınlara arkalarından yaklaşıyorlar. Böyle yapanın çocuğu şaşı doğar.' dediler. Allah, onların bu uydurmalarını yalanladı ve {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ

1721 Bakara 2/223.
1722 Bir yazmada Zeyd olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/748.
1723 Yazmalarda isim böyle kaydedilse de hem Türkî hem Şâkir, müstensihlerden kaynaklanması muhtemel bir hatadan bahsederler. Türkî, 3/749; Şâkir, 4/402.
1724 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9003, Bekr b. Mudar, Yezîd, Osman b. Ka'b, Muhammed b. Ka'b tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 7/196, Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî, Yezîd, Muhammed b. Ka'b tarikiyle; Türkî, 3/749.
1725 Bakara 2/223.
1726 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/223.

{أَنَّى شِئْتُمْ *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1727] buyurdu."

[٤٣٢٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: يَقُولُ: «ائْتُوا النِّسَاءَ فِي غَيْرِ أَدْبَارِهِنَّ عَلَى كُلِّ نَحْو» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا هَذَا عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: « ائْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ مُقْبِلَةً، وَمُدْبِرَةً. فَقَالَ رَجُلٌ: كَأَنَّ هَذَا حَلَالٌ!» فَأَنْكَرَ عَطَاءٌ أَنْ يَكُونَ هَذَا هَكَذَا، وَأَنْكَرَهُ. كَأَنَّهُ إِنَّمَا يُرِيدُ الْفَرْجَ، مُقْبِلَةً وَمُدْبِرَةً فِي الْفَرْجِ.»

4323. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Kadınlara makatları hariç[1728] istediğiniz şekilde yaklaşın." dedi.[1729]

İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ b. Ebî Rebâh'tan işittiğime göre o; 'Biz İbn Abbas'ın yanında bu meseleyi konuşuyorduk. Bize;

'Eşlerinize ister önden ister arkadan nereden isterseniz (ne şekilde) yaklaşabilirsiniz.' dedi. Bir kişi,

'Sanki bu helâldir!' deyince Atâ, bunun böyle olmasını kabul etmedi ve adamın dediğini hoş karşılamadı;

'Sanki İbn Abbas sadece ferci kastediyor. Fercden olmak kaydıyla ister önden ister arkadan (yaklaşın).' dedi."

3- Diğerlerine göre {أَنَّى شِئْتُمْ} *"dilediğiniz biçimde"*[1730] sözünün anlamının "ne zaman isterseniz (مَتَى شِئْتُمْ)" olduğunu söylediler. **[3/749]**

1727 Bakara 2/223.

1728 غَيْر kelimesi yazma nüshalarda düşmüştür ancak eklenmesi gereklidir. Zira Mücâhid, makattan ilişkinin helâl olmadığını söyler. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'te (4/232) İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den aktardığı rivayete şu şekilde yer verir: "ائْتُوا النِّسَاءَ فِي أَقْبَالِهِنَّ عَلَى كُلِّ نَحْو: Kadınlara ön taraflarından istediğiniz gibi yaklaşın." Türkî, 3/749.

1729 Ayrıca bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, 10/226; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/91-96; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/386-389; Türkî, 3/749.

1730 Bakara 2/223.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٢٤] حُدِّثْتُ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} يَقُولُ: مَتَى شِئْتُمْ »

4324. Hüseyin b. Ferec'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1731] sözünde "Ne zaman isterseniz." dedi.[1732]

[٤٣٢٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَخْرٍ، عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ الْبَجَلِيِّ وَهُوَ عَمَّارٌ الدُّهْنِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ قَالَ: بَيْنَا أَنَا وَمُجَاهِدٌ، جَالِسَانِ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَتَاهُ رَجُلٌ فَوَقَفَ عَلَى رَأْسِهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا الْعَبَّاسِ، أَوْ يَا أَبَا الْفَضْلِ أَلَا تَشْفِينِي عَنْ آيَةِ الْمَحِيضِ؟ فَقَالَ: بَلَى فَقَرَأَ: «{وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} حَتَّى بَلَغَ آخِرَ الْآيَةِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِنْ حَيْثُ جَاءَ الدَّمُ مِنْ ثَمَّ أُمِرْتَ أَنْ تَأْتِيَ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا أَبَا الْفَضْلِ كَيْفَ بِالْآيَةِ الَّتِي تَتْبَعُهَا {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} فَقَالَ: إِي وَيْحَكَ، وَفِي الدُّبُرِ مِنْ حَرْثٍ؟ لَوْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا لَكَانَ الْمَحِيضُ مَنْسُوخًا إِذَا اشْتَغَلَ مِنْ هَاهُنَا جِئْتَ مِنْ هَاهُنَا، وَلَكِنْ أَنَّى شِئْتُمْ مِنَ اللَّيْلِ، وَالنَّهَارِ.»

4325. Yunus b. Abdüla'lâ'nın bana, İbn Vehb, Ebû Sahr, Ebû Muâviye el-Becelî Ammâr ed-Dühnî[1733] tarikiyle Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Ben ve Mücâhid İbn Abbas'ın yanında oturuyorduk. Derken bir adam geldi ve İbn Abbas'ın başına dikilip;

'Ey Ebü'l-Abbas -ya da Ebü'l-Fadl-! Beni hayızdan bahseden âyet hakkında bilgilendirmez misin?' dedi. İbn Abbas,

---

1731 Bakara 2/223.

1732 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/223; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/170-171; Türkî, 3/750.

1733 Bazı yazma nüshalarda ez-Zehebî olarak geçmektedir. Türkî, 3/750

'Tabii ki!' dedi ve {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ} *'Sana kadınların ay halini sorarlar.'*[1734] âyetini sonuna kadar okudu. Sonra ({فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} *'Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın.'*[1735] kısmında) 'Kanın geldiği yani (eşine) yaklaşmakla emrolunduğun yerden' dedi. Sonra bu kişi dedi ki:

'Ey Ebü'l-Fadl bu âyeti takip eden {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1736] âyeti nasıldır?' O da dedi ki:

'Vah sana yazık! Hiç makat, ekin yeri olur mu? Dediğin doğru olsaydı o zaman hayızlı kadınlara yaklaşmanın yasaklandığı âyetin mensûh olması gerekirdi. Çünkü önden ilişki kuramadığında arkadan yaklaşırdın. Halbuki buradaki 'İster gece ister gündüz yaklaşabilirsiniz' demektir.'"[1737]

4- Diğer âlimler, bunun mânasının "Nerede, nasıl isterseniz (أَيْنَ شِئْتُمْ، وَحَيْثُ شِئْتُمْ) (yani makattan da birlikte olabilirsiniz)" olduğunu söylediler. **[3/750]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٢٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ لَمْ يَتَكَلَّمْ، قَالَ: فَقَرَأْتُ ذَاتَ يَوْمٍ هَذِهِ الْآيَةَ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} فَقَالَ: أَتَدْرِي فِيمَنْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: نَزَلَتْ فِي إِتْيَانِ النِّسَاءِ فِي أَدْبَارِهِنَّ».

4326. Yakub'un bana İbn Uleyye,[1738] İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi' şöyle dedi: "İbn Ömer, Kur'ân okunduğu zaman konuşmazdı. Ben bir gün {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1739] âyetini okudum. İbn Ömer;

1734 Bakara 2/222.
1735 Bakara 2/222.
1736 Bakara 2/223.
1737 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/402, 405 (2120, 2135), Yûnus b. Abdüla'lâ tarikiyle. Rivayet daha önce geçti. Türkî, 3/736, 750.
1738 Halebî basımında Hüşeym olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/751.
1739 Bakara 2/223.

'Bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu biliyor musun?' dedi. Ben de;

'Hayır' dedim. Bunun üzerine,

'Eşlerine makatlarından gelenler hakkında nâzil olmuştur.' dedi."[1740]

[٤٣٢٧] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمِ أَبُو مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عُمَرَ الضَّرِيرُ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ صَاحِبُ الْكَرَابِيسِ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ:» كُنْتُ أُمْسِكُ عَلَى ابْنِ عُمَرَ الْمُصْحَفَ، إِذْ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} فَقَالَ: أَنْ يَأْتِيَهَا فِي دُبُرِهَا «

4327. İbrahim b. Abdullah b. Müslim Ebû Müslim'in bana Ebû Amr ed-Darîr, İsmail b. İbrahim el-Kerâbîsî (elbise satıcısı),[1741] İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi' şöyle dedi: "İbn Ömer'e Mushaf'ı tutuyordum {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1742] âyetini okuyunca 'Kadınlarla makatlarından birlikte olmalarıdır.' dedi."[1743]

[٤٣٢٨] حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَسْلَمَةَ، قَالَ: ثَنَا الدَّرَاوَرْدِيُّ، قَالَ: قِيلَ لِزَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: «إِنَّ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْكَدِرِ يَنْهَى عَنْ إِتْيَانِ النِّسَاءِ فِي أَدْبَارِهِنَّ» فَقَالَ زَيْدٌ: «أَشْهَدُ عَلَى مُحَمَّدٍ لَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يَفْعَلُهُ».

4328. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem'in bana Abdülmelik b. Mesleme tarikiyle Derâverdî'den rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem'e;

"Muhammed b. Münkedir, kadınlarla makatlardan birleşmeyi men ediyor." denilince Zeyd;

1740 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 8/190 (4526), İshâk b. Râhûye'nin, *Müsned* ve *Tefsîr*'indeki tarikle; Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 97, İbn Avn tarikiyle; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, 3827, Ubeydullah b. Ömer tarikiyle Nâfi''den; Buhârî, *Sahîh*, 4527 (muallak olarak); Türkî, 3/751.

1741 Türkî'de الْكَرَابِيسِيّ olarak kayıtlıdır. صَاحِبُ kelimesiyle birlikte olduğunda الْكَرَابِيسِ kullanımı doğrudur. Şâkir 4/404.

1742 Bakara 2/223.

1743 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 8/190, İsmail b. İbrahim el-Kerâbîsî tarikiyle ve Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/751.

"Şahitlik ederim ki Muhammed bana bizzat kendisinin bunu (makattan birlikte olmayı) yaptığını söyledi." demiştir.[1744]

[٤٣٢٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زَيْدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْغَمْرِ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، أَنَّهُ قِيلَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، إِنَّ النَّاسَ يَرْوُونَ عَنْ سَالِمٍ: كَذَبَ الْعَبْدُ أَوِ الْعِلْجُ عَلَى أَبِي. فَقَالَ مَالِكٌ: أَشْهَدُ عَلَى يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ أَنَّهُ أَخْبَرَنِي عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَ مَا قَالَ نَافِعٌ. فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ يَعْقُوبَ يَرْوِي عَنْ أَبِي الْحُبَابِ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِنَّا نَشْتَرِي الْجَوَارِيَ، فَنُحَمِّضُ لَهُنَّ؟ فَقَالَ: وَمَا التَّحْمِيضُ؟ فَذَكَرَ لَهُ: الدُّبُرَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: «أُفٍّ أُفٍّ، يَفْعَلُ ذَلِكَ مُؤْمِنٌ؟ أَوْ قَالَ مُسْلِمٌ» فَقَالَ مَالِكٌ: أَشْهَدُ عَلَى رَبِيعَةَ لَأَخْبَرَنِي عَنْ أَبِي الْحُبَابِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ مِثْلَ مَا قَالَ نَافِعٌ.

4329. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem'in bana, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ahmed b. Ebi'l-Gamr,[1745] Abdurrahman b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes'e;

"Ey Ebû Abdullah! İnsanlar Sâlim'den 'O köle -ya da o kaba adam [Nâfi''yi kastediyor]- babam hakkında yalan söylüyor' dediğini rivayet ediyorlar." deyince Mâlik;

"Yezîd b. Rûman'ın Sâlim b. Abdullah tarikiyle İbn Ömer'den, Nâfi''nin söylediğinin aynısını bana haber verdiğine şahitlik ederim." dedi. Ona denildi ki:

"Hâris b. Yakub rivayet ettiğine göre Ebü'l-Hubâb Saîd b. Yesâr, İbn Ömer'e sormuş ve;

'Ey Ebû Abdurrahman! Biz cariyeler satın alıyor ve onları ekşitiyoruz.'[1746] demiş. İbn Ömer;

1744 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/266, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/751.

1745 Bazı yazma nüshalarda العُمَر: el-Ömer olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/752.

1746 Bazı yazma nüshalarda فَنُحَمِّضُ yerine فَتَحَمَّصَ ya da فَتَمَحَّصَ fiilleri kayıtlıdır. Türkî, 3/752.

'Ekşitmek[1747] de nedir?' deyince;

'Onlarla makatlarından ilişkiye girmek' demiştir.[1748] İbn Ömer;

'Öf, öf! Bir mümin böyle bir şey yapar mı -ya da Müslüman?' dedi-." Bunun üzerine Mâlik;

"Rebî'a'nın Ebü'l-Hubâb'dan rivayetle İbn Ömer hakkında Nâfi''nin söylediğinin aynısını bildirdiğine şahitlik ederim." dedi.[1749] **[3/751]**

[٤٣٣٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ طَارِقٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَيُّوبَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: «قُلْتُ لِأَبِي مَاجِدٍ الزِّيَادِيِّ، إِنَّ نَافِعًا يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي دُبُرِ الْمَرْأَةِ، فَقَالَ: كَذَبَ نَافِعٌ، صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ وَنَافِعٌ مَمْلُوكٌ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: «مَا نَظَرْتُ إِلَى فَرْجِ امْرَأَتِي مُنْذُ كَذَا وَكَذَا.»

4330. Muhammed b. İshâk'ın bana Amr b. Târık, Yahyâ b. Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Musa b. Eyyûb el-Gâfikî şöyle dedi: "Babam Mâcid ez-Zibâdî'ye Nâfi''nin İbn Ömer'in kadınlarla makatlardan ilişkiye dair aktardığını sordum. O dedi ki:

'Nâfi' yalan söyledi. O, köle iken ben İbn Ömer'e arkadaşlık yaptım ve onun sadece 'Karımın fercine şu şu zamandan beri bakmadım' dediğini işittim."

[٤٣٣١] حَدَّثَنِي أَبُو قِلَابَةَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: فِي الدُّبُرِ».

1747 Bazı yazma nüshalarda التَّحْمِيضُ yerine التَّحْمِيصُ ya da التَّمْحِيصَ kayıtlıdır. Türkî, 3/752.

1748 Halebî baskısında فَذَكَرَ لَهُ yerine قَالَ kayıtlıdır. Türkî, 3/752.

1749 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/388, Taberî'den naklederek; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/41, Ebû Zeyd ve Esbağ b. Ferec tarikiyle Abdurrahman b. Kâsım'dan (ilk yarımını); Dârimî, *Sünen*, 1/260; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/41, Hâris b. Yakub tarikiyle (ikinci yarımını); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8979, Abdurrahman b. Kâsım tarikiyle muhtasar olarak. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (8980), Yezîd b. Rumman'dan Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer tarikiyle İbn Ömer'in bir adamın karısına makatından yaklaşmasında bir beis görmediğini söylemiştir. Türkî, 3/752.

4331. Ebû Kilâbe'nin bana Abdüssamed, babası, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1750] sözünde "Arkasından (varabilirsiniz)." dedi.[1751] **[3/752]**

[٤٣٣٢] حَدَّثَنِي أَبُو مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عُمَرَ الضَّرِيرُ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ ثَنَا رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «سُئِلَ أَبُو الدَّرْدَاءِ عَنْ إِتْيَانِ النِّسَاءِ، فِي أَدْبَارِهِنَّ، فَقَالَ: هَلْ يَفْعَلُ ذَلِكَ إِلَّا كَافِرٌ» قَالَ رَوْحٌ: « فَشَهِدْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُسْأَلُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: قَدْ أَرَدْتُهُ مِنْ جَارِيَةٍ لِي الْبَارِحَةَ فَاعْتَاصَ عَلَيَّ، فَاسْتَعَنْتُ بِدُهْنٍ أَوْ بِشَحْمٍ، قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: سُبْحَانَ اللَّهِ أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ قَالَ: هَلْ يَفْعَلُ ذَلِكَ إِلَّا كَافِرٌ فَقَالَ: لَعَنَكَ اللَّهُ وَلَعَنَ قَتَادَةَ فَقُلْتُ: لَا أُحَدِّثُ عَنْكَ شَيْئًا أَبَدًا، ثُمَّ نَدِمْتُ بَعْدَ ذَلِكَ.»

4332. Ebû Müslim'in bana Ebû Ömer ed-Darîr, Yezîd b. Zürey', Ravh b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "Ebu'd-Derdâ'ya kadınlara makatlarından yaklaşma hakkında soruldu. O;

'Bunu ancak kâfir yapar.' dedi." Ravh;

"Ben İbn Ebî Müleyke'ye bunun sorulduğuna şahit oldum, o;

'Dün gece cariyelerimden biriyle bunu yapmayı istedim, zorlanınca[1752] da yağ kullandım'" dedi. Ravh, ona;

"'Sübhanallah! Katâde bana Ebü'd-Derdâ'dan bunu ancak kâfirin yapacağını söyledi"[1753] deyince;

"Allah sana ve Katâde'ye lanet etsin!" dedi. Ben de;

"Bundan sonra senden asla rivayet aktarmam." dedim ama sonra bundan pişman oldum' dedi."[1754]

1750 Bakara 2/223.

1751 Buhârî, *Sahîh*, 4527; Ebû Nuaym, *Müstahrec*, 4/110; İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîk*, 4/181, Abdüssamed tarikiyle; Türkî, 3/753.

1752 Bazı nüshalarda فَاعْتَاصَ yerine فَاعْتَاضَ: bir şeyin yerine bedel olarak alma, fiili kayıtlıdır. فَاعْتَاصَ: bir işin zor olması demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ع و ص; Türkî, 3/753.

1753 Yazma nüshalarda هَلْ.... إِلَّا كَافِرٌ yerine مَنْ.... إِلَّا كَافِرًا kayıtlıdır. Türkî, 3/753.

1754 Ma'mer, *Câmi'*, 20957; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 5379, Ma'mer'in Katâde tarikiyle. Ebü'd-Derdâ'nın sözü için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/554

Bu görüşte olanlar, görüşlerini şu rivayetlerle gerekçelendirmişlerdir:

[٤٣٣٣] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ الْأَعْشَى، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى امْرَأَتَهُ فِي دُبُرِهَا فَوَجَدَ فِي نَفْسِهِ مِنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}».

4333. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in[1755] bana Ebû Bekr b. Ebî Üveys el-A'şâ, Süleyman b. Bilal, Zeyd b. Eslem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle dedi: "Bir adam karısına arkasından yaklaştı fakat içinde de bir huzursuzluk hissetti. Bunun üzerine Allah {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1756] âyetini indirdi."[1757] **[3/753]**

[٤٣٣٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ نَافِعٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ: «أَنَّ رَجُلًا أَصَابَ امْرَأَتَهُ فِي دُبُرِهَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْكَرَ النَّاسُ ذَلِكَ وَقَالُوا: أَتْفَرَهَا! فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} الآيَة.»

4334. Yunus'un bana İbn Nâfi', Hişâm b. Sa'd, Zeyd b. Eslem, Atâ b. Yesâr tarikiyle rivayet ettiğine göre şöyle dedi: "Resûlullah (sav) döneminde bir adam eşiyle arkasından birlikte oldu, insanlar da bunu hiç hoş karşılamadı ve;

'Onun kayışı sıktı (dübürden yanaştı)!'[1758] dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin*

(6968); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/252; Beyhakî, *Sünen*, 7/199, Katâde, Ukbe b. Vessâc, Ebü'd-Derdâ tarikiyle; Türkî, 3/753.

1755 Bazı yazma nüshalarda Abd düşmüş sadece Hakem olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/753.

1756 Bakara 2/223.

1757 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8981, Muhammed b. Abdullah tarikiyle; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, 6298, Nâfi' tairkiyle İbn Ömer'den; Türkî, 3/753.

1758 Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde أبْعَرَها; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*'nin bir nüshasında أتْعَزَبُهَا; bir nüshada أنْغَرَها olarak kayıtlıdır. Her biri kadınla makattan ilişkiye

ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.' [1759] âyetini ve devamını[1760] indirdi."[1761]

5- Diğer âlimler, bunun mânasının "Kadınlara nasıl isterseniz öyle yaklaşın ister azil yapın ister yapmayın." olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٣٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ سِنَانٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ: «{فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} إِنْ شِئْتُمْ فَاعْزِلُوا، وَإِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْزِلُوا».

4335. Ahmed b. İshâk'tan bize Ebû Ahmed, Hasan b. Sâlih, Leys, İsa b. Sinan tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1762] sözünde "İster azil yapın ister yapmayın." dedi.[1763]

[٤٣٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ زَائِدَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «إِنْ شِئْتَ فَاعْزِلْ، وَإِنْ شِئْتَ فَلَا تَعْزِلْ».

4336. Ebû Küreyb'den bize Vekî', Yunus, Ebû İshâk, Zâide b. Umeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "İster azil yap ister yapma" dedi.[1764] **[3/754]**

---

girmekten kinayedir. "Sefer" devenin kuyruğunun altından geçirilerek sıkılan kayış, kuskun demektir. Erkeğin bu yaptığı, hayvanın dübürüne yerleştirilen kayışa benzetilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ث ف ر; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, ث ف ر; Türkî, 3/754.

1759 Bakara 2/223.

1760 Halebî basımında الآية kelimesi düşmüştür. Türkî, 3/754.

1761 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 1103; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/40, Abdullah b. Nâfi' tarikiyle Ebû Saîd'den mevsûl olarak (muttasıl, senedde kopukluk olmadan); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8981, Hişâm tarikiyle; Türkî, 3/754.

1762 Bakara 2/223.

1763 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/232, İsa tarikiyle; Türkî, 3/754.

1764 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/405 (2136), Vekî' tarikiyle. Bûsîrî, *el-İthâf*'da (5275), İbn Menî''nin, *Müsned*'inde yer verdiğini zikreder. Taberânî, *Mu'cem*, 12663, Yunus tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/229; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/41; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, 1171; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/279, Ebû İshâk tarikiyle. Suyûtî,

{أَنَّى شِئْتُمْ} *"dilediğiniz biçimde"*[1765] sözünün, "Nasıl isterseniz (كَيْفَ شِئْتُمْ), fercden olmak kaydıyla ister önden ister arkadan (ilişki kurabilirsiniz)" anlamında olduğunu söyleyenlere gelince... Onlar âyetin, Yahudilerden bir grubun kadınlara arka taraflarından yanaşıp ferclerinden birlikte olmayı kötü görmeleri hakkında nâzil olduğunu söylediler ve "Bu, bizim görüşümüzün doğruluğuna ve anlamının bizim dediğimiz gibi olduğuna delildir." dediler.

Görüşlerini şu rivayetlerle gerekçelendirmişlerdir:

[٤٣٣٧] حَدَّثَنِي بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبَانَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «عَرَضْتُ الْمُصْحَفَ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ ثَلَاثَ عَرَضَاتٍ مِنْ فَاتِحَتِهِ إِلَى خَاتِمَتِهِ أُوقِفُهُ عِنْدَ كُلِّ آيَةٍ وَأَسْأَلُهُ عَنْهَا، حَتَّى انْتَهَى إِلَى هَذِهِ الْآيَةِ: «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ هَذَا الْحَيَّ مِنْ قُرَيْشٍ، كَانُوا يَشْرَحُونَ النِّسَاءَ بِمَكَّةَ، وَيَتَلَذَّذُونَ بِهِنَّ مُقْبِلَاتٍ، وَمُدْبِرَاتٍ. فَلَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ تَزَوَّجُوا فِي الْأَنْصَارِ، فَذَهَبُوا لِيَفْعَلُوا بِهِنَّ كَمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ بِالنِّسَاءِ بِمَكَّةَ، فَأَنْكَرْنَ ذَلِكَ وَقُلْنَ: هَذَا شَيْءٌ لَمْ نَكُنْ نُؤْتَى عَلَيْهِ. فَانْتَشَرَ الْحَدِيثُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي ذَلِكَ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} إِنْ شِئْتَ فَمُقْبِلَةً وَإِنْ شِئْتَ فَمُدْبِرَةً وَإِنْ شِئْتَ فَبَارِكَةً وَإِنَّمَا يَعْنِي بِذَلِكَ مَوْضِعَ الْوَلَدِ لِلْحَرْثِ، يَقُولُ: ائْتِ الْحَرْثَ مِنْ حَيْثُ شِئْتَ»

4337. Ebû Küreyb'in bana, Muhâribî, Muhammed b. İshâk, Ebân b. Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Kur'ân'ı İbn Abbas'a Fâtiha'dan sonuna kadar üç kez arz ettim, her âyette durdurdum ve âyet hakkında sordum. {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız*

---

ed-Dürrü'l-Mensûr, 1/267, Vekî', Abd b. Humeyd, İbn Münzir, İbn Merdûye ve Ziyâ el-Makdîsî'nin *el-Muhtâra*'sına nispetle; Türkî, 3/754.

1765 Bakara 2/223.

sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'[1766] âyetine gelince İbn Abbas şöyle dedi:

'Şu Kureyş'ten olanlar, Mekke'de iken kadınları sırt üstü yatırarak birlikte oluyorlar ve onlarla hem ön hem arkalarından ilişkiye giriyorlardı. Medine'ye geldiklerinde Ensar kadınlarıyla evlendiler. Onlarla da Mekke'de eşlerine yaptıklarını yapmaya yöneldiler fakat Ensar kadınları bunu kabul etmedi ve 'Daha önce bizimle böyle ilişkiye girilmedi' dediler. Bu konuşma yayıldı ve Resûlullah'a (sav) kadar ulaştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1767] âyetini indirdi. İster onların önünden ister arkalarından, istersen diz üstü çökmüş halde iken (birlikte olabilirsin). Ancak Allah'ın bununla kastettiği çocuğun olacağı ekinliktir (yani fercdir). İşte o yere istediğiniz gibi varın."[1768]

[٤٣٣٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، بِإِسْنَادِهِ نَحْوَهُ.

4338. Ebû Küreyb'in bize, Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk'tan senediyle benzerini rivayet etmiştir.

[٤٣٣٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرًا، يَقُولُ: «إِنَّ الْيَهُودَ كَانُوا يَقُولُونَ: إِذَا جَامَعَ الرَّجُلُ أَهْلَهُ فِي فَرْجِهَا مِنْ وَرَائِهَا كَانَ وَلَدُهُ أَحْوَلَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}».

4339. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, İbn Mehdî, Süfyân, Muhammed b. Münkedir tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir şöyle dedi: "Yahudiler; 'Şayet bir adam eşiyle arkasından gelmek suretiyle fercinden (avret

1766 Bakara 2/223.
1767 Bakara 2/223.
1768 Taberânî, *Mu'cem*, 11097, Muhâribî tarikiyle; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2164; Hâkim, *Müstedrek*, 2/195; Beyhakî, *Sünen*, 7/195-196, İbn İshâk tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/263, İbn Râhûye, Dârimî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle. Rivayetin Dârimî'nin *Sünen*'inde geçen senedi hakkında daha önce kısaca bilgi verilmişti (3/736). Türkî, 3/755.

mahallinden) birlikte olsa çocuğu şaşı olur' diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1769] âyetini indirdi."[1770] **[3/755]**

[٤٣٤٠] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: إِذَا أَتَى الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فِي قُبُلِهَا مِنْ دُبُرِهَا وَكَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ كَانَ أَحْوَلَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}».

4340. Mücâhid b. Musa'nın bize Yezîd b. Harun, Sevrî, Muhammed b. Münkedir tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Abdullah şöyle dedi: "Yahudiler; 'Şayet bir adam karısıyla arkasından gelerek fercinden birlikte olsa ikisinin çocuğu şaşı olur' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1771] âyetini indirdi."

[٤٣٤١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: «تَزَوَّجَ رَجُلٌ امْرَأَةً، فَأَرَادَ أَنْ يُجَبِّيَهَا، فَأَبَتْ عَلَيْهِ، وَقَالَتْ: حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ:

1769 Bakara 2/223.

1770 Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2163; Beyhakî, *Sünen*, 7/194, İbn Beşşâr tarikiyle; Müslim, *Sahîh*, 1435/119, İbn Mehdî tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, 4528; Müslim, *Sahîh*, 1435 (118); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8976; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/40; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/404 (2133), Süfyân tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîr*, 1/89; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 366- 367 (Tefsîr); Humeydî, *Müsned*, 1263; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/229; Dârimî, *Sünen*, 1/258, 2/145; Müslim, *Sahîh*, 1435 (119); Tirmizî, *Sünen*, 4062; İbn Mâce, *Sünen*, 1925; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8974, 8975; Nesâî, *Tefsîr*, 58; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2024; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/40; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4154, 4185; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, 571, 8806; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/154; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, 13/262; Beyhakî, *Sünen*, 7/194-195; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 2296; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/198, Muhammed b. Münkedir tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/261, Abd b. Humeyd ve İbn Münzir'e nispetle; Türkî, 3/756.

1771 Bakara 2/223.

فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِي. فَذَكَرَتْ أُمُّ سَلَمَةَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «أَرْسِلِي إِلَيْهَا» فَلَمَّا جَاءَتْ قَرَأَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} «صِمَامًا وَاحِدًا، صِمَامًا وَاحِدًا.»

4341. Ebû Küreyb'in bize Abdürrahîm[1772] b. Süleyman, Abdullah b. Osman b. Huseym, Abdurrahman b. Sâbit, Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekr tarikiyle rivayet ettiğine göre Nebî'nin (sav) hanımı Ümmü Seleme şöyle dedi: "Bir adam bir kadınla evlendi. Onu secde eder gibi yüz üstü çevirerek[1773] ilişkiye girmek istedi. Kadın bundan yüz çevirdi ve;

'Önce Resûlullah'a soracağım.' dedi ve bu durumu bana anlattı.'

Ümmü Seleme bunu Resûlullah'a bildirdi. 'Resûlullah;

'Onu bana gönder!' dedi. Kadın geldiğinde {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1774] âyetini okudu ve *'Tek yoldan, tek yoldan (yani fercden)'*[1775] buyurdu." **[3/756]**

[٤٣٤٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنِ ابْنِ سَابِطٍ، عَنْ حَفْصَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: «قَدِمَ الْمُهَاجِرُونَ فَتَزَوَّجُوا فِي الْأَنْصَارِ، وَكَانُوا يَجُبُّونَ، وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ لَا تَفْعَلُ ذَلِكَ، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لِزَوْجِهَا: حَتَّى آتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ. فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَحْيَتْ أَنْ تَسْأَلَهُ، فَسَأَلْتُ أَنَا. فَدَعَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَ عَلَيْهَا: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} «صِمَامًا وَاحِدًا، صِمَامًا وَاحِدًا»

1772 Bir yazma nüshada, Abdurrahman olarak kayıtlıdır. Türkî, 3/756.

1773 يُجَبِّيهَا: yüz üstü çevirme, ters çevirme anlamındadır, secde halinden teşbihtir. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, 1/338; Türkî, 3/756.

1774 Bakara 2/223.

1775 صِمَامًا وَاحِدًا: tek güzergah, yol, demektir. صِمَامْ: bir deliğin kapatıldığı kapakçıktır, zamanla o deliğe isim olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, 3/54; Türkî, 3/757.

4342. Ebû Küreyb'in bize Muâviye b. Hişâm, Süfyân, Abdullah b. Osman,[1776] İbn Sâbit,[1777] Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekr[1778] tarikiyle rivayet ettiğine göre Ümmü Seleme şöyle dedi: "Muhacirler (Medine'ye) hicret etti ve Ensar (kadınları) ile evlendiler. Onlar, kadınları yüz üstü çeviriyorlardı, Ensar ise bunu yapmıyordu. Bir kadın, eşine,

'Ben Nebî'ye (sav) gidip soruncaya kadar bunu yapamazsın.' dedi. Nebî'ye (sav) geldi fakat sormaya utandı. Böyle olunca ben sordum. Resûlullah (sav) o kadını çağırdı ve ona[1779]

{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1780] âyetini okudu ve *'Tek yoldan, tek yoldan (yani fercden)'* buyurdu."

[٤٣٤٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

4343. Ahmed b. İshâk'ın bana Ebû Ahmed, Süfyân, Abdullah b. Osman, Abdurrahman b. Sâbit, Hafsa bint Abdurrahman, Ümmü Seleme tarikiyle rivayet edildiğine göre Nebî (sav), benzerini söylemiştir.

[٤٣٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ حَفْصَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلَهُ «{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} قَالَ: «صِمَامًا وَاحِدًا، صِمَامًا وَاحِدًا.»

1776 Bazı yazma nüshalarda Süfyân ile Abdullah adlı iki ayrı râvi, tek râvi olarak Süfyân b. Abdullah şeklinde kaydedilmiştir. Türkî, 3/757.

1777 Bu isim, bazı yazma nüshalarda İbn Selît ya da Selît olarak kaydedilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/123; Türkî, 3/757.

1778 Bu isim bazı yazma nüshalarda "Hafsa bint Abdullah, Süfyân b. Ebî Bekr'den" şeklinde iki ayrı râvi olarak kaydedilmiştir. Türkî, 3/757.

1779 Bir yazma nüshada "bize" kayıtlıdır. Türkî, 3/757.

1780 صِمَامًا وَاحِدًا: tek güzergâh, yol, demektir. صِمَامٌ: bir deliğin kapatıldığı kapakçıktır, zamanla o deliğe isim olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, 3/54; Türkî, 3/757.

4344. İbn Beşşâr ve İbnü'l-Müsennâ'nın bize, İbn Mehdî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Osman b. Huseym, Abdurrahman b. Sâbit, Hafsa bint Abdurrahman, Ümmü Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Nebî (sav) {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1781] sözünde *'Tek yoldan, tek yoldan (yani fercden)'* buyurdu."[1782] **[3/757]**

[٤٣٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ الْبَحْرَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: ثَنِي وُهَيْبٌ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، قَالَ: قُلْتُ لِحَفْصَةَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكِ عَنْ شَيْءٍ وَأَنَا أَسْتَحِي مِنْكِ أَنْ أَسْأَلَكِ. قَالَتْ: سَلْ يَا بُنَيَّ عَمَّا بَدَا لَكَ. قُلْتُ: أَسْأَلُكِ عَنْ غِشْيَانِ النِّسَاءِ فِي أَدْبَارِهِنَّ؟ قَالَتْ: حَدَّثَتْنِي أُمُّ سَلَمَةَ قَالَتْ: كَانَتِ الْأَنْصَارُ لَا تُجَبِّي، وَكَانَ الْمُهَاجِرُونَ يُجَبُّونَ، فَتَزَوَّجَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ. ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ أَبِي كُرَيْبٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ هِشَامٍ.

4345. Muhammed b. Ma'mer el-Bahrânî'nin[1783] bana Yakub b. İshâk el-Hadramî,[1784] Vüheyb, Abdullah b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Sâbit dedi ki: "Hafsa'ya,

'Sana bir şey sormak istiyorum ama sormaktan da utanıyorum.' dedim. O da;

'Ey oğlum, istediğini sor!' dedi.

'Sana kadınlara arkalarından yaklaşmayı soracaktım.' dedim. O da;

'Bana Ümmü Seleme'nin haber verdiğine göre Ensar kadınlarıyla secde eder gibi yüz üstü çevrilip ilişkiye girilmiyordu fakat Muhacirler böyle ilişkiye giriyorlardı. Muhacirlerden bir kişi, Ensar'dan bir kadınla evlendi.'

1781 Bakara 2/223.

1782 Tirmizî, *Sünen*, 2979, Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (nşr. Meymeniyye) 6/318, Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle; Türkî, 3/758.

1783 Bir nüshada النَّحْرَاي [Nehrânî kastedilmiş olabilir] kayıtlıdır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/485; Türkî, 3/758.

1784 Bir nüshada Husrî kayıtlıdır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/314; Türkî, 3/758.

dedi." Sonra Abdurrahman, Ebû Küreyb'in Muâviye b. Hişâm'dan aktardığının benzerini zikretti.[1785]

[٤٣٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ: قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: «إِنَّ الْيَهُودَ كَانُوا يَقُولُونَ: إِذَا أَتَى الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ بَارِكَةً جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ، فَنَزَلَتْ {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}»

4346. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Vehb b. Cerîr, Şu'be, İbnü'l-Münkedir tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Câbir b. Abdullah'ı şöyle derken işittim demiştir: 'Yahudiler 'Şayet bir adam karısı diz üstü çöktüğü halde (emekler gibi) ona yanaşırsa, çocuğu şaşı olur' diyorlardı. Bunun üzerine {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} '*Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.*'[1786] âyeti indi.'"[1787] **[3/758]**

[٤٣٤٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «جَاءَ عُمَرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكْتُ! قَالَ :»وَمَا الَّذِي أَهْلَكَكَ؟» قَالَ: حَوَّلْتُ رَحْلِي اللَّيْلَةَ .قَالَ: فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ شَيْئًا، قَالَ: فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} «أَقْبِلْ وَأَدْبِرْ، وَاتَّقِ الدُّبُرَ، وَالْحَيْضَةَ.»

4347. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Tûsî'nin bana Hasan b. Musa, Yakub el-Kummî, Ca'fer, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Ömer, Nebi'ye (sav) geldi ve;

'Ey Allah'ın elçisi, ben helak oldum' dedi. Resûlullah;

1785 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/305 (nşr. Meymeniyye); Dârimî, *Sünen*, 1/256; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/42, Vüheyb tarikiyle; Türkî, 3/758.

1786 Bakara 2/223.

1787 Müslim, *Sahîh*, 1435 (119), Muhammed b. Müsennâ tarikiyle; Ebu'l-Kâsım el-Begavî, *Ca'diyyât*, 1689; Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 3/40; Beyhakî, *Sünen*, 7/194, Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/758.

'Nedir seni helak eden?' diye sordu. O;

'Ben bu gece semerimi ters çevirdim (yani eşime arkadan yanaştım).' dedi. Resûlullah, herhangi bir cevap vermedi. Sonra Allah, Resûlullah'a (sav) {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1788] âyetini vahyetti. Resûlullah;

'Dübüründen ve kadının hayız halinden sakındığın müddetçe önden ya da arkadan yaklaşabilirsin.' buyurdu."[1789]

[٤٣٤٨] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّ عَامِرَ بْنَ يَحْيَى، أَخْبَرَهُ عَنْ حَنَشٍ الصَّنْعَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَنَّ نَاسًا مِنْ حِمْيَرَ أَتَوْا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُونَهُ عَنْ أَشْيَاءَ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ أُجَبِّي النِّسَاءَ، فَكَيْفَ تَرَى فِي ذَلِكَ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ بَيَانَ مَا سَأَلُوا عَنْهُ، وَأَنْزَلَ فِيمَا سَأَلَ عَنْهُ الرَّجُلُ: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ائْتِهَا مُقْبِلَةً، وَمُدْبِرَةً إِذَا كَانَ ذَلِكَ فِي الْفَرْجِ.»

4348. Zekeriyya b. Yahyâ el-Mısrî'nin bize Ebû Sâlih el-Harrânî, İbn Lehî'a, Yezîd b. Ebî Habîb, Âmir b. Yahyâ, Haneş es-San'ânî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Himyer'den bir grup insan bazı konulardan sormak için Resûlullah'a (sav) geldiler. İçlerinden biri;

'Ey Allah'ın elçisi! Ben kadınlara (secde halinde gibi) yüz üstü çevirerek[1790] yaklaşıyorum. Bunun

1788 Bakara 2/223.

1789 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/434 (2703); Tirmizî, *Sünen*, 2980, Hasan b. Musa tarikiyle; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8977; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2736; Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 469; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/405 (2134); İbn Hibbân, *Sahîh*, 4202; Taberânî, *Mu'cem*, 12317; Beyhakî, *Sünen*, 7/198; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/198, Yakub tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/262, Abd b. Humeyd, İbn Münzir ve Ziyâ el-Makdisî'nin *el-Muhtâra*'sına nisbetle; Türkî, 3/759.

1790 Yazma nüshalarda أُحِبُّ: severim, fiili kayıtlıdır. *İbn Ebî Hâtim Tefsîr*'inde أُجِبُّ kayıtlıdır. Önceki rivayetlerden hareketle (bk. 3/756) murad edilenin metne yansıtılan olduğu anlaşılmaktadır. Türkî, 3/759.

üzerine Allah Teâlâ Bakara sûresinde sorduklarına açıklık getiren âyeti indirdi ve onun sorduğu şey hakkında {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1791] âyetini indirdi. Resûlullah (sav) de;

'Fercden (avret mahallinden) olmak kaydıyla, kadınlara önden ya da arkadan yaklaşabilirsin.' buyurdu."[1792]

Bize göre bu görüşler arasından doğru olan, {أَنَّى شِئْتُمْ} *"dilediğiniz biçimde"*[1793] sözünün "dilediğiniz yönden (مِنْ أَيِّ وَجْهٍ شِئْتُمْ)" anlamına geldiğini söyleyenlerin görüşüdür. Bunun sebebi, Arap kelâmında şayet söze أَنَّى ile başlıyorsan, أَنَّى'nın yönlere (الْوُجُوه) ve yollara (الْمَذَاهِب) dair meselelere işaret eden bir kelime olmasındandır. Bir kişi bir adama "أَنَّى لَكَ هَذَا الْمَالُ؟: Bu para sana nereden geldi (Bu parayı nereden buldun)?" dediğinde sanki "Hangi yollardan geldi" demiş oluyor. Bu sebeple bu soruyu cevaplayan ona "مِنْ كَذَا وَكَذَا : Şuradan, buradan (falancadan)" diyerek cevap verir. **[3/759]**

Allah Teâlâ'nın Meryem meselesi hakkında Zekeriyya'dan haber verirken şöyle buyurduğu gibi:

{أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ}

"'Meryem! Bu sana nereden geldi?' derdi. O da 'Bu, Allah katından' diye cevap verdi."[1794]

b. أَنَّى Ve مَتَى كَيْفَ أَيْنَ Kelimelerinin Farkı

أَنَّى, anlam açısından أَيْنَ: nerede ve كَيْفَ: nasıl ile yakın olduğu için anlamları iç içe girmiş, dinleyiciye ve onu yorumlayacak olan kişiye anlaşılmaz, karışık gelmiş hatta bazıları onu, أَيْنَ: nerede; bazıları, كَيْفَ: nasıl ve bir kısmı da مَتَى: ne zaman, anlamında tefsir etmiştir. Halbuki أَنَّى, anlam bakımından hepsinden farklıdır ve her biri de أَنَّى'dan farklıdır. أَيْنَ'nin mekânlar ve yerler hakkında soru soran harf olması

1791 Bakara 2/223.

1792 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/404 (2130); Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk*, 470; Tahâvî, *Şerhu'l-Meâni'l-Âsâr*, 3/43; Taberânî, *Mu'cem*, 12983, İbn Lehî'a tarikiyle, Türkî, 3/759.

1793 Bakara 2/223.

1794 Âl-i İmrân 3/37.

bu farklılıklardandır. Bu harflerin cevaplarının farklılığı, mânalarının farklılığına işaret eder. Bir düşün, bir kişi bir diğerine sorsa ve şöyle dese "أَيْنَ مَالُكَ؟: Paran nerede?" O kişi "Falanca yerde" derdi. Şayet ona "أَيْنَ أَخُوكَ؟: Kardeşin nerede" dese, cevap "Falanca şehirde ya da şu yerde" olurdu. Onu, yerini sorduğu şeyin yerinden haber vererek cevaplandırırdı. Bu takdirde أَيْنَ'nin mahalle, yere dair bir soru olduğu bilinmiş oluyor. Şayet biri diğerine "كَيْفَ أَنْتَ؟" deseydi, o "iyi, güzel ya da âfiyette" diyecekti ve ona içinde bulunduğu hale dair cevap verecekti. Böylece كَيْفَ'nin soru sorulanın haline dair bir soru olduğu bilinmiş oluyor. Şayet ona "أَنَّى يُحْيِي اللهُ هَذَا الْمَيِّتَ؟: Allah bu ölüyü nasıl diriltecek?" deseydi verilecek cevap "Şu ya da şekilde, şu ve şu yönden" olurdu. Böylece أَنَّى, sözü vasıflamaktadır.

Tıpkı Allah Teâlâ'nın:

{أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا}

"Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?"[1795] diyen kimseye öldükten sonra dirildiğinde nasıl yaptığını, dirilttiğini[1796] tarif ettiği gibidir.

Şâirler şiirlerinde bu harfleri ayırt ettiler.

1795 Bakara 2/259.

1796 Âyetin devamında Allah onları öldürdükten sonra nasıl dirilttiğini anlatmaktadır:

فَأَمَاتَهُ اللهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَ
بِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَ
كَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا}

"Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in) e de bak, nasıl onları bir araya getiriyoruz, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?'" (Bakara 2/259)

Kümeyt b. Zeyd şöyle dedi:

تَذَكَّرَ مِنْ أَنَّى وَمِنْ أَيْنَ شُرْبُهُ يُؤَامِرُ نَفْسَيْهِ كَذِي الْهَجْمَةِ الْأَبِلْ

Hatırladı, içtiği suyun hangi yoldan ve nereden olduğunu
Develeri gütmede mâhir[1797] deve sürüsü[1798] sahibi gibi kendi
kendisiyle istişare edip[1799] (hatırladı)[1800] **[3/760]**

Ve yine şöyle dedi:

أَنَّى وَمِنْ أَيْنَ آبَكَ الطَّرَبُ مِنْ حَيْثُ لَا صَبْوَةٌ وَلَا رِيَبُ

Hangi yönden (hangi yolla) ve nereden döner[1801] sana o neşe?
Özlem ve şüphenin olmadığı yerden mi?[1802]

أَنَّى, vecih, yön, yol meselesine dair getirilmişken; أَيْنَ mekâna, yere dair sormak için getirilmiştir. Sanki şâir "Neşe, sana hangi yönden ve hangi yerden dönecek?" diyor.

Bu da Allah Teâlâ'nın {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} "*Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.*"[1803] sözünü "كَيْفَ شِئْتُمْ: nasıl isterseniz"; "مَتَى شِئْتُمْ: ne zaman isterseniz" ya da "أَيْنَ شِئْتُمْ: nerede isterseniz" diye tefsir edenin sözünün hatalı olduğunu gösterir. Biri diğerine "Eşine hangi yönden yaklaştın?" diye sorsa cevabı "Önünden" ya da "arkasından" olurdu. Allah Teâlâ'nın kendisine sorulduğu vakit Meryem'in şu cevabından haber verdiği gibi:

1797 الْأَبِلْ ya da آبِل, deve sahibi olan demektir. Bir kişi, deve çobanlığında ve develere bakmada mahirse الْأَبِلْ kimse demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, أ ب ل; Türkî, 3/760.

1798 الْهَجْمَة, otuz ile yüz arasında değişen sayıdaki develer demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ه ج م; Türkî, 3/760.

1799 يُؤَامِرُ: يُشَاوِرُ, istişare ediyor, danışıyor, demektir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, أ م ر; Türkî, 3/760.

1800 Kümeyt b. Zeyd, *Şi'ru Kümeyt*, 2/97; Türkî, 3/760.

1801 Halebî baskısında kelime نَابَكَ: tekrar sana gelir, geri döner, olarak geçmektedir. Türkî, 3/761. Şiirde آبَكَ kelimesinin وَيْلَكَ: yazıklar olsun! anlamında beddua mânası taşıdığıyla ilgili bk. Şâkir, 4/415.

1802 Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/91; Zemahşerî, *Mufassal*, 4/111; Türkî, 3/760.

1803 Bakara 2/223.

{أَنَّى لَكِ هَذَا}

"(Meryem!) Bu sana nereden geldi?"[1804] sorusuna onun {هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} *"Bu, Allah katından."*[1805] demesi gibi. Cevap bu olduğuna göre Allah Teâlâ'nın {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1806] sözünün de anlamı malumdur. Bu mâna, "Ekinliğinize varma yönlerinden dilediğiniz yerden varın, yaklaşın" olur. Bunun dışındakiler âyet için tefsir değildir, âyetin başka bir tefsiri yoktur.

Bu tefsir, doğru olandır. Allah'ın {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *"Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın."*[1807] sözünün kadınlara dübürlerinden yaklaşmanın serbest olduğuna dair bir delil olduğunu iddia edenin sözünün hata olduğu apaçık ortadadır. Çünkü dübür, ekin ekilen (neslin devam etmesi için çocuğun olacağı) yer değildir. Ancak Allah {حَرْثٌ لَكُمْ} *"sizin ekinliğinizdir."*[1808] buyurdu. Öyleyse ekinliğinize hangi yönden (şekilde) diliyorsanız o yönden varın. "Dübürde ekin ekilen yer neresidir?" denirse ona "(Dübürden birlikte olma) O yönden yaklaş" denir.

İzah ettiğimiz üzere Câbir ve İbn Abbas'tan "Bu âyetin Müslümanlara 'Bir adam karısına fercden birlikte olma şartıyla arkasından yaklaşırsa çocuğu şaşı olur' diyen Yahudilerin sözü hakkında indiğine dair rivayet edilenlerin anlamının doğru olduğu açıktır.

3. {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} "Kendiniz için takdim edin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *"Kendiniz için takdim edin"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu sözün tefsirinde ihtilaf ettiler:

1- Bir kısmı, anlamının "Kendiniz için hayır takdim edin, sunun" olduğunu söylemişlerdir. **[3/761]**

1804 Âl-i İmrân 3/37.
1805 Âl-i İmrân 3/37.
1806 Bakara 2/223.
1807 Bakara 2/223.
1808 Bakara 2/223.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٤٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، أَمَا قَوْلُهُ: «{وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} فَالْخَيْرُ»

4349. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *"Kendiniz için takdim edin."*[1809] sözünde "Hayır (yapın)" demiştir.[1810]

2- Diğer müfessirler, bilakis anlamının "Kendiniz için cinsel ilişki sırasında ve ekinliğe varırken birlikte olmadan önce Allah'ın adını anın." olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٥٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: أُرَاهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} قَالَ:»بِسْمِ اللَّهِ«، التَّسْمِيَةُ عِنْدَ الْجِمَاعِ.

4350. Kâsım'ın bize Hüseyin, Muhammed b. Kesîr, Abdullah b. Vâkıd, Atâ tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet edildiğini düşündüğü habere göre İbn Abbas, {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *"Kendiniz için takdim edin."*[1811] sözünde "'Bismillah' deyin, yani cimâ esnasında Allah'ı anın." dedi.[1812]

Âyetin tefsirinde en uygun olanı, Süddî'den rivayet ettiğimizdir ki bu tefsir, {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *"Kendiniz için takdim edin."*[1813] sözünde Allah Teâlâ'dan kullarına, Rablerine dönecekleri gün için hayır ve sâlih amel yapmalarına dair bir emirdir ki hesaba çekilecekleri zaman Allah'la karşılaştıklarında kendileri için (bu hayır ve amellerden) birikimleri olsun.

1809 Bakara 2/223.
1810 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/406 (2139), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/762.
1811 Bakara 2/223.
1812 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/389, Taberî'den naklederek; Türkî, 3/762.
1813 Bakara 2/223.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ}

"Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz."[1814]

Bizim söylediğimiz, âyetin tefsirine daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *"Kendiniz için takdim edin."*[1815] sözünü günah işlemekten korunma emriyle devam ettirmiştir. Bu da genel olarak günahlara karşı tehdit etmezden önce itaati emrettiğinin daha uygun olduğunu gösterir. **[3/762]**

Soru: Şayet biri bize; "{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} *'Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.'*[1816] sözünde {وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ} *'Kendiniz için takdim edin.'*[1817] sözüyle itaati emretmesinin vechi nedir?" derse…

Cevap: Şöyle cevap verilir: Bu sözle zannettiğin şey kastedilmedi, bu sözle kastedilen şudur: Kendiniz için size {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba … içindir."*[1818] sözüyle tavsiye ettiğimiz hayırları işleyin.

Bundan sonra Resûlullah'a (sav) sorulan sorular hakkında Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde zikrettikleri de dâhil sorulara cevap verildi ve sonra Allah şöyle buyurdu: "İstikametinizin ve Rabbinizin sizden razı olacağı yola ileten hidâyetinizin[1819] neyde olduğunu size açıkladık. Siz de Allah'ın emrettiği hayrı kendiniz için yapın. Allah katında verdiğiniz sözü tutun ki meâdda (dönüş yerinde) O'nunla kavuştuğunuz vakit o hayrı bulasınız. Allah'a karşı günah işlemekten o günahlara yaklaşmaktan sakının, Allah'ın sınırlarını zayi etmekten sakının. Bilin ki meâdda Allah'la buluşmaktan kaçış yoktur. Allah, iyilik yapana iyiliğiyle, kötülük yapana da (onların hak ettiği) kötülüğüyle karşılık verendir."

1814 Bakara 2/110; Müzzemmil 73/20.
1815 Bakara 2/223.
1816 Bakara 2/223.
1817 Bakara 2/223.
1818 Bakara 2/215.
1819 Bazı yazma nüshalarda تَدَابُرُكُمْ: doğru yoldan yüz çevirme, düşmanlık, ifadesi kayıtlıdır.

4. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve herhalde O'nun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Müminleri müjdele"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakının ve herhalde O'nun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Müminleri müjdele"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bu, Allah Teâlâ'dan kullarına, kendilerini yasakladığı günahları işlemede bir ikaz, daha önce açıkladığımız gibi[1820] Allah'la karşılaştıklarında alacakları cezaya karşı bir korkutmadır. Elçisi Muhammed'e (sav) kullarına, kıyamet günü elde edecekleri başarıyı, âhiretin ikramını ve sonsuz cenneti müjdelemesi için verdiği bir emirdir. Kullarından muhsin olan, Allah'ın kitaplarına, peygamberlerine ve kendisiyle karşılaşacağına iman eden, Allah'ın iman etme sözünü kendisine emrettikleriyle ve Allah'ın haklarına riayet etme de dâhil farz kıldıklarıyla amel ederek ve uzaklaşmasını emrettiği günahlardan uzak durarak tasdik edenlere müjdelemesi için bir emirdir. **[3/763]**

[BAKARA SÛRESİ 224. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

***"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* (Bakara 2/224)**

1820 Bk. Türkî, 1/632; 3/763.

1. {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} "Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın"

Müfessirler {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1821] ifadesinin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "O'nu yeminlerinizin bahanesi yapmayın. Bu durum, sizden birinizden iyilik ve insanlar arasında arabuluculuk gibi bir şey istendiği zaman 'Böyle şeyler yapmamaya yeminim var.' demek şeklinde olmaktadır veya 'Onu yapmamaya Allah adına yemin ettim.' demektir. İşte böylece iyilik ve insanlar arasında arabuluculuk gibi şeyleri yapmayı terk etme konusunda Allah'a ettiği yemini gerekçe olarak ortaya koyar."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٥١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْأَمْرِ الَّذِي لَا يَصْلُحُ ثُمَّ يَعْتَلُّ بِيَمِينِهِ يَقُولُ اللَّهُ: {أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} هُوَ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْضِيَ عَلَى مَا لَا يَصْلُحُ، وَإِنْ حَلَفْتَ كَفَّرْتَ عَنْ يَمِينِكَ وَفَعَلْتَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ لَكَ.»

4351. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiği üzere babası (Tâvus) şöyle demiştir: "{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1822] âyeti(nde

1821 Bakara 2/224.
1822 Bakara 2/224.

kastedilen) sâlih olmayan bir fiili yapmaya yemin eden sonra da yeminini bahane olarak öne süren kimsedir. Allah {أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} *"iyilik etmek, takvâya sarılmak"*[1823] buyurmaktadır. Yani Allah 'O, sâlih olmayan bir amele gitmekten daha hayırlıdır. Yemin etmiş olsan yeminine keffâret verirsin ve daha hayırlı olan şeyi yaparsın.' buyurmaktadır."[1824] **[4/5]**

[٤٣٥٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «وَإِنْ حَلَفْتَ فَكَفِّرْ عَنْ يَمِينِكَ، وَافْعَلِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ.»

4352. Müsennâ'nın bize Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer ve İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiği üzere babası (babası) önceki rivayetin benzerini rivayet etmiştir. Ancak farklı olarak şöyle demiştir: "Yemin ettiğin zaman yeminin keffâretini ver ve daha hayırlı olanı yap!"

[٤٣٥٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} قَالَ: هُوَ أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ أَنْ لَا يُكَلِّمَ قَرَابَتَهُ، وَلَا يَتَصَدَّقُ، أَوْ يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ إِنْسَانٍ مُغَاضَبَةٌ، فَيَحْلِفُ لَا يُصْلِحُ بَيْنَهُمَا وَيَقُولُ: قَدْ حَلَفْتُ، قَالَ: يُكَفِّرُ عَنْ يَمِينِهِ {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ}.»

4353. Muhammed b. Amr'ın bize Ubeydullah, İsrâil, Süddî ve ona rivayet eden bir kimse tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1825] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu, bir kimsenin, yakın akrabalarıyla konuşmamaya ve onlara tasaddukta bulunmayacağına veya kendisiyle bir kimseyle arası bozuştuğu zaman ilişkisini düzeltmemeye dair yemin etmesi ve (düzeltmesi durumu söz konusu olduğunda) 'Ben yemin ettim' demesidir." (İbn Abbas devamında) şöyle

1823 Bakara 2/224.
1824 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/92; *el-Musannef*, (16048); Türkî, 4/5.
1825 Bakara 2/224.

dedi : "(O kimse) Yemininin keffâretini verir. {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1826]"[1827]

[٤٣٥٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} يَقُولُ: لَا تَعْتَلُّوا بِاللَّهِ أَنْ يَقُولَ أَحَدُكُمْ: إِنَّهُ تَأَلَّى أَنْ لَا يَصِلَ رَحِمًا، وَلَا يَسْعَى فِي صَلَاحٍ، وَلَا يَتَصَدَّقُ مِنْ مَالِهِ، مَهْلًا مَهْلًا بَارَكَ اللَّهُ فِيكُمْ فَإِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ إِنَّمَا جَاءَ بِتَرْكِ أَمْرِ الشَّيْطَانِ، فَلَا تُطِيعُوهُ، وَلَا تُنَفِّذُوا لَهُ أَمْرًا فِي شَيْءٍ مِنْ نُذُورِكُمْ، وَلَا أَيْمَانِكُمْ.»

4354. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Rebî' ve Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1828] Yani yakın akrabalarla sıla-ı rahim yapmama, iyi işlerde çalışmama ve malından tasaddukta bulunmama konusunda Allah'ı bahane olarak ileri sürmeyin. Ağır ol bakalım ağır ol! Allah sizi bereketlendirsin (Allah iyiliğinizi versin). Kur'ân, Şeytan'ın emrettiğini terk etmeyi emretmiştir. Bunun için ona itaat etmeyin. Adaklarınız ve yeminlerinizden herhangi biri konusunda Şeytan'a uygun bir uygulamada bulunmayın."[1829]

[٤٣٥٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ لَا يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ وَلَا يَبَرُّ، فَإِذَا قِيلَ لَهُ قَالَ: قَدْ حَلَفْتُ.»

4355. Muhammed b. Beşşâr'ın bize İbn Mehdî, Süfyân, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1830] âyeti(nde

---

1826 Bakara 2/224.

1827 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/6.

1828 Bakara 2/224.

1829 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/33. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*'da rivayetin sonunda Katâde'ye nispet etmiştir. Türkî, 4/6.

1830 Bakara 2/224.

kastedilen) insanların arasını düzeltmemeye ve iyilik etmemeye yemin eden kimsedir. Kendisine bu söylendiği zaman 'Ben yemin ettim' der."[1831] **[4/6]**

[٤٣٥٦] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً عَنْ قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} قَالَ: الْإِنْسَانُ يَحْلِفُ أَنْ لَا يَصْنَعَ الْخَيْرَ الْأَمْرَ الْحَسَنَ يَقُولُ حَلَفْتُ، قَالَ اللَّهُ: افْعَلِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ، وَكَفِّرْ عَنْ يَمِينِكَ، وَلَا تَجْعَلِ اللَّهَ عُرْضَةً.»

4356. Kâsım'ın bana Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya O'nun {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *'İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1832] sözünü sordum. O da dedi ki:

'İnsan hayır ve iyi bir iş yapmayacağına yemin eder ve (hayırlı işler hatırlatıldığında bahane olarak) 'Yemin ettim.' der. Allah (bu durumda olan kişiye) 'Bundan daha hayırlı olanı yap, yeminin keffâretini ver ve Allah'ı siper etme.' demek istemiştir."[1833]

[٤٣٥٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} الْآيَةَ، هُوَ الرَّجُلُ يُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَهُ عَلَى نَفْسِهِ، فَيَقُولُ: قَدْ حَلَفْتُ فَلَا يَصْلُحُ إِلَّا أَنْ أَبَرَّ يَمِينِي، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يُكَفِّرُوا أَيْمَانَهُمْ، وَيَأْتُوا الْحَلَالَ.»

4357. Ammâr b. Hasan tarafından bana anlatıldığına göre Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle "Dahhâk'ı şöyle derken işittim." demiştir: " {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1834] âyeti hakkında (kastedilen), Allah'ın helâl kıldığını kendisine haram kılan ve

1831 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409; 4/1190, Ebû Bişr tarikiyle Saîd'den; Türkî, 4/6.
1832 Bakara 2/224.
1833 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16031), İbn Cüreyc'den benzerini rivayet etmiştir. Türkî, 4/7.
1834 Bakara 2/224.

'Yemin ettim yeminimi bozmam dışında bunu yapmam doğru olmaz.' diyen kişidir. Allah onlara yeminlerinin keffâretini ödemeyi ve helâl olanı yapmayı emretmiştir."[1835]

[٤٣٥٨] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} أَمَّا {عُرْضَةً} فَيَعْرِضُ بَيْنَكَ، وَبَيْنَ الرَّجُلِ الْأَمْرُ، فَتَحْلِفُ بِاللَّهِ لَا تُكَلِّمُهُ، وَلَا تَصِلُهُ، وَأَمَّا {تَبَرُّوا} فَالرَّجُلُ يَحْلِفُ لَا يَبَرُّ ذَا رَحِمِهِ، فَيَقُولُ: قَدْ حَلَفْتُ، فَأَمَرَ اللَّهُ أَنْ لَا يَعْرِضَ بِيَمِينِهِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ذِي رَحِمِهِ، وَلْيَبَرَّهُ وَلَا يُبَالِي بِيَمِينِهِ وَأَمَّا {تُصْلِحُوا} فَالرَّجُلُ يُصْلِحُ بَيْنَ الِاثْنَيْنِ فَيَعْصِيَانِهِ، فَيَحْلِفُ أَنْ لَا يُصْلِحَ بَيْنَهُمَا، فَيَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُصْلِحَ وَلَا يُبَالِي بِيَمِينِهِ، وَهَذَا قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ الْكَفَّارَاتُ.»

4358. Musa bize Amr ve Esbât kanalıyla Süddî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} '*İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.*'[1836] âyetindeki {عُرْضَةً} '*siper*'[1837] kelimesine gelince, seninle bir kişi arasına bir mesele girer (عَرَضَ fiili) sen de onunla konuşmayacağına ve onunla bağlantını devam ettirmeyeceğine yemin edersin. (İşte {عُرْضَةً} '*siper*'[1838] budur) {تَبَرُّوا} kelimesine gelince bir adam yakın akrabasına iyilik etmeyeceğine yemin eder ve (iyilik etmesi söylenince) 'Ben yemin ettim.' der. İşte Allah bu kimseye onunla yakın akrabası arasına yemininin girmemesini emretmiştir. Öyleyse bu kimse iyilikte bulunmaya devam etsin ve yeminini önemsemesin. {تُصْلِحُوا} kelimesine gelince bir adam iki kişinin arasını ıslah eder o iki kişi kendisine isyan eder. Bunun üzerine o da aralarını ıslah etmeyeceğine dair yemin eder. Bu kimseye o iki kişinin arasını ıslah etmesi ve yeminini önemsememesi gerekir. Bu hüküm keffâret hükümlerinin inmesinden öncedir."[1839] **[4/7]**

1835 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/7.

1836 Bakara 2/224.

1837 Bakara 2/224.

1838 Bakara 2/224.

1839 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/407, 408, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/7. Taberî'nin bu rivayet hakkındaki açıklamaları için bk. Şâkir, 4/426.

[٤٣٥٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: يَحْلِفُ أَنْ لَا يَتَّقِي اللَّهَ، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ، وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَلَا يَمْنَعُهُ يَمِينُهُ.»

4359. Müsennâ'nın bize Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Hüşeym, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, O'nun {وَلا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1840] âyetiyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Takvâlı olmayacağına, yakın akrabasıyla ilişkisini devam ettirmeyeceğine ve iki kişi arasını ıslah etmeyeceğine dair yemin eder. Bu kimseyi yemini (bu işlerden) engellemesin."[1841]

2- Diğerleri de şöyle demiştir: "Aranızdaki konuşmalarınızda Allah'a yemini engel yapıp da böylece bunu hayır işlemeyi terk etme konusunda kendiniz için bir bahane etmeyin."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} يَقُولُ: لَا تَجْعَلْنِي عُرْضَةً لِيَمِينِكَ أَنْ لَا تَصْنَعَ الْخَيْرَ، وَلَكِنْ كَفِّرْ عَنْ يَمِينِكَ وَاصْنَعِ الْخَيْرَ.»

4360. Müsennâ b. İbrahim bize Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir: "O {وَلا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1842] sözüyle şöyle demek istemiştir: 'Hayırlı bir iş yapmama konusuna beni siper yapmayın. Ancak sen yeminin keffâretini ver; hayrı yap.'"[1843]

[٤٣٦١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ

1840 Bakara 2/224.
1841 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-371), Hüşeym'den rivayet etmiştir; Türkî, 4/8.
1842 Bakara 2/224.
1843 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/407. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/33, Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/8.

النَّاسِ} كَانَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ مِنَ الْبِرِّ، وَالتَّقْوَى وَلَا يَفْعَلُهُ، فَنَهَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا}.»

4361. Bana Muhammed b. Sa'd babası, amcası, amcasının babası, onun da babası tarikiyle İbn Abbas'tan Allah'ın {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1844] sözüne dair şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam bir iyilik yapma ve takvâlı olma konusunda bir şey yapmamaya yemin ederdi. Allah bunu yasakladı ve {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا} *'İyilik etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1845] demiştir."[1846]

[٤٣٦٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ أَنْ لَا يَبَرَّ قَرَابَتَهُ، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ. يَقُولُ: فَلْيَفْعَلْ وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ.»

4362. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Muğîre tarikiyle naklettiğine göre O'nun {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1847] sözü hakkında İbrahim şöyle demiştir: "(Âyetin söz ettiği kişi) Yakın akrabasına iyilik etmeyeceğine, sıla-ı rahim yapmayacağına ve iki kişinin arasını düzeltmeyeceğine dair yemin eden kişidir. O (Allah) şöyle demek istemiştir: 'O amelleri yapsın ve yemininin keffâretini versin.'" **[4/8]**

[٤٣٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} قَالَ: لَا تَحْلِفْ أَنْ لَا تَتَّقِيَ اللَّهَ، وَلَا تَحْلِفْ أَنْ لَا تَبَرَّ، وَلَا تَعْمَلْ خَيْرًا، وَلَا تَحْلِفْ أَنْ لَا تَصِلَ، وَلَا تَحْلِفْ أَنْ لَا تُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ، وَلَا تَحْلِفْ أَنْ تَقْتُلَ وَتَقْطَعَ.»

1844 Bakara 2/224.
1845 Bakara 2/224.
1846 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/8.
1847 Bakara 2/224.

4363. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre, Muhammed b. Abdirrahmân b. Yezîd tarikiyle İbrahim en-Nehaî'den O'nun {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1848] sözü hakkında şöyle rivayet etmiştir: "Allah şöyle demek istemiştir: 'Allah'tan sakınmayacağına dair yemin etme. İyilik etmeyeceğine ve hayır yapmayacağına yemin etme. Yakın akrabanla ilişkini devam ettirmeyeceğine dair yemin etme. İki kişinin arasını ıslah etmeyeceğine dair yemin etme. Adam öldüreceğine ve adam keseceğine dair yemin etme."

[٤٣٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَمُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً} الْآيَةَ، قَالَا: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ أَنْ يَبَرَّ، وَلَا يَتَّقِيَ، وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ، وَأَمَرَ أَنْ يَتَّقِيَ اللَّهَ، وَيُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ، وَيُكَفِّرَ عَنْ يَمِينِهِ.»

4364. Bana Müsennâ, Amr b. Avn, Hüşeym ve Dâvûd tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den; Muğîre tarikiyle İbrahim'den rivayet etmiştir. O'nun {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً} *"Allah'ı siper yapmayın."*[1849] sözü hakkında o ikisi (Saîd b. Cübeyr ve İbrahim) şöyle demiştir: "(Âyetin söz ettiği kişi) İyilik etmeyeceğine, Allah'tan sakınmayacağına ve insanlar arasını düzeltmeyeceğine dair yemin eden kişidir. Böylece Allah'tan sakınması, insanlar arasını düzeltmesi ve yemininin keffâretini vermesi kendisine emredilmiştir."[1850]

[٤٣٦٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} فَأُمِرُوا بِالصِّلَةِ، وَالْمَعْرُوفِ، وَالْإِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ، فَإِنْ حَلَفَ حَالِفٌ أَنْ لَا يَفْعَلَ ذَلِكَ فَلْيَفْعَلْهُ وَلْيَدَعْ يَمِينَهُ.»

4365. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tarikiyle; Ebû Huzeyfe bize Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den O'nun {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ

1848 Bakara 2/224.
1849 Bakara 2/224.
1850 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/409. Saîd b. Cübeyr'in görüşünü Hüşeym yoluyla rivayet etmiştir. Türkî, 4/9.

{عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1851] sözü hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sıla-ı rahim, iyilik ve insanlar arasını düzeltmesi emredilmiştir. Eğer bir kişi bunlardan birini yapmamaya yemin ederse onu yapsın ve yeminini bir kenara bıraksın."[1852]

[٤٣٦٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} الْآيَةَ، قَالَ ذَلِكَ فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ أَنْ لَا يَبَرَّ، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ، وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ، فَأَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَدَعَ يَمِينَهُ، وَيَصِلَ رَحِمَهُ، وَيَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَيُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ.»

4366. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1853] âyetine dair şöyle demiştir: "Bu âyet iyilik etmeyeceğine, sıla-ı rahim yapmayacağına ve insanlar arasını düzeltmeyeceğine dair yemin eden kişi hakkındadır. Allah ona yeminini bırakmasını, sıla-ı rahim yapmasını, iyiliği emretmesini ve insanlar arasını düzeltmesini emretmiştir."[1854] **[4/9]**

[٤٣٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} قَالَتْ: لَا تَحْلِفُوا بِاللَّهِ وَإِنْ بَرَرْتُمْ.»

4367. Müsennâ'nın bana İshâk, Muhammed b. Harb, İbn Lehî'a, Ebü'l-Esved, 'Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *"İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1855] âyeti hakkında "Eğer iyilik etseniz bile Allah'a yemin etmeyin." demiştir.[1856]

1851 Bakara 2/224.

1852 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 234-235; Türkî, 4/10.

1853 Bakara 2/224.

1854 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 2/407; Türkî, 4/10.

1855 Bakara 2/224.

1856 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/10. Nüshalara göre ifade farklılık göstermektedir. (وَإِنْ نَذَرْتُمْ) ve (وَإِنْ نَزَرْتُمْ) şeklinde okunuşlara

b. Âyetin Kimin Hakkında İndiği

[٤٣٦٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حُدِّثْتُ أَنَّ قَوْلَهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} الْآيَةَ، نَزَلَتْ فِي أَبِي بَكْرٍ فِي شَأْنِ مِسْطَحٍ.»

4368. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc: "Bana {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1857] âyetinin Ebû Bekir ve Mistah hakkında indiği rivayet edildi." demiştir.[1858]

[٤٣٦٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَوْلَهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} الْآيَةَ، قَالَ: يَحْلِفُ الرَّجُلُ أَنْ لَا يَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَا يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ.»

4369. Hennâd'ın bize İbn Fudayl, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1859] âyetiyle ilgili şöyle demiştir: "Bir adam iyiliği emretmeyeceğine, kötülüğü nehyetmeyeceğine ve sıla-ı rahim yapmayacağına yemin eder. (Âyet onun hakkındadır.)"

[٤٣٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، ثَنَا سُوَيْدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: يَحْلِفُ أَنْ لَا يَتَّقِيَ اللَّهَ، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ، وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَلَا يَمْنَعُهُ يَمِينُهُ.»

4370. Müsennâ'nın bize Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Hüşeym, Muğîre tarikiyle İbrahim'in {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1860] âyetiyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir:

---

göre anlam "Adak adasanız bile Allah adına yemin etmeyin" şeklinde olmaktadır. Türkî, 4/10.

1857 Bakara 2/224.

1858 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/10.

1859 Bakara 2/224.

1860 Bakara 2/224.

"Allah'tan sakınmayacağına, sıla-ı rahim yapmayacağına ve iki kişi arasını düzeltmeyeceğine yemin eder. Yemini onu (bu hayırlı işlerden) engellemesin."[1861] **[4/10]**

[٤٣٧١] حَدَّثَنِي ابْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ أَنْ لَا يَصْنَعَ خَيْرًا، وَلَا يَصِلَ رَحِمَهُ، وَلَا يُصْلِحَ بَيْنَ النَّاسِ، نَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

4371. İbn Abdirrahman el-Berkî'nin bana Amr b. Ebî Seleme, Saîd tarikiyle rivâyet ettiğine göre Mekhûl'ün şanı yüce Allah'ın {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1862] sözü hakkında şöyle dediğini aktarmıştır: "(Âyette kastedilen) Bir kişinin hayır yapmayacağına, yakın akrabalarıyla ilişkisini sürdürmeyeceğine ve insanların arasını düzeltmeyeceğine dair yemin etmesidir. Allah bunlardan nehyetmiştir."

İki yorumdan âyete en uygun olanı "Bunun mânası; 'Allah adına yemin etmeyi sizinle Allah arasında ve insanlar arasındaki hayır işini terk etme konusunda bahane etmeyin.'" diyen kimsenin yorumudur. Bunun sebebi {عُرْضَةً} kelimesinin Arap dilinde kuvvet ve sağlamlık anlamına gelmesindendir. Bundan dolayı (هَذَا الْأَمْرُ عُرْضَةٌ لَهُ) "Bu iş ona bir kuvvettir" denilir. Yani bununla "Senin sosyal ilişkilerinde senin için bir güç (vasıtasıdır.)" Buradan hareketle "Falan kadın nikâh için bir güçtür (عُرْضَةٌ)" denilir.

Bundan dolayı Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645) dişi develerin özellikleri hakkındaki şu sözü bu minvaldedir:

مِنْ كُلِّ نَضَّاحَةِ الذِّفْرَى إِذَا عَرِقَتْ ... عُرْضَتُهَا طَامِسُ الأَعْلَامِ مَجْهُولُ

Kulağının arkasındaki kemikten ter aktığı zaman
Kuvveti işaretleri silinmiş yolda (ortaya çıkar)[1863]

1861 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/407 (2145). Bu rivâyeti muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 4/10.

1862 Bakara 2/224.

1863 Şiirde geçen (نَضَّاحَةٌ) kelimesi (kan ve ter gibi bir sıvının) akacak kadar fışkırması anlamına gelmektedir. (الذِّفْرَى) kelimesi devenin kulağının arkasında terleyen

(عُرْضَتُهَا) ifadesi kuvveti ve sağlamlığı anlamına gelmektedir.

Bu durumda şanı yüce Allah'ın {وَلا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لأَيْمَانِكُمْ} *"Yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın."*[1864] sözünün anlamı: "Öyleyse iyilik yapmanız, takvâlı olmanız ve insanlar arasını ıslah etmeniz konusunda Allah'ı yeminleriniz için bir kuvvet yapmayın." şeklindedir. Fakat biriniz yemin eder sonra da iyiliği ve insanlar arasını düzeltmeyi terk etmeye dair yemin ettiği şeyden daha hayırlısını görürse yeminini bozsun, iyilik etsin, insanların arasını düzeltsin ve yeminin keffâretini versin. (Âyette geçen {أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا} ifadelerinde olumsuzluk edatı olan) "لَا" harfinin zikredilmemesi sözün buna delâlet etmesi ve zikredilen şeyin terk edilene yeterli gelmesindendir. **[4/11]**

İmruülkays'ın dediği gibi:

فَقُلْتُ يَمِينَ اللهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا ... وَلَوْ قَطَّعُوا رَأْسِي لَدَيكَ وَأَوْصَالِي

Dedim ki yemin olsun Allah'a daima burada oturacağım
Senin yanında başımı ve eklemlerimi kesseler bile[1865]

(Şiirdeki فَقُلْتُ يَمِينَ اللهِ أَبْرَحُ ifadesi) فَقُلْتُ يَمِينَ اللهِ لا أَبْرَحُ mânasındadır. لَا harfi sözün anlama delâleti yeterli olduğu için hazfedilmiştir.

c. {أَنْ تَبَرُّوا} "İyilik yapmamanız"

O'nun {أَنْ تَبَرُّوا} *"iyilik etmemeniz"*[1866] sözüne gelince şanı yüce olan Allah'ın kastettiği {الْبِرُّ} *"iyilik"*in tefsiri konusunda ihtilaf edilmiştir:

1- Bazıları "O, bütün hayırların yapılması" demiştir.

2- Diğerleri ise "O, yakın akrabaya yapılan iyiliktir." demiştir.

---

bir bölgedir. İnsanda da hayvanda da bulunmaktadır. Yani kulağın arkasında beliren bir kemiktir. Devenin o bölgesinden akan ter övülmüştür. (طَامِسُ) izini silen ayağıyla basıp silmek anlamına gelmektedir. (الأَعْلَامُ) Yolda bulunan işaretlerdir. Yolunu kaybeden kimsenin yolunu bulması için konulan alâmetlerdir. (أَرْضٌ مَجْهُولَةٌ) ise ne bir işaret ne de yükselti bulunan ve yürüyen kimsenin yolunu bulamadığı arazi anlamına gelmektedir. Şâir, deve böylesi işaretsiz yola girdiği zaman susuzluğa ve çölde yürümeye olan gücü ve direnci bilinir demek istemektedir. Şâkir, 4/424. Ka'b b. Züheyr muhadram şâirdir. Abdulhamîd, 2/453.

1864 Bakara 2/224.

1865 İmruü'l-Kays, *Dîvân*, s. 32.

1866 Bakara 2/224.

Ben bununla ilgili söyleyeceklerimi daha önce ifade etmiştim.[1867]

d. {أَنْ تَتَّقُوا} "Takvâya sarılmamanız"

O'nun {أَنْ تَتَّقُوا} *"takvâya sarılma(ma)nız"*[1868] sözüne gelince... Onun mânası "Rabbinizden sakınmanız, O'na karşı dikkatli olmanız, sorumlu tuttuğu konular ve belirlemiş olduğu sınırları ihmal etme ve aşma konusunda azabından korunmanız" şeklindedir.

Daha önce bunu "takvâ" mânasıyla tefsir edenlerin yorumunu zikretmiştik.[1869]

Bazıları aşağıdaki rivayette geçtiği şekilde yorumda bulunmuşlardır:

[٤٣٧٢] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ مِنَ الْبِرِّ وَالتَّقْوَى لَا يَفْعَلُهُ، فَنَهَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} الْآيَةَ، قَالَ: وَيُقَالُ: لَا يَتَّقِ بَعْضُكُمْ بَعْضًا بِي، تَحْلِفُونَ بِي وَأَنْتُمْ كَاذِبُونَ لِيُصَدِّقَكُمُ النَّاسُ وَتُصْلِحُونَ بَيْنَهُمْ، فَذَلِكَ قَوْلِهِ: {أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} الْآيَةَ.»

4372. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbn Abbas {أَنْ تَبَرُّوا وتَتَّقُوا} *"iyilik etmemeniz ve takvâya sarılmamanız"*[1870] kavli hakkında şunları söylemiştir: "Bir kişi iyilik ve takvâ adına bir şey yapmayacağına yemin ederdi. Bunun üzerine Allah (c.c.) bunu yasakladı ve {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *'İyilik etmemek, takvâya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1871] buyurdu." Ayrıca şöyle demiştir: "'Yalan söylediğiniz halde insanları kendinize inandırmak ve aralarını düzeltmek için bana yemin ederek birileriniz birilerini benimle korkutmasın.' anlamında olduğu söylenmiştir. Bu (ifadeler âyetteki)

1867 (البِرُّ) kelimesinin anlamları konusunda bk. Şâkir, 2/8; 3/336-338, 556.
1868 Bakara 2/224.
1869 4361, 4363 ve 4364 numaralı rivayetlere bakılabilir. Şâkir, 4/426.
1870 Bakara 2/224.
1871 Bakara 2/224.

{أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا} *'iyilik etmemeniz ve takvâya sarılmamanız'*[1872] ifadesini açıklamaktadır." **[4/12]**

e. {وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} "İnsanlar arasını ıslah etmemek"

Allah'ın {وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ} *"insanlar arasını ıslah etmemek"*[1873] sözüne gelince, içinde günah olmayan konularda, Allah'ın kötü gördüklerinde değil de sevdiği şeyler konusunda iyilikle insanların arasını bulmaktır.[1874]

Süddî'den bu âyetin yemin keffâretleri hükmü inmeden önce indiği yönünde zikrettiğimiz rivayet, Kitap'ta, sünnette buna delâlet eden bir şey bulunmayan bir görüştür. Gerçek olup olmadığı sahih bir rivayetle bilinebilen şeylerdendir. Buna karşılık benzeri ve aksi bir iddiayı dile getirmek bir kimse için imkânsız görülmez ve bu âyetin Mâide sûresindeki yemin keffâretlerinin açıklanmasından sonra indiği mümkün görülebilir. Konuyu bu âyette tekrar etmek yerine orada (Mâide sûresindeki âyette) açıklanmasıyla yetinilmiştir. Çünkü bu âyete muhatap olanlar kişinin bozduğu yeminler konusunda keffâret verme yükümlülüğünü yerine getiriyorlardı.

2. {وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmiştir: "Allah yemin ettiği zaman sizden Allah'a yemin ederek 'Allah'a yemin olsun ki iyilik yapmayacağım, Allah'tan sakınmayacağım ve insanların arasını bulmayacağım' dediğinizi ve bunun dışındaki söylemlerinizi ve yeminlerinizi duyandır. Bu yeminlerinizle neler kastettiğinizi ve hayır mı yoksa başka bir şey mi murad ediyorsunuz bilendir. Çünkü ben gaybları ve gönüllerin gizlediklerini bilenim. Hiçbir şey bana gizli kalmaz, açık olsun gizli olsun hiçbir iş bana kapalı kalmaz."

1872 Bakara 2/224.
1873 Bakara 2/224.
1874 Tahrici Türkî 1/8'de verilmiştir.

Bu, şanı yüce Allah tarafından bir tehdit ve göz korkutmadır. Şanı yüce olan şöyle diyor: "Ey insanlar! Size yasakladığım şeyleri dilinizle açıktan söylemekten veya bedeninizle yapmaktan veya gönlünüzde gizleyip ve size yasakladığım şeyleri kalbinizle yapamaya dair irade ve niyet taşımaktan sakının. Yoksa bununla benim tarafından size tanıttığım cezayı hak edersiniz. Çünkü ben gizlediğiniz ve açıktan yaptığınız her şeye vâkıfım. **[4/١٣]**

[BAKARA SÛRESİ 225. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, Halîm'dir." **(Bakara 2/225)**

1. {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."* sözünün tefsiri:

a. {وغْلَّاب} Yemîn-i Lağv

Müfessirler Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1875] sözünün tefsirinde ve {اللَّغْو} *"kasıtsız"*[1876] kelimesinin anlamında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onun mânası hakkında şöyle demişlerdir: "Allah sizi dillerinizin daha önce yaptığı acele bir şekilde aniden yaptığı yeminden sorumlu tutmaz ki yemini kastetmediğiniz müddetçe size keffâreti zorunlu kılsın." Bu bir kimsenin şöyle demesidir: "Şunu yaptım vallahi, şunu yapacağım vallahi." Konuşanın dilinin sözünün sonuna yeminin ilişmesidir.

1875 Bakara 2/225.
1876 Bakara 2/225.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٧٣] ذِكْرُ مَنْ قَالَ ذَلِكَ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: ثَنَا عَتَّابُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هِيَ بَلَى وَاللَّهِ، وَلَا وَاللَّهِ.»

4373. İshâk b. İbrahim b. Habîb b. Şehid'in bana Attâb b. Beşîr, Husayf, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: "{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1877] sözü 'Evet vallahi' ve 'Hayır vallahi' demektir."[1878]

[٤٣٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4374. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, Zührî, Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1879] sözü 'Hayır vallahi' ve 'Evet vallahi' demektir."[1880] **[4/14]**

[٤٣٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، نَحْوَه.

4375. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn Ebî Necîh, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe benzerini söylemiştir.[1881]

[٤٣٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «سَأَلْتُ عَائِشَةَ، عَنْ لَغْوِ الْيَمِينِ، قَالَتْ: هُوَ لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، مَا يَتَرَاجَعُ بِهِ النَّاسُ.»

1877 Bakara 2/225.

1878 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-789); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/49, Attâb'a nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/269, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/14.

1879 Bakara 2/225.

1880 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/392, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/14.

1881 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, Atâ'ya nispetle; Türkî, 4/15.

4376. İbn Humeyd'in bize Seleme[1882], İbn İshâk, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "Hz. Âişe'ye yemîn-i lağv hakkında sordum. O da;

'İnsanların dillerinde tekrar tekrar döndürdükleri 'Hayır vallahi', 'Evet vallahi' demeleridir.' dedi."[1883]

[٤٣٧٧] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَعَبْدَةُ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4377. Hennâd'ın bize Vekî', Abde, Ebû Muâviye, Hişâm b. Urve, babası tarikiyle rivâyet ettiğine göre Hz. Âişe, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1884] sözü hakkında "Hayır vallahi", "Evet vallahi" demek olduğunu söylemiştir.[1885]

[٤٣٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، "{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، يَصِلُ بِهَا كَلَامَهُ.»

4378. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Hişâm b. Urve ve babası tarikiyle Hz. Âişe'nin Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1886] sözü hakkında "'Hayır vallahi', 'Evet vallahi' şeklinde sözüne iliştirmesi demek" olduğunu söylediğini nakletmiştir.

1882 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/392, Taberî'ye nispetle. İbn Kesîr'in başka bir nüshasında Seleme yerine İbn İshâk'tan nakledilmiştir. İbn Ebî Necîh tarikiyle gelen İbn İshâk'ın rivayeti için bk. Türkî, 1/548. Türkî, 4/15.

1883 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/477; İmam Şâfiî, *Şifâu'l-Ay*, 2/147; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-781); Buhârî, (6663); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (11149) ve Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/48, Hişâm tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/269; Vekî', Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Merdûye'ye nispetle; Türkî, 4/15.

1884 Bakara 2/225.

1885 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/408, Abde'ye nispetle; Türkî, 4/15.

1886 Bakara 2/225.

[٤٣٧٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: «دَخَلْتُ مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَ لَهَا: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ قَوْلُهُ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: هُوَ لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، لَيْسَ مِمَّا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ.»

4379. İbn Humeyd'in bize Hakkâm b. Selm ve Abdulmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Âişe'nin yanına girdik. O Âişe'ye dedi ki:

'Ey müminlerin annesi! Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1887] sözü hakkında (ne dersin?)' O da;

'Hayır vallahi', 'Evet vallahi' (demek)tir yoksa kasıtlı yaptığınız yeminler değildir.' dedi."[1888] **[4/15]**

[٤٣٨٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «أَتَيْتُ عَائِشَةَ، مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، فَسَأَلَهَا عُبَيْدٌ عَنْ قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} فَقَالَتْ عَائِشَةُ: هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، مَا لَمْ يَعْقِدْ عَلَيْهِ قَلْبُهُ.»

4380. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym ve İbn Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Âişe'ye geldik. Ubeyd, Hz. Âişe'ye O'nun {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1889] sözü hakkında sordu. Hz. Âişe de şöyle dedi:

'Kalbiyle kesin bir şekilde kastetmeyerek o yemine bağlamamış olduğu halde 'Hayır vallahi ve evet vallahi' diyenin sözüdür.'"

[٤٣٨١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «انْطَلَقْتُ مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، إِلَى عَائِشَةَ، وَهِيَ مُجَاوِرَةٌ فِي ثَبِيرٍ، فَسَأَلَهَا عُبَيْدٌ عَنْ لَغْوِ الْيَمِينِ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

1887 Bakara 2/225.
1888 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-780), Abdulmelik'e nispetle; Türkî, 4/15.
1889 Bakara 2/225.

4381. Yakub'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc tarikiyle rivâyet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Âişe'ye gittik -o, Sebîr'e[1890] yakın bir yerdeydi- Ubeyd ona yemîn-i lağvı sordu. O da;

'Hayır vallahi' ve 'Evet vallahi (demektir)' dedi."[1891]

[٤٣٨٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْحَرَسِيُّ، قَالَ: ثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكَرْمَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ الصَّائِغُ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ كَلَّا وَاللَّهِ وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4382. Muhammed b. Musa el-Harasî'nin[1892] bize, Hassân b. İbrahim el-Kirmânî, İbrahim es-Sâiğ tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1893] sözü hakkında Atâ şöyle demiştir: "Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün, *'Evi hakkında hayır vallahi ve evet vallahi' diyen kimsenin sözüdür.'* dediğini söylemiştir."[1894]

[٤٣٨٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: هُمُ الْقَوْمُ يَتَدَارَءُونَ فِي الْأَمْرِ، فَيَقُولُ هَذَا: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، وَكَلَّا وَاللَّهِ، يَتَدَارَءُونَ فِي الْأَمْرِ لَا تُعْقَدُ عَلَيْهِ قُلُوبُهُمْ.»

1890 Mekke ile Mina arasındaki bir dağın adıdır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/917; Türkî, 4/16.

1891 Abdürrezzâk, *el-Musannef* (15951), Şâfiî, *Şifâu'l-Ay*, 2/147; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/49, İbn Cüreyc'e nispetle; Türkî, 4/16.

1892 Tam ismi Muhammed b. Musa b. Nafî' el-Harasî el-Basrî'dir. Tirmizî ve Nesâî ondan rivayette bulunmuştur. Nesâî sâlih bir kimse olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân sika râviler içerisinde zikretmiştir. Ebû Dâvûd onu zayıf görmüştür. Şâkir, 4/429.

1893 Bakara 2/225.

1894 Ebû Dâvûd, (3254); İbn Hibbân, (4333); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/49, Hassân b. İbrahim'e nispetle. İbn Merdûye -Zeyla'î'nin *Keşşâf*'taki hadislerin tahricinde olduğu gibi (1/419)- Eşras b. Bezîğ tarikiyle İbrahim es-Sâiğ'den rivayet etmiştir. Türkî, 4/16.

4383. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1895] kavli hakkında Hz. Âişe şöyle demiştir: "Onlar bir konuda tartışan kimselerdir. Birisi; 'Hayır vallahi, evet vallahi ve kesinlikle hayır vallahi' der. Kalpleri o konuda kesin bir yargıya varmadan aralarında tartışırlar."[1896] **[4/16]**

[٤٣٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: قَوْلُ الرَّجُلِ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، يَصِلُ بِهِ كَلَامَهُ لَيْسَ فِيهِ كَفَّارَةٌ.»

4384. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1897] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu, bir kimsenin sözüne (istemsiz) ilişen ve keffâret gerekmeyen bir şekilde 'Hayır vallahi ve evet vallahi' demesidir."[1898]

[٤٣٨٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَقُولُ: لَا «وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، يَصِلُ حَدِيثَهُ.»

4385. Yakub b. İbrahim'in bize Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivâyet ettiğine Şa'bî şöyle demiştir: "Bu, bir kimsenin sözüne (istemsiz bir şekilde) ilişen 'Hayır vallahi ve evet vallahi' demesidir."

[٤٣٨٦] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ عَامِرًا عَنْ قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4386. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Bişr b. Mufaddal tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbn Avn şöyle demiştir: "Âmir'e Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ

1895 Bakara 2/225.
1896 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/90; *el-Musannef*, (15952); Türkî, 4/17.
1897 Bakara 2/225.
1898 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-779), Muğîre'den rivayet etmiştir. Türkî, 4/8.

فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1899] sözü hakkında sordum. O da;

'Hayır vallahi ve evet vallahi demektir' dedi."

[٤٣٨٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.

4387. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye tarikiyle ve İbn Vekî' babası tarikiyle hepsi de İbn Avn tarikiyle Şa'bî'den benzerini nakletmiştir.

[٤٣٨٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، قَالَ: قَالَ أَبُو قِلَابَةَ، فِي "لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ" : أَرْجُو أَنْ يَكُونَ لُغَةً "وَقَالَ يَعْقُوبُ فِي حَدِيثِهِ: أَرْجُو أَنْ يَكُونَ لَغْوًا. وَقَالَ ابْنُ وَكِيعٍ فِي حَدِيثِهِ: أَرْجُو أَنْ يَكُونَ لُغَةً، وَلَمْ يَشُكَّ.»

4388. Yakub b. İbrahim ve İbn Vekî''nin bana İbn Uleyye ve Eyyûb tarikiyle rivâyet ettiğine göre Ebû Kilâbe "Hayır vallahi" ve "evet vallahi" sözü hakkında; "Bunun bir اللُّغَةُ Arapça bir üslup olduğunu umuyorum" demiştir.[1900] Yakub "Onun {اللَّغْوُ} boş yere yapılan yemin olduğunu umuyorum", İbn Vekî "Onun اللُّغَةُ Arapça bir üslup olduğunu umuyorum" şeklinde olduğunu söylemiştir ve şüphe etmemiştir.[1901]

[٤٣٨٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَابْنُ وَكِيعٍ، وَهَنَّادٌ، قَالُوا: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَ: «لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

1899 Bakara 2/225.

1900 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/269, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî; 4/17.

1901 اللُّغَةُ kelimesiyle burada Arapların kullanımlarından ve üsluplarından birini kastetmektedir. Tıpkı قَاتَلَكَ اللهُ "Allah canını alsın" ve وَيْحَكَ "Vay haline" gibi beddua kastı olmayan ve aynı şekilde yemin de ifade etmeyen sadece söylediği cümleyi teyit etme amacıyla söylenen cümlelerdir. Şâkir, 4/430.

4389. Ebû Küreyb'in bize İbn Vekî', Hennâd, Vekî', İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih şöyle demiştir: "O, 'Hayır vallahi, ve evet vallahi' demektir."[1902] **[4/١٧]**

[٤٣٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ، تَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4390. Ebû Küreyb'in bize Vekî', Mâlik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Hz. Âişe'yi O'nun {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1903] sözü hakkında şöyle dediğini işittim: 'Hayır vallahi ve evet vallahi' demektir."

[٤٣٩١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مَالِكِ بْنِ مِغْوَلٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

4391. Hennâd'ın bize Vekî', Mâlik b. Miğvel tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ benzerini söylemiştir.

[٤٣٩٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ النَّاسِ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4392. Hennâd'ın bize Ebû Muâviye, Âsım el-Ahvel tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1904] sözü hakkında "Bu, insanların 'Hayır vallahi, evet vallahi' demeleridir." diye söylemiştir.[1905]

[٤٣٩٣] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، وَعِكْرِمَةَ، قَالَا: «لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4393. Süfyân b. Vekî''nin bize Ebû Muâviye, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî ve İkrime (bu âyet hakkında) "Hayır vallahi, evet vallahi (demektir)" demişlerdir.

1902 İbn Ebî Hatim, *Tefsîr*, 2/408; Türkî, 4/17.
1903 Bakara 2/225.
1904 Bakara 2/225.
1905 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/408. Bu rivayeti muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 4/18.

[٤٣٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «دَخَلْتُ مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَلَى عَائِشَةَ، فَسَأَلَهَا، فَقَالَتْ: «لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4394. İbn Vekî''nin bize İbn Uyeyne, Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Âişe'nin yanına girdim; o da

'Hayır vallahi, evet vallahi (demektir)' dedi."[1906]

[٤٣٩٥] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، وَأَشْعَثُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: «لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4395. İbn Vekî''nin bize Hafs, İbn Ebî Leylâ-Eş'as ikilisi, Atâ tarikiyle Hz. Âişe O'nun {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1907] sözü hakkında "Bu, 'Hayır vallahi, evet vallahi' demektir" diye söylemiştir.

[٤٣٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَجَرِيرٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.»

4396. İbn Vekî''nin bize İbn Cerîr, Hişâm, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe: "(Bu) 'Hayır vallahi, evet vallahi' demektir." diye söylemiştir.

[٤٣٩٧] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، وَهَنَّادٌ، قَالَا: ثَنَا يَعْلَى، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَتْ: هُوَ قَوْلُكَ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، لَيْسَ لَهَا عَقْدُ الْأَيْمَانِ.»

4397. İbn Vekî' ve Hennâd'ın bize Ya'lâ, Abdulmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Hz. Âişe, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1908]

1906 Şâfiî, *Şifâu'l-Ay*, 2/147; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/49, İbn Uyeyne'ye nispetle; Türkî, 4/18.

1907 Bakara 2/225.

1908 Bakara 2/225.

kavli hakkında kasten yemin etme olmaksızın 'Hayır vallahi, evet vallahi' şeklindeki sözündür' diye söylemiştir."**[4/18]**

[٤٣٩٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَا: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ؛ قَالَ: «اللَّغْوُ: قَوْلُ الرَّجُلِ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ، يَصِلُ بِهِ كَلَامَهُ مَا لَمْ يَشُكَّ شَيْئًا يَعْقِدُ عَلَيْهِ قَلْبَهُ.»

4398. Hennâd'ın bize Ebü'l-Ahvas, Muğîre tarikiyle rivâyet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "(Yemîn-i) Lağv bir kimsenin kalbiyle kesin bir şekilde kastetmeyerek sözüne ilişen 'Hayır vallahi, evet vallahi' şeklindeki sözüdür."

[٤٣٩٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ أَبِي هِلَالٍ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ، تَقُولُ: «لَغْوُ الْيَمِينِ قَوْلُ الرَّجُلِ: لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ فِيمَا لَمْ يَعْقِدْ عَلَيْهِ قَلْبَهُ.»

4399. Yunus'un bize İbn Vehb, Amr, Saîd b. Ebî Hilâl tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demiştir: "Hz. Âişe'nin; 'Yemîn-i Lağv bir kimsenin kesin bir şekilde kastetmeyerek bir konuda 'Hayır vallahi, evet vallahi' şeklindeki sözüdür.' dediğini işittim."

[٤٤٠٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَمْرٌو: وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ النَّوْفَلِيُّ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، بِذَلِكَ.

4400. Yunus'un bana İbn Vehb, Amr tarikiyle; aynı şekilde Abdullah b. Abdirrahmân b. Ebi Hüseyin en-Nevfelî, Atâ tarikiyle Hz. Âişe'den bunu rivayet etmiştir.

[٤٤٠١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: الرَّجُلَانِ يَتَبَايَعَانِ، فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: وَاللَّهِ لَا أَبِيعُكَ بِكَذَا وَكَذَا، وَيَقُولُ الْآخَرُ. وَاللَّهِ لَا أَشْتَرِيهِ بِكَذَا وَكَذَا؛ فَهَذَا اللَّغْوُ لَا يُؤَاخَذُ بِهِ.»

4401. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr, Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi*

kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.”[1909] sözü hakkında şunu rivayet etmiştir: “İki adam alışveriş yaparlar ve birisi ‘Vallahi şu fiyata satmam’ diğeri de ‘Vallahi şu fiyata almam’ der. İşte bu (kişinin) sorumlu tutulmayacağı (yemîn-i) lağvdır.”[1910]

2- Diğer müfessirler şöyle demiştir: “Yeminde lağv kişinin bir şeyin öyle olduğuna inanarak yemin edip sonra inandığının tersine olduğunu anladığı yemin çeşididir.”

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٤٠] ذِكْرُ مَنْ قَالَ ذَلِكَ حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «لَغْوُ الْيَمِينِ: حَلِفُ الْإِنْسَانِ عَلَى الشَّيْءِ يَظُنُّ أَنَّهُ الَّذِي حَلَفَ عَلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ غَيْرُ ذَلِكَ.»

4402. Yunus b. Abdila‘lâ’nın bana İbn Nâfi‘, Ebû Ma‘şer, Muhammed b. Kays tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle rivayet demiştir: “Kişinin bir şeyin öyle olduğuna inanarak yemin ettiği ancak (inandığının) tersi olan yemindir.”[1911] **[4/19]**

[٤٤٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} وَاللَّغْوُ: أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ عَلَى الشَّيْءِ يَرَاهُ. حَقًّا وَلَيْسَ بِحَقٍّ.»

4403. Muhammed b. Sa‘d’ın bana, babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah’ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *“Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.”*[1912] kavli hakkında şunu rivayet etmiştir: “Lağv, bir kişinin hakikat olmadığı halde hakikat olduğuna kanaat getirdiği şeye yemin etmesidir.”[1913]

1909 Bakara 2/225.
1910 Kurtubî, *Tefsîr*, 3/100; Mücâhid’e nispetle; Türkî, 4/19.
1911 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/270, Taberî’ye nispetle; Türkî, 4/19.
1912 Bakara 2/225.
1913 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/269, Taberî’ye nispetle; Türkî, 4/20.

[٤٤٠٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} هَذَا فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ عَلَى أَمْرِ إِضْرَارٍ أَنْ يَفْعَلَهُ فَلَا يَفْعَلُهُ، فَيَرَى الَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ، فَأَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْ يَمِينِهِ وَيَأْتِيَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ" وَمَنِ اللَّغْوِ أَيْضًا: أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ عَلَى أَمْرٍ لَا يَأْلُو فِيهِ الصِّدْقَ وَقَدْ أَخْطَأَ فِي يَمِينِهِ، فَهَذَا الَّذِي عَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ وَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.

4404. Müsennâ'nın bize Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1914] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu, mecburî bir şekilde[1915] bir işi yapmaya yemin edip ama yapmayan ve ondan daha hayırlısını gören kimse hakkındadır. Allah ona yeminin keffâretini vermeyi ve daha hayırlısını yapmasını emretmiştir. Bir kimsenin doğru olması konusunda kusur göstermeksizin bir konuya yemin etmesi ve yemin ettiği şey konusunda yanılması (yemîn-i) lağvdandır. Bu, ona keffâret gereken ancak ona günah olmayan bir iştir."[1916]

[٤٤٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: خَطَأٌ غَيْرُ عَمْدٍ.»

4405. İbn Beşşâr ve Müsennâ'nın bize Ebû Dâvûd, Hişâm ve Katâde tarikiyle rivâyet ettiğine göre Süleyman b. Yesâr, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1917] kavli hakkında şunu söylemiştir: "O, kasıt olmayan hatadır."[1918]

1914 Bakara 2/225.

1915 اضْرَارًا şeklinde okuyuşa göre "ısrarlı bir şekilde" anlamına gelir. Türkî, 4/20.

1916 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/20.

1917 Bakara 2/225.

1918 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, Abd b. Humeyd ve Ebü'ş-Şeyh'e nispetle; Türkî, 4/20.

[٤٤٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ أَنْ تَحْلِفَ عَلَى الشَّيْءِ وَأَنْتَ يُخَيَّلُ إِلَيْكَ أَنَّهُ كَمَا حَلَفْتَ وَلَيْسَ كَذَلِكَ؛ فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ وَلَا كَفَّارَةَ، وَلَكِنَّ الْمُؤَاخَذَةَ، وَالْكَفَّارَةَ فِيمَا حَلَفَ عَلَيْهِ عَلَى عِلْمٍ.»

4406. İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1919] âyeti hakkında şunu söylemiştir: "O sana yemin ettiğin şekilde doğru gelen ancak hakikatte öyle olmayan şekilde yemin etmendir. Allah bundan sorumlu tutmaz ve bunda keffâret yoktur. Sorumluluk ve keffâret, bile bile yemin ettiğin konulardadır."[1920] **[4/20]**

[٤٤٠٧] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ دَلْهَمٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ لَا يَرَى إِلَّا أَنَّهُ كَمَا حَلَفَ.»

4407. Hennâd ve İbn Vekî''nin bize Vekî', Fadl b. Delhem tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan "(Yemin-i lağv yapan) gerçeği kendi yemin ettiğinden başka bir şekilde görmeyen kişidir." demiştir.

[٤٤٠٨] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ يَرَى أَنَّهَا كَذَلِكَ، وَلَيْسَتْ كَذَلِكَ.»

4408. Süfyân'ın bize Ebû Muâviye, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1921] âyeti hakkında "(Âyette kastedilen kişinin) Gerçekte öyle olmadığı halde öyle olduğuna inanarak yemin eden kişi" olduğunu söylemiştir.

1919 Bakara 2/225.
1920 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/50, Avf'a nispetle; Türkî, 4/20.
1921 Bakara 2/225.

[٤٤٠٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ، وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ، فَلَا يَكُونُ كَمَا قَالَ فَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ.»

4409. Hennâd'ın bize Abde, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1922] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen kişi) Bir şeye onun öyle olduğuna inanarak yemin eden ancak gerçek onun dediği gibi olmayan ve kendisine keffâret gerekmeyen bir şekilde yemin edendir."

[٤٤١٠] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالُوا: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ لَا يَرَى إِلَّا أَنَّهَا كَمَا حَلَفَ عَلَيْهِ، وَلَيْسَتْ كَذَلِكَ.»

4410. Hennâd'ın bize Ebû Küreyb, İbn Vekî', Vekî', Süfyân ve Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Sevrî, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1923] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen kişi) Bir şeye onun yemin ettiği şekilde olduğundan başka bir şey olmadığına inanarak yemin eden ancak gerçek onun dediği gibi olmayan kişidir."[1924]

[٤٤١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْb } قَالَ: مَنْ حَلَفَ بِاللَّهِ وَلَا يَعْلَمُ إِلَّا أَنَّهُ صَادِقٌ فِيمَا حَلَفَ.»

1922 Bakara 2/225.

1923 Bakara 2/225.

1924 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/91; *el-Musannef*, (15953). Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/50, Sevrî'ye nispetle; Türkî, 4/21.

4411. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1925] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen kişi) Yemin ettiği şeyin hakikatten başka bir şey olmadığını bilerek yemin edendir."

[٤٤١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} حَلَفَ الرَّجُلُ عَلَى الشَّيْءِ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ إِلَّا أَنَّهُ عَلَى مَا حَلَفَ عَلَيْهِ فَلَا يَكُونُ كَمَا حَلَفَ، كَقَوْلِهِ: إِنَّ هَذَا الْبَيْتَ لِفُلَانٍ وَلَيْسَ لَهُ، وَإِنَّ هَذَا الثَّوْبَ لِفُلَانٍ وَلَيْسَ لَهُ.»

4412. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1926] âyeti hakkında şöyle demiştir: "O, falana ait olmadığı halde 'ev falanın, elbise falanın' diyen kimse gibi bir şeye öyle olduğundan başka bir şey bilmediği fakat gerçekte yemin ettiği şekilde olmadığı halde yemin eden kişidir."[1927] **[4/21]**

[٤٤١٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ يَرَى أَنَّهُ فِيهِ صَادِقٌ.»

4413. Hennâd'ın bize Ebü'l-Ahvas, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1928] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen kişi) bir şeyin gerçek olduğuna inanarak yemin eden kişidir."[1929]

[٤٤١٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ

1925 Bakara 2/225.
1926 Bakara 2/225.
1927 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 235; Türkî, 4/21.
1928 Bakara 2/225.
1929 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-777), Muğîre'ye nispetle; Türkî, 4/22.

عَلَى الْأَمْرِ يَرَى أَنَّهُ كَمَا حَلَفَ عَلَيْهِ فَلَا يَكُونُ كَذَلِكَ، قَالَ: فَلَا يُؤَاخَذُ بِذَلِكَ، قَالَ: وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُكَفِّرَ.»

4414. Yakub b. İbrahim'in bize Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1930] kavli hakkında şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen kişi) Bir şeye onun yemin ettiği şekilde olduğuna inanarak yemin eden ancak gerçek onun dediği gibi olmayan kişidir." Daha sonra İbahim "O, bundan sorguya çekilmez." "O, keffâretini vermeyi istiyordu."[1931] demiştir.

[٤٤١٥] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْجُعْفِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: أَنْ يَحْلِفَ عَلَى الشَّيْءِ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ صَادِقٌ وَهُوَ كَاذِبٌ، فَذَلِكَ اللَّغْوُ لَا يُؤَاخَذُ بِهِ.»

4415. Musa b. Abdirrahman el-Mesrûkî'nin bize Cu'fî, Zâide, Mansûr tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbrahim; {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1932] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Doğru olduğuna inanarak yemin etmektir, hâlbuki o yanlıştır. Bu lağvdır, bundan sorguya çekilmez."

[٤٤١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: إِنْ حَلَفْتَ عَلَى الشَّيْءِ وَأَنْتَ تَرَى أَنَّكَ صَادِقٌ وَلَيْسَ كَذَلِكَ.

4416. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbrahim benzerini dile getirmiştir. Ancak şunu da söylemiştir: "Eğer öyle olmamasına rağmen doğru olduğuna inanarak yemin edersen (bu yemin-lağvdır.)"

1930 Bakara 2/225.

1931 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/91; *el-Musannef*, (15955). İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, 4/1190 (2157, 6707); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-775), Hüşeym'e nispetle; Türkî, 4/22.

1932 Bakara 2/225.

[٤٤١٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِدْرِيسَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، أَنَّهُ قَالَ: «اللَّغْوُ: الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْأَيْمَانِ، وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَمَا حَلَفَ.»

4417. Ebû Küreyb'in bize Ebû İdrîs, Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik şöyle demiştir: "Lağv: Bir kişi yemin ettiği şekilde olduğuna inanarak yeminler eder (işte lağv budur)."[1933] **[4/22]**

[٤٤١٨] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: ثَنَا عَتَّابُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ زِيَادٍ، قَالَ: «هُوَ الَّذِي يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ يَرَى أَنَّهُ فِيهَا صَادِقٌ.»

4418. İshâk b. Habîb b. eş-Şehîd'in bana Attâb b. Beşîr, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ziyâd şöyle demiştir: "(Âyette kastedilen) Doğru olduğuna inanarak yemin eden kişidir."

[٤٤١٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا بُكَيْرُ بْنُ أَبِي السُّمَيْطِ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الْخَطَأُ غَيْرُ الْعَمْدِ، الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ يَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ وَلَيْسَ كَذَلِكَ.»

4419. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Yakub b. İshâk el-Hadramî, Bükeyr b. Ebi's-Sümayt tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1934] sözü hakkında şöyle demiştir: "O, kasten yapılmamış hatadır. Kişi öyle olmadığı halde öyle olduğuna inanarak yemin eder."[1935]

[٤٤٢٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَيُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «اللَّغْوُ: الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ يَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ فَلَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ كَفَّارَةٌ.»

1933 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-778), Husayn'a nispetle; Türkî, 4/23.

1934 Bakara 2/225.

1935 Bu rivayeti Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/91, *el-Musannef*, (15956), Ma'mer tarikiyle Katâde'ye nispetle; Türkî, 4/23.

4420. Müsennâ'nın bana Amr b. Avn, Hüşeym, Mansûr, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan şöyle demiştir: "Lağv: Bir kişi bir şeyin öyle olduğuna inanarak yeminler eder. Ona bundan dolayı keffâret yoktur. (İşte lağv budur)."

[٤٤٢١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَابْنُ وَكِيعٍ=قَالَ هَنَّادٌ: «حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، وَقَالَ ابْنُ وَكِيعٍ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُدَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ زُرَارَةَ بْنَ أَوْفَى، قَالَ: «هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ لَا يَرَى إِلَّا أَنَّهَا كَمَا حَلَفَ.»

4421. Hennâd ve İbn Vekî' bize şöyle rivayet etti ve Hennâd şöyle dedi: "Vekî''nin bize İbn Vekî', onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İmrân b. Hudeyr şöyle demiştir: 'Zürâre b. Evfâ'dan şöyle dediğini dinledim: '(Âyette kastedilen kişi) Gerçeği kendi yemin ettiğinden başka bir şekilde olmadığına inanarak yemin edendir.'"[1936]

[٤٤٢٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا عُمَرُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: سُئِلَ عَامِرٌ، عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: اللَّغْوُ: أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ لَا يَأْلُو عَنِ الْحَقِّ فَيَكُونُ غَيْرَ ذَلِكَ، فَذَلِكَ اللَّغْوُ الَّذِي لَا يُؤَاخَذُ بِهِ.»

4422. Ahmed b. Hâzim'in bize Ebû Nuaym'den rivayet ettiğine göre Ömer b. Beşîr şöyle demiştir: "Amr'a {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1937] âyeti hakkında soruldu. O da dedi ki:

'Lağv: Bir kişinin hakikat olduğu konusunda kusur göstermeksizin yemin etmesi ancak gerçeğin bunun dışında olmasıdır. Kişinin hesaba çekilmeyeceği (yemin-i) lağv işte budur." **[4/23]**

[٤٤٢٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} فَاللَّغْوُ: الْيَمِينُ الْخَطَأُ غَيْرُ الْعَمْدِ، أَنْ تَحْلِفَ عَلَى الشَّيْءِ وَأَنْتَ تَرَى أَنَّهُ كَمَا حَلَفْتَ عَلَيْهِ ثُمَّ لَا يَكُونُ كَذَلِكَ، فَهَذَا لَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ، وَلَا مَأْثَمَ فِيهِ.»

1936 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, (2154); Türkî, 4/23.
1937 Bakara 2/225.

4423. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1938] kavli hakkında şunu rivayet etmiştir: "Lağv: Bilmeden yanlış bir şeye yemin etmektir. O, sana yemin ettiğin şekilde doğru gelen sonra hakikatte öyle olmayan şekilde yemin etmendir. Bu, keffâret gerekmeyen ve günah olmayan bir yemindir."

[٤٤٢٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} أَمَّا اللَّغْوُ: فَالرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ، وَهُوَ يَرَى أَنَّهَا كَذَلِكَ فَلَا تَكُونُ كَذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ كَفَّارَةٌ.»

4424. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivâyet ettiğine göre Süddî {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1939] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Lağv: Bir kişi bir şeyin öyle olduğuna inanarak yemin eder. Ona bundan dolayı keffâret yoktur."

[٤٤٢٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: اللَّغْوُ: الْيَمِينُ الْخَطَأُ فِي غَيْرِ عَمْدٍ أَنْ يَحْلِفَ عَلَى الشَّيْءِ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَمَا حَلَفَ عَلَيْهِ، وَهَذَا مَا لَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ كَفَّارَةٌ.»

4425. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1940] sözü hakkında şöyle demiştir: "Lağv: Bilmeden yanlış bir şeye yemin etmektir. Yani bir şeyin yemin ettiği gibi olduğuna inanarak yemin etmektir. Bu, ona bundan dolayı keffâret olmayan yemindir."[1941]

1938 Bakara 2/225.
1939 Bakara 2/225.
1940 Bakara 2/225.
1941 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, (2154), İbn Ebî Ca'fer'e nispetle; Türkî, 4/24.

[٤٤٢٦] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ: «أَمَا الْيَمِينُ الَّتِي لَا يُؤَاخَذُ بِهَا صَاحِبُهَا فَالرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ فِيهَا صَادِقٌ، فَذَلِكَ اللَّغْوُ.»

4426. Hennâd'ın bize Ebü'l-Ahvas, Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik şöyle demiştir: "Sahibinin sorguya çekilmeyeceği yemin şudur: Bir kişi bir şeyin doğru olduğuna inanarak yemin eder. İşte lağv budur."

[٤٤٢٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْأَمْرِ، يَرَى أَنَّهُ كَمَا حَلَفَ عَلَيْهِ فَلَا يَكُونُ كَذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ كَفَّارَةٌ، وَهُوَ اللَّغْوُ.

4427. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym, Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik benzerini dile getirmiştir. Ancak o şöyle demiştir: "Kişi bir şeye öyle olduğuna inanarak yemin eder. Hâlbuki o öyle değildir. Kişiye bundan dolayı keffâret yoktur. İşte bu lağvdır." **[4/24]**

[٤٤٢٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، وَعَنِ ابْنِ أَبِي طَلْحَةَ، -كَذَا قَالَ ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ- قَالَا: «مَنْ قَالَ: وَاللَّهِ لَقَدْ فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا وَهُوَ يَظُنُّ أَنْ قَدْ فَعَلَهُ، ثُمَّ تَبَيَّنَ أَنَّهُ لَمْ يَفْعَلْهُ، فَهَذَا لَغْوُ الْيَمِينِ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ كَفَّارَةٌ.»

4428. Yunus'un bize İbn Vehb, Muâviye b. Sâlih, Yahyâ b. Saîd tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbn Ebî Talha ve İbn Ebî Ca'fer şöyle demişlerdir: "Kim yapmış olduğunu zannederek 'Vallahi şöyle şöyle yaptım' derse sonra da öyle yapmadığı ortaya çıkarsa işte bu yemîn-i lağvdır. Ona bu konuda keffâret gerekmez."

[٤٤٢٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الْخَطَأُ

غَيْرُ الْعَمْدِ، كَقَوْلِ الرَّجُلِ: وَاللَّهِ إِنَّ هَذَا لِكَذَا وَكَذَا وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ صَادِقٌ وَلَا يَكُونُ كَذَلِكَ" قَالَ مَعْمَرٌ: وَقَالَهُ قَتَادَةُ أَيْضًا.

4429. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, bir adam tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1942] sözü hakkında şöyle demiştir: "O bile bile yapılmayan hata (söz söylemek)dır. Tıpkı bir kimsenin gerçekte öyle olmadığı halde doğru olduğuna inanarak şöyle demesi gibi: 'Vallahi bu, şöyle şöyledir' demesidir." Ma'mer, Katâde'nin aynısını ifade ettiğini söylemiştir."

[٤٤٣٠] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: سُئِلَ سَعِيدٌ، عَنِ اللَّغْوِ فِي الْيَمِينِ، قَالَ سَعِيدٌ، وَقَالَ مَكْحُولٌ: «الْخَطَأُ غَيْرُ الْعَمْدِ، وَلَكِنَّ الْكَفَّارَةَ فِيمَا عَقَدَتْ قُلُوبُكُمْ.»

4430. İbnü'l-Berkî'nin bana Amr'dan rivayet ettiğine göre Saîd'e yeminde lağv hakkında sorulmuştur. Saîd ve Mekhûl de şöyle cevap vermiştir: "(Lağv) Bile bile söylenmeyen hatadır. Keffâret, kalplerinizin kesin bir şekilde kastedip söylediği sözlerdedir."[1943]

[٤٤٣١] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مَكْحُولٍ، أَنَّهُ قَالَ: «اللَّغْوُ الَّذِي لَا يُؤَاخِذُ اللَّهُ بِهِ: أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ عَلَى الشَّيْءِ الَّذِي يَظُنُّ أَنَّهُ فِيهِ صَادِقٌ، فَإِذَا هُوَ فِيهِ غَيْرُ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ كَفَّارَةٌ، وَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ.»

4431. İbnü'l-Berkî'nin bana, Amr, Saîd b. Abdilaziz tarikiyle rivayet ettiğine göre Mekhûl şöyle demiştir: "Allah'ın sorguya çekmeyeceği yemîn-i lağv şudur: 'Bir kişinin gerçek olduğunu zannederek bir şeye yemin etmesidir. Bir de bakar ki durum bunun dışındadır. Bu konuda ona keffâret yoktur ve Allah onu affetmiştir.'"

[٤٤٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: إِذَا حَلَفَ عَلَى الْيَمِينِ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ

1942 Bakara 2/225.

1943 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/408. Bu rivâyeti muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 4/25.

فِيهِ صَادِقٌ وَهُوَ كَاذِبٌ، فَلَا يُؤَاخَذُ بِهِ، وَإِذَا حَلَفَ عَلَى الْيَمِينِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَاذِبٌ، فَذَاكَ الَّذِي يُؤَاخَذُ بِهِ.

4432. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1944] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Gerçekte yanlış olduğu halde doğru olduğunu zannederek bir şeye yemin ettiği zaman o, bundan sorguya çekilmez. Gerçekte yanlış olduğunu bilerek bir şeye yemin ettiği zaman işte bu, sorguya çekileceği şeydir." **[4/25]**

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Lağv bir kimsenin kalbiyle kesin bir şekilde kastetmeksizin ve niyetinde olmaksızın sadece sözüne ilişen bir söz olarak öfke halinde yemin etmesidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ وَسِيمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَغْوُ الْيَمِينِ: أَنْ تَحْلِفَ، وَأَنْتَ غَضْبَانُ.»

4433. İbn Vekî''nin bize Mâlik b. İsmail, Hâlid, Atâ, Vesîm,[1945] Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Yemîn-i lağv: Öfkeliyken yemin etmendir."[1946]

[٤٤٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حَمْزَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: «كُلُّ يَمِينٍ حَلَفَ عَلَيْهَا رَجُلٌ وَهُوَ غَضْبَانُ فَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ فِيهَا، قَوْلَهُ: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}.»

4434. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Ebû Hamza, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle demiştir: "Bir kimsenin öfkeli biçimde ettiği hiçbir yemine keffâret yoktur. O'nun {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}

1944 Bakara 2/225.

1945 Başka bir nüshada رُسْتُم şeklindedir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/181.

1946 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-782) tahric etmiştir; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/49; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/410, 4/1191 (681-2161); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/26.

'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'[1947] sözü (buna delâlet etmektedir)."[1948]

Bu görüşü söyleyenlerin gerekçesi şu rivayettir:

[٤٤٣٥] حَدَّثَنِي بِهِ، أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُمَرُ بْنُ يُونُسَ الْيَمَامِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ الزُّهْرِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَمِينَ فِي غَضَبٍ.»

4435. Ahmed b. Mansûr el-Mervezî'nin bana Ömer b. Yunus el-Yemâmî, Süleyman b. Ebî Süleyman ez-Zührî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *'Öfke halinde yemin geçerli değildir.'*" **[4/26]**

4- Diğerleri şöyle demiştir: "Yeminde lağv; Allah'ın nehyettiğini yapmaya, Allah'ın emrettiğini terk etmeye yönelik yemindir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٣٦] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: «هُوَ الَّذِي يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ، فَلَا يَفِي وَيُكَفِّرُ يَمِينَهُ قَوْلُهُ: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}.»

4436. Hennâd'ın bize Hafs b. Gıyâs, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "O, isyan işlemek üzere yemin edendir. Yemininin gereğini yapmaz ve keffâretini ver(mesi gerek) ir. O'nun {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[1949] sözü(nde kastedilen kişi budur)."

[٤٤٣٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «لَغْوُ الْيَمِينِ أَنْ يَحْلِفَ الرَّجُلُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ لِلَّهِ لَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِإِيفَائِهَا.»

1947 Bakara 2/225.
1948 Begavî, *Tefsîr*, 1/263; Türkî, 4/26.
1949 Bakara 2/225.

4437. Muhammed b. Abdilmelik b. Ebi'ş-Şevârib'in bize Yezîd b. Zürey', Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Yemîn-i lağv bir kişinin günah işlemeye Allah adına yemin etmesidir. Allah o kimseyi bu fiili yapmakla sorumlu tutmaz."

[٤٤٣٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِيهِ: قَالَ: وَعَلَيْهِ كَفَّارَةٌ.

4438. Muhammed b. Müsennâ'nın İbn Ebî Adî, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr benzerini söylemiştir ve "Ona keffâret gerekir." diye eklemiştir.

[٤٤٣٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدٍ بِنَحْوِهِ.

4439. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Abdüla'lâ, İbn Harun, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd, benzerini söylemiştir.

[٤٤٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْ يَمِينِهِ وَيَأْتِيَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ.»

4440. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdulvehhâb, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1950] âyetiyle alakalı şunu söylemiştir: "(Âyette kastedilen kişi) İsyan fiili işlemeye yemin eden kişidir. Allah onu yeminin keffâretini vermesi ve daha hayırlı bir fiil yapması konusunda sorguya çekmez."

[٤٤٤١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِتَرْكِهَا.»

1950 Bakara 2/225.

4441. İbn Beşşâr'ın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, İbn Vekî', babası, Şu'be, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1951] âyetiyle alakalı şunu söylemiştir: "Bir kişi isyan fiili işlemeye yemin eder, Allah da o kimseyi yeminin gereğini yapmamasından dolayı sorguya çekmez."[1952] **[4/27]**

[٤٤٤٢] – حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّارُ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عِيسَى ابْنُ بِنْتِ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ إِلْيَاسَ، عَنْ أُمِّ أَبِيهِ: «أَنَّهَا حَلَفَتْ أَنْ لَا تُكَلِّمَ ابْنَةُ ابْنِهَا ابْنَةَ أَبِي الْجَهْمِ، فَأَتَتْ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، فَقَالُوا: لَا يَمِينَ فِي مَعْصِيَةٍ، وَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهَا.»

4442. Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr'ın bize İshâk b. İsa b. bt. Dâvûd b. Ebî Hind, Hâlid b. İlyas tarikiyle rivayet ettiğine göre babasının annesi, oğlunun kızının, Ebü'l-Cehm'in kızıyla konuşmamasına dair yemin ettiğini nakletmiştir. Bunun üzerine Saîd b. Müseyyeb, Ebû Bekir ve Urve b. Zübeyr'e gelmiştir. Onlar da "İsyan fiili işleme konusunda yemin geçerli değildir ve ona keffâret gerekmez" dediler.

[٤٤٤٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِتَرْكِهَا إِنْ تَرَكَهَا، قُلْتُ: فَكَيْفَ يَصْنَعُ؟ قَالَ: يُكَفِّرُ عَنْ يَمِينِهِ وَيَتْرُكُ الْمَعْصِيَةَ.»

4443. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1953] âyetiyle alakalı şunu söylemiştir: "O kimse isyan fiili işlemeye yemin eden kişidir. Eğer o fiili terk ederse Allah onu sorumlu tutmaz." Ben de;

"Bunu nasıl yapar?" diye sordum. O da;

1951 Bakara 2/225.
1952 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409 (2156), Şu'be'ye nispetle; Türkî, 4/28.
1953 Bakara 2/225.

"Yemininin keffâretini verir ve isyan fiilini terk eder." dedi.[1954]

[٤٤٤٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْحَرَامِ، فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِتَرْكِهِ.»

4444. Hüseyin b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1955] âyetiyle alakalı şunu söylemiştir: "O kimse haram işlemeye yemin eden kişidir. O fiili terk etmekten dolayı Allah onu sorumlu tutmaz."[1956]

[٤٤٤٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، «قَالَ فِي لَغْوِ الْيَمِينِ، قَالَ: هِيَ الْيَمِينُ فِي الْمَعْصِيَةِ، قَالَ: أَوَ لَا تَقْرَأُ فَتَفْهَمُ؟ قَالَ اللَّهُ: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} قَالَ: فَلَا يُؤَاخِذُهُ بِالْإِلْغَاءِ[١٩٥٧]، وَلَكِنْ يُؤَاخِذُهُ بِالتَّمَامِ عَلَيْهَا، قَالَ: وَقَالَ {لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ}.»

4445. Yakub'un bana İbn Uleyye ve Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, yemîn-i lağv konusunda konuştu ve onun isyan fiili yapmaya dair yemin olduğunu söyledi. Dedi ki: "Okuyup anlamıyor musun? Allah şöyle buyuruyor: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} *'Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar.'*[1958] **[4/28]**

'Allah onu yemini bozmasından dolayı sorumlu tutmaz fakat yemin ettiği şeyi yapmasından dolayı sorumlu tutar. Allah şöyle buyurmuştur.'

1954 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-776) Hüşeym'e nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, (2157) Hüşeym tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/269, Vekî''ye nispetle; Türkî, 4/28.

1955 Bakara 2/225.

1956 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/91; *el-Musannef*, (15954), Hüşeym'e nispetle; Türkî, 4/28.

1957 Diğer nüshalarda بِالْإِيفَاءِ şeklindedir. Türkî, 4/29.

1958 Mâide 5/89.

dedi ve {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} *'yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.'*[1959] âyetinden {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ} *'Allah, çok bağışlayandır, Halîm'dir.'*[1960] kısmına kadar okudu."

[٤٤٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَلَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِتَرْكِهَا، وَيُكَفِّرُ.»

4446. Müsennâ'nın bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1961] âyetiyle alakalı şunu söylemiştir: "Bir kişi isyan fiili işlemeye yemin eder. Allah onu yeminin gereğini terk etmesinden dolayı sorumlu tutmaz ve o keffâret verir."

[٤٤٤٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ: «فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ، فَقَالَ: «أَيُكَفِّرُ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ؟ لَيْسَ عَلَيْهِ كَفَّارَةٌ.»

4447. Muhammed b. el-Müsennâ'nın bize Vehb b. Cerîr, Şu'be, Âsım, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk, isyan fiili işlemeye yemin eden kimse hakkında şöyle demiştir: "Şeytanın adımlarının keffâretini mi veriyor? Ona keffâret gerekmez."[1962]

[٤٤٤٨] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

4448. İbnü'l-Müsennâ'nın bana Vehb b. Cerîr, Şu'be, Âsım, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir benzerini zikretmiştir.

1959 Bakara 2/224.
1960 Bakara 2/225.
1961 Bakara 2/225.
1962 Begavî, *Tefsîr*, 1/263; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/401, Âsım tarikiyle; Türkî, 4/29.

[٤٤٤٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: «فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ قَالَ: كَفَّارَتُهَا أَنْ يَتُوبَ مِنْهَا.»

4449. Muhammed b. Müsennâ'nın bize İbn Ebî Adî, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, isyan fiili işlemeye yemin eden kimse hakkında şöyle demiştir: "Onun keffâreti o fiile tevbe etmesidir."[1963]

[٤٤٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «يَتْرُكُ الْمَعْصِيَةَ وَلَا يُكَفِّرُ، وَلَوْ أَمَرْتُهُ بِالْكَفَّارَةِ لَأَمَرْتُهُ أَنْ يُتِمَّ عَلَى قَوْلِهِ.»

4450. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "İsyan fiilini terk eder ve keffâret vermez. Eğer keffâretini vermeyi emretmiş olsaydım sözünün gereğini yapmasını emretmiş olurdum."[1964]

[٤٤٥١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ دَاوُدَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: «كُلُّ يَمِينٍ لَا يَحِلُّ لَكَ أَنْ تَفِيَ بِهَا فَلَيْسَ فِيهَا كَفَّارَةٌ.»

4451. Yahyâ b. Dâvûd el-Vâsıtî'nin bize Ebû Üsâme, Mücâlid, Âmir tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk şöyle demiştir: "Gereğini yapması sana helâl olmayan hiçbir yemin için keffâret gerekmez."

Bu görüşü benimseyenlerin rivayetten delili şudur: [4/29]

[٤٤٥٢] مَا حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ كَثِيرٍ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ نَذَرَ فِيمَا لَا يَمْلِكُ فَلَا نَذْرَ لَهُ، وَمَنْ حَلَفَ عَلَى مَعْصِيَةٍ لِلَّهِ فَلَا يَمِينَ لَهُ، وَمَنْ حَلَفَ عَلَى قَطِيعَةِ رَحِمٍ فَلَا يَمِينَ لَا.»

4452. Ebû Küreyb'in bize Ebû Üsâme, Velîd b. Kesîr, Abdurrahman b. el-Hâris, Amr b. Şuayb ve babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Amr Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Gücü*

1963 Begavî, *Tefsîr*, 1/263; Türkî, 4/29.
1964 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-373), Hüşeym'den rivayet etmiştir. Türkî, 4/29.

yetmeyeceği bir şeyi yapmaya adak adayanın adağı geçersizdir. İsyan fiili işlemeye dair yemin edenin yemini geçersizdir. Yakın akrabalarla ilişkiyi kesmeye yönelik yemin edenin yemini geçersizdir."[1965]

[٤٤٥٣] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُلِيُّ بْنُ مِسْهَرٍ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينِ قَطِيعَةِ رَحِمٍ، أَوْ مَعْصِيَةٍ لِلَّهِ فَبَرَّهُ أَنْ يَحْنَثَ بِهَا وَيَرْجِعَ عَنْ يَمِينِهِ.»

4453. Ali b. Saîd el-Kindî'nin bana Ali b. Misher, Hârise b. Muhammed ve Amra tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim yakın akrabalarla ilişkiyi kesmeye ve isyan fiili işlemeye yönelik yemin ederse yeminine muhalif hareket etmesi ve yemininden dönmesi onu (günahtan) temizler."[1966]

5- Diğerleri yemîn-i lağvın, kendisine gerekliliğini kastetmeksizin kişinin sözüne eklediği bütün yeminler olduğunu söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٥٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «لَغْوُ الْيَمِينِ: أَنْ يِصَلَ، الرَّجُلُ كَلَامَهُ بِالْحَلْفِ، وَاللَّهِ لَيَأْكُلَنَّ، وَاللَّهِ لَيَشْرَبَنَّ، وَنَحْوَ هَذَا؛ لَا يَتَعَمَّدُ بِهِ الْيَمِينَ وَلَا يُرِيدُ بِهِ حَلِفًا، لَيْسَ عَلَيْهِ كَفَّارَةٌ.»

4454. Yakub b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Hişâm, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şunu söylemiştir: "Yemin-i lağv: Bir kişinin, sözüne 'Vallahi yiyeceğim, vallahi içeceğim' gibi yemini kastetmediği ve yemini murad etmediği yemini iliştirmesidir. Buna keffâret gerekmez."

1965 Ebû Dâvûd, (2191), Ebû Küreyb'e nispetle; Dârekutnî, 4/15; Hâkim, *Müstedrek*, 4/300; İbn Hazm, *Muhallâ*, 8/401; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/33, Ebû Üsâme'ye nispetle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/185 (6732) Abdurrahmân b. el-Hâris tarikiyle; Bk. Tayâlisî, *Müsned*, (2373, 2379); Türkî, 4/30.

1966 İbn Mâce, (2110), Hârise tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/391. İbn Kesîr onu zayıf görmüştür. Bûsırî, *Misbâhu'z-Zücâce*, 2/146; Türkî, 4/30.

[٤٤٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ هِشَامٍ الدَّسْتُوَائِيِّ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «لَغْوُ الْيَمِينِ: مَا يَصِلُ بِهِ كَلَامَهُ: وَاللَّهِ لَتَأْكُلَنَّ، وَاللَّهِ لَتَشْرَبَنَّ.»

4455. İbn Vekî''nin bize İbn Uleyye, Hişâm ed-Destüvâî, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Yemin-i lağv: Bir kişinin, sözüne 'Vallahi yiyeceğim, vallahi içeceğim' gibi yemini iliştirmesidir." **[4/30]**

[٤٤٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُمَا الرَّجُلَانِ يَتَسَاوَمَانِ بِالشَّيْءِ، فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: وَاللَّهِ لَا أَشْتَرِيهِ مِنْكَ بِكَذَا، وَيَقُولُ الْآخَرُ: وَاللَّهِ لَا أَبِيعُكَ بِكَذَا وَكَذَا.»

4456. İbn Vekî' bize Cerîr, Mansûr, Hakem tarikiyle Mücâhid'in {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1967] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "İki adam bir mal hakkında pazarlık yaparlar. Birisi:

'Vallahi ben onu şu fiyata satın almam' diğeri de;

'Vallahi ben onu şu fiyata satmam' der."

[٤٤٥٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ عُرْوَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: «أَيْمَانُ اللَّغْوِ مَا كَانَ فِي الْهَزْلِ، وَالْمِرَاءِ، وَالْخُصُومَةِ، وَالْحَدِيثِ الَّذِي لَا يَعْتَمِدُ عَلَيْهِ الْقَلْبُ.»

4457. Yunus'un bana, İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb, Urve kanalıyla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Âişe şöyle demiştir: "Lağv yeminleri şaka, tartışma ve kişisel atışma olan konularda ve kalbin üzerinde durmadığı konuşmalardadır."

Bu görüşü benimseyenlerin gerekçesi olan rivayet şudur:

[٤٤٥٨] مَا حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْحَرَسِيُّ قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مَيْمُونٍ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ الْأَعْرَابِيُّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ، قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ

1967 Bakara 2/225.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْمٍ يَنْتَضِلُونَ يَعْنِي يَرْمُونَ وَمَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَرَمَى رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَقَالَ: أَصَبْتَ وَاللَّهِ وَأَخْطَأْتَ فَقَالَ الَّذِي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَنِثَ الرَّجُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «كَلَّا أَيْمَانُ الرُّمَاةِ لَغْوٌ لَا كَفَّارَةَ فِيهَا، وَلَا عُقُوبَةَ.»

4458. Muhammed b. Musa el-Harasî'nin bize, Ubeydullah b. Meymûn el-Murâdî, Avf el-A'râbî tarikiyle Hasan b. Ebi'l-Hasan'ın şöyle rivayet ettiğini söylemiştir: "Allah Resûlü (sav) nişancılık yapan yani ok atan bir topluluğa uğradı ve beraberinde ashabından biri vardı. Topluluktan biri atış yaptı ve;

'İsabet ettin vallahi, vuramadın vallahi' dedi. Hz. Peygamber'in (sav) beraberindeki kişi;

'Adam yemini bozdu Ey Allah'ın Resûlü' dedi. Hz. Peygamber (sav) de;

'Kesinlikle hayır! Atıcıların yeminleri lağvdır ve bu konuda keffâret de ceza da yoktur.' buyurdu."

6- Diğerleri şöyle dediler: "Yeminlerdeki lağv: Yemin eden kişinin, şöyle şöyle yapmadığı takdirde kendisine beddua etmesi mânasında veya (bir kimseye) şirk ve küfür (isnad etme) anlamındaki yemindir." **[4/31]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٥٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: هُوَ كَقَوْلِ الرَّجُلِ: أَعْمَى اللَّهُ بَصَرِي إِنْ لَمْ أَفْعَلْ كَذَا وَكَذَا، أَخْرَجَنِي اللَّهُ مِنْ مَالِي إِنْ لَمْ آتِكَ غَدًا. فَهُوَ هَذَا، وَلَا يَتْرُكُ اللَّهُ لَهُ مَالًا وَلَا وَلَدًا. يَقُولُ: لَوْ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِهَذَا لَمْ يَتْرُكْ لَكُمْ شَيْئًا.»

4459. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî'nin bana, İsmail b. Merzûk, Yahyâ b. Eyyûb, Muhammed b. Aclân tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi*

kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."[1968] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu, bir kimsenin 'Şöyle şöyle yapmazsam Allah benim gözümü kör etsin, yarın sana gelmezsem Allah beni malımdan dışarı çıkarsın' demesi gibidir. Bu, bu demektir ve Allah ona mal da evlat da bırakmaz. Yani şöyle demektedir: 'Eğer Allah sizi bununla sorumlu tutsaydı size hiçbir şey bırakmazdı.'"[1969]

[٤٤٦٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، بِمِثْلِهِ.

4460. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bize İsmail, Yahyâ b. Eyyûb, Amr b. el-Hâris tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem bir benzerini söylemiştir.

[٤٤٦١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ، كَانَ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} مِثْلَ قَوْلِ الرَّجُلِ: هُوَ كَافِرٌ وَهُوَ مُشْرِكٌ، قَالَ: لَا يُؤَاخِذُهُ حَتَّى يَكُونَ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِهِ.»

4461. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bize İsmail b. Merzûk, Yahyâ b. Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1970] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu, bir kimsenin 'O kâfirdir, o müşriktir' demesi gibidir." Daha sonra şöyle demiştir: "Bu söz kalbinden oluncaya kadar Allah onu sorumlu tutmaz."

[٤٤٦٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: « {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: اللَّغْوُ فِي هَذَا: الْحَلْفُ بِاللَّهِ مَا كَانَ بِالْأَلْسُنِ

1968 Bakara 2/225.
1969 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, 411, Yahyâ b. Eyyûb'e nispetle; Türkî, 4/32.
1970 Bakara 2/225.

فَجَعَلَهُ لَغْوًا، وَهُوَ أَنْ يَقُولَ: هُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ، وَهُوَ إِذَنْ يُشْرِكُ بِاللَّهِ، وَهُوَ يَدْعُو مَعَ اللَّهِ إِلَهًا. فَهَذَا اللَّغْوُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ»

4462. Yunus'un bana İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1971] kavli hakkında şöyle demiştir: "Lağv şunun hakkındadır: '(Sadece) Dil ile yapılan Allah adına edilen yemini Allah lağv diye nitelemiştir.' O, şöyle demektir: 'O Allah'ı inkâr edendir, öyleyse o Allah'a şirk koşuyor ve Allah'la birlikte başka bir ilaha tapıyor.' Bu, Allah'ın Bakara sûresinde bahsettiği lağvdır."

7- Diğerleri yeminlerdeki lağvın keffâret gerekmeyen yeminler olduğunu söylemişlerdir. **[4/32]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} فَهَذَا فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ عَلَى أَمْرِ إِضْرَارٍ أَنْ يَفْعَلَهُ فَلَا يَفْعَلُهُ، فَيَرَى الَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ، فَأَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يُكَفِّرَ يَمِينَهُ، وَيَأْتِيَ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ.»

4463. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1972] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu, zarar vermek amacıyla bir işi yapmaya yemin eden ancak yapmayan sonra da daha hayırlısını gören kimse hakkındadır. Allah ona yeminin keffâretini vermeyi ve daha hayırlı bir ameli yapmasını emretmiştir."

[٤٤٦٤] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: الْيَمِينُ الْمُكَفَّرَةُ.»

1971 Bakara 2/225.
1972 Bakara 2/225.

4464. Yahyâ b. Ca'fer'in bana, Yezîd b. Harun, Cüveybir tarikiyle rivâyet ettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1973] kavli hakkında şöyle demiştir: "(Bu yemin) Keffâreti verilmiş yemindir."

8- Diğerleri yeminlerden lağv olanının, yemin edenin unutarak bozduğu yemin olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٦٥] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الشَّيْءِ ثُمَّ يَنْسَاهُ؛ يَعْنِي فِي قَوْلِهِ: {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}.»

4465. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim; "Bu, bir şeye yemin edip sonra unutan kimsedir." demiştir. Yani Allah'ın; {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."*[1974] kavli hakkında.[1975] **[4/33]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arap dilinde lağv olan söz, yerilmiş ve yanlış olan her söz; lağv olan fiil de mânasız yapılan nahoş fiildir. Bir kimse kötü bir söz söylediğinde لَغَا فُلَانٌ فِي كَلَامِهِ denilir. Yüce Allah'ın {وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ} *"Onlar lağvı işitince ondan yüz çevirirler."*[1976] kavli ile {وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا} *"Onlar lağva uğrayınca onurlu biçimde geçer giderler."*[1977] kavli bu kabildendir. Araplardan işitilmiş olan لَغَيْتُ بِاسْمِ فُلَانٍ ifadesi "Onu anmak sûretiyle kötülüğe bulaştırıldım" mânasındadır. Kim (sülâsî fiil olarak) لَغَيْتُ derse (rubâî fiil olarak) أَلْغَى لَغًا demiş olur. Bu, Arapların bir kısmının kullanımıdır.

1973 Bakara 2/225.
1974 Bakara 2/225.
1975 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/91; *el-Musannef*, (15955); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/409, Hasan b. Yahyâ'ya nispetle; Türkî, 4/33.
1976 Kasas 28/55.
1977 Furkân 25/72.

Recez sahibinin şu sözü bunun gibidir:

وَرَبِّ أَسْرَابِ حَجِيجٍ كُظَّمِ عَنِ اللَّغَا، وَرَفَثِ التَّكَلُّمِ

Hacı kafilelerinin Rabbine yemin olsun ki! Dilini sakınan
Boş ve iğrenç sözden[1978]

Eğer lağv benim belirttiğim gibiyse yemininde bir günah kastetmeksizin diline geldiği şekilde sözüne ilişiveren sözün ağzından hızlıca çıkmış olması âdeti olması sebebiyle yapmış olduğu halde "Yemin olsun ki yapmadım" diye, yapmadığı halde "Yemin olsun ki yaptım" diye Allah'a yemin eden, ifade ettiği gibi olduğuna inanarak "Bu, ona aittir" veya ona ait olmadığına inanarak "Bu, onun değil" diyen veya daha önce nitelediğimiz gibi sözün ağızdan hızlıca çıkmasıyla veya hakikat olmayan bir şeye yemin etme kastı olmaksızın alışkanlıktan dolayı dili istemsiz şekilde "Vallahi şöyle şöyle yapacağım." veya "Vallahi şöyle şöyle yapmayacağım." diyen, gerçek anlamda Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve kâfirliğe isnad etme kastı olmaksızın "Şunu yapmazsa veya yaparsa o müşriktir, o Hıristiyandır, o Yahudidir." diyenlerin hepsi ileri geri nahoş konuşan ve kalpleri günahı kastetmeden sadece dilleriyle yemin edenlerdir. Şurası malumdur ki şanı yüce Allah'ın, kullarını rastgele ettikleri yeminlerle değil de kalplerin günah kastederek ettiği yeminle sorumlu tutacağını haber vermesinden dolayı bunlar dünyada keffâret, âhirette ceza gerekmeyen yemîn-i lağv sahipleridir. **[4/34]**

Eğer durum böyleyse ve Allah Resûlü'nün (sav) "*Kim bir yemin eder de ondan daha hayırlısını görürse onu yapsın ve yeminin keffâretini versin.*"[1979] sözü sahihse Allah yapmamaya yemin ettiği şeyden daha hayırlısını yapmayı zorunlu tutmakla birlikte yemin edenin yapmamaya yemin ettiği şeyi yapması sebebiyle keffâreti zorunlu kılmıştır.

Eğer cezanın cinsi para cezası veya hak ettiği cezanın bedelini ödeme zorunluluğu ise şüphe yoktur ki bu ceza haddini aştıkları konularda mahlûkatına cezanın karşılığı olarak belirlediği bir kısım cezalar gibi bir cezadır. Eğer bir arındırma olarak ve kişiye cezalandırıldığı konuda keffâret olarak

1978 Recez sahibi Ru'be b. Accâc'dır (ö. 145/762); Şâkir, 4/447. Recezin tahrici ve hakkında bilgiler için bk. Şâkir, 3/488-489.

1979 Buharî (6622); Müslim (1652) ve bunların dışındaki muhaddisler tahric etmişlerdir. Abdülhamîd, 2/470.

(cezaların) hepsini bir araya getiriyorsa şurası açıktır ki bozduğu yemin için dünyada keffâret ödemeyi zorunlu tutan, eğer günahının keffâretiyse Allah o keffâreti zorunlu tutmak sûretiyle onu cezalandırmış, eğer dünyada vereceği bir ceza ise âhiretteki cezasından onu düşürmüştür. Eğer şanı yüce olan Allah bununla onun cezasını vermiş oluyorsa bir kimsenin "Allah'ın onu sorumlu tuttuğu şey, söyleyeni sorumlu tutmadığı yemin-i lağvdır" demesi câiz olmaz. Eğer bu câiz değilse Saîd b. Cübeyr'den nakledilen; "Lağv: isyan fiilini işlemeye dair yemin etmektir" şeklindeki görüşün yanlış olduğu ortaya çıkar. Eğer bu böyle olsaydı isyan fiilini işlemeye dair yemin eden kimseye yeminini bozduğu için keffâret gerekmemesi gerekirdi. Saîd b. Cübeyr'in ona keffâreti gerekli görmesi yemininde ona keffâretin kendisine gerekli olduğu ve sorumlu tutulmayan kimselerden olmayacağına dair bizim belirttiğimiz şekilde sahibinin sorumlu tutulacağının açık delilidir. Çünkü lağv bizim belirttiğimiz gibi şanı yüce olan Allah'ın bizi sorumlu tutmayacağı yemindir ve her yeminin bozulmasıyla sahibine dünyada keffâret gerekir veya şanı yüce olan Allah yeminin sahibini âhirette cezayla tehdit etmektedir. Eğer onun keffâreti dünyada ondan sorumluluğu kaldırıyorsa bu, yemin edenlerin kalplerinin kazandığı ve nefislerinin günahı kastettikleri bir yemindir. Bunun dışındakiler lağvdır. Yemin çeşitlerini açıklamıştık. **[4/35]**

Öyleyse "Ey müminler! Allah'ı yeminleriniz için bir kuvvet ve iyilik etmemeye, takvâlı olmamaya ve insanlar arasını düzeltmemeye dair yaptığınız yeminlerinize dayanak yapmayın" sözünün tefsiri şöyle olmaktadır: Allah günah kastetmeksizin ve ettiğiniz yeminin gereğini yapmaya gönlünüzün niyetli olmadığı dillerinizin boş yere yemin ettiği ve kötü yemin ve nahoş şeyler söylediği şeyle sorumlu tutmaz. O ancak kesin bir niyetle ve gereğini yapmaya kendinizi zorunlu tuttuğunuz, tam bir niyet ve iradeyle yemin ettiğiniz şeyin gereğini sonuna kadar yapmaya niyetle yaptığınız yeminde sorumlu tutar. İşte o zaman size ya dünyada keffâret ya da âhirette ceza lazım gelir.

2. {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} "Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler {بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"kalplerinizin kazandığı (bile bile) yeminlerden"*[1980] sözünün anlamının kasten yapmak olduğu konusunda tamamının görüş birliğine vardıktan sonra şanı yüce Allah'ın {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[1981] sözü ile kullarını sorguya çekmekle tehdit ettiği mânanın ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları Allah'ın, kullarını sorguya çekmekle tehdit ettiği mânanın yalana ve bâtıla dair yemin edenin yemini olduğunu söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «إِذَا حَلَفَ الرَّجُلُ عَلَى الْيَمِينِ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ صَادِقٌ وَهُوَ كَاذِبٌ، فَلَا يُؤَاخَذُ بِهَا، وَإِذَا حَلَفَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَاذِبٌ، فَذَاكَ الَّذِي يُؤَاخَذُ بِهِ.»

4466. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Bir kişi gerçek olmadığı halde gerçek olduğuna inanarak yemin ederse o, bununla sorguya çekilmez. Bir kişi yalan olduğunu bildiği halde yemin ederse işte bu sorguya çekileceği yemindir."[1982] **[4/36]**

1980 Bakara 2/225.

1981 Bakara 2/225.

1982 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/410 (2165), Cerîr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/269, Abd b. Humeyd'e nispetle. Türkî, 4/36.

[٤٤٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: ثَنَا حُسَيْنٌ الْجُعْفِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} قَالَ: أَنْ يَحْلِفَ عَلَى الشَّيْءِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَاذِبٌ، فَذَاكَ الَّذِي يُؤَاخَذُ بِهِ.»

4467. Musa b. Abdirrahmân el-Mesrûkî'nin bana, Hüseyin el-Cu'fî, Zâide, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *'Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.'*[1983] âyeti(nde kastedilen) yalan olduğunu bile bile bir şeye yemin etmektir. İşte bu kişinin sorguya çekileceği (yemin)dir."

[٤٤٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} أَنْ تَحْلِفَ وَأَنْتَ كَاذِبٌ.»

4468. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *'Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.'*[1984] âyeti(nde kastedilen) yalan olduğunu bile bile bir şeye yemin etmektir." demiştir.

[٤٤٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} وَذَلِكَ الْيَمِينُ الصَّبْرُ الْكَاذِبَةُ، يَحْلِفُ بِهَا الرَّجُلُ عَلَى ظُلْمٍ، أَوْ قَطِيعَةٍ. فَتِلْكَ لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا أَنْ يَتْرُكَ ذَلِكَ الظُّلْمَ، أَوْ يَرُدَّ ذَلِكَ الْمَالَ إِلَى أَهْلِهِ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا} إِلَى قَوْلِهِ: {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ}.»

4469. Müsennâ'nın bana, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} *'Ama bile bile yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar.'*[1985] âyeti(nde kastedilen) yalan yere yapılan yemîn-i sabırdır.[1986] Bir kimse

1983 Bakara 2/225.
1984 Bakara 2/225.
1985 Mâide 5/89.
1986 Metinde geçen yemîn-i sabır sahibi hakkında bağlayıcı olan ve hüküm açısından ayrılmaz şekilde bağlayıcı olan yemindir. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/8; Türkî, 4/37.

zulüm veya husumet üzerine yemin eder. İşte bu yeminin kişinin o zulmü terk etmesi veya (haksız yere aldığı) malı sahibine geri vermesinden başka keffâreti yoktur. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de bunu anlatır: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا} *'Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya...'*[1987] ifadesinden{وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *'Onlar için elem dolu bir azap vardır.'*[1988] ifadesine kadar olan âyettir."[1989]

[٤٤٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} مَا عَقَدَتْ عَلَيْهِ.»

4470. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *'Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.'*[1990] âyeti(nde kastedilen)in kalplerinizin kesin bir şekilde inanarak söylediği yemin anlamına geldiğini" söylemiştir.[1991]

[٤٤٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

4471. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid lafız olarak aynısını söylemiştir.

[٤٤٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «لَا تُؤَاخَذُ حَتَّى تَقْصِدَ الْأَمْرَ ثُمَّ تَحْلِفَ عَلَيْهِ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَتُعَقِّدَ عَلَيْهِ يَمِينَكَ.»

4472. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Bir şeyi kastedinceye sonra kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin edinceye ve yeminini inanarak kesinleştirinceye kadar yeminden sorguya çekilmezsin." **[4/37]**

1987 Âli İmrân 3/77.
1988 Âli İmrân 3/77.
1989 Âli İmrân 3/77.
1990 Bakara 2/225.
1991 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 235; Türkî, 4/37.

Bu tefsire göre şanı yüce olan Allah'ın; {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[1992] sözü Allah'ın âhirette dileyeceği cezalar hakkında ve yemin edene gerekli olan keffâret de lağv olan yeminlerde olmalıdır. Aynı şekilde Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet edilen onun, keffâreti ancak lağv olan yeminlerde gerekli gördüğü, kalplerin kesin bir şekilde kastettiği ve günah işlemek üzerine ettiği yeminlerde keffâreti gerekli görmediği rivayet edilmiştir. Daha önce buna dair rivayetleri zikretmiştik. Bu, onlara göre âyetin tefsiri ise onların görüşüne göre âyetin mânası Mâide sûresinde olmalıdır:

{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ، أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ، وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ}

"Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun."[1993]

Bu konuda İbn Abbas'tan zikrettiğimiz görüşün benzerini Saîd b. Cübeyr, Dahhâk b. Müzâhim ve bu kimselerin haricinde başka bir grup da söylemişlerdir. Buna dair onlardan gelen rivayetleri yukarıda zikretmiştik.

2- Başkaları şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın bu âyetle sorguyu vaad ettiği kullarına bâtıl olduğunu bile bile bâtıla yemin edenin yeminidir. Onlara göre Allah yemîn-i lağv değil de bir kişinin gerçekte öyle olmadığı halde öyle zannederek yemininde hataya düşerek ettiği yeminlerde keffâreti gerekli kılmıştır." **[4/38]**

1992 Bakara 2/225.
1993 Mâide 5/89.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٧٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} يَقُولُ: بِمَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ، وَمَا تَعَمَّدَتْ فِيهِ الْمَأْثَمَ، فَهَذَا عَلَيْكَ فِيهِ الْكَفَّارَةُ.»

4473. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[1994] âyetinin şu anlama eldiğini söylemiştir: 'Kalplerinizin kastettiği ve günaha yöneldiğiyle sorumlu tutar. Bu da sana keffaret gerektiren bir yemindir."[1995]

[٤٤٧٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ سَوَاءً.

4473. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' rivayetin aynısını benzer lafızlarla zikretti.[1996]

Bu görüşü dile getirenler sanki Allah'ın, kulunu, kalbinin yaptığı günah olan yeminlerden sorumlu tutmasını, keffâreti onlara zorunlu tutmasıyla yorumlamaktadırlar. Günah olan yemini edene keffâreti zorunlu görme konusunda Katâde'nin görüşünün benzerini başka bir grup da dile getirmiştir. Bunlar arasında Atâ ve Hakem vardır.

[٤٤٧٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَطَاءٍ، وَالْحَكَمِ: «أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ فِيمَنْ حَلَفَ كَاذِبًا مُتَعَمِّدًا: يُكَفِّرُ.»

4474. Ebû Küreyb ve Yakub'un bize Hüşeym, Haccâc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Hakem "Kasten yalan yere yemin eden kimse için keffâret verir." demiştir.[1997]

1994 Bakara 2/225.

1995 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/410, (2163). Bu rivayeti muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 4/39.

1996 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/410 (2163) no'lu rivayette İbn Ebî Ca'fer tarikiyle rivayet etmiştir. Türkî, 4/39.

1997 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/391, Hüşeym ve Haccâc tarikiyle. Bk. İbn Abdilberr, *İstizkâr*, 15/67. Türkî, 4/39.

3- Diğerleri bu âyetin iki anlama geldiğini söylemiştir:

"**a) Birincisi;** kul dünyada Allah'ın ona keffâreti zorunlu kılmasıyla hesaba çekilir.

b) Diğeri ise Allah'ın affetmesi durumu hariç âhirette hesaba çekilir." **[4/39]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٧٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} أَمَّا مَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ: فَمَا عَقَدَتْ قُلُوبُكُمْ، فَالرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ يَعْلَمُ أَنَّهَا كَاذِبَةٌ إِرَادَةَ أَنْ يَقْضِيَ أَمْرَهُ. وَالْأَيْمَانُ ثَلَاثَةٌ: اللَّغْوُ، وَالْعَمْدُ، وَالْغَمُوسُ، وَالرَّجُلُ يَحْلِفُ عَلَى الْيَمِينِ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَفْعَلَ ثُمَّ يَرَى خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ، فَهَذِهِ الْيَمِينُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} فَهَذِهِ لَهَا كَفَّارَةٌ.»

4475. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[1998] âyetiyle ilgili şöyle demiştir: "*'Kalplerinizin kazandığı'* demek kalplerinizin kesin bir şekilde yemin etmesi demektir. Bir kimse yalan olduğunu bile bile gereğini yerine getirmeyi murad ederek yemin eder. Yemin üçtür: (Yemîn-i) Lağv, kasten edilen yemîn (el-amd) ve (yemîn-i) gamûs. Kişi bir şeyi yapmaya kastederek yemin eder, sonra bundan daha hayırlı bir amel görür. İşte bu şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} *'Allah bile bile yaptığınız yeminlerden sorumu tutar.'*[1999] âyetinde söz ettiği yemindir ve bu yeminin keffareti vardır."

Bu görüşü dile getirenler sanki Allah'ın {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[2000] kavlinin tefsirini {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} *"Allah bile bile yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar."*[2001] âyetinin tefsirinden farklı

1998 Bakara 2/225.
1999 Mâide 5/89.
2000 Bakara 2/225.
2001 Mâide 5/89.

yapmakta ve {بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden"*[2002] ifadesini kişinin yalan olduğunu bile bile ettiği gamûs yemine; {بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} *"bile bile yaptığınız yeminlerden."*[2003] ifadesini de kişinin kötülük veya iyilik yapma niyetiyle girişip yemini halinde de iyilik yapmaya kararlı olduğu yemine yorumlamışlardır.

4- Diğerleri bunun (bir kişinin) Allah'a şirk koştuğuna ve O'nu inkâr ettiğine inanmak olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٧٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ عَجْلَانَ، أَنَّ يَزِيدَ بْنِ أَسْلَمَ، كَانَ يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} مِثْلَ قَوْلِ الرَّجُلِ: هُوَ كَافِرٌ، هُوَ مُشْرِكٌ، قَالَ: لَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ حَتَّى يَكُونَ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِهِ.»

4476. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bana, İsmail b. Merzûk, Yahyâ b. Eyyûb, Muhammed b. Aclân tarikiyle rivâyet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[2004] kavli hakkında bunun, "O kâfirdir; o müşriktir." diyen adamın sözü gibi olduğunu ve bu söz kalbinden olmadığı müddetçe Allah'ın sorumlu tutmayacağını rivayet etmiştir. **[4/40]**

[٤٤٧٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} قَالَ: اللَّغْوُ فِي هَذَا: الْحَلِفُ بِاللَّهِ مَا كَانَ بِالْأَلْسُنِ فَجَعَلَهُ لَغْوًا، وَهُوَ أَنْ يَقُولَ: هُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ، وَهُوَ إِذًا يُشْرِكُ بِاللَّهِ، وَهُوَ يَدْعُو مَعَ اللَّهِ إِلَهًا، فَهَذَا اللَّغْوُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ: {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} قَالَ: بِمَا كَانَ فِي قُلُوبِكُمْ صِدْقًا وَاخَذَكَ بِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي قَلْبِكَ صِدْقًا لَمْ يُؤَاخِذْكَ بِهِ، وَإِنْ أَثِمْتَ.»

2002 Bakara 2/225.
2003 Mâide 5/89.
2004 Bakara 2/225.

4477. Yunus'un bana İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *"Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar."*[2005] sözü hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Lağv şu hususta olur: '(Sadece) Dillerle Allah'a yapılan yemindir ki Allah da onu boş söz kılar.' Bu o kimsenin 'O Allah'ı inkâr edendir, öyleyse o Allah'a ortak koşuyor, o Allah'la birlikte başka bir ilaha yalvarıyor' demesidir. Bu, yüce Allah'ın Bakara sûresi {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ} *'Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'*[2006] âyetinde bahsettiği lağvdır. Demiştir ki: 'Allah sizi kalplerinizdeki dürüstlükle (edilen yeminden) sorumlu tutar. Eğer kalbinde dürüstlük yoksa günah işlesen bile Allah ondan sorumlu tutmaz."

b. Allah'ın Kullarını Kalplerinin Kazandığı Yeminlerden Sorguya Çekeceğini Vaad Etmiş Olması

Bu konuda doğru olan görüş şudur: Şanı yüce olan Allah kullarına kalplerinin kazandığı yeminlerden onları sorguya çekeceğini vaad etmiştir. Kalplerinin kazandığı yeminler, onların kasıtlı olarak ettikleri ve bile bile kastedip irade ettikleri yeminlerdir. Bu yeminler iki şekilde gerçekleşir:

a) Birincisi; kişinin kesin bir şekilde günahkâr olmaya niyetli olduğuna dair ve Allah tarafından sorguya çekilmeyi hak edeceği bir fiili yapmaya dair niyet ortaya koymasıdır. Bu, temel olarak yalanı kastederek ve yapmayacağına dair yemin ettiği şeyi yapacağını ve yapacağına dair yemin ettiği şeyi yapmayacağını hatırda tutarak bir şeyi yapmamaya dair yemin edip yapan ve bir şeyi yapmaya dair yemin edip yapmayan kimse gibidir. Yemin eden kişi bu sûretle -Allah'a ve elçisine inanan kimselerden olsa bile- durumu âhiret gününde Allah'ın dilemesine kalmıştır yani dilerse âhirette onunla sorguya çeker dilerse lütfuyla onu affeder. Dünya hayatında ona keffâret gerekli değildir. Çünkü bu yemin önce edip sonra bozulan yeminlerden değildir. Keffâret bozulan yeminler için gereklidir. Yalan yere yemin eden kişinin yemini bozma (hıns) durumu söz konusu olacak yeminlerden değildir ki ona keffaret gereksin.

b) Diğeri ise şu şekildedir: Kişinin yemin ettiği şeyi yapmaya dair kesin kararlı olması durumudur. Bu, sahibi yemin ettikten sonra yemininden dönünceye kadar sorguya çekilmeyeceği yeminlerdendir. Yemine aykırı

2005 Bakara 2/225.
2006 Bakara 2/225.

bir şey yaptığı zaman kalbinin kazandığı günah ve yalan üzere Allah'a ettiği yemin sebebiyle Allah'ın, günahına keffâret kılacağı bir keffâretle dünyada cezalandırılmış olacaktır. **[4/41]**

3. {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ} "Allah bağışlayandır, cezayı vermekte acele davranmayandır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ} *"Allah bağışlayandır, cezayı vermekte acele davranmayandır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu demek istemiştir: "Allah sorguya çekmeyeceğini bildirdiği lağv yeminler konusunda kullarını bağışlayandır. Dileseydi onları sorumlu tutardı ve sorumlu tuttuğunda dünyada keffâret vermek sûretiyle o fiilin sorumluluğunu ortadan kaldırırdı. Dileseydi de âhirette ona göre cezayla cezalandırırdı. (Bunlar olmadığına göre) Allah onların bu konudaki hatalarını örten, bu ve diğer günahlar konusunda cezalandırmaktan kaçınarak onlara hoşgörülü olandır. İsyan işleyen kimseleri isyanlarına karşılık cezalarını hemen vermeyi bırakması konusunda da Halîm'dir.

[BAKARA SÛRESİ 226. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." **(Bakara 2/226)**

1. {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} "Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."* sözünün tefsiri:

a. {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} "yaklaşmamaya yemin edenler için"

Şanı yüce olan Allah {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} "*yaklaşmamaya yemin edenler için*"[2007] sözüyle (يُقْسِمُونَ أَلِيَّةً) "yemin edenler" demek istemiştir. اَلْأَلِيَّةُ kelimesi "yemin" demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٤٤٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا مَسْلَمَةُ بْنُ عَلْقَمَةَ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي قَوْلِهِ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} يَحْلِفُونَ.»

4478. Bişr b. Muâz'ın bize Mesleme b. Alkame, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, Allah'ın {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} "*yaklaşmamaya yemin edenler için*"[2008] sözü hakkında (يَحْلِفُونَ) "yemin edenler" (demek) olduğunu rivayet etmiştir.[2009]

(Bu kelimenin mazi-muzari-masdarı) آلَى فُلَانٌ يُؤْلِي إِيلَاءً وَأَلِيَّةً şeklindedir.

Şâirin dediği gibi:

كَفَيْنَا مَنْ تَغَيَّبَ مِنْ تُرَابٍ ... وَأَحْنَثْنَا أَلِيَّةَ مُقْسِمِينَا

Toprakta kaybolana biz yeteriz
Ettiğimiz yemini bozduk[2010]

(Fiilin masdarının) Elveten ve ülveten olduğu da söylenmiştir. Recez sahibinin dediği gibi,

يَا أُلْوَةً مَا أُلْوَةً مَا أُلْوَتِي

Ey yemin, nedir yemin, nedir benim yeminim?[2011]

2007 Bakara 2/226.

2008 Bakara 2/226.

2009 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/411 (2171), Mesleme'ye nispetle; Türkî, 4/42.

2010 Yazmasında ve Bulak baskısında (مِنْ تُرَاب) şeklindedir. Ancak doğru anlamın gerektirdiği benim yazdığım (فِي تُرَاب) şeklindedir. Şâkir, 4/456. Şiir Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (Emevî) (ö. 126/744) isimli şâire aittir ve divanında geçmektedir. كَفَيْنَا مَنْ تَغَيَّبَ مِنْ نِزَار ... وَأَحْنَثْنَا أَلِيَّةَ مُقْسِمِينَا şeklinde (مِنْ تُرَاب) yerine (مِنْ نِزَار) şeklinde geçmektedir. Şâir intikam almak amacıyla yaptığı savaştan bahsetmektedir. Abdülhamîd, 2/474.

2011 Recez sabibinin bilgisine ulaşılamamıştır. Abdülhamîd, 2/475.

Aynı şekilde onların kesra harekeli biçimde إِلْوَةٌ şeklinde kullandıkları rivayet edilmiştir. **[4/42]**

Âyetteki sözün anlamı: Hanımlarından uzaklaşacaklarına (أَنْ يَعْتَزِلُوا) dair yemin edenlere dört ay bekleme gerekmektedir. Sözden zâhir olan ifadelerin delâletinin yeterli olmasından dolayı âyette (أَنْ يَعْتَزِلُوا) ifadesi (yazılmadan) terk edilmiştir.

Müfessirler bir kimsenin, hanımına îlâ yapmış sayılacağı yeminin mahiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bir kimsenin, hanımına îlâ yapmış sayılacağı yemin, öfkeli olduğu bir durumda ona zarar verme amacıyla, hanımıyla cinsel birleşme yapmayacağına dair yemin etmesidir. Zarar verme amacı olmadan öfkeli olmadığı bir durumda yemin ederse hanımına îlâ yapan birisi olmaz."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٧٩] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ حُرَيْثِ بْنِ عَمِيرَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: قَالَ جُبَيْرٌ: «أَرْضِعِي ابْنَ أَخِي مَعَ ابْنِكِ فَقَالَتْ: مَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أُرْضِعَ، اثْنَيْنِ، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَهُ. فَلَمَّا فَطَمَتْهُ مَرَّ بِهِ عَلَى الْمَجْلِسِ «فَقَالَ لَهُ الْقَوْمُ: حَسَنًا مَا غَذَّوْتُمُوهُ. قَالَ جُبَيْرٌ: إِنِّي حَلَفْتُ أَلَا أَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَهُ. فَقَالَ لَهُ الْقَوْمُ: هَذَا إِيلَاءٌ، فَأَتَى عَلِيًّا، فَاسْتَفْتَاهُ، فَقَالَ: «إِنْ كُنْتَ فَعَلْتَ ذَلِكَ غَضَبًا فَلَا تَصْلُحُ لَكَ امْرَأَتُكَ، وَإِلَّا فَهِيَ امْرَأَتُكَ.»

4479. Hennâd b. es-Serî'nin bize Ebü'l-Ahvas, Simâk, Hureys b. Amîra tarikiyle rivayet ettiğine göre Ümm Atiyye şöyle demiştir: "Cübeyr (hanımına);

'Oğlunla birlikte kardeşimin oğlunu da emzir.' dedi. O da;

'İki çocuğu emziremem.' dedi. O da çocuğu sütten kesinceye kadar ona yaklaşmayacağına yemin etti. Çocuğu sütten kesince o(çocuk)la bir meclise uğradı. Topluluk ona;

'Çocuğu iyi besliyorsunuz' dedi. Cübeyr de;

‘Çocuğu sütten kesinceye kadar ona yaklaşmayacağına yemin ettim’ dedi. Topluluk ona;

‘Bu, îlâdır.’ dedi, o da Hz. Ali’ye geldi ve ona danıştı.

‘Eğer öfkeli biçimde bunu yaptıysa hanımın sana helâl değildir. Eğer (öfkeli) değil idiysen o (hâlâ) senin hanımındır.’ dedi.” **[4/43]**

[٤٤٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَطِيَّةَ بْنَ جُبَيْرٍ، قَالَ: «تُوُفِّيَتْ أُمُّ صَبِيٍّ نَسِيبَةً لِي، فَكَانَتِ امْرَأَةُ أَبِي تُرْضِعُهُ، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَهُ. فَلَمَّا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قِيلَ لَهُ: قَدْ بَانَتْ مِنْكَ -وَأَحْسَبُ شَكَّ أَبُو جَعْفَرٍ- قَالَ: فَأَتَى عَلِيًّا، يَسْتَفْتِيهِ، فَقَالَ: «إِنْ كُنْتَ قُلْتَ ذَلِكَ غَضَبًا فَلَا امْرَأَةَ لَكَ، وَإِلَّا فَهِيَ امْرَأَتُكَ.»

4480. Muhammed b. el-Müsennâ bize Muhammed b. Ca‘fer, Şu‘be, Simâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atiyye b. Cübeyr şöyle demiştir: “Benim yengem olan bir bebeğin annesi vefat etti. Babamın hanımı onu emziriyordu. Onu sütten kesinceye kadar ona yaklaşmayacağına yemin etti. Dört ay geçince ona; ‘O, senden kesin bir şekilde boş oldu.’ denildi -Ebû Ca‘fer’in şüphe ettiğini zannediyorum- o da Hz. Ali’ye geldi ve ona danıştı.

‘Eğer öfkeli biçimde bunu yaptıysa o (artık) senin hanımın değildir. Eğer (öfkeli) değil idiysen o (hâlâ) senin hanımındır’ dedi.”

[٤٤٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سِمَاكٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطِيَّةَ بْنَ جُبَيْرٍ يَذْكُرُ نَحْوَهُ عَنْ عَلِيٍّ.

4481. Muhammed b. el-Müsennâ’nın bize Ebû Dâvûd, Şu‘be, tarikiyle rivayet ettiğine göre Simâk, Atiyye b. Cübeyr’den benzerini işittiğini ve Atiyye’nin Hz. Ali’den rivayet ettiğini söylemiştir.

[٤٤٨٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ بَنِي عِجْلٍ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ: «أَنَّهُ تُوُفِّيَ أَخُوهُ وَتَرَكَ ابْنًا لَهُ

صَغِيرًا، فَقَالَ أَبُو عَطِيَّةَ لِامْرَأَتِهِ: أَرْضِعِيهِ فَقَالَتْ: إِنِّي أَخْشَى أَنْ تُغِيلَهُمَا، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَهُمَا فَفَعَلَ حَتَّى فَطَمَتْهُمَا. فَخَرَجَ ابْنُ أَخِي أَبِي عَطِيَّةَ إِلَى الْمَجْلِسِ، فَقَالُوا: لَحُسْنِ مَا غَذَّى أَبُو عَطِيَّةَ، ابْنَ أَخِيهِ قَالَ: كَلَّا زَعَمَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ أَنِّي أَغِيلُهُمَا فَحَلَفَتْ أَنْ لَا أَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَهُمَا. فَقَالُوا لَهُ: قَدْ حُرِّمَتْ عَلَيْكَ امْرَأَتُكَ. فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ عَلِيٌّ: «إِنَّمَا أَرَدْتُ الْخَيْرَ، وَإِنَّمَا الْإِيلَاءُ فِي الْغَضَبِ.»

4482. Muhammed b. el-Müsennâ'nın bize, Abdülvehhâb b. Abdilmecîd, Dâvûd, Simâk, İcloğullarından bir adam tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Atıyye şöyle demiştir: "Onun erkek kardeşi vefat etti ve geride küçük oğlunu bıraktı. Ebû Atıyye hanımına;

'Onu emzir' dedi. O da;

'İki çocuğu da gayl sütü[2012] emzirtmenden korkarım' dedi. Bunun üzerine ikisini de sütten kesinceye kadar ona yaklaşmayacağına yemin etti ve sütten kesinceye kadar dediğini yaptı. Kardeşimin oğlu İbn Atıyye meclise çıktı.

'Ebû Atıyye, kardeşinin oğlunu ne güzel besliyor' dediler.

'Hayır! Ümmü Atıyye benim o ikisine gayl sütü emzirttiğimi zannetti.' dedi. Ona;

'Hanımın sana haram oldu' dediler. Bunu Hz. Ali'ye anlattım. O da;

'Sen hayır istemişsin, îlâ ancak öfkeliyken olur' dedi."

[٤٤٨٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ أَنَّ أَخَاهُ تُوُفِّيَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

4483. Muhammed b. el-Müsennâ bize Abdüla'lâ, Dâvûd, Simâk tarikiyle Ebû Atıyye'den onun kardeşinin vefat ettiğini söyledi ve aynı olayı anlattı. **[4/44]**

2012 Gayl sütü kadının hamile iken emzirdiği sütün adıdır. Türkî, 4/44. Araplar arasında gayl sütünün bebeği zayıflattığı ve hasta ettiği söylenmektedir. Şâkir, 4/458.

[٤٤٨٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، «أَنَّ رَجُلًا هَلَكَ أَخُوهُ، فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ: أَرْضِعِي ابْنَ أَخِي فَقَالَتْ: أَخَافُ أَنْ تَقَعَ عَلَيَّ. فَحَلَفَ أَنْ لَا يَمَسَّهَا حَتَّى تَفْطِمَ. فَأَمْسَكَ عَنْهَا حَتَّى إِذَا فَطَمَتْهُ أَخْرَجَ الْغُلَامَ إِلَى قَوْمِهِ، فَقَالُوا: لَقَدْ أَحْسَنْتَ غِذَاءَهُ فَذَكَرَ لَهُمْ شَأْنَهُ، فَذَكَرُوا امْرَأَتَهُ. قَالَ: فَذَهَبَ إِلَى عَلِيٍّ، «فَاسْتَحْلَفَهُ بِاللَّهِ مَا أَرَدْتَ بِذَلِكَ؟ يَعْنِي إِيلَاءً، قَالَ: فَرَدَّهَا عَلَيْهِ.»

4484. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle Simâk b. Harb'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir adamın erkek kardeşi öldü. Hanımına kardeşinin oğlunu emzirmesini söyledi. O da;

'Benimle cinsel ilişki kurmandan korkuyorum' dedi. Bunun üzerine çocuğu sütten kesinceye kadar ona dokunmayacağına yemin etti. Çocuğu sütten kesinceye kadar kendini hanımından uzak tuttu. Çocuğu kavminin yanına çıkardı. Onlar da;

'Çocuğun gıdasını iyi vermişsin' dediler o da başından geçeni anlattı. Topluluk da hanımından bahsetti. Râvi dedi ki: O Hz. Ali'ye gitti, bunu yani îlâyı kastetmediğine dair yemin istedi. O da hanımını ona geri verdi."

[٤٤٨٥] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ سَوَّارٍ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ أَبِي عَطِيَّةَ، قَالَ: «تُوُفِّيَ أَخٌ لِي وَتَرَكَ يَتِيمًا لَهُ رَضِيعًا، وَكُنْتُ رَجُلًا مُعْسِرًا لَمْ يَكُنْ بِيَدِي مَا أَسْتَرْضِعَ لَهُ. قَالَ: فَقَالَتْ لِي امْرَأَتِي، وَكَانَ لِي مِنْهَا ابْنٌ تُرْضِعُهُ: إِنْ كَفَيْتَنِي نَفْسَكَ كَفَيْتُكَهُمَا. فَقُلْتُ: وَكَيْفَ أَكْفِيكِ نَفْسِي؟ قَالَتْ: لَا تَقْرَبَنِّي، فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لَا أَقْرَبُكِ حَتَّى تَفْطِمِهِمَا. قَالَ: فَفَطَمَتْهُمَا. وَخَرَجَا عَلَى الْقَوْمِ، فَقَالُوا: مَا نَرَاكَ إِلَّا قَدْ أَحْسَنْتَ وِلَايَتَهُمَا. قَالَ: فَقَصَصْتُ عَلَيْهِمُ الْقِصَّةَ. فَقَالُوا: مَا نَرَاكَ إِلَّا آلَيْتَ مِنْهَا، وَبَانَتْ مِنْكَ» قَالَ: فَأَتَيْتُ عَلِيًّا، فَقَصَصْتُ عَلَيْهِ الْقِصَّةَ، فَقَالَ: «إِنَّمَا الْإِيلَاءُ مَا أُرِيدُ بِهِ الْإِيلَاءَ.»

4485. Ali b. Abdila'lâ'nın bize Muhâribî, Eş'as b. Sevvâr, Simâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye b. Ebî Atıyye şöyle demiştir: "Erkek kardeşim vefat etti ve geriye süt emen küçük bir çocuk bıraktı. Ben de dar

gelirli bir kişiydim ve sütanne tutacak imkânım yoktu. Kendisinden olma çocuğumu emziren hanımım bana;

'Sen bana karşı kendi kendine yetersen ben de ikisine yeterim.' dedi. Ben de;

'Ben kendime nasıl yeterim' dedim. O da;

'Bana yaklaşma(mak sûretiyle)' dedi. Ben de;

'Vallahi ikisini sütten kesinceye kadar sana yaklaşmayacağım' dedi. Nihayet çocuğu sütten kesti ve (çocukla) ikisi kavmin yanına çıktılar. (Topluluktakiler),

'İkisinin veliliğini iyi yaptın' dediler. Olayı onlara anlattım. Onlar da;

'Sen ona îlâ yapmışsın ve o senden boş oldu' dediler. Ben de Hz. Ali'ye geldim ve olayı anlattım. O da;

'Îlâ ancak îlâyı kastettiğinde olur' dedi."

[٤٤٨٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ الْبُرْسَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا إِيلَاءَ إِلَّا بِغَضَبٍ.»

4486. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Muhammed b. Bekr el-Bürsânî, Saîd, Katâde, Câbir b. Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Îlâ ancak öfke halinde olandır" demiştir.[2013]

[٤٤٨٧] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا إِيلَاءَ إِلَّا بِغَضَبٍ.»

4487. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdüla'lâ, Saîd, Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle rivâyet ettiğine göre İbn Abbas "Îlâ ancak öfke halinde olandır" demiştir. **[4/45]**

[٤٤٨٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو وَكِيعٍ، عَنْ أَبِي فَزَارَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا إِيلَاءَ إِلَّا بِغَضَبٍ.»

2013 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/45.

4488. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahman, Ebû Vekî', Ebû Fezâra, Yezîd b. el-Asam tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Îlâ ancak öfke halinde olandır" demiştir.[2014]

[٤٤٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: «لَا إِيلَاءَ إِلَّا بِغَضَبٍ.»

4489. İbn Beşşâr'ın bize Abdulvehhâb, Dâvûd, Simâk b. Harb, Ebû Atıyye tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali "Îlâ ancak öfke halinde olandır." demiştir.[2015]

[٤٤٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ عَلِيًّا قَالَ: «إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِامْرَأَتِهِ وَهِيَ تُرْضِعُ: وَاللَّهِ لَا قَرَبْتُكِ حَتَّى تَفْطِمِي وَلَدِي، يُرِيدُ بِهِ صَلَاحَ وَلَدِهِ، قَالَ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِيلَاءٌ.»

4490. İbn Beşşâr'ın bize Abdüla'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Bir adam çocuk emziren hanımına çocuğunun iyiliğini isteyerek 'Vallahi çocuğumu sütten kesinceye kadar sana yaklaşmayacağım' derse 'Ona îlâ (hükmü) gerekmez' demiştir."[2016]

[٤٤٩١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ السَّلُولِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ، فَقَالَ: إِنِّي قُلْتُ لِامْرَأَتِي لَا أَقْرَبُهَا سَنَتَيْنِ، قَالَ: قَدْ آلَيْتَ مِنْهَا. قَالَ: إِنَّمَا قُلْتُ لِأَنَّهَا تُرْضِعُ. قَالَ: فَلَا إِذْنَ.»

2014 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1876); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/245. Bu rivayeti Ebû Vekî' ve Ebû Fezâra tarikiyle İbn Abbas'tan Yezîd b. el-Asam'ı zikretmeden rivayet etmiştir. Türkî, 4/46.

2015 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (1874), Dâvûd tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/141-142. Zebîd kendisine anlatan râvi tarikiyle Hz. Ali'den tahric etmiştir. Türkî, 4/46.

2016 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11634); Türkî, 4/46.

4491. Ebû Küreyb'in bize İshâk b. Mansûr es-Selûlî, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Hz. Ali'ye bir adam geldi ve;

'Hanımıma iki sene yaklaşmayacağımı söyledim.' dedi. Hz. Ali de,

'Yani ona îlâ yaptın?' dedi. O da;

'Emzirdiği için söyledim.' dedi. Hz. Ali de, 'Öyleyse (îlâ) olmaz.' dedi."[2017]

[٤٤٩٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّمَا الْإِيلَاءُ مَا كَانَ فِي غَضَبٍ يَقُولُ الرَّجُلُ: وَاللَّهِ لَا أَقْرَبُكِ وَاللَّهِ لَا أَمَسُّكِ، فَأَمَّا مَا كَانَ فِي إِصْلَاحٍ مِنْ أَمْرِ الرَّضَاعِ، وَغَيْرِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَكُونُ إِيلَاءً وَلَا تَبِينُ مِنْهُ.»

4492. Müsennâ'nın bize İshâk, Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası, Dâvûd b. Ebî Hind, Simâk b. Harb, Ebû Atıyye tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Îlâ ancak öfke halinde olandır. Bir adam (hanımına) 'Vallahi sana yaklaşmayacağım vallahi sana dokunmayacağım' der. Emzirme ve onun dışındaki bir işi daha faydalı yapma amacıyla olursa bu, îlâ olmaz, hanımı da ondan boş olmaz."

[٤٤٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ حَفْصٍ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْهَا، فَقَالَ: «لَا وَاللَّهِ مَا هُوَ بِإِيلَاءٍ.»

4493. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahman yani İbn Mehdî, Hammâd b. Zeyd, Hafs tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan'a sözü edilen hakkında soruldu. O da;

"Hayır vallahi o îlâ değildir" diye cevap verdi.[2018] **[4/46]**

2017 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11631); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1879) Amr b. Dînâr tarikiyle; Türkî, 4/46.

2018 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1875), Hüşeym ve Yunus tarikiyle; Türkî, 4/47.

[٤٤٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «إِذَا حَلَفَ مِنْ أَجْلِ الرَّضَاعِ فَلَيْسَ بِإِيلَاءٍ.»

4494. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahman, Bişr b. Mansûr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "(Bir kişi) Çocuğun emzirilmesini sağlamak için yemin ederse bu, îlâ değildir."[2019]

[٤٤٩٥] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، ثَنِي يُونُسُ، قَالَ: « سَأَلْتُ ابْنَ شِهَابٍ، عَنِ الرَّجُلِ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَقْرَبُ امْرَأَتِي حَتَّى تَفْطِمَ وَلَدِي، قَالَ: «لَا أَعْلَمُ الْإِيلَاءَ يَكُونُ إِلَّا بِحَلِفٍ بِاللَّهِ فِيمَا يُرِيدُ الْمَرْءُ أَنْ يُضَارَّ بِهِ امْرَأَتَهُ مِنَ اعْتِزَالِهَا، وَلَا نَعْلَمُ فَرِيضَةَ الْإِيلَاءِ إِلَّا عَلَى أُولَئِكَ، فَلَا نَرَى أَنَّ هَذَا الَّذِي أَقْسَمَ بِالِاعْتِزَالِ لِامْرَأَتِهِ حَتَّى تَفْطِمَ وَلَدَهُ، أَقْسَمَ إِلَّا عَلَى أَمْرٍ يَتَحَرَّى بِهِ فِيهِ الْخَيْرَ، فَلَا نَرَى وَجَبَ عَلَى هَذَا مَا وَجَبَ عَلَى الْمُولِي الَّذِي يُولِي فِي الْغَضَبِ.»

4495. Müsennâ'nın bize Ebû Sâlih, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Yunus şöyle demiştir: "İbn Şihâb'a, 'Vallahi çocuğumu sütten kesinceye kadar hanımıma yaklaşmayacağım' diyen adam hakkında sordum. O da;

'Terk etmek sûretiyle hanımına zarar vermeyi murad ettiği durumda ancak Allah'a yemin etmekle îlâ olduğunu biliyorum ve îlânın ancak bu kimselere gerekli olduğunu biliyoruz. Çocuğunu sütten kesinceye kadar hanımından uzak duracağına yemin eden bu kimsenin ancak hayrı arayan bir durumda olduğu görüşündeyiz. Bu kimseye öfkeliyken hanımına îlâ yapan kimseye gerekli hükmü gerekli görmeyiz.' dedi."

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Bir kimse öfkeli olsun veya olmasın hanımıyla ilişkide bulunmayacağına dair yemin ettiği zaman bunların hepsi de îlâdır."

2019 Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, (4528), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/47.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٩٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «فِي رَجُلٍ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: إِنْ غَشِيتُكِ حَتَّى تَفْطِمِي وَلَدَكِ فَأَنْتَ طَالِقٌ، فَتَرَكَهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ. قَالَ: هُوَ إِيلَاءٌ.»

4496. Muhammed b. Beşşâr'ın bize İbn Mehdî, Süfyân, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "Hanımına 'çocuğunu sütten kesinceye kadar seninle ilişkiye girersem sen boşsun' diyen ve onu dört ay boyunca terk eden bir adamın yaptığı îlâdır." demiştir.[2020] **[4/47]**

[٤٤٩٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ يَحُولُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ غِشْيَانِهَا فَتَرَكَهَا حَتَّى تَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهُوَ دَاخِلٌ عَلَيْهِ.»

4497. Muhammed b. Yahyâ'nın bize Abdüla'lâ, Saîd, Ebû Ma'şer tarikiyle rivayet ettiğine göre Nehaî şöyle demiştir: "Kendisiyle hanımıyla cimâ etmesi arasına giren ve böylece dört ay geçinceye kadar onu terk ettiği her şey bunun (îlânın) kapsamındadır."

[٤٤٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنِ الْقَعْقَاعِ، قَالَ: «سَأَلْتُ الْحَسَنَ» عَنْ رَجُلٍ تُرْضِعُ امْرَأَتُهُ صَبِيًّا فَحَلَفَ أَنْ لَا يَطَأَهَا حَتَّى تَفْطِمَ وَلَدَهَا، فَقَالَ: مَا أَرَى هَذَا بِغَضَبٍ، وَإِنَّمَا الْإِيلَاءُ فِي الْغَضَبِ «قَالَ: وَقَالَ ابْنُ سِيرِينَ: مَا أَدْرِي مَا هَذَا الَّذِي يُحَدِّثُونَ؟ إِنَّمَا قَالَ اللَّهُ: {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ} إِلَى {فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَلْيَخْطُبْهَا إِنْ رَغِبَ فِيهَا.»

4498. Müsennâ'nın bana, Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Ebû Avâne ve Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'ka şöyle demiştir: "Hasan'a hanımına

2020 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11633), Süfyân'a nispetle; Türkî, 4/47.

başka bir çocuğu emzirten ve çocuğunu sütten kesinceye kadar onunla birlikte olmayacağına dair yemin eden bir adam hakkında sordum. O da;

'Ben bunu ancak öfkeliyken yapılmış olarak görüyorum ve îlâ da öfke halinde olur.' demiştir. İbn Sîrîn şöyle demiştir: 'Şu konuştuğunuz nedir bilmiyorum. Allah;

{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ} *'Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için'*[2021] ifadesinden;

{فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *'Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.'*[2022] ifadesine kadar "dört ay geçince hanımını istiyorsa yeniden ona talip olsun' buyurmuştur."[2023]

[٤٤٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «فِي رَجُلٍ حَلَفَ أَنْ لَا يُكَلِّمَ امْرَأَتَهُ، قَالَ: «كَانُوا يَرَوْنَ الْإِيلَاءَ فِي الْجِمَاعِ.»

4499. İbn Beşşâr'ın bize İbn Mehdî, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, hanımıyla konuşmayacağına dair yemin eden kimse hakkında "(Hanımıyla) cinsel birleşme hususunda îlâ olarak görürler" demiştir.[2024]

[٤٥٠٠] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: «كُلُّ يَمِينٍ مَنَعَتْ جِمَاعًا حَتَّى تَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ إِيلَاءٌ.»

4500. Ebü's-Sâib'in bize, Ebû Muâviye, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "Dört ay geçinceye kadar (hanımıyla) beraber olmayı engelleyen her yemin îlâdır." demiştir.[2025]

2021 Bakara 2/226.

2022 Bakara 2/227.

2023 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/413 (2177). Bu rivayeti İbnü'l-Mübârek'ten İbn Sîrîn'in sözü olmaksızın rivayet etmiştir. Türkî, 4/48.

2024 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11613), Sevrî'ye nispetle; *el-Musannef*, (11616), Sevrî ve A'meş tarikiyle; Türkî, 4/48.

2025 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/142, seneddeki Ebû Muâviye'den; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (1870), seneddeki A'meş tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef* (11612), Sevrî, Hammâd tarikiyle İbrahim en-Nehaî'den; Türkî, 4/48.

[٤٥٠١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ إِسْمَاعِيلَ، وَأَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.

4501. Ebû Küreyb'in bize İbn İdrîs, İsmail, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî bir benzerini söylemiştir.[2026] **[4/48]**

[٤٥٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، قَالَا: «كُلُّ يَمِينٍ مَنَعَتْ جِمَاعًا فَهِيَ إِيلَاءٌ.»

4502. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim ve Şa'bî' "Cinsel birleşmeye engel olan her yeminin îlâ olduğunu" söylemişlerdir.

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Bir kişinin ister rızası doğrultusunda olsun ister öfkeyle yemin etmiş olsun ister cinsel birleşmeye dair olsun ister başka şeye dair olsun hanımına kötülük için ettiği her yemin kocası tarafından kadına yönelik îlâdır."

[٤٥٠٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «كُلُّ يَمِينٍ حَالَتْ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ امْرَأَتِهِ فَهِيَ إِيلَاءٌ، إِذَا قَالَ: وَاللَّهِ لَأَغْضِبَنَّكَ، وَاللَّهِ لَأَسُوءَنَّكَ، وَاللَّهِ لَأَضْرِبَنَّكَ، وَأَشْبَاهُ هَذَا.»

4503. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "'Vallahi kızacağım, vallahi sana bir kötülük yapacağım, vallahi seni döveceğim' ve buna benzer şeyler dediği zaman bir kişiyle hanımı arasına giren her yemin îlâdır."

[٤٥٠٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، وَشُعَيْبٌ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ الْعَامِرِيِّ: «أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِهِ قَالَ لِامْرَأَتِهِ:

2026 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (1871), seneddeki Eş'as tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef* (11611, 11612); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/142, Şa'bî'den farklı tariklerle; Türkî, 4/48.

إِنَّ كَلَّمْتُكِ سَنَةً فَأَنْتِ طَالِقٌ وَاسْتَفْتَى الْقَاسِمَ، وَسَالِمًا، فَقَالَا: «إِنْ كَلَّمْتَهَا قَبْلَ سَنَةٍ فَهِيَ طَالِقٌ، وَإِنْ لَمْ تُكَلِّمْهَا فَهِيَ طَالِقٌ إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ.»

4504. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bana babası, Şuayb, Leys, Yezîd b. Ebî Habîb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Zi'b el-Âmirî şöyle demiştir: "Ehlinden bir adam, hanımına;

'Bir sene seninle konuşursam sen boşsun' dedi ve Kâsım ve Sâlim'e danıştılar onlar da şöyle dediler:

'Bir sene öncesinde hanımınla konuşursan hanımın boş olur. Eğer dört ay geçer de onunla konuşmazsan o boş olur.'"

[٤٥٠٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ حَمَّادًا، قَالَ: قُلْتُ لِإِبْرَاهِيمَ: «الْإِيلَاءُ أَنْ يَحْلِفَ أَنْ لَا يُجَامِعَهَا، وَلَا يُكَلِّمَهَا، وَلَا يَجْمَعُ رَأْسَهُ بِرَأْسِهَا، أَوْ لَيُغْضِبَنَّهَا، أَوْ لَيَحْرِمَنَّهَا، أَوْ لَيَسُوءَنَّهَا؟ قَالَ: نَعَمْ.»

4505. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahman, Süfyân tarîkiyle rivâyet ettiğine göre Hammâd şöyle demiştir: "İbrahim'e şöyle dedim:

'Îlâ bir kişinin, hanımıyla cinsel ilişkide bulunmayacağına, onunla baş başa bir araya gelmeyeğine (onunla aynı yastığa baş koymayacağına) veya ona kızacağına veya onu mahrum edeceğine veya onu kötü bir şey yapacağına yemin etmek (midir)?' O da;

'Evet' dedi."

[٤٥٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ، «عَنْ رَجُلٍ: قَالَ لِامْرَأَتِهِ: وَاللَّهِ لَأَغِيظَنَّكِ فَتَرَكَهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ. قَالَ: هُوَ إِيلَاءٌ.»

4506. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Şu'be şöyle dedi: "Hakem'e, hanımına; 'Vallahi sana kin güdeceğim' deyip dört ay boyunca terk eden bir adam hakkında sordum. O da,

'Bu, îlâdır' dedi. **[4/49]**

[٤٥٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ شُعْبَةَ قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

4507. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Vehb b. Cerîr'den rivayet ettiğine göre Şu'be şöyle demiştir: "Hakem'e sordum." dedi yukarıdaki rivayetin aynısını zikretti.

[٤٥٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: «أَنَّهُ إِنْ حَلَفَ رَجُلٌ أَنْ لَا يُكَلِّمَ امْرَأَتَهُ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا، قَالَ: فَإِنَّا نَرَى ذَلِكَ يَكُونُ إِيلَاءً، وَقَالَ: إِلَّا أَنْ يَكُونَ حَلَفَ أَنْ لَا يُكَلِّمَهَا، فَكَانَ يَمَسَّهَا فَلَا نَرَى ذَلِكَ يَكُونُ مِنَ الْإِيلَاءِ وَالْفَيْءُ أَنْ يَفِيءَ إِلَى امْرَأَتِهِ فَيُكَلِّمَهَا، أَوْ يَمَسَّهَا، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ قَبْلَ أَنْ تَمْضِيَ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرُ فَقَدْ فَاءَ؛ وَمَنْ فَاءَ بَعْدَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا فَقَدْ فَاءَ وَمَلَكَ امْرَأَتَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ مَضَتْ لَهَا تَطْلِيقَةٌ.»

4508. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Leys, Yunus, İbn Şihâb tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb "Bir adamın bir gün veya bir ay boyunca eşiyle konuşmayacağına dair yemin etmesi" hakkında şöyle dedi:

"Biz onun îlâ olur görüşündeyiz. Ancak onunla konuşmayacağına yemin eder de onunla birlikte olursa bunu îlâ olarak görmeyiz. Yeminden dönüş (fey'), kişinin hanımına dönmesi, onunla konuşması ve onunla birlikte olmasıdır. Kim dört ay geçmeden önce bunu yaparsa yeminden dönmüş olur. Dört ay geçtikten sonra kadının iddeti içerisinde dönerse hanımına sahip olur ancak kadın için bir tane talak geçmiş olur."

A- "Îlâ ancak öfke halinde ve zarar verme amacı bulunduğunda olur" görüşünde olanların gerekçesi şudur: Şanı yüce olan Allah'ın îlâda belirlediği süreyi, adamın hanımına yapması gereken iyi arkadaşlık ve güzel muamele için adamın baskı yapmasından ve zarar vermesinden kadın için bir çıkış yolu kılmıştır. Eğer adam hanımıyla birlikte olmamaya dair yemini sebebiyle ona karşı baskıcı değilse ve ona zarar vermiyorsa aksine hanımının rızasını istiyor ve bununla ihtiyacını gideriyorsa o bu yeminiyle îlâ yapmış olmaz. Çünkü burada kadının başına, kocası tarafından gelen bir

kötülük ve kötü muamele gelmesinin bir anlamı yoktur ki îlâ yapan kimse için belirlediği (dört aylık) süreyi kadın için bir çıkış yolu yapmış olsun.

B- "Îlâ ister öfke halinde olsun ister rıza durumunda olsun birdir" görüşünde olanların gerekçesi âyetin umum ifade etmesi ve şanı yüce olan Allah'ın {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2027] sözünü bir kısmını dışarıda bırakarak bir kısmına tahsis etmemiş olmasıdır. **[4/50]**

Tam tersine îlâ yaparak yemin eden herkesi içine alır. Hanımıyla Allah'ın beklenilmesini belirlemiş olduğu (dört aylık) süreden fazla bir süre ilişkide bulunmayacağına dair yemin eden her kişi;

a) Bazı kimselere göre îlâ yapmıştır.

b) Bazılarına göre ise yemininin müddeti, beklenilmesi belirlenmiş (dört aylık) süre kadarsa îlâ yapmıştır.

Şa'bî, Kâsım ve Sâlim'in görüşünü benimseyenlerin gerekçesine gelince bu, şanı yüce olan Allah îlâ yapan kimse için belirlemiş olduğu süreyi kadını kocasının kötü muamelesi ve zarar vermesinden bir çıkış yolu kılmaktır. Onunla ilişkiye girmeyeceğine ve ona yaklaşmayacağına dair yemin ederek kötü muamele ve zarar vermek onunla konuşmayacağına, ona kötülük yapacağına ve ona öfke duyacağına dair yemin etmekten daha iyi değildir. Çünkü bunların hepsi kadına zarar vermek ve kötü muamele yapmaktır.

Bu konuda zikrettiğimiz yorumlardan doğruya en yakını şu görüşü benimseyenlerin görüşüdür: Gerek öfkeliyken gerekse rıza halinde Allah'ın, îlâ yapan kimse için beklenilmesini belirlediği süreden fazla bir zaman için yemin eden kimseyi hanımıyla ilişkiye girmekten engelleyen bütün yeminler (îlâdır). Bu daha önce bu görüşü benimseyenlerin görüşlerinin zikrettiğimiz gerekçelerinden dolayıdır. *Kitâbü'l-Latîf* isimli kitabımızda bu görüşe aykırı görüşlerin yanlışlığı üzerine yeterli olacak şekilde yer verdik. Burada onları tekrar etmek istemiyoruz.

2. {فَإِنْ فَاءُوا} "Eğer (bu süre içinde) dönerlerse"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse"* sözünün tefsiri:

2027 Bakara 2/226.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Eğer onlar hanımlarıyla ilişkide bulunmama konusunda ettikleri yemini terk etmeye dönerler, onlarla ilişkide bulunup yeminlerini bozarlarsa Allah onların, hanımlarına yaklaşmayacaklarını söyleyip yaklaşmak sûretiyle söylemiş oldukları yalanı ve hanımlarına yönelik üzerine yemin etme hakları olmayan bir şey üzerine ettikleri yemini bağışlayan; onlara ve diğer mümin kullarına merhamet edendir." **[4/51]**

b. الْفَيْءُ 'Fey' Kelimesi

الْفَيْءُ kelimesinin asıl anlamı "bir halden başka bir hale dönmek"tir. Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا} *"Müminlerden iki topluluk çarpışacak olursa, aralarını bulup düzeltin."*[2028] ifadesinden {حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ} ifadesine kadar olan sözü buna örnektir. Yani *"Allah'ın emrine dönünceye kadar"*[2029] demektir.

Şâirin (sevdiği kadın hakkındaki) sözü buna örnektir:

فَفَاءَتْ وَلَمْ تَقْضِ الَّذِي أَقْبَلَتْ لَهُ ... وَمِنْ حَاجَةِ الْإِنْسَانِ مَا لَيْسَ قَاضِيَا

(Ailesine) Döndü, ona yönelip (yapmaya karar verdiği) şeyi[2030] yapmadı
İnsan, kimi ihtiyaçlarını yerine getiremez[2031]

Bu fiilden türetilerek (fiilin ortasındaki harfin yâ olmasından dolayı) الْجَيْئَةُ kelimesi gibi فَاءَ فُلَانٌ يَفِيءُ فَيْئَةً "Falan kişi bir defa döndü, dönüyor." denilir. الْفَيْئَةُ kelimesi "kere, defa" demektir. Bu kelimenin gölge için kullanımına gelince فَاءَ الظِّلُّ يَفِيءُ فُيُوءًا وَفَيْئًا denilir. Aynı şekilde ilk anlamda فُيُوءًا denilir. Çünkü الْفَيْءُ kelimesi her bir şey için kullanıldığında "dönmek" anlamındadır. Müfessirler bu konuda bizim benimsediğimiz görüşü dile getirmişlerdir. Ancak îlâ yapan kimsenin hangi fiille "fey'" yapan olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

2028 Hucurât 49/9.

2029 Hucurât 49/9.

2030 *Dîvân*'ında geçen هُوَ أَهْلُهُ yerine Taberî ve İbnü'ş-Şecerî'nin أَقْبَلَتْ لَهُ şeklindeki rivayeti daha uygundur. Şâkir, 4/465. (Tercüme buna göre yapılmıştır.)

2031 Şâir Sühaym Abdu Beni'l-Hashâs el-Esedî el-Uzrî'dir (ö. 40/660'tan önce). Şiir kendi divanındadır. Sühaym, *Dîvân*, s. 19; İbnü'ş-Şecerî, *Hamâsetü İbni'ş-Şecerî*, s. 160; Şâkir, 4/465; Türkî, 4/52.

c. الْفَيْءُ 'Fey' Nasıl Olur?

1- Bazıları ancak cinsel birleşmeyle fey' yapmış olacağını söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٥٠٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ.»

4509. Ali b. Sehl er-Remlî'nin bize Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Leylâ, Hakem ve Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir." demiştir.[2032]

[٤٥١٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ زِيَادِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ.»

4510. Ebû Küreyb'in bize Ebû Nuaym, Yezîd b. Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir." demişitr. **[4/52]**

[٤٥١١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

4511. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmiştir.[2033]

[٤٥١٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ صَاحِبٍ، لَهُ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

4512. Muhammed b. Yahyâ, Abdüla'lâ, Saîd, onun bir arkadaşı, Hakem b. Uteybe, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmiştir.

2032 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11642), Sevrî'ye nispetle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1893), İbn Ebî Leylâ tarikiyle; Türkî, 4/52.

2033 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, Süfyân tarikiyle; Begavî, *Ca'diyyât*, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/53.

[٤٥١٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ.»

4513. İbn Beşşâr bize Abdurrahman, Süfyân, Husayn, Şa'bî tarikiyle Mesrûk'un "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir" dediğini rivayet etmiştir.[2034]

[٤٥١٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، مِثْلَهُ.

4514. İbnü'l-Müsennâ, İbn Ebî Adî, Şu'be, Husayn, Şa'bî tarikiyle Mesrûk'tan benzerini rivayet etmiştir.

[٤٥١٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، «قَالَ: كَانَ عَامِرٌ لَا يَرَى الْفَيْءَ إِلَّا الْجِمَاعَ.»

4515. Abdulhamîd b. Beyân bize Muhammed b. Yezîd tarikiyle İsmail'in "Âmir, îlâdan dönüşün (fey') ancak cinsel birleşme olduğu görüşündeydi" dediğini nakletmiştir.[2035]

[٤٥١٦] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ عَامِرٍ، بِمِثْلِهِ.

4516. Temîm b. el-Muntasır bize Yezîd b. Harun, İsmail tarikiyle Âmir'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٥١٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ.»

2034 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, Süfyân tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1896), Husayn tarikiyle; Türkî, 4/53.

2035 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, İsmail tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1899), Muğîre tarikiyle Âmir'den tahric etmiştir. Türkî, 4/53.

4517. Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahman, Süfyân, Ali b. Bezîme tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir" dediğini rivayet etmiştir.[2036]

[٤٥١٨] حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ النَّسَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، مِثْلَهُ.

4518. Ebû Abdillah en-Neşâî bize İshâk el-Ezrak, Süfyân, Ali b. Bezîme tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den benzerini rivayet etmiştir.[2037] **[4/53]**

[٤٥١٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ، لَا عُذْرَ لَهُ إِلَّا أَنْ يُجَامِعَ، وَإِنْ كَانَ فِي سِجْنٍ، أَوْ فِي سَفَرٍ» سَعِيدٌ الْقَائِلُ.

4519. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir. Hapishanede de olsa yolculukta da olsa hanımıyla cimâ yapmaktan başka îlâyı ortadan kaldıracak bir şey yoktur." Bunu bizzat Saîd söylemiştir.[2038]

[٤٥٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: «لَا عُذْرَ لَهُ حَتَّى يَغْشَى.»

4520. Muhammed b. Yahyâ bana Abdüla'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in "Onun, (îlâyı ortadan kaldırmak için hanımıyla) beraber oluncaya kadar başka yapacağı bir şey yoktur." dediğini nakletti.

2036 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11679). Bu rivayeti Sevrî'den tahric etmiştir. Türkî, 4/53.

2037 Ebû Abdillah en-Neşâî tam ismi Muhammed b. Harb b. Hirmân en-Neşâî'dir. Ebû Abdillah el-Vâsıtî de denir. İsmail b. Uleyye, Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî ve İshâk b. Yusuf el-Ezrak'tan rivayette bulunmuştur. 255 yılında vefat etmiştir. Şâkir, 4/467.

2038 Abdürrezzâk, e*l-Musannef*, (11678); Türkî, 4/54.

[٤٥٢١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، وَإِيَاسٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ أَحَدُهُمَا، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ» وَقَالَ الْآخَرُ عَنِ الشَّعْبِيِّ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ.»

4521. Müsennâ b. İbrahim bana Haccâc b. el-Minhâl, Hammâd tarikiyle Hammâd ve İyâs'tan birisi Mesrûk'tan diğeri de Şa'bî'den "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي: «رَجُلٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ ثُمَّ شَغَلَهُ مَرَضٌ، قَالَ: لَا عُذْرَ لَهُ حَتَّى يَغْشَى.»

4522. İbn Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in, hanımına îlâ yapan sonra da hastalığın kendisini engellediği bir kişi hakkında "Onun, (îlâyı ortadan kaldırmak için hanımıyla) beraber oluncaya kadar başka yapacağı bir şey yoktur." dediğini nakletmiştir.

[٤٥٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ «فِي الرَّجُلِ يُؤْلِي مِنَ امْرَأَتِهِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، أَوْ بَعْدَ مَا دَخَلَ بِهَا، فَيَعْرِضُ لَهُ عَارِضٌ يَحْبِسُهُ، أَوْ لَا يَجِدُ مَا يَسُوقُ: أَنَّهُ إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ أَنَّهَا أَحَقُّ بِنَفْسِهَا.»

4523. Muhammed b. Beşşâr bize Muâz b. Hişâm, babası, Katâde tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in, zifafa girmeden önce veya girdikten sonra hanımına îlâ yapan sonra da ona (hanımıyla ilişkide bulunmasına) engel bir şeyin olan veya ona imkân bulamayan kimse hakkında "Dört ay geçtiği zaman hanım kendisine daha fazla hak sahibidir (nikâhın devam etmesi için söz kadına aittir)" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، وَالشَّعْبِيِّ، قَالَا: «إِذْ آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُفِيءَ، فَلَا فَيْءَ إِلَّا الْجِمَاعُ.»

4524. İbn Humeyd bize Cerîr ve Mansûr tarikiyle Hakem, Şa'bî'den şöyle nakledilmiştir: "Bir adam hanımına îlâ yaptığı sonra da dönmeyi (fey') isterse cimâdan başka fey' yoktur."[2039]

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Fey' dil veya kalple mazeret durumu olsun veya olmasın cinsel birleşmedir." **[4/54]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٥٢٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعِكْرِمَةَ، أَنَّهُمَا قَالَا: «إِذَا كَانَ لَهُ عُذْرٌ فَأَشْهَدَ فَذَاكَ لَهُ. يَعْنِي فِي رَجُلٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَشَغَلَهُ مَرَضٌ أَوْ طَرِيقٌ فَأَشْهَدَ عَلَى مُرَاجَعَةِ امْرَأَتِهِ.»

4525. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle Hasan ve İkrime'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "(Kocanın) Bir mazereti olursa o da bu mazeretine birini şahit kılarsa bu onun hakkıdır.[2040] Yani hanımına îlâ yapıp hastalık veya yolun alıkoyduğu sonra da hanımına döndüğüne şahit getiren kimse hakkındadır."

[٤٥٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ صَاحِبٍ لَهُ عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا أَنَا وَالنَّخَعِيُّ ذَلِكَ، قَالَ النَّخَعِيُّ: «إِذَا كَانَ لَهُ عُذْرٌ فَأَشْهَدَ فَقَدْ فَاءَ» وَقُلْتُ أَنَا: لَا عُذْرَ لَهُ حَتَّى يَغْشَى. فَانْطَلَقْنَا إِلَى أَبِي وَائِلٍ فَقَالَ: إِنِّي أَرْجُو إِذَا كَانَ لَهُ عُذْرٌ فَأَشْهَدَ جَازَ.»

4526. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd ve onun arkadaşı tarikiyle Hakem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve Nehaî bu konuyu müzakere ettik. Nehaî dedi ki:

'Eğer mazereti varsa ve şahit getirirse hanımına dönmüş olur.' Ben de:

'Hanımıyla birlikte olana kadar onun geçerli mazereti olmaz.' dedim. Biz de çıktık Ebû Vâil'e gittik o da;

2039 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, Cerîr'den; Türkî, 4/54.
2040 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, Saîd tarikiyle; Türkî, 4/55.

'Eğer mazereti varsa ve buna şahit getirirse câiz olmasını umuyorum.' dedi."[2041]

[٤٥٢٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «إِنْ آلَى ثُمَّ مَرِضَ، أَوْ سُجِنَ، أَوْ سَافَرَ فَرَاجَعَ، فَإِنَّ لَهُ عُذْرًا أَنْ لَا يُجَامِعَ» قَالَ: وَسَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ.

4527. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Katâde tarikiyle Hasan'dan "Eğer îlâ yapar sonra hastalanır veya hapsedilir veya yolculuğa çıkar ve hanımına geri dönerse cinsel birleşme olmaması mazur görülür." dediğini rivayet etmiştir. "Zührî'nin de bunun bir benzerini söylediğini işittim" demiştir.[2042]

[٤٥٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «فِي النُّفَسَاءِ يُؤْلِي مِنْهَا زَوْجُهَا، قَالَ: هَذِهِ فِي مُحَارِبٍ سُئِلَ عَنْهَا أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالُوا: إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ وَأَشْهَدَ عَلَى الْفَيْءِ.»

4528. Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Ebû Avâne ve Muğîre tarikiyle İbrahim'den kocası kendisine îlâ yapan nifâslı kadınlar[2043] hakkında şöyle demiştir: "Bu (kadın), Muharib kabilesindedir. Onun hakkında Abdullah'ın arkadaşlarına soruldu. Onlar da;

'Eğer güç yetiremezse yeminin keffâretini verir ve (îlâdan) döndüğüne şahit getirir' dediler."[2044]

[٤٥٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، قَالَ: «نَزَلَ بِهِ ضَيْفٌ، فَآلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَنُفِسَتْ، فَأَرَادَ أَنْ يَفِيءَ فَلَمْ يَسْتَطِعْ

2041 Ebû Vâil, İbn Seleme el-Esedî el-Kûfî Hz. Peygamber'in (sav) dönemine yetişmiş ancak onu görmemiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Muâz'dan ve diğer sahabe ve tâbiînden rivayet etmiştir. Şâkir, 4/468.

2042 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11677); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/413, Hasan el-Basrî'den; Türkî, 4/55.

2043 Nifas, doğum sebebiyle kadından gelen kanın adıdır. Kelimenin aslı "nefis" kelimesinden gelmektedir. Çocukla (nefis) beraber geldiği ve sonrasında kan olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Şâkir, 4/470.

2044 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1899), Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/55.

أَنْ يَقْرَبَهَا مِنْ أَجْلِ نِفَاسِهَا. فَأَتَى عَلْقَمَةَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: «أَلَيْسَ قَدْ فِئْتَ بِقَلْبِكَ وَرَضِيتَ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: فَقَدْ فِئْتَ هِيَ امْرَأَتُكَ.»

4529. Ebü's-Sâib bize Ebû Muâviye, A'meş ve İbrahim tarikiyle Ebü'ş-Şa'sâ'dan şunu rivayet etmiştir: "Ona misafir gelmişti, hanımına îlâ yaptı hanımı da nifas oldu. O dönmek istedi fakat hanımının nifasından dolayı ona yaklaşamadı. O da Alkame'ye geldi ve bunu ona anlattı. O da;

'Sen gönülden mi döndün razı mıydın?' dedi. O da;

'Evet' deyince,

'Tamam dönmüş oldun o senin hanımındır.' dedi."[2045] **[4/55]**

[٤٥٣٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «أَنَّ رَجُلًا آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ، فَوَلَدَتْ قَبْلَ أَنْ تَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَأَرَادَ الْفَيْئَةَ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ مِنْ أَجْلِ الدَّمِ حَتَّى مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ. فَسَأَلَ عَنْهَا عَلْقَمَةَ بْنَ قَيْسٍ، فَقَالَ: «أَلَيْسَ قَدْ رَاجَعْتَهَا فِي نَفْسِكَ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: فَهِيَ امْرَأَتُكَ.»

4530. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve A'meş tarikiyle İbrahim'den şunu nakletti: "Bir adam hanımına îlâ yaptı. Hanımı dört ay geçmeden doğum yaptı. Adam dönmek istedi fakat dört ay geçinceye kadar kandan dolayı dönemedi. Alkame b. Kays'a sordu. O da;

"Hanımına gönülden mi dönmek istedin?" diye sordu. O da;

"Evet" deyince,

"O hanımındır." dedi.[2046]

[٤٥٣١] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَامِرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «إِذَا آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ ثُمَّ لَمْ يَقْدِرْ أَنْ يَغْشَاهَا مِنْ عُذْرٍ، قَالَ: يُشْهِدُ أَنَّهُ قَدْ فَاءَ وَهِيَ امْرَأَتُهُ.»

2045 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1902), Ebû Muâviye'den; Türkî, 4/56.
2046 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11675); Türkî, 4/56.

4531. İmrân b. Mûsa bize Abdülvâris ve Âmir tarikiyle Hasan'dan şöyle nakletmiştir: "(Bir kişi) Hanımına îlâ yaparsa sonra da bir sebepten dolayı onunla birlikte olamazsa döndüğüne şahit getirir ve o, onun hanımıdır."[2047]

[٤٥٣٢] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنَا عَامِرٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، بِمِثْلِهِ.

4532. İmrân bize Abdülvâris, Âmir, Hammâd ve İbrahim tarikiyle Alkame'den benzerini rivayet etmiştir.[2048]

[٤٥٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «إِذَا آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَجَهَدَ أَنْ يَغْشَاهَا فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَلَهُ أَنْ يُشْهِدَ عَلَى رَجْعَتِهَا.»

4533. İbn Beşşâr, Muâz b. Hişâm, babası ve Katâde tarikiyle İkrime'den; Abdüla'lâ bize Saîd ve Katâde tarikiyle İkrime'den şöyle nakletmiştir: "(Bir kişi) Hanımına îlâ yaparsa, onunla birlikte olmaya çalışır ancak olamazsa ona, döndüğüne şahit getirmesi gerekir."

[٤٥٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعِكْرِمَةَ: «أَنَّهُمَا سُئِلَا عَنْ رَجُلٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ، فَشَغَلَهُ أَمْرٌ، فَأَشْهَدَ عَلَى مُرَاجَعَةِ امْرَأَتِهِ، قَالَا: إِذَا كَانَ لَهُ عُذْرٌ فَذَاكَ لَهُ.»

4534. İbn Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan ve İkrime'den şöyle nakledilmiştir: "İkisine, hanımına îlâ yapan, bir şeyin kendisini alıkoyduğu ve hanımına döndüğüne dair şahit getiren bir adam hakkında soruldu. Onlar da;

'Eğer mazereti varsa o, onundur' dediler." **[4/56]**

2047 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1904); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, Hasan tarikiyle; Türkî, 4/56.

2048 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11676), İbrahim tarikiyle; Türkî, 4/56.

[٤٥٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: انْطَلَقْتُ أَنَا وَإِبْرَاهِيمُ، إِلَى أَبِي الشَّعْثَاءِ، «فَحَدَّثَ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي سَعْدِ بْنِ هَمَّامٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَنُفِسَتْ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَقْرَبَهَا، فَسَأَلَ الْأَسْوَدَ أَوْ بَعْضَ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ: «إِذَا أَشْهَدَ فَهِيَ امْرَأَتُهُ.»

4535. Muhammed b. el-Müsennâ bize Gunder ve Şu'be tarikiyle Hakem'den şöyle rivayet etmiştir: "Ben ve İbrahim Ebü'ş-Şa'sâ'ya gittik. O 'Sa'd b. Hemmâmoğullarından bir adamın hanımına îlâ yaptığını onun da lohusa olduğunu, ona yaklaşamadığını, onun da Esved'e ve Abdullah'ın bazı arkadaşlarına sorduğunu' konuştu. Bunun üzerine;

'(Hanımına döndüğüne) Şahit getirirse o, onun hanımıdır.' dedi."

[٤٥٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: «إِنْ كَانَ لَهُ عُذْرٌ فَأَشْهَدَ فَذَلِكَ لَهُ؛ يَعْنِي الْمُؤْلِيَ مِنَ امْرَأَتِهِ.»

4536. İbnü'l-Müsennâ bize Gunder, Şu'be ve Hammâd tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer onun (hanımına dönememek için) mazereti varsa ve buna da şahit getirirse bu, onundur. Yani hanımına îlâ yapan."[2049]

[٤٥٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ: قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنْ عَلْقَمَةَ وَأَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ: «أَنَّهُمْ قَالُوا فِي الرَّجُلِ إِذَا آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَنُفِسَتْ، قَالُوا: إِذَا أَشْهَدَ فَهِيَ امْرَأَتُهُ.»

4537. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in Ebü'ş-Şa'sâ' ve Alkame tarikiyle Abdullah'ın arkadaşlarının, hanımına îlâ yapan sonra da hanımı lohusa olan adam hakkında '(Hanımına döndüğüne) Şahit getirirse o, onun hanımıdır' dediklerini rivayet etti.

2049 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11677), Sevrî tarikiyle Hammâd'dan benzerini; Türkî, 4/57.

[٤٥٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ: «إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ ثُمَّ فَاءَ فَلْيُشْهِدْ عَلَى فَيْئِهِ. وَإِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ وَهُوَ فِي أَرْضٍ غَيْرِ الْأَرْضِ الَّتِي فِيهَا امْرَأَتُهُ فَلْيُشْهِدْ عَلَى فَيْئِهِ. فَإِنْ أَشْهَدَ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَجْزِيهِ مِنْ وُقُوعِهِ عَلَيْهَا فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قَبْلَ أَنْ يُجَامِعَهَا فَهِيَ امْرَأَتُهُ. وَإِنْ عَلِمَ أَنَّهُ لَا فَيْءَ إِلَّا فِي الْجِمَاعِ فِي هَذَا الْبَابِ فَفَاءَ وَأَشْهَدَ عَلَى فَيْئِهِ وَلَمْ يَقَعْ عَلَيْهَا حَتَّى مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ.»

4538. İbn Humeyd bize Cerîr ve Muğîre tarikiyle Hammâd'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımına îlâ yapar sonra da dönerse döndüğüne dair şahit getirsin. Bir adam hanımına onun bulunmadığı bir yerde îlâ yaparsa döndüğüne dair şahit getirsin. Eğer bunun, hanımıyla ilişkide bulunmasının yerine geçmeyeceğini bilmeden şahit getirirse ve cinsel birleşmeden önce üzerinden de dört ay geçerse o, onun hanımıdır. Eğer bu konuda cinsel birleşmeden başka hanımına dönme durumunun mümkün olmadığını bilir ve dönerse sonra da döndüğüne dair şahit getirirse ve dört ay geçinceye kadar hanımıyla birlikte olmazsa hanımı ondan ayrılmış (bâin) olur."

[٤٥٣٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يُونُسُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: «أَنَّهُ إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ، قَالَ: فَإِنْ كَانَ بِهِ مَرَضٌ وَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمَسَّهَا، أَوْ كَانَ مُسَافِرًا فَحُبِسَ، قَالَ: فَإِذَا فَاءَ، وَكَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ فَأَشْهَدَ عَلَى فَيْئِهِ قَبْلَ أَنْ تَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَلَا نَرَاهُ إِلَّا قَدْ صَلُحَ لَهُ أَنْ يُمْسِكَ امْرَأَتَهُ وَلَمْ يَذْهَبْ مِنْ طَلَاقِهَا شَيْءٌ» قَالَ: وَقَالَ ابْنُ شِهَابٍ، «فِي رَجُلٍ يُؤْلِي مِنَ امْرَأَتِهِ وَلَمْ يَبْقَ لَهَا عَلَيْهِ إِلَّا تَطْلِيقَةٌ، فَيُرِيدُ أَنْ يَفِيءَ فِي آخِرِ ذَلِكَ وَهُوَ مَرِيضٌ، أَوْ مُسَافِرٌ، أَوْ هِيَ مَرِيضَةٌ، أَوْ طَامِثٌ، أَوْ غَائِبَةٌ لَا يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يَبْلُغَهَا حَتَّى تَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ أَلَهُ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ رُخْصَةٌ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى أَنْ يَطَأَ امْرَأَتَهُ؟ قَالَ: نَرَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ إِنْ فَاءَ قَبْلَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ فَهِيَ امْرَأَتُهُ، بَعْدَ أَنْ يُشْهِدَ عَلَى ذَلِكَ وَيُكَفِّرَ عَنْ يَمِينِهِ، وَإِنْ لَمْ يَبْلُغْهَا ذَلِكَ مِنْ فَيْئَتِهِ، فَإِنَّهُ قَدْ فَاءَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ طَلَاقًا.»

4539. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus ve İbn Şihâb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den şöyle nakletmiştir: "Bir adam hanımına îlâ yaptığı zaman eğer kendisinde bir hastalık var da onunla beraber olamıyorsa veya yolcu olup alıkonulmuşsa işte bu durumda dönerse ve keffâretini verirse ve dört ay geçmeden önce döndüğüne dair şahit getirirse hanımını yanında tutmasının doğru olacağı görüşünde oluruz ve talakından bir şey gitmez." **[4/57]**

Râvî Yûnus, İbn Şihâb'ın hanımına îlâ yapan ve sadece bir talakı kalan kendisi hasta veya yolcu; hanımı hasta veya âdetli veya dört ay boyunca ulaşamayacağı şekilde kayıp olduğu halde sonunda dönmeyi isteyen kimsenin, hanımıyla beraber olmayıp yemininin keffâretini vermesi yönünde bir ruhsat olup olmadığı konusunda şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer dört ay öncesinde dönerse buna şahit getirmesinden ve yeminin keffâretini vermesinden sonra o, onun hanımıdır. Bu, hanımına, dönmesinden önce ulaşmazsa talak olmadan önce dönmüş olur."

[٤٥٤٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْجِمَاعُ. فَإِنْ هُوَ لَمْ يَقْدِرْ عَلَى الْمُجَامَعَةِ، وَكَانَتْ بِهِ عِلَّةٌ مِنْ مَرَضٍ، أَوْ كَانَ غَائِبًا، أَوْ كَانَ مُحْرِمًا، أَوْ شَيْءٌ لَهُ فِيهِ عُذْرٌ، فَفَاءَ بِلِسَانِهِ وَأَشْهَدَ عَلَى الرِّضَا، فَإِنَّ ذَلِكَ لَهُ فَيْءٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.»

4540. Ammâr b. el-Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin şöyle dediği anlatıldı: "Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşme(yle)dir. Eğer cinsel birleşmeye güç yetirememişse, hastalıktan dolayı bir engel varsa veya kayıpsa veya ihramlıysa veya başında mazeret olacak bir durum varsa diliyle (ifade ederek) döner ve razı olduğuna dair şahit getirir. Bu inşallah onun için (îlâdan) dönüş olur."

3- Diğerleri "Fey', her ne olursa olsun dil ile (ifade ederek) dönmektir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٥٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَحَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْفَيْءُ: أَنْ يَفِيءَ، بِلِسَانِهِ.»

4541. Muhammed b. Beşşâr bize Dahhâk b. Mahled, Süfyân, Mansûr ve Hammâd tarikiyle İbrahim'in "Fey' dille (ifade ederek) dönmektir." dediğini rivayet etmiştir.[2050]

[٤٥٤٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ زِيَادٍ الْأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الْفَيْءُ: الْإِشْهَادُ.»

4542. İbn Beşşâr bize Abdurrahman, Hammâd b. Seleme ve Ziyâd b. el-A'lem[2051] tarikiyle Hasan'ın "Fey' şahit getirmektir." dediğini rivayet etmiştir.[2052]

[٤٥٤٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ زِيَادٍ الْأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

4543. Müsennâ bize Haccâc, Hammâd ve Ziyâd b. el-A'lem tarikiyle Hasan'dan benzerini nakletmiştir. **[4/58]**

[٤٥٤٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: «إِنْ فَاءَ فِي نَفْسِهِ أَجْزَأَهُ، يَقُولُ: قَدْ فَاءَ.»

4544. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Eyyûb tarikiyle Ebû Kilâbe'nin "Kendi içerisinde (samimiyetle) dönerse onun (fey') yerine geçer yani dönmüş olur." dediğini rivayet etmiştir.[2053]

[٤٥٤٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، قَالَ: «ذَكَرُوا الْإِيلَاءَ عِنْدَ ابْرَاهِيمَ، فَقَالَ: «أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ يَنْتَشِرْ ذَكَرُهُ؟ إِذَا أَشْهَدَ فَهِيَ امْرَأَتُهُ.»

2050 Abdürrezzâk, *el-Musannef*', (11677). Bu rivayeti Sevrî tarikiyle Hammâd'dan tahric etmiştir. Türkî, 4/58.

2051 Ziyâd b. el-A'lem: Ziyâd b. Hassân Kurre el-Bâhilî Enes, Hasan ve İbn Sîrîn'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Avn ve el-Hemedânî, Saîd b. Ebî Arûbe rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel "sikadır", Ebû Hâtim "Hasan-ı Basrî'nin kadim arkadaşlarındandır", Dârekutnî de "Az hadis rivayet edendir" demişlerdir. Şâkir, 4/472.

2052 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/413, 2180 no'lu rivayette muallak; Türkî, 4/58.

2053 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11681); Türkî, 4/59.

4545. Muhammed b. el-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer ve Şu'be tarikiyle İsmail b. Recâ' şöyle demiştir: "İbrahim'in yanında îlâdan söz ettiler. Bunun üzerine;

'Hadi cinsel organı (sertleşip) yayılmamışsa (ne olacak)? Şahit getirirse o, onun hanımıdır.' dedi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Fey'in tefsirinde ihtilaf edenler îlâ olacak yeminin mânası konusundaki ihtilafları oranında ihtilaf etmişlerdir.

A- Kimin görüşü "Bir kişi ancak hanımıyla birlikte olmamaya yemin etmekle Allah'ın, Kitabı'nda zikrettiği îlâ yeminini etmiş olur." şeklinde ise yapmamaya dair yemin ettiği cinsel birleşme fiiline rücû etmeyi fey' yapar. Eğer gücü yeter ve imkân bulursa hanımıyla bizzat cinsel birleşmedir. Bu görüşü benimseyenlere göre eğer güç yetiremez ve imkân bulamazsa gücü yettiği ve imkân bulduğu takdirde bunu yapacağına dair niyet sahibi olması ve Müslümanların bunu bilmesi için niyetin olan (fey'i) diliyle ortaya koymasıdır.

B- Îlâdan dönmenin cinsel birleşmeden başka bir şey olmadığını görüşünü benimseyenin görüşüne gelince... Engel için bir mazeret, terk etmeye yemin ettiği şeye dönmekten başka yemininden çıkış yolu ortaya koymamaktadır ki o da cinsel birleşmedir.

C- Hanımıyla konuşmayacağına, ona kötü davranacağına, ona kızacağına veya buna benzer bir şeyler yapacağına dair yemin etmek sûretiyle îlâ yapmış olacağı görüşünü benimseyenlerin görüşüne gelince... Ona göre îlâdan dönüş, kesin bir şekilde döndüğüne karar vermek sûretiyle hanımına kötülük yapmaya dair ettiği yeminin gereğini terk etmek ve her ne olursa olsun dönmeye dair kesin kararını diliyle ifade etmesidir. **[4/59]**

d. الْفَيْءُ 'Fey' Konusunda Taberî'nin Görüşü

Bize göre doğruya en yakın görüş şu görüşü benimseyenlerin görüşüdür:

Fey' (îlâdan dönüş) cinsel birleşmedir. Çünkü bize göre daha önce belirttiğiniz sebeplerden ötürü bahsettiğimiz süre kadar hanımıyla ilişkiyi terk edeceğine dair yeminle ancak bir adam hanımına îlâ yapmış olur. Eğer îlâ buysa îlâ hükmünü o kişiden kaldıran fey'dir. Şüphe yok ki (fey'in), üzerine yemin ettiği şey (cimâyı terk etmen)in tersi olmasından başkası

uygun değildir. Çünkü eğer terk etmeye dair yemin ettiği şeye dönmediği takdirde olan hükmü Allah'ın, Kitabı'nda açıkladığı hüküm yaptığı zaman güç yetirdiği takdirde terk etmeye dair yemin ettiği şeyi yapacağı malum olur. Bu da cinsel birleşmedir. Ne var ki kişiyle, cinsel birleşme olmak sûretiyle meydana gelecek îlâdan dönme arasına mazeret sebebiyle bir şey girerse, cinsel birleşmeyi hakiki anlamıyla terk etmiş değildir. Çünkü kişi ancak bir şeye yapmaya ve terk etmeye imkânı var olan şeyi terk etmiş olabilir. Yapmaya imkânı olmayan bir şeyi terk etmiş olmaz. Durum böyle olunca özür durumunda kendi içinde cinsel birleşmeye dair niyeti ortaya koyması cinsel birleşmeye imkân buluncaya kadar onun yerine geçer. Eğer bunu diliyle söylerse, yönelmek ve geri dönmek sûretiyle bu durumuna dair kendisine şahit getirirse bana göre daha güzel olur.

3. {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" sözünün tefsiri hakkında:

a. Tefsiri

Müfessirler bu ifadenin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları: "Bunun mânası; 'Allah hanımlarınızla beraber olmayacağınıza dair Allah adına ettiğiniz yemini bozmanızdan dolayı onlara dönmenizle işleyeceğiniz günahlar konusunda bağışlayıcıdır. Hanımlarınıza yönelik ettiğiniz sonra da döndüğünüz yeminlerinizin keffâretini size hafifletmesi konusunda da merhametlidir' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٥٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} قَالَ: لَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ.»

4546. Muhammed b. Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan (el- Basrî)nin "{فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} '*Eğer (bu süre içinde)*

dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'[2054] yani ona keffâret yoktur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/60]**

[٤٥٤٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «إِذَا فَاءَ فَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ.»

4547. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Katâde tarikiyle Hasan (el-Basrî)nin "Eğer dönerse ona keffâret yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[2055]

[٤٥٤٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} أَنَّ كَفَّارَتُهُ فَيْؤُهُ.»

4548. Müsennâ bize Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Ebû Avâne ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın {فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ} *'Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'* [2056]sözü hakkında 'O yeminin keffâreti, ondan dönmek' olduğu görüşündeydiler."[2057]

Bu bahsettiğimiz yorum, "Yeminini bozan her kimse, günahkâr bir konumda olup yeminini bozmasından dolayı ona keffaret gerekmez, onun keffâreti o yemini bozmasıdır" şeklinde görüş bildirenlerin görüşüne gerekli olan yorumdur.

İyilik üzerine olsun olmasın, ettiği her yemini bozan kimseye keffâreti gerekli gören kimselerin görüşüne göre tefsiri şöyle olmaktadır: Allah, hanımlarına îlâ yapanlara bozdukları yemin konusunda, eğer dönerlerse ve Allah'ın, yeminlerini bozanlara keffâretle mecbur tutmak sûretiyle yeminlerinin keffâretini vermesine imkân sağlayarak bağışlayıcıdır. Belirlemiş olduğu ceza ve keffâretle onu örtmesi ve dört aylık bir süre belirleyip o

---

2054 Bakara 2/226.

2055 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11708); Türkî, 4/61.

2056 Bakara 2/226.

2057 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11707), Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/61. Yazma eserde ve Bulak baskısında Hibbân b. Musa yerine Hammâd b. Musa yazılmıştır. Bu kullanım hatalıdır. Şâkir, 4/475.

süre içerisinde kocası îlâ yapmış kadına koyduğu hükmü dört ay sonunda koymaması sûretiyle dünya ve âhirette onlardan cezayı düşürmesiyle merhametlidir. **[4/61]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[٤٥٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَبَّانُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بِشْرٍ، أَنَّهُ، سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} قَالَ: وَتِلْكَ رَحْمَةُ اللَّهِ! مَلَّكَهُ أَمْرَهَا الْأَرْبَعَةَ الْأَشْهُرَ إِلَّا مِنْ مَعْذِرَةٍ، لِأَنَّ اللَّهَ قَالَ: {وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ}.»

4549. Müsennâ bana Hibbân ve İbnü'l-Mübârek tarikiyle Yahyâ b. Bişr'in İkrime'den {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar)."* [2058]âyeti için şöyle işittiğini rivayet etmiştir: "Bu, Allah'ın rahmetidir! Allah kadının işini dört ay boyunca kocasına ancak bir mazeretten dolayı yüklemiştir. Çünkü Allah{وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ} *'(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırmalarından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın'*[2059] demiştir."[2060]

2- "Îlâ yapan kişi yemininden döndüğü zaman ona keffâret gerekir" görüşünü benimseyenlerden gelen bazı rivayetler:

2058 Bakara 2/226-227.

2059 Nisâ 4/34.

2060 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/412 (2183), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 4/62. Yahyâ b. Bişr el-Horasanî Ebû Vehb, İkrime'den rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Mübârek de Yahyâ b. Bişr'den rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Mübârek "Yahyâ b. Bişr bir insan hakkında konuşursa hiç çekinmeden dinleyebilirsin" demiştir. Şâkir, 4/475-476.

[٤٥٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} وَهُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ لِامْرَأَتِهِ بِاللَّهِ لَا يَنْكِحُهَا، فَيَتَرَبَّصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنْ هُوَ نَكَحَهَا كَفَّرَ يَمِينَهُ بِإِطْعَامِ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ، أَوْ كِسْوَتِهِمْ، أَوْ تَحْرِيرِ رَقَبَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ.»

4550. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2061] âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu kimse hanımıyla ilişkide bulunmayacağına dair yemin eden ve dört ay bekleyen kimse hakkındadır. Eğer onunla ilişkide bulunursa on yoksulu doyurmak veya giydirmek veya köle azat etmek; bunlara imkân bulamazsa da üç gün oruç tutmak sûretiyle yemininin keffâretini verir."[2062]

[٤٥٥١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يُونُسُ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، بِنَحْوِهِ.

4551. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus ve İbn Şihâb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٥٥٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «إِذَا آلَى فَغَشِيَهَا قَبْلَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ.»

4552. Müsennâ bize Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Hammâd b. Seleme ve Hammâd tarikiyle İbrahim'in; "Bir kişi îlâ yapar da dört ay öncesinden hanımıyla ilişkiye girerse yemininin keffâretini verir." dediğini rivayet etmiştir. **[4/62]**

2061 Bakara 2/226.

2062 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 2/411 (2170); Beyhakî, *Sünen*, 7/380, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/62.

[٤٥٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «فِي النُّفَسَاءِ يُؤْلِي مِنْهَا زَوْجُهَا، قَالَ: هَذِهِ فِي مُحَارِبٍ؛ سُئِلَ عَنْهَا أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالُوا: «إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ، وَأَشْهَدَ عَلَى الْفَيْءِ.»

4553. Müsennâ bana Hibbân, İbnü'l-Mübârek, Ebû Avâne ve Muğîre tarikiyle İbrahim'den kocası kendisine îlâ yapan nifaslı kadınlar hakkında şöyle demiştir: "Bu (kadın), Muhârib kabilesindedir. Onun hakkında Abdullah'ın arkadaşlarına soruldu. Onlar da;

'Eğer güç yetiremezse yeminin keffâretini verir ve (îlâdan) döndüğüne şahit getirir.' dediler."

[٤٥٥٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «إِنْ فَاءَ فِيهَا كَفَّرَ يَمِينَهُ وَهِيَ امْرَأَتُهُ.»

4554. Bişr bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'den "Eğer hanımı hakkında yemininden dönerse keffâretini verir ve o, onun hanımıdır." dediğini nakletmiştir.[2063]

[٤٥٥٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

4555. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve onun babası tarikiyle Rebî''den benzeri nakledilmiştir.

[٤٥٥٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَثَّامٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «فِي الْإِيلَاءِ قَالَ: يُوقَفُ قَبْلَ أَنْ تَمْضِيَ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ، فَإِنْ رَاجَعَهَا فَهِيَ امْرَأَتُهُ وَعَلَيْهِ يَمِينٌ يُكَفِّرُهَا إِذَا حَنِثَ.»

4556. Ebû Küreyb bize Assâm ve A'meş tarikiyle İbrahim'den îlâ konusunda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dört ay geçmeden önce işleme

2063 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/270, İbn Humeyd'e nispetle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11699). Bu rivayeti Ma'mer tarikiyle Katâde'den tahric etmiş ve "Eğer onunla ilişkiye girmemişse yemininin keffâretini verir." demiştir. Türkî, 4/63.

alınmaz. Eğer dönerse o, onun hanımıdır ve (koca) üzerinde bozduğu takdirde keffâretini vereceği yemin sorumluluğu vardır."[2064]

b. Taberî'nin Görüşü

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: İtaat üzere olsun isyan üzere olsun fark etmez, edilen yeminden sonra yeminlerde ortaya konulan yemin bozma (hıns) her meydana geldiğinde keffâreti gerektireceğine dair *Kitâbü'l-Eymân* isimli kitabımızda açıkladığımız gerekçelerden dolayı bu ikinci tefsir bize göre bu konudaki sahih olan görüştür.

[BAKARA SÛRESİ 227. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Bakara 2/227)

1. {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} "Eğer boşamaya karar verirlerse"

Tefsirciler şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} *"Eğer boşamaya karar verirlerse"*[2065] sözünün anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir: **[4/63]**

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bunun mânası: Hanımlarından uzak duracaklarına dair yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir. Eğer vazgeçerler ve Allah'ın onlarla cinsel ilişkiden ve iletişim kurmaktan uzak durma

2064 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133. Bu rivayeti A'meş tarikiyle muhtasar olarak tahric etmiştir. Türkî, 4/63.

2065 Bakara 2/227.

için belirlediği dört ay içerisinde yapılmasını emrettiği şekilde kadınlara güzel muameleye dönerlerse Allah bağışlayan ve merhamet edendir. Eğer Allah'ın onlar için belirlemiş olduğu süre içerisinde süre bitinceye kadar bu sürenin bitmesiyle îlâ yaptıkları hanımlarına dönmezlerse onlardan boşanmış olur." Bu görüşü benimseyenlere göre bu sürenin bitmesi îlâ yapan kimsenin, hanımından boşanmaya kesin kararlı olduğuna delâlet etmektedir.

Sonra bu tefsiri yapanlar, aralarında dört ayın geçmesiyle kadının uğrayacağı talak konusunda ihtilaf etmişlerdir:

A- Bazıları "Bu, bâin bir talaktır" demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٥٥٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ خِلَاسٍ أَوِ الْحَسَنِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4557. Ebû Hişâm bize Muhammed b. Bişr, Saîd, Katâde, Hilâs ve Hasan tarikiyle Hz. Ali'nin "Dört ay geçtiği zaman bu, bâin talaktır." dediğini rivayet etmiştir.[2066]

[٤٥٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ عَلِيًّا، وَابْنَ مَسْعُودٍ، «كَانَا يَجْعَلَانِهَا تَطْلِيقَةً إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا» قَالَ قَتَادَةُ: «وَقَوْلُ عَلِيٍّ وَعَبْدِ اللَّهِ أَعْجَبُ إِلَيَّ فِي الْإِيلَاءِ.»

4558. İbn Beşşâr bize Muâz b. Hişâm, babası tarikiyle Katâde'den "Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) dört ay geçtiği zaman onu bir talak saydıklarını ve (bu durumda) kadının kendi (geleceği hakkında karar vermeye) en fazla hak sahibi olduğunu" söylediklerini rivayet etmiştir.

2066 Ebû Hişâm, tam ismi Muhammed b. Yezîd b. Muhammed b. Kesîr el-İclî'dir. Ebû Hişâm er-Rufâ'î, Bağdat kadısıdır. Muhammed b. Bişr b. el-Ferâfisa b. el-Muhtâr el-Abdî Hişâm b. Urve'den, Ubeydullah b. Ömer el-Umrî ve Saîd b. Ebî Arûbe'den rivayette bulunmuştur. Hilâs'ın tam ismi Hilâs b. Amr el-Hecerî el-Basrî'dir. Hz. Ali, Ammâr b. Yâsir, Hz. Âişe, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan rivayette bulunmuştur. Ondan da Katâde, Avf el-A'râbî ve Dâvûd b. Ebî Hind rivayette bulunmuştur. Sikadır. Şâkir, 4/478.

Katâde; "Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'un îlâ hakkındaki görüşü bana daha güzel geliyor." demiştir.[2067] **[4/64]**

[٤٥٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ: أَنَّ عَلِيًّا قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ بَانَتْ بِتَطْلِيقَةٍ.»

4559. İbn Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan'dan Hz. Ali'nin îlâ konusunda "Dört ay geçtiği zaman kadın bir talakla boş olur." dediğini rivayet etmiştir.[2068]

[٤٥٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، كَانَا يَقُولَانِ: «إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرُ فَهِيَ وَاحِدَةٌ بَائِنَةٌ.»

4560. İbn Ebi'ş-Şevârib bize Yezîd b. Zürey', Ma'mer ve Atâ el-Horasânî tarikiyle Ebû Seleme'den Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit'in "Dört ay geçtiği zaman o bir bâin talaktır." dediğini rivayet etmiştir.[2069]

[٤٥٦١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: سَمِعَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، «أَسْأَلُ ابْنَ الْمُسَيَّبِ، عَنِ الْإِيلَاءِ، فَمَرَرْتُ بِهِ، فَقَالَ: مَا قَالَ لَكَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ؟ فَحَدَّثْتُهُ بِقَوْلِهِ. فَقَالَ: أَفَلَا أُخْبِرُكَ مَا كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يَقُولَانِ؟ قُلْتُ: بَلَى. قَالَ: كَانَا يَقُولَانِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ وَاحِدَةٌ وَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا.»

4561. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Atâ el-Horasânî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben İbnü'l-Müseyyeb'e îlâyı sorarken Ebû Seleme b. Abdirrahman beni dinledi. Ona uğradım ve;

'İbnü'l-Müseyyeb sana ne dedi?' dedi. Ben de onun söylediklerini anlattım. O da,

---

2067 Abdürrezzâk *el-Musannef*, (11641), Ma'mer tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/64.
2068 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/129, Saîd tarikiyle; Türkî, 4/65.
2069 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/128; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/411 (2172); Dârekutnî (4/62), Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/65.

‘Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit’in (îlâ hakkında) ne söylediklerini bildireyim mi?’ dedi. Ben de;

‘Evet bildir.’ dedim. O da;

‘Onlar ‘Dört ay geçtiği zaman o bir talaktır ve o (kadın) kendi (geleceği hakkında karar vermeye) en fazla hak sahibidir’ derlerdi.’ dedi.”[2070]

[٤٥٦٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ مِنْ يَوْمِ آلَى فَتَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4562. Ali b. Sehl bize Velîd, Evzâî ve Atâ el-Horasânî tarikiyle Ebû Seleme b. Abdirrahman’dan Osman b. Affân’ın “Îlâ yaptığı günden itibaren dört ay geçtiği zaman (bu) bir bâin talaktır” dediğini nakletmiştir.[2071]

[٤٥٦٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، أَوْ حُدِّثْتُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُثْمَانَ، وَزَيْدٍ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4563. Yakub bana İbn Uleyye ve Ma‘mer tarikiyle veya ondan Atâ el-Horasânî ve Ebû Seleme tarikiyle Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit’in “Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır.” dediklerini nakletmiştir. **[4/65]**

[٤٥٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «آلَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ مِنَ امْرَأَتِهِ، فَمَكَثَتْ سِتَّةَ أَشْهُرٍ، فَأَتَى ابْنَ مَسْعُودٍ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «أَعْلِمْهَا أَنَّهَا قَدْ مَلَكَتْ أَمْرَهَا. فَأَتَاهَا فَأَخْبَرَهَا، وَأَصْدَقَهَا رِطْلًا مِنْ وَرِقٍ.»

4564. Ebû Hişâm bize Süfyân b. Uyeyne, Mansûr ve İbrahim tarikiyle Alkame’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Abdullah b. Üneys hanımına îlâ

2070 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11638), Ma‘mer tarikiyle. Onun tarikiyle olan rivâyet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/378; Türkî, 4/65.

2071 Dârekutnî (4/63). Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit sözünden Velîd tarikiyle tahric etmiştir. Türkî, 4/65.

yaptı ve altı ay bekledi. Sonra İbn Mes'ûd'a geldi ve (bu durumu) sordu. Bunun üzerine (İbn Mes'ûd);

'Hanımına kendi (geleceği hakkında karar vermeye) yetki sahibi olduğunu bildir.' dedi. O da hanımına geldi ve bu durumu bildirdi. Ona mehir olarak bir rıtl[2072] gümüş verdi."[2073]

[٤٥٦٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4565. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym, Husayn ve İbrahim tarikiyle Abdullah'ın îlâ konusunda "Dört ay geçtiği zaman bu, bir bâin talaktır" dediğini nakletmiştir.[2074]

[٤٥٦٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، مِثْلَ ذَلِكَ.

4566. Yakub bana Hüşeym, Muğîre ve İbrahim tarikiyle Abdullah'tan benzerini nakletmiştir.[2075]

[٤٥٦٧] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «آلَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ، مِنَ امْرَأَتِهِ، قَالَ: فَخَرَجَ فَغَابَ عَنْهَا سِتَّةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ جَاءَ فَدَخَلَ عَلَيْهَا، فَقِيلَ: إِنَّهَا قَدْ بَانَتْ مِنْكَ. فَأَتَى عَبْدَ اللَّهِ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ:

2072 Rıtl: Arap dünyasında yaygın kullanılan bir ağırlık birimidir. Bu kelimenin bölgeden bölgeye ölçüsü değişmektedir ve en önemli sebebi yerelde kullanılan ölçü birimleri yerine zamanla rıtl kelimesinin kullanılması olmalıdır. İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de kullanılan rıtl 480 dirheme eşittir. Bu ölçünün günümüzdeki karşılığı 1500 gr civarındadır. Ancak dirhemin farklılaşmasıyla bu ölçü de değişmekte ve günümüzdeki değeri 340 gr olarak da hesaplanmaktadır. Fıkıh kitaplarımızda kullanılan rıtl ise Bağdat rıtlıdır ve 12 ukiyye veya kantarın %1'ine eşit olmaktadır. Cengiz Kallek, "Rıtl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2008), 35/52.

2073 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/130, Süfyân'a nispetle; Türkî, 4/66.

2074 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1888), Hüşeym'e nispetle. Ayrıca İbrahim'den Mansûr tarikiyle (1886) no'lu rivayeti tahric etmiştir. Türkî, 4/66.

2075 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/128, Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/66.

«قَدْ بَانَتْ مِنْكَ، فَأْتِهَا، وَأَعْلِمْهَا، وَاخْطُبْهَا إِلَى نَفْسِهَا فَأَتَاهَا فَأَعْلَمَهَا أَنَّهَا قَدْ بَانَتْ مِنْهُ وَخَطَبَهَا إِلَى نَفْسِهَا، وَأَصْدَقَهَا رِطْلًا مِنْ وَرِقٍ.»

4567. Ebü's-Sâib bana Ebû Muâviye ve A'meş tarikiyle İbrahim'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Abdullah b. Üneys hanımına îlâ yaptı. Evden çıktı ve altı ay boyunca hanımından uzak durdu. Sonra geldi ve hanımının yanına girdi. Bunun üzerine kendisine;

'O senden bâin talakla boş oldu' denildi. O da Abdullah'a (b. Mes'ûd'a) geldi ve durumu ona anlattı. Abdullah (b. Mes'ûd) da şöyle dedi:

'O senden bâin talakla boş oldu. Ona git, ona durumu bildir ve evlilik talebinde bulun.' Ona geldi ve onun bâin talakla kendisinden boş olduğunu bildirdi ve evlilik talebinde bulundu ve ona mehir olarak bir rıtl gümüş verdi."

[٤٥٦٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ وَاحِدَةٌ بَائِنَةٌ.»

4568. Muhammed b. el-Müsennâ bize Abdülvehhâb, Atâ, Dâvûd ve Âmir tarikiyle İbn Mes'ûd'un îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır" dediğini nakletmiştir.[2076] **[4/66]**

[٤٥٦٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ: «أَنَّ رَجُلًا، مِنْ بَنِي هِلَالٍ يُقَالُ لَهُ فُلَانُ ابْنُ أُنَيْسٍ، أَوْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ، أَرَادَ مِنْ أَهْلِهِ مَا يُرِيدُ الرَّجُلُ مِنْ أَهْلِهِ، فَأَبَتْ، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَقْرَبَهَا. فَطَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَعْثٌ مِنَ الْغَدِ، فَخَرَجَ فَغَابَ سِتَّةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ قَدِمَ فَأَتَى أَهْلَهُ مَا يَرَى أَنَّ عَلَيْهِ بَأْسًا. فَخَرَجَ إِلَى الْقَوْمِ فَحَدَّثَهُمْ بِسَخَطِهِ عَلَى أَهْلِهِ حَيْثُ خَرَجَ وَبِرِضَاهُ عَنْهُمْ حِينَ قَدِمَ. فَقَالَ الْقَوْمُ: فَإِنَّهَا قَدْ حُرِّمَتْ عَلَيْكَ. فَأَتَى ابْنَ مَسْعُودٍ، فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: «أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهَا حُرِّمَتْ عَلَيْكَ؟ قَالَ لَا. قَالَ: فَانْطَلِقْ فَاسْتَأْذِنْ عَلَيْهَا، فَإِنَّهَا سَتُنْكِرُ ذَلِكَ، ثُمَّ أَخْبِرْهَا أَنَّ يَمِينَكَ

2076 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 2/28 (1888), Dâvûd'a nispetle; Türkî, 4/67.

الَّتِي كُنْتَ حَلَفْتَ عَلَيْهَا صَارَتْ طَلَاقًا، وَأَخْبِرْهَا أَنَّهَا وَاحِدَةٌ وَأَنَّهَا أَمْلَكُ بِنَفْسِهَا، فَإِنْ شَاءَتْ خَطَبَتَهَا فَكَانَتْ عِنْدَكَ عَلَى ثِنْتَيْنِ، وَإِلَّا فَهِيَ أَمْلَكُ بِنَفْسِهَا.»

4569. Muhammed b. el-Müsennâ bize Abdüla'lâ ve Dâvûd tarikiyle Âmir'den şöyle rivayet etmiştir: "Hilâloğullarından, kendisine Fulân b. Üneys veya Abdullah b. Üneys denilen birisi bir adamın, ailesinden isteyeceği bir şey istedi, hanımı ise geri durdu, o da hanımına yaklaşmayacağına yemin etti. İnsanlara ertesi gün bir heyet geldi çıkageldi. O da çıktı ve altı ay ortadan kayboldu, sonra geri geldi ve hanımına geldi ve sıkıntı olarak gördüğü şeyi onda görmedi. Sonra kavme gelip çıktığı zaman ailesine öfkeli olduğunu, döndüğü zaman ise onlardan razı olduğunu söyledi. Onlar da;

'O sana haram oldu!' dediler. O da İbn Mes'ûd'a geldi ve bu durumu sordu. İbn Mes'ûd da;

'Onun sana haram olduğunu bilmiyor musun?' dedi. O da;

'Hayır' dedi. İbn Mes'ûd da;

'Sen var git ailene, yanına girmeye izin iste. O bu durumu yadırgayacaktır. Sonra ona ettiğin yeminin boşanma (demek) olduğunu, bir talak yerine geçeceğini, kendisinin evliliği konusunda (sana göre daha fazla) yetki sahibi olduğunu, dilersen tekrar onunla nikâhlanabileceğini, iki talak hakkının var olduğunu, olmazsa yetkinin onda olduğunu söyle' dedi."

[٤٥٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ: قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَتَعْتَدُّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ.»

4570. İbn Beşşâr bize İbn Mehdî, Süfyân, Ali b. Bezîme, Ebû Ubeyde ve Mesrûk tarikiyle Abdullah'ın îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman o bir bâin talak olur ve (kadın) üç âdet dönemi iddet bekler." dediğini rivayet etmiştir.[2077]

2077 Beyhakî, *Sünen*, 7/379, Süfyân es-Sevrî tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (1889), Mes'ûdî tarikiyle Ali b. Bezîme'den; Türkî, 4/67.

[٤٥٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَالْأَعْمَشِ، وَمُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُنَيْسٍ، آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ، فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، ثُمَّ جَامَعَهَا وَهُوَ نَاسٍ، فَأَتَى عَلْقَمَةَ، فَذَهَبَ بِهِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «بَانَتْ مِنْكَ فَاخْطُبْهَا إِلَى نَفْسِهَا، فَأَصْدَقَهَا رِطْلًا مِنْ فِضَّةٍ.»

4571. İbn Beşşâr bize İbn Mehdî, Süfyân, Mansûr, A'meş ve Muğîre tarikiyle İbrahim'den şöyle rivayet etmiştir: "Abdullah b. Üneys hanımına îlâ yaptı ve üzerinden dört ay geçti. Sonra unutarak onunla cinsel ilişkide bulundu. Bunun üzerine Alkame'ye geldi, o da onu Abdullah'a götürdü. Abdullah da;

'O bâin talakla senden ayrılmış, ondan evlilik talebinde bulun ve mehir olarak bir rıtl gümüş ver' dedi."[2078] **[4/67]**

[٤٥٧٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ: «أَنَّ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ، فَضَرَبَ ابْنَ مَسْعُودٍ فَخِذَهُ وَقَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَاعْتَرِفْ بِتَطْلِيقَةٍ.»

4572. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye, Eyyûb, İbn Beşşâr, Abdülvehhâb ve Eyyûb tarikiyle Ebû Kilâbe'den şöyle rivayet etmiştir: "Nu'mân b. Beşîr hanımına îlâ yaptı, İbn Mes'ûd da onun dizine vurdu ve;

'Dört ay geçince bir talak olduğunu bil' dedi."[2079]

[٤٥٧٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ: أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ فِي الْمُؤْلِي: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَلَمْ يَفِئْ فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ امْرَأَتُهُ بِوَاحِدَةٍ وَهُوَ خَاطِبٌ.»

2078 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/459 (11667); Türkî, 4/67.

2079 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/128, İbn Uleyye'ye nispetle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (116039) Eyyûb tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1890), Hâlid tarikiyle Ebû Kilâbe'den; Türkî, 4/68.

4573. Muhammed b. Abdila'lâ bize Mu'temir'in Dâvûd ve Âmir tarikiyle İbn Mes'ûd'un îlâ yapan kimse hakkında şöyle dediğini aktardı: "Dört ay geçip de dönmediği zaman hanımı ondan bir talakla boş olur. O, evliliğ(i kaldığı yerden devam ettirmey)e adaydır."[2080]

[٤٥٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «عَزْمُ الطَّلَاقِ انْقِضَاءُ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ.»

4574. Muhammed b. Beşşâr bize İbn Mehdî, Şu'be, Hakem ve Miksem tarikiyle İbn Abbas'ın "Boşanmanın kesinleşmesi dört ayın bitmesi(yle)dir." dediğini rivayet etmiştir.[2081]

[٤٥٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

4575. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem ve Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmiştir. **[4/68]**

[٤٥٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ وَاحِدَةٌ بَائِنَةٌ.»

4576. Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Abdullah b. Ebî Necîh ve Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır." dediğini nakletmiştir.[2082]

[٤٥٧٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ» فَذَكَرَ ذَلِكَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

2080 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 2/28 (1888), Dâvûd tarikiyle; Türkî, 4/68.

2081 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/129; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/414 (2184); Beyhakî, *Sünen*, 7/380 Şu'be tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef* (11642); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1893); İbn Ebî Leylâ tarikiyle Hakem'den tahric etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/272, Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/68.

2082 Beyhakî, *Sünen*, 7/379, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/69.

4577. Ebû Küreyb bize Hâlid b. Mahled, Ca'fer b. Bürkân ve Abdülâ'lâ b. Meymûn b. Mihrân tarikiyle İkrime'nin "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır." dediğini rivayet etmiştir. Bunu İbn Abbas'tan da rivayet etmiştir.

[٤٥٧٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ زِيَادِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «عَزِيمَةُ الطَّلَاقِ انْقِضَاءُ الْأَرْبَعَةِ.»

4578. Ebû Küreyb bize Ebû Nu'aym, Yezîd b. Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd, Hakem ve Miksem tarikiyle İbn Abbas'ın "Boşanmanın kesinleşmesi dört (ayın) bitmesi(yle)dir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

4579. Ebû Hişâm bize Vekî', Şu'be, Hakem ve Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmiştir.[2083]

[٤٥٨٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «أَنَّ أَمِيرَ مَكَّةَ سَأَلَهُ عَنِ الْمُؤْلِي، فَقَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ مَلَكَتْ أَمْرَهَا» وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ ذَلِكَ.

4580. Ebû Hişâm bize İbn Fudayl, A'meş ve Habîb tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivayet etmiştir: "Mekke emîri ona îlâ yapan kimseyi sordu. O da İbn Ömer'in 'Dört ay geçtiği zaman kadın (evliliğinin geleceği hakkında) söz sahibi olur' dediğini söyledi. İbn Abbas da böyle söylerdi."[2084] **[4/69]**

[٤٥٨١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

2083 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138; Vekî''den tahric etmiştir. Türkî, 4/69.

2084 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138, İbn Fudayl'dan; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1892); Ebû Muâviye tarikiyle A'meş'ten; Türkî, 4/69.

4581. Ebû Hişâm bize Hafs, Haccâc, Hakem ve Miksem tarikiyle İbn Abbas'ın "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır." dediğini rivayet etmiştir.[2085]

[٤٥٨٢] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ سَالِمٍ الْمَكِّيِّ، عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، مِثْلَهُ.

4582. Ebû Hişâm bize Hafs, Haccâc, Sâlim el-Mekkî tarikiyle İbnü'l-Hanefiyye'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٥٨٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَشُعَيْبٌ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبَانَ بْنِ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: أَنَّ قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «هِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَتَأْتَنِفُ الْعِدَّةَ وَهِيَ أَمْلَكُ بِأَمْرِهَا.»

4583. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem bana babası, Şu'ayb, Leys, Yezîd b. Ebî Habîb ve Ebân b. Sâlih tarikiyle İbn Şihâb, Kabîsa b. Züeyb'in îlâ hakkında "Bu bir bâin talaktır, (bununla) iddet başlar ve kadın (evliliğinin geleceği hakkında) en fazla söz sahibi olur." dediğini rivayet etmiştir.[2086]

[٤٥٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ: أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: إِنِّي آلَيْتُ مِنَ امْرَأَتِي فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قَبْلَ أَنْ أَفِيءَ. فَقَالَ شُرَيْحٌ: {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} لَمْ يَزِدْهُ عَلَيْهَا. فَأَتَى مَسْرُوقًا فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا أُمَيَّةَ لَوْ أَنَّا قُلْنَا مِثْلَ مَا قَالَ لَمْ يُفَرِّجْ أَحَدٌ عَنْهُ، وَإِنَّمَا أَتَاهُ لِيُفَرِّجَ عَنْهُ. ثُمَّ قَالَ: «هِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَأَنْتَ خَاطِبٌ مِنَ الْخُطَّابِ.»

4584. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre ve Şa'bî tarikiyle Şurayh'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam ona gelip,

---

2085 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/138; Hafs tarikiyle İbn Abbas ve İbnü'l-Hanefiyye'nin sözünden; Türkî, 4/70.

2086 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/129, benzerini Zührî tarikiyle; Türkî, 4/70.

'Ben hanımıma îlâ yaptım ve ben geri dönmeden dört ay geçti' dedi. Şurayh da {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *'Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.'*[2087] âyetini okudu ve üzerine bir şey eklemedi. Sonra bu adam Mesrûk'a geldi ve bunu anlattı. Bunun üzerine;

'Allah, Ebû Ümeyye'ye rahmet etsin. Eğer biz de onun söylediğini söylemiş olsaydık hiç kimse (soru soran) bu kimseyi sıkıntıdan kurtaramazdı. O ise sadece sıkıntısını gidermesi için ona gelmişti.' dedi. Sonra da; 'Bu bir bâin talaktır ve sen de evlilik adaylarından bir tanesisin' dedi."[2088]

[٤٥٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، أَنَّهُ، سَمِعَ الشَّعْبِيَّ، يُحَدِّثُ: «أَنَّهُ شَهِدَ شُرَيْحًا وَسَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ الْإِيلَاءِ فَقَالَ: {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} الْآيَةَ، قَالَ: فَقُمْتُ مِنْ عِنْدِهِ، فَأَتَيْتُ مَسْرُوقًا فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَائِشَةَ، وَأَخْبَرْتُهُ بِقَوْلِ شُرَيْحٍ، فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا أُمَيَّةَ، لَوْ أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ قَالُوا مِثْلَ هَذَا مَنْ كَانَ يُفَرِّجُ عَنَّا مِثْلَ هَذَا؛ ثُمَّ قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ وَاحِدَةٌ بَائِنَةٌ.»

4585. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer ve Şu'be tarikiye Muğîre'den Şa'bî'yi, "Şurayh'ı gördüğünü ve birisine îlâyı sorduğunu onun da {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *'Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.'*[2089] âyetini okuduğunu" söylerken işittiğini rivayet etmiştir. Sonra şöyle demiştir: "Onun yanından kalktım ve Mesrûk'a geldim ve;

'Ey Ebû Âişe' dedim ve Şurayh'ın söylediklerini aktardım. O da;

'Allah, Ebû Ümeyye'ye rahmet etsin. Eğer bütün insanlar Ebû Ümeyye gibi söylemiş olsaydı kim bizden bu tür sorulara çözüm bulabilirdi?' dedi. Sonra da 'Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır.' dedi."[2090] **[4/70]**

2087 Bakara 2/227.
2088 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1934, 1936), Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/70.
2089 Bakara 2/226.
2090 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/236; Muhammed b. Ca'fer'den; Türkî, 4/71.

[٤٥٨٦] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، قَالَ: قَرَأْتُ فِي كِتَابِ أَبِي قِلَابَةَ عِنْدَ أَيُّوبَ: سَأَلْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، وَأَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَقَالَا: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4586. Ebû Hişâm bize Dâvûd tarikiyle Cerîr b. Hâzim'den şöyle rivayet etmiştir: "Eyyûb'un yanında Ebû Kilâbe'nin kitabında şöyle okudum: 'Sâlim b. Abdillah'a ve Ebû Seleme b. Abdirrahman'a sordum, onlar da 'Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır' dediler.'"[2091]

[٤٥٨٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَيَخْطُبُهَا فِي الْعِدَّةِ.»

4587. Ebû Hişâm bize Ebû Dâvûd, Cerîr b. Hâzim ve Kays b. Sa'd tarikiyle Atâ'nın "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır ve o, onunla iddeti içerisinde evlenme teklifinde bulunur." dediğini rivayet etmiştir. [2092]

[٤٥٨٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا مُعْتَمِرٌ، عَنْ أَبِيهِ: «فِي الرَّجُلِ يَقُولُ لِامْرَأَتِهِ: وَاللَّهِ لَا يَجْمَعُ رَأْسِي وَرَأْسَكِ شَيْءٌ أَبَدًا وَيَحْلِفُ أَنْ لَا يَقْرَبَهَا أَبَدًا، فَإِنْ مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَلَمْ يَفِئْ كَانَتْ تَطْلِيقَةً بَائِنَةً وَهُوَ خَاطِبٌ» قَوْلُ عَلِيٍّ، وَابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَالْحَسَنِ.

4588. Muhammed b. Abdila'lâ, Mu'temir tarikiyle onun babasının, hanımına "Vallahi hiçbir şey seninle benim başımı birleştirip (aynı yastığa koyamaz)." diyen ve sonsuza kadar ona yaklaşmayacağına dair yemin eden adam hakkında "Dört ay geçer de ona dönmezse bu bir bâin talak olur ve o da taliplerden biridir." dediğini rivayet etmiştir. Bu Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve Hasan'ın görüşüdür.

2091 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/130; Ebû Dâvûd'dan; Türkî, 4/71.
2092 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/130; Ebû Dâvûd'dan; Türkî, 4/71.

[٤٥٨٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ: «أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ، قَالَ لِامْرَأَتِهِ: إِنْ قَرَبْتُكِ فَأَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا، قَالَ: «فَإِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَسَقَطَ ذَلِكَ.»

4589. Muhammed b. Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan'dan şöyle rivayet edilmiştir. "Hanımına; 'Eğer sana yaklaşırsam sen benden üç talakla boşsun' diyen adam hakkında ona soruldu. O da;

'Dört ay geçtiği zaman o bir bâin talakla boş olur ve bu (îlâ yeminin keffâreti) düşer' dedi."[2093]

[٤٥٩٠] حَدَّثَنَا سِوَارٌ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، وَحَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ جَمِيعًا، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ، وَمُحَمَّدًا، فِي الْإِيلَاءِ، قَالَا: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَقَدْ بَانَتْ بِتَطْلِيقَةٍ بَائِنَةٍ، وَهُوَ خَاطِبٌ مِنَ الْخُطَّابِ.»

4590. Sivâr bize Bişr b. el-Mufaddal, Ebû Hişâm ve Vekî' ile birlikte her üçünün tarikiyle Yezîd b. İbrahim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan ve Muhammed'i îlâ hakkında 'Dört ay geçtiği zaman (kadın) bir bâin talakla boş olur ve o da evlilik adaylarından biri olur' derlerken işittim."[2094] **[4/71]**

[٤٥٩١] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: «كُنَّا نَتَحَدَّثُ فِي الْأَلِيَّةِ أَنَّهَا إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4591. Yakub bize İbn Uleyye ve İbn Avn tarikiyle Muhammed'in "Îlâ hakkında 'Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talaktır' şeklinde aramızda konuşurduk" dediğini rivayet etmiştir.[2095]

[٤٥٩٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَثَّامٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، «فِي الْإِيلَاءِ قَالَ: «إِنْ مَضَتْ، يَعْنِي أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ بَانَتْ مِنْهُ.»

2093 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/412, (2174), muallak olarak; Türkî, 4/71.

2094 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/130, Vekî''den; Türkî, 4/72.

2095 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/129-130, İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle İbrahim'den; Türkî, 4/72.

4592. Ebû Küreyb bize Assâm ve A'meş tarikiyle İbrahim'in îlâ hakkında "Dört ay geçerse (kadın) ondan bâin talakla boş olur" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: «إِنْ قَرَبَهَا قَبْلَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ بِثَلَاثٍ، وَإِنْ تَرَكَهَا حَتَّى تَمْضِيَ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ بَانَتْ مِنْهُ بِالْإِيلَاءِ؛ فِي رَجُلٍ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا إِنْ قَرَبْتُكِ سَنَةً.»

4593. İbn Beşşâr bize Ebû Dâvûd, Hammâd b. Seleme ve Katâde tarikiyle Nehaî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Eğer hanımına dört ay (bitmeden) önce yaklaşırsa bu durumda kadın ondan üç bâin talakla boş olur. Eğer onu dört ay geçip bitinceye kadar terk ederse îlâ ile ondan bâin talakla boş olur." (Bu) Hanımına "Eğer sana bir sene yaklaşırsam benden üç talakla boşsun" diyen kimse hakkındadır.

[٤٥٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «اعْتَمَّ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ عِنْدَ هِنْدٍ فِي لَيْلَةِ أُمِّ عُثْمَانَ ابْنَةِ عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ؛ فَلَمَّا أَتَاهَا أَمَرَتْ جَوَارِيَهَا فَأَغْلَقْنَ الْأَبْوَابَ دُونَهُ، فَحَلَفَ أَنْ لَا يَأْتِيَهَا حَتَّى تَأْتِيَهُ، فَقِيلَ لَهُ: إِنْ مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ ذَهَبَتْ مِنْكَ.»

4594. İbn Beşşâr bize Muâz b. Hişâm ve babası tarikiyle Katâde'den şöyle rivayet etmiştir: "Ubeydullah b. Ziyâd, Ümmü Osman bt. Ömer b. Ubeydillah'ın (sırası olan) gecede Hind'in yanında biraz yavaş davranıp oyalandı. O, hanımına (Ümmü Osman) geldiği zaman hanımı komşularına ona kapıları kapatmalarını emretti ve Ubeydullah da (hanımı) kendisine gelinceye kadar ona yaklaşmayacağına dair yemin etti. Bunun üzerine ona 'Eğer dört ay geçerse o sen(in elin)den gider.' denildi."

[٤٥٩٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، قَالَ: «بَلَغَنِي أَنَّ الرَّجُلَ، إِذَا آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَيَخْطُبُهَا إِنْ شَاءَ.»

4595. İbn Beşşâr bize Abdülvehhâb tarikiyle Avf'ın "Bana 'bir adam, hanımına îlâ yaparsa ve dört ay geçerse o (kadın) bir bâin talakla boş olur ve dilerse ona evlenmeyi teklif edeceğinin' ulaştığını" söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} فِي الَّذِي يُقْسِمُ، وَإِنْ مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَقَدْ حُرِّمَتْ عَلَيْهِ، فَتَعْتَدُّ عِدَّةَ الْمُطَلَّقَةِ وَهُوَ أَحَدُ الْخُطَّابِ.»

4596. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın, O'nun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2096] sözüyle ilgili, yemin eden kimse hakkında "Dört ay geçerse o (kadın) ona haram olur ve kadın boşanmış kadın iddeti bekler. O kişi de evlilik adaylarından birisidir." dediğini rivayet etmiştir. **[4/72]**

[٤٥٩٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ، قَالَ: «إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4597. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zührî tarikiyle Kabîsa b. Züeyb'in "Dört ay geçtiği zaman bu bir bâin talak olur." dediğini rivayet etmiştir.[2097]

[٤٥٩٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} وَهَذَا فِي الرَّجُلِ يُؤْلِي مِنَ امْرَأَتِهِ وَيَقُولُ: وَاللَّهِ لَا يَجْتَمِعُ رَأْسِي وَرَأْسُكِ، وَلَا أَقْرَبُكِ، وَلَا أَغْشَاكِ فَكَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَعُدُّونَهُ طَلَاقًا، فَحَدَّ اللَّهُ لَهُمَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنْ فَاءَ فِيهَا كَفَّرَ يَمِينَهُ وَهِيَ امْرَأَتُهُ، وَإِنْ مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَلَمْ يَفِئْ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ، وَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا، وَهُوَ أَحَدُ الْخُطَّابِ.»

2096 Bakara 2/226.
2097 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11651); Türkî, 4/73.

4598. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'den, onun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[2098] sözüyle alakalı "Bu, hanımına îlâ yapan ve 'Vallahi hiçbir şey seninle benim başım bir araya gelmeyecek, asla sana yaklaşmayacağım ve seninle cinsel ilişkide bulunmayacağım' diyen adam hakkındadır. Câhiliyye döneminde olanlar bunu bir talak sayarlardı. Allah o ikisine (karı-kocaya) dört ay süre belirlemiştir. Eğer o sürede dönerse yeminin keffâretini verir ve o, onun hanımıdır. Eğer dört ay geçer de ona dönmezse bu, bir bâin talaktır ve o (kadın evliliğinin geleceğini belirlemede) en fazla hak sahibidir. O (koca) da evlilik adaylarından bir tanesidir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٥٩٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

4599. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den benzeri rivayet edilmiştir.

[٤٦٠٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ، وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، يَقُولَانِ: إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ طَالِقٌ بَائِنَةٌ، وَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا.»

4600. Musa bana Amr, Esbât tarikiyle Süddî'den, onun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2099] âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Mes'ûd ve Ömer b. Hattâb şöyle derlerdi: 'Dört ay geçtiği zaman bu, o (kadın bir bâin talakla boştur ve o (evliliğinin geleceğini belirlemede) en fazla hak sahibidir.'"[2100]

[٤٦٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو وَهْبٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} الْآيَةَ، هُوَ الَّذِي يَحْلِفُ أَنْ لَا يَقْرَبَ امْرَأَتَهُ، فَإِنْ مَضَتْ

2098 Bakara 2/226.
2099 Bakara 2/226.
2100 Beyhakî, *Sünen*, 7/380, Amr tarikiyle; Türkî, 4/73.

أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَلَمْ يَفِئْ وَلَمْ يُطَلِّقْ بَانَتْ مِنْهُ بِالْإِيلَاءِ، فَإِنْ رَجَعَتْ إِلَيْهِ فَمَهْرٌ جَدِيدٌ، وَنِكَاحٌ بِبَيِّنَةٍ، وَرِضًا مِنَ الْمُؤْلِي.»

4601. Müsennâ bana İshâk, Ebû Vehb ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ} âyetin(de kastedilenin) hanımına yaklaşmayacağına dair yemin eden kimse olduğunu rivayet etmiştir. Eğer dört ay geçer de o dönmez ve boşamazsa hanımı ondan îlâ ile boş olur. Eğer kadın ona dönerse yeni bir mehir, delil(şahit)le birlikte nikâh ve îlâ yapandan rıza gereklidir. **[4/73]**

B- Diğerleri şöyle demiştir: "Dört ayın geçmesiyle kadına, kocanın ricat (yeni bir nikâh olmaksızın dönme) hakkı bulunan bir talak meydana gelir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٦٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا مَالِكٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَأَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَا: «إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَوَاحِدَةٌ وَهُوَ أَمْلَكُ لِرَجْعَتِهَا.»

4602. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Mâlik, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Bekr b. Abdirrahmân b. Hâris b. Hişâm'ın "Bir adam hanımına îlâ yaptığı zaman (üzerinden) dört ay geçerse (bu) bir talaktır ve o (koca) hanımına dönme konusunda en fazla yetkili olandır." dediklerini rivayet etmiştir.

[٤٦٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ يَمْلِكُ الرَّجْعَةَ.»

4603. Ebû Hişâm bize İbn İdrîs, Mâlik ve Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "Dört ay geçtiği zaman bu bir talaktır ve (koca yeni bir nikâh olmaksızın) dönme hakkına sahip olur." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٠٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ مَكْحُولٍ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ، يَمْلِكُ الرَّجْعَةَ.»

4604. Ebû Hişâm bize İbn Mehdî, Süfyân, İsmail b. Ümeyye tarikiyle Mekhûl'ün "Dört ay geçtiği zaman bu bir talaktır ve (koca yeni bir nikâh olmaksızın) dönme hakkına sahip olur." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٠٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: «هِيَ وَاحِدَةٌ وَهُوَ أَحَقُّ بِهَا، يَعْنِي إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ» وَكَانَ الزُّهْرِيُّ يُفْتِي بِقَوْلِ أَبِي بَكْرٍ هَذَا.

4605. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zührî tarikiyle Ebû Bekir b. Abdirrahmân'ın "Bu bir talaktır ve o (koca) o (kadına) en fazla hak sahibidir. Yani dört ay geçtiği zaman" dediğini rivayet etmiştir. Zührî, Ebû Bekir (b. Abdirrahmân)'in görüşüyle fetva verirdi.

[٤٦٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يُونُسُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَمَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ قَبْلَ أَنْ يَفِيءَ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ وَهُوَ أَمْلَكُ بِهَا مَا كَانَتْ فِي عِدَّتِهَا.»

4606. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus ve İbn Şihâb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "Bir adam hanımına îlâ yaptığı zaman dönmeden önce dört ay geçerse bu bir talaktır ve o (koca) iddeti içerisinde olduğu müddetçe o kadına en fazla hak sahibidir." dediğini rivayet etmiştir. **[4/74]**

[٤٦٠٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو يُونُسَ الْقَوِيُّ، قَالَ: قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: مِمَّنْ أَنْتَ؟ قَالَ: قُلْتُ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ، قَالَ: لَعَلَّكَ مِمَّنْ يَقُولُ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَقَدْ بَانَتْ؟ لَا، وَلَوْ مَضَتْ أَرْبَعُ سِنِينَ.»

4607. Ebû Hişâm bize Yahyâ b. Yemân tarikiyle Yunus el-Kavî'den şöyle rivayet etmiştir: "Saîd b. Müseyyeb bana;

'Sen kimlerdensin?' dedi. Ben de;

'Irak halkından.' dedim.

'Dört ay geçtiği zaman (hanım) bâin talakla boş olur?' diyenlerdensin herhalde. Hayır, dört yıl bile geçse bile (boş olmaz).' dedi."

[٤٦٠٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجُ بْنُ رِشْدِينَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ رَبِيعَةَ: أَنَّهُ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ، وَتَسْتَقْبِلُ عِدَّتَهَا، وَزَوْجُهَا أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا.»

4608. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem bize Haccâc b. Rişdîn ve Abdulcebbâr b. Ömer tarikiyle Rebî'a îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman bu bir talaktır ve kadın iddetini bekler. Kocası ona (yeni bir nikâh olmaksızın) dönmeye en fazla hak sahibidir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٠٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: كَانَ ابْنُ شُبْرُمَةَ، يَقُولُ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَلَهُ الرَّجْعَةُ؛ وَيُخَاصِمُ بِالْقُرْآنِ، وَيَتَأَوَّلُ هَذِهِ الْآيَةَ: {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} ثُمَّ نَزَعَ: {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ}.»

4609. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs'ten İbn Şübrüme'nin Kur'ân'dan delil getirerek ve {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2101] âyetini tevil ederek sonra da {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[2102] âyetinden hüküm çıkararak "Dört ay geçtiği zaman kocanın (yeni bir nikâh olmaksızın) dönme hakkı vardır." dediğini rivayet etmiştir.[2103]

[٤٦١٠] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَمْرٍو: «وَنَحْنُ فِي ذَلِكَ يَعْنِي فِي الْإِيلَاءِ عَلَى قَوْلِ أَصْحَابِنَا الزُّهْرِيِّ، وَمَكْحُولٍ، أَنَّهَا تَطْلِيقَةٌ يَعْنِي مَضَى الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ وَهُوَ أَمْلَكُ بِهَا فِي عِدَّتِهَا.»

2101 Bakara 2/228.
2102 Bakara 2/226-227.
2103 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/412, (2174), muallak olarak; Türkî, 4/75.

4610. Ali b. Sehl bize Velîd b. Müslim tarikiyle Ebû Amr'ın "Bu konuda yani îlâ konusunda biz 'Bu bir talaktır.' yani 'Dört ay geçer ve koca iddeti içerisinde ona sahip olmaya en fazla hak sahibidir' şeklinde Zührî'nin ve Mekhûl'ün görüşündeyiz." dediğini rivayet etmiştir.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "O'nun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ} *'Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için...'*[2104] ifadesinden{فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *'Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.'*[2105] ifadesine kadar âyetlerinin mânası: Hanımlarından uzak durmaya dair yemin edenler dört ay boyunca kendi durumunu ve hanımının durumunu gözetlemesi gerekir. Eğer dört ayın bitmesiyle hanımlarına dönerlerse, onlara iyi muameleye dönerler, onları yalnız bırakmaktan vazgeçerler ve onlarla beraber olur ve cinsel birleşmede bulunurlarsa Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir. Eğer boşanmaya kesin karar verirlerse dört ay sonunda onlara bir talak verirlerse Allah onların hanımlarına verdiği talakları işiten ve onların hanımlarına yaptıkları iyilik ve kötülükleri bilendir." **[4/75]**

Bu tefsiri benimseyenler şöyle demişlerdir: "Dört ayın geçmiş olması, îlâ yapan kimseye geri dönmek veya boşanmakla hanımına bir talep iletmesini gerektirir. Yöneticiye düşen de kocayı bir karara sevk etmesidir. Koca ya hanımına geri dönecek ya da onu boşayacaktır. Aksi takdirde yönetici onun adına boşamayı gerçekleştirir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٦١١] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُثَنَّى بْنُ الصَّبَّاحِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَنَّ عُمَرَ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «لَا شَيْءَ عَلَيْهِ حَتَّى يُوقَفَ، فَيُطَلِّقَ، أَوْ يُمْسِكَ.»

4611. Ali b. Sehl bize Velîd b. Müslim, Müsennâ b. es-Sabbâh ve Amr b. Şuayb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer îlâ hakkında '(Tercih etmek üzere) Bekletilinceye kadar ona bir şey gerekmez. Ya boşar ya da yanında tutar' demiştir."

2104 Bakara 2/226.
2105 Bakara 2/227.

[٤٦١٢] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَبُّوَيْهِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنِ الْمُثَنَّى، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، مِثْلَهُ.

4612. Abdullah b. Ahmed b. Şebbuveyh (Şebbûye) bana İbn Ebî Meryem, Yahyâ b. Eyyûb, Müsennâ, Amr b. Şuayb, Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Ömer b. Hattâb'dan benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦١٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَنَّهُ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ لَمْ يَجْعَلْهُ شَيْئًا.»

4613. Muhammed b. el-Müsennâ bize Gunder ve Şu'be tarikiyle Simâk'tan şöyle rivayet etmiştir: "Saîd b. Cübeyr'i Hz. Ömer'den nakille îlâ hakkında şöyle söylediğini işittiğini söylemiştir: 'Dört ay geçtiği zaman ona dair hemen herhangi bir hüküm kılmaz (tercih için bekletir).'"[2106]

[٤٦١٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ: «أَنَّهُ كَانَ يَقِفُ الْمُؤْلِيَ بَعْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ حَتَّى يَفِيءَ، أَوْ يُطَلِّقَ.»

4614. Ebû Hişâm er-Rifâ'î bize İbn Uyeyne, Şeybânî, Şa'bî ve Amr b. Seleme tarikiyle Hz. Ali'nin "(Hanımına) Dönünceye veya onu boşayıncaya kadar dört ay sonunda îlâ yapan kimseyi (tercih için) beklettiğini" rivayet etmiştir.[2107]

[٤٦١٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ «قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: يُوقَفُ.»

2106 İbn Hazm, *Muhallâ*, 11/248, Gunder tarikiyle; Türkî, 4/76.

2107 İmam Şâfiî, *el-Ümm*, 5/265. Onun tarikiyle olan rivayet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/377. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/131; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1888); İbn Uyeyne'den; Türkî, 4/76.

4615. İbn Beşşâr bize Yahyâ, Süfyân, Şeybânî, Şa'bî ve Amr b. Seleme tarikiyle Hz. Ali'nin îlâ hakkında "(tercih için) bekletilir" dediğini rivayet etmiştir.[2108] **[4/76]**

[٤٦١٦] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ: «أَنَّهُ كَانَ يُوقِفُهُ.»

4616. Ebû Hişâm, Vekî', Süfyân, Şeybânî, Bükeyr b. el-Ahnes, Mücâhid ve İbn Ebî Leylâ tarikiyle Hz. Ali'nin (tercih için) beklettiğini rivayet etmiştir.

[٤٦١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ: «أَنَّهُ كَانَ يُوقِفُهُ.»

4617. İbn Beşşâr bize Yahyâ, Süfyân, Şeybânî, Bükeyr b. el-Ahnes, Mücâhid ve İbn Ebî Leylâ tarikiyle Hz. Ali'nin (tercih için) beklettiğini rivayet etmiştir.

[٤٦١٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ حَتَّى يَفِيءَ، أَوْ يُطَلِّقَ» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ ابْنُ إِدْرِيسَ: «وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ.»

4618. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Leys, Mücâhid, Mervân b. Hakem tarikiyle Hz. Ali'nin "Îlâ yapan kimse dört ayın sona ermesiyle hanımına dönünceye kadar veya onu boşayıncaya kadar (tercih için) bekletilir." dediğini rivayet etmiştir. Ebû Küreyb, İbn İdrîs'ten "Bu, Medine ehlinin görüşüdür." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦١٩] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَرْوَانَ، عَنْ عَلِيٍّ مِثْلَهُ.

4619. Ebû Hişâm er-Rifâ'î bize İbn Fudayl, Leys, Mücâhid, Mervân tarikiyle Hz. Ali'den benzerini rivayet etmiştir.

2108 Dârekutnî, 4/61, Yahyâ ve İbn Mehdî tarikiyle Süfyân'dan; Türkî, 4/77.

[٤٦٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «الْمُؤْلِي إِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4620. İbn Beşşâr bize Ebû Âsım, Süfyân, Leys, Mücâhid ve Mervân b. Hakem tarikiyle Hz. Ali'nin "Îlâ yapan kimse ya hanımına döner ya da onu boşar." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٢١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّ عُثْمَانَ، «كَانَ يُقِفُ الْمُؤْلِيَ بِقَوْلِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ.»

4621. Ebû Hişâm bize Vekî', Mis'ar, Habîb b. Ebî Sâbit tarikiyle Tâvus'tan Hz. Osman'ın Medine ehlinin görüşüyle îlâ yapan kimseyi (tercih için) beklettiğini rivayet etmiştir. **[4/77]**

[٤٦٢٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: لَقِيتُ طَاوُسًا، فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: كَانَ عُثْمَانُ، يَأْخُذُ بِقَوْلِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ.

4622. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym ve Mis'ar tarikiyle Habîb b. Ebî Sâbit'ten şöyle rivayet etmiştir: "Tâvus'la karşılaştım ve ona sordum. O da dedi ki:

'Hz. Osman Medine ehlinin görüşünü benimserdi' dedi."

[٤٦٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، أَنَّهُ قَالَ: «لَيْسَ لَهُ أَجَلٌ وَهِيَ مَعْصِيَةٌ، يُوقَفُ فِي الْإِيلَاءِ، فَإِمَّا أَنْ يُمْسِكَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4623. İbnü'l-Müsennâ bize Abdussamed, Hemmâm, Katâde ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Ebü'd-Derdâ'nın "Onun için belli bir süre yoktur, bu bir isyan fiilidir ve îlâda (tercih için) bekletilir. Ya hanımını yanında tutar ya da onu boşar." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَإِنَّهُ يُوقَفُ، إِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4624. İbnü'l-Müsennâ bize Ebû Dâvûd, Hemmâm ve Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den Ebü'd-Derdâ'nın îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman (tercih için) bekletilir. Ya hanımına döner ya da onu boşar." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٢٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ، كَانَ يَقُولُ: «هِيَ مَعْصِيَةٌ، وَلَا تَحْرُمُ عَلَيْهِ امْرَأَتُهُ بَعْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، وَيَجْعَلُ عَلَيْهَا الْعِدَّةَ بَعْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ.»

4625. İbnü'l-Müsennâ bize Muâz b. Hişâm, babası, Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den Ebü'd-Derdâ'nın "Bu bir isyan fiilidir. Dört ay sonra hanımı ona haram olmaz. Dört ay sonra ona iddet bekletir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ، وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَا: «يُوقَفُ عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ، وَلَا يَزَالُ مُقِيمًا عَلَى مَعْصِيَةٍ حَتَّى يَفِيءَ، أَوْ يُطَلِّقَ.»

4626. İbnü'l-Müsennâ bize Abdüla'lâ, Saîd tarikiyle Katâde'den Ebü'd-Derdâ ve Saîd b. Müseyyeb'in "Dört ayın bitmesiyle (tercih için) bekletilir, ya hanımına döner ya da onu boşar. Dönünceye veya boşayıncaya kadar bir isyan fiili üzerinde olmaya devam eder." dediklerini rivayet etmiştir.

[٤٦٢٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ، وَعَائِشَةَ، قَالَا: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4627. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'den Ebü'd-Derdâ ve Hz. Âişe'nin "Îla yapan kimse dört ayın bitmesiyle (tercih için) bekletilir, ya hanımına döner ya da onu boşar." dediklerini rivayet etmiştir. **[4/78]**

[٤٦٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، نَحْوَهُ.

4628. İbn Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd, Katâde ve Ebü'd-Derdâ tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: «يُوقَفُ عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ. قَالَ: قُلْتُ: أَنْتَ سَمِعْتَهَا؟ قَالَ: لَا تُبَكِّتْنِي.»

4629. Ebû Küreyb bize İbn İdris ve Hasan tarikiyle İbn Ebî Müleyke'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Âişe 'Dört ayın bitmesiyle (tercih için) bekletilir, ya hanımına döner ya da onu boşar.' dedi. Dedi ki: Ben 'Bunu sen işittin mi?' dedim. O da;

'Beni azarlama' dedi."[2109]

[٤٦٣٠] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُسْلِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا حَسَنُ بْنُ الْفُرَاتِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَائِشَةَ مِثْلَهُ.

4630. İbrahim b. Müslim b. Abdillah bize İmrân b. Meysere, İbn İdrîs, Hasan b. el-Fürât, Hz. Âişe'ye varan isnadıyla aynısını rivayet etmiştir.[2110]

[٤٦٣١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ الْوَرْدِ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ.

2109 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132, benzerini Hasan tarikiyle; Türkî, 4/79.

2110 Seneddeki İbrahim b. Abdillah b. Müslim, el-Keccî veya el-Keşşî şeklinde bilinir. 4327 ve 3562 no'lu rivayette râvi hakkında bilgi verilmiştir. Şâkir, 4/491.

4631. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Abdülcebbâr b. el-Verd ve İbn Ebî Müleyke tarikiyle Hz. Âişe'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦٣٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «إِذَا آلَى الرَّجُلُ أَنْ لَا يَمَسَّ امْرَأَتَهُ فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَإِمَّا أَنْ يُمْسِكَهَا كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَهَا لَا يُوجِبُ عَلَيْهِ الَّذِي صَنَعَ طَلَاقًا وَلَا غَيْرَهُ.»

4632. Yunus bana İbn Vehb, Ubeydullah b. Ömer, Abdurrahman b. el-Kâsım ve babası tarikiyle Hz. Âişe'nin "Bir kişi hanımına dokunmayacağına dair yemin ettiği zaman dört ay geçerse ya Allah'ın emrettiği şekilde onu tutar ya da onu boşar. Allah boşama veya boşamadan başka (evliliğe devam edecek) bir şeyin yapılmasını zorunlu tutmaz." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٣٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، وَنَاجِيَةُ بْنُ بَكْرٍ، وَابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ: «أَنَّ خَالِدَ بْنَ الْعَاصِ الْمَخْزُومِيَّ، كَانَتْ عِنْدَهُ ابْنَةُ أَبِي سَعِيدِ بْنِ هِشَامٍ، وَكَانَ يَحْلِفُ فِيهَا مِرَارًا كَثِيرَةً أَنْ لَا يَقْرَبَهَا الزَّمَانَ الطَّوِيلَ، قَالَ: فَسَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ لَهُ: «أَلَا تَتَّقِي اللَّهَ يَا ابْنَ الْعَاصِ فِي ابْنَةِ أَبِي سَعِيدٍ؟ أَمَا تَحَرَّجُ؟ أَمَا تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ؟ قَالَ: فَكَأَنَّهَا تُؤَثِّمُهُ، وَلَا تَرَى أَنَّهُ فَارَقَ أَهْلَهُ.»

4633. Yunus bana İbn Vehb, Yunus b. Yezîd, Nâciye b. Bekr, İbn Ebi'z-Zinâd ve Ebi'z-Zinâd tarikiyle Kâsım b. Muhammed'den şöyle rivayet etmiştir: "Hâlid b. el-Âs el-Mahzûmî'nin yanında (hanımı olarak) Ebû Saîd b. Hişâm'ın kızı vardı. Uzun müddet boyunca ona yaklaşmayacağına kadar birçok defa yemin ediyordu. Hz. Âişe'nin;

'Ey İbnü'l-Âs! Ebû Saîd'in kızı hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Günahtan çekinmiyor musun? Bakara sûresindeki bu âyeti okumuyor musun?' dediğini işittim. Sanki (Hz. Âişe) onu (sadece) onu günahkar olarak görüyor, eşinden ayrıldığını düşünmüyordu." [2111] **[4/79]**

2111 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11660), Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1913), benzerini Ebü'z-Zinâd tarikiyle; Türkî, 4/80.

[٤٦٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ فِي الْمُؤْلِي: «لَا يَحِلُّ لَهُ إِلَّا مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَهُ، إِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4634. Muhammed b. el-Müsennâ bize Yahyâ b. Saîd, Ubeydullah ve Nâfi‘ tarikiyle İbn Ömer’in îlâ yapan kimse hakkında “Ona Allah’ın helâl kıldığı şeyden başkasını helâl kılmaz. Ya ona döner ya da onu boşar.” dediğini rivayet etmiştir. [2112]

[٤٦٣٥] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، نَحْوَهُ.

4635. Temîm b. el-Muntasır bize Abdullah b. Nümeyr, Ubeydullah ve Nâfi‘ tarikiyle İbn Ömer’den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «لَا يَجُوزُ لِلْمُؤْلِي أَنْ لَا يَفْعَلَ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ، يَقُولُ: يُبَيِّنُ رَجْعَتَهَا، أَوْ يُطَلِّقُ عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ يُبَيِّنُ رَجْعَتَهَا، أَوْ يُطَلِّقُ» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ. قَالَ ابْنُ إِدْرِيسَ وَزَادَ فِيهِ. وَرَاجَعْتُهُ فِيهِ، فَقَالَ قَوْلًا مَعْنَاهُ: إِنَّ لَهُ الرَّجْعَةَ.

4636. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Ubeydullah ve Nâfi‘ tarikiyle İbn Ömer’in “Îlâ yapan kimseye Allah’ın emrettiğini yapmaması uygun olmaz.” dediğini rivayet etmiştir. Şöyle diyor (yani): “Ya hanımına döndüğünü açıklar ya da onu boşar.” Dört ay bittiği zaman hanımına döndüğünü açıklar ya da onu boşar. Ebû Küreyb, İbn İdrîs’in şunu ilave ettiğini söyledi: “Ona bu konuda müracaat ettim ve ‘Kocanın dönme hakkı vardır.’ anlamında bir söz söyledi.” [2113]

[٤٦٣٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ نَحْوًا مِنْ قَوْلِ ابْنِ عُمَرَ.

2112 Mâlik, *Muvatta’*, 2/556; Şâfiî, *el-Ümm*, 5/265; Buhârî, (5291); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1911), Nâfi‘ tarikiyle; Türkî, 4/80.

2113 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132, İbn İdris tarikiyle; Türkî, 4/80.

4637. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, Şu'be ve Simâk tarikiyle Saîd b. Hz. Ömer'in, İbn Ömer'in görüşüyle aynı doğrultuda görüş bildirdiğini rivayet etmiştir.[2114]

[٤٦٣٨] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَالَ فِي الْإِيلَاءِ: «يُوقَفُ عِنْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ.»

Cübeyr'den

4638. Mücâhid b. Musa bize Yezîd b. Harun, Cerîr b. Hâzim ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in îlâ hakkında "Dört ay (dolduğu) zaman (boşama ve evliliğe devam arasında tercih için) bekletilir." dediğini rivayet etmiştir. **[4/80]**

[٤٦٣٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا آلَى الرَّجُلُ أَنْ لَا يَمَسَّ امْرَأَتَهُ فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَإِمَّا أَنْ يُمْسِكَهَا كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَهَا وَلَا يُوجِبُ عَلَيْهِ الَّذِي صَنَعَ طَلَاقًا: وَلَا غَيْرَهُ.»

4639. Yunus bize İbn Vehb, Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımına dokunmayacağına dair yemin ettiği zaman dört ay geçmişse ya Allah'ın emrettiği şekilde onu yanında tutar ya da onu boşar. Allah talaka yol açacak veya başka bir şeyi yapmayı zorunlu tutmaz."

[٤٦٤٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، عَنِ الْإِيلَاءِ، فَقَالَ: «الْأُمَرَاءُ يَقْضُونَ بِذَلِكَ.»

4640. Ebû Hişâm bize İbn Uyeyne ve Eyyûb tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivayet etmiştir: "İbn Ömer'e îlâyı sordum. O da dedi ki:

'Yöneticiler bunun hüküm verirler.' dedi." [2115]

2114 Rivayetin tahrici Türkî, 4/76. sayfada geçmiştir. Türkî, 4/80.

2115 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132, İbn Uyeyne tarikiyle; Türkî, 4/81.

[٤٦٤١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي بَعْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ. فَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ، وَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ.»

4641. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in "Îlâ yapan kimse dört ayın bitmesinin ardından bekletilir. Ya hanımını boşar ya da döner." dediğini rivayet etmiştir. [2116]

[٤٦٤٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَبُّوَيْهِ قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: «سَأَلْتُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ الرَّجُلِ يُؤْلِي مِنَ امْرَأَتِهِ، فَكُلُّهُمْ يَقُولُ: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ حَتَّى تَمْضِيَ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَيُوقَفُ، فَإِنْ فَاءَ وَإِلَّا طَلَّقَ.»

4642. Abdullah b. Ahmed b. Şebbuveyh (Şebbûye) bize İbn Ebî Meryem, Yahyâ b. Eyyûb, Ubeydullah b. Ömer ve Süheyl b. Ebî Sâlih tarikiyle babasından şöyle rivayet etmiştir: "Allah Resûlü'nün ashabından on iki kişiye hanımına îlâ yapan kimse hakkında sordum. Hepsi de şöyle dediler: 'Dört ay geçinceye kadar ona bir sorumluluk yoktur ve bekletilir. Dönerse (ne âlâ) aksi takdirde onu boşar' dediler." [2117]

[٤٦٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: «فِي الرَّجُلِ يُؤْلِي مِنَ امْرَأَتِهِ قَالَ: كَانَ لَا يَرَى أَنْ تَدْخُلَ عَلَيْهِ فُرْقَةٌ حَتَّى يُطَلِّقَ.»

4643. İbnü'l-Müsennâ bize Abdülvehhâb, Dâvûd tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in hanımına îlâ yapan kimse hakkında "Boşayıncaya kadar kocaya herhangi bir ayrılık gireceği görüşünü benimsemezdi." dediğini rivayet etmiştir.[2118] **[4/81]**

2116 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11661); Türkî, 4/81.

2117 Dârekutnî, 4/61, seneddeki İbn Ebî Meryem tarikiyle; ayrıca bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/377; Türkî, 4/81.

2118 Şâkir bu kelimenin yanlış harekelendiğini ve evine veya odasına mânasına gelen kelime olduğunu söylemektedir. Bu durumda anlam "Boşayıncaya kadar odasına gireceği görüşünü benimsemezdi." şeklinde olmalıdır. Şâkir, 4/494.

[٤٦٤٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: «فِي الْإِيلَاءِ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ إِنَّمَا جَعَلَهُ اللَّهُ وَقْتًا لَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يُجَاوِزَ حَتَّى يَفِيءَ، أَوْ يُطَلِّقَ، فَإِنْ جَاوَزَ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ لَا تَحْرُمُ عَلَيْهِ امْرَأَتُهُ.»

4644. Muhammed b. el-Müsennâ bize İbn Ebî Adî ve Dâvûd tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in îlâ hakkında "Dört ay geçtiği zaman Allah o vakti dönünceye veya boşayıncaya kadar (hanımına yaklaşmaması yasağını) aşmaması gereken bir vakit kılmıştır. Eğer bu yasağı aşarsa Allah'a isyan etmiş olur. Hanımı ona haram olmaz."

[٤٦٤٥] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4645. Ebû Hişâm bize İbn Fudayl ve Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "Dört ay geçtiği zaman ya döner ya da hanımını boşar." dediğini rivayet etmiştir. [2119]

[٤٦٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ بَشَّارٍ قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ: «فِي الْإِيلَاءِ: يُوقَفُ عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4646. Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle İbnü'l-Müseyyeb'in îlâ hakkında "Dört ayın bitmesiyle bekletilir. Ya hanımını boşar ya da ona döner." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٤٧] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، أَوْ حَدَّثْتُهُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ الْمُسَيَّبِ عَنِ الْإِيلَاءِ، فَقَالَ: يُوقَفُ.»

4647. Yakub b. İbrahim bize İbn Uleyye, Ma'mer tarikiyle veya onun tarikiyle bana rivayet edildiğine göre Atâ el-Horasânî'nin "İbnü'l-Müseyyeb'e îlâyı sordum, o da;

'Bekletilir' dedi." diye rivayet etmiştir.

2119 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133, İbn Fudayl tarikiyle; Türkî, 4/82.

[٤٦٤٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، وَعَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَا: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي بَعْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.»

4648. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Atâ el-Horasânî ve İbnü'l-Müseyyeb tarikiyle İbn Tâvus ve babasının şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Îlâ yapan kimse dört ayın bitmesinin ardından bekletilir. Ya hanımını boşar ya da döner." [2120]

[٤٦٤٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَأَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ مِثْلَ ذَلِكَ. يَعْنِي مِثْلَ قَوْلِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ «فِي الْإِيلَاءِ: لَا شَيْءَ عَلَيْهِ، حَتَّى يُوقَفَ، فَيُطَلِّقَ، أَوْ يُمْسِكَ.»

4649. Ali b. Sehl bize Velîd b. Müslim, Mâlik b. Enes, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Hâris b. Hişâm'dan benzerini rivayet etmiştir. Yani Ömer b. Hattâb'ın îlâ hakkındaki "O (kocay)a (tercih için) bekletilinceye kadar bir şey gerekmez. Ya hanımını boşar ya da yanında tutar." görüşünü. [2121] **[4/82]**

[٤٦٥٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَالَ «فِي الْإِيلَاءِ: يُوقَفُ.»

4650. Muhammed b. el-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in îlâ hakkında "bekletilir" dediğini rivayet etmiştir. [2122]

2120 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11655, Ma'mer tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1913), Süfyân b. Uyeyne tarikiyle İbn Tâvûs'tan; Türkî, 4/82.

2121 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/557; Türkî, 4/83.

2122 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 235; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1940); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/412, (2176) no'lu rivayette hepsi İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/83.

[٤٦٥١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} قَالَ إِذَا مَضَى أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ أُخِذَ فَيُوقَفُ حَتَّى يُرَاجِعَ أَهْلَهُ، أَوْ يُطَلِّقَ.»

4651. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh'ten; Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den O'nun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2123] sözü hakkında "Dört ay geçtiği zaman alıkonur veya ailesine dönünceye ya da hanımını boşayıncaya kadar bekletilir." dediğini rivayet etmiştir.[2124]

[٤٦٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ: أَنَّ مَرْوَانَ، «وَقَفَهُ، بَعْدَ سِتَّةِ أَشْهُرٍ.»

4652. Ebû Hişâm bize İbn Uyeyne, Eyyûb tarikiyle Süleyman b. Yesâr'ın "Mervân altı ay sonrasında onu bekletti." dediğini rivayet etmiştir.[2125]

[٤٦٥٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فِي «الْإِيلَاءِ، قَالَ: يُوقَفُ عِنْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ حَتَّى يَفِيءَ، أَوْ يُطَلِّقَ.»

4653. İbnü'l-Müsennâ bize Abdülvehhâb, Dâvûd tarikiyle Ömer b. Abdilaziz'in îlâ hakkında "Dört ay olduğu zaman dönünceye veya boşayıncaya kadar bekletilir." dediğini rivayet etmiştir.[2126]

2123 Bakara 2/226.

2124 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 235; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1940); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132; İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 2/412 (2176), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/83.

2125 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1916), İbn Uyeyne'den; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11665), Mâlik, Ma'mer ve İbn Uyeyne'den; Türkî, 4/83.

2126 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/132; Abdülvehhâb tarikiyle muhtasar olarak; Türkî, 4/83.

[٤٦٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ لِامْرَأَتِهِ بِاللَّهِ لَا يَنْكِحُهَا، فَيَتَرَبَّصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنْ هُوَ نَكَحَهَا كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنْ مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قَبْلَ أَنْ يَنْكِحَهَا أَجْبَرَهُ السُّلْطَانُ إِمَّا أَنْ يَفِيءَ فَيُرَاجِعَ، وَإِمَّا أَنْ يَعْزِمَ فَيُطَلِّقَ، كَمَا قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ.»

4654. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Muâviye ve Hz. Ali tarikiyle İbn Abbas'tan O'nun {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2127] sözü hakkında bu kimsenin hanımıyla birlikte olmayacağına dair Allah'a yemin eden ve dört ay bekleyen kimse olduğunu söylemiştir. Eğer onunla birlikte olursa yeminin keffâretini verir. Eğer birlikte olmadan dört ay geçerse yüce Allah'ın dediği gibi yönetici onu ya dönmeye ve evliliğini devam etmeye ya da kesin karar verip hanımını boşamaya zorlar.[2128] **[4/83]**

[٤٦٥٥] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا} الْآيَةَ، قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولَانِ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَمَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرِ فَإِنَّهُ يُوقَفُ فَيُقَالُ لَهُ أَمْسَكْتَ أَوْ طَلَّقْتَ، فَإِنْ أَمْسَكَ فَهِيَ امْرَأَتُهُ، وَإِنْ طَلَّقَ فَهِيَ طَالِقٌ.»

4655. Musa b. Harun bize Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'den {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır."*[2129] âyeti hakkında Hz. Ali ve İbn Abbas'ın "Bir adam hanımına îlâ yaparsa ve dört ay da geçerse o bekletilir ve ona '(Hanımını) yanında mı tutuyorsun yoksa boşuyor musun?' denilir. Eğer yanında tutarsa o, onun hanımıdır. Eğer boşarsa bu durumda o boştur." dediklerini rivayet etmiştir.[2130]

2127 Bakara 2/226.
2128 Rivayetin tahrici Türkî, 4/62. sayfada geçmiştir. Türkî, 4/84.
2129 Bakara 2/226.
2130 Beyhakî, *Sünen*, 7/380, Amr tarikiyle; Türkî, 4/84.

[٤٦٥٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَحْلِفُ أَنْ لَا يُصِيبَ امْرَأَتَهُ كَذَا وَكَذَا، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ يَتَرَبَّصُ بِهَا. وَقَالَ: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} يَتَرَبَّصُ بِهَا {فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} فَإِذَا رَفَعَتْهُ إِلَى الْإِمَامِ ضَرَبَ لَهُ أَجَلًا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنْ فَاءَ، وَإِلَّا طَلَّقَ عَلَيْهِ، فَإِنْ لَمْ تَرْفَعْهُ فَإِنَّمَا هُوَ حَقٌّ لَهَا تَرَكَتْهُ.»

4656. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ} *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için."*[2131] âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu kimse hanımına dokunmayacağına dair böyle yemin eden kimsedir. Allah ona bekleyeceği dört ay süre belirlemiştir. Şanı yüce olan Allah'ın {تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *"dört ay bekleme süresi vardır."*[2132] sözü budur. Bu süreyi bekler {فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[2133] Eğer hanım konuyu yöneticiye götürürse yönetici, koca için dört ay süre belirler. Eğer koca dönerse (döner) aksi takdirde onun adına boşamayı gerçekleştirir. Eğer kadın konuyu yöneticiye götürmezse hak kadınındır ve onu terk eder."

[٤٦٥٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، قَالَ: «لَا يَقَعُ عَلَى الْمُؤْلِي طَلَاقٌ حَتَّى يُوقَفَ، وَلَا يَكُونُ مُؤْلِيًا حَتَّى يَحْلِفَ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، فَإِذَا حَلَفَ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَلَا إِيلَاءَ عَلَيْهِ، لِأَنَّهُ يُوقَفُ عِنْدَ الْأَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، وَقَدْ سَقَطَتْ عَنْهُ الْيَمِينُ، فَذَهَبَ الْإِيلَاءُ.»

4657. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle Mâlik'in; "Îlâ yapan kimseye dört ayın sonunda [nikâh hemen sona ermediği için] beklemesi gerektiği söyleninceye kadar talak meydana gelmez. Dört aydan daha fazla bir

2131 Bakara 2/226.
2132 Bakara 2/226.
2133 Bakara 2/226.

süreye yemin edinceye kadar îlâ yapmış olmaz. Dört ay (yaklaşmayacağı) üzerine yemin ederse yine îlâ yoktur. Çünkü dört ay olunca [nikâh hemen sona ermediği için] beklemesi gerektiği söylenir. Ondan yemin düşmüştür ve îlâ ortadan kalkmıştır." dediğini rivayet etmiştir.[2134]

[٤٦٥٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ ابْنِ زَيْدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: «حَتَّى يَرْفَعَ إِلَى السُّلْطَانِ، وَكَانَ أَبِي، يَقُولُ ذَلِكَ وَيَقُولُ: لَا وَاللَّهِ وَإِنْ مَضَتْ أَرْبَعُ سِنِينَ حَتَّى يُوقَفَ.»

4658. Yunus bana İbn Vehb ve İbn Zeyd tarikiyle İbn Ömer'in; "Konu yöneticiye gelinceye kadar -babam da bunu söylerdi- Allah'a yemin olsun ki dört sene bile geçse [nikâh hemen sona ermediği için] beklemesi gerektiği söyleninceye kadar (îlâ) yoktur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/84]**

[٤٦٥٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا فِطْرٌ، قَالَ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرَظِيُّ، وَأَنَا مَعَهُ: «لَوْ أَنَّ رَجُلًا، آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ أَرْبَعَ سِنِينَ لَمْ نُبِنْهَا مِنْهُ حَتَّى نَجْمَعَ بَيْنَهُمَا، فَإِنْ فَاءَ فَاءَ، وَإِنْ عَزَمَ الطَّلَاقَ عَزَمَ.»

4659. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym, Fıtr tarikiyle Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin -ben de onunla (Fıtr) birlikteydim- "Eğer bir adam hanımına dört seneliğine îlâ yapmış olsa biz ikisini bir araya getirinceye kadar onları ayırmayız. (Bir araya geldiklerinde koca) Dönerse döner, boşamaya karar verirse verir." dediğini rivayet etmiştir. [2135]

[٤٦٦٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: «يُوقَفُ إِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ.»

4660. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym, Abdulaziz el-Mâcişûn tarikiyle Dâvûd b. el-Husayn'ın "Kâsım b. Muhammed'in; 'Dört ay geçince askıya alınır' dediğini işittim." dediğini rivayet etmiştir. [2136]

2134 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/557-558.
2135 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133; Fıtr tarikiyle; Türkî, 4/85.
2136 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133; Kâsım tarikiyle; Türkî, 4/85.

A- Diğerleri "Îlâ (hüküm ifade) hiçbir şey değildir." demiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٦٦١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ الْمُسَيَّبِ، عَنِ الْإِيلَاءِ، فَقَالَ: لَيْسَ بِشَيْءٍ.»

4661. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym, İbn Uleyye tarikiyle Amr b. Dînâr'dan şöyle rivayet etmiştir: "İbnü'l-Müseyyeb'e îlâyı sordum. O da; 'Bir şey değildir.' dedi." [2137]

[٤٦٦٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنِي جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ، آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَمَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَلَمْ يَفِئْ إِلَيْهَا، فَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} الْآيَةَ.»

4662. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym, Ca'fer b. Burkân tarikiyle Meymûn b. Mihrân'dan şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "İbn Ömer'e, hanımına îlâ yapıp üzerinden dört ay geçip ona dönmeyen bir adamı sordum. O da {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ} *'Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.'*[2138] âyetini okudu." söylediğini rivayet etmiştir. **[4/85]**

[٤٦٦٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: «أَرْسَلْتُ إِلَى عَطَاءٍ أَسْأَلُهُ عَنِ الْمُؤْلِي، فَقَالَ: لَا عِلْمَ لِي بِهِ.»

4663. Ahmed b. Hâzim bize Ebû Nuaym, Mis'ar tarikiyle Habîb b. Ebî Sâbit'in "Îlâ yapan kimse hakkında sorması için Atâ'ya bir kişi gönderdim, o da 'Benim onunla ilgili bilgim yok' dediğini" söylediğini rivayet etmiştir.

2137 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1881); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133; Amr tarikiyle; Türkî, 4/85.

2138 Bakara 2/226.

B- Bu görüşü benimseyenlerden diğerleri şöyle demiştir: "Allah'ın; {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} *'Eğer boşamaya karar verirlerse'*[2139] sözü; 'Eğer yöneticinin, hanımına dönmeye veya onu boşamaya dair karar vermeleri için beklemeye almasından sonra hanımına dönmekten kaçınırlarsa' anlamındadır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٦٦٤] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ، فَإِنْ فَاءَ جَعَلَهَا امْرَأَتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَفِئْ جَعَلَهَا تَطْلِيقَةً بَائِنَةً.»

4664. Ebü's-Sâib bize Ebû Muâviye ve A'meş tarikiyle İbrahim'in "Dört ay bittiğinde (boşamadan) bekletilir. Eğer dönerse (hâkim) onu hanımı tekrar hanımı ilan eder. Eğer dönmezse onu bir bâin talak boşar." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٦٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «يُوقَفُ الْمُؤْلِي عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ، فَإِنْ لَمْ يَفِئْ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ.»

4665. Ebû Hişâm bize Vekî' ve A'meş tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dört ay bittiğinde (boşamadan) bekletilir. Eğer dönmezse bir bâin talak olur."[2140]

b. Âyetin En Uygun Tefsiri

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu görüşlerden şanı yüce olan Allah'ın Kitabı'nın zâhirinin delâlet ettiğine en yakın olanı Ömer b. Hattâb, Hz. Osman, Hz. Ali'nin (ra) ve bunların talak konusundaki görüşlerini benimseyenlerin görüşleridir. Buna göre; {فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[2141] sözünün mâ-

2139 Bakara 2/227.
2140 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/133, Vekî''den; Türkî, 4/86.
2141 Bakara 2/226-227.

nası şu şekildedir: "Eğer dört ayın bitmesinden sonra yöneticinin onları bekletmesinden sonra dönerlerse ve Allah'ın onlar üzerindeki hakkını îlâ yaptıkları hanımlarına ödemeye yönelirlerse Allah onlara karşı bağışlayıcı ve merhametlidir. Eğer boşamaya karar verirlerse onları boşayın. Çünkü Allah onlar boşadıkları zaman onların boşamalarını işitendir ve hanımlarına yaptıklarını bilendir." **[4/86]**

Biz âyetin tefsirine en yakın olanın bu olduğunu söylemişizdir. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} *"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar)."*[2142] dediği zaman {فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[2143] demiştir. Dört ayın bitmesi (âyette zikredilmek sûretiyle) işitilmiş değildir, bilinmiştir. Eğer talaka kesin kararın verilmesi dört ayın geçmiş olması olsaydı, âyet Allah Teâlâ'nın işiten ve bilen olduğunu haber vermekle bitmezdi. Tıpkı îlâ yapan kimsenin, îlâ yaptığı hanımına dönmesi ve hakkını ona ödemesi konusunda ona itaate dönmeyi zikreden âyetin, onun cezasının çetin olduğundan söz ederek bitmemesi gibi. Çünkü bağlam bir isyan fiiline karşı tehdit değildir. Fakat o, bunu şanı yüce olanın, kendisini bağışlayıcı ve merhametli olduğu şeklinde vasıflandırdığına dair haberle bitirmiştir. Çünkü bağlam taatine dönmesine karşılık (güzel şeyler) vaad etme bağlamıdır. Aynı şekilde içinde sözün zikredildiği âyeti kendisini, sözü duyan ve fiili bilen olarak vasıflandırarak bitirmiştir. Şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Hanımlarına îlâ yapan kimseler îlâ yaptıkları hanımlarını boşamaya kesin karar verirlerse Allah -şayet boşarlarsa- onların hanımlarını boşamalarını bilendir ve hanımlarına yaptıklarından onlara helâl ve haram olanları bilendir."

Kitabımız olan *el-Latîf mine'l-Beyân 'an Ahkâmi Şerâi'i'd-Dîn* isimli kitapta bu görüşün doğru olduğunu belirten açıklamayı derinlemesine ele almıştık. Bu bağlamda tekrar edilmesini hoş görmüyorum.

2142 Bakara 2/227.
2143 Bakara 2/227.

[BAKARA SÛRESİ 228. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." **(Bakara 2/228)**

1. {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah şunu demek istiyor: "Kocalarının kesin olarak onları boşamasından ve onlara bunu duyurmasından sonra boşanmış kadınlar hayız veya temizlik hallerinde oldukları zaman başka kimselerle evlenmeksizin üç temizlik veya hayız müddeti beklerler."

a. الْقُرْءُ "Kur'" Kelimesi

Müfessirler Allah'ın {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[2144] sözündeki قَرْءٌ "kur'" kelimesiyle neyi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bunun "hayız" olduğunu söylemişlerdir. **[4/87]**

2144 Bakara 2/228.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٦٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} قَالَ: حِيَضٌ.»

4666. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den şöyle rivayet etmiştir: "Allah'ın {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *'Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.'*[2145] sözü hakkında (*üç kur'*) üç hayızdır."[2146]

[٤٦٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} أَيْ ثَلَاثَ حِيَضٍ. يَقُولُ: تَعْتَدُّ ثَلَاثَ حِيَضٍ.»

4667. Müsennâ bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den "{ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *'üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.'*[2147] demek üç hayız demektir." dediğini rivayet etmiştir. Üç hayız müddeti iddet bekler dem(ek istem)iştir.[2148]

[٤٦٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} يَقُولُ: جَعَلَ عِدَّةَ الْمُطَلَّقَاتِ ثَلَاثَ حِيَضٍ، ثُمَّ نَسَخَ مِنْهَا الْمُطَلَّقَةَ الَّتِي طُلِّقَتْ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا زَوْجُهَا، وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ، وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ، وَالْحَامِلَ.»

4668. Müsennâ bana Haccâc tarikiyle Hemmâm b. Yahyâ'nın "Katâde'yi O'nun {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *'Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.'*[2149] sözü hakkında

---

2145 Bakara 2/228.

2146 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 235. Onun tarikiyle bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/415 (2189); Türkî, 4/88.

2147 Bakara 2/228.

2148 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/415 (2189) numaralı rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/88.

2149 Bakara 2/228.

‘(O) Boşanmış kadınların iddetini üç hayız müddeti olarak belirledi. Sonra kocasının zifafa girmeden önce boşanan kadından, hayız görmekten ümidini kesmiş olan kadınlardan, hiç hayız görmeyen kadınlardan ve hamile olandan bu hükmü neshetti’ dediğini işittim.” dediğini rivayet etmiştir. [2150]

[٤٦٦٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الْقُرُوءُ: الْحَيِضُ.»

4669. Ali b. Abdila‘lâ bize Muhâribî ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk’ın “Kurû’, hayızlardır.” dediğini rivayet etmiştir. [2151]

[٤٦٧٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ، ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} قَالَ: ثَلَاثَ حِيَضٍ.»

4670. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc ve Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas’ın “{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} ‘*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.*’[2152] âyeti(nde kastedilen)üç hayızdır.” dediğini rivayet etmiştir. [2153] **[4/88]**

[٤٦٧١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: «الْأَقْرَاءُ الْحَيِضُ عَنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

4671. Muhammed b. Beşşâr bize Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle Amr b. Dînâr’ın “Kur’ların hayızlar (anlamında) olduğunu Hz. Peygamber’in (sav) ashabından (nakletmişlerdir).” dediğini rivayet etmiştir.[2154]

2150 Nahhâs, *en-Nâsih ve’l-Mensûh*, s. 211; Suyûtî *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/274, Abd b. Humeyd’e nispetle; Türkî, 4/88.

2151 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/161, Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/88.

2152 Bakara 2/228.

2153 Beyhakî, *Sünen*, 7/418; Haccâc tarikiyle; Türkî, 4/88.

2154 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10992). Onun tarikiyle olan başka bir rivayet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/418; İbn Cüreyc’den; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/274; Türkî, 4/89.

[٤٦٧٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ رَجُلٍ، سَمِعَ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الْأَقْرَاءُ: الْحَيضُ، وَلَيْسَ بِالطُّهْرِ، قَالَ تَعَالَى {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ} وَلَمْ يَقُلْ: «لِقُرُوئِهِنَّ.»

4672. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle bir adamdan İkrime'nin şöyle dediğini işittiğini rivayet etmiştir: "Kur'lar hayız dönemleridir temizlik dönemleri değildir. Yüce Allah {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ} *'Onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın'*[2155] demiş de لِقُرُوئِهِنَّ dememiştir."[2156]

[٤٦٧٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ فِي قَوْلِهِ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} قَالَا: ثَلَاثُ حِيَضٍ.»

4673. Yahyâ b. Ebî Tâlib bize Yezîd tarikiyle Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın O'nun {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[2157] sözü hakkında (âyette kastedilenin) üç hayız dönemi olduğunu söylediklerini rivayet etmiştir.

[٤٦٧٤] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} أَمَّا ثَلَاثَةُ قُرُوءٍ: فَثَلَاثُ حِيَضٍ.»

4674. Musa bize Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[2158] âyeti hakkında "Üç kur'a gelince üç hayız dönemidir." dediğini rivayet etmiştir.[2159]

[٤٦٧٥] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، أَنَّهُ رُفِعَ إِلَى عُمَرَ، فَقَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: لَتَقُولَنَّ فِيهَا

2155 Talâk 65/1.
2156 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10993), Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/89.
2157 Bakara 2/228.
2158 Bakara 2/228.
2159 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/415, Amr tarikiyle; Türkî, 4/89.

فَقَالَ: أَنْتَ أَحَقُّ أَنْ تَقُولَ قَالَ: لَتَقُولَنَّ قَالَ: أَقُولُ: «إِنَّ زَوْجَهَا أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، قَالَ: ذَاكَ رَأْيِي وَافَقْتَ مَا فِي نَفْسِي فَقَضَى بِذَلِكَ عُمَرُ.»

4675. Humeyd b. Mes'ade bize Yezîd b. Zürey', Saîd, Ebû Ma'şer ve İbrahim en-Nehaî tarikiyle Hz. Ömer'e rivayet zincirini ulaştırarak şöyle rivayet etmiştir: "O, Abdullah b. Mes'ûd'a;

'Sen bu konuda görüş belirtirsin (değil mi)?' dedi. O da;

'Bu konuda görüş belirtmeye en layık sensin.' dedi. (Bunun üzerine tekrar);

'Sen bu konuda görüş belirtirsin (değil mi)?' dedi. O da;

'Ben 'Hanımı üçüncü hayızdan yıkanıp çıkmadığı sürece onunla evliliğe en fazla sahip olan kocasıdır' diyorum.' dedi. Bunun üzerine o (Hz. Ömer);

'İşte bu, benim görüşümdür. Sen benim gönlümde taşıdığım şeye muvâfakat ettin.' dedi ve hükmünü buna göre verdi."[2160] **[4/89]**

[٤٦٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ لِابْنِ مَسْعُودٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

4676. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Ebû Ma'şer ve Nehaî tarikiyle Katâde'den Hz. Ömer b. Hattâb'ın İbn Mes'ûd'a dediğini nakledip benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦٧٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَابْنَ مَسْعُودٍ قَالَا: «زَوْجُهَا أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ، أَوْ قَالَا: تَحِلُّ لَهَا الصَّلَاةُ.»

4677. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Ebû Ma'şer ve Nehaî tarikiyle Hz. Ömer b. Hattâb'ın ve İbn Mes'ûd'un "Kadının kocası

2160 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10988, 10989); Beyhakî, *Sünen*, 7/418; Türkî, 4/89.

(hayızdan) yıkanmadığı müddetçe o kadına daha fazla hak sahibidir." veya "Kadına namaz helâl olunca(ya kadar)."[2161] dediklerini rivayet etmiştir.

[٤٦٧٨] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، قَالَ: ثَنَا مَطَرٌ، أَنَّ الْحَسَنَ حَدَّثَهُمْ: «أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، وَوَكَّلَ بِذَلِكَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِهِ، أَوِ إِنْسَانًا مِنْ أَهْلِهِ، فَغَفَلَ ذَلِكَ الَّذِي وَكَّلَهُ بِذَلِكَ حَتَّى دَخَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، وَقَرَّبَتْ مَاءَهَا لِتَغْتَسِلَ، فَانْطَلَقَ الَّذِي وُكِّلَ بِذَلِكَ إِلَى الزَّوْجِ، فَأَقْبَلَ الزَّوْجُ وَهِيَ تُرِيدُ الْغُسْلَ، فَقَالَ: يَا فُلَانَةُ قَالَتْ: مَا تَشَاءُ؟ قَالَ: إِنِّي قَدْ رَاجَعْتُكِ. قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا لَكَ ذَلِكَ قَالَ: بَلَى وَاللَّهِ قَالَ: فَارْتَفَعَا إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، فَأَخَذَ يَمِينَهَا بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِنْ كُنْتِ لَقَدِ اغْتَسَلْتِ حِينَ نَادَاكِ؟ قَالَتْ: لَا وَاللَّهِ مَا كُنْتُ فَعَلْتُ، وَلَقَدْ قَرَّبْتُ مَائِي لِأَغْتَسِلَ فَرَدَّهَا عَلَى زَوْجِهَا، وَقَالَ: أَنْتَ أَحَقُّ مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.»

4678. Humeyd b. Mes'ade bize Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebî Arûbe ve Matar tarikiyle Hasan'ın onlara şöyle anlattığını rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını boşadı ve kendi ailesinden bir adama veya bir kişiye (bunu bildirmesi için) vekalet verdi. Vekalet verdiği kişi hanımı üçüncü hayız dönemine girinceye kadar adam bunu bildirmeden gafil kaldı. Kadın yıkanmak için suyu yaklaştırdı ve vekalet verilen kimse hemen kocaya bu durumu bildirmek üzere geldi, kadın yıkanma niyetindeyken koca da ona yöneldi ve;

'Ey falan (hanım)' dedi. O da;

'Ne istiyorsun?' dedi. O da;

'Ben sana döndüm.' dedi. O (hanım) da;

'Allah'a yemin olsun ki senin buna hakkın yok.' dedi. O da;

'Evet Allah'a yemin olsun ki (var).' dedi. Durumu Ebû Musa el-Eş'arî'ye götürdüler. Bunun üzerine o da kadından kendisinden başka ilah olmayan Allah adına;

'O sana çağırdığında yıkandıysan.' (diyerek) yeminini aldı. O da;

2161 "Kadına namaz helâl olmadığı müddetçe o, kadına daha fazla hak sahibidir." şeklinde de anlaşılabilir. Şâkir, 4/501.

'Hayır Allah'a yemin olsun ki yapmadım, yıkanmak için suyu yaklaştırdım.' dedi. Sonra hanımını ona iade etti ve;

'Üçüncü hayızdan yıkanıncaya kadar ona en fazla hak sahibi olan sensin' dedi."[2162]

[٤٦٧٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، بِنَحْوِهِ.

4679. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Matar ve Hasan tarikiyle Ebû Musa el-Eş'arî'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٦٨٠] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: «هُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.»

4680. İmrân b. Musa bize Abdülvâris, Yunus tarikiyle Hasan'dan Hz. Ömer'in "Üçüncü hayızdan yıkanmadığı müddetçe ona en fazla hak sahibi olan odur." dediğini rivayet etmiştir.[2163] **[4/90]**

[٤٦٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو هِلَالٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ «طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، فَأَرَادَتْ أَنْ تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: امْرَأَتِي وَرَبِّ الْكَعْبَةِ فَرَاجَعَهَا» قَالَ ابْنُ بَشَّارٍ: فَذَكَرْتُ هَذَا الْحَدِيثَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَهْدِيٍّ، فَقَالَ: سَمِعْتُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ قَتَادَةَ، وَأَبُو هِلَالٍ لَا يَحْتَمِلُ هَذَا.

4681. Muhammed b. Beşşâr bize Ebü'l-Velîd, Ebû Hilâl, Katâde tarikiyle Yunus b. Cüveybir'den şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer b. Hattâb hanımını boşadı. Hanımı üçüncü hayzından yıkanmak istedi. Hz. Ömer,

---

2162 Bu rivayeti Abdürrezzâk, *el-Musannef*'inde (10994, 10996); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1220, 1222) Hasan tarikiyle; Türkî, 4/90.

2163 Beyhakî, *Sünen*, 7/417. Bu rivayeti Yunus, Hasan, Ömer ve Abdullah tarikiyle Ebû Musa'dan; Türkî, 4/91.

'Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki o, benim hanımımdır.' dedi ve ona döndü. İbn Beşşâr şöyle dedi: 'Bu rivayeti Abdurrahman el-Mehdî'ye anlattım. O da;

'Ben bu rivayeti Ebû Hilâl tarikiyle Katâde'den dinledim.' dedi." Ebû Hilâl bu konuda (Katâde'den) birbirinden farklı rivayette bulunmamaktadır.[2164]

[٤٦٨٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «كُنَّا عِنْدَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ: إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي وَاحِدَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ، فَجَاءَ وَقَدْ وَضَعْتُ مَائِي، وَأَغْلَقْتُ بَابِي، وَنَزَعْتُ ثِيَابِي. فَقَالَ عُمَرُ، لِعَبْدِ اللَّهِ: مَا تَرَى؟ قَالَ: أُرَاهَا امْرَأَتَهُ مَا دُونَ أَنْ تَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ. قَالَ عُمَرُ: وَأَنَا أَرَى ذَلِكَ.»

4682. Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahman, Süfyân, Mansûr ve İbrahim tarikiyle Alkame'den şöyle rivayet etmiştir: "Ömer b. Hattâb'la birlikteydim. Bir kadın geldi ve;

'Kocam beni bir veya iki talakla boşadı (sonra) yanıma geldi, ben de suyumu koydum, kapımı kapattım ve elbisemi çektim.' dedi. Hz. Ömer, Abdullah'a;

'Ne dersin?' dedi. O da;

'Ona namaz helâl olmadığı müddetçe ben onu hanımı olarak görüyorum.' dedi. Hz. Ömer de;

'Ben de böyle düşünüyorum.' dedi."[2165]

[٤٦٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، «أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثُمَّ تَرَكَهَا حَتَّى دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ

2164 Ebü'l-Velîd'in tam adı Hişâm b. Abdilmelik el-Bâhilî el-Basrî Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'dir. Birçok hadisi metin ve senedleriyle bilen (hâfız) ve rivayet ettiği hadislerle ihticâc edilen (hücce) sika bir âlimdir. 133 yılında doğup 227 yılında vefat etmiştir. Ebû Hilâl'in tam ismi Muhammed b. Selîm Ebû Hilâl er-Râsibî el-Basrî'dir. Abdurrahman b. Mehdî, ondan rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel zabt yönünden zayıflık olan birisi olduğunu ve birbirine muhalif rivayetlerde bulunan birisi olduğunu söyler. 167 yılında vefat etmiştir. Şâkir, 4/502.

2165 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10988); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1218); Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 3/62, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/91.

الثَّالِثَةِ، فَأَرَادَتْ أَنْ تَغْتَسِلَ، وَوضَعَتْ مَاءَهَا لِتَغْتَسِلَ، فَرَاجَعَهَا: فَأَجَازَهُ عُمَرُ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ.»

4683. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem ve İbrahim tarikiyle Esved'in, hanımını boşayan sonra üçüncü hayız dönemine girinceye kadar onu bırakan, yıkanmak isteyip yıkanmak üzere suyunu koyan hanımına dönen adam hakkında Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd'un buna cevaz verdiğini rivayet etmiştir.[2166]

[٤٦٨٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، بِمِثْلِهِ. إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: وَوضَعَتِ الْمَاءَ لِلْغُسْلِ، فَرَاجَعَهَا، فَسُئِلَ عَبْدُ اللَّهِ، وَعُمَرُ، فَقَالَ: هُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ.

4684. Muhammed b. el-Müsennâ bize İbn Ebî Adî, Şu'be, Hakem ve İbrahim tarikiyle Esved'den benzerini rivayet etmiştir. Ancak şöyle demiştir: "Suyu yıkanmak için koydu. Kocası ona döndü. Abdullah ve Hz. Ömer'e bu soruldu. Onlar da;

'Yıkanmadığı müddetçe ona en fazla hak sahibi olan odur.' dediler." **[4/91]**

[٤٦٨٥] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «كَانَ عُمَرُ، وَعَبْدُ اللَّهِ يَقُولَانِ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً يَمْلِكُ الرَّجْعَةَ، فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنْ حَيْضَتِهَا الثَّالِثَةِ.»

4685. Ebü's-Sâib bana Ebû Muâviye, A'meş tarikiyle İbrahim'den şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle derlerdi: 'Bir adam hanımını bir talakla boşadığı zaman dönme hakkına sahiptir. Üçüncü hayzından yıkanmadığı müddetçe o, hanımına en fazla hak sahibidir.'"[2167]

2166 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192-193; Gunder'den muhtasar olarak; Türkî, 4/91.

2167 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1230); Ebû Muâviye'den, İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192; A'meş tarikiyle; Türkî, 4/92.

[٤٦٨٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، كَانَ يَقُولُ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ، فَهُوَ أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا، وَبَيْنَهُمَا الْمِيرَاثُ مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.»

4686. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym, Muğîre tarikiyle İbrahim'den Hz. Ömer b. Hattâb'ın "Bir adam hanımını bir veya iki talakla boşadığı zaman hanımına dönmeye en fazla hak sahibidir. Üçüncü hayzından yıkanmadığı müddetçe aralarında miras hakkı vardır." dediğini rivayet etmiştir.[2168]

[٤٦٨٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ الْحَسَنِ: «أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ ثُمَّ وَكَّلَ بِهَا بَعْضَ أَهْلِهِ، فَغَفَلَ الْإِنْسَانُ حَتَّى دَخَلَتْ مُغْتَسَلَهَا، وَقَرُبَتْ غُسْلَهَا. فَأَتَاهُ فَآذَنَهُ، فَجَاءَ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ رَاجَعْتُكِ فَقَالَتْ: كَلَّا وَاللَّهِ قَالَ: بَلَى وَاللَّهِ قَالَتْ: كَلَّا وَاللَّهِ قَالَ: بَلَى وَاللَّهِ قَالَ: فَتَحَالَفَا، فَارْتَفَعَا إِلَى الْأَشْعَرِيِّ، وَاسْتَحْلَفَهَا بِاللَّهِ لَقَدْ كُنْتِ اغْتَسَلْتِ وَحَلَّتْ لَكِ الصَّلَاةُ. فَأَبَتْ أَنْ تَحْلِفَ، فَرَدَّهَا عَلَيْهِ.»

4687. Yakub bana İbn Uleyye ve Eyyûb tarikiyle Hasan'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını bir veya iki talakla boşadı. Sonra kendi ailesinden birine (bunu bildirmesi için) vekalet verdi. Vekalet verdiği kişi, yıkanacak yere girip yıkanmaya yaklaşıncaya kadar kadına bunu bildirmeyi ihmal etti. O (vekalet verilen kimse) hemen kocaya geldi ve bu durumu bildirdi. Koca da hanımına yöneldi ve;

'Ben sana döndüm.' dedi. O (hanım) da;

'Allah'a yemin olsun hayır! (olmaz).' dedi. O da;

'Evet Allah'a yemin olsun ki (olur)' dedi. Karşılıklı yeminleştiler ve durumu Ebû Musa el-Eş'arî'ye götürdüler. Bunun üzerine o da kadından Allah adına; 'Yıkandığına ve namazın kendisine mübah olduğuna' dair yemin istedi. O da bundan kaçındı. Bunun üzerine kadını kocasına iade etti."[2169] **[4/92]**

2168 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1216), Hüşeym'den; Türkî, 4/92.

2169 Hadisin tahrici Türkî, 4/90. sayfada geçmişti. Türkî, 4/92.

[٤٦٨٨] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، أَنَّ عُمَرَ: «اسْتَشَارَ ابْنَ مَسْعُودٍ، فِي الَّذِي طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ، فَحَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أُرَاهُ أَحَقَّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ، فَقَالَ عُمَرُ: وَافَقْتَ الَّذِي فِي نَفْسِي. فَرَدَّهَا عَلَى زَوْجِهَا.»

4688. Mücâhid b. Musa bize Yezîd b. Harun, Saîd ve Ebû Ma'şer tarikiyle Nehaî'den şöyle rivayet etti: "Hz. Ömer hanımını bir veya iki talakla boşayan ve (hanımı) üçüncü defa hayız gören kişi hakkında İbn Mes'ûd'la istişare etti. İbn Mes'ûd da şöyle dedi:

'(Hayızdan temizlenip) Yıkanmadığı müddetçe bu kimsenin, hanımına en fazla hak sahibi olarak görüyorum.' Hz. Ömer;

'Gönlümdekine muvâfakat ettin' dedi ve onu kocasına iade etti."

[٤٦٨٩] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا النُّعْمَانُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَنَّ عَلِيًّا، كَانَ يَقُولُ: «هُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.»

4689. Humeyd b. Mes'ade bize Yezîd b. Zürey', Numân b. Râşid, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb, Hz. Ali'nin "Üçüncü hayızdan (temizlenip) yıkanmadığı müddetçe o, hanımına en fazla hak sahibidir." dediğini rivayet etmiştir.[2170]

[٤٦٩٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: «إِذَا انْقَطَعَ الدَّمُ فَلَا رَجْعَةَ.»

4690. Muhammed b. Beşşâr bize Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle Amr b. Dînâr'ın "Saîd b. Cübeyr'in 'Kan kesildiği zaman dönüş yoktur' dediğini işittim." dediğini rivayet etmiştir.[2171]

2170 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1219); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/193; Beyhakî, *Sünen*, 7/417, İbn Uyeyne tarikiyle Zührî'den; Türkî, 4/93.

2171 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1224), Süfyân'dan; Türkî, 4/93.

[٤٦٩١] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ طَاهِرٌ اعْتَدَّتْ ثَلَاثَ حِيَضٍ سِوَى الْحَيْضَةِ الَّتِي طَهُرَتْ مِنْهَا.»

4691. Ebü's-Sâib bize Ebû Muâviye ve A'meş tarikiyle İbrahim'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir kişi hanımını temizlik dönemindeyken boşadığı zaman içinde temiz olduğu hayız dönemi hariç üç hayız dönemi iddet bekler."

[٤٦٩٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، أَنَّ عُمَرَ سَأَلَ أَبَا مُوسَى عَنْهَا، وَكَانَ بَلَغَهُ قَضَاؤُهُ فِيهَا، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: «قَضَيْتُ أَنَّ زَوْجَهَا أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ» فَقَالَ عُمَرُ: «لَوْ قَضَيْتَ غَيْرَ هَذَا لَأَوْجَعْتُ لَكَ رَأْسَكَ.»

4692. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Matar tarikiyle Amr b. Şuayb'dan şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer, -kendisine bir kadın hakkında verdiği hüküm ulaşmıştı- Ebû Musa'ya onun hakkında sordu. Ebû Musa dedi ki:

'(Hayızdan (temizlenip) Yıkanmadığı müddetçe kocası, ona en fazla hak sahibidir.' Bunun üzerine Hz. Ömer;

'Eğer bunun dışında bir hüküm verseydin başını ağrıtırdım.' demiştir." **[4/93]**

[٤٦٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: «فِي الرَّجُلِ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ فَيُطَلِّقُهَا تَطْلِيقَةً، أَوْ ثِنْتَيْنِ، قَالَ لِزَوْجِهَا الرَّجْعَةُ عَلَيْهَا، حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، وَتَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ.»

4693. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb, Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in hanımla evlenip bir veya iki talakla boşayan kişi hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üçüncü hayızdan temizlenip yıkanıncaya ve namaz ona helâl oluncaya kadar kocası için ona dönme hakkı vardır."[2172]

2172 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10983), Ma'mer'den; Türkî, 4/94.

[٤٦٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «أَرْسَلَ عُثْمَانُ، إِلَى أَبِي يَسْأَلُهُ عَنْهَا، فَقَالَ أَبِي: وَكَيْفَ يُفْتِي مُنَافِقٌ؟ فَقَالَ عُثْمَانُ: أُعِيذُكَ بِاللَّهِ أَنْ تَكُونَ مُنَافِقًا، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ نُسَمِّيَكَ مُنَافِقًا، وَنُعِيذُكَ بِاللَّهِ أَنْ يَكُونَ مِثْلُ هَذَا كَانَ فِي الْإِسْلَامِ ثُمَّ تَمُوتَ وَلَمْ تُبَيِّنْهُ قَالَ: «فَإِنِّي أَرَى أَنَّهُ أَحَقُّ بِهَا حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ وَتَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ» قَالَ: فَلَا أَعْلَمُ عُثْمَانَ، إِلَّا أَخَذَ بِذَلِكَ.»

4694. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zeyd b. Rufey' tarikiyle Ubeyde b. Abdillah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Osman soru sormak üzere babama elçi gönderdi. Bunun üzerine babam;

'Bir münafık nasıl fetva verir?' dedi. Hz. Osman da;

'Senin Münafık olmandan Allah'a sığınırım. Sana münafık demekten de biz Allah'a sığınırız. Müslüman olup da bunu açıklamadan ölmenden de Allah'a sığınırız.' dedi. (Babam) da;

'Üçüncü hayızdan (temizlenip) yıkanıncaya ve namaz helâl oluncaya kadar onu, hanımına en fazla hak sahibi olarak görüyorum.' dedi. (Ubeyde) 'Bildiğim kadarıyla Hz. Osman bu görüşün dışına çıkmamıştır.' dedi."[2173]

[٤٦٩٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَا: «رَاجَعَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ حِينَ وَضَعَتْ ثِيَابَهَا تُرِيدُ الِاغْتِسَالَ فَقَالَ: قَدْ رَاجَعْتُكِ، فَقَالَتْ: كَلَّا فَاغْتَسَلْتُ. ثُمَّ خَاصَمَهَا إِلَى الْأَشْعَرِيِّ، فَرَدَّهَا عَلَيْهِ.»

4695. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Eyyûb tarikiyle Ebû Kilâbe'nin, Ma'mer tarikiyle de Katâde'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımı yıkanmak niyetiyle elbisesini çıkardığında döndü ve;

'Ben sana döndüm.' dedi. O da;

2173 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10987). Benzer tarikle olan rivayet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/417. Bu rivayeti Ma'mer'den tahric etmiştir. Türkî, 4/94.

'Kesinlikle hayır ben yıkandım.' dedi ve sonra aralarında meseleyi Eş'arî'ye götürdüler. O da hanımı ona iade etti."

[٤٦٩٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ مَعْبَدٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: «إِذَا غَسَلَتِ الْمُطَلَّقَةُ فَرْجَهَا مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ بَانَتْ مِنْهُ وَحَلَّتْ لِلْأَزْوَاجِ.»

4696. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zeyd b. Rufey' tarikiyle Ma'bed el-Cühenî'den şöyle rivayet etmiştir: "Boşanmış kadın üçüncü hayzından (temizlenip) yıkandığı zaman ondan kesin olarak boşanmış olur ve başka koca (adayları) için helâl olur."[2174] **[4/94]**

[٤٦٩٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «يَحِلُّ لِزَوْجِهَا الرَّجْعَةُ عَلَيْهَا حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، وَيَحِلَّ لَهَا الصَّوْمُ.»

4697. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde ve Hammâd tarikiyle İbrahim, Hz. Ömer'in (ra) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üçüncü hayızdan (temizlenerek) yıkanıncaya ve ona oruç helâl oluncaya kadar kocasına, ona dönmesi helâldir."[2175]

[٤٦٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «هُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.»

4698. Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. el-Müsennâ bize İbn Ebî Adî, Saîd ve Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Hz. Ali b. Ebî Tâlib (ra) şöyle demiştir: 'Üçüncü hayızdan (temizlenerek) yıkanmadığı müddetçe kocası ona en fazla hak sahibidir.'"

2174 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11007), Ma'mer'den; Türkî, 4/95.
2175 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (10985, 10986), Ma'mer'den; Türkî, 4/95.

[٤٦٩٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ دُرُسْتٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَلِيٍّ، مِثْلَهُ.

4699. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Dürüst, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Hz. Ali'den benzerini nakletmiştir.

2- Diğerleri; "Şanı yüce olan Allah'ın boşanmış kadınların iddet olarak beklemesini emrettiği şey (âdetten) temiz oldukları dönemdir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٠٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «الْأَقْرَاءُ: الْأَطْهَارُ.»

4700. Abdülhamîd b. Beyân bize Süfyân, Zührî, Amra tarikiyle Hz. Âişe'nin "Kur'lar, (âdetten) temiz olunan dönemdir." dediklerini rivayet etmiştir.[2176] **[4/95]**

[٤٧٠١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: «الْأَقْرَاءُ: الْأَطْهَارُ.»

4701. Yunus bana İbn Vehb, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. el-Kâsım ve babası tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Âişe'nin "Kur'lar, (âdetten) temiz olunan dönemdir." dediğini rivayet etmiştir.[2177]

[٤٧٠٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرَةَ، وَعُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «إِذَا دَخَلَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ مِنْ زَوْجِهَا وَحَلَّتْ لِلْأَزْوَاجِ.» قَالَ الزُّهْرِيُّ: قَالَتْ عَمْرَةُ: «كَانَتْ عَائِشَةُ، تَقُولُ: «الْقُرْءُ: الطُّهْرُ، وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ.»

2176 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1231); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/414 (2187), Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/95.

2177 Nehhâs, *Nâsih ve Mensûh*, 212-213, Abdullah b. Ömer el-Ömerî'den; Türkî, 4/96.

4702. Hasan bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Amra ve Urve tarikiyle Hz. Âişe'nin "Boşanmış kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman kocasından kesin olarak boşanmış olur ve (başka) koca adaylarına helâl olur." dediğini rivayet etmiştir. Zührî; Amra'dan, Hz. Âişe'nin "Kur', (âdetten) temiz olunan dönemdir, hayız değildir." dediğini rivayet etmiştir.[2178]

[٤٧٠٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، مِثْلَ قَوْلِ زَيْدٍ، وَعَائِشَةَ.

4703. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî tarikiyle Ebû Bekir b. Abdirrahman b. el-Hâris b. Hişâm'dan Zeyd'in ve Hz. Âişe'nin görüşünün benzerini rivayet etmiştir.[2179]

[٤٧٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَ قَوْلِ زَيْدٍ.

4704. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'den Zeyd'in görüşünün benzerini rivayet etmiştir.[2180]

[٤٧٠٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ: «إِذَا دَخَلَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ مِنْ زَوْجِهَا وَحَلَّتْ لِلْأَزْوَاجِ» قَالَ مَعْمَرٌ: وَكَانَ الزُّهْرِيُّ، يُفْتِي بِقَوْلِ زَيْدٍ.

4705. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb ve Süleyman b. Yesâr'dan Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Boşanmış kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman

2178 Bu rivayeti Mâlik, *Muvatta'*, 2/576-577; Mâlik'in tarikiyle bk. Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 3/61; Beyhakî, *Sünen*, 7/415; Türkî, 4/96.

2179 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11005), Ma'mer'den; Mâlik, *Muvatta'*, 2/577. Mâlik'in tarikiyle bk. Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 3/61, Zührî'den; Türkî, 4/96.

2180 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11004). Onun tarikiyle nakledilen rivayet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/418, Ma'mer'den; Türkî, 4/96.

kocasından kesin olarak boşanmış olur ve (başka) koca adaylarına helâl olur." Ma'mer, "Zührî, Zeyd'in görüşüyle fetva verirdi." demiştir.[2181] **[4/96]**

[٤٧٠٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ يَقُولُ: بَلَغَنِي أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: «إِنَّمَا الْأَقْرَاءُ: الْأَطْهَارُ.»

4706. Muhammed b. Beşşâr bize Abdülvehhâb'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yahyâ b. Saîd'in; 'Bana Hz. Âişe'nin 'Kur'lar, (âdetten) temiz olunan dönemdir' dediğini işittim."

[٤٧٠٧] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا.»

4707. Humeyd b. Mes'ade bize Yezîd b. Zürey', Saîd, Katâde ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Zeyd b. Sâbit'in "Kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman kocasının ona dönme imkânı yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٠٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ: «فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَاحِدَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ، قَالَ: قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا.» وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: «هُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ.»

4708. Muhammed b. Beşşâr bize İbn Ebî Adî, Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in, hanımını bir veya iki talakla boşayan kimse hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Zeyd b. Sâbit dedi ki: 'Kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman kocasının ona dönme imkânı yoktur.'" İbn Ebî Adî şunu eklemiştir: "(Hayızdan temizlenerek) yıkanmadığı müddetçe kocası ona en fazla hak sahibidir."

2181 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11003), Ma'mer'den, Türkî, 4/97.

[٤٧٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ زَيْدٍ وَعَلِيٍّ مِثْلَهُ.

4709. Muhammed b. el-Müsennâ bize İbn Ebî Adî, Saîd, Katâde ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle Zeyd ve Hz. Ali'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٧١٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا مِيرَاثَ لَهَا.»

4710. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Süfyân, Ebü'z-Zinâd ve Süleyman b. Yesâr tarikiyle Zeyd b. Sâbit'in "(Kadın) Üçüncü hayız dönemine girdiği zaman ona miras yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[2182] **[4/97]**

[٤٧١١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ: «أَنَّ الْأَحْوَصَ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ أَهْلِ الشَّامِ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، أَوْ ثِنْتَيْنِ، فَمَاتَ وَهِيَ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَرُفِعَتْ إِلَى مُعَاوِيَةَ، فَلَمْ يُوجَدْ عِنْدَهُ فِيهَا عِلْمٌ، فَسَأَلَ عَنْهَا فَضَالَةَ بْنَ عُبَيْدٍ، وَمَنْ هُنَاكَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُوجَدْ عِنْدَهُمْ فِيهَا عِلْمٌ، فَبَعَثَ مُعَاوِيَةُ رَاكِبًا إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فَقَالَ: «لَا تَرِثُهُ، وَلَوْ مَاتَتْ لَمْ يَرِثْهَا» فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرَى ذَلِكَ.

4711. Yakub bana İbn Uleyye, Muhammed b. Beşşâr da Abdülvehhâb tarikiyle her ikisi de Eyyûb ve Nâfi' tarikiyle Süleyman b. Yesâr'dan şöyle nakletmişlerdir: "Şam ehlinin önde gelenlerinden olan biri olan Ahvas hanımını bir veya iki talakla boşadı. (Kadın) Üçüncü hayız dönemindeyken (Ahvas) öldü. Bunun üzerine konu Muâviye'ye götürüldü. Onun bu konuda bilgisi yoktu ve onu Fedâle b. Ubeyd'e ve Allah Resûlü'nün (sav) ashabından orada olanlara sordu. Onların da bu konuda bilgileri bulunmuyordu. Muâviye, Zeyd b. Sâbit'e atlı bir elçi gönderdi. O (Zeyd b. Sâbit),

---

2182 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11008); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192, Süfyân'dan. Olay Abdürrezzâk b. Yahyâ'nın yanında Süfyân ile Ebü'z-Zinâd arasında olmuştur. Türkî, 4/97.

‘(Kadın) Ona mirasçı olamaz. Eğer kadın ölmüş olsaydı o da kadına mirasçı olamazdı.’ dedi. İbn Ömer de bu görüşü benimserdi.” [2183]

[٤٧١٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، «أَنَّ رَجُلًا، يُقَالُ لَهُ الْأَحْوَصُ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، فَمَاتَ وَقَدْ دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَرُفِعَ إِلَى مُعَاوِيَةَ، فَلَمْ يَدْرِ مَا يَقُولُ، فَكَتَبَ فِيهَا إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ زَيْدٌ: «إِذَا دَخَلَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا مِيرَاثَ بَيْنَهُمَا.»

4712. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma‘mer, Eyyûb tarikiyle Süleyman b. Yesâr’dan şöyle rivayet etmiştir: “Şam ehlinden kendisine el-Ahvas denilen bir adam hanımını bir talakla boşadı ve (kendisi) öldü. O (kadın) da üçüncü hayız dönemine girmişti. Konu Muâviye’ye götürüldü, o da ne diyeceğini bilemedi. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit’e mektup yazdı. Zeyd b. Sâbit de ona şöyle yazdı:

‘Boşanmış kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman aralarında miras (ilişkisi artık) yoktur.’” [2184]

[٤٧١٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَجُلًا يُقَالُ لَهُ الْأَحْوَصُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ عَنْ مُعَاوِيَةَ وَزَيْدٍ.

4713. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla‘lâ, Saîd, Eyyûb ve Nâfi‘ tarikiyle Süleyman b. Yesâr’dan “Kendisine el-Ahvas denilen bir adam (vardı)” dedi ve Muâviye’den ve Zeyd b. Sâbit’ten benzerini rivayet etti.

[٤٧١٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا.»

2183 Mâlik, *Muvatta’*, 2/577; Şâfiî, *el-Ümm*, 5/265; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 7/415; Nâfi‘ ve Zeyd b. Eslem tarikiyle; Türkî, 4/98.

2184 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11003), Ma‘mer’den, Türkî, 4/98

4714. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Eyyûb ve Nâfi''den İbn Ömer'in "(Kadın) Üçüncü hayız dönemine girdiği zaman kocasının ona dönme imkânı yoktur." dediğini rivayet etmiştir. [2185] **[4/98]**

[٤٧١٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ فِي «الْمُطَلَّقَةِ: إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ»

4715. İbnü'l-Müsennâ bize Abdülvehhâb, Ubeydullah ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in boşanmış kadın hakkında "Üçüncü hayız dönemine girdiği zaman bâin talakla boş olur." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧١٦] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَنَّ نَافِعًا أَخْبَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَزَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: «إِذَا دَخَلَتِ الْمَرْأَةُ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَإِنَّهَا لَا تَرِثُهُ، وَلَا يَرِثُهَا، وَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ، وَبَرِئَ مِنْهَا.»

4716. Yunus bize İbn Vehb tarikiyle Ömer b. Muhammed'den Nâfi''in Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediklerini haber vermiştir: "Kadın üçüncü hayızın kan gördüğü döneme girdiği zaman o, kocasına; o da karısına mirasçı olamaz. Artık kadın ondan ayrılmış o da kadından ayrılmış olur."[2186]

[٤٧١٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: بَلَغَنِي، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «إِذَا طُلِّقَتِ الْمَرْأَةُ، فَدَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ أَنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُمَا مِيرَاثٌ، وَلَا رَجْعَةٌ.»

4717. Muhammed b. Beşşâr bize Abdülvehhâb tarikiyle Yahyâ b. Saîd'in "Bana Zeyd b. Sâbit'in; 'Bir kadın (kocası tarafından) boşanıp üçüncü hayız dönemine girdiği zaman (artık) aralarında miras (ilişkisi) ve tekrar nikâha dönme imkânı yoktur.' dediği ulaştı" dediğini rivayet etmiştir.

2185 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/415; Sa'îd tarikiyle; Mâlik, *Muvatta'*, 2/578; Nahhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 240-241; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/415; Nâfi' tarikiyle; Türkî, 4/98.

2186 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192, Nâfi' tarikiyle; Türkî, 4/99.

[٤٧١٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ مِثْلَ قَوْلِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ.

4718. Muhammed b. Beşşâr bize Abdülvehhâb tarikiyle Yahyâ b. Saîd'in "Sâlim b. Abdillah'ı Zeyd b. Sâbit'in görüşünü söylerken işittim." dediğini rivayet etmiştir.[2187]

[٤٧١٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: وَسَمِعْتُ يَحْيَى، يَقُولُ: بَلَغَنِي عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ ذَلِكَ.

4719. Muhammed b. Beşşâr bize Abdülvehhâb tarikiyle Yahyâ'yı "Bana 'Ebân b. Osman'ın Bu görüşü söylediği ulaştı' derken işittim" dediğini rivayet etmiştir.[2188]

[٤٧٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُثَنًّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

4720. Muhammed b. Müsennâ[2189] bize Abdülvehhâb ve Ubeydullah tarikiyle Zeyd b. Sâbit'ten bunun benzerini rivayet etmiştir.

[٤٧٢١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ: «أَنَّ مُعَاوِيَةَ، بَعَثَ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ زَيْدٌ: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ» وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُهُ.»

4721. Muhammed b. el-Müsennâ bize Vehb. Cerîr, Şu'be, Abdirabbih b. Saîd tarikiyle Nâfi''in şöyle dediğini nakletti: "Muâviye, Zeyd b. Sâbit'e elçi gönderdi. Bunun üzerine Zeyd ona; 'Üçüncü hayız

2187 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192, Abdülvehhâb es-Sekafî'den; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1229). Bu rivayeti Yahyâ b. Saîd tarikiyle tek olarak Sâlim'den tahric etmiştir. Türkî, 4/99.

2188 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/192, Abdülvehhâb es-Sekafî'den; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1229); Yahyâ b. Saîd tarikiyle tek olarak Sâlim'den; Türkî, 4/99.

2189 rumuzlu nüshada Beşşâr şeklinde geçmektedir. Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsennâ ikisi de Abdülvehhâb es-Sekafî'den rivayet etmektedirler. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/503. Türkî, 4/99.

dönemine girdiği zaman boşanmış olur' şeklinde yazdı." İbn Ömer de bu görüşü benimserdi.[2190] **[4/99]**

[٤٧٢٢] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، وَزَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُمَا قَالَا: «إِذَا حَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّالِثَةَ فَلَا رَجْعَةَ وَلَا مِيرَاثَ.»

4722. Yakub b. İbrahim bize Hüşeym, Yahyâ b. Saîd tarikiyle Süleyman ve Zeyd b. Sâbit'in "Üçüncü defa hayız dönemine girdiği zaman (evliliğe) dönüş de miras da yoktur." dediklerini rivayet etmiştir.

[٤٧٢٣] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، فَرَأَتِ الدَّمَ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَقَدِ انْقَضَتْ عِدَّتُهَا.»

4723. Mücâhid b. Musa bize Yezîd, Hişâm b. Hassân, Kays b. Sa'd ve Bükeyr b. Abdillah b. el-Eşec tarikiyle Zeyd b. Sâbit'in "Bir adam hanımını boşadığı zaman ve üçüncü hayız döneminde kanı gördüğü zaman kadının iddeti biter" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: كَانَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يَقُولُ: «إِذَا حَاضَتِ الْمُطَلَّقَةُ الثَّالِثَةَ قَبْلَ أَنْ يُرَاجِعَهَا زَوْجُهَا فَلَا يَمْلِكُ رَجْعَتَهَا.»

4724. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre, Musa b. Şeddâd tarikiyle Ömer b. Sâbit el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Boşanmış kadın kocası ona geri dönmeden üçüncü defa hayız gördüğü zaman (koca) ona dönme hakkına sahip olmaz."[2191]

2190 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 3/61, Vehb tarikiyle; Türkî, 4/100.

2191 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/191-192; Cerîr'den; Türkî, 4/100.

[٤٧٢٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ دُرُسْتٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ عَائِشَةَ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، قَالَا: «إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا.»

4725. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd, Dürüst, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den Hz. Âişe ve Zeyd b. Sâbit'in "Kadın üçüncü hayız dönemine girdiği zaman kocanın ona dönme imkânı yoktur." dediklerini rivayet etmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arapların kullanımında الْقُرْءُ (el-kur') kelimesinin çoğulu قُرُوءٌ (kurû') şeklindedir. Araplar bazen أَقْرَاء (akrâ') şeklinde de çoğul kullanırlar. Bu fiilin أفْعَلَ kalıbında أَقْرَأَتِ الْمَرْأَةُ ifadesi kadın bir hayız ve temizlik dönemi geçirdiği zaman söylenir. Muzari kalıbı تُقْرِئَ mastar kalıbı إِقْرَاءٌ şeklindedir. **[4/100]**

الْقَرْءُ (el-kar') kelimesinin Arap dilindeki aslı belli bir bir vakitte gelmesine alışılagelmiş bir şeyin gelme vakti ve geri gitmesine alışılagelmiş bir şeyin geri gitme vaktidir. Bundan dolayı Araplar "(Bir kimsenin) İhtiyacının giderilmesi yaklaştı" ve "İhtiyacının giderilme vakti geldi" mânasında أَقْرَأَتْ حَاجَةُ فُلَانٍ عِنْدِي demektedirler. "(Yıldızın) Batma zamanı geldi" mânasında أَقْرَأَ النَّجْمُ, "Doğma zamanı geldi" mânasında أَقْرَأَ derler.

Şâirin şöyle dediği gibi:

إِذَا مَا الثُّرَيَّا وَقَدْ أَقْرَأَتْ ... أَحَسَّ السِّمَاكَانِ مِنْهَا أُفُولَا

Süreyyâ yıldızının vakti geldiği zaman
Kuzeyde ve güneydeki iki yıldız ondan batmayı hisseder

Vaktinde estiği zaman rüzgâr için أَقْرَأَتِ الرِّيحُ denilir.

Hüzeyl kabilesinden bir şairin[2192] dediği gibi:

شَنِئْتُ الْعَقْرَ عَقْرَ بَنِي شَلِيلٍ ... إِذَا هَبَّتْ لِقَارِئِهَا الرِّيَاحُ

Şelîloğullarının[2193] Akr isimli sarayından nefret ederim
Rüzgârlar zamanında estiği zaman

a) Bundan dolayı Araplar âdet vaktinin gelme zamanını اَلْقُرْءُ (el-kur') olarak adlandırmışlardır. Çünkü o kadının cinsel organından belli bir vakitte çıkması ve belli bir vakitte gizli kalması alışılagelen kandır. Rüzgârın geldiği vakti اَلْقُرْءُ (el-kur') olarak isimlendirdikleri gibi kanın geldiği vakti de اَلْقُرْءُ (el-kur') olarak isimlendirmişlerdir. Bundan dolayı:

[٤٧٢٦] قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِفَاطِمَةَ بِنْتِ أَبِي حُبَيْشٍ: " دَعِي الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكِ "

4726. Hz. Peygamber (sav) Fâtıma bt. Ebî Hubeyş'e şu meâlde şöyle buyurmuştur: *"Âdetinin geldiği günlerde namazı bırak."*[2194]

b) Araplardan diğerleri ise (kandan sonra gelen) temizliği اَلْقُرْءُ (el-kur') olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü onun gelmesinin vakti hayız kanının ardındaki ve gelişi belirli vakitte gelmesi alışılagelmiş temizlik döneminin başladığı vakittir. **[4/101]**

Bu konuda A'şâ Meymûn b. Kays şöyle demiştir:

وَفِي كُلِّ عَامٍ أَنْتَ جَاشِمُ غَزْوَةٍ ... تَشُدُّ لِأَقْصَاهَا عَزِيمَ عَزَائِكَا
مُوَرِّثَةٍ مَالًا وَفِي الذِّكْرِ رِفْعَةً ... لِمَا ضَاعَ فِيهَا مِنْ قُرُوءِ نِسَائِكَا

Her sene sen savaş yapma sorumluluğu yüklendin
Sabrının son haddine kadar dayanarak

2192 Şâirin tam ismi Mâlik b. el-Hâris'tir. *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, 3/83. Bu şiir Teebbeta Şerran'a (ö. 540) da nispet edilmektedir. Türkî, 4/101. Şâir Kâhil b. Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl'in oğullarından biridir. Şâkir, 4/511.

2193 Şelîl, Becîle kabilesindendir. Bu kimse Cerîr b. Abdillah el-Becelî'nin dedesidir. Türkî, 4/101.

2194 Ebû Dâvûd (280); Nesâî (211); İbn Mâce (620) bu hadisi tahric etmişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Telhîsu'l-Habîr*'ine (1/170) bakılabilir. Türkî, 4/101. Fâtıma bt. Ebî Hubeyş'in hadisi birçok tarikten sabit olmuştur. Şâkir, 4/512.

Geriye kendisine mal ve yüce bir şan bırakan savaş
Kadınlarının temizlik günlerinde (onlardan
uzak kalarak) kaybettiğinden dolayı[2195]

(Şiirde şâir) الْقُرْءُ (el-kur') kelimesini temizlik günleri anlamında kullanmıştır.

الْقُرْءُ (el-kur') kelimesinin ortaya koyduğumuz anlamından dolayı Allah'ın {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[2196] sözü tefsircilere kapalı ve karmaşık gelmiştir:

1- Bazıları boşanmış kadına emredilenin hayız günleri olduğu kanaatindedir. Âdetinin her zaman geldiği zamanda geldiği vakittir. Allah ona koca (adaylarının) evlilik teklifleri olmaksızın üç hayız dönemi beklemeyi gerekli kılmıştır.

2- Diğerleri boşanmış kadına emredilenin temizlik günleri olduğu kanaatindedir. Bu her zaman geldiği vakitte gelmesidir. Allah ona koca üç temizlik dönemi beklemeyi gerekli kılmıştır.

الْقُرْءُ (el-kur') kelimesinin anlamı bizim belirttiğimiz gibi olduğu zaman şanı yüce Allah hanımını boşama niyetinde olan kimseye hanımını ancak onunla cimâ etmediği temiz(lik döneminde) olduğu halde boşamasını emretmiş ve hayızlı iken boşamasını haram kılmış olmaktadır. Kendisi ile cinsel ilişkiye girilmiş olan boşanmış kadının -şayet adet gören birisi ise [yani çocuk veya menopoza girmiş birisi değilse]- miktarı belli olan vakti kendi başına beklemesi gerekir ki bu, iki temizlik arası bir kur' olmak üzere üç kur' beklemesi demektir. İki temizlik arasındaki bu kur', kadının beklemek üzere kendisi için hesapladığı kur'lardan farklıdır. Kadın söz konusu üç kur'u tamamladığında karı koca birbirlerine helâl olur, kadının iddeti de sona erer. Çünkü bunu yaptığında iki temizlik arası bir kur' olmak üzere üç kur' bekleyen boşanmış kadınlar kapsamına dâhil olur. Bunu yaptığı zaman şanı yüce Rabbinin indirdiği Kitab'ın zâhiriyle zorunlu tuttuğu şeyi yerine getirmiş olur. **[4/102]**

2195 Bk. Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ*, s. 91; Türkî, 4/101. Ayrıca Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/74; Şâkir, 4/512.

2196 Bakara 2/228.

Olay bizim belirttiğimiz şekilde olduğu zaman öyleyse üç kur'un belirttiğimiz üzere üç temizlik dönemi olduğu ve bunların bitmesi ve bunları izleyen hayız döneminin gelmesiyle iddetin bittiği ortaya çıkmış olmaktadır.

Aklında noksanlık bulunan biri kalkıp da -hem temizlik döneminin geldiği vakti hem de hayız döneminin geldiği vakti kur' olarak isimlendirmemizden hareketle- içinde talak verdiği temizlik dönemi, sonraki hayız dönemi ve onu izleyen temizlik döneminin tamamı kur' olduğu için kadının iddetinin ikinci temizlik döneminin bitişiyle bittiğini düşünmekle bizi ilzam ederek hakkımızda zanda bulunursa cahilce bir zanda bulunmuş olur. Bize göre Allah'ın Kitabı'ndan indirdiğinin tamamındaki hüküm, Allah kullarına gerek Kitabı'nda indirdiği vahiyle gerekse de Allah Resûlü'nün (sav) diliyle mânanın hususi olduğunu açıklamadığı müddetçe Kitab'ın zâhirinin taşıdığı mânalar üzeredir. Allah onun bir kısmını tahsis ederse ondan tahsis edilen kısım hükmü gerekli kıldığı cümleye dâhil değildir. *Kitâbu Latîfi'l-Kavli mine'l-Beyâni an Usûli'l-Ahkâm* isimli kitabımızda ve diğer kitaplarımızda açıkladığımız üzere diğerleri umumî mânadadır.

Ehl-i İslâm'ın tamamının Allah'ın boşanmış kadınlara beklemesini zorunlu tuttuğu üç kur'dan bekleyecekleri kur'ların her birinin birbirinden farklı vakitleri ifade eden mânalar olduğuna dair icmâlarından dolayı kur'ların temizlik dönemi kur'larının arasındaki hayız kur'ları olan kur'lar, boşanmadan sonra kendi başına bekleyeceği kur'lardan hesap edilmez. Bize göre kur' ismini hak ettikleri zaman bu ancak bizim daha önce belirttiğimiz üzere iddet beklemesinin gerekli olduğuna dair herkesin icmâından dolayıdır. **[4/103]**

Âyette "Îlâ yapan kocanın hanımı dört ay içerisinde üç defa hayız görmüş olursa dört ayın geçmesiyle başka koca adaylarına helâl olur." görüşünü savunanın görüşünün hatalı olduğuna dair açık delil vardır. Çünkü şanı yüce olan Allah; {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *"Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[2197] sözüyle îlâ yapan kimsenin kesin olarak boşamaya karar verdikten ve talak verdikten sonra kadına iddet beklemeyi zorunlu

2197 Bakara 2/227-228.

tutmuştur. Şanı yüce olan Allah boşandığı zaman kadına üç kur' beklemesini zorunlu tutmuştur. Îlânın îlâ yapan kimseye iddeti gerektirecek bir talak olmadığı üzerine herkesin icmâından dolayı kocası îlâ yaptığı gün kadın boşanmış olmadığı bilinen bir durumdur.

Durum böyle olunca talaktan sonra kadın için iddet bekleme durumu, daha önce açıkladığımız durumla da talak durumu başlar.

Allah'ın {وَالْمُطَلَّقَاتُ} *"Boşanmış kadınlar"*[2198] sözünün mânası diğer koca ve koca adaylarıyla evlenmesi yasaklanmamış şekilde yol verilen kadınlardır. Falanca kadın boşanmıştır (مُطَلَّقَةٌ) diyen kimsenin sözü "Adam hanımını boşadı ve o boşanmış bir (kadındır)" sözünün مُفَعَّلَة bâbındandır. هِيَ طَالِقٌ sözüne gelince "Kocası onu boşadı o, boş bir (kadındır)." sözüyle aynı doğrultudadır. (Fiilin muzari ve mastar kullanımı) وَهِيَ تَطْلُقُ طَلَاقًا، وَهِيَ طَالِقٌ şeklindedir.

Bazı Arap kabilelerinin طَلَقَتِ الْمَرْأَةُ "Kadın boş oldu" dedikleri rivayet edilir. Bu cümle o kadına, tıpkı kendi yoluna bırakılmış şekilde sürüsünden ayrılıp tek başına çıktığı zaman çobansız ve bekçisiz bir şekilde bırakılan bir koyuna هِيَ طَالِقٌ denildiği gibi kocası onu bıraktığı zaman söylenir. Kendi yoluna bırakılan kadın o koyuna benzetilmiş ve durumunu açıkladığımız koyunun adıyla adlandırılmıştır. طُلِقَتِ الْمَرْأَةُ ifadesine gelince bu, başka bir anlamdadır ve kadın (doğum sonrası) nifas gördüğünde söylenir. Bu ifade (doğum sancısı anlamındaki) الطَّلْق kelimesinden gelirken ilki الطَّلَاق kelimesinden gelmektedir. Başka bir yerde التَّرَبُّص kelimesinin (yeni bir) nikâh yapmaktan geçici olarak geri durmak ve kendini bundan uzak tutmak demek olduğunu açıklamıştık.[2199] **[4/104]**

2. {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."* sözünün tefsiri:

2198 Bakara 2/228.

2199 Türkî, 4/43. sayfada geçmişti. Türkî, 4/105.

a. Tefsiri

Müfessirler bu ifadenin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bunun tefsiri: Onlara yani boşanmış kadınlara, boşandıkları zaman Allah'ın onların rahimlerinde yarattığı hayzı gizlemeleri helâl olmaz."

Kocalarının onlara dönme hakkı bulunan talak sürecinde hanımlarına dönme haklarını ortadan kaldırmayı isteyerek kendilerini boşayan kocalarından (gördükleri hayzı) gizlemelerini haram kılmıştır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} قَالَ: بَلَغَنَا أَنَّ مَا خَلَقَ فِي أَرْحَامِهِنَّ الْحَمْلَ، وَبَلَغَنَا أَنَّهُ الْحَيْضَةِ، فَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ ذَلِكَ لِتَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ، وَلَا يَمْلِكُ الرَّجْعَةَ إِذَا كَانَتْ لَهُ.»

4727. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'dan şöyle rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah'ın; {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} '*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*'[2200] sözü hakkında bize 'Allah'ın rahimlerde yarattığı' şeyin çocuk olduğu ve hayız olduğu ulaştı. İddetin (zamanında) bitmesi için ve (kocanın) eğer dönme isteği varsa dönme imkânı olmaması için onlara bunu gizlemeleri helâl olmaz."[2201]

2200 Bakara 2/228.

2201 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/105.

[٤٧٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: الْحَيْضُ.»

4728. İbn Beşşâr bize Yahyâ b. Saîd, Süfyân ve Mansûr tarikiyle İbrahim'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2202] âyeti hakkında bunun hayız olduğunu rivayet etmiştir. **[4/105]**

[٤٧٢٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: أَكْثَرُ ذَلِكَ الْحَيْضُ.»

4729. Muhammed b. Beşşâr bize Ebû Ahmed, Süfyân ve Mansûr tarikiyle İbrahim'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2203] âyeti hakkında bununla çoğunlukla kastedilenin hayız olduğunu rivayet etmiştir.

[٤٧٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُطَرِّفًا، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: الْحَيْضُ.»

4730. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs'ten Mutarrif'i Hakem tarikiyle İbrahim'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2204] âyeti hakkında bunun hayız olduğunu söylediğini işittiğini rivayet etmiştir.[2205]

[٤٧٣١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: الْحَيْضُ» ثُمَّ قَالَ خَالِدٌ: الدَّمُ.

2202 Bakara 2/228.
2203 Bakara 2/228.
2204 Bakara 2/228.
2205 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/234, İbn İdrîs'ten; Türkî, 4/106.

4731. Yakub bana İbn Uleyye, Halid el-Hazzâ' tarikiyle İkrime'nin {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2206] âyeti hakkında bunun hayız olduğunu rivayet etmiştir. Sonra Halid "Bu, kandır" demiştir.[2207]

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Bu hayızdır. Bununla beraber şanı yüce olan Allah'ın, kadının rahminde yarattığı şeyi gizlemesini haram kıldığı şey, üçüncü hayızdan önce ona dönmeyi isteyen boşayan kocasına gerçek dışı söylemiyle hakkı yok olması için yalan söyleyerek 'Üçüncü hayzı gördüm' demesidir." **[4/106]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُبَيْدَةَ بْنِ مُعَتِّبٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: الْحَيْضُ الْمَرْأَةُ تَعْتَدُّ قُرْأَيْنِ، ثُمَّ يُرِيدُ زَوْجُهَا أَنْ يُرَاجِعَهَا، فَتَقُولُ: قَدْ حِضْتُ الثَّالِثَةَ.»

4732. İbn Humeyd bize Cerîr, Ubeyde b. Muattib tarikiyle İbrahim'in Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2208] sözü hakkında bunun hayız olduğunu ve kadının iki kur' iddet bekleyip kocasının ona dönmeyi isteyip kadının da "Üçüncü hayzı gördüm." demesi olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: أَكْثَرُ مَا عُنِيَ بِهِ الْحَيْضُ.»

4733. İbn Humeyd bize Cerîr ve Mansûr tarikiyle İbrahim'in Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2209] sözü hakkında bununla daha çok kastedilenin hayız olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[2210]

2206 Bakara 2/228.

2207 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/233-234, İbn Uleyye'den; ayrıca İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/416, Hâlid tarikiyle; Türkî, 4/106.

2208 Bakara 2/228.

2209 Bakara 2/228.

2210 Saîd b. Mansûr, *Sünen* -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276 ve onun tarikiyle Beyhakî, 7/420'de olduğu gibi- Cerîr'den; ayrıca Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/107.

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Kendisini boşayan kocasından gizlemesi yasaklanan şey hem hayız hem de hamileliktir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٣٤] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} مِنَ الْحَيْضِ، وَالْحَمْلِ، لَا يَحِلُّ لَهَا إِنْ كَانَتْ حَائِضًا أَنْ تَكْتُمَ حَيْضَهَا، وَلَا يَحِلُّ لَهَا إِنْ كَانَتْ حَامِلًا أَنْ تَكْتُمَ حَمْلَهَا.»

4734. Humeyd b. Mes'ade bize Yezîd b. Zürey', Eş'as ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'den {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2211] (âyetinde gizlemeleri haram olan şeylerin) hayız ve hamilelik olduğunu söylemiştir. Eğer hayızlı ise hayzını gizlemesi; eğer hamileyse hamileliğini gizlemesi helâl olmaz.[2212]

[٤٧٣٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُطَرِّفًا، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: الْحَمْلُ، وَالْحَيْضُ.»

4735. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs'in Mutarrif'i Hakem tarikiyle Mücâhid'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2213] (âyetinde gizlemeleri haram olan şeylerin) hayız ve hamilelik olduğunu söylediğini işittiğini rivayet etmiştir.[2214] **[4/107]**

[٤٧٣٦] قَالَ ابْنُ كُرَيْبٍ، قَالَ ابْنُ إِدْرِيسَ: هَذَا أَوَّلُ حَدِيثٍ سَمِعْتُهُ مِنْ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: الْحَبَلُ.

2211 Bakara 2/228.
2212 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/415, (2191), Yezîd tarikiyle; Türkî, 4/107.
2213 Bakara 2/228.
2214 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/234, İbn İdrîs'ten; Türkî, 4/107.

4736. İbn Küreyb, İbn İdrîs'in "Bu, Mutarrif'ten ilk işittiğim rivayettir." dediğini rivayet etmiştir. Ebü's-Sâib bana İbn İdrîs, Mutarrif ve Hakem tarikiyle Mücâhid'in benzerini söylediğini rivayet etmiştir. Ancak الْحَمْلُ yerine الْحَبَلُ kelimesini kullanmıştır.

[٤٧٣٧] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى الْفَزَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: مِنَ الْحَيْضِ وَالْوَلَدِ.»

4737. İsmail b. Musa el-Fezârî bize Ebû İshâk el-Fezârî, Leys tarikiyle Mücâhid'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2215] (âyetinde gizlemeleri haram olan şeylerin) hayız ve çocuk olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٣٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ الزَّنْجِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: مِنَ الْحَيْضِ وَالْوَلَدِ.»

4738. Yunus bana İbn Vehb, Müslim b. Hâlid ez-Zencî tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten Mücâhid'in {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2216] (âyetinde gizlemeleri haram olan şeylerin) hayız ve çocuk olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٣٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: لَا يَحِلُّ لِلْمُطَلَّقَةِ أَنْ تَقُولَ إِنِّي حَائِضٌ، وَلَيْسَتْ بِحَائِضٍ، وَلَا تَقُولُ: إِنِّي حُبْلَى وَلَيْسَتْ بِحُبْلَى، وَلَا تَقُولُ: لَسْتُ بِحُبْلَى وَهِيَ حُبْلَى.»

4739. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım ve İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten Mücâhid'in, şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي

2215 Bakara 2/228.
2216 Bakara 2/228.

{أَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2217] sözü hakkında "Boşanmış bir kadının, hayızlı olmadığı halde 'Ben hayızlıyım'; hamile olmadığı halde 'Ben hamileyim'; hamile olduğu halde 'Ben hamile değilim' demesi helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[2218]

[٤٧٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

4740. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٧٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْحَيْضُ وَالْحَبَلُ، قَالَ: تَفْسِيرُهُ أَنْ لَا تَقُولَ إِنِّي حَائِضٌ وَلَيْسَتْ بِحَائِضٍ، وَلَا لَسْتُ بِحَائِضٍ وَهِيَ حَائِضٌ، وَلَا إِنِّي حُبْلَى وَلَيْسَتْ بِحُبْلَى، وَلَا لَسْتُ بِحُبْلَى وَهِيَ حُبْلَى.»

4741. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek ve Haccâc tarikiyle Mücâhid'in (âyette gizlemeleri haram olan şeylerin) hayız ve çocuk olduğunu söylediğini ve âyetin tefsirinin de "(Boşanmış kadının) Hayızlı olmadığı halde 'Ben hayızlıyım'; hayızlı olduğu halde 'Ben hayızlı değilim' hamile olmadığı halde 'Ben hamileyim'; hamile olduğu halde 'Ben hamile değilim' demesi" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[2219] **[4/108]**

[٤٧٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَ هَذَا التَّفْسِيرِ فِي هَذِهِ الْآيَةِ.

2217 Bakara 2/228.

2218 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 236. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/234; Beyhakî, *Sünen*, 7/372; Şâfiî, *el-Ümm*, 5/213; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11059), İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den tahric etmişlerdir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/108.

2219 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/234; Haccâc ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den; Türkî, 4/109.

4742. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Haccâc ve Kâsım b. Nâfi' tarikiyle Mücâhid'den bu âyet hakkında benzer tefsiri rivayet etmiştir.

[٤٧٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ، وَزَادَ فِيهِ: قَالَ: وَذَلِكَ كُلُّهُ فِي بُغْضِ الْمَرْأَةِ زَوْجَهَا وَحُبِّهِ.

4743. İbn Humeyd bize Cerîr, Leys tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiş ve "Bunların hepsi kadının, kocasına olan nefreti ve sevgisiyle alakalıdır." dediğini ilave etmiştir.[2220]

[٤٧٤٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} يَقُولُ: لَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ مِنَ الْحَيْضِ، وَالْحَبَلِ، لَا يَحِلُّ لَهَا أَنْ تَقُولَ: إِنِّي قَدْ حِضْتُ وَلَمْ تَحِضْ، وَلَا يَحِلُّ أَنْ تَقُولَ: إِنِّي لَمْ أَحِضْ وَقَدْ حَاضَتْ، وَلَا يَحِلُّ لَهَا أَنْ تَقُولَ: إِنِّي حُبْلَى وَلَيْسَتْ بِحُبْلَى، وَلَا أَنْ تَقُولَ: لَسْتُ بِحُبْلَى وَهِيَ حُبْلَى.»

4744. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den, onun Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2221] sözü hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadınların, Allah'ın, rahimlerde yarattığı hayız ve çocuğu gizlemeleri helâl olmaz. Hayız olmadığı halde 'Hayız gördüm'; hayız gördüğü halde 'Hayız görmedim'; hamile olmadığı halde 'hamileyim'; hamile olduğu halde 'hamile değilim' demesi helâl olmaz."[2222]

[٤٧٤٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: لَا يَكْتُمْنَ الْحَيْضَ، وَلَا الْوَلَدَ، وَلَا يَحِلُّ لَهَا أَنْ تَكْتُمَهُ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ مَتَى تَحِلُّ لِئَلَّا يَرْتَجِعَهَا تُضَارُّهُ.»

2220 Beyhakî, *Sünen*, 7/420, Cerîr tarikiyle; Türkî, 4/109.

2221 Bakara 2/228.

2222 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/416 (2191), Abdullah b. Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/109.

4745. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2223] sözü hakkında "Hayız olduğunu ve çocuğu gizlemesin. Zarar vermek amacıyla, kocasının kendisine dönmemesi için ona dönmesi ne zaman helâl olduğunu bilmediği durumda (bunları) gizlemesi helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٤٦] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} يَعْنِي الْوَلَدَ، قَالَ: الْحَيْضُ، وَالْوَلَدُ هُوَ الَّذِي أُؤْتُمِنَ عَلَيْهِ النِّسَاءُ.»

4746. Yahyâ b. Ebî Tâlib bana Yezîd, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın çocuğu kastederek {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2224] sözü hakkında "(Gizlemesi haram olan şeyin) Çocuk olduğunu kastediyor" dediğini rivayet etmiştir. Ayrıca "Hayız ve çocuk kadınlara emanet olarak verilmiş şeylerdir" demiştir.[2225] **[4/109]**

4- Diğerleri ise "Aksine Allah bununla çocuğu kastetmiştir." demiştir. Sonra Bu görüşü benimseyenler kadının, kocasından gizlemesinin hangi sebeple yasaklandığı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

A- Bazıları; hamile olduğu çocuğu doğurmasından önce hanımına dönmeyi istediği zaman kocanın geri dönme hakkı kaybolmaması için olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ قَبَّاثِ بْنِ رَزِينٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَاحٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ لِرَجُلٍ: اتْلُ هَذِهِ الْآيَةَ فَتَلَا. فَقَالَ: «إِنَّ فُلَانَةَ مِمَّنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ. وَكَانَتْ طُلِّقَتْ وَهِيَ حُبْلَى، فَكَتَمَتْ حَتَّى وَضَعَتْ.»

2223 Bakara 2/228.
2224 Bakara 2/228.
2225 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/234, Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/110.

4747. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Kabbâs b. Rezîn tarikiyle Ali b. Rebâh'tan şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer b. Hattâb bir adama;

'Şu âyeti oku' dedi. O da okudu ve şöyle dedi:

'Falanca kadın Allah'ın, rahimlerinde yarattığını gizleyenlerdendir. Hamile iken (kocası tarafından) boşandı ve doğum yapıncaya kadar gizledi.' dedi."[2226]

[٤٧٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ وَهِيَ حَامِلٌ، فَهُوَ أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا مَا لَمْ تَضَعْ حَمْلَهَا، وَهُوَ قَوْلُهُ: {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ}.»

4748. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan, onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hamileyken hanımını bir veya iki talakla boşadığı zaman doğum yapmadığı müddetçe ona dönmeye en fazla hak sahibidir. Bu {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *'Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.'*[2227] âyeti(nin gereği)dir."[2228] **[4/110]**

2226 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/415 (2190), Kabbâs tarikiyle; Türkî, 4/110. Kabbâs b. Rezîn isimli râvinin tam ismi Kabbâs b. Rezîn b. Humeyd b. Sâlih el-Lahmî'dir. Babasının amcası Seleme, Ali b. Rebâh ve İkrime'den rivayet etmiştir. Kendisinden de İbnü'l-Mübârek, İbn Lehîa ve İbn Vehb rivayet etmiştir. İbn Hibbân bu râviyi sika râvilerden saymıştır. İbn Ebî Hâtim ondan rivayet etmekte bir sakınca olmadığını söylemiştir. Kabbâs b. Rezîn 156 yılında vefat etmiştir.

Ali b. Rebâh isimli râvinin tam ismi Ali b. Rebâh b. Kusayr el-Lahmî'dir. Amr b. el-Âs, Sürâkâ b. Mâlik, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ebû Katâde el-Ensârî ve Ebû Hüreyre gibi birçok sahabîden rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd, Mısır ehlinin ikinci tabakasından saymaktadır ve sika olduğunu söylemiştir. Hicrî 34 yılında doğup 114 yılında vefat etmiştir. Şâkir, 4/520.

2227 Bakara 2/228.

2228 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/416 (2195); Beyhakî, *Sünen*, 7/367, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/110.

[٤٧٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بِشْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ بَيْنَهُمَا رَجْعَةٌ، فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا بَعْدَ هَاتَيْنِ فَهِيَ ثَالِثَةٌ، وَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْهِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ. إِنَّمَا اللَّاتِي ذُكِرْنَ فِي الْقُرْآنِ: {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} هِيَ الَّتِي طُلِّقَتْ وَاحِدَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ، ثُمَّ كَتَمَتْ حَمْلَهَا لِكَيْ تَنْجُوَ مِنْ زَوْجِهَا، فَأَمَّا إِذَا بُتَّ الثَّلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.»

4749. Müsennâ bana Süveyd ve İbnü'l-Mübârek ve Yahyâ b. Bişr tarikiyle İkrime'den şöyle işittiğini söylemiştir: "Talak ikidir ve ikisi arasında dönme hakkı vardır. Bu iki talaktan sonra hanımını boşamak uygun gelirse bu, üçüncü talaktır. Üç defa boşarsa kadın başka bir kimseyle nikâhlanıncaya kadar eski kocasına haram olur. Kur'ân'da {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} *'Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler.'*[2229] âyetinde zikredilen kadın bir veya iki talakla boşanmış sonra da kocasından kurtulmak için hamileliğini gizleyen kadındır. Eğer üç talakı kesinleştirirse kadın başka bir kimseyle nikâhlanıncaya kadar eski kocanın, hanımına dönme imkânı yoktur."[2230]

B- Diğerleri şöyle demiştir: "Kadınların bunu gizlemelerinin yasaklanmasının sebebi onların Câhiliye'de kocalarının onlara geri dönmelerinden korktukları için başka erkeklerle evlenmek üzere gizliyor ve boşandıkları kocalarından olan çocukları yeni evlendikleri kimselere nispet ediyor olmalarıdır. Bundan dolayı da Allah bunu onlara haram kılmıştır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٥٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: كَانَتِ الْمَرْأَةُ إِذَا طُلِّقَتْ كَتَمَتْ مَا فِي بَطْنِهَا، وَحَمْلَهَا لِتَذْهَبَ بِالْوَلَدِ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ، فَكَرِهَ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُنَّ.»

2229 Bakara 2/228.

2230 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/261. Bu rivâyeti Simâk tarikiyle İkrime'den tahric etmiştir. Türkî, 4/111.

4750. Bişr b. Muâz bize Süveyd ve Saîd tarikiyle Katâde'den, onun Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2231] sözüyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın, kocası tarafından boşandığı zaman çocuğu başka babasına (nispet ederek beraberinde) götürmek için karnındakini ve hamile olduğunu gizlerdi. Allah bunu kadınlar için hoş görmedi."

[٤٧٥١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: عَلِمَ اللَّهُ أَنَّ مِنْهُنَّ كَوَاتِمَ يَكْتُمْنَ الْوَلَدَ، وَكَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَامِلٌ، فَتَكْتُمُ الْوَلَدَ وَتَذْهَبُ بِهِ إِلَى غَيْرِهِ، وَتَكْتُمُ مَخَافَةَ الرَّجْعَةِ، فَنَهَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ وَقَدَّمَ فِيهِ»

4751. Muhammed b. Yahyâ bana Abdüla'lâ ve Saîd tarikiyle Katâde'den, onun Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2232] sözüyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, kadınlar arasında (karnındaki) çocuğu gizleyenler olduğunu bilmektedir. Câhiliye halkı(nda) bir adam hanımı hamileyken onu boşar, hanımı da (karnındaki) çocuğu gizler, onu başka bir adama (nispet ederek) götürür ve geri dönmesinden korkarak gizlerdi. Allah da bunu yasakladı ve bu konudaki gerekli emirleri ortaya koydu."[2233] **[4/111]**

[٤٧٥٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} قَالَ: كَانَتِ الْمَرْأَةُ تَكْتُمُ حَمْلَهَا حَتَّى تَجْعَلَهُ لِرَجُلٍ آخَرَ مِنْهَا.»

4752. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'den, onun Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2234] sözüyle ilgili

2231 Bakara 2/228.
2232 Bakara 2/228.
2233 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/275, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/112.
2234 Bakara 2/228.

şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın, kendisine ait çocuğunu başka bir adamdan(mış gibi) yapmak için gizlerdi."[2235]

C- Diğerleri şöyle demiştir: "Kadınların bunu gizlemelerinin yasaklanmasının sebebi şudur: 'Bir adam, hanımını boşamayı istediği zaman kendisinden hamileyken onu boşamamak için ayrılması durumunda adama ve çocuğuna zarar vereceğinden dolayı hamile olup olmadığını sorardı. Bunun üzerine kadınlara da doğru sözlü olmaları ve yalandan kaçınmaları emredilmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٥٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} فَالرَّجُلُ يُرِيدُ أَنْ يُطَلِّقَ امْرَأَتَهُ فَيَسْأَلَهَا: هَلْ بِكِ حَمْلٌ؟ فَتَكْتُمُهُ إِرَادَةَ أَنْ تُفَارِقَهُ، فَيُطَلِّقُهَا وَقَدْ كَتَمَتْهُ حَتَّى تَضَعَ. وَإِذَا عَلِمَ بِذَلِكَ فَإِنَّهَا تُرَدُّ إِلَيْهِ عُقُوبَةً لِمَا كَتَمَتْهُ، وَزَوْجُهَا أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا.»

4753. Musa bana Esbât tarikiyle Süddî'den, Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2236] sözüyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını boşamayı ister ve ona;

'Hamile misin?' diye sorar, o da kocasından boşanma amacıyla gizlerdi ve doğuruncaya kadar onu gizlemiş olduğu durumda o da onu boşardı. Adam bunu bildiği zaman kadının gizlemesinin cezası olarak kadın ona geri verilirdi. Kocası kadının ona dönmesine en fazla hak sahibidir."[2237]

b. Âyetin Tefsirine Dair Görüşlerin En Uygunu

Âyetin tefsirine dair bu görüşlerin en uygunu şu şekilde söyleyenin görüşüdür: "Kocasının bir veya iki talakla boşamış olduğu kadının Allah'ın rahimlerde yarattığını gizlemesini yasakladığı şey hayız ve çocuktur. Çünkü 'kur', temizlik dönemidir' görüşünü benimseyen kimseye göre iddet üçüncü hayızdan kan görmesiyle bittiği gibi Allah'ın kadının rahminde

2235 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/92; *el-Musannef*, (11060); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/275, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/112.

2236 Bakara 2/228.

2237 İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 2/96-97, Süddî'den, Türkî, 4/112.

yarattığı çocuğu doğurmasıyla bittiği konusunda hiç kimse arasında bir görüş ayrılığı yoktur. 'Kur', hayız dönemidir' görüşünü benimseyenlere göre üçüncü hayız kesilip temizlendiği zaman (iddet biter). **[4/112]**

Durum böyle olunca Allah Teâlâ, kadınlara, Allah Teâlâ'nın kocaya verdiği, onların iddet süreleri sona erinceye kadarki hakkın bitimine kadar, özelliklerini söylediğimiz kocadan (çocuğun) gizlemelerini haram kılmıştır. Bu hak eğer hamileyseler karınlarındakini doğurmalarıyla, hamile değillerse üç kur'un bitmesiyle ortadan kalkar. Buradan söz konusu kadınların kendilerini boşayan kocalarından gerek hayzı gerekse hamileliklerini gizlemeleri yasaklandığı ve bu âyette hayız ve hamilelikten sadece birinin kastedildiğini söyleyerek âyetin kapsamını daraltanın bu yorumunun isabetsiz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her ikisi de Allah'ın rahimlerde yarattığı şeylerdendir ve ikisinden her birinde diğerinde olduğu gibi belli bir sürenin bitmesiyle kocanın hakkının ortadan kalkma durumu vardır. âyetin kapsamını daraltıp hayız veya hamilelikten biriyle sınırlandıran kimseden bu iddiasının doğru olduğuna dair aslî (kaynak olan naslardan) açık bir delil ve o görüşe teslim olmayı gerektiren bir kanıt istenir. Sonra da bu isteğe cevap vermesi için söz kendisine tevdi edilir. İkisinden (hayız ve hamilelikten) biri konusunda ne söylerse söylesin bu söylediği (hayız ve hamilelikten) diğeri için de bağlayıcı olacaktır.

Süddî'nin bununla kastedilenin kadınların kocaları onları boşamayı istediklerinde hamileliği gizlemeleri olduğu yönünde dile getirdiği görüşe gelince... Bu, Kur'ân'ın zâhirinin delâlet ettiği mânaya ters bir görüştür. Bunun;

a) Bir sebebi şanı yüce Allah'ın; {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz."*[2238] sözünün mânasının "Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa üç kur' içerisinde Allah'ın rahimlerde yarattığını gizlemeleri helâl olmaz." şeklinde olmasından dolayıdır. **[4/113]**

b) Diğer bir sebebi de şanı yüce olan Allah'ın onlara bunun haram kılınmasını onlara kocalarının onlarla ayrılmasının nasıl olacağını açıkladıktan, onları mecbur tutacağı beklemeyi bildirdikten sonra onlara haram

2238 Bakara 2/228.

ve helâl olan şeyleri, onlara gerekli olan iddeti ve bu süre içerisinde onlara gerekli olanları haber vererek haram kıldığını zikretmiş olmasıdır.

Böylece Cenâb-ı Hak, kocalarına zarar vermek amacıyla hayızı ve hamileliği gizlememelerinin kendilerine vacip olduğunu kadınlara öğretmiş olmaktadır. Doğum yapmasıyla ve âdetin belli bir süre sonra bitmesiyle kocalarının hakları kesintiye uğrar. Dolayısıyla Allah'ın yasaklama hükmünün öncesinde ve sonrasında bahsi geçen sebeplerden dolayı (rahimlerindekini gizlemeyi) yasaklaması daha önce bahsi geçmeyen bir sebepten dolayı yasaklamasından daha evladır.

c. {إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa"

Soru: Eğer bir kimse "{إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *'Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa'*[2239] sözünün mânası nedir?" derse...

Cevap: "Bu nehyi sadece Allah'a ve âhiret gününe inanan mümin hanımlara özel kılsa bile Allah'a ve ahiret gününe inanmıyorlarsa kocalarından bunu gizlemeleri hiç helâl olur mu?" demektir.

Bunun mânası senin düşündüğünden farklıdır. Mânası ancak kocası tarafından boşanmış kadının, Allah'ın rahminde yarattığı hayız veya çocuğu, boşadığı iddet günleri içerisinde, kocasına zarar vermek için gizlemesidir. Esasen bu, Allah'a ve âhiret gününe inanan kimsenin yapacağı işlerden ve ahlakî özelliklerinden değildir. Bu ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimsenin fiillerinden ve inanmayan kadınların ahlakî özelliklerindendir. Ey mümin hanımlar! Siz onların ahlâklarıyla ahlâklanmayın. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız ve Müslüman hanımlardansanız bu size helâl olmaz. Bu gizlemenin haram kılınması inançsız kadınların dışında sadece mümin hanımlara özel değildir. Aksine kendisiyle cinsel ilişkiye girildikten sonra boşandığı zaman Allah'ın farzlarının bağlayıcı kıldığı beklemesi gereken kur'ları olan boşanmış her kadının Allah'ın rahimlerinde yarattığı hayızı ve çocuğu kocasından gizlememesi gerekir. **[4/114]**

2239 Bakara 2/228.

3. {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} "Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} *"Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."* sözünün tefsiri:

a. {بُعُولَة} "Kocalar" Kelimesi

{بُعُولَة} *"kocalar"*[2240] kelimesi بَعْل kelimesinin çoğuludur ve kadının kocası anlamına gelir.

Cerîr'in (ö. 110/728 [?]) şu şiiri buna örnektir:

أَعِدُّوا مَعَ الْحَلْيِ الْمَلَابَ ... فَإِنَّمَا جَرِيرٌ لَكُمْ بَعْلٌ وَأَنْتُمْ حَلَائِلُهْ

İpekle birlikte melâb[2241] da hazırlayın
Cerîr sizin kocanız siz de onun hanımlarısınız[2242]

Çoğul kelime olan فُعُولٌ kalıbındaki kelimelerde olduğu üzere الفَحْلُ kelimesi فُحُولَةٌ ve فُحُولٌ şeklinde, الذَّكَرُ kelimesi الذُّكُورُ ve الذُّكُورَةُ şeklinde çoğul yapılabildiği gibi البَعْلُ kelimesi de بُعُولَةٌ ve بُعُولٌ şeklinde çoğul yapılabilmektedir. Araplar çoğunlukla "ه/hâ" harfini getirirler. فِعَالٌ kalıbında olan olduğu duruma gelince "ه/hâ" harfini getirmeleri azdır. Araplardan العِظَامُ ve العِظَامَةُ kelimeleri rivayet edilmiştir.

Recez sahibinin şu sözü buna örnektir:

ثُمَّ دَفَنْتَ الْفَرْثَ وَالْعِظَامَهْ

Sonra dışkı ve kemikleri gömdün[2243]

Müzekker kelime için الْحِجَارَةُ ve الْحِجَارُ, الْمِهَارَةُ ve الْمِهَارُ, الذِّكَارُ ve الذِّكَارَةُ kelimeleri söylenilmektedir.

2240 Bakara 2/228.

2241 Gelinin süslenmesi esnasında kullanılan ve zaferandan yapılan bir çeşit koku. Şâkir, 4/526.

2242 Cerîr b. Atıyye, *Dîvân*, 2/969; Türkî, 4/115.

2243 İbn Düreyd, *el-Cemhera*, 3/121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, هذم ve عظم maddeleri. Türkî, 4/115.

b. Tefsiri

Âyetin tefsirine gelince şöyledir: "Kendi kendilerine üç kur' beklemelerini gerekli tuttuğumuz ve rahimlerindekini gizlemelerini haram kıldığımız boşanmış kadınların kocaları -üç kur' bekleme ve hamile olduğu durumlarında- kendilerini kocalarına geri döndürmeye ve onlardan olan çocukları onlara nispet etmeye daha uygun ve daha fazla hak sahibidirler. Bu kadınların, kocalarını kendilerine dönmesine engel olmaları uygun değildir." **[4/115]**

Tıpkı şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٧٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} يَقُولُ: إِذْ طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ، وَهِيَ حَامِلٌ فَهُوَ أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا مَا لَمْ تَضَعْ.»

4754. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} *"Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2244] âyeti hakkında "Bir adam hanımını hamileyken bir veya iki talakla boşadığı zaman doğum yapmadığı müddetçe ona geri dönmeye en fazla hak sahibidir." dediğini rivayet etmiştir.[2245]

[٤٧٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} قَالَ: فِي الْعِدَّةِ.»

4755. İbn Beşşâr bize Yahyâ b. Saîd, Süfyân ve Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2246] ifadesi için "İddet içerisinde (dönmeye en fazla hak sahibidirler anlamında)" olduğunu söylemiştir.

2244 Bakara 2/228.

2245 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/416 (2195); Beyhakî, *Sünen*, 7/367; Abdullah b. Sâlih'ten; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/116.

2246 Bakara 2/228.

[٤٧٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَالَا: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} وَذَلِكَ أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ إِذَا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ كَانَ أَحَقَّ بِرَجْعَتِهَا وَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا، فَنَسَخَ ذَلِكَ فَقَالَ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} الْآيَةَ.»

4756. İbn Humeyd bize Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyn b. Vâkid ve Yezîd en-Nahvî tarikiyle İkrime ve Hasan el-Basrî'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا} *'Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler.'*[2247] buyurmuştur. Bu, 'Bir adam hanımını üç talakla boşasa bile ona dönmeye en fazla hak sahibidir' demektir. Bunu {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır.'*[2248] âyeti neshetmiştir."[2249]

[٤٧٥٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} فِي عِدَّتِهِنَّ.»

4757. Musa b. Amr bize Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2250] âyeti hakkında "İddetleri içerisinde (dönmeye en fazla hak sahibidirler anlamında)" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[2251]

2247 Bakara 2/228.
2248 Bakara 2/229.
2249 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417 (2195), muallak olarak, Türkî, 4/116.
2250 Bakara 2/228.
2251 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 236. Onun tarikiyle de bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/367; Türkî, 4/116.

[٤٧٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

4758. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٧٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: فِي الْعِدَّةِ.

4759. İbn Vekî' bize babası, Süfyân ve Leys tarikiyle Mücâhid'in bu âyet hakkında "İddetleri içerisinde (dönmeye en fazla hak sahibidirler anlamında)" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. **[4/116]**

[٤٧٦٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} أَيْ فِي الْقُرُوءِ فِي الثَّلَاثِ حِيَضٍ، أَوْ ثَلَاثَةِ أَشْهُرٍ، أَوْ كَانَتْ حَامِلًا، فَإِذَا طَلَّقَهَا زَوْجُهَا وَاحِدَةً أَوِ اثْنَتَيْنِ رَاجَعَهَا إِنْ شَاءَ مَا كَانَتْ فِي عِدَّتِهَا.»

4760. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'den Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2252] sözüyle alakalı "Yani üç hayız dönemi içerisindeki veya üç ay içerisindeki veya hamile olduğu durumdaki kur'lar içerisinde kocası hanımını bir veya iki talakla boşarsa iddet içerisinde dilerse hanımına dönebilir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٦١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} قَالَ: كَانَتِ الْمَرْأَةُ تَكْتُمُ حَمْلَهَا حَتَّى تَجْعَلَهُ لِرَجُلٍ آخَرَ، فَنَهَاهُنَّ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ وَقَالَ: {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} قَالَ قَتَادَةُ: أَحَقُّ بِرَجْعَتِهِنَّ فِي الْعِدَّةِ.»

4761. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'den Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya*

2252 Bakara 2/228.

daha çok hak sahibidirler."[2253] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kadın çocuğu başkasına nispet etmek için hamileliğini gizliyordu. Allah da bunu kadınlara yasakladı {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *'Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler.'*[2254] buyurdu." Katâde; "Kocalar iddet içerisinde hanımlarına dönmeye en fazla hak sahibidir." demiştir.[2255]

[٤٧٦٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} يَقُولُ: فِي الْعِدَّةِ مَا لَمْ يُطَلِّقْهَا ثَلَاثًا.»

4762. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2256] sözü hakkında "Üç defa boşamadığı müddetçe iddet içerisinde (dönmeye en fazla hak sahibidir)" dediği rivayet edildi.[2257]

[٤٧٦٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} يَقُولُ: أَحَقُّ بِرَجْعَتِهَا صَاغِرَةً عُقُوبَةً لِمَا كَتَمَتْ زَوْجَهَا مِنَ الْحَمْلِ.»

4763. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2258] sözü hakkında "Kocasından hamileliğini gizlemesine ceza olarak zelil bir şekilde kocasına dönmeyi daha fazla hak eder." dediğini rivayet etmiştir.[2259]

[٤٧٦٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} أَحَقُّ بِرَجْعَتِهِنَّ مَا لَمْ تَنْقَضِ الْعِدَّةُ.»

2253 Bakara 2/228.
2254 Bakara 2/228.
2255 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/92; *el-Musannef*, (11060); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/117.
2256 Bakara 2/228.
2257 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/117.
2258 Bakara 2/228.
2259 Rivayetin tahrici sayfa Türkî, 4/112'de geçmiştir. Türkî, 4/117.

4764. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2260] sözü hakkında "Kocaları iddet bitmediği müddetçe dönmeye en fazla hak sahibidir" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٦٥] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} قَالَ: مَا كَانَتْ فِي الْعِدَّةِ إِذَا أَرَادَ الْمُرَاجَعَةَ.»

4765. Yahyâ b. Ebî Tâlib bana Yezîd ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2261] sözü hakkında "(Kocaları) iddet içerisinde dönmeyi istediği zaman (dönmeye en fazla hak sahibidir)." dediğini rivayet etmiştir. **[4/117]**

c. Bir Veya İki Talakla Boşanmış Kadının Kocasının Üç Kur' Dönemi İçerisindeyken Dönme Hakkı Var Mıdır?

Soru: Bize bu konuda şöyle bir soru yöneltilebilir: "Bir veya iki talakla boşanmış kadının kocasının, ona (talakı) bildirdikten sonra üç kur' dönemi içerisindeyken -hanımına dönerek kendisinin ve hanımının durumunu düzeltmek kastıyla olması durumu hariç- dönme hakkı var mıdır?"

Cevap: Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Kendisiyle Allah arasındaki ilişki durumuna gelince hanımına dönmek sûretiyle kendisinin ve hanımının durumu düzeltmek için değil de ona zarar vermek için olursa dönmesi câiz değildir. Ancak (fıkhî) hüküm olarak erkeğin hanımına dönmesi yönünde hüküm verilir. Bu hükmümüz zarar vermek amacıyla iddeti bitinceye kadar Allah'ın gizlemesini yasakladığı halde rahminde yarattığı çocuğu veya hayızı gizlediği takdirde hanımına dönmesinin bâtıl olacağına dair hükmümüze benzemektedir.

O ve bunu kocasından gizlemeyi terk etmek sûretiyle Allah'a itaat eden kadın -erkeğin, hanımına dönmesinin bâtıl olduğu konusunda iddeti bitinceye kadar kocasından gizlediği konusunda günaha girmiştir- bu konuda Allah'a itaat ve isyan konusunda farklı olsalar da hüküm açısından aynıdır. İkisi de hür olan karı kocadan bir veya iki talakla boşanmış hanımına, bunu

2260 Bakara 2/228.
2261 Bakara 2/228.

bildirdikten sonra dönen de aynıdır. Dönmek sûretiyle zarar vermek isterse yaptığı fiille Rabbine karşı günaha girmiş ve Allah'ın izin vermediği şeyde haddi aşmış olsa da ona dönmeyle hükmedilir ve bu yaptığı şey konusunda Allah cezalandırabilir. O anda hanımı olduğu için şanı yüce olan Allah'ın hükmüyle koca ile geri döneceği hanımı arasına girmek kullar için câiz değildir. Geri döndükten sonra Allah'ın ona tanıdığı hakkın dışında bir şeyle zarar vermeye çabalarsa vermeyi istediği zarar onun dışında birine geçinceye kadar şanı yüce Allah'ın kocaların hanımları için almasını zorunlu tuttuğu hakları kadın için alınır.

d. Âyete Göre Doğru Ve Yanlış Olan Görüş

{وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ} *"Kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."*[2262] âyeti "Îlâ yapan kimse boşamaya kesin karar verirse ve îlâ yaptığı hanımı boşarsa adamın bu boşamanın üzerine hanımına dönme hakkı vardır." görüşünü benimseyenin sözünün doğruluğuna; "Dört ayın geçmiş olması boşamaya kesin karar vermektir ve bu bir bâin talaktır." diyenin görüşünün de yanlışlığına en açık delildir. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âyette kullarına hanımlarına îlâ yapıp boşamaya kesin karar verdikleri ve îlâdan dönmekten kaçındıkları zaman onlara ve kadınlara gereken kocaların îlâ yapmaları ve hanımlarını boşamalarıyla alakalı hükümleri bildirmiştir. **[4/118]**

4. {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} "Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Bunun tefsiri: Şanı yüce olan Allah'ın kadınlara gerekli tuttuğu konuda hanımların kocaları üzerinde itaat yükümlülüğü gibi kocaların da hanımları üzerinde güzel eşlik ve güzel muamele etme sorumluluğu vardır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

2262 Bakara 2/228.

[٤٧٦٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: إِذَا أَطَعْنَ اللَّهَ، وَأَطَعْنَ أَزْوَاجَهُنَّ، فَعَلَيْهِ أَنْ يُحْسِنَ صُحْبَتَهَا، وَيَكُفَّ عَنْهَا أَذَاهُ، وَيُنْفِقَ عَلَيْهَا مِنْ سَعَتِهِ.»

4766. Müsennâ bize İshâk, Ebû Âsım ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır."*[2263] sözüyle alakalı "Kadınlar Allah'a ve kocalarına itaat ettikleri zaman kocanın da hanımına iyi bir muamelede bulunması, ona eziyet etmekten kaçınması ve imkânı ölçüsünde ona harcamada bulunması gerekir." dediğini rivayet etmiştir.[2264]

[٤٧٦٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: يَتَّقُونَ اللَّهَ فِيهِنَّ كَمَا عَلَيْهِنَّ أَنَّ يتقين اللَّهَ فِيهِمْ.»

4767. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır."*[2265] sözüyle alakalı "Kocalar hanımları hakkında hanımların kocaları hakkında Allah'tan sakındıkları gibi sakınırlar." dediğini rivayet etmiştir.[2266]

2- Diğerleri bunun mânasının; "Kocaların hanımları üzerinde olduğu gibi kadınların da kocaları üzerinde onlara güzelce süslenmeleri ve onlarla uyumlu hareket etmeleri hakkı vardır." şeklinde olduğunu söylemiştir. **[4/119]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ بَشِيرِ بْنِ سَلْمَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَتَزَيَّنَ لِلْمَرْأَةِ كَمَا أُحِبُّ أَنْ تَتَزَيَّنَ لِي؛ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ: {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ}.»

2263 Bakara 2/228.
2264 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/276, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/119.
2265 Bakara 2/228.
2266 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/189; Türkî, 4/117.

4768. İbn Vekî‘ bize babası, Beşîr b. Selmân ve İkrime tarikiyle İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir: “Hanımın bana süslenmesini sevdiğim gibi ben de hanım için süslenmeyi severim. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} ‘*Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.*’[2267] buyuruyor.”[2268]

Bana göre âyetin tefsirine en uygun olanı şudur: Bir veya iki talakla boşanmış kadınların onlara duyurduktan sonra -hanımlarının ve kendilerinin durumunu düzeltmeyi istemeleri durumu hariç- üç kur’ içerisinde dönmek isterlerse zarar vermek amacıyla kocalarının onlara dönmemesi gerekir. Öyleyse tıpkı kocaları atlatmak için zarar vermek amacıyla iddetleri içerisinde Allah’ın rahimlerinde yarattığı çocuk ve hayız kanını gizlememeleri gerektiği gibi kocaları da zarar vermek amacıyla hanımlarına dönmesinler. Bunun sebebi Allah’ın boşanmış kadınlara iddetleri içerisinde -eğer Allah’a ve âhiret gününe inanıyorlarsa- rahimlerinde yarattığını gizlemelerini yasaklamış ve kocalarını -eğer durumu düzeltmek istiyorlarsa- hanımlarının kendilerine geri verilmesine en fazla hak sahibi kılmış olmasıdır. Bundan dolayı karı-kocadan her birine, eşine zarar vermesini haram kılmış ve her birinin hakkını ve sorumluluğunu bildirmiştir. Bunun ardından {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} “*Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.*”[2269] ifadesini getirmiştir. Böylece eşlerin her birine zarar vermekten kaçınma noktasında eşine düşen sorumluluğunun benzeri bir sorumluluğun kendisine düştüğünü açıklamıştır. **[4/120]**

Bu tefsir Kur’ân âyetinin zâhirinin delâlet ettiği anlama en çok benzeyen yorumdur. Her ne kadar bizim belirttiğimiz konuda nâzil olmuş olsa da eşlerin birbirine olan bütün sorumluluğunun bu kapsama girmesi mümkündür. Çünkü şanı yüce olan Allah eşlerden her birine diğeri üzerinde bir hak belirlemiştir. Her birinin diğeri üzerinde olduğu gibi karşılıklı olarak diğeri üzerinde hakkını yerine getirmesi gerekir. O zaman Dahhâk ve İbn Abbas’ın dile getirdiği hususlar ve bunun dışındakiler bu âyetin kapsamına girer.

2267 Bakara 2/228.

2268 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417, (2196) Vekî‘ tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/276, Süfyân b. Uyeyne, Vekî‘, Abd b. Humeyd ve İbnü’l-Münzir’e nispetle; Türkî, 4/120.

2269 Bakara 2/228.

5. {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} "Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bunun tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Allah'ın erkekler için kadınlar üzerinde ortaya koyduğu derecenin mânası; Allah'ın erkekler için kadınlara miras, cihad ve benzeri konularda ortaya koyduğu üstünlüktür."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٦٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: فَضْلُ مَا فَضَّلَهُ اللَّهُ بِهِ عَلَيْهَا مِنَ الْجِهَادِ، وَفَضْلُ مِيرَاثِهِ، وَكُلُّ مَا فُضِّلَ بِهِ عَلَيْهَا.»

4769. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2270] sözü hakkında "Allah'ın cihat, miras ve üstün kılındığı şeylerin tamamında erkeği kadına üstün kılmasıdır" dediğini rivayet etmiştir.[2271]

[٤٧٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4770. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٧٧١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ: عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: لِلرِّجَالِ دَرَجَةٌ فِي الْفَضْلِ عَلَى النِّسَاءِ.»

2270 Bakara 2/228.

2271 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417 (2199), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/121.

4771. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2272] sözü hakkında "Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece üstünlüğü vardır" dediğini rivayet etmiştir.[2273]

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Bu derece otorite ve itaattir." **[4/121]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٧٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: إِمَارَةٌ.»

4772. Ebû Küreyb bize İbn Yemân ve Süfyân tarikiyle Zeyd b. Eslem'in, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2274] sözüyle alakalı "(Bu üstünlük) Yöneticiliktir" dediğini rivayet etmiştir.[2275]

[٤٧٧٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: طَاعَةٌ، قَالَ: يُطِعْنَ الْأَزْوَاجُ الرِّجَالَ، وَلَيْسَ الرِّجَالُ يُطِيعُونَهُنَّ.»

4773. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2276] sözüyle alakalı "(Bu üstünlük kadının) İtaat etmesidir." ve "Hanımlar kocalarına itaat ederler, kocalar onlara itaat etmezler." dediğini rivayet etmiştir.[2277]

[٤٧٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: ثَنَا أَزْهَرُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: لَا أَعْلَمُ إِلَّا أَنَّ لَهُنَّ مِثْلَ الَّذِي عَلَيْهِنَّ إِذَا عَرَفْنَ تِلْكَ الدَّرَجَةَ.»

2272 Bakara 2/228.
2273 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/93; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417 (2202), Hasan b. Yahyâ, Türkî, 4/121.
2274 Bakara 2/228.
2275 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417 (2201), Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/122.
2276 Bakara 2/228.
2277 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (2/98); Türkî, 4/122.

4774. Müsennâ bana İshâk, Ezher ve İbn Avn tarikiyle Muhammed'in, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2278] sözüyle alakalı "Bu üstünlük derecesini bildikleri zaman kocaları üzerindeki sorumlulukları kadar da hakları olduğundan başka bir şey bilmiyorum" dediğini rivayet etmiştir.

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Erkeğin kadına üstünlük derecesi onun, hanımına verdiği mehir sebebiyledir. Eğer kadın, kocasına zina iftirasında bulunursa had cezası uygulanır, eğer koca, hanımına zina iftirasında bulunursa liân yapar."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٧٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: بِمَا أَعْطَاهَا مِنْ صَدَاقِهَا، وَأَنَّهُ إِذَا قَذَفَهَا لَاعَنَهَا، وَإِذَا قَذَفَتْهُ جُلِدَتْ وَأُقِرَّتْ عِنْدَهُ.»

4775. Muhammed b. Humeyd bize Cerîr ve Ubeyde tarikiyle Şa'bî'nin, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2279] sözüyle alakalı "(Bu üstünlük derecesi) Hanımına verdiği mehir sebebiyledir. Eğer koca, hanımına zina iftirasında bulunursa liân yapar. Eğer kadın, kocasına zina iftirasında bulunursa celde cezası uygulanır ve kocasının yanında itiraf ettirilir" dediğini rivayet etmiştir.[2280]

4- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Erkeğin hanımına olan bu üstünlük derecesi kocanın, hanımına yaptığı iyilik, onun hakkını yerine getirmesi ve kadına ait olan bir sorumluluk ve görevleri hanımından kendi üzerine almasıdır." **[4/122]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ بَشِيرِ بْنِ سَلْمَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَا أُحِبُّ أَنْ أَسْتَنْظِفَ جَمِيعَ حَقِّي عَلَيْهَا، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ: {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ}.»

2278 Bakara 2/228.

2279 Bakara 2/228.

2280 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (2/98); Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/190; Türkî, 4/122.

4776. İbn Vekî' bize babası, Beşîr b. Selmân ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın; "Ben hanımım üzerindeki bütün hakkımı tam olarak almayı istemem. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *'Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.'*[2281] buyuruyor." dediğini rivayet etmiştir.[2282]

5- Diğerleri şöyle demiştir: "Erkeğin kadın üzerindeki üstünlük derecesi erkeğin sakalının olmasıdır ve Allah kadına bunu vermemiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٧٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: ثَنَا حُمَيْدٌ، قَالَ: «{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} قَالَ: لِحْيَةٌ.»

4777. Musa b. Abdirrahmân el-Mesrûkî bana Ubeyd b. es-Sabbâh tarikiyle Humeyd'in, Allah'ın {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2283] sözü hakkında "(Bu üstünlük derecesi) Sakaldır." dediğini rivayet etmiştir.[2284]

Âyetin tefsiri olmaya en uygun görüş İbn Abbas'ın dile getirdiği görüştür. Bu da söz konusu üstünlük derecesinin şanı yüce Allah'ın bu bağlamda zikrettiği erkeğin, hanımından bazı sorumlulukları kendi üzerine alması, bunları ondan istemeyip göz yumması ve kadına ait bütün görevleri bizzat kendisinin yerine getirmesine dair görüştür. Bunun sebebi şanı yüce olan Allah'ın {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır."*[2285] sözünün ardından {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2286] demesidir. Şanı yüce olan Allah kadına Allah'ın rahimlerde yarattığını gizleme ve bunun dışındaki hakları konusunda zarar vermesini terk etmesini gerektiğini bildirdiği gibi erkeğe de üç kur' içerisinde ve bunun dışındaki bütün işleri ve hakları konusunda hanımına döndüğünde ona zarar vermeyi terk etmesi gerektiğini bildirmiştir. Sonra erkekleri,

---

2281 Bakara 2/228.

2282 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/417 (2198), Vekî' tarikiyle; Türkî, 4/123.

2283 Bakara 2/228.

2284 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (2/98), Humeyd'den nakledip şöyle demiştir: "Rivayet sahih olsa bile zayıf bir görüştür. Âyetin lafzı ve mânası bunu gerektirmez." Türkî, 4/123.

2285 Bakara 2/228.

2286 Bakara 2/228.

hanımları Allah'ın gerekli kıldığı şeylerin bir kısmını yerine getirmeyi terk ettikleri zaman hanımlara olan üstünlüklerinin gereğini yapmaya yönlendirmektedir. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah onlara yaptıkları harcamalar erkeklerin, hanımları üzerindeki sorumluluğu almaları sebebiyle {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2287] buyurmuştur. İbn Abbas'ın "Ben hanımım üzerindeki bütün hakkımı tam olarak almayı istemem. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *'Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.'*[2288] buyuruyor." sözüyle kastettiği mâna budur. الدَّرَجَةُ kelimesinin mânası rütbe ve konumdur. **[4/123]**

Şanı yüce Allah tarafından olan bu söz her ne kadar zâhiren (emir ve istek bildirmeyen) haber olsa da mânası erkeklerin kadınlar üzerinde bir üstünlüğü olması için erkekleri kadınlar üzerinde üstünlüklerinin gereğini yapmaya yönlendirmektir.

6. {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

{وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Övgüsü yüce olan Allah şunu kastediyor: "Allah, emrine karşı çıkıp ve sınırı aşıp hanımlarına hayızlıyken yaklaşan, yeminlerini iyilik etmeye, takvâlı olmaya ve insanların arasını bulmaya engel yapan, hanımını îlâ yapmak sûretiyle başka biriyle evlenmesini engelleyen, talak verdikten sonra ona dönme konusunda zarar veren, kadınlardan Allah'ın, rahimlerinde yarattığını gizleyen, iddeti içerisinde başka biriyle nikâhlanan, Allah'ın onlar için belirlediği vakte kadar evlenmeden beklemeyi terk eden ve bunlar dışında isyan fiilleri işleyenlerden intikam alma konusunda karşı konulmaz şekilde üstündür. Mahlûkatı içerisinde yaptığı düzenlemeler ve aralarında verdiği hükümlerde hikmet sahibidir."

2287 Bakara 2/228.
2288 Bakara 2/228.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٤٧٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} يَقُولُ: عَزِيزٌ فِي نِقْمَتِهِ، حَكِيمٌ فِي أَمْرِهِ.»

4778. Müsennâ bana İshâk, Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[2289] sözü hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "İntikam almada karşı konulmaz şekilde üstün ve işinde hikmet sahibi olandır."[2290] **[4/124]**

Övgüsü yüce olan Allah {وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ} *"İman edinceye kadar müşrik kadınlarla evlenmeyin."*[2291] sözünden başlayarak{وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ} *"Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[2292] sözüne kadar onlara haram kıldığı ve yasakladığı şeyleri önce ortaya koyduktan sonra bu sözüyle kullarını tehdit etmiştir. Sonra da akıl sahipleri bu yasaklardan uzak dursunlar, basiret sahipleri öğüt alsınlar ve azabından korkup sakınsınlar diye bunun ardına tehdidini getirmiştir.

2289 Bakara 2/228.

2290 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/371, 418, 453 (1956, 2204, 2398), Abdullah b. Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/124.

2291 Bakara 2/221.

2292 Bakara 2/228.

DİZİN

İSİMLER

A

Abdullah 2, 18, 26, 30, 32, 38, 40, 42, 43, 48, 49, 50, 56, 59, 66, 74, 101, 102, 105, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 140, 170, 171, 179, 180, 181, 206, 252, 254, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 270, 271, 273, 274, 281, 284, 291, 292, 297, 298, 300, 301, 311, 313, 316, 325, 326, 330, 331, 332, 335, 366, 368, 370, 373, 375, 386, 391, 394, 395, 422, 428, 429, 430, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 440, 446, 472, 490, 495, 515, 529, 532, 540, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 563, 569, 571, 585, 587, 588, 589, 595, 600, 614, 616, 623, 636

Abdullah b. Ahmed 66, 563, 571

Abdurrahman b. Hâris 49

Abdülkadir el-Bağdâdî 239, 240

Abdürrezzâk 25, 26, 30, 31, 36, 41, 42, 43, 45, 48, 74, 85, 98, 106, 108, 134, 140, 149, 158, 165, 173, 185, 203, 207, 223, 232, 233, 269, 270, 282, 297, 298, 302, 319, 320, 324, 340, 346, 369, 372, 373, 377, 384, 389, 390, 393, 394, 409, 410, 436, 449, 450, 452, 467, 468, 476, 478, 479, 483, 488, 496, 514, 515, 517, 518, 519, 524, 526, 529, 530, 531, 532, 535, 538, 541, 544, 545, 549, 550, 557, 560, 567, 568, 571, 573, 574, 583, 584, 585, 587, 588, 592, 593, 594, 596, 597, 598, 599, 613, 618, 619, 625, 626, 632

Abdürrezzâk b. Hemmâm 185, 207, 223, 233, 269, 270, 297, 298, 302, 320, 324, 340, 346, 369, 372, 373, 377, 384, 389, 390, 393, 394, 410, 436

Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî 302

Âcûrrî 300, 301

Ahmed Abdurrahman el-Bennâ 193

Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî 20

Ahmed b. Hanbel 21, 30, 49, 86, 100, 101, 102, 103, 119, 120, 187, 193, 222, 223, 254, 271, 297, 330, 331, 334, 343, 387, 394, 395, 431, 439, 440, 441, 491, 535, 588

Ahmed b. Muhammed el-Bennâ 137

Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî 299

A'meş 222, 253, 408, 518, 530, 541, 542, 547, 549, 551, 556, 579, 589, 592

Âmidî 168

Âsım 24, 45, 56, 66, 69, 71, 73, 79, 80, 81, 96, 102, 105, 119, 120, 131, 134, 137, 140, 141, 144, 149, 164, 167, 172, 179,

184, 197, 200, 209, 242, 247, 268, 286, 297, 298, 299, 304, 307, 308, 317, 320, 326, 329, 330, 331, 336, 341, 352, 360, 367, 396, 397, 400, 405, 406, 456, 470, 475, 477, 489, 501, 565, 574, 582, 583, 612, 624, 629, 631
Atâ 19, 22, 23, 24, 28, 37, 44, 55, 75, 76, 96, 97, 101, 104, 108, 114, 135, 150, 245, 248, 275, 281, 282, 283, 300, 303, 324, 326, 327, 343, 344, 348, 350, 351, 368, 414, 418, 419, 425, 432, 446, 452, 464, 466, 467, 470, 471, 472, 484, 501, 503, 513, 516, 544, 545, 547, 550, 554, 572, 573, 578, 583

B

Begavî 53, 86, 119, 213, 330, 401, 416, 436, 440, 441, 485, 489, 490, 524
Bekrî 33
Beyhakî 26, 30, 41, 42, 43, 49, 50, 53, 66, 86, 93, 94, 95, 97, 101, 123, 132, 180, 193, 222, 263, 267, 268, 297, 301, 302, 303, 313, 323, 330, 331, 343, 344, 366, 367, 369, 372, 373, 385, 391, 397, 400, 401, 403, 419, 424, 431, 432, 435, 436, 440, 441, 451, 454, 464, 465, 467, 471, 475, 476, 484, 491, 516, 540, 545, 548, 550, 558, 563, 571, 575, 583, 585, 587, 591, 593, 596, 599, 600, 610, 613, 614, 616, 623, 624
Buhârî 22, 26, 53, 66, 86, 154, 206, 222, 246, 297, 303, 316, 330, 334, 394, 395, 428, 431, 436, 465, 484, 569
Buhûtî 40
Bûsırî 491

C

Cevherî 32

D

Dânî 235
Dârekutnî 21, 30, 67, 123, 297, 491, 535, 544, 545, 564, 571
Dârimî 101, 102, 332, 382, 384, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 397, 400, 401, 403, 407, 419, 420, 430, 435, 436, 440
Deylemî 182

E

Ebû Amr 167, 168, 179, 338, 396, 428, 562
Ebû Avâne 107, 517, 529, 538, 541
Ebû Bekir İbnü'l-Arabî 53
Ebû Bekr 298, 299, 396, 432, 559, 573
Ebû Bekr el-Harâitî 298, 299
Ebû Ca'fer 31, 47, 61, 100, 115, 127, 135, 141, 175, 179, 180, 214, 219, 224, 225, 227, 253, 301, 316, 335, 360, 377, 496, 510, 536, 542, 579, 603
Ebû Ca'fer en-Nehhâs 301, 316, 335
Ebû Ca'fer er-Râzî 115, 180
Ebû Dâvûd 23, 26, 30, 40, 49, 53, 66, 101, 123, 161, 182, 206, 270, 330, 331, 332, 334, 344, 394, 435, 436, 467, 474, 491, 510, 554, 556, 566, 604
Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh 182
Ebû Hayve 179
Ebû Hayyân 21, 27, 28, 140, 151, 152, 179, 181, 211, 253, 410, 426, 629, 633
Ebû Hayyân el-Endelüsî 21, 27, 28, 140, 151, 152
Ebû Hilâl el-Askerî 295
Ebû Meymûne 23
Ebû Nuaym 26, 27, 28, 41, 53, 67, 86, 111, 114, 119, 356, 414, 415, 431, 436, 480, 524, 565, 577, 578
Ebû Temmâm 168, 316
Ebû Ubeyd 177, 179, 301, 303, 428
Ebû Ubeyde 21, 23, 267, 444, 548, 605
Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ 444

Ebû Ya'lâ 49, 66, 86, 100, 103, 119, 120, 222, 268, 332, 432, 433, 436, 441
Ebû Zübeyr 26
Ebü'l-Âliye 135, 179, 198, 211, 219, 225
Ebü'l-Ferec 239
Ebü'ş-Şeyh 193, 299, 344, 474
Ezherî 295
Ezrakî 37, 43, 44

F

Fahreddin er-Râzî 283
Fâkihî 38, 70, 317
Fâsî 38
Ferrâ 138, 228, 230, 236, 239, 240, 255, 277, 278, 279, 280, 357, 362, 376
Fesevî 66
Firyâbî 94, 107, 110, 148, 161, 269, 550

H

Hafs 349, 359, 377, 394, 396, 471, 485, 515, 552
Hâkim 26, 30, 42, 93, 103, 206, 330, 343, 344, 433, 435, 491
Hakîm et-Tirmizî 66
Halef 179
Hammâd b. Necîh 298
Hamza 132, 167, 179, 309, 396, 484
Harâitî 298, 299, 420, 441, 442
Hasan 20, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 36, 41, 42, 43, 45, 47, 74, 85, 86, 87, 98, 105, 106, 108, 112, 134, 137, 140, 141, 149, 150, 158, 160, 162, 165, 173, 179, 180, 185, 186, 198, 203, 207, 219, 222, 225, 232, 253, 270, 273, 274, 282, 293, 299, 302, 310, 314, 319, 321, 324, 325, 326, 327, 340, 346, 347, 351, 354, 361, 367, 369, 373, 377, 378, 381, 384, 391, 401, 409, 420, 433, 440, 441, 449, 452, 468, 475, 476, 480, 483, 487, 493, 496, 515, 518, 519, 526, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 537, 538, 543, 544, 555, 557, 560, 567, 571, 573, 584, 586, 587, 590, 592, 593, 594, 596, 599, 618, 624, 625, 632
Hassân b. Sâbit 306
Hatîb 153, 247, 436
Hatîb el-Bağdâdî 247, 436
Heysemî 206
Hubeyş b. Mübeşşir b. Ahmed et-Tûsî el-Fakîh 247
Humeyd 22, 23, 24, 25, 41, 42, 43, 45, 50, 55, 56, 57, 59, 69, 73, 81, 85, 86, 94, 97, 101, 109, 111, 114, 115, 119, 131, 140, 142, 144, 148, 149, 154, 160, 161, 162, 184, 187, 193, 197, 200, 209, 222, 258, 269, 274, 285, 286, 292, 293, 297, 299, 300, 305, 313, 314, 322, 323, 326, 341, 344, 345, 346, 356, 361, 362, 364, 367, 368, 378, 381, 382, 388, 392, 394, 397, 400, 406, 409, 414, 421, 424, 434, 436, 441, 451, 456, 464, 465, 466, 468, 469, 472, 474, 478, 484, 499, 500, 501, 519, 528, 533, 541, 550, 552, 583, 585, 586, 591, 597, 602, 610, 611, 613, 614, 616, 618, 624, 626, 630, 633, 634
Humeydî 120, 222, 330, 436

İ

İbn Abbas 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 37, 41, 45, 47, 55, 61, 76, 94, 95, 108, 109, 112, 116, 117, 120, 130, 131, 137, 139, 142, 147, 148, 154, 155, 162, 165, 171, 174, 177, 182, 187, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 245, 250, 253, 270, 271, 276, 277, 278, 301, 305, 308, 310, 311, 323, 325, 328, 335, 336, 340, 343, 344, 348, 349, 351, 353, 360, 362, 363, 364, 366, 372, 385, 386, 390, 391, 393, 399, 403, 404, 406, 408, 417, 418, 419, 420, 423, 424, 425, 426, 427,

433, 434, 435, 440, 441, 445, 446, 450, 455, 461, 464, 473, 474, 484, 485, 489, 495, 500, 502, 513, 514, 524, 540, 543, 550, 551, 552, 554, 557, 575, 583, 616, 623, 630, 634, 635
İbn Abdilberr 48, 101, 503
İbn Adî 66, 182, 297, 394
İbn Âmir 38, 167, 168, 179, 396
İbn Asâkir 159, 314
İbn Atıyye 148, 180, 181, 185, 226, 275, 418, 511, 619, 632, 633, 634
İbn Cerîr 37, 69, 76, 471
İbn Cinnî 181
İbn Düreyd 316, 622
İbn Ebî Âsım 66, 102
İbn Ebî Ca'fer 29, 46, 58, 76, 99, 115, 116, 134, 150, 159, 160, 166, 173, 177, 178, 186, 198, 201, 210, 211, 219, 225, 234, 253, 273, 274, 293, 310, 328, 329, 347, 361, 369, 381, 407, 424, 457, 481, 482, 503, 534, 541, 558, 582, 614, 626
İbn Ebî Dâvûd 19, 22, 23, 25, 26, 252, 281
İbn Ebi'd-Dünyâ 97, 193, 298, 299, 300, 301
İbn Ebî Hâtim 18, 26, 30, 42, 43, 53, 61, 69, 71, 78, 80, 82, 86, 87, 91, 95, 96, 98, 99, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 129, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 158, 160, 161, 165, 166, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 184, 185, 193, 197, 198, 201, 203, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 219, 223, 224, 225, 232, 234, 241, 242, 245, 250, 253, 263, 266, 268, 270, 272, 274, 277, 278, 286, 292, 293, 297, 300, 301, 303, 305, 307, 308, 310, 313, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 335, 336, 340, 360, 361, 362, 366, 367, 368, 369, 370, 375, 377, 384, 385, 397, 400, 408, 409, 411, 414, 415, 427, 433, 436, 441, 442, 446, 452, 453, 454, 456, 457, 459, 464, 465, 470, 478, 480, 481, 483, 484, 487, 488, 494, 496, 499, 503, 508, 518, 529, 535, 539, 540, 544, 550, 555, 561, 573, 574, 582, 584, 595, 610, 611, 614, 616, 623, 624, 630, 631, 632, 634, 636
İbn Ebi'l-İzz 193
İbn Ebî Şeybe 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 37, 42, 43, 46, 48, 50, 86, 100, 103, 105, 108, 110, 114, 115, 119, 297, 298, 299, 300, 373, 387, 389, 391, 392, 395, 404, 405, 407, 408, 409, 411, 420, 421, 425, 432, 433, 436, 514, 518, 519, 524, 525, 528, 531, 542, 544, 546, 549, 550, 551, 552, 554, 555, 563, 567, 569, 570, 572, 573, 574, 577, 578, 579, 583, 589, 591, 598, 600, 601, 602, 609, 610, 611, 613, 615, 617
İbn Hacer 24, 87, 259, 271, 317, 428, 431, 604
İbn Hazm 259, 489, 491, 503, 514, 563
İbn Hibbân 53, 86, 100, 119, 193, 222, 330, 436, 441, 467, 616
İbn Hişâm 18, 60, 131, 170, 240, 259, 260, 261, 263, 293, 316
İbn Huzeyme 21, 26, 30, 53, 102, 103, 119, 222, 332
İbn İshâk 59, 130, 139, 222, 258, 263, 285, 292, 293, 332, 435, 464, 465
İbn Kâni' 102
İbn Kesîr 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 42, 44, 45, 48, 75, 76, 133, 137, 166, 167, 171, 179, 193, 212, 225, 266, 326, 341, 356, 371, 373, 388, 389, 394, 396, 425, 430, 446, 464, 465, 491
İbn Kudâme 425

İbn Mâce 40, 53, 66, 100, 101, 120, 395, 436, 491, 604
İbn Maîn 187, 193
İbn Manzûr 25, 26, 132, 138, 154, 187, 191, 207, 228, 239, 295, 314, 316, 319, 407, 433, 444, 622
İbn Menî' 433
İbn Merdûye 94, 344, 434, 465, 467
İbn Mücâhid 167, 235, 396
İbn Münzir 180, 184, 203, 206, 213, 223, 233, 242, 245, 269, 303, 305, 321, 323, 325, 344, 366, 375, 400, 434, 436, 441
İbn Ömer 20, 23, 30, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 66, 107, 112, 303, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 551, 569, 570, 571, 577, 578, 596, 599, 600, 602, 611
İbn Râhûye 435
İbn Sa'd 50, 103, 193, 616
İbn Sîrîn 298, 299, 393, 518, 535
İbn Uyeyne 24, 25, 26, 120, 471, 563, 570, 574, 591
İbnü'l-Cevzî 67, 250, 268
İbnü'l-Cezerî 137, 179
İbnü'l-Enbârî 346
İbnü'l-Esîr 20, 356, 437, 438, 500
İbnü'l-Mübârek 37, 39, 48, 86, 417, 450, 454, 458, 489, 517, 518, 529, 538, 539, 540, 541, 613, 614, 616, 617
İbnü'l-Münzir 26, 30, 37, 41, 53, 72, 87, 95, 96, 98, 99, 101, 108, 109, 114, 116, 129, 131, 148, 162, 435, 453, 454, 464, 465, 474, 484, 550, 619, 623, 630
İbnü'ş-Şecerî 523
İbn Zencûye 326, 332
İbn Zübeyr 19, 25, 48
İkrime 21, 55, 74, 105, 130, 131, 139, 142, 158, 159, 170, 171, 185, 186, 187, 203, 206, 212, 213, 214, 245, 275, 314, 367, 378, 391, 392, 397, 400, 403, 409, 417, 420, 423, 424, 464, 470, 489, 528, 531, 539, 551, 584, 610, 616, 617, 624, 630, 634
İmam Malik 101
İmam Şâfiî 465, 563
İshâk b. Râhûye 193, 428
İsmail b. Râfi' b. Uveymir el-Medenî 193

K

Kâsım b. Sellâm 61, 179, 282
Kisâî 167, 179, 309, 396
Kurtubî 71, 100, 108, 180, 211, 213, 226, 246, 425, 473

M

Ma'mer 31, 36, 42, 45, 74, 85, 98, 106, 134, 140, 149, 158, 165, 173, 185, 203, 207, 222, 232, 270, 282, 297, 302, 313, 319, 324, 330, 340, 346, 369, 377, 384, 389, 393, 394, 409, 431, 439, 444, 449, 450, 468, 479, 483, 519, 526, 529, 530, 535, 538, 541, 544, 545, 557, 560, 567, 571, 572, 573, 574, 584, 592, 593, 594, 596, 597, 599, 618, 625, 632
Mâverdî 211, 243
Mehâmilî 97
Mervezî 94, 95, 485
Mizzî 20, 37, 42, 56, 61, 66, 75, 101, 104, 114, 247, 254, 271, 332, 415, 417, 420, 423, 438, 439, 601
Mufaddal 101, 326, 396, 468, 555
Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî 137
Muhammed b. İshâk b. Ca'fer es-Sâğânî 246
Muhibbüddin et-Taberî 38, 40
Mus'ab ez-Zübeyrî 316
Müberred 193
Mücâhid 19, 23, 24, 25, 27, 28, 37, 44, 45, 47, 56, 57, 69, 70, 72, 73, 74, 81, 82, 83, 94, 96, 97, 105, 112, 114, 134, 137, 140, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 164, 165, 167, 172, 173, 184, 197, 200, 209, 235, 242, 250, 268,

269, 273, 274, 275, 276, 282, 283, 286, 296, 297, 302, 303, 304, 307, 308, 319, 320, 326, 327, 329, 336, 351, 352, 360, 367, 382, 384, 392, 396, 397, 400, 401, 403, 404, 405, 407, 415, 420, 425, 426, 434, 436, 457, 472, 473, 476, 477, 492, 501, 564, 565, 570, 573, 574, 582, 591, 602, 611, 612, 613, 614, 624, 625, 631
Mücâhid b. Cebr 200, 209, 286, 297, 303, 307, 326, 329, 367
Müslim 37, 40, 53, 66, 67, 86, 101, 153, 162, 194, 222, 223, 248, 249, 277, 281, 330, 331, 334, 395, 428, 431, 436, 440, 497, 515, 562, 567, 573, 612

N

Nâbiğa ez-Zübyânî 207, 296
Nâfi' 41, 66, 94, 102, 167, 179, 235, 298, 303, 390, 396, 415, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 473, 569, 570, 571, 596, 598, 599, 600, 601, 611, 614
Nâsırüddin el-Elbânî 119
Nehhâs 152, 268, 301, 305, 311, 316, 323, 325, 329, 335, 346, 366, 369, 384, 385, 390, 397, 400, 595
Nesâî 53, 86, 101, 102, 103, 119, 222, 268, 330, 331, 344, 348, 350, 351, 395, 424, 430, 432, 433, 436, 441, 465, 467, 604

R

Râzî 31, 115, 179, 180, 187, 222, 238, 283, 423
Rebî' 29, 31, 37, 46, 58, 76, 99, 115, 134, 135, 150, 159, 166, 173, 177, 179, 180, 186, 198, 201, 210, 219, 225, 234, 253, 293, 310, 321, 328, 347, 361, 368, 381, 407, 424, 451, 457, 481, 503, 534, 541, 558, 582, 614, 626, 636

S

Saîd b. Mansûr 19, 23, 26, 30, 41, 105, 107, 112, 132, 323, 324, 373, 436, 454, 464, 465, 466, 468, 477, 478, 479, 484, 488, 490, 514, 515, 518, 519, 524, 525, 529, 530, 531, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 553, 563, 568, 569, 573, 574, 578, 587, 588, 589, 590, 591, 595, 601, 610
Sîbeveyhi 33, 236, 240
Suyûtî 22, 23, 24, 25, 26, 30, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 53, 55, 56, 57, 66, 69, 70, 72, 73, 74, 81, 83, 86, 88, 94, 95, 97, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 129, 131, 140, 144, 148, 149, 153, 155, 159, 160, 161, 162, 170, 171, 174, 180, 184, 193, 197, 200, 203, 206, 209, 212, 213, 223, 226, 233, 240, 242, 245, 251, 253, 266, 269, 270, 274, 281, 286, 293, 297, 299, 300, 303, 305, 312, 318, 321, 322, 323, 325, 326, 336, 341, 344, 345, 346, 356, 359, 361, 366, 367, 368, 369, 373, 375, 381, 382, 383, 400, 401, 406, 414, 417, 421, 423, 429, 433, 435, 436, 441, 451, 453, 454, 455, 457, 458, 464, 465, 469, 473, 474, 484, 488, 499, 513, 541, 550, 583, 608, 610, 613, 618, 619, 623, 626, 629, 630
Süfyân b. Uyeyne 25, 50, 114, 120, 172, 545, 573, 630
Süfyân es-Sevrî 87, 209, 397, 400, 405, 439, 548

Ş

Şâfiî 50, 330, 331, 465, 467, 471, 563, 569, 599, 613
Şu'be 23, 75, 94, 95, 98, 107, 111, 170, 298, 332, 394, 440, 487, 489, 510, 520, 521, 524, 525, 532, 536,

550, 551, 553, 563, 570, 573, 589, 601

T

Taberânî 26, 66, 102, 110, 119, 159, 192, 193, 268, 323, 428, 432, 433, 435, 436, 441, 442
Taberî 15, 23, 24, 31, 38, 40, 41, 47, 55, 56, 61, 72, 73, 74, 81, 83, 88, 100, 107, 113, 114, 116, 118, 124, 126, 127, 133, 135, 138, 141, 155, 159, 160, 162, 171, 174, 175, 179, 182, 187, 189, 211, 212, 213, 214, 217, 222, 224, 227, 230, 234, 236, 239, 240, 242, 245, 251, 253, 255, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 268, 277, 278, 279, 312, 318, 320, 321, 322, 336, 337, 342, 359, 360, 362, 373, 381, 383, 388, 389, 396, 400, 401, 423, 428, 429, 430, 446, 451, 453, 455, 457, 458, 464, 465, 473, 474, 496, 513, 523, 536, 542, 579, 603, 608, 626, 629
Tahâvî 49, 86, 100, 101, 102, 103, 390, 430, 432, 433, 436, 440, 442, 588, 596, 602
Tayâlisî 30, 53, 102, 313, 331, 332, 491, 588
Tirmizî 49, 53, 66, 86, 119, 436, 439, 441, 467
Tûsî 55, 247, 296, 381, 391, 418, 424, 426, 440

U

Ukaylî 66, 240

Ü

Übeyy b. Ka'b 151, 179, 181, 182, 211, 213, 219, 225

V

Vâhidî 344, 345
Vekî' 22, 28, 37, 42, 43, 44, 46, 48, 74, 96, 108, 109, 110, 114, 141, 148, 154, 161, 162, 165, 173, 209, 317, 323, 344, 356, 369, 395, 410, 411, 414, 433, 434, 465, 469, 470, 471, 475, 476, 480, 484, 487, 488, 492, 514, 551, 553, 555, 564, 565, 579, 625, 630, 634

Y

Yakub 19, 23, 24, 41, 48, 72, 94, 98, 100, 101, 102, 103, 112, 179, 277, 300, 324, 387, 390, 391, 394, 401, 403, 421, 427, 429, 430, 439, 440, 441, 455, 466, 467, 468, 469, 478, 479, 482, 487, 488, 491, 503, 545, 546, 549, 555, 572, 590, 598, 602, 610
Yakut el-Hamevî 22, 33, 40, 57, 260, 264

Z

Zebîdî 32, 240, 263, 296, 297, 307, 332, 355, 431, 433, 444
Zehebî 206, 426
Zemahşerî 444
Zeylaî 170
Ziyâ 94, 434, 441
Ziyâ el-Makdisî 441
Züheyr b. Ebî Sülmâ 167

ŞAİRLER

A

Abd Beni'l-Hashâs 18
A'şâ b. Sa'lebe 307
A'şâ el-Kebîr 306
A'şâ Meymûn b. Kays 604

B

Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî 32
Büheyr b. Abdullah el-Kuşeyrî 316

C

Cerîr b. Atıyye 622

E

Ebû Bekir b. el-Esved b. Şuûb 316

H

Hassân b. Sâbit 306
Hâtim 157,

İ

İbn Düreyd 316, 622
İmruülkays 33, 168, 236, 460
İmruülkays b. Âbis el-Kindî 168

K

Ka'b b. Züheyr 459, 460
Kümeyt b. Zeyd 444, 508
Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (Emevî) 508

L

Lebîd b. Rebîa 240

M

Mâlik b. el-Hâris 604
Müzâhim el-Ukaylî 240

N

Nâbiğa el-Ca'dî 228
Nâbiğa ez-Zübyânî 207, 296

R

Ru'be b. Accâc 497

S

Sühaym Abdu Beni'l-Hashâs el-Esedî el-Uzrî 523

T

Teebbeta Şerran 604

Y

Yezîd b. Müferrağ el-Himyerî 239

Z

Züheyr b. Ebî Sülmâ 167

RÂVİLER

A

Abbâd 86, 87, 101, 239
Abbâd b. Avvâm 87
Abbas 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 37, 41, 45, 47, 55, 61, 65, 76, 94, 95, 108, 109, 112, 116, 117, 120, 130, 131, 137, 139, 142, 147, 148, 154, 155, 162, 165, 171, 174, 177, 182, 187, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 245, 250, 253, 270, 271, 276, 277, 278, 301, 305, 308, 310, 311, 323, 325, 328, 335, 336, 340, 343, 344, 348, 349, 351, 353, 360, 362, 363, 364, 366, 370, 372, 385, 386, 390, 391, 393, 399, 403, 404, 406, 408, 417, 418, 419, 420, 423, 424, 425, 426, 427, 433, 434, 435, 440, 441, 445, 446, 450, 455, 461, 464, 473, 474, 484, 485, 489, 495, 500, 502, 513, 514, 524, 540, 543, 550, 551, 552, 554, 557, 575, 583, 616, 623, 630, 634, 635
Abbas b. Mirdâs es-Sülemî 65
Abde 465, 476
Abdirabbih b. Saîd 601
Abdulaziz el-Mâcişûn 577
Abdulcebbâr b. Ömer 561
Abdulhamîd b. Beyân 525
Abdullah 2, 18, 26, 30, 32, 38, 40, 42, 43, 48, 49, 50, 56, 59, 66, 74, 101, 102, 105, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 140, 170, 171, 179, 180, 181, 206, 252, 254, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 270, 271, 273, 274, 281, 284, 291, 292, 297, 298, 300, 301, 311, 313, 316, 325, 326, 330, 331, 332, 335, 366, 368, 370, 373, 375, 386, 391, 394, 395, 422, 428, 429, 430, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 440, 446, 472, 490, 495, 515, 529, 532, 540, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 563, 569, 571, 585, 587, 588, 589, 595, 600, 614, 616, 623, 636
Abdullah b. Abbas 370, 386
Abdullah b. Abdirrahmân b. Ebi Hüseyin en-Nevfelî 472
Abdullah b. Ahmed b. Şebbuveyh (Şebbûye) 563, 571
Abdullah b. Ali 422
Abdullah b. Âmir b. Rebî'a 120
Abdullah b. Amr 42, 43, 50, 490
Abdullah b. Ebî Ca'fer 179, 180, 368, 515, 614, 636
Abdullah b. Ebî Ca'fer er-Râzî 179
Abdullah b. Ebî Mücâlid 56
Abdullah b. Ebî Necîh 59, 550
Abdullah b. Ebî Râfi' 49
Abdullah b. ez-Zübeyr 48
Abdullah b. Huzâfe 101, 102
Abdullah b. Kesîr 74, 140
Abdullah b. Nümeyr 569
Abdullah b. Osman 50, 437, 438, 439
Abdullah b. Osman b. Huseym 437, 439
Abdullah b. Ömer 30, 40, 42, 120, 313, 394, 430, 595, 600
Abdullah b. Saîd el-Kindî 119
Abdullah b. Sâlih 18, 117, 301, 311, 325, 335, 366, 495, 540, 616, 623
Abdullah b. Şeddâd 394, 395
Abdullah b. Şeddâd b. Hâd 394
Abdullah b. Vâkıd 446
Abdullah b. Zübeyr 48
Abdulmelik 466, 471
Abdulvehhâb 486, 514
Abdurrahim b. Süleyman 123

Abdurrahman 19, 20, 29, 46, 49, 50, 70, 71, 79, 87, 97, 107, 110, 112, 137, 147, 162, 190, 193, 211, 249, 297, 318, 372, 388, 395, 428, 429, 430, 437, 438, 439, 440, 490, 514, 515, 516, 520, 525, 526, 535, 568, 588, 595
Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem 428, 429
Abdurrahman b. Ebî Hammâd 249
Abdurrahmân b. Ebî Leylâ 345
Abdurrahman b. el-Esved 46, 50
Abdurrahman b. el-Hâris 49, 490
Abdurrahman b. Kâsım 429, 430
Abdurrahman b. Muhâcir 29
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 190
Abdurrahman b. Sâbit 437, 438, 439
Abdurrahman b. Vâkıd el-Attâr 87
Abdussamed 565
Abdüla'lâ 133, 291, 299, 301, 388, 391, 406, 426, 427, 486, 511, 513, 514, 517, 524, 526, 527, 528, 531, 537, 544, 548, 551, 555, 566, 567, 572, 585, 587, 592, 595, 597, 599, 600, 603, 618
Abdüla'lâ b. Meymûn b. Mihrân 551
Abdülaziz 66, 67, 70, 424
Abdülaziz b. Ebî Revvâd 66, 67
Abdülcebbâr b. el-Verd 568
Abdülhamîd 21, 96, 203, 207, 209, 210, 211, 212, 219, 220, 228, 236, 239, 254, 263, 267, 277, 282, 370, 497, 508, 595
Abdülhamîd b. Behrâm el-Fezârî 370
Abdülhamîd b. Beyân 96, 595
Abdülhamîd b. Beyân es-Sükkerî 96
Abdülkâhir b. Serî es-Sülemî 65
Abdülkerim 420
Abdülmelik 37, 54, 55, 56, 72, 76, 102, 234, 297, 298, 300, 324, 382, 428, 501
Abdülmelik b. Cüreyc 234
Abdülmelik b. Ebî Süleyman 37, 102
Abdülmelik b. Mesleme 428
Abdülmelik b. Umeyr 297, 298, 300
Abdülvâhid 382, 394, 405
Abdülvâhid b. Ziyâd 394
Abdülvâris 54, 401, 531, 587
Abdülvâris b. Abdissamed b. Abdilvâris 54
Abdülvehhâb 21, 315, 368, 389, 511, 547, 549, 557, 571, 574, 597, 598, 600, 601
Abdülvehhâb b. Abdilmecîd 511
Abdürrezzak 203, 222, 302, 340, 377
Abdüssamed 431
Ahmed 20, 21, 23, 26, 27, 29, 30, 41, 43, 46, 47, 49, 50, 55, 66, 80, 86, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 137, 150, 162, 179, 187, 193, 209, 222, 223, 247, 254, 271, 273, 297, 299, 312, 330, 331, 334, 343, 356, 387, 394, 395, 408, 414, 415, 419, 420, 429, 431, 433, 438, 439, 440, 441, 480, 485, 491, 535, 563, 565, 571, 577, 578, 588, 591, 609
Ahmed b. Hâzim 26, 27, 41, 111, 114, 162, 356, 414, 415, 480, 565, 577, 578
Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî 111
Ahmed b. İshâk 23, 29, 43, 46, 80, 107, 110, 111, 112, 114, 150, 209, 273, 312, 419, 420, 433, 438
Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî 420
Ahmed b. Mansûr el-Mervezî 485
Ahmed b. Muhammed et-Tûsî 55
Ahmed b. Nuaym 162
Ahmed b. Yusuf 179
Ahmed ed-Dûlâbî 50

Alâ b. Müseyyeb 30
Ali b. Abdila'lâ 512, 583
Ali b. Bezîme 526, 548
Ali b. Davud 301, 325, 366, 385
Ali b. Ebî Talha 18, 95, 305, 311, 335, 360, 366, 399, 403, 454, 495, 500, 502, 540, 616, 623
Ali b. Ebî Tâlib 36, 114, 162, 318, 592, 594
Ali b. Hâşim 409
Ali b. Misher 491
Ali b. Müshir 22, 298, 299
Ali b. Müslim 330
Ali b. Rebâh 616
Ali b. Saîd el-Kindî 298, 491
Ali b. Sehl 524, 545, 562, 573
Ali b. Sehl er-Remlî 524
Ali b. Zeyd 112
Alkame 110, 508, 530, 531, 532, 545, 549, 588
A'meş 222, 253, 408, 518, 530, 541, 542, 547, 549, 551, 556, 579, 589, 592
Âmir 38, 54, 113, 120, 160, 161, 167, 168, 179, 250, 259, 264, 284, 298, 299, 313, 392, 396, 401, 441, 468, 490, 525, 531, 547, 548, 550
Âmir b. Vâsile 250
Âmir b. Yahyâ 441
Ammâr 29, 46, 58, 76, 99, 115, 116, 150, 159, 166, 173, 177, 180, 186, 198, 201, 210, 219, 225, 234, 253, 264, 273, 274, 293, 310, 321, 328, 329, 347, 361, 368, 369, 381, 407, 424, 426, 452, 481, 503, 534, 541, 543, 558, 614, 626
Ammâr b. el-Hasan 321, 534
Amr 20, 22, 24, 26, 27, 28, 31, 35, 42, 43, 45, 46, 50, 56, 57, 69, 73, 77, 78, 81, 82, 87, 88, 95, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 116, 119, 123, 128, 129, 134, 137, 140, 144, 145, 148, 149, 151, 164, 165, 167, 168, 170, 172, 173, 176, 177, 179, 184, 197, 200, 201, 209, 213, 226, 232, 241, 242, 246, 250, 260, 261, 264, 265, 266, 268, 270, 274, 275, 278, 286, 297, 300, 301, 303, 304, 307, 316, 318, 320, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 336, 338, 344, 348, 352, 360, 361, 367, 374, 375, 383, 384, 390, 396, 397, 400, 405, 406, 409, 410, 411, 414, 418, 422, 428, 430, 446, 450, 453, 456, 459, 471, 472, 477, 478, 480, 481, 483, 490, 494, 500, 501, 504, 513, 515, 543, 558, 562, 563, 564, 574, 575, 578, 582, 583, 584, 591, 592, 612, 616, 624, 626, 631
Amra 123, 491, 595, 596
Amr b. Ali 323, 325, 327, 331, 348, 411
Amr b. Ali el-Bâhilî 323
Amr b. Avn 87, 456, 480
Amr b. Dînâr 22, 26, 31, 95, 102, 513, 515, 578, 583, 591
Amr b. Ebî Seleme 100, 303, 459
Amr b. el-Hâris 494
Amr b. Hammad 318
Amr b. Kays 56, 119
Amr b. Meymûn 42, 43
Amr b. Meymûn el-Evdî 43
Amr b. Seleme 563, 564
Amr b. Şuayb 490, 562, 563, 592
Amr b. Târık 430
Anbese 97, 148
Âsım 24, 45, 56, 66, 69, 71, 73, 79, 80, 81, 96, 102, 105, 119, 120, 131, 134, 137, 140, 141, 144, 149, 164, 167, 172, 179, 184, 197, 200, 209, 242, 247, 268, 286, 297, 298, 299, 304, 307, 308, 317, 320, 326, 329, 330, 331, 336, 341, 352, 360, 367, 396, 397, 400, 405, 406, 456, 470, 475, 477, 489, 501, 565, 574, 582, 583, 612, 624, 629, 631
Âsım b. Abdullah 120
Âsım el-Ahvel 298, 470
Assâm 146, 541, 556
Atâ 19, 22, 23, 24, 28, 37, 44, 55, 75, 76, 96, 97, 101, 104, 108,

114, 135, 150, 245, 248, 275, 281, 282, 283, 300, 303, 324, 326, 327, 343, 344, 348, 350, 351, 368, 414, 418, 419, 425, 432, 446, 452, 464, 466, 467, 470, 471, 472, 484, 501, 503, 513, 516, 544, 545, 547, 550, 554, 572, 573, 578, 583
Atâ b. Ebî Rebâh 96, 114, 350, 425, 472
Atâ b. Meysere 281, 283, 303
Atâ b. Sâib 343, 344, 348
Atâ b. Yesâr 432
Atâ el-Horasânî 544, 545, 572, 573, 583
Atekî 397, 400, 409, 424
Atıyye b. Ebî Atıyye 512
Atiyye b. Cübeyr 510
Attâb b. Beşîr 464, 479
Avf 105, 315, 317, 318, 326, 327, 386, 391, 475, 493, 543, 557
Avf el-A'râbî 493, 543

B

Bahr b. Nasr el-Havlânî 61
Benî Teymillah kabilesinden bir adam 30
Beşîr b. Selmân 630, 634
Beşşâr 21, 66, 67, 70, 71, 79, 97, 98, 107, 110, 112, 147, 160, 161, 206, 297, 298, 315, 384, 386, 388, 389, 391, 396, 400, 405, 406, 408, 435, 436, 439, 451, 474, 475, 479, 487, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 520, 525, 526, 527, 531, 535, 537, 543, 544, 548, 549, 550, 555, 556, 557, 564, 565, 567, 572, 583, 587, 588, 591, 594, 597, 598, 600, 601, 609, 623
Beşşâr b. Bükeyr el-Hanefî 66
Bir adam 30, 68, 85, 136, 432, 437, 445, 455, 458, 514, 515, 528, 530, 533, 534, 552, 559, 560, 570, 575, 586, 589, 590, 593, 602, 616, 619, 623, 624
Bistâm b. Müslim 153
Bişr 25, 32, 45, 57, 73, 82, 90, 94, 95, 98, 101, 102, 106, 118, 139, 277, 293, 302, 320, 323, 326, 341, 346, 361, 368, 372, 381, 388, 406, 421, 451, 452, 468, 481, 487, 488, 489, 503, 508, 516, 539, 541, 543, 555, 558, 617, 618, 625
Bişr b. el-Mufaddal 555
Bişr b. Mansûr 516
Bişr b. Muâz 25, 73, 98, 277, 293, 302, 320, 323, 346, 361, 368, 381, 388, 451, 481, 503, 508, 558, 618, 625
Bişr b. Mufaddal 101, 326, 468
Bükeyr b. Abdillah b. el-Eşec 602
Bükeyr b. Ebi's-Sümayt 479
Bükeyr b. el-Ahnes 564
Büreyde 20

C

Câbir 46, 112, 254, 330, 331, 373, 435, 436, 440, 445, 513
Câbir b. Abdullah 330, 331, 373, 436, 440
Câbir b. Zeyd 513
Ca'fer 29, 31, 46, 47, 58, 61, 75, 76, 95, 98, 99, 100, 107, 111, 115, 116, 127, 134, 135, 141, 150, 153, 159, 160, 166, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 198, 201, 210, 211, 214, 219, 224, 225, 227, 234, 246, 253, 273, 274, 293, 298, 301, 310, 316, 317, 328, 329, 332, 335, 347, 360, 361, 368, 369, 377, 381, 407, 424, 440, 457, 481, 482, 487, 496, 503, 510, 515, 520, 524, 532, 534, 536, 541, 542, 550, 551, 553, 558, 573, 578, 579, 582, 589, 603, 614, 626, 636
Ca'fer b. Burkân 578
Ca'fer b. Süleyman 153
Cerîr 37, 69, 76, 97, 109, 299, 344, 362, 364, 395, 440, 456, 465, 468, 471, 472, 484, 489, 492, 499, 501, 519, 521, 528, 533, 552, 554, 570, 601, 602, 604, 610, 614, 622, 633

Cerîr b. Hâzim 554, 570
Cu'fî 250, 478, 500
Cündeb b. Abdullah 267
Cüveybir 75, 150, 151, 496, 559, 583, 584, 587, 615, 627, 629

D

Dahhâk 47, 61, 62, 64, 75, 77, 99, 150, 151, 166, 172, 174, 181, 276, 302, 311, 354, 410, 411, 426, 452, 496, 502, 535, 559, 583, 584, 615, 627, 629, 630
Dahhâk b. Mahled 535
Dahhâk b. Müzâhim 276, 502
Dâvûd 19, 22, 23, 25, 26, 30, 40, 44, 49, 53, 66, 95, 101, 102, 123, 161, 182, 206, 247, 252, 270, 281, 305, 308, 311, 330, 331, 332, 334, 335, 340, 344, 345, 349, 360, 366, 394, 419, 423, 435, 436, 456, 467, 474, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 508, 510, 511, 512, 514, 515, 543, 547, 548, 550, 554, 556, 566, 571, 572, 574, 577, 604
Dâvûd b. Ebî Âsım 247
Dâvûd b. Ebî Hind 485, 487, 508, 512, 515, 543, 572
Dâvûd b. el-Husayn 423, 577
Derâverdî 424, 428
Dürüst 595, 603

E

Ebân 54, 403, 434, 552, 601
Ebân b. Osman 601
Ebân b. Sâlih 403, 434, 552
Ebî Abdullah 112
Ebî Husayn 113
Ebî İshâk 47
Ebi'z-Zinâd 568
Ebû Abdillah en-Neşâî 526
Ebû Ahmed 23, 29, 43, 46, 47, 80, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 150, 209, 273, 312, 408, 419, 420, 433, 438, 591, 609
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 104, 150
Ebû Âmir 284, 298, 299, 313
Ebû Amr 167, 168, 179, 338, 396, 428, 562
Ebû Amr ed-Darîr 428
Ebû Âsım 24, 45, 56, 69, 73, 81, 96, 105, 134, 137, 140, 144, 149, 164, 172, 184, 197, 200, 209, 242, 268, 286, 297, 304, 307, 320, 326, 329, 330, 336, 341, 352, 360, 367, 397, 400, 405, 406, 456, 477, 501, 565, 574, 582, 583, 612, 624, 629, 631
Ebû Atıyye 511, 514, 515
Ebû Avâne 107, 517, 529, 538, 541
Ebû Avn 160, 535
Ebû Bedr Şücâ' b. Velîd 303
Ebû Bekir b. Abdirrahmân 560
Ebûbekir b. Ayyâş 71, 80, 81
Ebûbekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm 123
Ebû Bekr b. Abdirrahmân b. Hâris b. Hişâm 559
Ebû Bekr b. Ebî Üveys el-A'şâ 432
Ebû Bistâm 61
Ebû Bişr 94, 95, 452, 487, 488, 489
Ebû Ca'fer 31, 47, 61, 100, 115, 127, 135, 141, 175, 179, 180, 214, 219, 224, 225, 227, 253, 301, 316, 335, 360, 377, 496, 510, 536, 542, 579, 603
Ebû Ca'fer er-Râzî 115, 180
Ebû Dâvûd 23, 26, 30, 40, 49, 53, 66, 101, 123, 161, 182, 206, 270, 330, 331, 332, 334, 344, 394, 435, 436, 467, 474, 491, 510, 554, 556, 566, 604
Ebû Fezâra 514
Ebû Hâlid el-Ahmer 119
Ebû Halil 162
Ebû Hamza 484
Ebû Hemmâm 299
Ebû Hilâl 295, 587, 588
Ebû Hişâm 22, 308, 377, 543, 545, 551, 552, 554, 555, 559, 560, 563, 564, 565, 570, 572, 574, 579
Ebû Hişâm er-Rifâ'î 563, 564
Ebû Husayn 451
Ebû Huzeyfe 25, 45, 56, 69, 73, 82, 259,

264, 456, 477, 501, 574, 613, 625, 631
Ebû Hüreyre 100, 101, 160, 161, 190, 191, 194, 222, 330, 473, 616
Ebû İdrîs 479
Ebû İshak 148
Ebû İshâk el-Fezârî 55, 246, 612
Ebû Kilâbe 101, 431, 469, 535, 549, 554, 593
Ebû Küdeyne 350, 351
Ebû Küreyb 22, 28, 37, 47, 49, 71, 74, 80, 95, 108, 111, 130, 131, 138, 139, 146, 148, 161, 165, 173, 190, 245, 343, 356, 363, 364, 369, 372, 389, 390, 392, 393, 404, 414, 418, 433, 434, 435, 437, 438, 440, 470, 476, 479, 490, 491, 503, 512, 515, 519, 524, 541, 551, 556, 559, 561, 564, 567, 568, 569, 570, 609, 611, 632
Ebu'l-Âliye 115
Ebû Leylâ 20
Ebû Mâlik 273, 479, 482
Ebû Mâlik el-Gıfârî 273
Ebû Maʿşer 132, 133, 390, 473, 517, 585, 591
Ebû Melîh 101
Ebû Miskîn 356
Ebû Muâviye 404, 426, 465, 470, 475, 518, 530, 547, 551, 579, 589, 592
Ebû Muâviye el-Becelî 404, 426
Ebû Muâviye el-Becelî Ammâr ed-Dühnî 426
Ebû Muâz 77, 99, 166, 172, 174, 276, 302, 311, 354, 410, 426, 452
Ebû Muâz Fadl b. Hâlid 172, 174, 302, 426
Ebû Musa el-Eşʿarî 586, 587, 590
Ebû Müslim 428, 431
Ebû Nuʿaym 551
Ebû Ömer ed-Darîr 431
Ebû Ömer el-Esedî 411
Ebû Râfi' 49
Ebû Recâ el-Utâridî 153
Ebû Rezîn 408, 409
Ebû Sahr 404, 426
Ebû Salih 29
Ebû Sâlih el-Harrânî 441
Ebû Seleme 100, 544, 545, 554
Ebû Seleme b. Abdirrahman 544, 545, 554
Ebu's-Sâib 349, 359, 394
Ebû Tevbe 55, 313, 314
Ebû Tevbe el-Mısrî 313
Ebû Tufeyl 37
Ebû Ubeyde 21, 23, 267, 444, 548, 605
Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm 179
Ebû Ümâme et-Teymî 20
Ebû Ümeyme 23
Ebû Üsâme 345, 490, 491
Ebû Vâil 71, 79, 81, 528, 529
Ebû Vehb 539, 559
Ebû Vekîʿ 514
Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ahmed b. Ebi'l-Gamr 429
Ebû Züheyr 75
Ebü'd-Derdâ 431, 432, 565, 566, 567
Ebü'l-Ahvas 297, 298, 300, 332, 472, 477, 482, 509
Ebü'l-Âliye 135, 179, 198, 211, 219, 225
Ebü'l-Esved 457
Ebü'l-Kamûs 315, 316, 317
Ebü'l-Kâsım 222
Ebü'l-Velîd 587, 588
Ebü's-Sâib 393, 518, 530, 547, 579, 589, 592, 612
Ebü's-Sevvâr 267, 291
Ebü'ş-Şaʿsâ 530, 532
Ebü'z-Zinâd 568, 598
Ebü'z-Zübeyr 254, 330, 331
Enes 29, 70, 81, 85, 86, 115, 179, 429, 535, 573
Enes b. Mâlik 85
Ensar'dan bir râvi 190
Esbât 20, 21, 27, 35, 46, 57, 77, 82, 88, 99, 105, 116, 128, 137, 140, 145, 165, 173, 176, 177, 201, 213, 226, 232, 241, 250, 264, 301, 304, 307, 318, 324, 336, 352, 361, 374, 383, 384, 410, 418, 422, 446, 453, 481, 504, 558, 575, 584, 619, 626
Esved 46, 50, 114, 316, 395, 397, 400, 406, 457, 532, 589
Eşʿas 105, 299, 349, 359, 373, 471, 512, 519, 611
Eşʿas b. Sevvâr 373, 512

Evzâî 246, 545
Eyyûb 85, 387, 389, 390, 391, 393, 394, 430, 431, 469, 493, 494, 505, 535, 549, 554, 563, 570, 571, 574, 590, 593, 596, 598, 599, 600
Ezher 633

F

Fadl b. Delhem 475
Fadl b. Sabbâh 120
Fadl b. Süleyman 303
Fıtr 577
Fudayl 364, 391, 458, 551, 564, 572

G

Gunder 94, 532, 563, 589

H

Habîb 441, 464, 479, 520, 551, 552, 565, 578
Habîb b. Ebî Sâbit 565, 578
Haccâc 23, 41, 48, 72, 74, 76, 104, 113, 116, 123, 135, 140, 143, 144, 150, 158, 170, 171, 174, 177, 185, 200, 203, 209, 234, 241, 242, 245, 248, 275, 281, 282, 303, 326, 327, 341, 350, 367, 375, 378, 389, 415, 425, 452, 458, 503, 527, 535, 552, 561, 582, 583, 613, 614
Haccâc b. el-Minhâl 527
Haccâc b. Rişdîn 561
Hafs 349, 359, 377, 394, 396, 471, 485, 515, 552
Hafsa bint Abdurrahman 437, 438, 439
Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekr 437, 438
Hafs b. Gıyâs 349, 359, 377, 485
Hakem 56, 85, 103, 108, 119, 151, 260, 265, 323, 345, 362, 363, 364, 391, 432, 472, 492, 503, 520, 521, 524, 528, 532, 550, 551, 552, 564, 565, 589, 609, 611, 612
Hakem b. Beşîr 56, 119
Hakem b. Fudayl 391
Hakem b. Uteybe 524
Hakem ve Miksem 524, 550, 551, 552
Hakîm b. Cübeyr 41, 47
Hakîm b. Hakîm 103
Hakkâm 55, 97, 111, 148, 300, 344, 409, 466, 478, 500
Hakkâm b. Selm 466
Halid 245, 610
Hâlid b. Hâris 299
Hâlid b. İlyas 487
Hâlid b. Mahled 551
Hâlid b. Yezîd 133
Halid el-Hazzâ 610
Hallâd 100, 101
Hallâd b. Eslem 100
Hammâd 27, 77, 86, 99, 105, 110, 111, 112, 116, 128, 137, 140, 145, 176, 177, 201, 213, 226, 241, 249, 250, 264, 298, 301, 304, 307, 324, 336, 352, 356, 369, 374, 375, 383, 384, 386, 401, 410, 422, 446, 453, 491, 492, 504, 515, 518, 520, 527, 531, 532, 533, 535, 538, 540, 556, 575, 594
Hammâd b. Mes'ade 386
Hammâd b. Seleme 112, 535, 540, 556
Hammâd b. Zeyd 515
Haneş es-San'ânî 441
Hâris b. Ka'b 424
Hârise b. Muhammed 491
Harun 27, 35, 50, 61, 67, 77, 88, 99, 105, 116, 128, 137, 140, 145, 165, 176, 177, 201, 213, 226, 232, 241, 250, 264, 301, 304, 307, 318, 324, 331, 332, 336, 352, 374, 383, 384, 410, 422, 436, 486, 496, 504, 525, 570, 575, 591, 626
Hasan 20, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 36, 41, 42, 43, 45, 47, 74, 85, 86, 87, 98, 105, 106, 108, 112, 134, 137, 140, 141, 149, 150, 158, 160, 162, 165, 173, 179, 180, 185, 186, 198, 203, 207, 219, 222, 225, 232, 253, 270, 273, 274, 282, 293, 299, 302, 310, 314, 319, 321, 324, 325, 326, 327, 340, 346, 347, 351, 354, 361, 367, 369, 373, 377, 378, 381, 384, 391, 401,

409, 420, 433, 440, 441, 449, 452, 468, 475, 476, 480, 483, 487, 493, 496, 515, 518, 519, 526, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 537, 538, 543, 544, 555, 557, 560, 567, 571, 573, 584, 586, 587, 590, 592, 593, 594, 596, 599, 618, 624, 625, 632
Hasan b. Arafe 23
Hasan b. Atıyye 47
Hasan b. Ebi'l-Hasan 493
Hasan b. el-Fürât 567
Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr 487
Hasan b. Musa 440, 441
Hasan b. Sâlih 420, 433
Hasan b. Yahyâ 25, 26, 30, 31, 36, 41, 43, 45, 74, 85, 98, 106, 108, 134, 140, 149, 158, 165, 173, 185, 203, 207, 222, 232, 270, 282, 302, 319, 324, 340, 346, 369, 377, 384, 409, 449, 468, 476, 483, 496, 519, 526, 529, 530, 535, 538, 544, 557, 560, 567, 571, 573, 584, 592, 593, 594, 596, 599, 618, 625, 632
Hasan el-Basrî 367, 378, 391, 529, 624
Hassân b. İbrahim el-Kirmânî 467
Hâşim b. Kâsım 391
Hemmâm 185, 203, 206, 207, 223, 233, 269, 270, 297, 298, 299, 302, 320, 324, 340, 346, 369, 372, 373, 377, 384, 389, 390, 393, 394, 410, 436, 565, 566, 582
Hemmâm b. Yahyâ 582
Hennâd 40, 41, 42, 44, 46, 50, 107, 123, 458, 465, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 480, 482, 485, 509
Hennâd b. es-Serî 40, 44, 107, 123, 509
Hennâd b. es-Serî el-Hanzalî 123
Hibbân 53, 86, 100, 119, 193, 222, 330, 436, 441, 467, 517, 529, 538, 539, 540, 541, 616
Hibbân b. Musa 517, 529, 538, 540
Hilâs 543
Himmânî 29
Hişâm 18, 22, 48, 53, 54, 60, 61, 86, 87, 131, 160, 161, 170, 240, 259, 260, 261, 263, 293, 308, 316, 356, 377, 432, 433, 438, 440, 465, 471, 474, 491, 492, 527, 531, 543, 545, 551, 552, 554, 555, 556, 559, 560, 563, 564, 565, 566, 568, 570, 572, 573, 574, 579, 588, 596, 602
Hişâm b. Hassân 86, 602
Hişâm b. Sa'd 432
Hişâm b. Urve 48, 53, 54, 61, 465, 543
Hişâm ed-Destüvâî 356, 492
Hizâm b. Ebî Hazm 162
Hubeyş b. Mübeşşir 247
Humeyd 22, 23, 24, 25, 41, 42, 43, 45, 50, 55, 56, 57, 59, 69, 73, 81, 85, 86, 94, 97, 101, 109, 111, 114, 115, 119, 131, 140, 142, 144, 148, 149, 154, 160, 161, 162, 184, 187, 193, 197, 200, 209, 222, 258, 269, 274, 285, 286, 292, 293, 297, 299, 300, 305, 313, 314, 322, 323, 326, 341, 344, 345, 346, 356, 361, 362, 364, 367, 368, 378, 381, 382, 388, 392, 394, 397, 400, 406, 409, 414, 421, 424, 434, 436, 441, 451, 456, 464, 465, 466, 468, 469, 472, 474, 478, 484, 499, 500, 501, 519, 528, 533, 541, 550, 552, 583, 585, 586, 591, 597, 602, 610, 611, 613, 614, 616, 618, 624, 626, 630, 633, 634
Humeyd b. Mes'ade 101, 388, 392, 468, 585, 586, 591, 597, 611
Hureys b. Amîra 509
Husayf 74, 382, 405, 464, 479, 519
Husayn 113, 273, 274, 421, 423, 451, 479, 482, 525, 546, 577
Hüseyin 20, 49, 55, 74, 76, 77, 86, 87, 99, 102, 113, 116, 117, 135, 140, 141, 143, 144, 150, 158, 160, 166, 171, 172, 174,

177, 185, 200, 203, 209, 234, 241, 242, 245, 247, 248, 275, 276, 281, 282, 302, 303, 311, 314, 326, 327, 341, 350, 351, 354, 367, 375, 378, 410, 415, 423, 425, 426, 446, 452, 458, 472, 488, 500, 583
Hüseyin b. Ferec 99, 166, 172, 276, 410, 426
Hüseyin b. Hasan Ebû Abdillah 160
Hüseyin b. Hasan el-Eşkar 351
Hüseyin b. Kays 245
Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî' 303
Hüseyin b. Ubeydullah 55
Hüseyin b. Vâkıd 367, 378
Hüseyin b. Yahyâ 488
Hüseyin el-Cu'fî 500
Hüseyn 170, 624
Hüseyn b. Vâkid 624
Hüşeym 19, 23, 41, 48, 72, 87, 94, 100, 101, 102, 104, 105, 117, 150, 277, 300, 324, 401, 421, 427, 454, 455, 456, 458, 466, 468, 478, 480, 482, 487, 488, 489, 490, 496, 503, 515, 546, 590, 602
Hz. Âişe 53, 61, 389, 390, 457, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 491, 492, 543, 567, 568, 595, 596, 597, 603
Hz. Ali 319, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 529, 543, 544, 554, 563, 564, 565, 575, 579, 591, 592, 594, 595, 598
Hz. Ali b. Ebî Tâlib 592, 594
Hz. Osman 182, 529, 545, 565, 579, 593
Hz. Ömer 29, 30, 155, 372, 529, 562, 563, 570, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 616
Hz. Ömer b. Hattâb 585, 587, 590, 616

İ

İbn Abbas 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 37, 41, 45, 47, 55, 61, 76, 94, 95, 108, 109, 112, 116, 117, 120, 130, 131, 137, 139, 142, 147, 148, 154, 155, 162, 165, 171, 174, 177, 182, 187, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 245, 250, 253, 270, 271, 276, 277, 278, 301, 305, 308, 310, 311, 323, 325, 328, 335, 336, 340, 343, 344, 348, 349, 351, 353, 360, 362, 363, 364, 366, 372, 385, 386, 390, 391, 393, 399, 403, 404, 406, 408, 417, 418, 419, 420, 423, 424, 425, 426, 427, 433, 434, 435, 440, 441, 445, 446, 450, 455, 461, 464, 473, 474, 484, 485, 489, 495, 500, 502, 513, 514, 524, 540, 543, 550, 551, 552, 554, 557, 575, 583, 616, 623, 630, 634, 635
İbn Abbas'ın azatlısı İkrime 131
İbn Abdirrahman el-Berkî 151, 459
İbn Aclân 330
İbn Adî 66, 182, 297, 394
İbn Atıyye 148, 180, 181, 185, 226, 275, 418, 511, 619, 632, 633, 634
İbn Avn 387, 393, 394, 427, 428, 468, 469, 555, 633
İbn Berkî 100
İbn Beşşâr 21, 71, 79, 97, 98, 107, 110, 112, 147, 298, 315, 386, 388, 389, 391, 396, 405, 436, 439, 474, 475, 487, 514, 515, 516, 518, 525, 527, 531, 535, 543, 544, 548, 549, 556, 557, 564, 565, 567, 572, 588, 598, 609, 623
İbn Cerîr 37, 69, 76, 471
İbn Cüreyc 22, 36, 44, 74, 76, 95, 108, 113, 114, 116, 135, 140, 143, 144, 150, 158, 159, 170, 171, 174, 177, 185, 187, 200, 203, 209, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 275, 281, 282, 283, 303, 320, 326, 327, 330, 331, 341, 350, 351, 367, 375, 378, 415, 425, 452, 458, 467, 516, 583, 613

İbn Ebî Adî 391, 475, 486, 490, 525, 572, 589, 594, 597, 598
İbn Ebî Arûbe 300
İbn Ebî Ca'fer 29, 46, 58, 76, 99, 115, 116, 134, 150, 159, 160, 166, 173, 177, 178, 186, 198, 201, 210, 211, 219, 225, 234, 253, 273, 274, 293, 310, 328, 329, 347, 361, 369, 381, 407, 424, 457, 481, 482, 503, 534, 541, 558, 582, 614, 626
İbn Ebî ez-Zinâd 120
İbn Ebî Füdeyk 423
İbn Ebî Kilâbe 389
İbn Ebî Leylâ 101, 108, 323, 345, 466, 471, 524, 550, 564
İbn Ebî Meryem 563, 571
İbn Ebî Müleyke 48, 431, 567, 568
İbn Ebî Necîh 24, 25, 37, 39, 45, 56, 69, 73, 81, 82, 96, 97, 105, 134, 137, 140, 144, 149, 164, 172, 184, 197, 200, 209, 242, 268, 286, 297, 304, 307, 308, 320, 326, 329, 336, 352, 360, 367, 384, 396, 400, 405, 425, 456, 464, 465, 476, 477, 501, 573, 574, 582, 612, 613, 624, 625, 631
İbn Ebi'ş-Şevârib 394, 405, 544
İbn Ebî Talha 482
İbn Ebî Zâide 40, 41, 42, 44, 107, 308, 389, 390, 392, 393, 404
İbn Ebî Zi'b el-Âmirî 520
İbn Ebi'z-Zinâd 568
İbn Fudayl 458, 551, 564, 572
İbn Harun 486
İbn Humeyd 24, 50, 55, 56, 109, 111, 119, 131, 142, 148, 222, 258, 285, 292, 299, 300, 314, 344, 362, 364, 378, 397, 400, 409, 414, 424, 456, 464, 465, 466, 468, 472, 478, 484, 499, 500, 501, 519, 528, 533, 541, 552, 602, 610, 614, 624
İbn İdris 567, 569
İbn İshâk 59, 130, 139, 222, 258, 263, 285, 292, 293, 332, 435, 464, 465
İbn Ka'b 420
İbn Kinâne 65
İbn Küreyb 612
İbn Lehî'a 441, 442, 457
İbn Mehdî 396, 400, 435, 436, 439, 451, 515, 517, 518, 548, 549, 550, 560, 564
İbn Mes'ûd 110, 113, 114, 203, 213, 226, 546, 547, 548, 549, 550, 554, 558, 585, 591
İbn Münkedir 50
İbn Müsennâ 111, 394
İbn Müseyyeb 36
İbn Nâfi' 432, 473
İbn Ömer 20, 23, 30, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 66, 107, 112, 303, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 551, 569, 570, 571, 577, 578, 596, 599, 600, 602, 611
İbn Sâbit 438
İbn Sîrîn 298, 299, 393, 518, 535
İbn Şihâb 101, 492, 516, 521, 534, 540, 552, 560, 608
İbn Şübrüme 561
İbn Tâvus 449, 450, 573
İbn Uleyye 98, 101, 103, 112, 300, 387, 390, 391, 394, 403, 404, 427, 467, 469, 488, 491, 492, 545, 549, 555, 572, 578, 590, 598, 610
İbn Uyeyne 24, 25, 26, 120, 471, 563, 570, 574, 591
İbnü'l-Berkî 303, 483
İbnü'l-Hanefiyye 411, 552
İbnü'l-Mübârek 37, 39, 48, 86, 417, 450, 454, 458, 489, 517, 518, 529, 538, 539, 540, 541, 613, 614, 616, 617
İbnü'l-Münkedir 440
İbnü'l-Müsennâ 395, 439, 440, 486, 489, 520, 521, 524, 525, 532, 550, 553, 565, 566, 571, 574, 589, 600
İbnü'l-Müseyyeb 544, 572, 573, 578
İbn Vâdıh 424
İbn Vehb 61, 83, 87, 88, 91, 99, 116, 133, 136, 154, 166, 174, 211, 223, 224, 242, 301, 322, 324, 355, 359, 362, 404, 422, 426, 472, 482,

492, 495, 506, 568, 570, 576, 577, 595, 600, 612, 615, 616, 627, 629, 632
İbn Vekî' 323, 410, 469, 470, 471, 475, 476, 480, 484, 487, 492, 625, 630, 634
İbn Yemân 632
İbn Zeyd 83, 88, 91, 100, 116, 136, 154, 155, 166, 174, 211, 223, 224, 242, 322, 324, 355, 359, 362, 495, 506, 576, 577, 615, 627, 629, 632
İbn Zeyd (Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem) 211
İbn Zübeyr 19, 25, 48
İbrahim 19, 23, 24, 29, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 45, 49, 51, 52, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 72, 93, 94, 97, 100, 101, 107, 109, 110, 111, 113, 116, 120, 187, 208, 224, 250, 277, 300, 324, 332, 356, 387, 390, 391, 395, 401, 403, 407, 415, 421, 423, 428, 454, 455, 456, 458, 464, 466, 467, 468, 469, 477, 478, 482, 484, 487, 491, 492, 496, 499, 500, 517, 518, 519, 520, 527, 529, 530, 531, 532, 535, 536, 538, 540, 541, 545, 546, 547, 549, 555, 556, 567, 572, 579, 585, 588, 589, 590, 592, 594, 602, 609, 610, 623
İbrahim b. Abdullah b. Müslim Ebû Müslim 428
İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe el-Eşhelî 423
İbrahim b. İsmail b. Mücemmi' 49
İbrahim b. Muhtar 187
İbrahim b. Müslim b. Abdillah 567
İbrahim b. Nâfi' 415
İbrahim b. Saîd 120
İbrahim el-Hecerî 332
İbrahim en-Nehaî 456, 518, 585
İbrahim es-Sâiğ 467
İkrime 21, 55, 74, 105, 130, 131, 139, 142, 158, 159, 170, 171, 185, 186, 187, 203, 206, 212, 213, 214, 245, 275, 314, 367, 378, 391, 392, 397, 400, 403, 409, 417, 420, 423, 424, 464, 470, 489, 528, 531, 539, 551, 584, 610, 616, 617, 624, 630, 634
İmrân 63, 348, 379, 392, 401, 442, 445, 480, 501, 531, 567, 587
İmrân b. Hudeyr 392, 480
İmrân b. Meysere 567
İmrân b. Musa 587
İmrân b. Uyeyne 348
İsa 24, 45, 56, 69, 73, 81, 96, 105, 134, 137, 140, 144, 149, 164, 172, 184, 197, 200, 209, 224, 242, 268, 286, 297, 304, 307, 320, 326, 329, 336, 352, 360, 367, 405, 433, 456, 477, 487, 501, 574, 582, 612, 624, 631
İsa (b. Meymûn) 197
İsa b. Sinan 433
İshâk 21, 23, 29, 36, 42, 43, 46, 47, 55, 59, 70, 75, 80, 81, 96, 103, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 130, 131, 138, 139, 142, 147, 148, 150, 193, 209, 222, 246, 249, 258, 263, 273, 285, 292, 293, 303, 312, 317, 331, 332, 373, 392, 403, 419, 420, 428, 430, 433, 434, 435, 438, 439, 457, 464, 465, 479, 487, 515, 526, 559, 582, 612, 629, 633, 636
İshâk b. Habîb b. eş-Şehîd 479
İshâk b. İbrahim b. Habîb b. Şehid 464
İshâk b. İsa b. bt. Dâvûd b. Ebî Hind 487
İshâk b. Mansûr es-Selûlî 515
İshâk b. Yusuf 70, 526
İshâk el-Ezrak 373, 526
İsmail 49, 57, 58, 65, 93, 98, 190, 193, 277, 392, 411, 423, 428, 470, 484, 493, 494, 505, 519, 525, 526, 536, 555, 560, 612
İsmail b. Ebî Hâlid 98, 392, 470, 555
İsmail b. İbrahim el-Kerâbîsî 428
İsmail b. Merzûk 493, 494, 505

İsmail b. Musa el-Fezârî 612
İsmail b. Mücemmi' 49
İsmail b. Râfi' el-Medenî 190
İsmail b. Recâ' 536
İsmail b. Sâlim 277
İsmail b. Seyf el-İclî 65
İsmail b. Ümeyye 560
İsmail el-Ezrak 411
İsrâil 40, 41, 43, 46, 47, 107, 110, 113, 148, 161, 184, 196, 197, 198, 217, 218, 219, 343, 346, 347, 450
İyâs 370, 527
İyâz b. Dinâr el-Leysî 222

K

Kabbâs b. Rezîn 616
Kabîsa b. Züeyb 552, 557
Ka'ka 517
Kâsım 61, 70, 74, 76, 81, 86, 113, 116, 117, 135, 140, 141, 143, 144, 150, 158, 170, 171, 174, 177, 179, 185, 200, 203, 209, 222, 234, 241, 242, 245, 248, 275, 281, 282, 301, 303, 326, 327, 341, 350, 367, 375, 378, 391, 415, 425, 429, 430, 431, 440, 446, 452, 458, 464, 520, 522, 568, 577, 583, 595, 614
Kâsım b. Muhammed 301, 568, 577
Kâsım b. Nâfi' 614
Kâsım b. Osman 70, 81
Kâsım b. Sellâm 61, 179, 282
Katâde 25, 31, 42, 45, 57, 73, 74, 82, 85, 90, 91, 98, 106, 118, 134, 139, 140, 149, 158, 161, 165, 173, 181, 185, 193, 203, 206, 207, 213, 214, 232, 274, 277, 293, 300, 302, 319, 320, 323, 324, 329, 331, 340, 341, 346, 361, 368, 369, 371, 377, 381, 384, 388, 391, 406, 409, 421, 431, 432, 451, 474, 476, 479, 481, 483, 503, 513, 514, 526, 527, 528, 529, 531, 537, 538, 541, 543, 544, 555, 556, 558, 565, 566, 567, 572, 582, 585, 587, 588, 593, 594, 597, 598, 616, 618, 625, 626, 632
Kays 47, 56, 72, 119, 143, 161, 170, 245, 306, 312, 329, 336, 352, 360, 460, 473, 530, 554, 602, 604, 605
Kays b. Ebî Hâzim 161
Kurazî 133, 190, 577

L

Leys 24, 97, 112, 133, 254, 297, 300, 302, 387, 392, 401, 407, 420, 433, 516, 520, 521, 534, 540, 552, 560, 564, 565, 608, 612, 614, 625
Leys b. Sa'd 133, 387

M

Ma'bed el-Cühenî 594
Mâcid ez-Zibâdî 430
Mahled 95, 535, 551
Mahmud b. Lebîd 331
Makburî 132, 330
Mâlik 48, 85, 99, 273, 334, 429, 430, 465, 470, 479, 482, 484, 559, 569, 573, 574, 576, 577, 596, 599, 600, 604, 616
Mâlik b. Enes 429, 573
Mâlik b. İsmail 484
Mâlik b. Miğvel 470
Ma'mer 31, 36, 42, 45, 74, 85, 98, 106, 134, 140, 149, 158, 165, 173, 185, 203, 207, 222, 232, 270, 282, 297, 302, 313, 319, 324, 330, 340, 346, 369, 377, 384, 389, 393, 394, 409, 431, 439, 444, 449, 450, 468, 479, 483, 519, 526, 529, 530, 535, 538, 541, 544, 545, 557, 560, 567, 571, 572, 573, 574, 584, 592, 593, 594, 596, 597, 599, 618, 625, 632
Mansûr 19, 21, 23, 26, 29, 30, 41, 97, 105, 107, 109, 112, 132, 323, 324, 362, 363, 364, 373, 395, 408, 409, 436, 454, 464, 465, 466, 468, 472, 477, 478, 479, 480, 484, 485, 488, 490, 492, 499, 500, 514, 515, 516, 518, 519,

524, 525, 528, 529, 530, 531, 535, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 553, 563, 568, 569, 573, 574, 578, 587, 588, 589, 590, 591, 595, 601, 609, 610, 623
Mansûr b. Mu'temir 21
Matar 586, 587, 592
Mekhûl 44, 303, 459, 483, 560, 562
Mekhûl el-Ezdî 44
Mervân 54, 61, 388, 564, 565, 574
Mervân b. Hakem 564, 565
Mervân el-Esfar 388
Mesleme b. Alkame 508
Mesrûk 388, 389, 390, 489, 490, 525, 527, 548, 553
Mesrûk b. Ecda' 388
Mes'ûd b. Hakem ez-Zürakî 103
Meymûn b. Mihrân 389, 551, 578
Meymûne 23, 386, 394, 395
Miksem 108, 270, 271, 323, 362, 363, 364, 524, 550, 551, 552
Mindel 29
Mis'ar 111, 565, 578
Muâviye 18, 61, 95, 109, 114, 117, 239, 246, 301, 305, 308, 311, 325, 335, 340, 349, 360, 366, 385, 399, 403, 404, 419, 426, 438, 440, 454, 465, 470, 474, 475, 482, 495, 500, 518, 530, 540, 547, 551, 575, 579, 589, 592, 598, 599, 601, 616, 623
Muâviye b. Amr 246
Muâviye b. Hişâm 438, 440
Muâviye b. Kurra 114
Muâviye b. Salih 340
Muâz b. Hişâm 527, 531, 543, 556, 566
Muâz b. Müslim 248, 249
Muğire 401
Muhammed 2, 14, 20, 24, 26, 28, 45, 53, 55, 56, 60, 64, 69, 70, 73, 75, 76, 81, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 103, 105, 107, 111, 117, 123, 127, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 153, 159, 160, 164, 165, 168, 169, 170, 172, 176, 177, 178, 184, 187, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 206, 209, 212, 221, 222, 224, 227, 229, 237, 242, 246, 250, 252, 253, 254, 261, 265, 267, 268, 271, 272, 276, 278, 286, 291, 293, 294, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 307, 310, 313, 314, 320, 323, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 339, 351, 352, 353, 354, 360, 366, 367, 372, 377, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 390, 394, 397, 400, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 417, 424, 428, 429, 430, 432, 434, 435, 436, 439, 440, 446, 448, 450, 451, 455, 456, 457, 461, 467, 473, 477, 479, 486, 487, 489, 490, 491, 493, 494, 501, 505, 510, 511, 513, 514, 515, 517, 520, 524, 525, 526, 527, 528, 532, 535, 536, 537, 543, 547, 548, 550, 552, 553, 554, 555, 557, 561, 563, 568, 569, 572, 573, 574, 577, 582, 583, 585, 587, 588, 589, 591, 592, 594, 595, 597, 598, 599, 600, 601, 603, 609, 612, 618, 631, 633
Muhammed b. Abdila'lâ 53, 267, 550, 554
Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî 267
Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem 493, 494, 505, 552, 561
Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî 493
Muhammed b. Abdilmelik b. Ebi'ş-Şevârib 486
Muhammed b. Abdirrahmân b. Yezîd 456
Muhammed b. Abdirrahman et-Tufâvî 53
Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem 254, 432
Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî 254

Muhammed b. Abdullah b. Bezî' 326
Muhammed b. Abdüla'lâ 291, 299
Muhammed b. Abdülmelik b. Ebi'ş-Şevârib 382
Muhammed b. Aclân 493, 505
Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Tûsî 440
Muhammed b. Amr 24, 45, 56, 69, 73, 81, 96, 100, 105, 123, 134, 137, 140, 144, 149, 164, 172, 184, 197, 200, 209, 242, 268, 286, 297, 304, 307, 320, 326, 329, 336, 352, 360, 367, 390, 397, 400, 405, 406, 450, 456, 477, 501, 574, 582, 612, 631
Muhammed b. Bekr el-Bürsânî 513
Muhammed b. Beşşâr 70, 160, 206, 297, 384, 400, 406, 408, 435, 439, 451, 479, 513, 514, 517, 520, 526, 527, 535, 537, 550, 555, 583, 587, 588, 591, 594, 597, 598, 600, 601, 609
Muhammed b. Bişr 372, 543
Muhammed b. Ca'fer 75, 95, 98, 107, 111, 298, 332, 487, 510, 520, 524, 532, 536, 550, 553, 573, 589
Muhammed b. Ebî Humeyd 313, 314
Muhammed b. Ebî Ma'şer 132
Muhammed b. Ebî Muhammed 130, 131, 139
Muhammed b. Ebî Sâlih 117
Muhammed b. el-Müsennâ 489, 510, 511, 532, 536, 547, 548, 563, 569, 572, 573, 589, 594, 598, 601
Muhammed b. Humeyd 97, 187, 222, 367, 633
Muhammed b. Humeyd er-Râzî 187, 222
Muhammed b. İbrahim b. Hâris 390
Muhammed b. İbrahim es-Sülemî 250
Muhammed b. İshâk 103, 131, 138, 142, 246, 331, 403, 430, 434, 435
Muhammed b. Ka'b 132, 190, 424, 577
Muhammed b. Ka'b el-Kurazî 190, 577
Muhammed b. Kays 473
Muhammed b. Kesîr 446, 543
Muhammed b. Ma'mer 313, 330, 439
Muhammed b. Ma'mer el-Bahrânî 330, 439
Muhammed b. Muhabbeb 408
Muhammed b. Musa el-Harasî 467, 493
Muhammed b. Münkedir 428, 435, 436
Muhammed b. Müsennâ 75, 95, 107, 298, 332, 407, 440, 486, 490, 601
Muhammed b. Müslim et-Tâifî 515
Muhammed b. Nâfi' 94, 298
Muhammed b. Nâfi' el-Basrî 94
Muhammed b. Sa'd 28, 76, 94, 117, 148, 149, 165, 177, 212, 271, 272, 278, 310, 328, 335, 353, 408, 455, 461, 473, 557
Muhammed b. Sinan 351
Muhammed b. Sîrîn 298, 299
Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî 409
Muhammed b. Ümârete'l-Esedî 20
Muhammed b. Yahyâ 408, 517, 524, 526, 528, 585, 587, 592, 595, 599, 600, 603, 618
Muhammed b. Yezîd 377, 525, 526, 543
Muhâribî 19, 111, 190, 395, 409, 417, 434, 435, 512, 583
Musa 20, 27, 35, 46, 49, 57, 77, 82, 88, 99, 105, 116, 120, 128, 137, 140, 145, 165, 173, 176, 177, 198, 201, 213, 226, 232, 241, 250, 264, 301, 303, 304, 307, 318, 324, 336, 352, 361, 372, 374, 383, 384, 410, 418, 422, 423, 430, 436, 440, 441, 446, 453, 467, 478, 481, 493, 500, 504, 517, 529, 538, 540, 558, 570, 575, 584, 586, 587, 590, 591,

592, 602, 612, 619, 624, 626, 634
Musa b. Abdirrahman el-Mesrûkî 478
Musa b. Amr 624
Mus'ab b. Mikdâm 161
Musa b. Eyyûb el-Gâfikî 430
Musa b. Harun 27, 35, 77, 88, 99, 105, 116, 128, 137, 140, 145, 165, 176, 177, 201, 213, 226, 232, 241, 250, 264, 301, 304, 307, 318, 324, 336, 352, 374, 383, 384, 410, 422, 504, 575, 626
Musa b. Şeddâd 602
Musa b. Ukbe 120, 303
Mutarrif 148, 609, 611, 612
Mu'temir 21, 267, 268, 291, 292, 300, 550, 554
Mu'temir b. Süleyman 267, 291
Mu'temir b. Süleyman et-Teymî 267
Mücâhid 19, 23, 24, 25, 27, 28, 37, 44, 45, 47, 56, 57, 69, 70, 72, 73, 74, 81, 82, 83, 94, 96, 97, 105, 112, 114, 134, 137, 140, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 164, 165, 167, 172, 173, 184, 197, 200, 209, 235, 242, 250, 268, 269, 273, 274, 275, 276, 282, 283, 286, 296, 297, 302, 303, 304, 307, 308, 319, 320, 326, 327, 329, 336, 351, 352, 360, 367, 382, 384, 392, 396, 397, 400, 401, 403, 404, 405, 407, 415, 420, 425, 426, 434, 436, 457, 472, 473, 476, 477, 492, 501, 564, 565, 570, 573, 574, 582, 591, 602, 611, 612, 613, 614, 624, 625, 631
Mücâhid b. Musa 436, 570, 591, 602
Mücâlid 56, 490
Müemmel 384, 396, 400, 405, 524
Mürretü'l-Hemedânî 421
Müsennâ 17, 18, 25, 26, 28, 29, 36, 37, 39, 45, 48, 56, 69, 73, 75, 82, 85, 87, 95, 107, 109, 111, 249, 298, 303, 332, 394, 395, 399, 403, 407, 439, 440, 444, 450, 454, 456, 457, 458, 474, 477, 480, 486, 489, 490, 495, 500, 501, 510, 511, 515, 516, 517, 520, 521, 524, 525, 527, 529, 532, 534, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 547, 548, 550, 553, 559, 560, 562, 563, 565, 566, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 582, 589, 594, 598, 600, 601, 608, 613, 614, 616, 617, 623, 625, 629, 631, 633, 636
Müsennâ b. es-Sabbâh 562
Müsennâ b. İbrahim 454, 527
Müslim b. Hâlid ez-Zencî 612
Müslim b. Hâtim el-Ensârî 66

N

Nâciye b. Bekr 568
Nadr 146, 165, 173
Nadr b. Arabî 146, 165
Nâfi' 41, 66, 94, 102, 167, 179, 235, 298, 303, 390, 396, 415, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 473, 569, 570, 571, 596, 598, 599, 600, 601, 611, 614
Nasr b. Abdurrahman el-Evdî 19
Necîh 24, 25, 37, 38, 39, 45, 56, 59, 69, 73, 81, 82, 96, 97, 105, 132, 134, 137, 140, 144, 149, 164, 172, 184, 197, 200, 209, 242, 268, 286, 297, 298, 304, 307, 308, 320, 326, 329, 336, 352, 360, 367, 384, 396, 400, 405, 425, 456, 464, 465, 476, 477, 501, 550, 573, 574, 582, 612, 613, 624, 625, 631
Nehaî 456, 517, 518, 528, 556, 585, 591
Nuaym b. Ebî Hind 36
Numân b. Râşid 591
Nübeyşe 101
Nüdbe 386

O

Osman b. Affân 284, 544, 545
Osman b. Ebî Revvâd 75

Osman b. Esved 397, 400, 406
Osman b. Saîd 22, 245
Osman el-Cezerî 270

Ö

Ömer b. Abdilaziz 574
Ömer b. Beşîr 480
Ömer b. Ebî Seleme 100
Ömer b. Hattâb 154, 161, 162, 264, 317, 370, 372, 558, 563, 573, 579, 585, 587, 588, 590, 616
Ömer b. Muhammed 600
Ömer b. Sâbit el-Ensârî 602
Ömer b. Ubeydullah 295, 301
Ömer b. Yunus el-Yemâmî 485
Ömer b. Zer 19, 27

R

Ravh 101, 247, 330, 431
Ravh b. Kâsım 431
Ravh b. Ubâde 247, 330
Rebî' 29, 31, 37, 46, 58, 76, 99, 115, 134, 135, 150, 159, 166, 173, 177, 179, 180, 186, 198, 201, 210, 219, 225, 234, 253, 293, 310, 321, 328, 347, 361, 368, 381, 407, 424, 451, 457, 481, 503, 534, 541, 558, 582, 614, 626, 636
Rebî'a 120, 259, 264, 430, 561
Rebî' b. Enes 29, 115, 179

S

Sa'd b. Abdülhamid 120
Saîd 19, 22, 23, 25, 26, 30, 31, 41, 42, 45, 46, 47, 50, 57, 73, 74, 82, 85, 90, 94, 95, 98, 101, 105, 106, 107, 112, 118, 119, 120, 130, 131, 132, 133, 139, 142, 151, 170, 207, 245, 247, 277, 293, 298, 300, 302, 303, 312, 320, 323, 324, 327, 341, 343, 344, 345, 346, 348, 351, 361, 368, 369, 372, 373, 381, 388, 390, 391, 393, 394, 404, 406, 418, 419, 421, 422, 426, 429, 433, 436, 440, 451, 452, 454, 456, 459, 464, 465, 466, 468, 472, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 498, 502, 503, 508, 513, 514, 515, 517, 518, 519, 521, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 537, 540, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 553, 555, 558, 559, 560, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 578, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 609, 610, 618, 623, 625
Saîd b. Abdurrahman b. Yerbu' 50
Saîd b. Abdülazîz 303
Saîd b. Cübeyr 26, 41, 42, 46, 47, 74, 94, 95, 130, 131, 139, 142, 302, 312, 343, 344, 348, 351, 369, 390, 393, 404, 418, 419, 426, 440, 451, 456, 485, 486, 487, 488, 489, 498, 502, 515, 526, 527, 551, 563, 570, 591
Saîd b. Ebî Arûbe 207, 535, 543, 586
Saîd b. Ebî Hilâl 133, 422, 472
Saîd b. Hakem 85
Saîd b. Müseyyeb 101, 247, 394, 433, 487, 508, 521, 527, 534, 540, 559, 560, 562, 563, 565, 566, 567, 571, 572, 573, 591, 592, 594, 595, 596, 597, 598, 603
Saîd b. Rebî' er-Râzî 31
Saîd el-Makburî 132
Sâlih 18, 76, 95, 101, 109, 117, 187, 222, 225, 301, 305, 308, 311, 325, 335, 340, 349, 360, 361, 366, 385, 399, 400, 403, 419, 420, 433, 434, 441, 454, 470, 474, 482, 495, 500, 516, 521, 534, 540, 552, 560, 571, 575, 608, 616, 623
Sâlih b. Ömer 76

Sâlim 42, 277, 301, 312, 345, 388, 429, 520, 522, 552, 554, 601
Sâlim b. Abdillah 554, 601
Sâlim b. Ebi'l-Ca'd 388
Sâlim el-Mekkî 552
Salt b. Behrâm 372
Sehl b. Musa er-Râzî 423
Seleme 59, 100, 103, 112, 131, 142, 151, 187, 222, 258, 263, 285, 292, 303, 391, 410, 411, 437, 438, 439, 459, 464, 465, 529, 535, 540, 544, 545, 554, 556, 563, 564, 616
Seleme b. Fazl 258
Seleme b. Nübeyt 410, 411
Seleme b. Vehrâm 187
Sevr 110, 159, 203
Sevrî 30, 41, 42, 87, 209, 397, 400, 405, 436, 439, 476, 518, 524, 526, 532, 535, 548
Sevvâr b. Abdillah el-Ânberî 162
Simâk 317, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 563, 570, 617
Simâk b. Harb 512, 514, 515
Sivâr 555
Süddî 27, 35, 41, 42, 46, 57, 77, 82, 88, 99, 105, 116, 128, 137, 140, 143, 145, 146, 147, 165, 173, 176, 177, 201, 213, 226, 232, 241, 243, 250, 264, 301, 304, 305, 307, 318, 324, 336, 352, 361, 374, 383, 384, 410, 418, 422, 446, 450, 453, 462, 481, 504, 558, 575, 584, 619, 620, 626
Süfyân 25, 26, 28, 31, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 55, 70, 71, 74, 79, 80, 87, 96, 97, 102, 109, 110, 111, 112, 114, 120, 147, 172, 209, 239, 273, 297, 298, 299, 317, 344, 356, 369, 372, 384, 392, 395, 396, 397, 400, 405, 406, 408, 435, 436, 438, 439, 451, 470, 475, 476, 517, 518, 520, 524, 525, 526, 535, 545, 546, 548, 549, 560, 564, 565, 573, 588, 591, 595, 598, 609, 616, 623, 625, 630, 632
Süfyân b. Hüseyin 87, 102
Süfyân b. Saîd 372
Süfyân b. Uyeyne 25, 50, 114, 120, 172, 545, 573, 630
Süfyân b. Vekî' 96, 317, 344, 395, 470
Süfyân es-Sevrî 87, 209, 397, 400, 405, 439, 548
Süheyl b. Ebî Sâlih 571
Süleyman 36, 37, 99, 102, 119, 123, 153, 166, 172, 174, 182, 267, 276, 291, 302, 303, 311, 354, 394, 410, 415, 426, 432, 437, 452, 474, 485, 574, 596, 598, 599, 602
Süleyman b. Bilal 432
Süleyman b. Ebî Süleyman ez-Zührî 485
Süleyman b. Yesâr 474, 574, 596, 598, 599
Süleyman eş-Şeybânî 394
Süleyman et-Teymî 36, 267
Süveyd 37, 39, 48, 450, 454, 458, 489, 613, 614, 616, 617, 618
Süveyd b. Nasr 48, 450, 489, 613, 616
Süveyr 47

Ş

Şa'bî 277, 317, 349, 359, 468, 469, 470, 472, 489, 490, 519, 522, 525, 527, 528, 552, 553, 563, 564, 633
Şakîk 119
Şebâbe b. Sevvâr 23
Şehr b. Havşeb 370, 372, 373
Şekîk 372
Şeybânî 394, 395, 563, 564
Şibl 25, 45, 56, 69, 73, 82, 456, 477, 501, 574, 613, 625, 631
Şuayb 225, 254, 490, 520, 562, 563, 592
Şuayb b. Leys 254
Şu'be 23, 75, 94, 95, 98, 107, 111, 170, 298, 332, 394, 440, 487, 489, 510, 520, 521, 524, 525, 532, 536, 550, 551, 553, 563, 570, 573, 589, 601
Şurayh 552, 553
Şücâ' b. Velîd 303
Şüreyh 393, 394

T

Talha 18, 22, 24, 28, 56, 95, 96, 114, 305, 311, 335, 360, 366, 370, 372, 399, 403, 414, 454, 482, 495, 500, 502, 540, 616, 623
Talha b. Amr 22, 24, 28, 96, 414
Talha b. Amr el-Hadramî 24
Talîk b. Muhammed el-Vâsitî 20
Talk b. Gannâm 363
Tarık b. Abdirrahman 161
Tâvus 222, 300, 326, 401, 449, 450, 484, 485, 565, 573
Temîm 70, 81, 148, 373, 386, 392, 525, 569, 604
Temîm b. el-Muntasır 525, 569
Temîm'den bir adam 148
Temîmî 147, 148, 260, 267, 274
Tev'eme'nin azatlısı 120

U

Ubeyd b. es-Sabbâh 634
Ubeyd b. Süleyman 99, 166, 172, 174, 276, 302, 311, 354, 410, 426, 452
Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî 276
Ubeyd b. Umeyr 26, 466, 467, 471
Ubeyde 21, 23, 77, 267, 444, 548, 593, 605, 610, 633
Ubeyde b. Abdillah 593
Ubeyde b. Muattib 610
Ubeydullah 20, 25, 49, 55, 250, 295, 300, 301, 370, 397, 400, 409, 417, 420, 424, 428, 430, 450, 493, 543, 556, 568, 569, 570, 571, 600, 601
Ubeydullah b. Ebî Hâşim el-Cu'fî 250
Ubeydullah b. Ebî Râfi' 49
Ubeydullah b. Ebî Yezîd 25
Ubeydullah b. Meymûn el-Murâdî 493
Ubeydullah b. Musa 20, 49
Ubeydullah b. Ömer 301, 428, 543, 568, 570, 571
Ubeydullah b. Sa'd 420, 424
Ubeydullah el-Atekî 397, 400, 409
Uleyye 24, 98, 101, 103, 112, 300, 387, 390, 391, 394, 403, 404, 427, 467, 469, 488, 491, 492, 526, 545, 549, 555, 572, 578, 590, 598, 610
Umâre b. Zâzân 44
'Urve 457
Urve 48, 53, 54, 61, 258, 263, 285, 292, 386, 457, 465, 468, 487, 492, 543, 596
Urve b. Zübeyr 48, 258, 285, 292, 487
Uyeyne b. Abdurrahman b. Cevşen 388

Ü

Ümm Atiyye 509
Ümmü Ali'nin mevlâsı (azatlı kölesi) Süleyman 415
Ümmü Seleme 391, 437, 438, 439

V

Vâil 71, 79, 80, 81, 528, 529
Vâkıd b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer 394
Vehb b. Cerîr 440, 489, 521
Vekî' 22, 28, 37, 42, 43, 44, 46, 48, 74, 96, 108, 109, 110, 114, 141, 148, 154, 161, 162, 165, 173, 209, 317, 323, 344, 356, 369, 395, 410, 411, 414, 433, 434, 465, 469, 470, 471, 475, 476, 480, 484, 487, 488, 492, 514, 551, 553, 555, 564, 565, 579, 625, 630, 634
Vekî' b. Cerrâh 173
Velîd 299, 303, 407, 490, 545, 562, 573, 587, 588
Velîd b. Kesîr 490
Velîd b. Müslim 562, 573
Velîd b. Şücâ' 299
Verkâ 69, 140, 308, 360
Vesîm 484
Vüheyb 439, 440

Y

Yahyâ 24, 25, 26, 30, 31, 36, 41, 43, 45, 71, 74, 85, 97, 98, 106, 108, 114, 115, 134, 140, 147, 149, 151, 158, 165, 173, 185, 203, 207, 222, 232, 250, 270, 277, 282, 301, 302, 314, 317, 319, 324, 327, 340,

343, 345, 346, 364, 367, 369, 377, 378, 384, 397, 400, 408, 409, 414, 430, 441, 449, 468, 476, 482, 483, 484, 485, 488, 490, 493, 494, 496, 505, 517, 519, 524, 526, 528, 529, 530, 535, 538, 539, 544, 557, 560, 563, 564, 567, 569, 571, 573, 582, 584, 585, 587, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 609, 615, 617, 618, 623, 624, 625, 627, 632
Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim 301
Yahyâ b. Âdem 343, 364
Yahyâ b. Bişr 539, 617
Yahyâ b. Ca'fer 317, 496
Yahyâ b. Dâvûd el-Vâsıtî 345, 490
Yahyâ b. Ebî Kesîr 485
Yahyâ b. Ebî Tâlib 151, 584, 615, 627
Yahyâ b. Eyyûb 85, 430, 493, 494, 505, 563, 571
Yahyâ b. Muhammed b. Mücâhid 250
Yahyâ b. Saîd 327, 482, 569, 597, 600, 601, 602, 609, 623
Yahyâ b. Vâdıh 24, 314, 367, 378, 397, 400, 409, 414, 484, 624
Yahyâ b. Yemân 560
Yakub 19, 23, 24, 41, 48, 72, 94, 98, 100, 101, 102, 103, 112, 179, 277, 300, 324, 387, 390, 391, 394, 401, 403, 421, 427, 429, 430, 439, 440, 441, 455, 466, 467, 468, 469, 478, 479, 482, 487, 488, 491, 503, 545, 546, 549, 555, 572, 590, 598, 602, 610
Yakub b. İbrahim 19, 23, 24, 72, 94, 100, 101, 277, 300, 324, 387, 391, 401, 403, 421, 455, 466, 468, 469, 478, 482, 487, 491, 546, 549, 572, 590, 602
Yakub b. İshâk el-Hadramî 439, 479
Yakub el-Kummî 440
Ya'lâ 49, 66, 86, 100, 103, 119, 120, 222, 268, 332, 432, 433, 436, 441, 471
Yezîd 23, 25, 26, 28, 45, 57, 73, 82, 90, 98, 106, 112, 118, 133, 139, 151, 190, 239, 258, 263, 277, 285, 292, 293, 298, 302, 314, 320, 323, 325, 331, 332, 341, 346, 361, 367, 368, 372, 377, 378, 381, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 406, 407, 420, 421, 424, 429, 430, 431, 436, 441, 451, 456, 481, 486, 496, 503, 514, 520, 524, 525, 526, 541, 543, 544, 551, 552, 555, 558, 568, 570, 584, 585, 586, 591, 597, 602, 611, 615, 624, 625, 627
Yezîd b. Ebî Habîb 441, 520, 552
Yezîd b. Ebî Ziyâd 23, 28, 190, 298, 372
Yezîd b. el-Asam 514
Yezîd b. Harun 331, 332, 436, 496, 525, 570, 591
Yezîd b. İbrahim 555
Yezîd b. Rebî' 451
Yezîd b. Rûmân 258, 285, 292
Yezîd b. Velîd 407
Yezîd b. Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd 524, 551
Yezîd b. Zürey' 90, 98, 320, 325, 368, 388, 392, 431, 486, 503, 544, 585, 586, 591, 597, 611
Yezîd en-Nahvî 314, 367, 378, 624
Yunus 49, 83, 87, 88, 91, 98, 99, 116, 130, 133, 136, 138, 139, 154, 166, 174, 211, 223, 224, 242, 263, 301, 322, 324, 325, 355, 359, 362, 404, 417, 422, 426, 432, 433, 435, 472, 473, 480, 482, 485, 492, 495, 506, 515, 516, 521, 534, 540, 560, 568, 570, 576, 577, 587, 595, 600, 608, 612, 615, 627, 629, 632
Yunus b. Abdila'lâ 473
Yunus b. Bükeyr 49, 130, 138, 139, 263, 435
Yunus b. Cüveybir 587

Yunus b. Yezîd 568
Yunus el-Kavî 560
Yusuf b. Mâhek 50

Z

Zâide 40, 41, 42, 44, 107, 308, 363, 389, 390, 392, 393, 404, 433, 478, 500
Zâide b. Umeyr 433
Zekeriyya 38, 317, 441, 442
Zekeriyya b. Yahyâ el-Mısrî 441
Zem'a b. Sâlih 187
Zeyd 23, 48, 49, 83, 88, 91, 100, 107, 112, 116, 130, 131, 136, 154, 155, 166, 170, 174, 211, 223, 224, 242, 315, 317, 322, 324, 355, 359, 362, 372, 394, 424, 428, 429, 430, 432, 444, 493, 494, 495, 505, 506, 508, 513, 515, 544, 545, 576, 577, 593, 594, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 615, 627, 629, 632
Zeyd b. Ali 49, 315, 317
Zeyd b. Ali b. Hüseyin 49
Zeyd b. Cübeyr 107
Zeyd b. Eslem 48, 211, 224, 428, 432, 493, 494, 505, 599, 632
Zeyd b. Rufey' 593, 594
Zeyd b. Sâbit 130, 131, 544, 545, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603
Zeyd b. Vehb 372
Zibrikân 409
Zir 119
Ziyâd 23, 28, 162, 190, 239, 298, 372, 394, 479, 524, 535, 551, 556
Ziyâd b. Ebî Müslim 162
Ziyâd b. el-A'lem 535
Zührî 42, 101, 102, 123, 258, 270, 275, 282, 285, 292, 377, 386, 387, 464, 468, 485, 529, 552, 557, 559, 560, 562, 573, 591, 592, 595, 596, 597, 603
Zürâre b. Evfâ 480

KAVRAMLAR

A

Acele 104, 107, 108, 109, 126
Adak 458
Âhiret 81, 341
Ahmesî 53
Ahzâb 231, 232, 233, 321
Akabe 35, 72, 93
Akın 5, 52
Akraba 144, 145
Alışveriş 21
Allah 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 300, 301, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 392, 393, 396, 398, 399, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 423, 424, 427, 431, 432, 435, 436, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 516, 518, 521, 522, 523, 536, 537, 538, 539, 542, 543, 553, 558, 561, 562, 568, 569, 570, 571, 572, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 584, 586, 587, 590, 593, 595, 598, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621,

622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636
Allah'ın yardımı 10, 229, 234
Ammân 33
Anlam 9, 11, 170, 204, 243, 248
Arafat 5, 17, 20, 22, 24, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 48, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 74, 93
Arap 22, 32, 52, 59, 60, 63, 64, 125, 126, 143, 157, 168, 219, 228, 233, 235, 249, 255, 278, 279, 332, 338, 358, 368, 369, 442, 459, 496, 546, 603, 607
Arş 191
Ashab 67, 256
Ashâbü'n-nâr 288
Avret 391, 403, 405
Âyet 18, 62, 147, 172, 179, 197, 365, 458
Ay hali 380
Azîz 8, 175, 177

B

Baba 76
Bakara 2, 8, 9, 10, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 300, 302, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 392, 396, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 492, 494, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 518, 522, 538, 539, 540, 542, 553, 557, 558, 561,

562, 569, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635
Basrî 94, 125, 367, 378, 391, 467, 529, 535, 537, 538, 543, 588, 624
Belkâ 33
Beyân 2, 3, 96, 371, 525, 580, 595
Beytü'l-Makdis 223
Buhran 260

C

Câhiliyye 22, 24, 26, 31, 44, 52, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 317, 354, 381, 558
Cem' 35, 46
Cemâziyelâhir 260, 261, 265, 267, 269, 270, 272, 274, 284
Cemre 72, 93
Cezîre 33
Cimâ 388

D

Deve 183
Dünya 7, 12, 79, 83, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 151, 153, 339, 340, 341, 342, 506
Dünya hayatı 151

E

Ehl-i Kitap 171, 172, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376
Ekin 423
Elâl 38
el-amd 504
el-cemretü'l-kübrâ 72
el-cemretü'l-ûlâ 72
el-cemretü'l-vüstâ 72
el-cemretü's-suğrâ 72
Engel 536
Ensar 54, 103, 157, 158, 190, 259, 319, 435, 438, 439
Erkek 391, 512
Evtâs 284
Eza 384
Ezriât 33

F

Fahs 191
Farz 10, 11, 240, 244, 329
Fâtiha 434
Fazl 49, 258, 276, 299
Fesat 7, 152
Fey' 15, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 534, 535, 536
Fitne 255, 266, 268, 273, 275, 277
Fur' 260

G

Ganimet 261
Gayl sütü 511
Güç 162
Günah 65, 111, 112, 113, 114, 125, 310, 503

H

Hac 26, 27, 28, 40, 60, 74, 103, 105, 119, 120, 121, 133
Hacı 39, 497
Hak 175, 621
Hakîm 8, 41, 47, 66, 103, 175, 178
Halîlullah 51, 52, 64
Hamile 616, 619
Harem 39, 43, 51, 53, 55, 57, 58, 59, 60
Haremeyn 338
Hars 147, 148, 149, 150, 151
Hasene 86, 87, 88
Hayır 10, 192, 237, 238, 241, 242, 243, 245, 373, 399, 428, 443, 446, 447, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 511, 515, 548, 560, 587
Hayız 14, 382, 383, 385, 396, 407, 409, 614, 615
Hayız hali 409
Helâl 7, 123
Hendek günü 231
Hevâzin 283
Hıristiyan 224, 369, 370, 372, 377
Hicaz 166, 260, 338
Hicret 290
Hidâyet 51
Hille 52
Hoşlanmama 11, 248
Hums 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60
Huneyn 283, 284
Husumet 141
Hutuvât 175

Huzâa 54, 60
Hüzeyl 38, 604

I

Irak 33, 560

İ

İblis 66
İbn Âmir bostanlığı 38
İcmâ 63
İçki 12, 294, 304, 309, 310, 311, 313, 317, 322
İddet 407, 624
İddia 256
İfsad 7, 144
İhtiyaç 329, 332
İlâl 38
İlim 88, 244
İmam 43, 48, 50, 99, 101, 465, 563, 573, 577
İman 12, 13, 56, 172, 202, 241, 289, 292, 293, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 374, 375, 376, 377, 378
İnkâr 9, 201, 202, 203
İnsan 452, 523
İntikam
İrtidad 168
İslâm 8, 22, 26, 31, 32, 36, 39, 53, 59, 60, 70, 72, 93, 94, 95, 105, 134, 137, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 189, 199, 211, 213, 223, 226, 267, 283, 287, 317, 354, 370, 413, 546, 606
İtaat 542, 632
İyi 10, 48, 229, 234
İyilik 14, 15, 448, 449, 450, 452, 453, 455, 456, 457, 460, 461, 538

K

Kâbe 7, 20, 52, 59, 60, 71, 81, 93, 95, 123, 153, 588
Kadın 391, 401, 437, 586, 597, 598, 599, 600, 603, 605, 607, 618, 619
Kan 397, 591
Kandil 228
Karaviyyin Üniversitesi Kütüphanesi 20, 29
Katır 196
Keffâret 483, 506
Kelime 32, 69
Kesra 194
Kıdâh 32
Kıraat 7, 8, 9, 11, 12, 14, 135, 151, 166, 178, 181, 248, 308, 338, 357, 396
Kıyamet günü 195, 225
Kinâne 38, 54, 60, 65
Kitap 10, 171, 172, 214, 216, 217, 218, 221, 223, 225, 227, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 462
Kitap ehli 221, 223, 225
Kitap verilenler 10, 217
Korku 273
Koyun 133
Kûfe 309
Kûfî 277, 529
Kul 5, 65, 67
Kumar 12, 295, 298, 303, 310
Kur'ân 2, 3, 71, 100, 108, 132, 133, 137, 138, 152, 154, 168, 169, 176, 177, 180, 189, 197, 211, 213, 214, 228, 230, 236, 239, 240, 246, 250, 255, 262, 268, 278, 279, 292, 357, 362, 376, 425, 427, 428, 434, 444, 451, 561, 605, 617, 620, 630
Kurban 7, 25, 68, 73, 74, 75, 78, 93, 94, 98, 99, 100, 109, 123
Kureyş 44, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 259, 260, 261, 268, 269, 284, 285, 286, 316, 435
Kurrâ 178
Kuzah tepesi 40

M

Ma'din 260
Mecenne 31
Mecûsî 370
Medine 59, 128, 130, 158, 159, 160, 182, 198, 260, 265, 284, 285, 338, 435, 438, 564, 565
Mekke 25, 37, 38, 43, 44, 50, 52, 57, 59, 72, 130, 137, 158, 255, 259, 261, 264, 265, 268, 274, 317, 338, 435, 467, 546, 551
Melek 191
Menîh 32
Mensûh 12, 282, 311, 323, 325, 329, 335, 346, 366, 369, 384,

385, 390, 397, 400, 583, 595, 600
Merfû 238, 239, 338
Merru'z-Zahrân 159
Mescid-i Haram 11, 251, 252, 254, 255, 256, 262, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280
Meş'ar 5, 17, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 62, 64, 67, 93
Me'zim 40
Mina 6, 24, 25, 27, 35, 39, 40, 47, 51, 53, 64, 72, 73, 77, 78, 82, 92, 93, 96, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 467
Muarraf 20
Mudar kabilesi 253
Mudaybi' Dağı 35
Muğammes 57
Muhâcir 29
Muhammed (sav) 142, 143, 176, 177, 199, 200, 227, 268, 272
Muhassır vadisi 48
Munsarif 33
Mushaf 116, 152, 182, 252, 428
Muzari 18, 603
Müfessir 78
Müfreze 268
Mümin 13, 366, 371, 373, 374, 375, 376, 377
Münafık 136, 150, 593
Müzdelife 5, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 65, 67, 93

N

Nahle 259, 260, 264, 265, 273, 274
Namaz 321, 399, 401, 402, 414, 415
Neba' 38
Nebî 187, 193, 194, 198, 265, 267, 270, 282, 284, 318, 319, 321, 322, 375, 382, 387, 389, 395, 437, 438, 439
Nefer günü 25
Nesh 10, 11, 240, 244, 280
Nimet 199
Nübeya' 38
Nüzûl Sebebi 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 53, 70, 80, 127, 157, 170, 240, 256, 291, 335, 342, 365, 374, 381, 418

Ö

Öğüt 39, 40, 59, 95, 368

P

Pek yaman 7, 129, 138
Peygamber 10, 21, 40, 83, 88, 91, 158, 159, 169, 181, 194, 198, 211, 218, 229, 234, 235, 236, 263, 267, 316, 317, 331, 332, 492, 493, 529, 583, 595, 604

R

Rab 224
Racî' 129, 130
Receb 252, 253, 259, 260, 265, 267, 269, 270, 272, 273, 278
Recez 228, 497, 508, 622
Recm 228
Ref' 235
Refah 5, 18
Resûlullah 14, 40, 48, 54, 66, 67, 100, 101, 102, 103, 104, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 129, 130, 135, 144, 159, 168, 188, 190, 191, 194, 221, 223, 231, 233, 238, 241, 242, 244, 250, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 268, 271, 273, 278, 283, 284, 285, 290, 313, 316, 317, 321, 322, 329, 330, 331, 333, 334, 337, 343, 344, 346, 349, 351, 370, 372, 373, 375, 381, 382, 387, 392, 394, 395, 413, 416, 421, 422, 432, 435, 437, 438, 440, 441, 442, 447
Rıdvan Biatı 284
Rıtl 546
Rivayet 254, 293, 297, 346, 420, 427, 634

S

Sadaka 332
Sa'd dağı 38
Sakîf 283

Sâlih 18, 76, 95, 101, 109, 117, 187, 222, 225, 301, 305, 308, 311, 325, 335, 340, 349, 360, 361, 366, 385, 399, 400, 403, 419, 420, 433, 434, 441, 454, 470, 474, 482, 495, 500, 516, 521, 534, 540, 552, 560, 571, 575, 608, 616, 623
Sarhoş 312, 313, 314, 316, 319, 321
Sarsılma 236
Savaş 11, 244, 245, 246, 248, 250
Sayılı günler 94, 97, 98, 99, 100
Sebîr 35, 467
Sefevân Gazvesi 258
Sevmeme 11, 248
Sıla 194, 457
Sıla-ı rahim 457
Silm 165, 166

Ş

Şahit 532, 536
Şam 33, 598, 599
Şecere 35
Şefaat 191
Şehid 464
Şer 157
Şevval 283, 285
Şeytan 7, 20, 35, 93, 123, 189, 199, 305, 451
Şeytan taşlama 93
Şirk 224, 272

T

Tahlil 11, 278
Taif 57, 259, 268, 272, 283, 284
Takvâ 116
Talak 617
Tavaf 7, 95, 123
Tavla 301
Teâlâ 18, 25, 55, 62, 63, 64, 96, 101, 104, 121, 124, 125, 127, 132, 175, 178, 186, 188, 192, 193, 194, 216, 228, 238, 252, 255, 279, 285, 322, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 370, 371, 372, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 385, 387, 392, 393, 398, 399, 412, 413, 416, 417, 418, 423, 432, 435, 436, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 580, 620
Tebâreke 188, 192, 193, 216, 279
Tefsir 9, 10, 14, 178, 184, 237, 280, 323, 326, 327, 328, 329, 383, 396, 398
Temiz 64, 410
Tertemiz 6, 120
Teşrik günleri 98, 100, 103, 118
Tevrat 171, 176, 199, 216, 217, 227
Tıraş 7, 123
Ticaret 24
Topluluk 509, 510, 512
Tövbe 413

U

Ukâz 22, 26, 31
Umre 113
Urene vadisi 38

Ü

Ümmet 206, 208, 209

V

Vaad 15, 506
Vasîḳ vadisi 38
Veda tavafı 95
Vekalet 586, 590

Y

Yahudi 224, 369, 370, 372, 377, 421, 422, 423
Yarar 12, 306
Yardım 81
Yemin 207, 450, 452, 475, 477, 491, 492, 493, 497, 498, 504, 506
Yemîn-i Lağv 15, 463, 472
Yıpranmış elbise 34
Yüce 22, 68, 78, 81, 89, 92, 93, 126, 132, 141, 142, 153, 164, 169, 194, 196, 199, 201, 204, 205, 376, 378, 496, 502, 584

Z

Zâhirî 12, 306
Zâtü Nâbit 38
Zekât 241, 243
Zilkade 283, 284
Zulüm 11, 196, 251, 252, 255, 262, 266, 268, 269, 270, 274, 277
Zülmecâz 22, 26, 31, 35